

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2025

5/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

5/2-сан 2025
сентябрь-октябрь

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ
Сапардурды АБАЕВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ
Мавлюда АЧИЛОВА
Азизжан АБДАЗИМОВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Злийха ОРАЗЫМБЕТОВА
Мансурбек ОНГАРОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Гулзабира БАБАШЕВА
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА
Комил ГУЛЯМОВ
Маманазар ДЖУМАЕВ

Асқар ДЖУМАШЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Масуда ЗАЙНИТДИНОВА
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Айсулу ЖАНАБЕРГЕНОВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Шохида ИСТАМОВА
Вохид КАРАЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА
(Тараз, Қазақстан)
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ
Мохира КУВВАТОВА
Комилжон КАРИМОВ
Джавдод ПЎЛАТОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Барлыкбай ПРЕНОВ
Пердебай НАЖИМОВ
Искендер НАЖИМОВ

Аскарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ
Ойниса МУСУРМОНОВА
Уролбой МИРСАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шукурилло МАРДОНОВ
Абдулхамид МИРЗАЕВ
Шахло МИРЗАЕВА
Дармонжон МАХМУДОВА
Абдимурат ЕСЕМУРАТОВ
Даулетназар СЕЙИТКАСЫМОВ
Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Норим РАХМАНОВ
Муқаддас РАХМАНОВА
Светлана СМЕРНОВА
(Москва, Россия)
Тажибай САПАРБАЕВ
Мухаббат САЛАЕВА
Гўзал СОДИҚОВА
Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Тажиқал ҚУДАЙБЕРГЕНОВА
Дилором ШАМСИЕВА
Ойбахор ШАМИЕВА
Ризамат ШОДИЕВ

Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ
Гулара ЮСУПОВА
Содиқ ЮЛДАШЕВ
Фарҳад РЎЗИЕВ
Аъзам ХОЛМУРАДОВ
Марат ХОДЖАНОВ
Мухлиса ХАФИЗОВА
Шохиста БЎРАНОВА
Мухаббат ХУДАЯРОВА
Қалбай СЕЙТМУРАТОВ
Азамат БЕКИМБЕТОВ
Гўзал НАЗИРОВА
Козим МАЛИКОВ
Ғиёсиддин ХУДОЙБЕРДИЕВ
Шақир УРИШОВ
Назифа АЧИЛОВА
Гулназ ТЛЕУМУРАТОВА
Мадияр СУЛТАНИЯЗОВ
Сансызбай САПАРНИЯЗОВ
Гулчехра АЙТБАЕВА
Байнияз МАМБЕТКАРИМОВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Матлуба ДАВУРБАЕВА
Шахло ЮЛДАШЕВА
Мусаллам АБДУЖАББАРОВА
Айжамал МАТЖАНОВА
Жумабай АБАТОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ ӘДЕБИЯТ

Seytkasimov D. B. Bolajaq filolog-oqitwshiniń lingvistikalıq kompetenciyaśın jetilistiriw modeli haqqında	8
Seytkasimov D.B. Kompetentlikke tiykarlangan qatnastı rawajlandırıw basqışları haqqında	14
Jalgasbayeva G.J. Filolog-talabalar nutqida frazeologik birliklarnı faollashtırish: zamonaviy lingvodidaktik yondashuv, va amaliy tajribalar	20
Jalgasbayeva G.J. Zamonaviy lingvodidaktik yondashuv va amaliy tajribalar	25
Даулетбаева Р.К., Утебаев Т.Т. Роль родного языка при понятии и методы обучения иностранному языку	30
Raximov S.R. The role of interactive technologies in fostering English vocabulary competence among medical students	37

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Qunnazarov A.Q. Bilimlendiriwde zamanagóy oqitiw usullarınan paydalanıw metodikasi	44
Bekimbetova G.R. Pedagog imidjin transformaciyalaw	50
Menlibaeva A.O. Tárbıya páni arqalı oqıwshılarda kommunikativlik kónlikpelerdi rawajlandırıw máseleleriniń pedagogikalıq tiykarları	55
Sabirova M.G., Iyasova Z.U. Tárbıya pánin oqitiwda innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanıwdıń nátiyjeli jolları	60
Iyasova Z.U. Qaraqalpaq etnomádeniyatı tiykarında oqıwshılardı kitapqumarlıqqa qızıqtırıw máseleleri	65
Kenjebaeva K.B. Shıǵ`ıs oyshılları erkin pikirdi rawajlandırıwshı faktorlar haqqında	69
Usmanov M.S., Abdijabbarova J.T. Interaktiv elektron oqıw kursların oqıw procesinde jaratıwdıń texnologiyalıq usulları	75
Matmuratova G.K. Etnopedagogik yondashuv asosida boshlang`ich sinf o`quvchılarining ma`naviy intellektual potentsialini shakllantirish	81
Temirbekova A.O. Ta`lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarnı qo`llashning samaradorligi	86
Temirbekova A.O. Neyrolingvistika va art-terapiya yondashuvlarining talabalarining o`quv- motivatsiyasini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari	89
Jo`rayeva M.R.</b> Texnologik ta`lim yo`nalishi talabalarini kasbiy faoliyatiga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari	93
Nasirova Sh. N., Jakipova G.J. Ta`lim tizimida klaster yondashuvni qo`llashning ahamiyati	100
Шомирзаев М.Х., Шарипова М.В. Ўқувчиларда эвристик фикрлашни ривожлантиришда синфдан ташқари ишлардан фойдаланишнинг методик имкониятлари	106
Rustemov M.B. Raqamli o`quv materiallarida multimedia vositalaridan foydalanishning psixologik-pedagogik asoslari	114
Nurmaxanov K.E. Raqamli ta`lim muhitida talabalar motivatsiyasini oshirishda o`quv resurslarining ro`li	125
Nurmaxanov K.E. Elektron o`quv resurslari dizayni va ishlab chiqishida didaktik prinsiplarning ahamiyati	133
Xolmurodov B.B. Mustaqil ta`lim va masofaviy ta`lim jarayonlarining o`xshashliklari va tafovutlarini ilmiy-didaktik tahlil qilish	139
Mansurov T.Z. Kasbiy tayyorgarlikda loyiha asosida o`qitish (project-based learning) imkoniyatlari	147
Menlibayeva A.O. Tarbiya darslarida o`quvchilarning kommunikativ ko`nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari	153
Alimov Z.Ch. Media mutaxassislikni shakllantirishda zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlar	158
Abdullayeva R.G. O`quvchilarga ekologik tarbiya berishda atrof-muhitga mas`uliyatli munosabatni shakllantirish	168
Safarova N.M. Uzluksiz ta`lim tizimida ekologik tarbiya jarayonlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish	175

Botirova N.R. Me'morlik obidalarini vositasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asosi	180
Утепбергенова С.М. Ўзбекистон олий таълим муассасаларида талабаларнинг мотивациясини оширишда интерактив ўқитиш методларидан фойдаланиш	184
Аллабаева А.П. Глобаллашув шароитида замонавий мактаб ўқувчиларини мустақил фикрлашга ўргатиш ва ижодкорлигини ривожлантириш	189
Аллабаева А.П. Глобаллашув шароитида хусусий мактаб ўқувчиларини мустақил фикрлашга ўргатишнинг педагогик тизимини такомиллаштириш (5-9-синфлар мисолида)	193

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Ziyoyeva M.S. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari	198
Rasulova A.M. Dinning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati	206
Ирисметов Б. Эпоха генезиса политических реформ Центральной Азии в условиях глобализации	209

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Bayimbetova A. Fizika sabağında innovatsiyaliq texnologiyalar	214
Majidov Sh.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani o'qitish samradorligini oshirishda dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasining imkoniyatlari	223
Mambetkarimov B.M. Oliy ta'lim tizimida dasturlash tillarini o'rgatishda interfaol mashg'ulot tuzilmasining asosiy tamoyillari	228
Rustemov M.B. Interfaol multimedia vositalarini raqamli o'quv jarayoniga integratsiyalashning metodik modeli	233
Dusov Yo.Sh. Axborot madaniyatini rivojlantirishda elektron dasturidan foydalanish	239
Dusov Yo.Sh. Kvant fizikasi bo'limini o'qitishning raqamli dasturiy ta'minotini bosqichlari	245
Qahhorov S.Q., Tursunov A.N. Nazariy mashg'ulotlarda bo'lajak fizika o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish metodikasi	254
Eshimbetov J.R. Talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar o'rni va pedagogik afzalliklari	269
Tleubayeva G.S. Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida iqtidorli talabalarni tanlash modelini ishlab chiqish	277
Бахтиёрва С.И. Значение цифровых технологий в подготовке будущих учителей технологий	283
Отемуратов Б.П., Кутлымуратов Б.Ж., Утеулиева О.А. О голоморфном продолжении интегрируемых функций вдоль конечного семейства комплексных прямых в шаре	290
Arzieva S.I. Methods for solving some types of integrals using complex numbers	302

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Xudaybergenova N.Q. Ana tili ham oqiw sawatligi sabaqlarinda oqiwshilarning soylew konlikpesin rawajlandirish faktorlar	309
Shodiyev R.D., Mamadaliyeva S.E. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda tafakkurini rivojlantirishda amaliy metodlarning o'rni va ahamiyati	314
Shomirzaev M.X., Aliboyeva D.G'. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirish muammolari va yechimlari	319
Djumaniyazova N.Sh. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarning menejerlik salohiyatini tizimli rivojlantirishda raqamli dasturiy ta'minotning o'rni	326
Xoliqova P.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual faolligini shakllantirishda milliy-ma'naviy merosidan foydalanish samaradorligi	330
Qulmuminov O.S. Boshlang'ich ta'limda ona tili darslarini modelashtirishning didaktik asoslari va metodik imkoniyatlari	339

Xurramov R.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini evristik qobiliyatini rivojlantirishda topishmoqlar va maqollardan foydalanish metodikasi	346
Eshchanova G.A., Qutlimuratova D.R. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'limni tashkil etishga kompetensiyaviy yondashuv xususida	357

СҮЎРЕТЛЕЎ ӨНЕРИ ҲАМ МУЗЫКА

Duysenbaeva G., Tajigaliyeva M. Quwirshaq teatrinda repertuar tañlaw	364
Beknazarov X.Q. Bo'lajak musiqa o'qituvchisining ijodiy kompetentligini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar	369

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Pirniyazov I.K. Mekteplerdı basqariwda zamanagóy qatnas	373
Bekimbetova G.R. Tálimniń universal dizayni: sociallastırıw, integraciyalıq qatnasıqlar hám imkaniyatlardı institucionlastırıw	380
Pazilov T. Miynet jámáátlerinde mobbing mashqalasi hám oniń jeke rawajlanıw hám socialliq turaqlılıqqa tásiiri	386
Pazilov T. Shańaraqta perzentti kemsitiw nátiyjesinde júzege keletuǵın jeke hám socialliq mashqalalarga pedagogikalıq analiz	393
Shodiyev R.D., Akbarova Sh.N. Ta'lim muhitida pedagogik konfliktlar tipologiyasi va ularning ijobiy yechimlari	398
Botirova N.R. Me'morlik obidalariga oid materiallar vositasida o'quvchılarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning konseptual asoslari	403
Muhammadiyeva Z. L. Yengil sanoat muhandisligida kompyuter grafikasining vazifasi	407
Tojiyev S.S. Kasbiy ta'lim mazmunida ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rag'batlantirish orqali o'rta bo'g'in kadrlar tayyorlashning jozibadorligini oshirish yo'nalishlari	412
Tleubayeva G.S. Iqtidor tushunchasi va iqtidorni aniqlash usullari	417
Norboyev A. O'zbekistonning favqulodda vaziyatlardan muhofazalanish bo'yicha xalqaro hamkorligi	422
Ishqobilova J.S. Bo'lajak pedagoglarning professional kommunikativ kompetentligini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari	431
Abdusamatova H.O. Talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyati	437
Камолова Г.Ж. Проблемы и пути решения системы непрерывного профессионального развития РКИ	444
Raimdjanov M.T. Анализ взаимосвязи между виртуальной сетью и коммуникативным поведением личности	451

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Utepbergenov A.Q., Bekmurzaev A.K. Gúreste oqıw-shınıǵıw jıyının shólkemlestiriwde shınıǵıw júklemelerin rejelestiriw procesiniń ózine tán úzliksizligi	460
Matyakubov B. 12-14 jasli milliy gúresshilerdiń shınıǵıw júklemelerine beymlesiw imkaniyatlarin úyreniw tiykarında tezlik-kúsh sipatlarin individual rawajlandiriw metodikasin islep shıǵıw	464
Aitjanov S.Q. Mektep jasinda sport penen shuǵıllanıwshı balalardıń medicinalıq baqlaw usılları	470
Aitjanov S.Q. Jas kurashshılardıń fizikalıq sapalarín háreketli oyınlar járdeminde rawajlandırıw	477
Kipchakov B.B. Kurashchılarning ko'p yillik tayyorgarligida harakatli o'yinlardan foydalanish	483
Axmedov F.Q. O'quvchlar jismoniy ta'limini rivojlantirishda milliy va xalqaro tajribalardan foydalanish masalalari	488

Aripov Y.Y. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida individual va tabaqalashtirishning tutgan o'rni va ahamiyati	493
Mambetkasimova K. Qisqa masofalarga yugurishdagi jarohatlarning oldini olish va davolash bo'yicha adabiy va ilmiy manbalar tahlili	499
Isoqov J.Z. Kurashni qadriyat sifatida o'rganish zamon talabi	506
Mamanova A. O'zbekistonda kurashni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari	510
Davurbayeva M.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini asosiy gimnastika vositalari orqali jismoniy rivojlantirish	514

BOLAJAQ FILOLOG-OQITIVSHINIŇ LINGVISTIKALIQ KOMPETENCIYASIN JETILISTIRIW MODELİ HAQQINDA

Seytkasimov D. B.

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti professori, DSc.

Tayanch so'zlar: lingvistik kompetensiya, modellestiriv, iskerlik qatnasi, obyekt polyusi hám subyekt polyusi, tálim, kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, моделирование, деловой подход, объектный полюс и субъектный полюс, образование, коммуникативная компетенция.

Keywords: linguistic competence, modeling, business approach, object pole and subject pole, education, communicative competence.

PEZIOME:

Lingvistik kompetensiya qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasida keng qo'llaniladi. Kompetentlikka asoslangan yondashuvni tizimli yondashuv sifatida belgilasak, bo'lajak filolog-o'qituvchining lingvistik kompetenciasini takomillashtirish modelini ishlab chiqish tadqiqotning maqsadlaridan biri hisoblanadi. Namunaviy model bashorat xususiyatiga ega bo'lib, uning yordamida o'rganilayotgan obyektning kerakli holatini ko'rsatish va uning kerakli yo'nalishda rivojlanishini ta'minlash mumkin. Modellastirish usuli bu maqsadda juda samarali hisoblanadi.

PEZIOME:

Лингвистическая компетенция широко применяется в методике преподавания каракалпакского языка. Если определить компетентностно-ориентированный подход как системный подход, то одной из целей исследования является разработка модели совершенствования лингвистической компетенции будущего учителя-филолога. Модель-образец обладает прогностным свойством, с помощью которого можно показать необходимое состояние изучаемого объекта и обеспечить его развитие в нужном направлении. Метод моделирования считается очень эффективным в этой цели.

SUMMARY:

Linguistic competence is widely used in the methodology of teaching the Karakalpak language. If we define a competency-based approach as a systematic approach, then one of the research objectives is to develop a model for improving the linguistic competence of a future philology teacher. The model-sample has a predictive property, with the help of which it is possible to show the necessary state of the studied object and ensure its development in the necessary direction. The modeling method is considered very effective for this purpose.

Kompetentlikke tiykarlangan qatnastı sistemalı qatnas sıpatında belgilesek, bolajaq filolog-oqıtıwshınıń lingvistikalıq kompetenciyasın jetilistiriw modelin islep shıǵıw izertlewdiń maqsetlerinen biri esaplanadı. I.N.Kondakovtıń

túsindiriwi boyınsha, biz modeldi “súwret, sxema, obyekt yamasa olardıń sistemasınıń sıpatlaması, ápiwayı, qısqartılğan túrde úyrenilip atırğan obyektin dúzilisi, ózgeshelikleri, elementleri ortasındaǵı qatnaslardı kórsetiwshi hám procesti belgilewshi bizdi qızıqtırğan obyekt haqqında maǵlıwmat alıw” dep túsinemiz [1]. A.I.Sannikovanıń belgilewinshe, “modellestiriw hárqanday materiallıq hám ideyalıq obyektler, qubılıslar, procesler hám sistemalardı úyreniwdiń universal metodı. Model obyektler yamasa belgiler sisteması sıpatında tıp nusqanıń ayırım áhmiyetli ózgesheliklerin tákirarlaydı. Ol eksperimenttiń tikkeley nátiyjesi emes, al qubılıstıń kerisi, ámeliy tájiriýbeni abstrakt kórip shıǵıw nátiyjesi bolıp xızmet etedi. Ilimiy-izertlewlerde úlgi modeller yamasa ornın basıwshı modeller wazıypasın atqarıwshı sıpatlama hám grafikalıq modellerden paydalanıladı” [2]. Úlgi model prognozlıq ózgeshelikke iye bolıp, onıń járdeminde úyrenilip atırğan obyektin kerekli jaǵdayın kórsetiw hám onıń kerekli baǵdarda rawajlanıwın támiyinlew múmkin. Modellestiriw metodı bul maqsette júdá nátiyjeli esaplanadı.

Tálim procesiniń qatnasıwshıları arnawlı tálim qatnaslarına kiretuǵın subyektler sıpatında belgilenedi. Tálim procesinde júzege keletuǵın tálim qatnasları ózine tán túrde (tártipli, óz ara baylanıslı, ierarxialıq boyınıwshı) dúzilgen, bul procesti sistemalı dúzilgen dep esaplaw imkanın beredi (Yu.K.Babanskiy, T.A.Ilina, F.F.Korolev, G.N.Serikov hám t.b.). Tálimdi úyreniwge sistemalı qatnas onıń óz aldına bólimleriniń óz ara baylanıslı birligin anıqlawdı, jańa sapanı qalıplestiriwdi, oǵan ózine tán ózgeshelikti beriwdi óz ishine aladı.

Házirgi waqıtta ilimler aralıq tiykarda bilimlerdi bir tarawdan ekinshisine ótkeriw nátiyjesinde ilimlerdegi (sonıń ishinde, tillerdi oqıtıw metodıkası) innovaciýalar qalıplespekte. Fundamental hám ámeliy bilimlerdi tarqatıw hám saykeslew, eń áhmiyetlisi, olardan ámeliy maqsetlerde “kútilmegen túrde” paydalanıw qaraqalpaq tili boyınsha hárqanday qanıgeniń innovaciýalıq iskerligindegi tiykarǵı wazıypasına aylanadı. Sol múnásibet penen qaraqalpaq tilin oqıtıwǵa jańasha qatnas islep shıǵılmaqta. Sońǵı jılları innovaciýalıq tálim menen shuǵıllanıwshı alımlar (V.I.Baydenko, V.P.Bespalko, I.A.Zimnyaya, N.A.Selezneva, Yu.T.Tatur) tillerdi tek belgili bilim hám kónlikpelerdi emes, al arnawlı “kompetenciyanı” da úyreniwge tayarlıǵı hám qábiletin kórsetiwge itibar berdi.

Ulıwma ilimiy dárejede kompetenciya qatnasın xızmet qatnası kontekstinde kórip shıǵıw múmkin.

Átiraptaǵı reallıqtıń hárqanday bólimi (element, qubılıs, process hám t.b.) iskerlik subyekti sıpatında isleydi. Shaxstıń iskerlik subyekti menen óz ara qatnası onıń zárúrliklerin qanaatlandırıwdı támiyinleydi. Iskerlik predmeti – bul subyektti iskerlikke shaqıratuǵın materiallıq yamasa ideyalıq ónim.

Obyekt polyusi hám subyekt polyusin óz ishine alǵan iskerlik procesinde “predmetlestiriw” (subyekt óz ideyaların ózinde jámleydi) hám “depredmetlestiriw” (subyekt iskerlik obyektiniń belgilerin ózlestiredi) procesleri (A.N. Leontev) bolıp ótedi.

Tálim dástúriy túrde belgili bir tariyxiy dáwirde bar bolǵan mádeniyat kórinisinde hám uqsaslıǵında shaxstı jaratıw dep belgilenedi. Sonıń menen birge, “mádeniyat degende adamlardıń minez-qulqı, sanası, sonday-aq, áwladlar almasıwı procesinde tákirar islep shıǵarılatuǵın jámiyet turmısındaǵı obyektler hám qubılıslardıń úlgileri sisteması túsiniledi” [9].

Tálimniń rawajlanıwı jámiyettiń sociallıq-siyasiy, ekonomikalıq hám mádeniy sharayatlardı menen belgilenedi. Eń jaqını tálim hám mádeniyat ortasındaǵı qatnaslar esaplanadı.

Sanaatlıq jámiyettiń rawajlanıwı mádeniyattı sezilerli dárejede bayıttı hám onıń shegaraların keńeytti. Materiallıq baylıqlardı óndiriw, islep shıǵarıw mádeniyattıń bir bólimine aylandı. Sanaat revolyuciyası ámeliyatqa baǵdarlangan tálimniń payda bolıwına alıp keldi. Tálimniń eki túri basqışpa-basqış rawajlanbaqta: ulıwma, sociallıq-mádeniy texnologiyalardı ózlestiriw hám shaxstı tárbiyalawǵa qaratılǵan hám funkcional, islep shıǵarıw texnologiyaların ózlestiriw hám xızmetker bolıwǵa qaratılǵan. Tálimniń bul eki túri XX ásir baslarında qalıplesken hám ulıwma, hám islep shıǵarıw tálimi. Islep shıǵarıw tálimi áste-aste kásiplik tálimge aylandı.

XX ásir aqırında postindustrial jámiyetke ótiw baslandı. Informaciya texnologiyaların rawajlanıwı, real hám real emes zatlardı kórsetiwshi multimedia qurallarınıń payda bolıwı, psixotexnologiyalardıń keń qollanıwı mádeniyattıń salmaqılı ózgeriwine, jańa civilizaciyanıń ornawına alıp keldi.

Tálim sociallıq-mádeniy qubılıs sıpatında insan ushın jańa reallıq penen nátiyjeli óz ara tásirdiń sheshiwshi faktorına aylanadı. Shamalaw múmkin, ulıwma hám kásiplik tálim tilshi shaxstı rawajlandırıwǵa qaratılǵan pútin, shaxsqa baǵdarlangan tálim menen almastırıladı. Bul shamanıń tiykarı zamanagóy tálimdi rawajlandırıwdıń tómendegi tendenciyları:

- hárbir tálim dárejesi turmıslıq tálim sistemasınıń ajıralmas bólimi sıpatında moyınlanadı. Bul tendenciya licey, kolledj yamasa universitettti birlestirgen integraciyalasqan, jámlewshi oqıw orınların shólkemlestiriw

- arqali basqishpa-basqish ámelge asırılmaqta; universitet (ulıwma hám kásiplik tálimniń keyingi basqishlarınıń basqa variantları da múmkin);
- tálimge informaciya texnologiyaları, sonıń ishinde, multimedia hám virtual texnologiyalar keń engizilmekte. Bul texnologiyalardı qollaw dastúriy kognitiv baǵdarlangan tálimdi sezilerli dárejede ózgertedi;
 - tálimdi kompyuterlestiriw hám texnologiyalastırıw studentlerdiń intellektual aktivligin sezilerli dárejede keńeytedi;
 - qatań tártipke salınatuǵın tálim shólkeminen ózgeriwshi, blok-modulli, kontekstli tálimge ótiw tendenciyası bar [10]. Tálimniń bul túrleri tálim óz betinsheliginiń joqarı dárejede rawajlanıwın, ózin-ózi ańlaw hám ózin-ózi tárbiyalaw qáiletin názerde tutadı;
 - pedagog hám bilim alıwshı ortasındaǵı óz ara qatnaslar áste-aqırın ózgerip, birge islesiw xarakterine iye boladı. Pedagog ta, bilim alıwshı da tálim procesiniń teń huqıqlı subyektine aylanadı;
 - tálimniń barlıq dárejeleri úzliksizliginen pútin, jámaátlik pútin tálimge basqishpa-basqish ótiw tálim procesi hám nátiyjesi ushın birgeliktegi juwapkerlikti názerde tutadı, óz táǵdirin ózi belgilew qáiletin támiyinleydi – bul tarawda qararlar qabıllaw tarawındaǵı nátiyjeli kompetenciya. Turaqlı ózgeriwshi sociallıq, mádeniy, tálim hám kásiplik jaǵdaylar.

Tálim ashıq, teń salmaqsız sistema bolıp, onda tálim dárejesiniń túrli faktorlarına, studentlerdiń jasına, din hám mámleketke bolǵan qatnasına, sociallıq-mádeniy baǵdarǵa qarap, túrli tómengi sistemalardı ajratıw múmkin.

Tálimniń máni payda etiwshi faktori onıń maqseti – tálim procesinde shaxstı shaxs sıpatında rawajlandırıw. Tálim process sıpatında insanniń pútin sanalı ómiri dawamında ámelge asırıladı, tálim maqsetleri, mazmunı hám texnologiyası kózqarasınan ózgeredi.

Tálimniń eki tallawı bar:

- tálim sociallıq-mádeniy tájiriybeni uzatıw hám rawajlandırıw sıpatında. Bunday tálim arnawlı qayta islengen mazmun hám kriteriyalar tiykarındaǵı qadaǵalaw tiykarında ámelge asırılauıǵın tálimniń maǵlıwmatnama nátiyjelerine (bilim, kónlikpe hám tájiriybeler) erisiwdi támiyinleytuǵın texnologiyalar arqalı ámelge asırıladı;
- tálim insanniń tuwılıwdan kekselikke shekemgi bolǵan rawajlanıwınıń úzliksiz procesi sıpatında, ol kompetenciya hám tájiriybelerdi qalıplestiriw hám rawajlandırıwdı támiyinleytuǵın texnologiyalar arqalı ámelge asırıladı, onıń bahası kriteriyalarǵa tiykarlangan monitoring tiykarında ámelge asırıladı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. -М.: 1975. - С.360-361.
2. Санникова А.И. Развитие творческого потенциала учащихся в образовательном процессе: Концепция и опыт реализации: монография. - М.: Флинта: Наука, 2001. – С.90.
3. Беликов В.А. Теоретические основы решения педагогических проблем: пособие для аспирантов и соискателей. Магнит, гос. пед. ин-т. - Магнитогорск, 2002. – С.4.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1977. – С.82.; Немов Р.С. Психология: учеб, для студентов высш. пед. учеб, заведений. – М.: Просвещение: Владос, 1994. – С.551.; Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Т.1. -М.: Педагогика, 1989. –488 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1977. – С.82.
6. Немов Р.С. Психология: учеб, для студентов высш. пед. учеб, заведений. – М.: Просвещение: Владос, 1994. – С.551.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Т.1. -М.: Педагогика, 1989. –488 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1977. – С.82.
9. Гайсина Г.И. Культурологический подход в теории и практике педагогического образования: монография. - М.: Прометей, 2002. - 316 с.
10. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М., 1991. – 207 с.

KOMPETENTLIKKE TIYKARLANGAN QATNASTI RAWAJLANDIRIW BASQIŠHLARI HAQQIDA

Seytkasimov D.B.

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti professori, DSc

Tayanch soʻzlar: lingvistik kompetensiya, modellestiriv, kompetentlik mazmuni, Bolonya deklaratsiyasi, kompetentlikke tiykarlangan qatnas, iskerlik qatnasi, obyekt polyusi hám subyekt polyusi, tálim, kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, моделирование, содержание компетенции, Болонская декларация, подход, основанный на компетенции, деятельностный подход, объектный полюс и субъектный полюс, образование, коммуникативная компетенция.

Key words: linguistic competence, modeling, content of competence, Bologna Declaration, competency-based approach, activity-based approach, object pole and subject pole, education, communicative competence.

РЕЗЮМЕ:

Kompetentlikka asoslangan yondashuv qaraqalpoq tilini oʻqitish metodikasida keng qoʻllaniladi. Kompetentlikka asoslangan yondashuvni tizimli yondashuv sifatida belgilasak, boʻlajak filolog-oʻqituvchining lingvistik kompetensiyasini takomillashtirish modelini ishlab chiqish tadqiqotning maqsadlaridan biri hisoblanadi. Namunaviy model bashorat xususiyatiga ega boʻlib, uning yordamida oʻrganilayotgan obyektning kerakli holatini koʻrsatish va uning kerakli yoʻnalishda rivojlanishini taʼminlash mumkin. Modellashirish usuli bu maqsadda juda samarali hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ:

Компетентностный подход широко используется в методике преподавания каракалпакского языка. Если определить компетентностный подход как системный подход, то одной из целей исследования является разработка модели совершенствования лингвистической компетенции будущего учителя-филолога. Типовая модель обладает свойством прогнозирования, с помощью которого можно показать желаемое состояние изучаемого объекта и обеспечить его развитие в нужном направлении. Метод моделирования очень эффективен для этой цели.

SUMMARY:

The competency-based approach is widely used in the methodology of teaching the Karakalpak language. If we define the competency-based approach as a systematic approach, then one of the research objectives is to develop a model for improving the linguistic competence of a future philology teacher. A typical model has the property of forecasting, with the help of which it is possible to show the desired state of the studied object and ensure its development in the necessary direction. The modeling method is very effective for this purpose.

Kompetentlik mazmunın túsiniwdiń keminde eki qatnası bar. Ayırımları (V.A.Adolf, E.M.Pavlyutenkov) kompetentlik mazmunı boyınsha kóp qırılı kásiplerdiń úlken toparında iskerlikti ámelge asırıw ushın zárúr bolǵan jeke pazıyetlerdi óz ishine aladı. Basqalar (A.M.Novikov, A.I.Piskunov) óz quramına hárqanday kásiplik iskerlikte, túrli jumıslarda zárúr bolǵan «óz ara iskerlik» bilim hám kónlikpelerdi óz ishine aladı. Basqasha etip aytqanda, birinshisi jeke ózgesheliklerge itibar beredi, ekinshisi bolsa keń kólemli ótkeriw ózgesheligine iye bolǵan bilim hám kónlikpelerge itibar beredi. Biraq, barlıq avtorlardıń belgilewinshe, wákillikler toplamınıń barlıq túrliligi menen olar eki zárúr kriteriyaǵa juwap beriwi zárúr: ulıwmalastırıw (kompoziciyalardı túrli tarawlar hám iskerliklerge ótkeriw imkaniyatın támiyinlew) hám funkcionallıq, bunda qatnasıw momentin kórsetiwshi óz aldına iskerlik.

Joqarıdaǵı mashqala boyınsha jumıslardı tallaw bizge kópshilik avtorlar (V.A.Adolf, A.M.Novikov, E.M.Pavlyutenkov) belgili bir sheńberdegi obyektlerge qatnaslı ornatılǵan óz ara baylanıslı jeke pazıyetler toplamın kásiplik kompetentlik quramına kirgizedi degen juwmaqqa keliwimizge imkan beredi. Biraq, avtorlar kompetentlik hám kompetenciya túsinińlerin anıq ajıratpaydı, kóbinese olardı sinonim sıpatında qollanadı.

Kompetentlikke tiykarlanǵan qatnastı rawajlandırıwdıń úshinshi basqısı, sonday-aq, YuNESKO hújjetleri hám materiallarında hárbir adam álleqashan tálimniń qálegen nátiyjesi sıpatında kórip shıǵılıwı kerek bolǵan birqatar kompetenciyanı belgilep beriwi menen sıpatlanadı [1].

1996-jılı Berndeǵı simpoziumda Evropa Keńesi baǵdarlaması boyınsha, tálim reformaları ushın bilim alıwshılar tabıslı islewi ushın da, jáne de joqarı bilim alıwı ushın da iyelewi kerek bolǵan bes tiykarǵı kompetenciyanı anıqlaw zárúr degen soraw kóterildi:

- "...juwapkerlikti óz moyınına alıw, jámáátlik qararlar qabıllawda qatnasıw, tartıslardı zorlıqsız sheshiw, demokratiyalıq institutlar iskerligin saqlaw hám jetilistiriwde qatnasıw sıyaqlı siyasiy hám sociallıq kompetenciya;

- kóp mádeniyatlı jámiyettegi turmıs penen baylanıslı kompetenciya. Rasizm, ksenofobiya hám tolerantsızlıqtıń kórinisin (qayta tikleniwın) qadaǵalaw ushın tálim jasardı paraqlardı qabıllaw, basqalardı húrmetlew hám basqa mádeniyatlar, tiller hám dinler adamlar menen jasaw qábileti sıyaqlı mádeniyatlar aralıq kompetenciya menen «úskeneleniwı» kerek;

- sociallıq turmıs ushın ásirese zárúr bolǵan awızeki sóylew qarım-qatnastı ózlestiriw menen baylanıslı kompetenciya, olardı ózlestirmegen adamlar sociallıq shetletiw basımı astında ekenligine kúsh beredi. Qarım-qatnastıń

birdey kontekstinde birneshe tillerdi biliw kem-kemnen zárúr áhmiyetke iye bolmaqta;

- jámiyette informaciyalastırıwdı keńeytiw menen baylanıslı kompetenciya. Informaciya texnologiyalarına iye bolıw, olardıń kúshli hám ázzi táreplerin túsiniw hám de ǵalaba xabar quralları hám reklama arqalı tarqatılıp atırǵan informaciyaǵa qatnaslı sın pikir júrgiziw usıllarına iye bolıw;

- jeke kásiplik hám sociallıq turmıs kontekstinde ómirlik tálimniń tiykarı sıpatında turmıs dawamında úyreniw qábileti” [2].

Walo Hutmacherdiń belgilewinshe, “kompetenciya” túsiniǵiniń mazmunı ele anıq tastıyıqlanbaǵan bolsa da, barlıq izertlewshiler onıń “men buni bilemen” mánisine qaraǵanda “men qalay islewdi bilemen” konceptual mánisine jaqınıraǵ ekenligin moyınlaydı. Noam Chomskyden keyin Walo Hutmacher kompetenciya iskerlikte kóriniwin belgileydi.

Bolonya deklaraciyasına qol qoyılǵannan beri ulıwma Evropa joqarı bilimlendiriw aymaǵın payda etiw maqsetlerine erisiwge járdem beretuǵın jańa qurallar hám baslamalar payda boldı, atap aytqanda Bolonya deklaraciyası maqsetlerin ámelge asırıwǵa qaratılǵan “Tálim dúzilisin beyimlestiriw” joybarı. Jumıstıń jetekshi baǵdarlarına tómendegiler kiredi:

- pitkeriwshilerdiń ulıwma hám arnawlı kompetenciyanı belgilew;
- dúzilmes, baǵdarlamaları hám oqıtıwdıń aktual mashqalaları boyınsha oqıw jobaların sáykeslew.

Joybar pitkeriwshilerdiń oqıwdı tamamlǵannan keyin ne isley alıwı kerekligi kózqarasınan dárejelerdi belgilew boyınsha ulıwma Evropa konsensusın islep shıǵıwǵa qaratılǵan. Onı ámelge asırıwǵa kompetenciyaǵa tiykarlanǵan qatnas oqıw jobası arxitekturasında beyimlesiwshilik hám avtonomiyanı saqlawǵa imkan beredi.

A.V.Xutorskoy kompetenciyanı pitkeriwshilerdi tálimge tayarlaw ushın belgilengen talaplardı kórsetiwshi óz ara baylanıslı jeke ózgeshelikler toplamı hám kompetenciyanı shaxstıń tiyisli kompetentlikke iye bolıwı dep esaplaydı. Ol tiykarǵı kompetenciya dizimi beredi (qádiriyat-semantikalıq, ulıwma mádeniy, tálim-kognitiv, informaciya, kommunikativ, sociallıq hám miynet, jeke) [3]. Olardıń hár biri, óz gezeginde, “Ulıwma tálim mazmunın modernizaciyalaw strategiyası” (V.V.Bashev, G.M.Valkovskaya, A.M.Bodyanskiy, E.D.Dneprov, L.M.Dolgova, A.A.Karachev, A.G.Kasprjak, V.V.Kraevskiy, O.E.Lebedev, E.A.Lenskaya, O.B.Loginova, A.A.Pinskiy, K.N.Polivanova, V.V.Rubcov, A.L.Semenov, V.V.Serikov, A.O.Tatur, V.V.Firsov, M.B.Chelishkova), kompetentliklerdi tarawlar boyınsha parıqlaw ushın ulıwma tiykarlardı usınıs etedi:

- túrli informaciya dereklerinen bilim alıw jolların ózlestiriwge tiykarlangan óz betinshe bilim iskerligi tarawındaǵı kompetenciya;
- puqaralıq hám sociallıq iskerlik (puqara, saylawshı, tutınıwshı rolin oynaw);
- sociallıq hám miynet iskerligi (miynet bazarındaǵı jaǵdaydı tallaw, óz kásiplik imkaniyatların bahalaw, miynet qatnasıqları normaları hám etikası boyınsha háreket etiw, ózin-ózi shólkemlestiriw kónlikpeleri);
- mádeniy hám dem alıw iskerligi (bos waqıttan paydalanıw jolları hám quralları tańlaw, shaxstı mádeniy hám ruwxıy jaqtan bayıtıw);
- turmıs xızmetin kórsetiw tarawında (sonıń ishinde óz salamatlıǵı, shańaraqlıq jaǵdayı hám t.b.)

Tap sol kózqarastan Z.F.Zeer, A.M.Pavlova, E.E.Sırmanyuk, P.I.Pidkasistiy, T.A.Yuzefavichus, B.Z.Vulfov, V.D.Ivanov “Ulıwma tálim mazmunın modernizaciyalaw strategiyası” avtorları kompetenciya mazmunın, sonıń ishinde tek kognitivlik hám operaciyalıq-texnologiyalıq quramlı bólimlerdi emes, al motivaciyalıq, etikalıq, sociallıq hám minez-qulıqtı da sıpatlawǵa háreket etti [4]. Sonıń menen birge, olar kompetentlik bárqulla kompetenciyanıń haqıyqıy kórinisi dep esaplaydı. Bul kózqaras P.I.Pidkasistiy, B.Z.Vulfov, V.D.Ivanovlar kompetentlikti “qánigeniń ámeliy mashqalalardı sheshiw ushın bilimlerdi qollaw qábileti” deb bileđi.

Alımlar kompetentlikke tiykarlangan qatnastı “tálim nátiyjelerin modellestiriw hám joybarlaw usılı” [5], “tálim tiykarına yarım qatnas ideyaları” [6], sıpatında qarasa, I.V.Blauberg hám E.G.Yudinler tórt dárejeli metodologiyalıq tallaw koncepciyasınan úyrendi [7]. Olar tallawdıń tórt dárejesin ajratıp kórsetedi: filosofiyalıq, ulıwma ilimiy, anıq ilimiy hám jeke metodikalıq.

Zamanagóy tálim ornında sistemalı qatnas pedagogikalıq proceslerdi ilimiy-metodikalıq támiyinlew, innovaciyalıq iskerlikti rawajlandırıw, nátiyjeler ónimdarlıǵı hám sapasın arttırıw baǵdarlarınan biri bolıp, olar sintezde kóbirek kórinedi. Sistemalı qatnas barlıq obyektler hám qubılıslardı sistema sıpatında kórip shıǵıwǵa imkan beredi hám obyektlerdegi (qubılıslar) hár qıylı túrdegi baylanıslardı anıqlawǵa, onıń pútinligin, ishki baylanısın hám islew principlerin ashıp beriwge qaratılǵan.

Pedagogikalıq sistemanıń anıqlaması N.V.Kuzminanıń kórsetiwinshe, pedagogikalıq sistema jas áwlad hám úlkenlerdi tárbiyalaw, oqıtıw hám bilim beriw maqsetlerine boysınatuǵın óz ara baylanıslı quramlı hám funkcional komponentler toplamı [8]. Pedagogikalıq sistemanıń xarakterli belgileri tómendegilerden ibarat: bul pedagogikalıq sistemanı dúziwshi elementler

kompleksi; sistema elementlari ortasidagi oʻz ara baylanishlilik ham qatnaslar bar bolivn sistemali sipatlawshi; pedagogikalik sistemanin ajiralmas bir putin sipatinda islewin belgilewshi funkcionalliq.

Yu.K.Babanskiy pedagogikalik sistemanı uyreniwde sistemali qatnastın rolin belgilep, “barlıq mumkin bolgan sheshimler izbe-iz ham oʻz ara baylanishli jagdayda tańlangan sistemali qatnas en jaqsı varianttı tańlawga alıp keledi”, - dep esaplaydı [9].

Kompetentlikke tiykarlangan qatnastı sistemali qatnas sipatında belgilesek, bolajaq filolog-oqıtıwshının lingvistikalıq kompetenciyasın jetilistiriw modelin islep shıǵıw izertlewdiń maqsetlerinen biri esaplanadı. I.N.Kondakovtıń túsindirıwı boyınsha, biz modeldi “súwret, sxema, obyekt yamasa olardıń sistemasının sipatlaması, ápiwayı, qısqartılğan túrde uyrenilip atırǵan obyektıń dúzilisi, ózgeshelikleri, elementlari ortasidagi qatnaslardı kórsetiwshi ham procesti belgilewshi bizdi qızıqtırǵan obyekt haqqında maǵlıwmat alıw” dep túsınemiz [10]. A.I.Sannikovanıń belgilewinshe, “modellestiriw hárqanday materiallıq ham ideyalıq obyektler, qubılıslar, procesler ham sistemalardı uyreniwdiń universal metodı. Model obyektler yamasa belgiler sisteması sipatında tıp nusqanıń ayırım áhmiyetli ózgesheliklerin tákirarlaydı. Ol eksperimenttiń tikkeley nátiyjesi emes, al qubılıstın kerisi, ámeliy tájiriybeni abstrakt kórip shıǵıw nátiyjesi bolıp xızmet etedi. Ilimiy-izertlewlerde úlgi modeller yamasa ornın basıwshı modeller wazıypasın atqarıwshı sipatlama ham grafikalıq modellerden paydalanıladı” [11]. Úlgi model prognozlıq ózgeshelikke iye bolıp, onıń járdeminde uyrenilip atırǵan obyektıń kerekli jagdayın kórsetiw ham onıń kerekli baǵdarda rawajlanıwın támiyinlew mumkin. Modellestiriw metodı bul maqsette júdá nátiyjeli esaplanadı.

Tálim procesiniń qatnasıwshıları arnawlı tálim qatnaslarına kiretuǵın subyektler sipatında belgilenedi. Tálim procesinde júzege keletuǵın tálim qatnasları ózine tán túrde (tártipli, oʻz ara baylanishli, ierarxialıq boysınıwshı) dúzilgen, bul procesti sistemali dúzilgen dep esaplaw imkanın beredi (Yu.K.Babanskiy, T.A.Ilina, F.F.Korolev, G.N.Serikov ham t.b.). Tálimdi uyreniwge sistemali qatnas onıń oʻz aldına bólimleriniń oʻz ara baylanishli birligin anıqlawdı, jańa sapanı qalıplestiriwdi, oǵan ózine tán ózgeshelikti beriwdi óz ishine aladı.

Házirgi waqıtta ilimler aralıq tiykarda bilimlerde bir tarawdan ekinshisine ótkeriw nátiyjesinde ilimlerdegi (sonıń ishinde, tillerdi oqıtıw metodikası) innovaciyalar qalıplespekte. Fundamental ham ámeliy bilimlerde tarqatıw ham saykeslew, en áhmiyetlisi, olardan ámeliy maqsetlerde “kútilmegen túrde” paydalanıw qaraqalpaq tili boyınsha hárqanday qanıgeniń innovaciyalıq

iskerligindegi tiykargı wazıypasına aylanadı. Sol múnásibet penen qaraqalpaq tilin oqıtıwǵa jańasha qatnas islep shıǵılmaqta. Sońǵı jılları innovaciyalıq tálim menen shuǵıllanıwshı alımlar (V.I.Baydenko, V.P.Bespalko, I.A.Zimnyaya, N.A.Selezneva, Yu.T.Tatur) tillerdi tek belgili bilim hám kónlikpelerdi emes, al arnawlı “kompetenciyanı” da úyreniwge tayarlıǵı hám qáiletin kórsetiwge itibar berdi.

Ulıwma ilimiy dárejede kompetenciya qatnasın xızmet qatnası kontekstinde kórip shıǵıw múmkin.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С.15.
2. Hutmacher W. Key competences for Europe: Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC) // Secondary Education for Europe. – Strasburg, 1997. – P. 247.
3. Хуторской А.В. Общепредметное содержание образовательных стандартов; Институт новых образовательных технологий. – М., 2002. - 19 с.
4. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Сырманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. - М.: МПСИ, 2005. - 216 с.
5. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): метод, пособие. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – С.66.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С.29.
7. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. - М.: Наука, 1973. - 270 с.; Блауберг И.В. Философско-методологические проблемы системного исследования. Дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.08. – М., 1983. -416с.; Юдин Э.Г. Методологические проблемы исследования самоорганизующихся систем // Проблемы методологии системного исследования. – М.: Мысль, 1970. – С. 360-361.
8. Кузьмина Н.В. Творческий потенциал специалиста: акмеологические проблемы развития // Гуманизация образования. – №1. -С. 41-53.; Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования: моногр. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.
9. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. - М.: Педагогика, 1982. – С.11.
10. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. -М.: 1975. - С.360-361.
11. Санникова А.И. Развитие творческого потенциала учащихся в образовательном процессе: Концепция и опыт реализации: монография. - М.: Флинта: Наука, 2001. – С.90.

FILOLOG-TALABALAR NUTQIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI FAOLLASHTIRISH: ZAMONAVIY LINGVODIDAKTIK YONDASHUV, VA AMALIY TAJRIBALAR

Jalgasbayeva G.J.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: frazeologik birliklar, leksik kompetentsiya, kontekstli o'qitish, interfaol metodlar, kommunikativ qobiliyat, raqamli texnologiyalar, geymifikatsiya, cefr standartlari, nutq rivoji.

Ключевые слова: фразеологизмы, лексическая компетенция, контекстное обучение, интерактивные методы, коммуникативная компетентность, цифровые технологии, геймификация, стандарты CEFR, развитие речи.

Key words: phraseological units, lexical competence, contextual learning, interactive methods, communicative competence, digital technologies, gamification, CEFR standards, speech development.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola filologiya talabalarining leksik kompetentsiyasini frazeologik birliklar orqali rivojlantirish masalasiga bag'ishlangan. Maqolada global ta'lim standartlari (CEFR) asosida chet tillarini o'qitishning dolzarbligi, frazeologizmlarning semantik, pragmatik va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda uch bosqichli metodologiya (nazariy, amaliy va natijali), kontekstli o'qitish, interfaol usullar (rolli o'yinlar, geymifikatsiya, raqamli platformalar kak Quizlet, Kahoot) va individual yondashuvlar qo'llanilib, O'zbekiston oliy o'quv yurtlari (Nukus DPI, O'zDJTU, Jizzax PI) talabalari misolida sinov o'tkazilgan.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена проблеме развития лексической компетенции студентов-филологов посредством фразеологических единиц. В статье анализируется актуальность обучения иностранным языкам на основе глобальных образовательных стандартов (CEFR), семантическая, прагматическая и культурная значимость фразеологизмов. В исследовании использовались трехэтапная методика (теоретическая, практическая и ориентированная на результат), контекстное обучение, интерактивные методы (ролевые игры, геймификация, цифровые платформы Quizlet, Kahoot) и индивидуальные подходы, апробированные на примере студентов высших учебных заведений Узбекистана (Нукусский ДПИ, УзДЖТУ, Джизакский ПИ).

SUMMARY:

This article examines the development of lexical competence in philology students using phraseological units. It analyzes the relevance of teaching foreign languages based on global educational standards (CEFR) and the semantic, pragmatic, and cultural significance of phraseological units. The study utilized a three-stage methodology (theoretical, practical, and

results-oriented), contextual learning, interactive methods (role-playing games, gamification, digital platforms such as Quizlet and Kahoot), and individualized approaches, tested on a sample of students from higher education institutions in Uzbekistan (Nukus State Pedagogical Institute, Uzbek State Technical University, and Jizzakh Pedagogical Institute).

Jahon miqyosida, ayniqsa Shimoliy Amerika va Yevropa mintaqalaridagi nufuzli o'quv markazlarida, jumladan Kaliforniya shtat universiteti, Kanada Ottava va MakGill oliygohlari, shuningdek Buyuk Britaniyaning Kembridj, Uorvik universitetlari va Norvich til o'qitish institutida ta'lim kontenti va o'qitish texnikalarini takomillashtirish, ingliz tilini ixtisoslik sifatida o'rgatishda lug'aviy salohiyatni oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Natijada, filologiya yo'nalishidagi talabalar nutqida idiomatik ifodalar va frazeologik birikmalarni faol ishlatish orqali so'z boyligi rivojlanib, til egallash samaradorligi ortmoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitishning asosiy yo'nalishi ilmiy va amaliy sohalarida chet tillaridan erkin foydalana oladigan yuqori malakali kadrlar yetishtirishdan iborat. Bu yo'lda o'quvchilarga kasbiy faoliyatiga mos xorijiy tilni, xususan fan-texnika atamalari, lug'aviy va grammatik jihatlarini o'rgatish orqali ilmiy adabiyotlar bilan muomala qilish va ularni og'zaki muloqotda qo'llash mahoratini shakllantirish rejalashtirilgan. Prezidentimizning "Xorijiy tillarni o'rgatishda kelajak uchun mustahkam zamin yaratadigan yangi tizimni joriy etish vaqti keldi", - Ushbu tamoyillarning amaliy qo'llanilishi sifatida mamlakatimizda filologiya talabalarining og'zaki ifodasida idiomatik birikmalarni jonlantirish orqali so'z boyligi salohiyatini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Yuqorida sanab o'tilgan me'yorlardan kelib chiqib, filolog o'quvchilar nutqida frazeologik unsurlarni faol qo'llash yo'li bilan lug'aviy mahoratni rivojlantirish zamonaviy talablar doirasida muhim o'rin tutadi. Bu jihatlar mavzuning aktual darajasini yanada yuksaltirib boradi.

O'zbekistonda o'quvchilarning qobiliyatlarini shakllantirish usullariga bag'ishlangan tadqiqotlar bo'yicha Ye.A.Lagay, D.B.Seytkasimov, G.Yu. Eshonkulova, U.U.Jumanazarov, I.X.Israilova, O.M.Jalilov, G.I.Kunnazarova, D.B.Mamarimova, N.B.Mamatkulova, M.Muxtorov, M.X.Narbayeva, M.A.Nazarova, D.I.Normatova, K.A.Odiljonova, X.U.Saydullayevalarning ilmiy-tadqiqot ishlarida kabi olimlarning ishlanmalari alohida e'tiborga loyiq, chunki ular til o'qitishning innovatsion yondashuvlarini taklif etadi va global tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallab, xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lib qolish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Natijada, frazeologik birliklarni

nutqda samarali integratsiya qilish tilning tabiiy oqimiga hissa qo'shadi va kommunikativ kompetensiyanı mustahkamlaydi.

Frazeologik birliklar – tilning madaniy, tarixiy va idrok jihatlarini o'zida mujassam etgan semantik va pragmatik xususiyatlarga ega barqaror leksik elementlar. Ular nutqni ifodali, tasviriy va madaniy-konnotativ qimmatliklar bilan to'ldirishga qaratilgan. Idiomatik unsurlar tilning semantik resurslari va pragmatik vazifalarini idrok etish, lug'aviy salohiyatni yuksaltirishda muhim vositadir.

Frazeologiya atamasi zamonaviy lingvistikada keng va torma'noda ishlatiladi, ammo filolog o'quvchilarning lug'aviy mahoratini rivojlantirishda ularning amaliy va ilmiy qiymati yuqori. Frazeologik elementlar tilning madaniy-tarixiy qatlamlarini o'rganishga, nutqning hissiy-tasviriy ta'sirini kuchaytirishga va til me'yorlarini egallashga hissa qo'shadi (L.A.Auxadeeva, K.Odiljonova, D.Normatova, O.Jalilov). Bu birliklar so'z boyligini boyitib, kontekstga mos ishlatish mahoratini shakllantiradi, nutqning madaniy mosligini oshiradi.

Frazeologiyani tahlil qilishda integrativ, kontekstual va kognitiv metodlar (Z.Abdunazarova, M.Narbaeva) nazariy bilimlarni amaliy mashqlarga bog'lashga xizmat qiladi. Zamonaviy raqamli platformalar (Quizlet, Kahoot), frazeologik lug'atlar va multimedia materiallaridan foydalanish ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi, struktura barqarorligi va reproduktivligi ularni oddiy so'z birikmalaridan farqlaydi va nutqning ifodaliligini oshiradi (V.N.Teliya, N.F.Alefirenko). Bu yondashuvlar filologlarning kommunikativ va madaniy qobiliyatlarini mustahkamlaydi, til sezgisini kuchaytiradi va professional muloqotni shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogika va til o'qitish usullarining birlashuvini aks ettirib, uch bosqichdan iborat: ma'lumot berish, amaliy qo'llash va natija baholash-tajriba bosqichlari (L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin). Ma'lumot bosqichida o'quvchilar frazeologik elementlarning ilmiy asoslari bilan tanishadi, nutq madaniyatini yuksaltirish va so'z zaxirasini kengaytirishni o'z ichiga oladi. Amaliy bosqichda frazeologik vositalar orqali kontekstga mos ishlatish mahoratlari rivojlantiriladi, innovatsion ta'lim texnikalari (Quizlet, Kahoot) va idiomatik lug'atlardan foydalaniladi. Natija bosqichida og'zaki va yozma ifodada frazeologik birliklarni maqsadli qo'llash ta'minlanadi, til idrokini kuchaytiradi. Metodik strategiya kompetensiya, faoliyatga yo'naltirilgan, ko'p sub'ektki, kommunikativ va tizimli prinsiplarga asoslanadi (V.N.Teliya, N.F.Alefirenko). Biroq, biz filolog talabalarining lug'aviy mahoratini shakllantirish jarayonining metodologik bazasini o'qituvchi shaxsiyatining o'zaro bog'liq kommunikativ,

1.1-rasm. Leksik kompetensiyani shakllantirish tamoyillari

ijtimoiy-madaniy va idrok rivojlanishining ilmiylik, tizimlilik, amaliylik, ko'p tillilik, frazeologik izchillik, paritetlik tamoyillarida ko'ramiz. (1.1-rasm)

Idiomatik birikmalarning semantik yaxlitligi, struktura mustahkamligi va ifodaliligi og'zaki muloqotning kuchli ta'sirini oshirib, madaniy va tarixiy meros qatlamlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi.

Xulosa sifatida, frazeologik birliklarni o'rgatishda kontekstga asoslangan tahlil, rolilik o'yinlar, tarjima mashqlari, frazeologik lug'atlardan foydalanish va interfaol platformalar (masalan, Quizlet, Kahoot) kabi yondashuvlar yuqori samara beradi. Geym elementlari, jumladan "idiomatik musobaqalar", "frazeologik jumboqlar" va "idiomatik sahna ko'rinishlari", ta'lim jarayonini jozibali va dinamik qilib, o'quvchilarning tilga qiziqishini oshiradi. Raqamli zamonaviy vositalar orqali interaktiv mashg'ulotlar frazeologik unsurlarni tabiiy sharoitda qo'llash mahoratini mustahkamlaydi va talabalar nutqiy ijodini rivojlantiradi.

Frazeologik birliklarni o'zlashtirishda o'quvchilarning shaxsiy ruhiy jihatlari, qiziqishlari va bilim darajasini e'tiborga olish asosiy talabdir. Motivatsiyani yuksaltirish uchun guruhli suhbatlar, o'zaro hamkorlik va shaxsiy moslashtirilgan strategiyalar qo'llaniladi. Bu omillar talabalar til idrokini, lingvistik fikrlash erkinligini va og'zaki ijodkorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida o'zaro ishonch muhitini shakllantirish va kommunikativ taktikalarini rivojlantirish frazeologik bilimlarni samarali egallashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari. <https://president.uz/oz/lists/view/4327> (murojat sanasi 10.07.2024)
2. Lagay Ye.A. Lingvistik oliy ta'lim muassasalari talabalari nutq madaniyatining shakllanishiga kompetensiyali yondashuv. Ped.fan.dokt.(DSc) diss.avtoref. – Toshkent, 2023. 82 b.
3. Seytkasimov D.B. Filolog-talabalarining lingvistik kompetensiyasini takomillashtirish metodikasi (Qoraqalpoq tili va adabiyoti yo'nalishi talabalari misolida). Ped.fan.dokt.(DSc) diss.avtoref. - Nukus, 2023, 74 b.
4. Eshonkulova G.Y. Filologik yo'nalishdagi talabalarga ingliz tili antropotsentrik maqollarni o'rgatishning lingvodidaktik asoslari. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. – Toshkent, 2025. 58 b.

5. Жуманазаров У.У. Таълимни ахборотлаштириш шароитида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг фразеологик компетенциясини ривожлантириш. Пед.фан.фалс.докт.(PhD) дисс.автореф. – Тошкент, 2019. –В.11-12.
6. Jalilov O.M. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida leksik kompetensiyani takomillashtirish mexanizmlari. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Jizzax, 2025, 55 b.
7. Kunnazarova G.I. Talabalarining ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyasini badiiy asarlar tahlili vositasida rivojlantirish texnologiyasi (ijtimoiy fanlar yo'nalishi ingliz tili ta'limi misolida). Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Nukus, 2025, 56 b.
8. Mamaraimova D.B. Ingliz tilini o'qitishda turizm sohasidagi talabalar-bo'lajak mutaxassislarning leksik kompetensiyasini takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Toshkent, 2025, 56 b.
9. Muxtorov M.M. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining B2 darajada leksik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Toshkent, 2025, 48 b.
10. Normatova D.I. Malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning leksik kompetensiyasini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Toshkent, 2023, 47 b.
11. Odiljonova K.A. O'quvchilarning leksik kompetensiyalarini rivojlantirishda verbal vositalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. – Andijon, 2025. 56 b.
12. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал „Эйдос“. – 2006. – 5 мая.
13. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка // А.В.Кунин. – Дубна: Феникс+, 2005. – С. 7.

ZAMONAVIY LINGVODIDAKTIK YONDASHUV VA AMALIY TAJRIBALAR

Jalgasbayeva G.J.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: frazeologik birliklar, leksik kompetentsiya, kontekstli o'qitish, interfaol metodlar, kommunikativ qobiliyat, raqamli texnologiyalar, geymifikatsiya, cefr standartlari, nutq rivoji.

Ключевые слова: фразеологизмы, лексическая компетенция, контекстное обучение, интерактивные методы, коммуникативная компетентность, цифровые технологии, геймификация, стандарты CEFR, развитие речи.

Key words: phraseological units, lexical competence, contextual learning, interactive methods, communicative competence, digital technologies, gamification, CEFR standards, speech development.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola filologiya talabalarining leksik kompetentsiyasini frazeologik birliklar orqali rivojlantirish masalasiga bag'ishlangan. Maqolada global ta'lim standartlari (CEFR) asosida chet tillarini o'qitishning dolzarbligi, frazeologizmlarning semantik, pragmatik va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda uch bosqichli metodologiya (nazariy, amaliy va natijali), kontekstli o'qitish, interfaol usullar (rolli o'yinlar, geymifikatsiya, raqamli platformalar kak Quizlet, Kahoot) va individual yondashuvlar qo'llanilib, O'zbekiston oliy o'quv yurtlari (Nukus DPI, O'zDJTU, Jizzax PI) talabalari misolida sinov o'tkazilgan.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена проблеме развития лексической компетенции студентов-филологов посредством фразеологических единиц. В статье анализируется актуальность обучения иностранным языкам на основе глобальных образовательных стандартов (CEFR), семантическая, прагматическая и культурная значимость фразеологизмов. В исследовании использовались трехэтапная методика (теоретическая, практическая и ориентированная на результат), контекстное обучение, интерактивные методы (ролевые игры, геймификация, цифровые платформы Quizlet, Kahoot) и индивидуальные подходы, апробированные на примере студентов высших учебных заведений Узбекистана (Нукусский ДПИ, УзДЖТУ, Джизакский ПИ).

SUMMARY:

This article examines the development of lexical competence in philology students using phraseological units. It analyzes the relevance of teaching foreign languages based on global educational standards (CEFR) and the semantic, pragmatic, and cultural significance of phraseological units. The study utilized a three-stage methodology (theoretical, practical, and results-oriented), contextual learning, interactive methods (role-playing games, gamification, digital platforms such as Quizlet and Kahoot), and individualized approaches, tested on a sample of students from higher education institutions in Uzbekistan (Nukus State Pedagogical Institute, Uzbek State Technical University, and Jizzakh Pedagogical Institute).

Dunyo miqyosida xorijiy tillarni egallash ilmiy-texnikaviy, madaniy va ijtimoiy sohalarida katta rol o'ynab, mamlakatlar orasidagi o'zaro manfaatli aloqalarni mustahkamlashga zamin yaratmoqda, ayniqsa ingliz tilini o'rganishning dolzarligini yanada kuchaytirmoqda. BMTning "XXI asr oliy o'quv jarayoni: strategiyalar va real choralar" hujjati doirasida CEFR (Yevropa tillari bo'yicha umumiy ramka) me'yorlariga asoslangan holda o'quvchilarning og'zaki mahoratini oshirish va leksik zaxirasini boyitishga qaratilgan aniq dasturlar tuzilgan. Kelgusidagi yoshlarning o'z vatanida ham, global maydonda ham o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvi, o'sishi va yutuqlarga erishuvi uchun bu yo'nalish hayotiy zaruratdir. Yuqori sifatli o'qituv tizimi va chet tillarni o'rgatishning mustahkam poydevori mavjud bo'lmasa, bunday natijalarga yetishish murakkab bo'lib qoladi. CEFR standartlariga asoslangan holda, xorijiy tillarni o'rgatish jarayonida o'qituvchilik metodlarini rivojlantirish uchun qonuniy-huquqiy hujjatlar va eng yangi texnik vositalardan foydalanish orqali o'quvchilarning xalqaro me'yorlarga muvofiq til mahorati va lug'aviy qobiliyatlarini kuchaytirish amalga oshirilmoqda.

Jahon miqyosida, ayniqsa Shimoliy Amerika va Yevropa mintaqalaridagi nufuzli o'quv markazlarida, jumladan Kaliforniya shtat universiteti, Kanada Ottava va MakGill oliygohlari, shuningdek Buyuk Britaniyaning Kembrij, Uorvik universitetlari va Norvich til o'qitish institutida ta'lim kontenti va o'qitish texnikalarini takomillashtirish, ingliz tilini ixtisoslik sifatida o'rgatishda lug'aviy salohiyatni oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Natijada, filologiya yo'nalishidagi talabalar nutqida idiomatik ifodalar va frazeologik birikmalarni faol ishlatish orqali so'z boyligi rivojlanib, til egallash samaradorligi ortmoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitishning asosiy yo'nalishi ilmiy va amaliy sohalarida chet tillaridan erkin foydalana oladigan yuqori malakali kadrlar yetishtirishdan iborat. Bu yo'lda o'quvchilarga kasbiy faoliyatiga mos xorijiy tilni, xususan fan-texnika atamalari, lug'aviy va grammatik jihatlarini o'rgatish orqali ilmiy adabiyotlar bilan muomala qilish va ularni og'zaki muloqotda qo'llash mahoratini shakllantirish rejalashtirilgan. Prezidentimizning "Xorijiy tillarni o'rgatishda kelajak uchun mustahkam zamin yaratadigan yangi tizimni joriy etish vaqti keldi", - Ushbu tamoyillarning amaliy qo'llanilishi sifatida mamlakatimizda filologiya talabalarining og'zaki ifodasida idiomatik birikmalarni jonlantirish orqali so'z boyligi salohiyatini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Yuqorida sanab o'tilgan me'yorlardan kelib chiqib, filolog o'quvchilar nutqida frazeologik unsurlarni faol qo'llash yo'li

bilan lug'aviy mahoratni rivojlantirish zamonaviy talablar doirasida muhim o'rin tutadi. Bu jihatlar mavzuning aktual darajasini yanada yuksaltirib boradi.

O'zbekistonda o'quvchilarning qobiliyatlarini shakllantirish usullariga bag'ishlangan tadqiqotlar bo'yicha Ye.A.Lagay, D.B.Seytkasimov, G.Yu. Eshonkulova, U.U.Jumanazarov, I.X.Israilova, O.M.Jalilov, G.I.Kunnazarova, D.B.Mamarimova, N.B.Mamatkulova, M.Muxtorov, M.X.Narbayera, M.A.Nazarova, D.I.Normatova, K.A.Odiljonova, X.U.Saydullayevalarning ilmiy-tadqiqot ishlarida kabi olimlarning ishlanmalari alohida e'tiborga loyiq, chunki ular til o'qitishning innovatsion yondashuvlarini taklif etadi va global tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirishga yordam beradi. Ushbu yondashuvlar orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallab, xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lib qolish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Natijada, frazeologik birliklarni nutqda samarali integratsiya qilish tilning tabiiy oqimiga hissa qo'shadi va kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) mamlakatlaridan O.A.Abdullina, M.A.Adamko, V.I.Baydenko, B.V.Belyaev, N.D.Galskova, N.I.Gez, J.D.Gorina, L.V.Zankov, I.A.Zimnyaya, I.P.Ivanova, I.B.Ignatova, K.A.Vinogradov, R.G.Izmailova, A.V.Kunin, V.M.Mokienko, E.I.Passov, L.S.Pugacheva, L.V.Savchenko, A.E.Sizeminalar tadqiqot ishlarini olib borgan.

Frazeologik birliklar (frazeologizmlar) – tilning qotib qolgan, ko'pincha metaforik mazmunga ega so'z kombinatsiyalari bo'lib, tilning rang-barangligini, etnik o'ziga xosliklarini va madaniy merosini yorqin aks ettiradi. Filologiya yo'nalishidagi o'quvchilar uchun bu unsurlarni chuqur tushunish va faol integratsiya qilish so'z boyligi mahoratini oshirishda markaziy rol o'ynaydi, chunki ular og'zaki ifodaning hissiy va tasviriyl kuchini kuchaytiradi, tilning tabiiy oqimi va ravonligini ta'minlaydi, shuningdek, madaniy-tarixiy qatlamlarni tahlil qilishga yordam beradi.

Bizning eksperimental sinov bazamizga kirgan oliy o'quv yurtlari talabalari – Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti hamda Jizzax pedagogika institutining Chet tili (ingliz tili) bakalavriat yo'nalishi 2-kurs o'quvchilari bo'lib, ularning 2024-2025 o'quv yili dasturlari va tanlov kurslari ichida "Ritorika mahorati" fani mazmuni bilan yaqindan tanishdik.

Filologiya talabalarining og'zaki ifodasini frazeologik elementlar yordamida lug'aviy mahoratni yaxshilash potentsiali mavjudligi tasdiqlandi. Ushbu "Ritorika mahorati" kursi ikkinchi kursliklar rejasida 120 soatga belgilangan bo'lib, 30 soat

nazariy darslar va 30 soat amaliy mashg'ulotlardan iborat, bu esa bizning tajriba maydonimiz sifatida fanning kontentida sinov o'tkazish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Ushbu fan doirasida faoliyat yuritishda uch bosqichli metodologiyani joriy etish va qo'llash salohiyati aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida idiomatik birliklar yordamida lug'aviy mahoratni oshirish uchun quyidagi lingvodidaktik talablar joriy etildi: Kontekstga asoslangan o'qitish: Frazelogik unsurlarni og'zaki muhitda (suhbatlar, matnlar, kreativ topshiriqlar) ishlatish orqali semantik idrok va pragmatik qo'llanishni o'rgatish. Madaniy-kontekstli birlashuv: Idiomatik ifodalarning etnolingvistik va tarixiy kelib chiqishini tahlil qilish (masalan, qoraqalpoq tilidagi "ko'zni ochib yumguncha" iborasining madaniy etimologiyasi). Interfaol metodika: Rollik o'yinlar, diskussiya suhbatlari va frazeologik elementlarni muloqotda faollashtirish orqali kommunikativ qobiliyatni kuchaytirish. Raqamli vositalar: Onlayn lug'atlar, mobil dasturlar va virtual platformalar orqali frazeologik resurslarni egallash. Shaxsiy moslashtirilgan ta'lim: O'quvchilarning individual tajribasiga suyangan holda, idiomatik birikmalarni kundalik og'zaki ifodada qo'llash. Ushbu ta'limiy yondashuvlarni quyidagi usullar bilan aniqlab oldik: 1) Tahliliy metod: Frazelogik birliklarning tuzilishi, ma'no jihatlarini va pragmatik vazifalarini o'rganish; 2) Solishtirma metod: Idiomatik unsurlarni turli tillarda (masalan, ingliz, qoraqalpoq, o'zbek) mos ekvivalentlari bilan qiyosiy ko'rib chiqish; 3) Amaliy mashg'ulotlar: Frazelogik elementlardan foydalanib matn tuzish, tarjima qilish va nutqiy faoliyatni rivojlantirish.

Lug'aviy salohiyatni shakllantirish natijalari quyidagi jihatlarida baholandi: a) Frazelogik birliklarni og'zaki muloqotda erkin ishlatish, madaniy muhitda talqin qilish va ifodali nutqni yaratish; b) Nutq madaniyati ko'rsatkichlari: semantik ravonlik, qisqalik, tasviriylilik, pragmatik moslashuv va ifodalilikka e'tibor berildi.

Lug'aviy mahorat kommunikativ qobiliyatning markaziy bo'lagi sifatida, idiomatik ifodalarni muayyan muhitga mos ravishda tanlash, idrok etish va ishlatish salohiyatini qamrab oladi. Bu salohiyat filologiya o'quvchilariga tilni muntazam o'rganish va kundalik hayotiy aloqalarda samarali qo'llash imkonini beradi. Lug'aviy kompetensiya og'zaki ifodaning madaniy nozikligini kuchaytirib, tilning stilistik va pragmatik resurslarini to'la ochib beradi. Frazelogik elementlarni egallash orqali talabalar til me'yorlariga amal qilgan holda ifodali va ta'sirchan muloqotni shakllantira oladilar, bu ularning kasbiy faoliyatida hayotiy zaruratdir.

Xulosa sifatida, frazeologik birliklarni o'rgatishda kontekstga asoslangan tahlil, rollik o'yinlar, tarjima mashqlari, frazeologik lug'atlardan foydalanish va interfaol platformalar (masalan, Quizlet, Kahoot) kabi yondashuvlar yuqori samara beradi.

Geym elementlari, jumladan "idiomatik musobaqalar", "frazеологик jumboqlar" va "idiomatik sahna ko'rinishlari", ta'lim jarayonini jozibali va dinamik qilib, o'quvchilarning tilga qiziqishini oshiradi. Raqamli zamonaviy vositalar orqali interaktiv mashg'ulotlar frazeologik unsurlarni tabiiy sharoitda qo'llash mahoratini mustahkamlaydi va talabalar nutqiy ijodini rivojlantiradi.

Frazeologik birliklarni o'zlashtirishda o'quvchilarning shaxsiy ruhiy jihatlari, qiziqishlari va bilim darajasini e'tiborga olish asosiy talabdir. Motivatsiyani yuksaltirish uchun guruhli suhbatlar, o'zaro hamkorlik va shaxsiy moslashtirilgan strategiyalar qo'llaniladi. Bu omillar talabalar til idrokini, lingvistik fikrlash erkinligini va og'zaki ijodkorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida o'zaro ishonch muhitini shakllantirish va kommunikativ taktikalarini rivojlantirish frazeologik bilimlarni samarali egallashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari. <https://president.uz/oz/lists/view/4327> (murojat sanasi 10.07.2024)
2. Lagay Ye.A. Lingvistik oliy ta'lim muassasalari talabalari nutq madaniyatining shakllanishiga kompetentsiyali yondashuv. Ped.fan.dokt.(DSc) diss.avtoref. – Toshkent, 2023. 82 b.
3. Seytkasimov D.B. Filolog-talabalarining lingvistik kompetensiyasini takomillashtirish metodikasi (Qoraqalpoq tili va adabiyoti yo'nalishi talabalari misolida). Ped.fan.dokt.(DSc) diss.avtoref. - Nukus, 2023, 74 b.
4. Eshonkulova G.Y. Filologik yo'nalishdagi talabalarga ingliz tili antropotsentrik maqollarni o'rgatishning lingvodicistik asoslari. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. – Toshkent, 2025. 58 b.
5. Жуманазаров У.У. Таълимни ахборотлаштириш шароитида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг фразеологик компетенциясини ривожлантириш. Пед.фан.фалс.докт.(PhD) дисс.автореф. – Тошкент, 2019. –B.11-12.
6. Jalilov O.M. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida leksik kompetensiyani takomillashtirish mexanizmlari. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Jizzax, 2025, 55 b.
7. Kunnazarova G.I. Talabalarining ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyasini badiiy asarlar tahlili vositasida rivojlantirish texnologiyasi (ijtimoiy fanlar yo'nalishi ingliz tili ta'limi misolida). Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Nukus, 2025, 56 b.
8. Mamaraimova D.B. Ingliz tilini o'qitishda turizm sohasidagi talabalar-bo'lajak mutaxassislarning leksik kompetensiyasini takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Toshkent, 2025, 56 b.
9. Muxtorov M.M. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining B2 darajada leksik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Toshkent, 2025, 48 b.
11. Normatova D.I. Malaka oshirish jarayonida pedagog kadrlarning leksik kompetensiyasini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. - Toshkent, 2023, 47 b.
12. Odiljonova K.A. O'quvchilarning leksik kompetensiyalarini rivojlantirishda verbal vositalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.fals.dokt.(PhD) diss.avtoref. – Andijon, 2025. 56 b.
13. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал „Эйдос“. – 2006. – 5 мая.
14. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка // А.В.Кунин. – Дубна: Феникс+, 2005. – С. 7.

РОЛЬ РОДНОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОНИЯТИИ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Даулетбаева Р.К.

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

Утебаев Т.Т.

д.п.н., профессор

Нукусский государственный институт имени Ажинияза

Tayanch so'zlar: ona tili, chet tili, muloqot, og'zaki, tarjima, o'qituvchi, qiyosiy, pedagogik texnologiya, madaniyatlararo.

Ключевые слова: родной язык, иностранный язык, коммуникация, устный, перевод, учитель, сопоставительный, педагогическая технология, межкультурный.

Key words: native language, foreign language, communication, oral, translation, teacher, comparative, pedagogical technology, intercultural.

РЕЗЮМЕ:

Haqiqiy madaniyatlararo muloqotga tayyorgarlik jarayonida ona tili madaniyatining roli masalasi juda dolzarbdir. Ona tili madaniyatini o'rganish chet tili va madaniyatini o'qitish jarayonining ajralmas qismidir, chunki bu chet tilini tushunishning kalitidir. Talabalarning og'zaki javoblarini sozlash uchun chet tili darsidagi ona tilidan ham foydalanish mumkin. Talaba noto'g'ri aytganlarini so'zma-so'z tarjima qilib, o'qituvchi unga xato zonasini ko'rishga va uni mustaqil ravishda tuzatishga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ:

Вопрос о роли родной культуры в процессе подготовки к реальному межкультурному общению весьма актуален. Изучение родной культуры является неотъемлемой составляющей процесса обучения иностранному языку и культуре, поскольку является ключом к пониманию иностранного языка. Родной язык на уроке иностранного языка также может быть использован для коррекции устных ответов учащихся. Дословно перевода ошибочно сказанное учащимся, преподаватель помогает ему увидеть ошибку и самостоятельно её исправить.

SUMMARY:

The question of the role of native culture in the process of preparing for real intercultural communication is very relevant. The study of native culture is an integral component of the learning process of a foreign language and culture, as it is the key to understanding a foreign one. The native language in a foreign language lesson can also be used to correct students' oral responses. By translating verbatim what the student mistakenly said, the teacher helps him to see the error area and correct it on his own.

Некоторые преподаватели предполагают, что иностранный язык нужно изучать без учета родного языка. Другие педагоги ратуют за постоянное сопоставление систем двух языков, считая, что родной язык в преподавании

иностранный позволяет обучать учащихся более экономно и эффективно. Наблюдения показывают, что учителя нередко слишком много говорят на родном языке или, наоборот, пользуются исключительно иностранным языком. Очевидно, что и то, и другое – крайности, которые не всегда способствуют успешному овладению иностранным языком. Использование родного языка должно носить осознанный и целенаправленный характер и быть ограничено определенным количеством ситуаций, где он не только не мешает, но и способствует оптимизации учебного процесса.

Удельный вес родного языка на уроке иностранного языка должен определяться рядом факторов, а именно:

- ✓ умением самого учителя свободно общаться на иностранном языке;
- ✓ степенью обучения (если на начальном этапе обучения невозможно полностью вести занятия на иностранном языке, то на старшей ступени обучения активный лексический запас студентов и их речевой опыт позволяют практически отказаться от родного языка);
- ✓ уровнем сформированной коммуникативной компетенции учащихся той или иной группы;
- ✓ степенью сложности изучаемого языкового материала.

Вопрос о роли родной культуры в процессе подготовки к реальной межкультурной коммуникации является весьма актуальным. Изучение родной культуры является неотъемлемым компонентом процесса обучения иностранному языку и культуре, так как она является ключом к пониманию иностранной.

В самом понятии межкультурной коммуникации заложено равноправное культурное взаимодействие представителей различных лингвокультурных общностей с учетом их самобытности и своеобразия, что приводит к необходимости выявления общечеловеческого на основе сравнения изучаемой и собственной культур.

Интересен тот факт, что в рамках своей культуры у человека складывается прочная иллюзия о «правильности» своего образа мира, традиций, устоев, менталитета. По замечанию С.Г.Тер-Минасовой, люди не осознают себя продуктами своей культуры даже в тех редких случаях, когда они понимают, что поведение представителей других культур определено их иной культурой [1].

И только при сравнении своей и инокультуры человек способен понять специфику своего менталитета, почувствовать различие и сходство (если таковое имеется) своей и инокультуры.

Обучать культуре страны изучаемого языка означает учить узнавать, понимать, оценивать коммуникантов, постигать другие народы посредством

языка, в результате чего студент лучше познает себя и свою собственную культуру. Установлено, что контакт культур и менталитетов через языки (родной и изучаемые иностранные) обеспечивается достаточным уровнем владения родным языком и культурой [1].

На протяжении истории методики обучения иностранным языкам важнейшим методическим принципом преподавания считается учёт родного языка учащихся. Вероятно, не было другого принципа, к которому бы так противоречиво изменялось отношение: то он становился единственным и ведущим, как, например, в период распространения грамматико-переводного метода, то исключался частично или полностью, как, например, при прямом, аудиовизуальном методах и их последующих модификациях. В настоящее время принцип учета родного языка не является дискуссионным, он признается многими. На необходимости создания сопоставительных грамматик в целях обучения настаивал Щерба, считая их более эффективными. Они позволяют лучше понять природу явлений, составляющих языковое содержание обучения, выявить фонетические, грамматические и лексические трудности, с которыми учащиеся могут столкнуться [2].

Изучая иностранный язык, человек вынужден реорганизовать свой способ видеть мир вещей, событий, фактов и, соответственно, воспринимать, выучивать нужные для этого звуки, формы, слова, словосочетания, синтаксические модели. Отсюда следует вывод о том, что изучение иностранного языка, ориентированное исключительно на сопоставление его с родным, несколько нарушает естественный процесс постижения иноязычной культуры.

В основе данного принципа лежат две противоположные тенденции, которые условно можно охарактеризовать как положительную и отрицательную. Речь идёт о явлениях переноса и интерференции.

Очевидно, что если в процессе обучения иностранному языку мы можем провести определённые параллели с родным языком, установить общие закономерности, то процесс обучения будет представлять меньше сложностей. Положительное влияние родного языка на формирование аналогичных языковых и речевых навыков называется переносом. Здесь хотелось бы подчеркнуть мысль о том, что, говоря о переносе, следует учитывать не только собственно языковую сторону вопроса, но и те навыки изучения языка, которые учащийся может перенести с родного языка на иностранный. Вот почему в новой концепции 11-летней школы такое большое внимание уделяется интеграции подходов к обучению родному и иностранному языкам, а также и другим гуманитарным дисциплинам.

Тем не менее, при изучении иностранного языка мы часто сталкиваемся с такими языковыми явлениями, которые либо не имеют аналогов в родном языке, либо используются по-разному. В данном случае возникает отрицательное явление интерференции.

В процессе обучения изучаемый и родной языки вступают в тесный контакт. Ввиду того, что каракалпакский и немецкий языки являются неблизкородственными языками, между системами этих языков наблюдаются значительные расхождения. Следовательно, возникает вопрос о правильности использования родного и иностранного языков, недопустимости чрезмерного или, наоборот, недостаточного употребления родного языка.

Типологическое сопоставление родного и иностранного языков помогает глубже понять причины тех ошибок, которые являются следствием интерференции родного языка, и правильно определить те задачи, которые приходится решать учащимся при освоении закономерностей иностранного языка.

Для того чтобы выразить какую-либо мысль на иностранном языке, недостаточно знания лишь определенного количества немецких слов, для этого необходимо иметь хотя бы элементарные представления о синтаксической структуре предложения и уметь самостоятельно конструировать их. Без умения конструировать предложения из отдельных слов невозможно выразить мысль ни устно, ни письменно.

Изучая синтаксис немецкого языка, учащиеся учатся правильно строить немецкие предложения различных конструкций, разграничивать одну конструкцию от другой, а также уместно использовать ту или иную конструкцию для выражения своих мыслей.

Однако многие синтаксические конструкции немецкого языка по своей структуре отличаются от таких же конструкций в родном языке учащихся. Такое расхождение в синтаксическом строе каракалпакского и иностранного языков затрудняет изучение последнего.

Для того чтобы минимизировать данное отрицательное явление, надо не просто уметь и грамотно исправлять возникающие ошибки, но, прежде всего, предвидеть такие ошибки и заранее предупреждать их появление. На этапе объяснения нового материала следует вовлекать учащихся в активные действия по сравнению различных языковых явлений родного и иностранного языков, а также аналогичных, но не тождественных явлений в рамках изучаемого языка; обеспечивать достаточный уровень тренировки и автоматизации навыков.

Данный принцип может быть эффективно использован только в том случае, если учитель, помимо иностранного языка, владеет и родным языком своих учеников.

Практика доказывает, что очень часто учитель-иностранец, носитель языка, не понимает тех трудностей, с которыми сталкиваются его ученики, и не может объяснить то или иное трудное языковое явление так же эффективно, как учитель, в своё время прошедший все ступени изучения данного языка как иностранного [3].

Принцип учёта родного языка также не работает в полной мере в интернациональных классах, где собраны ученики, говорящие на разных языках. Вот почему международные учебники хороши в смешанных языковых аудиториях.

В последнее время появилась тенденция подключать отечественных авторов-методистов к написанию компонентов УМК для международных учебников иностранного языка. Такой опыт уже существует с учебниками издательства Кембриджского университета, с учебниками немецкого языка, издаваемыми при содействии Немецкого культурного центра имени Гёте (Goethe Institut) и т. д.

Опыт показывает, что при регулярном и активном использовании ограниченного числа команд и инструкций на иностранном языке наблюдается переход этих выражений из пассивного в активный словарь учащихся. А это в дальнейшем позволит учителю отказаться от обращения к родному языку на этапе проведения игровых приемов.

Хотя можно попросить самих учащихся вспомнить эквиваленты на родном языке, не предлагая им готовых вариантов. Необходимость поиска средств эквивалентного перевода выражений на родной язык развивает переводческие навыки учащихся, стимулируя их интерес к работе со словарем.

Отличаясь меткостью выражения мысли, лаконичностью формы, пословицы являются хорошей иллюстрацией того, как можно кратко и четко излагать свои суждения не только в каракалпакском языке, но и средствами иностранного языка. Кроме того, работа с пословицами и поговорками помогает развивать наблюдательность учащихся, языковую и контекстуальную догадку, чувство языка, т.к. зачастую слова, используемые в немецких пословицах, в каракалпакском переводе звучат совсем по-другому.

При самостоятельном переводе предложений с каракалпакского языка на иностранный учащиеся должны учитывать, что в немецком языке фиксированный порядок слов. Типичной ошибкой учащихся при переводе с родного языка на немецкий является межъязыковая интерференция – наложение

(перенос) сформированных навыков в родном языке в пределы структуры иностранного языка.

Родной язык на уроке иностранного языка также может быть использован для того, чтобы корректировать устные ответы учащихся. Переводя дословно то, что ошибочно сказал студент, преподаватель помогает ему увидеть зону ошибки и самостоятельно исправить ее.

Актуализация взаимосвязи родного и иностранного языков - это процесс и результат конструктивного взаимодействия субъектов образовательного процесса по созданию нового продуктивного знания.

Конструктивное взаимодействие основано на высокоразвитой способности моделирования и употребления средств, внешних по преимуществу, но адекватных содержанию современного педагогического образования. Теория учебной деятельности (Д.Б.Эльконин, П.Я.Гальперин, В.В.Давыдов, Н.Н.Талызина) дала начало такому научному направлению, как «технологизация образования», которое накапливает сегодня инструменты интеллектуальной деятельности для конструктивного взаимодействия педагогов и обучаемых [4].

В ходе исследования были выделены компоненты актуализации взаимосвязи родного и иностранного языков в образовательном процессе:

- ✓ мотивационный
- ✓ когнитивный
- ✓ инструментальный.

Мотивационный компонент включает мотивацию достижений, профессионально-педагогическое осознание актуализации взаимосвязи родного и иностранного языков и обусловлен направленностью личности. Когнитивный компонент проявляется в комплексе знаний о сущности актуализации взаимосвязи родного и иностранного языков, о психолого-педагогических условиях данной актуализации, о диалоге личностей и культур. Инструментальный компонент представлен умениями организовывать, поддерживать и развивать конструктивное взаимодействие с коллегами и учащимися и проявляется в совместной деятельности по актуализации взаимосвязи родного и иностранного языков.

В настоящее время не учитывать и не использовать родной язык при изучении иностранного практически невозможно. Это происходит ненамеренно, спонтанно, естественно. На начальных этапах обучения иностранному языку мы в ходе урока говорим с учениками на их родном языке (на каракалпакском), объясняем все правила по-каракалпакски, стараемся проводить аналогии с каракалпакским языком, используем упражнения с опорой на родной язык. В старших классах происходит сравнение родно-

го и изучаемого языков, сопоставление явлений, структур и конструкций. Разумеется, школьники уже большую часть урока говорят и пишут на иностранном языке, но родной язык при этом не может не учитываться. Объяснение грамматических структур, лексических единиц, фразеологизмов, способов перевода – всё это не может не опираться на родной язык учеников.

Принцип учёта родного языка находит применение в разных областях: билингвальное образование, специально организованные подходы к изучению иностранного языка, основывающиеся на учёте родного, различные упражнения, игры и переводы, ориентированные на сравнение родного языка с иностранным.

Можно наблюдать ряд плюсов и минусов данного принципа, отмеченных различными методистами и лингвистами в своих работах. Однако, в настоящее время мы практически повсеместно используем его, и роль родного языка при изучении иностранного, несомненно, очень и очень велика.

Таким образом, учет родного языка является неотъемлемой частью большинства принятых сегодня методик. Хотя ведущим на уроке должен быть, конечно, иностранный язык, невозможно полностью исключить родной язык из процесса обучения иностранному языку. Использование родного языка учащихся для создания развивающей языковой среды всегда должно быть строго ограничено и обосновано. Только в этом случае родной язык может стать эффективным средством обучения, способствующим, а не препятствующим усвоению иностранного языка.

Родной язык является помощником преподавателя в обучении новому (иностранному) языку, но по мере овладения учащимися иностранным языком, доля родного языка уменьшается, а иностранного – увеличивается.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000. Страница 23.
2. Щерба Л. В., Языковая система и речевая деятельность, Л., 1974.
3. Щукин А. Н. – Обучение иностранным языкам: Теория и практика. Учебное пособие для преподавателей и студентов, 2-е издание, исправлено и дополнено. – М.: Филоматис, 2006.
4. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций. М., 2002.

THE ROLE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN FOSTERING ENGLISH VOCABULARY COMPETENCE AMONG MEDICAL STUDENTS

Raximov S.R.

*English language teacher of Tashkent medical academy
Urganch branch*

Tayanch soʻzlar: interaktiv texnologiyalar, lugʻat kompetensiyasi, tibbiyot talabalari, Ingliz tili maxsus maqsadlar uchun (ESP), lugʻatni egallash, gamifikatsiya, raqamli baholash, mobil yordamida til oʻrganish (MALL), akademik lugʻat, tibbiy terminologiya.

Ключевые слова: интерактивные технологии, лексическая компетенция, студенты медицинских вузов, английский язык для специальных целей (ESP), усвоение словарного запаса, геймификация, цифровая оценка, мобильное обучение (MALL), академический словарь, медицинская терминология.

Key words: interactive technologies, lexical competence, medical students, English for Specific Purposes (ESP), vocabulary acquisition, gamification, digital assessment, mobile-assisted language learning (MALL), academic vocabulary, medical terminology.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada interaktiv texnologiyalarning tibbiyot talabalari ingliz tili lugʻat kompetensiyasini shakllantirishdagi oʻrni tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, onlayn platformalar, raqamli baholash vositalari va gamifikatsiya elementlari talabalarning motivatsiyasini oshirib, leksik bilimlarni mustahkamlash va kasbiy terminologiyani chuqurroq egallashga samarali taʼsir koʻrsatadi. Xulosalar texnologiyaga asoslangan yondashuvlarning lugʻatni oʻzlashtirishda anʼanaviy oʻqitish usullariga nisbatan yuqori samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роль интерактивных технологий в формировании лексической компетенции по английскому языку у студентов медицинских вузов. Результаты исследования показывают, что использование онлайн-платформ, цифровых инструментов оценки и элементов геймификации повышает мотивацию студентов, способствует закреплению лексических знаний и более глубокому усвоению профессиональной терминологии. Сделаны выводы о том, что технологии-ориентированные подходы обладают более высокой эффективностью по сравнению с традиционными методами обучения в процессе овладения лексикой.

SUMMARY:

This study investigates the pedagogical impact of interactive technologies on the development of English lexical competence among medical students. Empirical findings indicate that the integration of online platforms, digital assessment tools, and gamification mechanisms substantially enhances learner motivation, lexical retention, and discipline-specific terminological proficiency. The results

provide robust evidence that technology-mediated approaches demonstrate greater efficacy than traditional instructional methods in advancing vocabulary acquisition within medical education.

In the context of globalization, medical professionals are required not only to possess strong professional knowledge and practical skills, but also to demonstrate solid communicative competence in English. In particular, lexical competence—the ability to correctly understand and apply domain-specific terminology—is a crucial factor enabling students to use scientific resources effectively, exchange experiences with international colleagues, and actively participate in the global academic community. Traditional teaching methods, however, have proven insufficient in developing such skills. Consequently, the integration of interactive technologies into the educational process has become an urgent priority. Interactive platforms, online testing, simulations, and gamified tasks strengthen students' independent thinking, active participation, and adaptability to real-life situations. This, in turn, expands opportunities not only for knowledge acquisition but also for its application in professional practice.

Literature review. English vocabulary is widely regarded as a fundamental component of communicative competence and academic success. Nation (2001) emphasized that systematic planning and assessment of vocabulary development are essential for effective learning, while Schmitt (2010) outlined a range of methodological approaches for researching and testing lexical knowledge. Among the most widely used instruments, the Vocabulary Size Test (Nation & Beglar, 2007) provides estimates of learners' lexical coverage. Nevertheless, subsequent studies (McLean & Kramer, 2015; Webb et al., 2017) have raised concerns about reliability, noting that guessing strategies and test design can influence learners' results. In recent years, the use of interactive technologies has significantly expanded the possibilities for teaching and assessing English vocabulary. Research on Mobile-Assisted Language Learning (MALL) demonstrates that mobile applications and digital flashcards contribute to higher vocabulary retention and improved learner autonomy compared to traditional methods (Burston, 2015; Lin & Lin, 2019). Similarly, studies on Quizlet confirm its effectiveness in supporting English vocabulary acquisition and increasing learner motivation in various EFL contexts (Dizon, 2016; Yunus & Suliman, 2020). Gamification has also become an important trend, with evidence showing that platforms such as Kahoot foster greater engagement, participation, and vocabulary learning outcomes among students, including those in health sciences (Ismail & Mohammad, 2017; Wang & Tahir, 2020). The effectiveness of interactive tools can be explained by Mayer's (2009)

cognitive theory of multimedia learning, which demonstrates that presenting information through both visual and auditory channels promotes deeper processing and stronger long-term retention of lexical items. Furthermore, research in English for Specific Purposes (ESP) has emphasized the importance of discipline-specific vocabulary resources. Corpus-based studies (Chen & Ge, 2007; Lei & Liu, 2019) have developed academic and medical wordlists that enhance the authenticity and validity of vocabulary teaching and assessment, while more recent work (Dang et al., 2022) has focused on the replicability of such lists and their integration into technology-based testing. In Uzbekistan, several studies have highlighted the growing role of interactive technologies in English language education. Research conducted in medical and pedagogical universities shows that online testing platforms, multimedia exercises, and gamified learning activities increase student motivation and support the acquisition of professional English terminology. These findings are consistent with international scholarship, suggesting that the integration of validated lexical assessments with interactive digital tools is an effective strategy for strengthening English vocabulary competence in higher education.

Methodology. This study was designed to identify the criteria and methods for assessing English lexical competence among medical students and to examine the effectiveness of interactive technologies in this process. The experimental research was conducted at the Urgench branch of the Tashkent Medical Academy with third-year medical students. The total sample consisted of $N = 110$ participants, who were divided into an experimental group and a control group. In the experimental group, English language classes were organized on the basis of interactive technologies, including online platforms, digital testing tools, and gamified vocabulary tasks. In the control group, a traditional teacher-centered approach was applied. The assessment of lexical competence was carried out according to several criteria.

Criteria for the assessment of English lexical competence in medical students through interactive technologies

Table-1

Criterion	Definition	Assessment tools
Breadth of vocabulary knowledge	the quantitative range of essential medical terminology acquired during the experiment	vocabulary size tests; interactive quizzes; coverage of course-specific wordlists
Depth of vocabulary knowledge	the qualitative understanding of lexical items, including collocations and word-formation	context-based exercises; digital matching tasks; limited word-formation activities

Accuracy of usage	the correct and appropriate application of vocabulary in academic and professional contexts	translation activities; short clinical case simulations; interactive multiple-choice tests
Retention of vocabulary	the ability to sustain and transfer vocabulary knowledge over time	immediate post-tests; delayed online post-tests; gamified review tasks

The levels of lexical competence (excellent, good, satisfactory, unsatisfactory) were determined on the basis of the above criteria, with students' performance evaluated according to their breadth, depth, accuracy, and retention of vocabulary.

Assessment levels of lexical competence

Table-2

Level	Score range / percentage	Description
Excellent	86–100%	Demonstrates full mastery of medical vocabulary across all four criteria; able to use terms accurately and confidently in various contexts.
Good	71–85%	Shows solid knowledge of vocabulary breadth and depth with minor errors in usage or retention.
Satisfactory	56–70%	Possesses basic knowledge of essential medical terms but demonstrates limitations in depth, accuracy, or retention.
Unsatisfactory	≤55%	Lacks sufficient breadth and depth of vocabulary; frequent errors and limited ability to retain or apply terminology.

Indicators of experimental and control groups according to the evaluation criteria

Table-3

Criteria	Groups	Evaluation levels							
		Excellent		Good		Satisfactory		Unsatisfactory	
		T.a	T.s	T.a	T.s	T.a	T.s	T.a	T.s
Breadth of vocabulary knowledge	Experimental group 62 students	6	12	15	20	28	24	13	6
	Control group 48 students	5	6	12	13	20	21	11	8

Depth of vocabulary knowledge	Experimental group 62 students	5	11	14	19	29	25	14	7
	Control group 48 students	4	5	11	12	21	22	12	9
Accuracy of usage	Experimental group 62 students	7	13	16	21	27	23	12	5
	Control group 48 students	6	7	13	14	19	20	10	7
Retention of vocabulary	Experimental group 62 students	6	12	15	20	28	24	13	6
	Control group 48 students	5	6	12	13	20	21	11	8
Total	Experimental group 62 students	6	12	15	20	28	24	13	6
	Control group 48 students	5	6	12	13	20	21	11	8

Using the statistical values in Table 3, the results of the experimental and control groups before and after the experiment can be explained with the help of graphs as shown in Figure 1 and Figure 2.

Experimental Group Results (Before and After the Experiment)

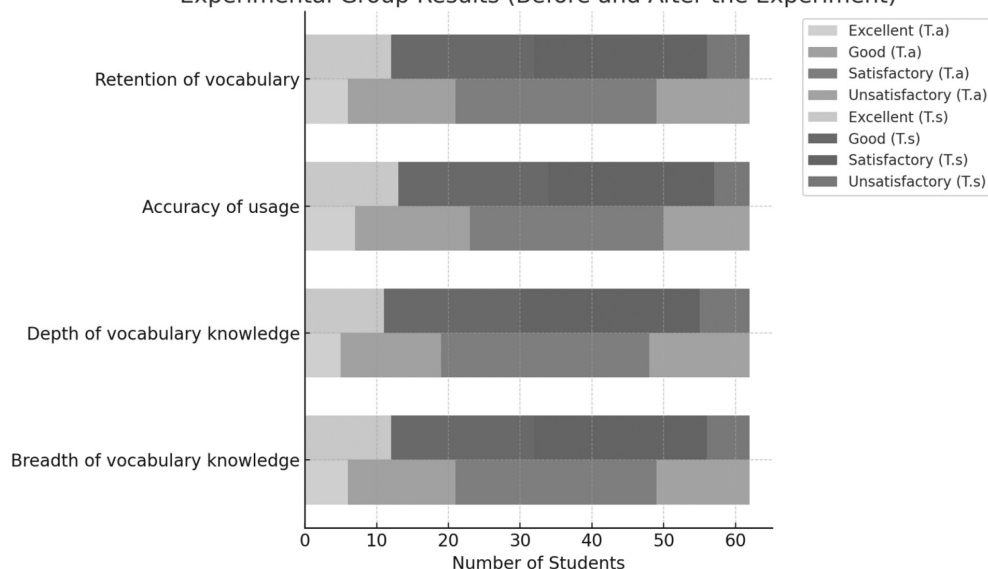

Figure 1. Comparison of the experimental group's results before and after the experiment

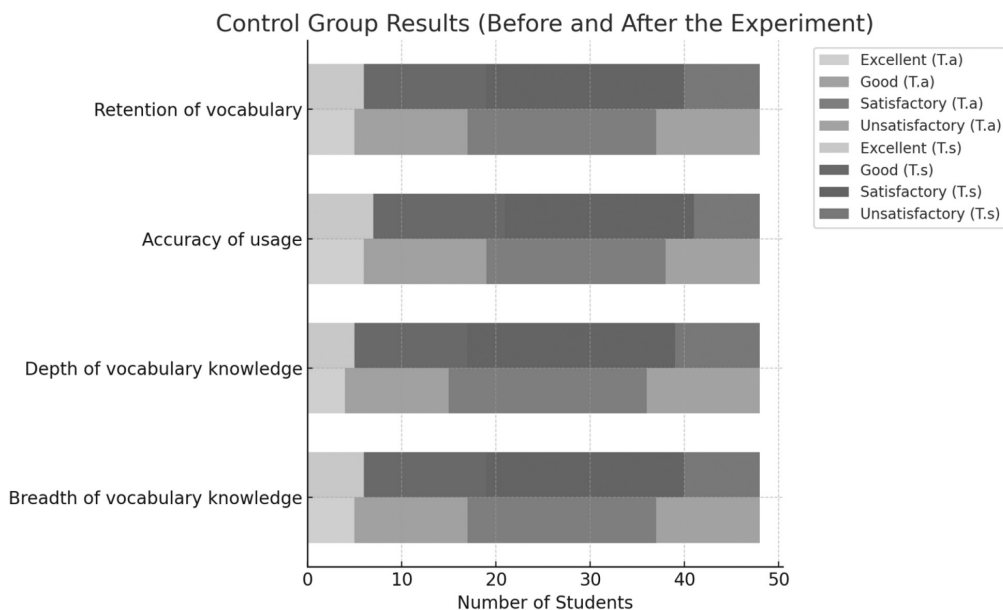

Figure 2. Comparison of the control group's results before and after the experiment

Discussion. At the beginning of the experiment, the results of the experimental and control groups were almost identical, with no statistically significant differences observed. This ensured that the study was conducted under objective conditions and allowed the outcomes to be attributed to the teaching interventions rather than initial group discrepancies. By the end of the experiment, however, the experimental group demonstrated a sharp increase in “Excellent” and “Good” performance levels, while the proportions of “Satisfactory” and “Unsatisfactory” significantly decreased. For instance, in the criterion of “Accuracy of usage,” the number of students achieving excellent results rose from 7 to 13, while those at the unsatisfactory level dropped from 12 to 5. Similar positive trends were observed across other criteria such as breadth, depth, and retention of vocabulary knowledge. In contrast, the control group showed no remarkable changes; its progress was limited to slight natural improvements that can be attributed to routine classroom exposure. Statistical analysis confirmed these findings: the average score in the experimental group reached 3.85 compared to 3.39 in the control group. Furthermore, the variation coefficient in the experimental group was lower (23.5%), indicating greater stability and reliability of outcomes. Overall, the 13–15% improvement in the experimental group provides strong evidence of the effectiveness of interactive technologies in enhancing English vocabulary competence among medical students. This demonstrates that integrating online platforms, gamified tasks,

and interactive testing tools into the educational process is not only beneficial but also a highly efficient mechanism for improving lexical competence in higher education.

Conclusion. Interactive technologies are not merely a simple educational tool for medical students, but rather serve as an effective bridge leading them toward new knowledge and experience. While traditional methods limit opportunities, digital platforms, online testing, and gamification elements have increased students' motivation and turned them into active participants in the learning process. Significant improvements were observed in the breadth of vocabulary, deeper understanding of lexical items, their accurate application, and long-term retention. Overall, interactive technologies not only foster the development of English vocabulary competence among students but also instill the confidence to take bold steps into the global academic community.

LITERATURE:

1. Burston J. Twenty years of MALL project implementation: A meta-analysis of learning outcomes. *ReCALL*, 27(1), 4–20. <https://doi.org/10.1017/S0958344014000159>. 2015.
2. Chen Q., & Ge, G. C. A corpus-based lexical study on frequency and distribution of Coxhead's AWL word families in medical research articles. *English for Specific Purposes*, 26(4), 502–514. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2007.04.003>. 2007.
3. Dang T. N. Y., Coxhead, A., & Webb, S. Evaluating the reliability of technical and academic vocabulary lists. *Applied Linguistics*, 43(1), 50–76. <https://doi.org/10.1093/applin/amab008>. 2022.
4. Dizon G. Quizlet in the EFL classroom: Enhancing academic vocabulary acquisition of Japanese university students. *Teaching English with Technology*, 16(2), 40–56. 2016.
5. Ismail M. A.-A., & Mohammad, J. A.-M. Kahoot: A promising tool for formative assessment in medical education. *Education in Medicine Journal*, 9(2), 19–26. <https://doi.org/10.21315/eimj2017.9.2.2>. 2017.
6. Mayer R. E. *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press. 2009
7. McLean S., & Kramer, B. The creation of a new vocabulary levels test. *Language Testing*, 32(4), 543–561. <https://doi.org/10.1177/0265532214562099>. 2015.
8. Nation I. S. P. *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press. 2001.
9. Nation I. S. P., & Beglar, D. A vocabulary size test. *The Language Teacher*, 31(7), 9–13. 2007.
10. Schmitt N. *Researching vocabulary: A vocabulary research manual*. Palgrave Macmillan. 2010.

BILIMLENDIRIWDE ZAMANAGÓY OQITIW USÍLLARÍNAN PAYDALANIW METODIKASÍ

Qunnazarov A.Q.

*NMPI Informatika oqıtıw metodikasi kafedrası aǵa oqıtıwshısı,
p.i.f.d. (PhD).*

Tayanch so'zlar: raqamli vositalar, aqlli doskalar, interaktiv testlar, o'yinlashtirish elementlari, duolingo ilovalari, fotomath, quizlet, coursera.

Ключевые слова: цифровые инструменты, смарт-доски, интерактивные тесты, элементы геймификации, приложения duolingo, photomath, quizlet, coursera.

Key words: digital tools, smart boards, interactive tests, gamification elements, duolingo, photomath, quizlet, coursera applications.

PEZIOME:

Bul maqalada bilimlendiriw tarawlarında zamanagóy oqıtıw usıllarınan paydalanıw da sanlı qurallar, smart doskalar, interaktiv testler, gamifikaciya elementleri, duolingo, photomath, quizlet, coursera paydalanıw haqqında túsınikler hámde olardan paydalanıw boyınsha kórsetpeler berilgen.

PEZIOME:

В данной статье рассматривается использование современных методов обучения в сфере образования, включая цифровые инструменты, интерактивные доски, интерактивные тесты, элементы геймификации, платформы Duolingo, Photomath, Quizlet и Coursera. Также даются разъяснения об этих методах и рекомендации по их применению.

SUMMARY:

This article examines the application of modern teaching methods in education, including digital tools, interactive whiteboards, interactive tests, gamification elements, and platforms such as Duolingo, Photomath, Quizlet, and Coursera. Additionally, the article provides explanations of these methods and recommendations for their implementation.

Kiriw. Sońǵı jılları dúnya boylap bilimlendiriw sistemasında júz berip atırǵan ózgerisler, cıfrlı texnologiyalardıń jedel rawajlanıwı menen tıǵız baylanıslı bolıp, oqıtıw usıllarınıń jańalanıwın talap etpekte. Dástúriy bilim beriw formaları - tek auditoriyada oqıtıwshı hám oqıwshı arasındǵı bir tárepleme bilim beriw - zamanagóy oqıwshınıń talaplarına tolıq juwap bermey qalmaқта. XXI ásir oqıwshısınan tek ǵana tayar maǵlıwmatlardı ózlestiriw

emes, al sın kózqarastan pikirlew, erkin bilim alıw, zamanagóy málimleme texnologiyalarınan paydalana alıw kónlikpeleri talap etiledi.

Sanlı texnologiyalar, mobil qosımshalar hám jasalma intellektke tiykarlangan oqıtıw quralları bilimlendiriw procesiniń ajıralmas bólegine aylanıp barmaqta. Bul jaǵday oqıtıwshılar hám bilimlendiriw mákemelerin óz jumıs usılların jańalaw, metodikalıq qatnaslardı zaman talapları tiykarında qayta kórip shıǵıwǵa májbúr etpekte. Ásirese, mektep hám kolledj basqıshında oqıwshılardı interaktiv hám motivaciyaǵa bay oqıw ortalıǵın jaratıw oǵada úlken áhmietke iye.

Bilimlendiriw procesiniń sapasın arttırwda zamanagóy texnologiyalar, ásirese, “interaktiv qurallar” ayrıqsha orın tutadı. Oqıwshılardıń sabaqqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırw, belsendi qatnasıwın támiyinlew hám bekkem bilim payda etiwde “interaktiv oqıtıw usılları” nátiyjeli qural esaplanadı. Búgingi bilimlendiriwde bunday usıllar smart texnologiyalar, interaktiv testler hám gamifikaciya elementleri arqalı ámelge asırılmaqta. Bul usıllardıń tómendegilerdi misal etip alıwımız múmkin:

1. Smart doskalar.
2. Interaktiv testler járdeminde bilimdi bahalaw.
3. Gamifikaciya elementleri arqalı sabaqqa qızıǵıwshılıqtı arttırw.

Endi tolıq toqtap ótsek.

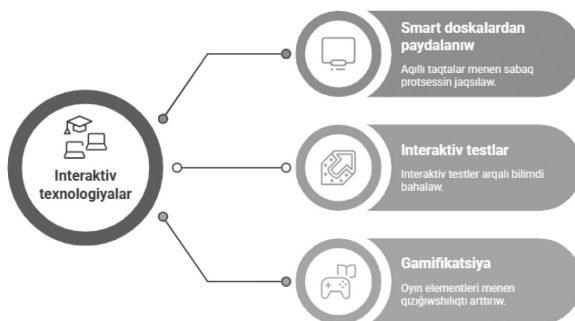
1. Smart doskalardan paydalanıw metodikası. Smart doskalar (aqıllı doskalar) - bul dástúriy doskaǵa qaraganda kóbirek funkciyalardı iye bolǵan sanlı qurılımlar bolıp tabıladı. Olar sensorli ekran arqalı kompyuter menen baylanısadı hám tómendegi imkaniyatlardı jaratadı:

Tekst, súwret, audio hám video materiallardı real waqıt rejiminde kórsetiw;

Oqıwshılar menen interaktiv shınıǵıwlar orınlaw;

Sabaq dawamında vizual grafikalar, animaciya járdeminde túsiniwdi jeńillestiriw. Bul processler oqıtıwshıǵa sabaq temasına baylanıslı materiallardı aldınnan tayarlap, smart-doska arqalı interaktiv prezentaciya, test, súwretli

Interaktiv texnologiyalar menen sabaq nátiyjeliligin arttırw

1-súwret. Interaktiv texnologiyalardı tiyisli formalar

platformalardı mısál etip keltiriwimiz múmkin:

Kahoot - sabaq dawamında oyn túrinde test sorawları beriledi. Oqıwshılar telefon arqalı qatnasadı, nátiyjeler dárhal járiyalanadı.

Quizizz - individual yamasa toparlı tárizde onlayn test ótkeriw imkaniyatın beredi, oyn elementleri, avatarlar hám ball sisteması bar.

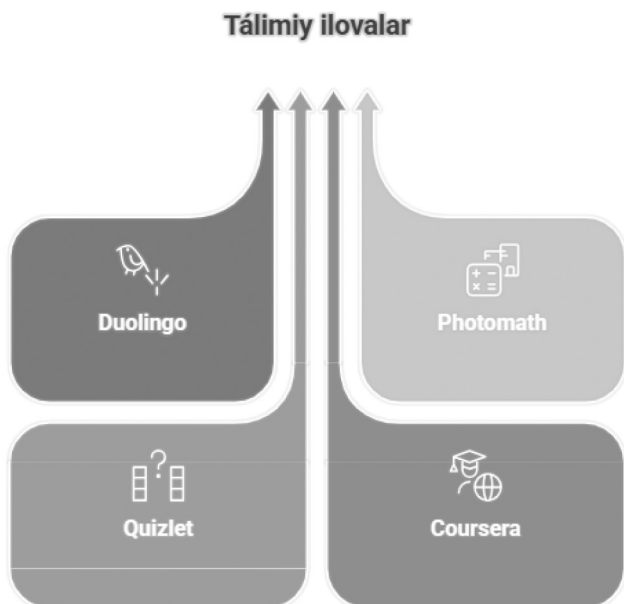
Sabaqtı mini-jarıs túrinde shólkemlestiriw procesi temanı bekkemlew ushin “Kahoot viktorinası”

yamasa “Quizizz oyını” nan paydalanıw arqalı oqıwshılar óz ara jarıسادı hám bul bilimdi bekkemlewge xızmet etedi.

Bunnan tısqarı, búgingi kúnde bilimlendiriwde paydalanılıp atırǵan mobil qosımshalar arasında Duolingo, Photomath, Quizlet hám Coursera sıyaqlı platformalar ayrıqsha itibarǵa ılayıq. Bul qosımshalar tek ǵana pánge baylanıslı bilimlerde jetkerip beriw emes, al oqıwshılarda erkin jumıs islew, kreativ qatnas hám ózin-ózi bahalaw kónlikpelerin qalıplestiriwge de xızmet etedi. Máselen, Duolingo shet tilin úyreniwde oyn formasında usınıs etse, Photomath matematika pánin vizual hám túsiniqli tárizde úyretedi. Quizlet bolsa yadlaw hám bilimlerde bekkemlew ushın oqıwshını tartıwshı interaktiv qural esaplanadı. Coursera platforması bolsa universitet dárejesindegi kurslardı mektep bilimlendiriwine integraciyalaw imkaniyatın jaratadı.

Bul maqalada tap usınday zamanagóy oqıtıw qurallarınan paydalanıwdıń metodikalıq tárepleri, olardıń abzallıqları, qollanıw jolları hám oqıtıw nátiyjeliligine tásiiri tańlangan. Metodikalıq qatnaslar arqalı zamanagóy qosımshalardan ónimli paydalanıw, bilimlendiriw procesin sanlastırıw hám oqıwshılardıń oqıw iskerligin arttırıwǵa xızmet etedi. Sol sebepli, bul tema búgingi kúnde áhmiyetli esaplanadı hám ámeliy jaqtan keń úyreniwge arızıydı.

1. Duolingo - shet tillerin úyreniwde gamifikaciyalanǵan qatnas.

3-súwret. Bilimlendiriw qosımshalarına tiyisli mısallar

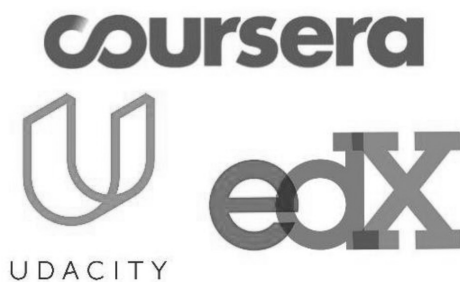
4-súwret. Duolingo programması aynası

5-súwret. Photomath programması aynası

6-súwret. Quizlet programması aynası

7-súwret. Cursera platforması aynası

Duolingo - bul til úyreniwge arnalğan mobil qosımsha bolıp, interaktiv hám oyınlı usıllar tiykarında til bilimlerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Qosımshanıń tiykarǵı abzallıqları tómendegiler:

Gamifikaciya: oyın elementleri arqalı xoshametlew.

Basqışpa-basqışh úyreniw: hár bir sabaq kishi modul hám temalarga bólingen.

Natıyjelerdi baqlaw: oqıwshı óz rawajlanıwın talqılay aladı.

Muǵallimler Duolingodi sabaqtan tısqarı óz betinshe shınıǵıwlar ushın yamasa sabaq dawamında interaktiv shınıǵıw sıpatında qollanıwı múmkin.

2. Photomath - matematikani vizual hám tez úyreniw usılı.

Photomath - bul matematikalıq máselelerdi kamera arqalı skanerlep, olardıń sheshimin izbe-iz basqışlar menen túsindiriwshi qosımsha.

Basqışlı túsiniq: tek juwap emes, al sheshim jolın kórsetedi.

Vizual túsiniq: grafikler, formulalar hám túsiniqler arqalı túsindiriw.

Paydalanıwshıǵa baǵdarlanganlıq: hár bir oqıwshı óz tezliginde úyrenedi.

Photomath oqıtıwshıǵa qıyın temalardı vizuallastırıwda járdem beredi, oqıwshıǵa bolsa óz betinshe

shınıǵıw alıp barıw imkaniyatın jaratadı.

3. Quizlet - interaktiv kartochkalar tiykarında bilimlerde bekkemlew.

Quizlet járdeminde muǵallım yaqı oqıwshı temǵa tiyisli flashcardlar, testler hám oyınlar dúziwi múmkin.

Yadlaw ushin qolaylıq: tiykarǵı túsiniqlerdi yadta saqlaw.

Óz ara bellesiw hám jarıs: oqıwshılar óz ara bellese aladı.

Tayar materiallar: basqa paydalanıwshılar tárepinen jaratılğan kontentten paydalanıw imkaniyatı.

Bul metodika ásirese terminler, definitciyalar hám awdarmalardı úyreniwde nátiyjeli esaplanadı.

4. Coursera - joqarı bilimlendiriw dárejesindegi kurslardı ulıwma bilimlendiriwge integraciyalaw.

Coursera - bul dúnyadaǵı eń iri onlayn bilimlendiriw platformalarınan biri bolıp, jetekshi universitetler tárepinen islep shıǵılğan biypul hám tólemli kurslardı usınadı.

Sıpatlı kontent: video sabaqlar, testler, juwmaqlawshı joybarlar bar.

Sertifikatlar: tabıshlı tamamlanǵan kurslar ushın tastıyıqlawshı hújjetler.

Pándi tereń úyreniw: oqıwshılarga zamanagóy bilimlerdi beredi.

Oqıtıwshılar Courseradaǵı ayırım kurslar yamasa sabaq bólimlerin óz pánlerine integraciyalawı múmkin.

Smart doskalar, interaktiv testler hám gamifikaciyalanǵan oyınlar járdeminde bilimlendiriw procesin jáne de qızıqlı, jedel hám nátiyjeli qılıw múmkin. Oqıwshılar bul arqalı tek ǵana bilim alıp ǵana qoymastan, al oqıwǵa bolǵan motivaciyası da artadı.

Zamanagóy bilim beriw usılları, atap aytqanda, cıfrlı qurallar hám mobil qosımshalar arqalı bilim beriw procesin interaktiv, nátiyjeli hám óz betinshe úyreniwge baǵdarlanǵan halǵa keltiriw múmkin. Duolingo til úyreniwdi ańsatlastırsa, Photomath matematikanı túsiniكلي etedi, Quizlet bolsa bilimlerdi bekkemlewge xızmet etedi. Coursera bolsa joqarı dárejedegi bilimlendiriw kontentin keń jámietshilikke usınadı.

Zamanagóy muǵallimniń wazıypası - bul texnologiyalardı duris tańlaw hám orınlı metodika tiykarda qollanıwdan ibarat bolıp tabıladı.

Solay eken, bul qosımshalar menen islew metodikasın tereń úyreniw hám ámeliyatta qollanıw arqalı bilimlendiriwdiń sapasın jańa basqıshqa alıp shıǵıw múmkin.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. A.A.Xalikov, D.A.Davronbekov, J.F.Kurbanov. Raqamli mobil aloqa vositalari // Darslik. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. – B. 556
2. B.E.Qodirov. Informatika va raqamli texnika // O'quv-uslubiy majmua. TerDU. 2023. – B. 62
3. A.R.Hamdamovich. Raqamli texnologiyalar // Nodirabegim nashriyoti. 2020. – B. 378
4. B.Utemuratov. Bilimlendiriw processinde smart-texnologiyalardı qollanıw jollari. – Tashkent. 2022. Yangi asr avlodi baspası.
5. D.Yusupov. Studentlerge bilim beriwde interaktiv texnologiyalar. –Tashkent. 2021. “O'qituvchi” baspası.

PEDAGOG IMIDJIN TRANSFORMACIYALAW

Bekimbetova G.R.

*Ajiniyaz atındaǵı NMPI Ulıwma pedagogika hám
psixologiya kafedrası dotsenti, pedagogika ilimleri doktori (DSc)*

Tayanch so'zlar: imidj, imidjologiya, pedagogik imidj, yuz ifodalari va imo-ishoralar, obro' qozonish, yuz ifodalari va pantomima, mohir va professional kiyim, imidj yaratish qoidalari va usullari.

Ключевые слова: имидж, имиджология, педагогический имидж, мимика и жесты, завоевание авторитета, мимика и пантомимика, умелая и профессиональная одежда, правила и методы создания имиджа.

Key words: image, imageology, pedagogical image, facial expressions and gestures, gaining authority, facial expressions and pantomime, skillful and professional clothing, rules and methods of creating an image.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ta'lim tizimidagi o'qituvchilarning imidji va ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish kontekstidagi roli tahlil qilinadi. O'qituvchining tashqi ko'rinishi, kiyinish uslubi, nutq uslubi, yuz ifodalari va pantomimasi o'quvchilarga estetik va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. Maqolada shuningdek, o'qituvchilar uchun professional imidj yaratish qoidalari, ularning maqsadlari va o'quvchilarga samarali ta'sir ko'rsatish usullari muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется имидж педагога в системе образования и его роль в контексте социально-экономического развития. Внешний вид, культура одежды, манера речи, мимика и пантомимика педагога направлены на эстетическое и воспитательное воздействие на учащихся. Также в статье раскрываются правила создания профессионального имиджа педагога, его цели и пути эффективного воздействия на учащихся.

SUMMARY:

This article analyzes the image of a teacher in the education system and its role in the context of socio-economic development. The teacher's appearance, clothing culture, speech patterns, facial expressions, and pantomime are aimed at aesthetic and educational impact on students. The article also reveals the rules for creating a teacher's professional image, its goals, and ways to effectively influence students.

Kirisiw. Mámleketimizde social-ekonomikalıq rawajlanıwı menen birqatarda búgingi kúnde bilimlendiriw sistemasınıń rawajlanıp barıwı zaman talabına say tálim-tárbiyaǵa qaratılǵan. Pedagoglardıń óz ústinde islewı, tınbay izleniw alıp barıwı hám de oqıw procesiniń zaman talapları dárejesinde,

ilimiy tiykarda shólkemlestiriw ushın zárúr sharayatlardı jaratıp beriw menen birqatarda, sociallıq tájiriybelerge tiykarlanıp jumıs alıp barıw lazım.

Hárbir pedagog tálim-tárbiya procesin tuwrı shólkemlestiriwi menen birge ózleriniń sırtqı kórinisine de itibar beriwı kerek. Sırtqı kórinis arqalı insanlardın qızıǵıwshılıǵın arttırǵan halda ózin kórsete alıw, oqıwshılardıń dıqqatın ózine qarata alıwı sabaq nátiyjeliligin asıradı. Sonıń menen birge, pedagog oqıwshılardıǵa unawı kerek. Pedagogtıń sırtqı kórinisi estetikalıq tásirsheń bolıwı tiyis. Óziniń sırtqı kórinisine itibarsız qaraw yamasa hádden tıs dıqqat awdarıwǵa da bolmaydı.

Izertlew metodologiyası (Research Methodology). Imidj boyınsha izertlegen ilimpazlardan Deyl Karnegi[3] (Dale Carnegie, 1888–1955), V.M. Shepel[5], A.A. Kalyujnıy[2], A.A. Jaytapova[1], V.O. Klyuchevskiyler[3] ilimiy jumıslar adıp barǵan. Psixolog Deyl Karnegi (1888-1955) izertlewı boyınsha imidj bul «jaqsı tásir qaldırıw» hám «jaqsı tásir etiw» máselelerine toqtap ótken. Leksemalıq tárepten «imidj» (ing. «image») «kelbet», «tımsal», «kelbet» hám «obraz» mánilerin ańlatadı. Mánisi boyınsha «ózine tartatuǵın» túsıniklerin ańlatadı. Imidj terminini reyting, abıray, ataqlılıq, ózine tartatuǵın, itibar, orın hám basqa túsınikler menen sáykes. «Imidj» kópshilik sanasında anıq obyekt stereotip obrazınıń jaratılıwı bolıp tabıladı. Imidj túsiniǵı anıq shaxstan tısqarı, tovarǵa, shólkemlestirilgen strukturaǵa, tarawǵa hám basqalarǵa qatnaslı da qollanılıwı múmkin.

Imidj – anıq bir insańǵa bolǵan qatnasta insanlar oy-órisiniń júzege keletuǵın shólkem yamasa basqa sociallıq obyekt kelbeti bolıp tabıladı. Imidj insandı jámiyetke usınıs etetuǵın hám ózgelelerge tásir ótkeriwge xızmet etetuǵın qural – tásir texnologiyası bolıp tabıladı. Imidjning tómendegi túrleri bar: shaxs imidji (siyasiy ğayratkerler, jámiyetlik ğayratkerler, shólkem basshıları, pán, kórkem óner, sport, bilimlendiriw tarawı wákilleri, studentler hám t.b.); sociallıq sistema, jámiyetshilik imidji (shańaraq, partiya, jámiyetlik shólkemleri, etnos hám t.b.) korporativ imidj (kárxana, shólkem hám mákemeler, fondlar, bankler hám t.b.); aymaqlıq imidj (mámleket, region, hám t.b.).

Analiz hám nátiyjeler. Jámiyettin hárqanday aǵzası eki qıylı maqsette jeke imidjini jaratıwǵa háreket etedi:

- jeke kelbet jaratıw (basqalardıń itibarın tartıw, jaǵımlı tásir qaldırıw, jaqsı kórinis); sociallıq kelbet jaratıw (abıray hám poziciyaǵa erisiw, jámaátti basqarıw, pikirın maqullatıw hám t.b. tásir etiw ushın).

Imidj insannıń sırtqı kórinisi: kiyiniwi, pardozi, mimikası, háreketleri (jestleri); ruwxıyatı – dúnyaǵa kózqarası, dárejesi, bilim dárejesi; mámilesi-

sóylewi; xarakteri – turpayı, ózin tutıwı, basqalarǵa múnásibeti sıyaqlı faktorlar arqalı aratıladı.

Imidj jaratıw ushın, aldı menen, tómendegi sorawlarǵa juwap tabıwǵa háreket etiw kerek:

- imidjdi kim ushın jaratpaqshısız?
- imidj jaratıwdan maqset ne?
- siz nege ılayıqsız?
- imidj jaratıwda jámáát neni qáleydi?

- baslıq qol astındaǵı xızmetkerleri ushın, pedagog tálim berip atırǵan studentleri ushın, artist ishqpazları ushın, ápiwayı xızmetker bolsa klientler ushın imidj jaratılıwı múmkin.

Maqset – itibarǵa erisiw hám tásir etiwde nátiyjelilikke erisiw.

Pedagogika termini de áyyemgi bolıp, «bala jeteklewshi» degen mánini bildiriwshi grekshe sózinen kelip shıqqan. Áyyemgi Greciyada óz xojeyininiń balaların seyil ettirgen, qorǵaǵan tárbiyashını, yaǵnıy qullardı «pedagog» (bala jeteklewshi) dep ataǵan. Keyin ala, arnawlı oqıtılǵan hám pedagoglıqtı ózine kásip etip alǵan adamlardı pedagog dep atay baslaǵan.

Imidj – inglis tilinen alınǵan bolıp «image» «tımsal», «kórinis» hám «obraz» mánilerin bildiredi. Pedagogikanıń bas máselesi – tárbiya. Tárbiya – shaxstı belgili baǵdarda túrlendiriw, kámal taptırıw maqsetinde túrli adamlardıń bir-birine tásir etetuǵın sociallıq qatnas. Insannıń tárbiyası haqqındaǵı ideyalar, qaǵıydalar dáslep qıssalarda, násiyatnamalarda óz kórinisin tapqan.

Imidjdiń qádiryat funkciyaları:

1. Shaxstı rawajlandırıw. Unamlı imidj sebepli shaxstıń kelbeti unıń ruwxıy ózligin kórsetedi, vizual túrde onıń eń jaqsı ózgeshelikleri materiallıq túrde kórsetsek hám de onıń individual ozine tánligi kórinedi.

2. Psixoterapevtlik jaǵdayı. Jaǵımlı ózgeshelikke iye shaxs, insanlar itibarı hám húrmetine erisedi, oǵan bul bioenergetik quwat toldırıw hám tiklew imkaniyatın beredi, buǵan ondaǵı unamlı turaqlı xosh keypiyat mısál boladı. İnsan óziniń maqsetlerine erisken sayın optimistlik hám isenim payda boladı.

Pedagogtıń shash túydegi, kiyimi, ondaǵı bezekler bárhama balalardıń tárbiyasına durıs tásir etiwge qaratılǵan bolıwı kerek. Pedagog ózin bezew kosmetikasınan paydalanıw huqıqına iye, lekin kásibine qarap bezeniwdiń ólshemin biliwdi, onı seziniwdi talap etedi. Onıń sırtqı kórinisiniń tásirshen bolıwına bet-álpetiniń jaydarılıǵı, kewilliligi, qol háreketleri, júz háreketleri, saldamlılıǵı, ulıwma háreketleriniń orınlı qollanıwı úlken tásir etedi. Pedagogtıń bet-álpetinde qapashılıq, ashıw, sharshaw, qopallıq hám t.b. kórinisler orın almawı zárúr. Oqıw xanasına qalay kiriw, balalarǵa qalay qaraw,

sálemlesiw, klass ishinde júriwi, bári balalarǵa tásir etiw kúshi ekenligin pedagog jaqsı túsiniwı hám durıs paydalana biliwi shárt. Pedagogtıń barlıq hárezketlerinde, kózqaraslarında, sózinde, iseniminde balalar ózindegi jasırın kúshti, tereń isenimdi sezinetuǵın bolıwı tiyis.

Pedagogtıń sırtqı kórinisin kórsetiwshi mádeniyat:

1. Gewdeni tutıw – **tuwrı tutıw (júriwde, otırıp turıwda), qollardıń oqıtıwshı stolında erkin túrde bolıwı, tártipliligi hám ıqshamlılıǵı;**

2. Kiyim – **tazalıǵı, ıqsham hám ápiwayılıǵı, reńiniń durıs tańlanıwı, kiyimniń jasqa hám kásipke saylıǵı;**

3. Pardoz – **óz ólsheminde jası, kásibi hám jumısına say ekenligi;**

4. Shash túydegi – **shashtıń tártipli bolıwı;**

5. Pedagogtıń mimikalıq hám pantomimikalıq kórinisi. **Oqıtıwshınıń pedagogikalıq texnikası mimikalıq hám pantomimikalıq hárezketlerinde de áhmiyetli orın tutadı. Pedagogtıń mimikalıq hám pantomimikalıq kórinisi im-ishara, mánili qarawında, xoshemetlewinde kórinedi. Olar oqıtıwshınıń pedagogikalıq tásir etiwinde oqıwshılarǵa shınıǵıwları tásirsheń, qızıǵarlı, nátiyjeli hám mazmunlı ótiw ushın imkan jaratadı.**

Imidj birqansha faktorlar tiykarında qalıplesedi:

Tábiyiy kórinis – júzi, shashlarınń dúzilisi, reńi, terisiniń reńi, tábiyiy gózzallılıǵı;

Dene dúzilisi – mimika, pantomimika, hárezketler.

Sırtqı kórinis – ózgeriwsheń qaplamalar: kiyiniw, aksessuarlardan paydalanıw, ózine pardoz beriw. Pedagogikalıq proceslerdi shólkemlestiriw hám basqarıw procesinde pedagoglar tárepinen ózine tán áhmiyetli táreplerinen biri, oqıtıwshı sóz sóylep atırǵanda yaki tema túsindirip turǵan waqıtları onın ayaqları arasındalı keńligi 12-15 sm aralıqta bolıwı kerek. Pedagogdıń kásiplik imidji tásir etiw hám kásiplik xızmette zárúrli qural bolıp, onı jaratıwda átirap ortalıqtı hám jámaáttıń qásiyetlerin esapqa alıw zarur. Oqıwshılar qıyalında pedagog, aldı menen, kiyiniw mádeniyatı hám usılı, sırtqı kelbetine itibarı hám de aksessuarları menen itibarǵa iye boladı. Oqıwshılar ushın qopal, ádalatsız, juwapkershiliksiz, biypárwa pedagoglar negativ bahalanadı hám olardıń tásir etiw dárejesi tómén boladı. Er muǵallimlerdiń de kiyiniw mádeniyatı onıń taqqan galstugine, qol saattı, qol oramalına shekem úlgi bolıwı kerek. Er muǵallimniń galstugine qarap onı talǵamına baha beriwge boladı. Galstuk kostyumge say bolıwı kerek. Qısta – qaraltım reńdegi, jazda – ashıq reńdegi galstuk taqqan abzal. Galstuktegi tiykarǵı reń kostyumdaǵı reńlerdiń birine sáykes bolıwı kerek. Úlken, iri gewdeli er adamlar keńirek galstuk taqqanı maqul. Galstuk túyilgende onıń túyini kóylek jaǵasına say keliwi kerek. Imidjdi

jaman kórsetiwshi faktorlar: xarakteriniń jaman táreplerin kórsetiw; nadurıs sóylew; sırtqı kóriniske itibarsızlıq; kópshilik aldında sóz sóyley almay qalıw; sáwbetlesti mensinbewshilik; nápsi.

Qanday jaǵdayda sáwbetlesiniń Sizdi unatpaǵanın seziwinińge boladı: sálemleskende qısqa sorassa; dıqqatı basqa jaqta bolsa; qatar júrgende qádemi páseyse; siziń aldınıńda qol telefonınan erkin sóylesse hám t.b.

Juwmaq ham usınıslar. Juwmaqlap aytqanda, pedagog imidji onıń kásiplik sheberliginiń ajralmas bólegi bolıp esaplanadı. Ol tek sırtqı kórinis penen sheklenip qalmastan, pedagogtıń ishki dúnyası, ádep-ikramlılıǵı hám oqıwshılardıń bolǵan shın niyeti arqalı tolıqtırıladı. Bul process bilimlendiwdiń zaman talaplarına muwapıq rawajlanıwına, oqıwshılardıń tárbiyası hám bilimine unamlı tásir etiwine xızmet etedi. Pedagog kadrlar óz imidjin jaratıwı ushın tómendegilerge ámel etiwı kerek: imidjelogiya qaǵıydalarına ámelde etiw; sırtqı gózsalıqqa erisiw; salamat turmıs tárizine ámel etiw; aksessuarlardan orınlı paydalanıw; sóylew mádeniyatına, mámile etikaǵa, kishi peyillikke qatań tártipte ámel etiw; oqıwshılardı shaxs sıpatında húrmet etiw; sóyleskende tıńlaw mádeniyatına ámel etiw; sın pikirdi tuwrı qabıllaw, onnan tiyisli juwmaq shıǵara biliw kerek.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Жайтапова А.А. (2004). Профессиональный рост учителя в системе повышения квалификации. Алматы: Білім.
2. Калюжный А.А. (2004). Психология формирования имиджа учителя. Москва: Владос
3. Carnegie D. (1936). Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. Нью-Йорк: Ключевский, В.О. (1990). Сочинения в девяти томах. Москва: Мысль
4. Simon & Schuster.
5. Шепель В.М. (2002). Имиджология. Как нравиться людям. Москва: Народное образование.

TÁRBIYA PÁNI ARQALI OQIWSHILARDA KOMMUNIKATIVLIK KÓNLIKPELERDI RAWAJLANDIRIW MÁSELELERINIŇ PEDAGOGIKALIQ TIYKARLARI

Menlibaeva A.O.

*Nókis mámleketlik pedagogika instituti, Ulıwma pedagogika kafedrası
assistent oqıtıwshısı*

Tayanch so'zlar: talaba, o'qıtuvchi, muloqot, kompetensiya, ijodkorlik, mahorat, ta'lim, tarbiya, talaba, yechim, fan, usul, bilim, tajriba.

Ключевые слова: ученик, учитель, коммуникативность, компетентность, креативность, навывк, образование, воспитание, студент, решение, наука, метод, знание, опыт.

Key words: student, teacher, communicativeness, competence, creativity, skill, education, upbringing, student, solution, science, method, knowledge, experience.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada "Ta'lim" fanidan talabalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek, unda fanni o'qitish usullarining pedagogik asoslari ham muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье речь идет о развитии коммуникативных навыков у учащихся посредством предмета "Воспитание." речь идет о педагогических основах методики преподавания предмета.

SUMMARY:

This article discusses the pedagogical foundations of teaching the subject "Education" article discusses the development of students' communication skills.

Oqıwshınıń kommunikatıv sawatlılıqqa tiyisli kónlikpe hám ilimiy tájriybeleri barlıq pánlerden beriletuǵın tálim nátiyjesiniń ónimi bolıp tabıladı. Sebebi, tárbiya sabaqlarında qalıplesken bilim, kónlikpe hám tájiriybeler kommunikatıvlik iskerlik arqalı sáwlelenedi. Olardıń fiziologiyalıq mexanizmi ekinshi signal sistemasınıń reflektor sisteması bolıp tabıladı. Bul bolsa, insan nerv sistemasındaǵı reflektor baylanıslardı quraydı. Kommunikativlik kónlikpe hám tájiriybelerdiń psixologiyalıq tiykarın oylaw hám túsinik, erkin pikirlew bayanı - informaciyalardı qabıllaw, onı sanada qayta islew hám pikir formasında ańlatıw procesi, yaǵnıy, jámiyettegi, sociallıq tirishilik shaxslar aralıq baylanıs procesi quraydı. Bul process

mámleket hám jámiyet tárepinen shaxstń kommunikativlik sawatlılıq dárejesine qoyǵan talapların ózinde ańlatadı.

Kommunikativlik sawatlılıq túsiniǵı pedagogikalıq kóz- qarastan shaxstı qalıplestiriw, onı ózi ámeldegi bolǵan jámiyet talap hám kriteriyaları tiykarında sociallastırıw túsiniǵı menen baylanıslı. Tálimniń mazmunı sonnan ibarat, bul processte kommunikativlik kónlikpe hám tájiriybeler ayırıqsha didaktikalıq substanciya sıpatında sáwlelenedi. Olar óz quramında bilimlendiriwge tiyisli hám sociallıq informaciyalardı saqlaydı. Bul informaciyalar oqıwshı tárepinen iyelengen bilim tiykarların, qalıplesken kónlikpe tájiriybelerdi, oqıwshı etikasında rawajlanıp atırǵan sociallıq qatnaslardı ańlatadı. Oqıwshı tárepinen iyelengen kónlikpe hám tájiriybeler olar rawajlanıwınıń tiykarın belgileydi. Pedagogikalıq hám de psixologiyalıq kóz- qarastan alıp qaraǵanda, kommunikativlik kónlikpe hám tájiriybelerdiń rawajlanıwı jámiyet aǵzalarınń bir- birin túsiniw hám de shaxslar aralıq qatnaslardıń joqarı dárejelerin támiyinleydi.

Kommunikativlik kónlikpelerdi qalıplestiriw búgingi tálim processinde social-metodikalıq zárúriyatqa aylanıp barmaqta. Sebebi bul kónlikpeler oqıwshılarda tuwrı sóylew hám baylanıswshanlıqtı rawajlandıradı. Kommunikativlik kónlikpelerdiń tiykarǵı maqseti oqıwshılardı qayta awızsha sóylew hám oqıwshılar arasındǵı birge islesiw arqalı túrli real turmıshlıq jaǵdaylarda isenimli kommunikator bolıwǵa tayarlaw bolıp tabıladı. Turmıshlıq jaǵdaylarda oqıwshılar ushın aktual bolǵan processler, sociallıq qatnaslar baylanıs járdeminde sheshiledi. Tárbıya pání boyınsha materialardan paydalanıp, oqıw, úyreniw, oylaw, pikir juritw hám de múnásibetke kirisiw kommunikatorlıq belgisi esaplanadı.

"Tárbıya" pání milliy dástúrler, úrp- ádetler, qádiriyatlar, xalıqtń awızeki dóretiwshiligi, ruwxıy miyrası tiykarında, jaslarda ruwxıy- ádep-ikramlılıq, estetikalıq, ádep-ikramlılıq- huqıqıy bilim, kónlikpe, uqıplılıqlardı qalıplestiriw toplawdı ámelge asırıw deregi esaplanadı.

Kommunikativlik kónlikpeler – shaxslar aralıq múnásibetlerde shaxstń óz pikiri, sezimlerin tuwrı, sanalı, túsindirmeli, kommentariyalı, kreativ ańlatıwǵa múmkinshilik beretuǵın qábilet, ádet, ilimiy tájiriybeler sisteması bolıp tabıladı. Kommunikativlik kónlikpeler múnásibetke kirisiwshilerdiń sociallastıw processlerin aktiv shólkemlestiriw, óz pikirini tuwrı túsindiriw hám tuwrı qabıl etiliwini támiyinleydi. Kommunikativlik kónlikpeler bir waqttnıń ózinde esitiw túsiniw, jazıw, oqıw hám sóylew kónlikpelerin qalıpleskenlik dárejesi menen ólshenedi.

Túrli ádebiyatları analiz etkende, kóplegen shet el izertlewshilerdiń pikirine kóre, kommunikativlik kónlikpelerdi qalıplestiriw wazıypası real jaǵdaylarǵa tiykarlangan baylanıs processinde ámelge asırıladı. Belgili pedagog I. A. Zimnyaya kommunikativlik kónlikpelerdi shaxstń kommunikativlik iskerlikte subyekt rolin oynaw qábileti dep belgileydi. [4.14]

Oqıwshılarda kommunikativlik kónlikpelerdi qáiplestiriwde erkin pikirlew, dóretiwshilik talantın xarakteristikalaytuǵın kreativlik qábiletlerin qáiplestirip barıw talap etiledi. Oqıwshılardıń kreativ pikirlewı kommunikativliktiń qaysı dárejede qáipleskenligin kórsetedi. Oqıwshılarda kreativlikti qáiplestiriw hám de baylanısıwsańlıqtı asırıwda oqıw iskerligin tómendegi sırtqı kórinislerde shólkemlestiriw unamlı nátiyje beredi:

- individual islew;
- juplıqta islew;
- kishi toparlarda islew;
- toparlıq islew.

“Tárbiya pánin oqıtıwǵa texnologiyalıq qatnastı ámelge asırıw hám tárbiya texnologiyaların oqıw sabaqlarında paydalana alıw kónlikpelerin qáiplestiriw hám oqıtıwshınıń interaktivlik metodlardı keńnen úgit- násiyatlaw jolların talabalar itibarına usinis etiwden ibarat.

“Tárbiya” páni hám onı oqıtıwdıń zamanagóy talapları menen tanısıw hám de olarda Tarbiya pánin oqıtıwǵa bilim, kónlikpe, uqıplılıqlar menen qurallanadı hám olardı keleshekte ilimiy- teoriyalıq, texnologiyalıq- didaktikalıq jaqtan tayarlanıwın jolǵa qoyadı hám jetilistiredi.

“Tárbiya” pánin oqıtıw haqqında alıp barǵan izertlewlerimiz dawamında kúndelik turmıs hám real jaǵdaylarǵa baylanısqa dóretiwshilik tapsırmaların beriliwi oqıwshılarda tómendegishe kommunikativlik kónlikpelerdi qáiplestiriw imkaniyatın beredi: dóretiwshilik hám kreativ pikirlewdi qáiplestiriw; dóretiwshilik pikirlew tiykarında átirapdaǵılardı unamlı qatnasta bolıw; erkin pikirlew; óz pikirlerin tiykarlaw; topar yamasa topar menen birgelikte úyreniw; logikalıq pikirlew; sın kóz- qarastan pikir bildiriwden qorqpaw; óz pikirin psixologiyalıq tosqıqlarsız teńlesleri arasında erkin ayta alıw; mashqalalardı tez, tuwrı hám de unamlı sheshiw; topar yamasa topar aǵzaları menen unamlı emocional jaqınlıqqa erisiw.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń baslaması menen 2020 jıldı ózbek “Pedagogika” páni tariyxında birinshi márte “Tárbiya” páni jańadan islep shıǵıldı. Buǵan baylanıslı Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2020 jıl 6 iyuldaǵı 422-sanlı “Ulıwma orta bilim beriw mákemelerinde “Tárbiya” pánin basqıshpa-basqısh ámeliyatqa engiziw ilajları haqqında”ǵı Qararı qabıllandı hám usı Qarar menen “Ulıwma orta bilim beriw mákemeleri oqıwshıları ushın “Tárbiya” páni Konceptiyası” tastıyıqlandı.[1] Sonıń tiykarında “Tárbiya” páni tómendegi pánlerdi qosıw esabına dúzildi:

1) baslawısh klaslarda oqıtılatuǵın “Ádepnama” hám “Watan tuyǵısı” oqıw pánleri;

2) joqarı klaslarda oqıtılatuğın “Milliy gárezsizlik ideyası hám ruwxıylıq tiykarlar” hám de “Dúnya dinleri tariyxı” oqıw pánleri.

Bunıń nátiyjesinde jańapán qalıplestirildi. Bul “Tárbiya” pániniń metodologiyalıq tiykarların tómendegiler quraydı:

- ta'lim-tárbiyağa tiyisli normativ hújjetler;
- tarbiya tiykarları hám dárekleri;
- tarbiya nızamlıqları, metodları hám texnologiyaları;
- tarbiyanıń ámeliy máseleleri.

Áyne usı tiykarlar oqıw pániniń negizin quraydı. Sonıń menen birge, qarar menen 2021-2022 oqıw jılınan baslap “Tárbiya” páni boyınsha pedagog kadrlardı tayarlaw jolğa qoyıldı.

“Ulıwma orta bilm beriw mákemeleri oqıwshıları ushın “Tárbiya” páni Koncepciyası”na kóre, usı pánniń ulıwma tiykarların tómendegiler quraydı:

- huquqiy tiykarlar;
- shólkemlestiriwshi tiykarlar;
- ilmiy-metodikalıq tiykarlar.

“Tárbiya” pánin oqıtıw zárúrligi sonnan ibarat Ózbekstan Respublikası bilimlendiriw sistemasında, atap aytqanda, joqarı tálim processinde “Tárbiya” páni tiykarların zamanagóy talaplar tiykarında oqıtıw hám úyreniw bolıp esaplanadı.

Usı tárepten alıp qarağanımızda bolajaq “Tárbiya” páni oqıtıwshılarınıń usı pándi ózlestiriw hám onı oqıtıwdıń metodikasın úyreniw áhmiyetliligi tómendegiler menen belgilenedi:

- pánniń tiykarların tereń biliw;
- pándi oqıtıwda aldınğı hám zamanagóy pedagogikalıq, innovciyalıq hám de informaciya texnologiyaların iyelew;
- tárbiya máselesine tiyisli ilimiy- izertlewlerdi úyrenip barıw;
- insan hám jámiyet turmısında tárbiyanıń tutqan ornın tolıq qabıl etiw;
- pán jardeminde mektep oqıwshıların tárbiyalaw metodları hám texnologiyaların biliw;
- pándi oqıtıw boyınsha individual pedagogikalıq tájiriyebege iye bolıw.

Usı pánni úyreniw zárúrligi ilimiy, metodologiyalıq hám ámeliy tárepten bolajaq “Tárbiya” páni oqıtıwshıları ushın kásiplik talaplardan esaplanadı. Sebebi bul pán gumanitar pánler ishinde tárbiya procesin shólkemlestiriw, onı ámelge asırıw hám natijeliligin úyrenip barıw jumısların muwapıqlastıradı.

Ulıwma orta bilim beriw mekteplerinde “Milliy oqıw bağdarlaması” talaplarına tiykarlanıp oqıtılatuğın pánler anıq, tábiy hám gumanitar pánler toparına ajratıladı. Usı tárepten ulıwma orta bilim beriw mektepleri tálimde tárbiyanıń mazmunın salıstırğanda ózgeredi.

Uliwma bilim beriw mektep oqıwshılarında estetikalıq, intellektuallıq hám fizikalıq rawajlanıwdı názerde tutıwshı tárbiyalıq ilajlar maqsetli ótkeriledi, sonıń menen birge, bayramlar hám ilajlar jardeminde mektep oqıwshılarınıń sociallıq tárbiyası ámelge asırıladı. Bul processti shólkemlestiriw hám ámelge asırıw jumısları “Tárbiya” pání jardeminde ámelge asırıladı, ol jaǵdayda usı pán oqıtıwshısı hám klass basshısı juwapker esa planadı.

Bulardıń barlıǵı “Tárbiya” pánin oqıtıw zárúriyatı, onıń tiykarların ózlestiriw hám ózlestirilgen kónlikpelerdi ámeliyatta qollay alıw kónlikpelerin iyelewi talap etiledi. Usınıń sebebinen “Baslanwısh tálimde “Tárbiya” pánin oqıtıw metodikası” oqıw pání boyınsha ózlestiriletuǵın teoriyalıq bilim, didaktikalıq kónlikpe hám ámeliy kompetenciyalar bolajaq baslawısh klass oqıtıwshıları ushın baslawısh talaplar esaplanadı.

Búgingi kúnde usı bilim, kónlikpe hám kompetenciyalardı qalıplestiriw, olardı talabalarda payda etiw hám studentlerdi kásiplik baǵdarlaw máseleleri bul pán jardeminde ámelge asırılıw isleri dúzilip atır. Keleshekte bul pándi ózlestiriw nátiyjeleri boyınsha bolajaq oqıtıwshılardıń kompetenciya dárejesin anıqlaw monitoringi ornatıladı.

Bolajaq “Tárbiya” pání oqıtıwshılardıń joqarı pedagogikalıq tálim processinde “Tárbiya” pání boyınsha tómendegi tájiriybelerge iye bolıwı talap etiledi:

Juwmaqlap aytqanda, Tárbiya pání oqıtıwshılardıń kommunikativlik kónlikpelerin rawajlandırıwǵa úlken tásir kórsetedi. Oqıtıwshılar jana bilimlerdi iyelew, ilimiy izleniwi, izertlewshilik, tájiriybe sınaqlar ótkeriw tiykarında ózlestiredi. Tárbiya pání arqalı oqıtıwshılar birge islesiw, erkin pikirlew, tereń oylaw qabiletlerin elede jetilistiredi. Solay etip búgingi kúnde bolajaq oqıtıwshılardan “Tárbiya” pání, oǵan tiyisli normativ hújjetler hám de usı pándi oqıtıw metodikası joqarı pedagogikalıq tálim processinde talap dárejesinde ózlestiriliwin talap etiledi.

ПАЙДАЛАНИЛҒАН АДЕБИЯТЛАР:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 9-sentabrdaǵı “O‘zbekiston- 2030” strategiyası to‘g‘risidaǵı PF-158- sonlı farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6600413>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdaǵı “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish” to‘g‘risidaǵı konsepsiyası PF- 5847- sonlı farmoni. <https://lex.uz/docs/-4545884>
3. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili: monografiya / O.Musurmonova. - Toshkent : Yoshlar nashriyoti uyi, 2020. – 184 b.
4. Зимняя, И.А. Методы интенсивного обучения иностранным языкам / И.А. Зимняя. -М., 1979. С.14.
5. Дондокова Р. П. Сущностная характеристика и структура коммуникативной компетентности // Вестник Бурятского Государственного университета. 1.1. 2012. — С. 19. Электроннкй ресурс: — URL: file:///C:/Users/LinK/Downloads/suschnostnaya-harakteristika-istruktura-kommunikativnoy-kompetentnosti.pdf. Дата обращения: 29.09.2019.
6. Педагогика /А.Қ.Мунавваровнинг умум. тах. остида. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 200 б.
7. Бордовская Н., Реян А. Педагогика. –Санкт-Петербург, 2001. –С.32

TÁRBIYA PÁNIN OQITIWDÁ INNOVACIYALIQ TEKNOLOGIYALARDAN PAYDALANIWDÍN NÁTIYJELI JOLLARI

Sabirova M.G.

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
úlken oqıtıwshısı*

Ilyasova Z.U.

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
assistent oqıtıwshısı*

Tayanch soʻzlar: tarbiya, innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), taʼlim sifati, tarbiyaviy jarayon, pedagogik yondashuv, zamonaviy oʻqitish usullari.

Ключевые слова: воспитание, инновационные технологии, интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), качество образования, воспитательный процесс, педагогический подход, современные методы обучения.

Key words: upbringing, innovative technologies, interactive methods, information and communication technologies (ICT), education quality, educational process, pedagogical approach, modern teaching methods.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada tarbiya fanini oʻqitishda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishning dolzarbligi, ularning oʻquvchilarning tarbiyaviy jarayondagi faolligini oshirishdagi oʻrni, shuningdek, taʼlim sifatiga koʻrsatadigan ijobiy taʼsiri tahlil qilingan. Yangi pedagogik yondashuvlar, AKT vositalari, interaktiv metodlar va virtual resurslar orqali oʻquvchilarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy koʻnikmalar va axloqiy qadriyatlarini shakllantirish imkoniyatlari ochib beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется актуальность эффективного использования инновационных технологий в преподавании предмета "Воспитание" их роль в повышении активности учащихся в воспитательном процессе, а также положительное влияние на качество образования. Новые педагогические подходы, средства ИКТ, интерактивные методы и виртуальные ресурсы раскрывают возможности формирования у учащихся самостоятельного мышления, социальных навыков и нравственных ценностей.

SUMMARY:

This article analyzes the relevance of effectively using innovative technologies in teaching the subject "Upbringing," their role in increasing students' activity in the educational process, and their positive impact on the quality of education. New pedagogical approaches, ICT tools, interactive

methods, and virtual resources reveal opportunities for developing students' independent thinking, social skills, and moral values.

Kirisiw. Búgingi globalasıw hám sanlı texnologiyalar ásirinde tálım-tárbiya sistemasında júz berip atırǵan ózgerisler pedagogikalıq iskerlikke jańasha múnásibetlerdi talap etpekte. Ásirese, tárbiya pániniń mazmunı bay hám sociallıq-ruwxıy áhmiyeti joqarı bolǵan baǵdar sıpatında oqıtılıwı procesinde zamanagóy innovaciyalıq texnologiyalardan nátiyjeli paydalanıw zárúrli máselege aylanbaqta. Sebebi, tárbiya páni tek teoriyalıq bilimlerdi úyretiw emes, al jas áwlad qálbinde milliy maqtanış, Watansúywshilik, insanıylıq, ruwxıy páklik sıyaqlı ulıwma insanıylıq qádiriýatlardı qalıplestiriwge xızmet etedi.

Bul pán arqalı oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq, estetikalıq, mádeniy hám sociallıq kompetenciýaların rawajlandırıw, olardıń sanalı puqaralıq poziciyasın qalıplestiriwge ayırıqsha itibar qaratıladı. Sonlıqtan, tárbiya pánin oqıtıwda dástúriy metodlardan tısqarı innovaciyalıq qatnaslardan paydalanıw, pedagogikalıq procesti interaktiv, ashıq hám dóreiwshilikke aylandırıw zárúrligi artıp barmaqta.

Tárbiya pánin oqıtıw procesinde innovaciyalıq texnologiyalardıń ornı, olardı nátiyjeli paydalanıw jolları, sonday-aq, bilimlendiriwdiń sapasın arttırıwdaǵı áhmiyeti tallanadı. Bunna maqset- innovaciyalıq texnologiyalardıń imkaniýatların tereń talqılaw hám olar arqalı tárbiya pániniń oqıwshılar ushın jáne de qızıqlı, mazmunlı hám tásirsheń bolıwın támiyinlew jolların kórsetip beriw bolıp tabıladı.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevtıń 2017-jıl 7-fevraldaǵı «Ózbekstan Respublikasınıń jáne de rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqında» ǵı pármanında 2017 – 2021 - jıllarda mámleketimiz rawajlanıwın jáne de jedellestiriwge tiyisli ústin turatuǵın wazıypalar belgilep berildi. Háreketler strategiyasındaǵı bes ústin turatuǵın baǵdarınan tórtinshisi sociallıq tarawdı rawajlandırıwǵa qaratılǵan. Xalıq párawanlıǵın támiyinlew, bántlik, salamatlıqı qorǵaw, turaq jay máseleleri qatarınnan tálım - tárbiya sistemasın rawajlandırıw máselesi de orın alǵan [1].

Pármanǵa muwapıq tálım hám ilim salasın jáne de rawajlandırıw boyınsha kompleks ilajlar islep shıǵıldı. Bunda xalıq tálimi sistemasında keń reformalardı ámelge asırıw arqalı tálım - tárbiya sapasın asırıw, jańa mektep imaratların qurıw, rekonstrukciya qılıw, kapital remontlaw, olardı zamanagóy oqıw - laboratoriyalıq úskeneleri, informaciyalıq - kommunikaciyalıq texnologiyaları hám oqıw metodikalıq qollanbalar menen tolıq támiyinlew sıyaqlı qatar máseleler ámelge asırılıwı názerde tutılǵan.

Izertlewdiń teoriyalıq bólimi.

Respublikamızda bilimlendiriw sistemasın jetilistiriwge qaratılğan reformalarda tálim- ilim hám islep shıǵarıw integraciyası tez-tez tilge alınıp atır.

Mámleketlik bilimlendiriw standartı tálim mazmunı, formaları, quralları, usılların, onıń sapasın bahalaw rejimin belgileydi. Tálim mazmunınıń ózge esaplanğan standart járdeminde mámleket aymaǵında iskerlik kórsetip atırğan túrli mákemelerde (mámleket hám mámleketlik emes) bilimlendiriwdiń turaqlı dárejesin támiyinlew shártı túrde ámelge asırıladı. Mámleketlik tálim standartı óz mánisine kóre oqıw baǵdarlamalar, sabaqlıqlar, qollanbalar, qaǵıydalar hám basqa normativ hújjetlerin jaratıw ushın tiykar bolıp xızmet etedi. Mámleket tálim standartına ámel qılıw Ózbekstan Respublikası aymaǵında iskerlik kórsetip atırğan mülkshilik forması hám mákemelik boysınıwına qaramastan barlıq bilimlendiriw mákemeleri ushın májburiy bolıp tabıladı.

Ulıwma enciklopediyada jańalıq túsiniǵı “jańa, jańalanıw, jańalıq - texnikalıq hám texnologiyalıq jańa ashılıqlar hám tabıslardıń ámeliyatqa engiziliwi” sıpatında táriyplenedi.

Arnawlı hám pedagogikalıq ádebiyatlarda innovaciya bul mashqala menen shuǵıllanatuǵın avtorlar tárepinen túrlishe táriyplenedi.

Ózbekstanlıq alim pedagogika ilimleri doktori, professor N. N. Azizxo'jaeva innovaciya sózine táriyp bere otırıp tómendegilerdi keltiredi: “Innovaciya” (inglizshe- innovation) - jańalıq kirgiziw, jańalıq bolıp tabıladı. Jańalıq kirgiziw de ishki logikada waqıtqa salıstırǵanda nızamlı rawajlanğan hám onıń átirap-ortalıqqa óz-ara tásirin ańlatatuǵın dinamikalıq sistema bolıp tabıladı. Ilimiy baǵdarlarda jańalıq - bul tikkeley: jańa metod, metodika, texnologiya hám basqalar” dep aytıp ótedi. [2]

Ózbekstan milliy enciklopediyasında innovaciya sózine tómendegishe anıqlama beriledi: “innovaciya - anglichan innovations - kiritilgen jańalıq, oylap tabıw bolıp, ilimiy- texnikalıq jetiskenlikleri hám aldınǵı tájiriybelerge tiykarlanğan texnika, texnologiya, basqarıw hám uqıptı shólkemlestiriw sıyaqlı tarawlardaǵı jańalıqlar, iskerlik kóleminde qollanıluwı” dep kórsetilgen.[3]

“Innovaciyalıq texnologiyalar pedagogikalıq process hám de oqıtıwshı hám talaba iskerligine jańalıq hám ózgerisler kirgiziw bolıp, onı ámelge asırıwǵa tiykarlanıp interaktiv metodlardan tolıq paydalanıladı”.[4] Jańalıq hám ózgerisler haqqında geypara jańalıqtı, basqalar san tárepten ózgeriwdi, úshinshi taypa insanlar sapanıń ózgeriwı, dep táriypleydi.

Sociallıq-ekonomikalıq reformalar dáwirinde jámiyet turmısına jańalıqlardıń kirip keliwi, insan miynetiniń de rawajlanıwlastıwı, qolaylıqqa iyelewın

támiyinlep beredi. Sonıń menen birge, jańalıqqa bolǵan mútajlık bilimlendiriw tarawında da bir qatar ózgerisler bolıwın talap etpekte.

Tárbiya páninde bul texnologiyalar járdeminde ruwxıy, Watansúyiwshilik, ekologiyalıq, estetikalıq tárbiya sıyaqlı bagdarlar jáne de tásirsheń hám zamanagóy usıllarda alıp barılıwı múmkin. Máselen, Multimedia sabaqlar, Virtual platformalar, Mobil qosimshalar, Sociallıq tarmaqlar hám basqalar.

Iлимпaz G.B. Saidnazarova Bilimlendiriw tarawındaǵı innovaciyalıq texnologiyalar turaqlı rawajlanıp, olardıń túrleri keńeyip barmaqta, dep atap ótedi. Ol tómendegi tiykargı texnologiyalar toparların ajıratıw múmkinligin kórsetedi:

1. Pán tálimi tarawında xabar-kommunikaciya texnologiyaları. Usı texnologiyalardan paydalanıw xabar jámiyetiniń rawajlanıwı hám turmıstıń barlıq tarawlarında málimleme quralların jedel engiziw menen baylanıslı. Bunday texnologiyalar talabalardıń sanasın informaciyalastırıwǵa qaratılǵan. Tálim baǵdarlamalardı informatika, informaciyalıq processler hám informaciyalıq kommunikaciyalıq texnologiyalardı úyreniwge qaratılǵan jańa pánlerdi óz ishine aladı. Professor-oqıtıwshılar hám talabalardıń xabar mádeniyatın arttırıwǵa járdem beriw ushın oqıw procesi de aktiv túrde informaciyalastırılmaqta;

2. Shaxsqa bagdarlangan texnologiyalar. Usı texnologiyalar shaxstı bilimlendiriw hám tárbiyada ústin orınǵa qoyıwǵa qaratılǵan. Pútin bilimlendiriw procesi shaxstıń ózine tánligi hám rawajlanıw ózgesheliklerin esapqa alǵan halda shaxstı rawajlandırıwǵa qaratılǵan.

3. Oqıw procesin informaciyalıq-analitikalıq támiyinlew. Usı topar texnologiyalarınan paydalanıw hár bir oqıwshı, klass, parallel, bilim beriw mákemesiniń rawajlanıwın úyreniwge, olardı adekvat bahalawǵa qaratılǵan;

4. Intellektuallıq rawajlanıw monitoringi. Texnologiyalar grafiklerden paydalanıwǵa, test sistemasına, individual oqıwshılardıń rawajlanıw dinamikasını hám ulıwma bilimlendiriw sapasını baqlaw imkaniyatın beriwshi jańa bahalaw usıllarına tiykarlangan;

5. Oqıtıw texnologiyaları. Oqıw procesin oqıtıwdan ajratıp bolmaydı. Sonıń ushın shaxstı, onıń tiykargı pazıyletlerin rawajlandırıwdıń jańa usılları engizilmekte;

6. Didaktikalıq texnologiyalar. Olar bilimlendiriw mákemesi rawajlanıwınıń tiykargı faktori esaplanadı. Bunday texnologiyalar dástúriy hám innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanıwdı óz ishine aladı. Bul texnika hám qurallar kompleksine tiykarlanadı: oqıw ádebiyatları menen óz betinshe islew, audiovizual, multimedia qurallarınan paydalanıw, differenciyalastırılǵan oqıtıw usılları. Ilimiy bilimlerde innovaciyaǵa aylandırıw procesi, onı waqıyalardıń

izbe-iz shinjiri sıpatında ańlatıw múmkin. Bul process dawamında innovaciyalıq ideyadan belgili bir ónim, texnologiya yaki xızmetke shekem jetilisedi hám ámeliy paydalanıwda tarqaladı.[5]

Juwmaqlaw bólimi. Juwmaqlap aytqanda, tárbiya pánin oqitiw procesinde innovaciyalıq texnologiyalardı paydalanıw zamanagóy pedagogikalıq qatnaslardıń eń áhmiyetli táreplerinen biri esaplanadı. Búgingi kúnde bilimlendiriw procesin sanlastırıw, málimleme-kommunikaciya qurallarınan nátiyjeli paydalanıw, interaktiv metodlar hám virtual bilimlendiriw ortalıqlarınan paydalanıw arqalı tek ǵana oqıwshılardıń biliw iskerligin jedellestiriw emes, al olardıń ádep-ikramlılıq-estetikalıq kóz-qarasın qalıplestiriw, sociallıq belsendiligin arttırıw, erkin pikirlew qábiletin rawajlandırıwǵa da erisiw múmkin. Innovaciyalıq texnologiyalar, atap aytqanda, multimedia sabaqları, interaktiv taxtalar, elektron resurslar, joybar hám mashqalalı oqıtıw metodları, gamifikaciya elementleri hám sanlı platformalardan paydalanıw tárbiya pániniń mazmunın tereńirek ashıp beriw, temalardı turmıslıq mısallar menen bayıtıw, jeke kózqaras tiykarında oqıwshılar menen individual islew imkaniyatın jaratadı. Bul bolsa óz náwbetinde tárbiya pániniń maqset hám wazıypaların tabıslı ámelge asırıwǵa xızmet etedi.

Sunday-aq, innovaciyalıq texnologiyalar járdeminde bilim beriw hám tárbiyalaw procesinde oqıtıwshınıń roli transformaciyanıp, ol oqıwshılardı tayar bilimdi beriwshi emes, al olardıń bilim izlew, talqılaw, pikirlew hám qatnas jasaw kónlikpelerin qalıplestiriwshi jolbasshıǵa aylanadı. Bul jaǵday oqıwshılardı belsendi subyektke aylandırıp, olardıń tárbiyalıq rawajlanıwın jedellestiredi.

Joqarıdaǵılardan kelip shıǵıp, tárbiya pánin zamanagóy talaplardıǵa sáykes halda oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalardı durıs hám maqsetli qollanıw arqalı oqıw-tárbiya procesiniń nátiyjeliligi artadı, bilimlendiriwdiń sapasın arttırıwǵa, eń tiykarǵısı, bárkamal áwladtı tárbiyalawǵa xızmet etiwshi áhmiyetli faktor sıpatında kórinedi, dep aytıw múmkin.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «2017–2021-yillarda O'zbekistonni rivojlandirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi» farmoni. <https://lex.uz/acts/-3107036>.
2. Azizxo'jayeva.N. N., Pedagogik texnologiya va pedagogik hamda pedagogik mahorat. -T. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
3. Ózbekstan milliy ensiklopediyasi Mámleket ilimiy baspası. Tashkent 2002. 169 –bet.
4. Ishmuhamedov.R. J., Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari.-T. Nizomiy momidagi TDPU, 2004. 3-bet.
5. Saidnazarova G.B., Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma - Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2024. – 179-181 b.

QARAQALPAQ ETNOMÁDENIYATÍ TIYKARÍNDÁ OQÍWŞHÍLARDÍ KITAPQUMARLÍQQA QÍZÍQTÍRÍW MÁSELELERI

Ilyasova Z.U.

assistent oqitwshi.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogıqlıq instituti

Tayanch soʻzlar: Qoraqalpoq etnomadaniyati, kitobxonlik, oʻquvchi, taʼlim, tarbiya, qadriyat, urf-odat, milliy madaniyat.

Ключевые слова: Каракалпакская этнокультура, чтение, ученик, образование, воспитание, ценности, традиции, национальная культура.

Key words: Karakalpak ethnoculture, reading, student, education, upbringing, values, traditions, national culture.

PEZIOME:

Ushbu maqolada qoraqalpoq etnomadaniyati asosida oʻquvchilarni kitobxonlikka qiziqtirish masalalari yoritilgan. Maqolada milliy madaniyat, urf-odatlar va qadriyatlar orqali kitob oʻqishga boʻlgan qiziqishni shakllantirish usullari hamda taʼlim-tarbiya jarayonida etnomadaniy yondashuvning ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan.

PEZIOME:

В данной статье рассматриваются вопросы привлечения учащихся к чтению книг на основе каракалпакской этнокультуры. Анализируются методы формирования интереса к чтению через национальную культуру, традиции и ценности, а также значение этнокультурного подхода в образовательном процессе.

SUMMARY:

This article explores the issues of fostering students' interest in reading based on Karakalpak ethnoculture. It analyzes the methods of developing reading habits through national culture, traditions, and values, as well as the importance of an ethnocultural approach in the educational process.

Kirisiw. Búgingi globalasıw procesinde milliy qádiriyatlardı qásterlep saqlaw hám jas áwlad tárbiyasında olardan nátiyjeli paydalanıw úlken áhmietke ie bolmaqta. Ózbekstan Respublikasında tálim-tárbiya tarawında alıp barılıp atırǵan reformalar, sonıń ishinde, kitapqumarlıq mádeniyatın rawajlandırıw máselesi mámleketlik siyasat dárejesine kóterilgen. Sebebi, Prezidentimiz

Sh.M. Mirziyoyevtiń atap ótkenindey: “Kitap - mánawiyat, kitap - bilim, kitap - ómirimizdiń jol kórsetkishi” [1].

Usı kóz-qarastan alıp qaraǵanıımızda, qaraqalpaq etnomádeniyatı tiykarında oqıwshılarda kitapqumarlıqqa bolǵan qızıǵıwshılıqtı arttırıw, olardıń milliy ózligin ańlawın qalıplestiriw hám dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıw áhmietli ilimiy-ámeliy másele bolıp tabıladı.

Qaraqalpaq xalqı óziniń bay mádeniy miyrası, xalıq awızeki dóretiwshiligi, úrp-ádet hám dástúrleri menen ajralıp turadı. Sonıń ishinde, epos hám dástanshılıq dástúrleri (“Qırıq qız”, “Alpamıs”, “Edige” hám t.b.), naqıl-maqal, ertekler, qosıqlar jas áwladtı tárbiyalawda úlken áhmiyetke iye. Bul derekler oqıwshılardı tek ǵana kitapqumarlıqqa tartıp qoymastan, al olardıń milliy ózligine bolǵan qızıǵıwshılıǵın da bekkemleydi.

Izertlew bólimi. Ilimpazlardıń atap ótkenindey, xalıq awızeki dóretiwshiligi - bul jaslardıń qıyalın, este saqlawın hám kórkem talǵamın qalıplestiriwde áhmietli qural bolıp esaplanadı. Mısalı, N. Toxliev óz izertlewlerinde xalıq awızeki dóretiwshiligi bilimlendiriw procesinde jaslardıń ruwxıy-ádep-ikramlılıq kóz-qarasın qalıplestiriwde sheksiz áhmiyetke iye ekenligin atap ótedi [2, B. 57-60].

Zamanagóy pedagogikada oqıwshılardı kitap oqıwǵa shaqırıwda tek kórkem ádebiyat emes, al milliy etnomádeniyat elementlerin oqıw baǵdarlamasına qosıw nátiyjeli esaplanadı. Sebebi bul jantasıw oqıwshılarda qızıǵıwshılıq oyatadı (jaqın hám tanıs ortalıqqa tiykarlanadı), identitetti qalıplestiredi (milliy ózlik, tariyxıy este saqlaw bekkemlenedi), dóretiwshilikti rawajlandırıp (ertek, dástanlardan saxnalastırıw, talqılaw, súwret salıw) baradı.

Pedagog-ilimpaz O.Hasanbaeva óziniń miynetinde “Oqıwshılardı kitapqumarlıqqa tartıwda olardıń jeke qızıǵıwshılıqların milliy qádiriyatlar menen úylestiriw eń nátiyjeli metodlardan biri” dep aytıp ótedi[3].

Biz oqıwshılardı kitap oqıwǵa qızıǵıwshılıqların asırıwımızda qaraqalpaq etnomádeniyatınan paydalanıwdıń tómendegi formalarınan paydalanıw unamlı nátiyje kórsetedi.

1. Dástanlardı oqıw hám talıqlaw; Mısalı: “Qırıq qız” dástanı arqalı mártlik, Watansúyiwshilik, doslıq qádiriyatların sińdiriw.

2. Xalıq ertekleri tiykarındaǵı rolly oyunlar: Mısalı: Oqıwshılar ertek qaharmanların saxnalastırıp, tekstke bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttıradı.

3. Naqıl-maqal tańlawları: Mısalı: Kitaptan oqıǵan naqıllardı turmıslıq jaǵdaylarda qollanıw.

4. Qaraqalpaq jazıwshılarınıń shıǵarmaların úgit-násiyatlaw; Mısalı: Berdaq, Ájiniyaz sıyaqlı jazıwshılardıń shıǵarmaların oqıw hám talıqlaw.

5. Multimediyadan paydalanıw; Mısalı: etnomádeniy shıǵarmalardı audio-kitap hám video kórinisinde usınıw.

Pedagogika ilimleriniń doktori S.Saidazimova: “Milliy ádebiyat hám folklor tiykarındaǵı kitapqumarlıq shınıǵıwları jaslardı dóretiwshilik pikirlew hám óz betinshe pikirlewge baǵdarlaydı” dep letirip ótedi [4].

Biz óz izertlewlerimizde oqıwshılarda kitapqumarlıqtı qalıplestiriwdiń psixologiyalıq tiykarlarında úyrenip shıqtıq. Psixolog alım A.Leontev óziniń iskerlik teoriyasında shaxstıń qızıǵıwları onıń talapları menen tıǵız baylanıslı ekenligin atap ótken[5]. Demek, eger oqıwshı ózin milliy mádeniyatqa jaqın sezse, ol kitapqa bolǵan ishki mútájlikti sezedi.

Qaraqalpaq etnomádeniyatı tiykarında shólkemlestirilgen kitapqumarlıq shınıǵıwları arqalı oqıwshılarda emocional tásir kúshine payda boladı, motivaciyanı kúsheytedi, ádep-ikramlılıq tárbiya elementlerin qalıplestirip baradı.

Búgingi kúnde bilimlendiriw sistemasında oqıwshılardı erkin pikirlewge, milliy qádiriyatlardı húrmet ruwxında tárbiyalaw máselesi eń áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Ásirese, jaslardıń kitapqumarlıqqa qızıǵıwshılıǵın arttırıwda xalıqtıń bay mádeniy miyrasınan paydalanıw úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaq etnomádeniyatı óziniń bay folklorı, dástúrleri, úrp-ádetleri hám ádebiy derekleri menen jaslar tárbiyasında keń múmkinshiliklerge ie. Usı jaǵınan oqıwshılardı kitapqumarlıqqa tartıwda qaraqalpaq xalıq dóretiwshiligi hám ádebiy dástúrleri sheksiz ornı iyeleydi.

Qaraqalpaq etnomádeniyatınıń tiykarın xalıq awızeki dóretiwshiligi quraydı. Dástanlar, ertekler, qosıqlar, naqıllar, maqallar hám ápsanalar jaslardıń ruwxıy dúnyasın bayıtadı. Mısalı, “Qırıq qız”, “Alpamıs”, “Qoblan” sıyaqlı dástanlar oqıwshılardı Watansúyiwsilik, mártlik, doslıq hám hadallıq ruwxında tárbiyalaw menen birge olardı kitap oqıwǵa, xalıq awızeki dóretiwshiligine qızıqtıradı. Sonday-aq, xalıq awızeki dóretiwshiligi arqalı balalar milliy qádiriyatlardı úyrenedi hám óz ana tiliniń baylıǵın sezinedi.

Juwmaqlaw bólimi. Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq etnomádeniyatı tiykarında oqıwshılarda kitapqumarlıqtı rawajlandırıw tek ǵana olardıń bilim hám ruwxıylıǵın bayıtıp ǵana qalmastan, al milliy ózlikti ańlawǵa, dóretiwshilik pikirlew hám erkin pikirlewdi qalıplestiriwge de xızmet etedi.

Búgingi kúnde pedagogikalıq proceste milliy mádeniyat hám qádiriyatlardı kitapqumarlıq jumısı menen integraciyalaw oqıwshılarda turaqlı kitap oqıw ádetin qalıplestiriwdiń nátiyjeli jollarınan biri bolıp esaplanadı. Sonlıqtan mektep hám joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq etnomádeniy miyrası tiykarında kitapqumarlıq sabaqların shólkemlestiriw áhmiyetli wazıypalardan esaplanadı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B. 215-216.
2. To‘xliyev N. “Xalq og‘zaki ijodi va yosh avlod tarbiyasi”. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 57-60.
3. Hasanboyeva O. “Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish pedagogik asoslari”. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. – B. 102-105.
4. Saidazimova S. “Milliy adabiyot va folklorning yoshlar ma’naviy tarbiyasidagi o‘rni”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – B. 88-90.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание и личность. Москва: Наука, 1977. С. 145-147.

SHIG'IS OYSHILLARI ERKIN PIKIRDI RAWAJLANDIRIWSHI FAKTORLAR HAQQINDA

Kenjebaeva K.B.

*NDPI, Uluwma pedagogika ha'm psixologiya kafedrası,
u'iken oqitiwshısı*

Таянч сўзлар: эркин фикрлаш, Шарқ алломалари, ривожлантириш, омил, Авесто, ғоя, ўргатиш, баркамол авлод.

Ключевые слова: свобода слова, восточные мудрецы, развитие, фактор, Авеста, идея, образование, совершенное поколение.

Key words: freedom of speech, eastern sages, development, factor, Avesta, idea, education, perfect generation.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада Шарқ алломаларининг ёш авлодда эркин фикр юритиш асосий омил эканлиги ҳақидаги ғоялари ўрганилган. Уларнинг эркин фикрлаш тўғрисидаги фикрлари мисоллар тариқасида ифодаланган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются идеи восточных учёных о важности свободомыслия в подрастающем поколении. Их взгляды на свободомыслие представлены в виде примеров.

SUMMARY:

This article examines the ideas of Eastern scholars on the importance of freethinking in the younger generation. Their views on freethinking are presented through examples.

Ha'zirgi da'wirde jaslardı erkin pikirlewge u'yretiw, olardıń erkin pikirlewin rawajlandırıw ma'selesi ta'lim sisteması aldında turg'an aktual mashqalalardıń biri esaplanadı.

Biz perzentlerimizdin' tek g'ana fizikalıq, ruwxıy jaqtan deni saw bolıwı menen birge, al olardıń intellektual bilimlerde iye bolg'an, tolıq rawajlang'an insanlar bolıp, XXI a'sir talaplarına tolıq juwap беретug'in na'wqıran a'wlad bolıp kamalg'a keliwi ushın za'ru'r barlıq mu'mkinshilik ha'm sha'rayatlardı jaratıwdı o'z aldımızg'a maqset etip qoyg'anbız.

Shig'is oyshıllarının' bay ruwxıy miyrasında shan'araq ha'm ja'miyette jaslardı erkin pikirlewge u'yretiw, olardag'ı pikir ha'm du'nya qarasların ta'rbiyalawshı faktorlar haqqındag'ı pikirlerin ko'plegen a'debiyatlar misalında

teoriyalıq jaqtan analizlew sonı ko`rsetedi, xalıqtın` oylaw ta`rizindegi erkinlik elementleri a`sirlik miyraslarg`a iye eken. Ma`selen, bizin` eramızdan burın jaratılğ`an «Avesto» da sonday ideyalar bar, biz olardıń bu`gingi ku`nde de o`z aktuallıg`ın joytpag`anın ko`remiz.

Bizge belgili «Avesto» zardushtiylik dininin` muqaddes kitabı bolıp, onın` da`slepki betleri Zardusht ta`repinen miloddan aldın`g`ı 548-529 jıllar aralıg`ında A`miwda`rya jag`alawında jaratılğ`an a`yyemgi a`wladlarımız jaratqan «Avesto» du`nyadag`ı en` a`yyemgi, taptırmaytug`ın bilimler g`a`ziynesi. Onda du`nyadag`ı barlıq diniy, du`nyalıq, ta`biyiy pa`nler boyınsha teren` pikirler aytlıg`an. Atap o`tetug`ın bolsaq, «Avesto» da jaqsı pikir ta`rbiyası haqqında to`mendegi pikirler ushırasadı: «Ta`rbiya turmıstın` en` tiykarğ`ı tayanıştı bolıp esaplanıwı lazım. Ha`r bir jastı sonday ta`rbiyalaw za`ru`r, ol da`slep jaqsı oqıwdı, son` jazıwdı u`yreniwi menen en` joqarı basqıshqa ko`terilsin». «Men jaqsı pikir, jaqsı so`z jaqsı jumısqa quwanış bag`ıshlayman».

Insaniylıq, aqıl ha`m imyan ma`selesi o`tmishtegi a`wladlarımızdın` da`dıqqatınan shette bolmag`anlıg`ın usı a`yyemgi shıg`armada ko`rsetip turıptı.

Solay etip, muqaddes kitap «Avesto»da insanlardın` jaqsı pikirli bolıwı, adamlardıń bir-birine mehriban, tatıw jasawı haqqındag`ı pikirler bayan etilgen.

Shıg`ıstın` ullı oyshılları esaplang`an Moturidiy Farabiy, Beruniy, Ibn Sino, Alisher Nawayı, Omar Hayyam, Fitrat, Avloniy ha`m basqalar da o`zlerinin` en` bahalı shıg`armalarında aqıl oylaw haqqındag`ı pikirlerin bildirgen.

Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad al-Xanafiy al-Moturidiy (870-944) kalom iliminin` tiykarın salıwshılardıń biri, musulman elindegi en` ullı sunniylik kalom mektebi-moturidiyliktin` tiykarshısı. Ullı ulamanın` tiykarğ`ı izertlewı bolg`an «Kito bat-tavhid»tin` («Jeke qudaylıq haqqındag`ı kitap») kalom ilimi ta`riyplewinde beriliwınshı bilimde u`sh derek: emotsional qabıl etiw, aqılıy oylaw ha`m insan isenimli dereklerden alıwı mu`mkin bolg`an da`stu`riy xabarlar bar ekenligi haqqında aytladı. Onın` shıg`armalarında analiz etilgen normalılıq teoriiyası yaqi ideyası oylawg`a da baylanışlı bolıp, ol dinnin` tiykarğ`ı qag`ıydaların analiz etkende en` da`slep aqıldın` teren`, erkin bolıwı lazımlıg`ın, sonday aqıl g`ana insang`a Allanı, du`nyanı, na`rse ha`m ha`diyselerdin` mazmunın durıs tu`siniwge u`yretetug`ının ayırıqsha atap o`tedi [6].

Ullı alım Abu Nasr Farabiy (873-950) aqıl arqalı oylaw ja`rdeminde bilim alıwdın` o`zine ta`n o`zgesheliklerin anıqlawg`a ha`reket etken. Onın` shıg`armalarında oylaw abstraktlılıqqa, ulıwmalılıqqa, tuwrıdan-tuwrılıqqa, yag`nıy seziwleri arqalı biliw o`zgesheligine iye dep tu`sindiriledi. Farabiydin`

ta'liymatı boyınsha oylaw arqalı insan materiyanın` seziwlerine belgisiz bolg`an ta'replerin, ulıwma nızamlılıqların, mazmunın bileđi, ma'deniyat, pa'n dizimindegi bilimlerde iye boladı.

Farabiy aqıldı insang`a g`ana ta'n bolg`an energiya, ol insandag`ı barlıq energiyalar u'stinen basshı, olardı basqarıwshı energiya dep tu'sinedi. Onın` pikirinshe, aqıl energiyasının` en` za`ru`r wazıypalarınan biri bolg`an logikalıq operatsiyalardı orınlaw. Bul wazıypa aqıl energiyasına kiriwshı erkin «quvvai fikriya» insannın` logikalıq pikirlew protsesi ta'repinen a'melge asırıladı, yag`nıy egerde, quvvai notifa menen tu'siniletug`ın na`rseni bilip alıw za`ru`rligi tuwılsa, «quvvai fikriya» iske kirisedi. Bul xızmet pikir ju`ritiw, tu'sinik ha'm hu`kimler ja`rdemi menen a'melge asırılıp, son` juwmaq shıg`arıw ha'm hu`kimler ja`rdemi menen a'melge asırılıp, keyin ala juwmaq shıg`arıw menen tamamlanadı. Onın` oylawg`a ulıwmalastırıw ha'm abstraktlastırıw, analiz ha'm sintez etiw sıyaqlı o`zgeshelikleri ta`nligi haqqındag`ı pikirleri u`lken a`hmiyetke iye. Solay etip, Farabiydin` pikir ju`ritiw, oylaw o`zgeshelikleri haqqındag`ı pikirleri ha`zirgi da`wirge shekem o`z a`hmiyetin joytpag`an.

Abu Rayxan ibn Axmad Beruniyde (973-1048) ta'lim-ta'rbiya ma'selelerine teren`nen qızıqqan alımlardan biri. Ol bilimdi tan`law quralları ha'm usılları, haqıyqatqa erisiw, pa'nlerdi u`yreniw, turmıs penen tig`ız baylanıslılıq, pa'nler arasındag`ı o`z-ara baylanıs, estetika ha'm etika, ta'lim-ta'rbiya usılları haqqındag`ı ideyalardı alg`a su`rgen. Beruniydin` pikirinshe, insan biliw, tu`siniw, pikirlew, analiz qılıw, oylap tabıw sıyaqlı qa`biletke iye boladı. İnsan oylawının` qudireti sonda, onın` ja`rdeminde waqıya ha'm ha`diyselerdi bir-birine salıstırıw, analiz qılıw arqalı ırastı o`tirikten, a`dalattı a`dalatsızlıqtan, jaqsılıqtı jamanlıqtan, haqıyqatlı bolsa nahaqlıqtan ajıratıw mu`mkinligi haqqında ta'lim beredi. Beruniy bul na`rse ha`r qanday pa`nnin` rawajlanıwına unamlı ta`sir etetug`ınlıg`ın da`liylleydi. Ol biliw lazım bolg`an waqıya ha'm ha`diyselerdi maydalap, bo`lip-bo`lip u`yreniw, oylawdag`ı analiz etiw operatsiyasın alg`a su`redi. Solay etip, ullı alım aqılıy xızmettin` analiz, salıstırıw sıyaqlı usılların u`yrenedi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) o`zinin` psixologiyalıq ko`z-qarasların «Tayr» (qus), «Hayy ibn Yaqzon» (Oyanıw balası Tiri) sıyaqlı shıg`armalarında sa`wlendirip beredi. Ol «Hayy ibn Yaqzon» shıg`armasında insan minez-qulqının` ta`biyatın, a`hmiyetin teren`irek tu`siniwi ushın ilimiy logikanı biliwge iyermeleydi. Sebebi, bul ilim insannın` tan`law o`zgesheligin rawajlandıradı, pikirlew shen`berin ken`eytedi. Ibn Sinonın` ta'lim-ta'rbiyalıq ko`z-qarasları joqarı insanıylıq printsiplerge, ullı adamgershilik ideyalarına su`yenetug`ın edi. Sonlıqtan da, onın` ilimiy shıg`armalarında insan obrazı oraylıq orında turadı.

Ibn Sino pedagogikag'a ta'n bolg'an shig'armalarında ilim, pa'n, o'ner, bilim haqqında aytar eken, insan o'mirinin quwanishqa toli, ruwxıy ha'm aqılıy jaqtan mazmunlı bolıwın ko'zde tutadı. Demek, bir shaxstın jaqsı pikirlewi ha'm og'an baylanıslı bolg'an jaqsı pazıyletleri tek g'ana onın o'zine, ba'lkim onı qorshap turg'an o'zge shaxslarg'a da baylanıslı eken. Sonda g'ana onın insaniy kamalatı ta'miynlenedi. Bul pikirler bizler ushın da u'lgi ha'm ilimiy juwmaq ushın derek esaplanadı.

Omar Hayyam shig'armalarında (1048-1123) oqıwshılardıń bilimlerdi tolıq, teren ha'm sanalı ra'wishte o'zlestiriwi, ko'nlikpe ha'm sheberliklerin iyelewi ha'm olardı erkin bilim o'zlestiriwine tayarlaw jolları haqqında ko'birek pikirler aytilg'an. Omar Hayyamnın aytıwınsha oqıwshılar bilimdi tek g'ana oqıtıwshılardıń bergен mag'lıwmatları ha'm kitap oqıw menen g'ana emes, ba'lkim turmıslıq ha'diyselerdi tuwrıdan- tuwrı u'yreniw ha'm pikir alısıw protsesinde, ko'nlikpe ha'm sheberlikti bolsa a'meliyatta bir ha'reket ha'm a'mellerdi qayta-qayta ta'kirarlaw tu'rli operatsiyalar na'tijesinde de iyelep aladı. Juwmaqlap aytqanda, ta'limde ha'r qıylı metodlardan paydalanıwdı aytadı. Demek, erkin pikirlewdin deregi, faktori sıpatında Omar Hayyam ta'kirarlawdı, ilimdi da'slep erki ja'rdeminde bekkemlewdi, son pikirlewshige ja'rdem berip atırg'an shaxstın qollap-quwatlawın, ja'rdem beriwın aytıp o'tedi.

Amir Temur (1336-1405) Tu'rkistan u'lkesin o'nermentshilik, ilim-pa'n ha'm ma'deniyatı rawajlang'an ma'mleketke aylandırıwda u'lken u'les qosqan ullı ma'mleketlik g'ayratker. Amir Temur a'dep-aqıl, iyman, isenim, ta'lim-ta'rbiyada o'zi de jetiklikke, quramalılıqqa erisken ullı danıshpanlardan biri. Ol «Ha'r kimnen ken'es aldım. Ha'r kimnen pikir u'yrendim, qaysı biri paydalırmaq bolsa, onı kewil g'a'ziynesinde saqlap, qollana bildim», - dep jazadı. Bunın menen Saqıpqıran ha'mme bir-biri menen qarım-qatnasqa kirissin, qarım-qatnas protsesinde insanlar bir-biri menen o'z-ara pikir almasıwı ha'm za'ru'r pikirdi kerek jerinde qollanıwı mu'mkin ekenligin atap o'tedi. Ullı sa'rkardanın bizge qaldırg'an miyrası- oylasıp, analiz qılıp, pikir ju'ritiw ha'm logikalıq jaqtan durıs qararlar shıg'arıwdın tiykarg'ı faktori esaplanadı.

Alisher Nawayı (1441-1501) tu'rkiy xalıqlar ruwxıy du'nyasın bayıtıwda, du'nya ma'deniyatın rawajlandırıwda u'lken xızmet ko'rsetken oyshılardıń biri. Nawayı do'retiwshiligi teren bir ten'izdin o'zi, bul ten'izge xalıq turmısı tu'rli tarawlardan ag'ıp keledi, u'lken da'ryalarg'a aylanıp ja'ne xalıqtın o'zine qaytadı. Xalıq turmısı, insan shaxsının birde-bir o'zgesheligi joq, ullı oyshıl dıqqatın o'zine tartpag'an bolsın, yag'nıy insan oylawı haqqında da «Farhad ha'm Shiyryn» da'stanında bılay dep jazadı:

*Har ishki qilmish odamizod,
Tafakkur birla bilmish odamizod.*

Solay etip, Alisher Nawayı insan oylawının` ullı qudiretke iye ekenligin atap o`tedi. Onın` aqıllı ha`m aqılsız adamlar haqqında bergen pikirleri itibarg`a ılayıq. Ullı babamız Alisher Nawayı shıg`armalarında bul tu`sinikti 27 jerde qollanıp, onın` 27 da`rejesi ha`m 27 sıpatı haqqında pikir ju`ritken. Tiykarınan, ha`r qıylı aqıl sıpatları to`mendegishe xarakterlengen: Aqıl aqıllı-sergek sana iyeleri; pikir-ta`jiriybeli, aqıl tolqını, sanalı adam, aqıl kriteriyası–sana, aqıl o`lshewi, ta`rezisi, aqıl injenerleri-danışpanlar, alımlar, bilimdanlar, aqıl aldında–sanalı tu`siniw boyınsha aqılıy egoist-o`tkir, sezgir, na`zik aqıl ha`m tag`ı basqalar. Mine ullı danışpan aqıldın` usınday ra`n`ba`ren` ta`replerin ajratıp, olar tiykarında ulıwma eki taypalı aqıl iyeleri bolıwı mu`mkin ekenligi haqqında juwmaq shıg`arıwg`a mu`mkinshilik beredi. Birinshilerindegi aqıl insang`a payda keltiriwi, o`z iyesin de baxıtlı qılsa, ekinshileri-kerisinshe o`z ma`pi jolında g`ana aqıl isletip, o`zgelerge zıyan jetkizedi.

Abdulla Avloniy (1878-1934) «Pikir ta`rbiyası dep jazadı Avloniy «Tu`rkıy gu`liston yoqud aqıl»-shıg`armasında en` kereklisi, ko`p zamanlardan beri ta`g`dir qılınıp kelgen, ustazlardın` dıqqatlarına su`yengen, hu`jdanlarına ju`klengen wazıypa esaplanadı. Pikir insannın` sharapatlı, g`ayratlı bolıwına sebep boladı [5]. Sebebi, pikirdin` ku`shi, ziyneti ken`ligi avtorg`a da baylanıslı. Ta`biyiy balanın` pikirlew qu`direti ta`rbiyashının` o`zinin` pikirlew ha`m umtılw shen`beri, da`rejesi menen de baylanıslı. Avloniy balanın` pikirin o`siriw ma`selesine ayrıqsha itibar menen qaraydı, og`an ayrıqsha bap ajratıp da`liyllep ko`rsetedi.

*Pikir eger jaqsı ta`rbiya tapsa,
Qılısh almastan da bolar o`tkir.
Pikirdin` aynasın tat bassa,
Ruwxı ra`wshan, zamir bolar nursız.*

Pikirlew ziyrekligin iyelew, a`hmiyetli pikirlerge qaray umtılw demek. Solay eken, aqıllı adamnın` aqılsız bolıwı qıyın. Avloniy bul tu`siniklerdi jaqın birlikte ko`redi. Abdulla Avloniydin` pikirinshe salamat pikir, jaqsı aqıl, ilimge iye bolıwı ushın deneni ta`rbiya qılıw kerek: «Dene ta`rbiyasının` pikir ta`rbiyasına da ja`rdemi bar. Dene menen ruwx ekewi bir shapannın` on` terisi sıyaqlıdur»-deydi.

Raximjan Usmanov (1914-1992) alım, milliy pedagogika g`a`ziynesin bayıtqan danışpan insan. Ol «Saodatnama» shıg`armasında oqıtıwshılarg`a ta`n ta`replerin sheberlik penen ko`rsetip beredi. «Jas a`wladta erkinlik ha`m sho`lkemlestiriwshilik jetispes eken, bul bizin` ta`rbiyashılıq sheberligimizdin`

bosligʻinin belgisi. Haqiqiy taʼrbiyashi lektsiya protsesinde talabalardi oʻzi menen birge pikirlewge iyermeleydi, sheberligi joq taʼrbiyashinin lektsiyasinda bolsa tinlawshilardin suʼlderi otiradi, qiyali duʼnyani gezedi».

R.Usmanov oʻz shigʻarmalarinda oqiwshilarda, talabalarda erkin pikirlewdi taʼrbiyalawda oqitiwshinin rolinin uʼlken ekenligin aytip oʻtedi bul faktor shaxslar menen muʼnaʼsebetlerdin shaxs sypatında bala shaxsına haʼm onnan keyin onin pikirlew taʼrizine koʻrsetetugʻin sotsial taʼsirina naʼzerde tutadi.

Solay etip, Shigʻistın ullı oyshılları oylaw, pikirlew haqqında oʻzlerinin aʼjayip pikirlerin bildirip oʻtedi, olardin bunday ruwxıy miyrası oʻzleri jasagʻan daʼwirde ilim-paʼnnin rawajlanıwı ushın juʼda uʼlken uʼles bolıp qosılıp, tap haʼzirgi kuʼnge shekem oʻzinin biybaha qunın joytqan joq. Olardin joqarida keltirip oʻtilgen ibratlı pikirleri bizin bul miynetimizdin tiykargʻı mazmunın quraydı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojibaeva R.N. Mustaqil fikrlash. - Toshkent: Sharq, 2000.
2. Karimova V.M.(hammuallif Sunnatova R.). Mustaqil fikrlash. Oʻquv qoʻllanmasi boʻyicha mashgʻulotlarni tashkil etish uslubiyoti. -Toshkent: «Sharq», 2000.
3. Nishanova Z.T. Yoshlarning mustaqil fikrlash haqidagi qarashlarining psixologik tahlili // Pedagogika. Psixologiya fanlari sohasidagi ilmiy ishlar tanlovi gʻoliblarining maqolalar toplami. 1999, 31-41-b.
4. Nishanova Z.T. Mustaqil fikrlashni orgatish buyicha trening //Xalq talimi. 2000, № 1, 38-40-b.
5. www. library. com. Internet kutubxona
6. www. Expert. psixologi. ru.
7. www. Referat. ru.

INTERAKTIV ELEKTRON OQÍW KURSLARÍN OQÍW PROCESINDE JARATÍWDÍŇ TEXNOLOGIYALÍQ USÍLLARÍ

Usmanov M.S.

Jizzax mámleketlik pedagogika unibersiteti úlken oqıtıwshısı, PhD

Abdijabbarova J.T.

Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti úlken oqıtıwshısı

Tayanch so'zlar: interaktiv, masofaviy ta'lim, o'quv jarayoni, elektron kurs, kompyuter.

Ключевые слова: интерактивный, дистанционное образование, образовательный процесс, электронный курс, компьютер.

Key words: interactive, distance education, educational process, electronic course, computer.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada zamonaviy ta'limda interaktiv elektron o'qitish kurslarining ahamiyati va texnologik asoslari ko'rib chiqiladi. Bunday kurslarning masofaviy o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bu ularning amaliy qiymati va samaradorligini oshiradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается значимость и технологические основы интерактивных электронных учебных курсов в современном образовательном процессе. Особое внимание уделено возможностям применения таких курсов в дистанционном обучении, что расширяет их практическую ценность и эффективность.

SUMMARY:

This article highlights the importance and technological foundations of interactive e-learning courses in today's educational process. Additionally, it emphasizes the potential for applying interactive e-learning courses designed for the educational process in distance learning as well.

Kirisiw. Bilimlendiriw sistemasında oqıw procesin jańadan reformalaw, jana informaciyalıq texnologiyalarga tiykarlangan oqıtıw usılların islep shıǵıw, olardı keńnen engiziw búgingi kún talabı. Bunda oqıw procesine interaktiv elektron oqıw kursların engiziw zaman talaplarınan birine aylanıp qalmaqta.

Temaga tiyisli ádebiyatlardıń analizi. Oqıw procesine mólsherlengen interaktiv elektron oqıw kursların (IEOK) jaratıwda programmistlerdi hám sistemalı qurallardı esapqa alıw kerekligin aytıp ótiw zárúr. Tómende bilim

beriwshi kompyuter baǵdarlamalarında bar bolıwı kerek bolǵan imkaniyatlar dizimin keltirip ótiwimiz múmkin:

Paydalanıwshı ushın:

1. Oqıw procesin tanıswdan tolıq ózlestiriwge shekem hár qıylı dárejede shólkemlestiriw;

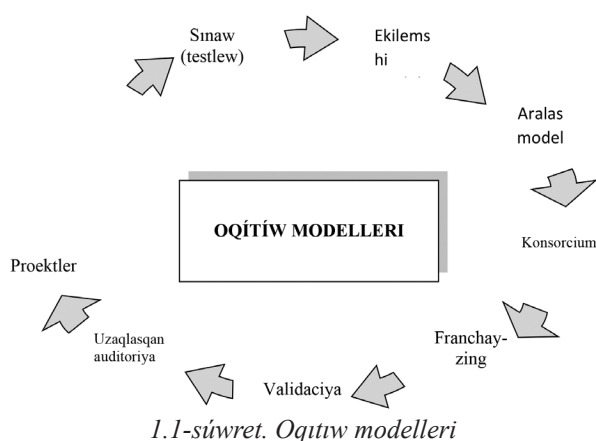
2. Oqıw maqsetine qarap oqıw materialların kórsetiw imkaniyatı;

Programmist ushın:

1. Programmada anıqlanǵan izbe-izlikti keltiriw;

2. Túsiniw qıyın bolǵan túsinikler dizimin dúzip qoyıw;

3. Óz ara anıqlanǵan túsinikler arasındaqı baylanıs grafikalıq modelin dúziw[1].

Aralıqtan oqıtıw (AO) – bul jańa informaciyalıq hám kommunikaciyalıq texnologiyalar – elektron pochta, Internet, videokonferenciya, audio, video maǵlıwmatlar hám multimedia IEOKlarga tiykarlanǵan uzaqtan turıp (aralıqtan) oqıtıw, úyretiw usılı bolıp tabıladı. Bul usılda aralıqtan qanday da bir jańa

tema yamasa predmet boyınsha maǵlıwmatlardı wálayatlardaǵı ıqtıyarlı oqıw orınlarına jetkeriw múmkin.

Eger orınlarda bul tarawda jańa pánlerdi oqıtatuǵın qánige bolmasa aralıqtan oqıtıwdan paydalanıw birden-bir usıllardan esaplanadı. Ámeldegi aralıqtan oqıtıw modelleri túrleriniń sıptatlamasın keltiremez (1.1-súwret).

Metodologiya. Biremshı model. Aralıqtan oqıtıwdıń bul formasında kúndizgi bólimde tikkeley sabaq ótiw shárt emes, barlıq oqıtıw belgili aralıqta shólkemlestiriledi. Biraq bilim alıwshılar oǵan biriktirilgen oqıtıwshılar menen turaqlı baylanısta boladı. Bilim alıwshılarga konsultaciyalıq járdem hám juwmaqlawshı imtixan tapsırıw ushın jergilikli wákiller shólkemlestiriledi. Bunda oqıw procesiniń forma hám usılları bilim alıwshı hám student tárepinen erkin tańlanadı, oqıw sabaqlarınıń kestesi hám oqıtıw waqtı sheklenbeydi. Kópshilik ashıq universitetlerde bilimlendiriw oqıtıwdıń biremshı modeli tiykarında qurılǵan, máselen, Ullı Britaniya ashıq universitetinde aralıqtan oqıtıwdıń usı modelinen paydalanıladı (<http://www.open.ac.uk>).

Ekilemshi model. Bilimlendiriw mákemesinde oqıw hám kúndizgi tálimde, hám yarım kúndizgi hám yarım aralıq tálim túrinde alıp barıladı. Ekewinde de sabaq kestesi hám oqıtıw baǵdarlaması birdey boladı.

Bilim alıwshılar ushın qadaǵalaw birdey kriteriya tiykarında bahalanadı. Bilimlendiriw mákemesinde qollanılatuǵın aralıqtan oqıtıwdıń bul ekilemshi modeli barlıq waqıtta paydalı bola bermeydi, óytkeni oqıtıwdıń tiykarǵı bólegi bilim alıwshılar tárepinen qaplanadı. Mısalı, ekilemshi modelden Avstraliyanıń universitetlerinde paydalanıp kelinbekte (<http://www.une.yedu.au>).

Aralasqan model. Bul model oqıtıwdıń túrli formaların qamtıp aladı, anıǵında túrli máseleler integraciyası, máselen, bilim alıwshılar oqıw materialınıń belgili bir bólegin aralıqtan oqıtıw menen izbe-iz, basqa bólegin parallel túrde kúndizgi tikkeley oqıtıw arqalı aladı. Ayırım sabaqlar virtual seminarlar, prezentaciya, lekciya túrinde alıp barıladı. Bilimlendiriw mákemesi qanshelli informaciya hám kommunikaciya texnologiyaları menen támiyinlengen bolsa, oqıtıw formaları hár qıylı kóriniste shólkemlestiriliwi múmkin. Oqıtıwdıń bul integraciya formalarınan Massey hám Jańa Zelandiya universitetlerinde paydalanılmaqta (<http://massey.ac.nz>).

Konsorcium. Bul model eki bilimlendiriw mákemesiniń óz-ara baylanısında alıp barıladı, yaǵnıy oqıw materialların islep shıǵarıw hám olardı aralıqtan oqıtıwda ayırım funkciyalardı óz ara bólisip alıwǵa tiykarlanadı. Birinshi mákeme aralıqtan oqıtıw ushın oqıw materialların islep shıǵıw menen shuǵıllansa, ekinshi mákeme virtual oqıw toparların oqıtıw quralları yamasa aralıqtan oqıtıw baǵdarlamasınıń orınlanıwın támiyinleydi.

Konsorcium qatań oraylasqan basqarıw, jeke menshik mülk hám avtorlıq huqıq belgilengen tárizde támiyinlengende paydalı nátiye beredi.

Oqıtıwdıń bul modelinen, máselen, Kanadada ashıq Oqıw agentliginde paydalanıp kelinbekte (<http://www.ola.bc.ca>).

Franchayzing. Oqıtıwdıń franchayzing principine tiykarlangan bul modelde baylanıstaǵı bilimlendiriw mákemeleri óz ara ózleri jaratqan aralıqtan kurslardı almasadı. Bilimlendiriw xızmeti bazarında jaqsı dep tabılǵan ónim iyesi bolǵan bilimlendiriw mákemesi basqa bilimlendiriw mákemelerine jaratqan oqıw kursların beredi, yamasa oqıtıw arqalı shınıǵıwlar alıp barıladı. Bul modeldiń xarakterli tárepi sonda, belgili bir bilimlendiriw mákemesinde oqıw niyetinde bolǵan student jetik joqarı mákemeniń konsorciumı arqalı sol kólemdegi, biraq joqarı sapalı bilim hám oqıw juwmaǵında diplom alıw imkaniyatına iye boladı.

Validaciya. Oqıtıwdıń bul modeli keń tarqalǵan oqıtıw formalarınan esaplanadı. Sóylesiwde bolǵan barlıq bilimlendiriw mákemeleri óz-ara teńdey dárejede aralıqtan oqıtıw boyınsha kelisim dúzedi. Olar birgelikte aralıqtan

oqitw bag'darlamasi ham kursin jaratadi, beriletugin diplom ham sertifikatlar birdey darejede tan alinadi.

Uzaqlasqan auditoriya. Bul modelde zamanagoy malimleme-kommunikaciya texnologiyalari qurallari ke'nnen qollaniladi. Belgili bir bilimlendiriw makemesinde sholkemlestirilgen oqiw kurslari, lekciya ham seminarlar sinxron telekorsetiw, videokonferenciya, radiobaylanis turinde telekommunikaciya kanallari orqali studentler jynalgan uzaq auditoriyalarga korsetiledi. Bul jag'dayda oqitwshi studentler jynalgan ulken auditoriya menen islesedi. Oqitwshin bul modelinen AQShtin Viskonsin universiteti, sonday-aq, Qitaydin Orayliq radio ham televidenie universitetinde paydalanilip kelinbekte.

Proektler. Oqitwshin usi modelinen mamleketlik ahmiyetke iye iri masshtabli joybarlardi engiziwde paydalaniladi. Bul modelde tiykargi rol oqiw materiallarin jaratqan tajiriybeli kadrlar, oqitwshilar, alimlar jynalgan ilimiy-metodikaliq orayga beriledi. Orayda jaratilgan araliqtan oqitw kurslari anaw yamasa minaw mamlekettin ulken auditoriyasina korsetiledi. Onda oqitw mawsimlik bolip, oz maqsetine erisilgende gana juwmaqlanadi. Araliqtan oqitwshin bul kursina misal etip ekologiya, awil xojaligi menen baylanisli bolgan jana agrotexnikaliq usillar menen tanistiriwga baylanisli kurslardi keltiriw mumkin. Araliqtan oqitwshin joybarlaw modeli Afrika ham Latin Amerikasindagi rawajlanip atirgan mamleketlerdin xalqaraliq sholkemlerinde ke'nnen qollanilmaqta[2].

Natije. Bilimlendiriw sistemasin engiziwde ush bag'dardagi mashqala kelip shigadi:

- Texnikaliq: kompyuter ham texnikaliq qurilmalar menen tamiyinlew, baylanis kanalların bant etiw.
- Sholkemlestirishilik: joqari tajiriybeli basqariwshi, oqitwshilar, qanigeler menen tamiyinlew.
- Metodikalıq: korgizbeli qurallar, bayanat teksti, multimedia, animaciya, test maglıwmatları menen tamiyinlew.

Bilimlendiriwde qollanwshin bir qatar abzallıq ham qolaylıq tarepleri bar, atap aytqanda:

- Oqiw waqti iqtıyariy, student iqtıyariy waqıtta oqıwı, úyreniwi mumkin.
- Sabaqlardi auditoriyada ótiwi shart emes.
- Studentlerge oz betinshe shugıllanıwdı úyretedi.
- Muğallimlerden joqari tayarlıqtı talap etedi.
- Studentler ameliy ham sapalı bilim alıwı mumkin.
- Studentlerdin erkin pikirlew ham qarar qabil etiw qabileti rawajlanadi.
- Studentlerde texnikaliq qurilmalar menen, kompyuter, Internet, elektron pochta sistemalarinan paydalanıw konlikpesi rawajlanadi.

- Bilimlendiriwge ketetuǵın qarǵı kem boladı. Ásirese, kem támiyinlengen shańaraqlardaǵı talantlı jaslardıń bilim alıwına jańa imkaniyat jaratıladı.
- Bilim alıw shegara tańlamaydı, yaǵnıy studentler basqa jerlerde - wálayat, qaladan turıp bilim alıwı múmkin.

Oqıw procesinde ózine tán elementler bolıp, bular instruktor (oqıtıwshı), studentler, kommunikaciya, oqıw materialları, qurılımlar esaplanadı. Bunda:

- **Instruktor, oqıtıwshı** – bul arnawlı qánige bolıp, úyretiwshi esaplanadı. Ol tiyisli oqıw kursın tayarlaydı, studentlerge, tıńlawshılarga másláhát, sorawlarına juwap beredi, studentler bilimin qadaǵalaydı.

- **Oqıw materialı** - tiyisli oqıw kursı, oqıw qollanba, Internet, elektron kitapxana esaplanadı.

- **Student** - bul AO arqalı óz bilimlerin asırıwshı, kerekli maǵlıwmatlardı alıwshı shaxs, ol ózi erkin shuǵıllanadı, sorawlar menen múrájat etedi, berilgen tapsırmalardı orınlaydı, óz bilimlerin tekseredi.

- **Kommunikaciya** - bul baylanıs quralı bolıp, oqıtıwshı menen studenttiń múrájatın baylanıstırıwshı kópir esaplanadı. Ol sonday-aq student penen student arasında da baylanıstırıwshı wazıypasın atqarıwı múmkin.

Bunday maqsette elektron kitaptan kerekli maǵlıwmattı izlew yaki qanday da bir tekstti redaktorlaw ushın kóshirip alıw hám sol sıyaqlı maqsetlerden tek maǵlıwmat toplawdı arzanlastırıp ǵana qoymastan, al maǵlıwmatlardı kitap halına keltiriw imkaniyatların da beredi.

Dodalaw. Házir aralıqtan oqıtıwǵa mólsherlengen interaktiv elektron oqıw kursları sawdası menen shuǵıllanıwshı kóplegen kompaniyalar dúzilgen. Olardıń tiykarǵı maqseti belgili formadaǵı elektron bazarın shólkemlestiriw hám onda kerekli dárejede payda alıwdan ibarat. Bunday oqıw qollanbaların jaratıwda házirgi waqıtta bir neshe programmalastırıw tillerinen paydalanıladı. Atap aytqanda, Macromedia Flash, Microsoft FrontPage, Microsoft PowerPoint, HTML, JavaScript, CSS, PHP hám sol sıyaqlı programmalastırıw tilleri, JSP hám basqa da programmalastırıw texnologiyalarınan paydalanılmaqta. Bunday programmalaw tilleri belgili kólemdegi hújjetlerdi Internet tarmaǵı arqalı kóriw imkaniyatın beredi. Olar járdeminde web-betke tekst, súwret, hár túrli múrájatlar shólkemlestiriw múmkin. Álbette, bunday programmalardı dúziwde HTML programmasına qaraǵanda JavaScript programmasının imkaniyatları úlken. Onıń járdeminde web-betke aktiv elementler jaylastırıw múmkin. IEOK jaratıwda tek HTML programmasınan da paydalansaq boladı. Bul til arqalı IEOKnıń baza bólimin, sorawlar teksti, juwap variantları hám basqalardı dúziw múmkinshiligi tuwıladı. HTML programmalastırıw tili hújjetlerdi Internet betlerinde kóriw imkaniyatın beriwshi birden-bir tillerden biri bolıp esaplanadı.

Juwmaglap aytqanda jaratılıp atırǵan informaciyalıq-oqıtıw quralları studentlerdiń kúndelikli tálim forması sıyaqlı aralıqtan oqıtıw sistemasında keńnen qollanılmaqta. Islep shıǵılıp atırǵan oqıw materialları kúndizgi bólim studentleri ushın óz betinshe islew dárejesin arttıradı hám sonıń menen birge oqıtıwshı ushın kóp qıyınshılıq júklemeydi. Házirgi waqıtta joqarıda sanap ótilgen IEOK jaratıwdıń ayırım tiykarları hám talaplarına juwap beretuǵın elektron oqıw qollanbaların jaratıw aralıqtan bilimlendiriw procesinde úlken áhmiyetke iye bolmaqta.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Полат Е.С. Дистанционные обучение: организационные и педагогические аспекты. ИНФО, 1996, №3.
2. Поляков А.А. Системы дистанционного обучения //Новые знания, 1996, № 3, –С. 34–35.
3. Тайлаков Н.И. Масофали ўқитиш курсларининг модель ва шакллари // Халқ таълими. –2004. –№2. –Б. 85–89.
4. Тайлаков Н.И. Республикамиз узлуксиз таълим тизимида масофадан ўқитишни жорий қилишнинг истиқболлари // Международная научно–практическая конф. «Применение Internet в учебном процессе». Тез. докл. Москва – Ташкент. –2002. С.–42–43.
5. Усмонов М. Мультимедиа мухитида уқитиш курсларини ишлаб чиқиш. Материалы Межзональной научно-теоретической конференции Иктидорли талабаларнинг “Ёшлар ва замонавий техника ва технологиялар” Жиззах 28-29 март, 2008. 370 б. Жиззах. 2008, 322-324 б.

ETNOPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MA'NAVIY INTELEKTUAL POTENSIALINI SHAKLLANTIRISH

Matmuratova G.K.

*Ajiniyoz nomidagi NDPI. Pedagogika-psixologiya va ijodiy ta'lim fakulteti,
"Umumiy pedagogika" kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: intellekt, aql, aqliy faoliyat, tafakkur, intellektual operatsiyalar, malaka, ko'nikmalar, falsafa, Etnopedagogika, psixologiya, pedagogika.

Ключевые слова: интеллект, разум, умственная деятельность, мышление, интеллектуальные операции, компетентность, умения, философия, этнопедagogika, психология, педагогика.

Key words: intelligence, mind, mental activity, thinking, intellectual operations, skills, philosophy, Ethnopedagogy, psychology, pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada intellekt tushunchasining mazmuni va mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, o'quvchilarni intellektual rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрываются содержание и сущность понятия «интеллект», а также рассматриваются психолого-педагогические особенности интеллектуального развития учащихся.

SUMMARY:

This article reveals the content and essence of the concept of intelligence. It also discusses the psychological and pedagogical features of the intellectual development of students.

Yurtimizning kelajagi bo'lmish yoshlarimiz har tomonlama yetuk, bilimli, salohiyatli shaxs, komil inson sifatida tarbiyalash masalasiga hozirgi kunda o'ziga xos tarzda, zamonaviy usullar asosida yondashilmoqda, ularning barcha huquq va erkinliklari, imkoniyat va manfaatlarini himoya qilishda tashkiliy-huquqiy asoslar zamon bilan hamnafas bo'lib takomillashib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston" gazetasiga bergan intervyularida shunday gaplarni aytib o'tganlar: "Yangi O'zbekiston" degan tushunchasi real voqelikka aylanmoqda. O'z yurtida ozod va erkin hayot, adolatli jamiyat barpo etishdek ulkan maqsadni

o‘z oldiga qo‘ygan har qanday xalq, har qanday millat og‘ir, mashaqqatli va murakkab taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tadi.(1)

Bugungi kunda yurtimizda “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” degan g‘oyalari asosida maktab ta‘limi tizimida katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda.

Inson hayotining bilim olish davri mobaynida mantiqiy fikrlashni mantiqiy topshiriqlar bilan o‘z aqliy qobiliyatini rivojlantiradi. Bu jarayonga bir necha fanlar misol ko‘rsatib o‘tiladi: matematika, tabiatshunoslik, tabiiy fanlar, tasviriy san‘at. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning faoliyati davomida quyidagilarni o‘rganib tadbiq qildik:

1. Intellektual qobiliyat so‘zlarini tub ma‘nosini bilish darajasini qay darajadiligiga bog‘liq.

2. Matematika fanidagi masala va misollarni ishlash hamda ishlash usullarini aniqlash va o‘rganish.

3. Tabiatda yuz berayotgan o‘zgarishlarni izchillik bilan ko‘ra bilish.

4. Tarbiatshunoslik fanida tabiat xodisasida qanday o‘zgarishlar yuzaga keladi deb tasavvurini shakllantirishimiz mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual rivojlanishining muhim qismlari shundan iboratki ularning qo‘shimch xotira zaxiralariga ega, chunki bu yoshda barcha kognitiv jarayonlarda o‘zgarishlar boshlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual fikrlashini rivojlantirish uchun eng qulay va samarali hisoblanadi.

Intellektual tafakkur o‘quvchi yoshlarning tafakkuri intellektual rivojlanishining eng yuqori bosqichidir, chunki u obrazli tafakkur negizida shakllanadi. Mantiqiy fikrlash rivojlanishning quyi bosqichiga erishish uchun quyidagilarni bilish zarur hisoblanadi: intellektual faoliyatning yuqori faolligi va umumiy va maxsus tushunilgan va amaliy bilimlarning yetarli darajasi hisoblanadi. Bu jarayon ko‘p vaqt, kuch hamda mehnatni talab qiladi, bu holat uzoq va murakkab jarayon hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning intellektual fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish kerak. Shuni yodda tutish lozimki, mantiqiy fikrlashning rivojlanish jarayoni har tomonlama va tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Bunday ishlarni nafaqat sinfda, balki darsdan tashqari mashg‘ulotlarda ham bajarsa bo‘ladi. Faoliyatning ushbu turida o‘qituvchining asosiy vazifasi yosh bolalar uchun qulay va maqbul bo‘lgan turli shakl va usullarni malakali tanlashdir.

Aynan matematika, tabiatshunoslik, tabiiy fanlar, tasviriy san‘at, darslarida bola intellektual fikrlash asoslarini egallaydi. Ushbu fan yordamida o‘quvchilar:

taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, tahlil qilish va boshqalar kabi jarayonlarni o'zlashtiradilar. Tafakkur jarayoni nazariy va amaliy faoliyatni o'z ichiga oladi, bu unga kiritilgan tadqiqot, transformatsion va kognitiv harakatlar tizimini o'z ichiga oladi.

Tafakkur bilishning sezgir darajasida bevosita idrok etib bo'lmaydigan o'zimizni o'rab turgan olamning shunday obyektlari, xususiyatlari va munosabatlari to'g'risida bilimlarni olish imkonini beradi.

Tafakkurning natijasi obraz emas, balki narsa va hodisalarning mohiyatini ochib beruvchi fikrdir. Tafakkur rivojlanishning har bir bosqichida har xil shaklda namoyon bo'ladi. Bunga asoslanib, tafakkurning quyidagi turlari ajratiladi:

- amaliy;
- vizual, tasviriy;
- og'zaki mantiqiy.

Og'zaki mantiqiy tafakkur inson tafakkuri rivojlanishining eng yuqori bosqichidir.

Rossiyalik psixologi Robert Semyonovich Nemov fikricha intellektual tafakkur ostida inson tafakkurining eng yuqori turi deb hisoblaydi, u nafaqat obyektlar va hodisalar, balki ularning tushunchalari bilan bog'liq, ya'ni bu faoliyat turi faqat aqliy, ichki tekislikda amalga oshiriladi.

Fikrlashning vazifasi ob'ektlar orasidagi munosabatlarni ochib berish, aloqalarni aniqlash va ularni tasodifiy tasodiflardan ajratishdir. Fikrlash tushunchalardan foydalanadi va ular bilan ishlaydi va umumlashtirish va rejalashtirish funktsiyalarini o'z zimmasiga oladi.

Keling, mantiqiy fikrlash hodisasiga batafsil to'xtalib o'tamiz. Uslubiy adabiyotlarni tahlil qilib, biz quyidagi bayonotlarni topamiz. A.A.Lyublinskaya "Mantiqiy tafakkur, eng avvalo, fikrlash jarayonining o'zida topiladi, deb hisoblaydi. Amaliydan farqli o'laroq, intellektual rivojlanish faqat og'zaki tarzda amalga oshiriladi. Shaxs aqliy fikr yuritishi, tahlil qilishi va zarur aloqalarni o'rnatishi, berilgan aniq vazifa uchun unga ma'lum bo'lgan tegishli qoidalar, uslublar va harakatlarni tanlashi va qo'llashi kerak. U solishtirishi va kerakli aloqalarni o'rnatishi, har xillarini guruhlashi va o'xshashlarini farqlashi kerak va bularning barchasi faqat aqliy harakatlar orqali amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish jarayoniga kelsak, psixologlar bu erda ikkita asosiy bosqichni ajratib ko'rsatishadi. Birinchi bosqichda (1- 2-sinflar) ularning fikrlashlari kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning fikrlashlaridan deyarli farq qilmaydi: o'quv materialini tahlil qilish asosan vizual-samarali va vizual- majoziy rejada amalga oshiriladi.

O'quvchilar narsa va hodisalar haqida tashqi individual xususiyatlariga ko'ra yuzaki, bir yoqlama gapiradilar. Ularning xulosalari idrok etishda berilgan vizual asoslarga asoslanadi va xulosalar mantiqiy dalillarga emas, balki hukmlarning idrok etilgan ma'lumotlar bilan bevosita bog'liqligiga asoslanadi. Bu yoshdagi tushunchalar va umumlashmalar obyektlarning tashqi xususiyatlari bilan kuchli bog'liq bo'lib, sirtida yotadigan xususiyatlarga asoslanadi. (2) Boshlang'ich sinf o'quvchilarning intellektual qobiliyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim qismidir. O'quvchilarning o'z qobiliyatlarini to'la namoyon etishiga, tashabbuskorligi, mustaqilligi, ijodkorligini rivojlantirishga ko'maklashish zamonaviy maktabning asosiy vazifalaridan biridir [3].

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni ta'kidlash kerakki, bolalar hayotining har bir kuni qimmatlidir va ta'limning birinchi yillarida vaqtni o'tkazib yubormaslik kerak. O'qituvchining yordami bilan o'quvchilar fikrlashni, asosiy narsani ajratib ko'rsatishni, turli faktlar va nuqtai nazarlarni tahlil qilishni, ularni taqqoslashni va solishtirishni, savol berishni va mustaqil ravishda ularga javob izlashga harakat qilishni o'rganishi kerak.

O'quvchi shaxsining rivojlanishi uchun faol kundalik faoliyat zarur. Faoliyat yordamidagina o'quvchi atrof-muhit bilan munosabatni tashkil etadi, shu orqali uning bilish qobiliyati rivojlanadi, xarakter sifatleri takomillashib kamol topadi. O'quvchi yoshlarga bilim olishlarida ularga sharoitlar yaratib berishimiz lozim, shundan so'ngina yurtimizga yangi ixtirolar, innovatsiyalar paydo bo'ladi.

Etnopedagogika manbalari tizimi xilma-xilligi

Etnopedagogika manbalari o'z tuzilishi, qo'llanish o'rni, vazifasiga ko'ra muayyan tizimlar (guruhlar) ni tashkil etadi. Bunday guruhlarini ko'rsatish uchun ma'lum atamalardan foydalaniladi. Etnopedagogika manbalari turlari ijtimoiy taraqqiyot davomida sekinlik bilan o'zgarib boradi: ularning ba'zilari so'nishi yoki boshqasi bilan almashishi mumkin.

Etnopedagogika manbalari turlarining vujudga kelishini ijtimoiy hayot taqozo qiladi. Chunki voqelikning o'zi voqealarga, obrazlarga boy bo'lib, xalq ijodiyoti oldiga uni g'oyaviy-tarbiyaviy va estetik mohiyatini idrok etgan holda biror shaklda ifodalashni zaruratga aylantiradi. Ajdodlarimizning bosqinchilarga qarshi kurashi afsona va dostonlarni, tabiat kuchlari oldidagi ojizligi esa so'z magiyasi (afsun) ga sig'inishni paydo qildi. Demak, voqelikning muayyan xarakteri xalq ogzaki ijodida yziga xos ifoda shaklini vujudga keltirishga xizmat qildi.

Xalq pedagogik tafakkurining tarixiy taraqqiyot darajasi ham u yoki bu turning yuzaga kelishiga olib keldi. Agar taraqqiyotning ilk bosqichida oddiy shakllar yuzaga kelgan bo'lsa, keyinchalik murakkab shakllar paydo bo'ldi.

SHunday qilib, o'zbek xalq pedagogikasining janrlar turi xilma-xil bo'lsada, u boshqa xalqlar pedagogikasi tizimlaridan farq qiladi. Jumladan, barcha xalqlar pedagogik manbalari tizimida ertak, maqol, topishmoq, qo'shiq turlari bo'lsada, ruslarda doston, o'zbeklarda blina yo'q, yoki o'zbek va tojiklarda ramozon, hayitlik aytimlari, ukrain va beloruslarda kolyadkalar, ruslarda ratseyka va chastushkalar tizimlari mavjud. Bir necha xalqlardagi etnopedagogika manbalarining bir xil tizimi ham o'z xususiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

Etnopedagogik asarlar janrlari o'z ijodkorlari faoliyati bilan ham bog'liq. Agar topishmoq va maqol singari turlar ommaviy xususiyatga ega bo'lsa, doston, og'zaki drama, ertak, askiya kabilar maxsus kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi.

Shunday xulosa qilish mumkinki, intellektual akt vaqtida ong yetakchilik qiladi va muammoning hal etilishini boshqaradi, ongsizlik esa boshqarish obekti sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni subdominant holatida bo'ladi. Intellektual xulq-atvor o'yin qoidalarini qabul qilishdan boshlanadi, buni esa psixikaga ega bo'lgan sistemadan intellekt muhit talab qiladi. Intellektual xulq mezonini esa muhitni o'zgartirishi emas, balki individning muhitga moslashishi uchun muhit imkoniyatlarni ochishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston Strategiyasi" 2021.-b.305
2. Чернова А.А. Развитие логического мышления младших школьников на уроках математики // Материалы XII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум»
3. Занков Л. В. Избранные педагогические труды [Текст] / Л. В. Занков ; вступ. ст. Ш. А. Амонашвили. – М.: Новая шк., 1996. – 432 с.
4. Афонькин С. Ю. Учимся мыслить логически: увлекательные задачи для развития логического мышления [Текст] / С. Ю. Афонькин. – СПб.: Литера, 2002. – 144 с.
5. Бобоева З. М. (2022). ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. Ученый XXI века, (5-1 (86)), 22-25.

TA'LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Temirbekova A.O.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, Pedagogika-psixologiya va ijodiy ta'lim fakulteti, "Umumiy pedagogika" kafedrası, filologiya fanlari doktori (PhD), dotsent.

Tayanch so'zlar: ta'lim, ta'lim shakllari, innovatsion metodlar, pedagogik tahlil, metodika, texnologiya.

Ключевые слова: образование, формы обучения, инновационные методы, педагогический анализ, методика, технология.

Key words: education, teaching methods, innovative methods, pedagogical analysis, methodology, technology.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada bolalarning sifatli ta'lim olishi uchun ta'lim muassasalarida innovatsion uslubi o'zgarishlarni joriy etish zarurligi haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается необходимость внедрения инновационных методических изменений в образовательных учреждениях для получения детьми качественного образования.

SUMMARY:

This article examines the need to implement innovative methodological changes in educational institutions to ensure children receive a quality education.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali joriy etishdir. Ta'lim sifatini oshirish, talabalarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish uchun yangi yondashuvlar, interfaol metodlar va axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish zarur. Shu jihatdan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. "Texnologiya" nima? Bu so'z yunoncha kelib chiqishi bor: "techne" "san'at" va "logos" "so'z" yoki "bilim" degan ma'noni anglatadi. To'g'ridan-to'g'ri san'at haqidagi fan degan ma'noda faoliyatning turli jabhalarida qo'llaniladigan usullar sinfi tushuniladi. Texnologiyada ham, ta'lim jarayonida ham har bir yangilik texnologiya orqali

gavdalanadi; bu tushuncha maktablar va maktabgacha ta'lim muassasalarida yangi innovatsion pedagogik o'qitish usullarini joriy etishga ham taalluqlidir. Zamonaviy dunyoda o'qitishning samaradorligi nafaqat o'qituvchining yuqori malakasida, balki dars jarayonida texnologiyadan muvaffaqiyatli foydalanishda hamdir. Hozirgi avlod bolalari o'quv materialining eng muhim tarkibiy qismlarini faqat matn orqali emas, balki ma'lumot olish imkonini beruvchi texnologiyalardan foydalangan holda yaxshiroq qabul qiladilar.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar mazmuni. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar – bu ta'lim jarayonini tashkil etishning tizimli yondashuvi bo'lib, unda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik asosida ta'lim natijalari kafolatlanadi. Hozirgi davrda o'qitish jarayonida passiv, faol, interaktiv atamaları odatiy holga aylangan. Bizningcha, o'qitish usullarini farqlash har bir o'qituvchining har bir o'qitish usulini turlicha qo'llashidan kelib chiqadi. Hamma narsa o'qituvchiga, uning mahoratiga va belgilangan maqsadiga bog'liq - o'qitish usuli passiv, faol yoki interaktiv bo'lishi kerak. Pedagogik adabiyotlarda “insert”, “bumerang”, “klaster”, “aqliy hujum”, “kublar”, “sinquain”, “aql xaritasi” kabi o'qitish usullari nomlariga duch kelamiz. Usul pedagogik faoliyatning asosiy qurolidir. Aynan u orqali o'rganish hosil bo'ladi va o'qituvchilar va talabalar o'rtasida o'zaro munosabatlar amalga oshiriladi. Bu metodlar talabaning faolligini oshiradi, bilimlarni mustahkamlaydi hamda mustaqil fikrlash va muammoni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o'qitish metodi boshidanoq passiv, faol yoki interaktiv bo'lishi mumkin emas; buni o'qituvchi o'zining kasbiy tayyorgarligiga ko'ra amalga oshiradi.

Talabalarda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash samaradorligi. Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar faolligi, darsdagi ishtiroki hamda ijodiy yondashuvi sezilarli darajada oshadi. Masalan, loyiha metodidan foydalanilganda, talaba o'zining shaxsiy fikrini bildirish, muammoni tahlil qilish va yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi ta'lim jarayonining interfaolligini ta'minlab, talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Innovatsion texnologiyalarning pedagogik mohiyati talabaning bilim faolligini faollashtirish, uning mustaqilligini oshirish va zarur shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishdan iborat. Maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalardan eng avvalo dolzarb muammolarni hal etish, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish, ota-onalarning o'sib borayotgan talablarini qondirish maqsadida foydalanilmoqda”. Demak, shuni anglash

mumkinki, hozirgi zamonning pedagogik maqsadi o'quvchilarda ta'lim faoliyatini rivojlantirish maqsadida dars va mashg'ulotlar jarayonida innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va to'g'ri qo'llashdir.

Amaliy tajriba va tahlil. Tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish jarayonida pedagogik texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi tahlil qilindi. Tajriba guruhida o'tkazilgan mashg'ulotlar natijasida talabalarning fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan 18–25 foizga yuqori bo'ldi. Bu esa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini faollashtirishda, shuningdek, talabalarning mustaqil bilim olish motivatsiyasini kuchaytirishda katta imkoniyatlar yaratishini ko'rsatadi. O'qituvchi faoliyatining muhim jihati - bu o'quvchi bilan muloqot qilish va tushunishdir. Tushunish deganda talabaning nuqtai nazarini tizimli ravishda qamrab olish tushuniladi. Shuning uchun o'qitish kommunikativ, diagnostik harakatdir. Shunday qilib, ta'lim jarayoni - bu o'qituvchining o'quvchilar guruhiga va individual o'quvchiga belgilangan ta'lim natijalariga erishish uchun maqsadli ta'siri.

Xulosa. O'qitishning interfaol usullari va samarali texnologiyalaridan foydalanish, eng muhimi, o'qituvchi sifatida o'z kasbiy faoliyatiga innovatsion yondashuv, talabalarning intellektual faolligini rag'batlantirish, talabalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shish, talabalar va ma'lum bir yo'nalish kafedrası professor-o'qituvchilari o'rtasida qo'shma ilmiy faoliyatda yaqin aloqalarni o'rnatishga yordam berish. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular o'qituvchi va talabalar o'rtasida samarali interfaol muhitni yaratadi, shaxsiy yondashuv, ijodkorlik va kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish raqamli savodxonlikni oshirish, o'qitishning zamonaviy modelini shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ziyamuhamedov B., To'raqulov M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari jamiyati, 2021.
2. Hasanboeva O., Yo'ldoshev J. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. To'xtayeva N. Pedagogik innovatsiyalar va interfaol metodlar. – Toshkent, 2022.
4. Qodirov A. Raqamli ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish. – Toshkent: TDPU, 2023.

NEYROLINGVISTIKA VA ART-TERAPIYA YONDASHUVLARINING TALABALARNING O'QUV- MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Temirbekova A.O.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, Pedagogika-psixologiya va ijodiy ta'lim fakulteti, "Umumiy pedagogika" kafedrası, filologiya fanlari doktori (PhD), dotsent.

Tayanch so'zlar: neyrolingvistika, art-terapiya, ta'lim, motivatsiya, talabalar.

Ключевые слова: нейролингвистика, арт-терапия, образование, мотивация, студенты.

Key words: neurolinguistics, art therapy, education, motivation, students.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada neyrolingvistika va art-terapiya yondashuvlarining talabalarning o'quv motivatsiyasini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, hissiy muhit va ijodiy faoliyatning ahamiyati yoritilgan. Amaliy misollar asosida art-terapiya metodlari va neyrolingvistik dasturlash texnikalari talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishi, stressni kamaytirishi va o'zini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются педагогические возможности нейролингвистического и арт-терапевтического подходов в развитии учебной мотивации студентов. Раскрывается значение лично-ориентированного подхода, эмоциональной среды и творческой деятельности в образовательном процессе. На основе практических примеров обосновано, что методы арт-терапии и техники нейролингвистического программирования способствуют повышению интереса студентов к учебе, снижению стресса и развитию навыков самовыражения.

SUMMARY:

This article analyzes the pedagogical potential of neurolinguistic and art therapy approaches in developing students' learning motivation. It highlights the importance of a learner-centered approach, emotional environment, and creative activity in the educational process. Based on practical examples, the study justifies that art therapy methods and neurolinguistic programming techniques enhance students' interest in learning, reduce stress, and foster self-expression skills.

Kirish. Inson shaxsini har tomonlama rivojlantirishni, jumladan, uning kognitiv, emotsional va ijtimoiy salohiyatini shakllantirishni talab etmoqda.

Shu ma'noda, neyrolingvistika va art-terapiya zamonaviy pedagogika jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirish, ijobiy psixologik muhit yaratish va ijodiy salohiyatini rivojlantirish ushuni bu ikki yo'nalishning integratsiyasi samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim jarayonida shaxsning individual xususiyatlarini inobatga olish, hissiy va ijodiy salohiyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Neyrolingvistika va art-terapiya yondashuvlari bu jarayonda o'quvchi va talabalarning o'zini anglash, ichki motivatsiyasini mustahkamlash, stress va tashvish holatlarini kamaytirish imkonini beradi. Mazkur maqolada ushbu yondashuvlarning pedagogik jihatdan qo'llanishi, ularning o'quv motivatsiyasini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi.

1. Neyrolingvistika asoslari va ta'lim jarayonida qo'llanishi.

Neyrolingvistika inson miyasi, til va fikrlash jarayonlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi. Neyrolingvistik dasturlash (NLP) usullari ta'limda o'quvchilarning ichki motivatsiyasini shakllantirish, o'zini boshqarish, fikrni aniq ifodalash, maqsad qo'yish va unga erishish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan NLP texnikalarini qo'llash, masalan, «vizualizatsiya», «muvaqqat model» yoki «ankor» texnikalari, talabalarda o'ziga ishonch va o'quv faoliyatiga ijobiy munosabatni kuchaytiradi. Neyrolingvistika eksperimental psixologiyaaning an'anaviy usullaridan foydalangan holda tilning kognitiv mexanizmlarini o'rganadigan psixolingvistika bilan juda ko'p umumiyliklarga ega. Hozirgi vaqtda psixolingvistik va neyrolingvistik nazariyalar tez-tez bir-biriga mos keladi va ikkala sohada tadqiqotchilar faol hamkorlik qilmoqdalar. Neyrolingvistika bo'yicha ko'plab tadqiqotlar tilshunoslar va psixolingvistlar tomonidan ilgari surilgan nazariyalar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu nazariyalar sinovdan o'tkaziladi va yanada rivojlantiriladi. Umuman olganda, nazariy tilshunoslik bilan shug'ullanuvchi olimlar tilning tuzilishi va lingvistik ma'lumotlarning tashkil etilishiga oid nazariyalarni ishlab chiqadilar, psixolingvistlar esa miyada lingvistik ma'lumotlarni qayta ishlash uchun modellar va algoritmlarni taklif qiladilar va neyrolingvistlar biologik tuzilmalar (neyron populyatsiyalari va neyron tarmoqlar) ushbu psixolingvistik ishlov berish algoritmlarini qanday amalga oshirishini aniqlash uchun miya faoliyatini tahlil qiladilar.

2. Art-terapiya va uning pedagogik afzalliklari.

Art-terapiya (san'at orqali davolash) – bu shaxsning hissiy holatini ifodalash, ichki muvozanatni tiklash va ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvdir. Bu allaqachon bir necha marta yaxshi natijalar ko'rsatgan metod. Muomala jarayomda san'atning deyarli barcha turlari insonning ruhiy-

emotsional holatini yaxshilaydi, bemorning ichki muammolariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, qo'rquvlarini, xohisbistaklarini va maqsadlarini anglashni hamda uiarni mavjud bo'lgati ijodiy yo'llar orqali ifodalashni o'rgatadi. Art terapiya va rassomlik ko'pincha bir-biri bilan to'ldiradi. Bemor o'z asarlarida «ochiladi». Bu shifo jarayonining boshlanishi. Ustoz ko'pincha tegishli tayyorgarlikdan o'tgan rassom, psixolog yoki psixoterapevt bo'ladi. Art terapiya - kattalar va bolalar qog'ozda har qanday: g'azab, quvonch va sevgi his-tuyg'ularini ifoda qilish imkonini beradi. Insonning badiiy qobiliyati bor yoki yo'qligi muhim emas. Ta'lim jarayonida art-terapiya elementlaridan foydalanish, masalan, ranglar, musiqa, chizish yoki haykaltaroshlik orqali his-tuyg'ularni ifodalash, talabalarning stressini kamaytiradi va ularni o'qishga yanada faol jalb etadi. Pedagogik amaliyotda art-terapiya metodlari shaxsning o'zini anglash, ijobiy emotsiyalarni kuchaytirish hamda o'z fikrini erkin bildirishga yordam beradi.

3. Neyrolingvistik va art-terapevtik integratsiya.

Kognitiv fanlar sohasiga tegishli bo'lgan neyropsixolingvistika zamonaviy fan sifatida kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi nevrologiya, psixologiya va tilshunoslik ilmiy manfaatlarining yaqinlashishi tufayli paydo bo'ldi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, tilshunoslik va tibbiyot chorrahasida miya va til o'rtasidagi aloqani o'rganish neyrolingvistik ilmiy tadqiqot markazlarida olib borilmoqda. neyrolingvistika – til va miya qanday bog'langanligini tadqiq etish uchun nevrologiya usullaridan va lingvistik testlardan foydalangan holda tashxislash asosida turli xil miya patologiyalarida tilni qayta ishlash xususiyatlari, miya shikastlanishi natijasida shakllangan nutqning buzilishi – afaziya, bolalarda kuzatiladigan disleksiya, disgrafiya singari holatlar bilan bog'liq muammolar va umumiy kognitiv jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Nutq patologiyasi, disleksiya (o'qish jarayonining qisman o'zgacharoq tarzda buzilish holatlari), disgrafiya (yozuv jarayoninig psixofiziologik qurilishi bilan bog'liq buzilish holatlari) kabi kichik yoshdagi bolalar o'qish va o'rganishidagi muammolar shu kunga qadar respublikamizda alohida ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan. Vaholanki, boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning yoshiga nisbatan kognitiv rivojlanishdan ortda qolish holatlari ko'plab uchrab turganligi bois yuqoridagi muammolar neyrolingvistikaning diqqat markazida turibdi. Neyrolingvistika va art-terapiya usullarini integratsiyalash ta'lim jarayonida kompleks yondashuvni shakllantiradi. Masalan, talabalarga vizualizatsiya orqali o'z maqsadini chizish yoki o'z his-tuyg'ularini ranglarda ifodalash topshiriqlari berilganda, ular nafaqat ijodiy fikrlaydi, balki ichki motivatsiya ham mustahkamlanadi. Bu esa ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilganligini, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro ishonchni kuchaytiradi.

Xulosa. Neyrolingvistika va art-terapiya yondashuvlarini ta'lim tizimiga integratsiyalash talabalarining o'quv motivatsiyasini oshirish, ularni o'zini anglashga undash va hissiy muhitni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar ushbu metodlardan foydalanish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali, ijodiy va shaxsga yo'naltirilgan shaklda tashkil etishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bandler R., Grinder J. The Structure of Magic. – California: Science and Behavior Books, 1975.
2. Rogers C. On Becoming a Person. – Boston: Houghton Mifflin, 1961.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.
4. Xodjayeve D. Neyropsixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
5. G'afforova N. Art-terapiya va shaxs rivoji. – Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti, 2021.

TEKNOLOGIK TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINI KASBIY FAOLIYATIGA DOIR INGLIZ TILIDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Jo'rayeva M.R.

Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: texnologik ta'lim, kasbiy ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, didaktik imkoniyatlar, texnik leksika, interaktiv metodlar, texnik hujjatlar, loyiha taqdimoti, kasbiy muloqot.

Ключевые слова: технологическое образование, профессиональный английский, коммуникативная компетентность, дидактические возможности, технический лексикон, интерактивные методы, техническая документация, презентация проекта, профессиональное общение.

Key words: technological education, professional English, communicative competence, didactic capabilities, technical vocabulary, interactive methods, technical documentation, project presentation, professional communication.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada texnologik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Xususan, texnik leksika, kasbiy suhbatlar, texnologik hujjatlar bilan ishlash, xalqaro loyiha taqdimotlarida qatnashish kabi ko'nikmalarni shakllantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interaktiv usullar va real kasbiy vaziyatlarga asoslangan yondashuvlar tahlil etilgan. Tadqiqotda texnologik ta'lim sohasida ingliz tili o'qitish metodikasini takomillashtirishga doir taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещаются дидактические возможности развития коммуникативных компетенций на английском языке в процессе подготовки студентов, обучающихся по направлению технологического образования, к профессиональной деятельности. В частности, были проанализированы современные образовательные технологии, интерактивные методы и подходы, основанные на реальных профессиональных ситуациях, к формированию таких навыков, как технический лексикон, профессиональные беседы, работа с технологической документацией, участие в международных презентациях проектов. В исследовании выдвигаются предложения и рекомендации по совершенствованию методики преподавания английского языка в области технологического образования.

SUMMARY:

This article highlights the didactic possibilities of developing communicative competencies in English in the process of preparing students studying in the field of technological education for professional activity. In particular, modern educational technologies, interactive methods and

approaches based on real professional situations to the formation of skills such as technical vocabulary, professional conversations, work with technological documentation, participation in international project presentations were analyzed. The study makes suggestions and recommendations for improving the methods of teaching English in the field of technological education.

Globalashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro hamkorlikning kuchayishi, xorijiy sarmoyadorlar va kompaniyalar bilan iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy aloqalarning rivojlanishi natijasida ingliz tilining ahamiyati yanada ortmoqda. Ayniqsa, kasbiy sohalarda samarali muloqot qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish, xorijiy hamkasblar bilan hamkorlikda ishlash imkoniyatlarining kengayishi ingliz tilini nafaqat xorijiy til sifatida o'rganishni, balki uni professional faoliyatda qo'llash darajasida egallashni ham talab etmoqda.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini bugungi kundagi real holatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, mamlakatimizda talaba yoshlarining sifatli ta'lim olishlari uchun juda katta imkoniyatlar, sharoitlar yaratilib, innovatsion talablarga javob beruvchi zamonaviy ta'lim muassasalarini tashkil etilib, inklyuziv muhitli o'quv xonalari tayyorlanib, ta'lim jarayonlariga yangicha yondashuvlardan foydalanish, o'qitishning yanada faol shakllari, innovatsion metodlari va vositalari ishlab chiqilmoqda.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish - bu faqat til o'rgatish emas, balki ularning kasbiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan yetuk, raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiluvchi kompleks jarayondir. Strategik yondashuv asosida talabalarning xalqaro hamkorlikka tayyorlash, global loyihalarda qatnashish va kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Talabalarni kasbiy faoliyatiga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari (prinsiplari) - bu o'quv jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodologik asoslardir. Bu tamoyillar pedagogik yondashuvlarning nazariy poydevorini tashkil etib, talabalarni kasbiy faoliyatiga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish strategik yo'nalishini belgilaydi.

Quyida talabalarni kasbiy faoliyatiga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish tamoyillari batafsil yoritilgan:

1. Kasbiy yo'naltirilganlik tamoyili (Professional Orientation Principle) – ingliz tilini o'rgatish jarayoni talabning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga oid ehtiyojlariga mos ravishda tashkil qilinishi kerak. Ingliz tili shunchaki umumiy muloqot vositasi sifatida emas, balki kasbiy muloqot vositasi sifatida o'rgatiladi. Amaliy ifodasi sifatida kasbiy terminlar va atamalar bilan ishlash, mutaxassislik fanlari asosida matnlar tanlash, soha xususiyatlariga mos muloqot shakllari (intervyu, hisobot, muhokama)lar nazarda tutiladi.

2. Kommunikativlik tamoyili (Communicative Principle) – til o'rgatish jarayonining markazida muloqotga yo'naltirilgan faoliyat turishi lozim. Bu tamoyil orqali talabalar o'z fikrini erkin ifodalash, savol berish, izoh berish, jamoaviy bahslashish va kasbiy axborotlarni almashish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Dialoglar, diskussiyalar, simulyatsiyalar, ishchi guruhlar, loyiha ishlari hamda real kasbiy vaziyatlarda mashqlar (case studies)lar ushbu tamoyilning amaliy ifodasi hisoblanadi.

3. Interaktivlik tamoyili (Interactivity Principle) – professor-o'qituvchi va talaba o'rtasida hamda talabalar o'zaro faol, ikki tomonlama muloqot bo'lishi kerakligi hamda talabalar faqat bilim oluvchilar emas, balki o'rganishda faol ishtirok etuvchilar bo'lishi zarur. Ushbu tamoyilning amaliy ifodasi sifatida rol o'yinlari (role play), jamoaviy topshiriqlar, interaktiv platformalar (Padlet, Mentimeter, Kahoot)dan foydalanish maqsadga muvofiq.

4. Madaniyatlararo yondashuv tamoyili (Intercultural Approach Principle) –ingliz tili global aloqa vositasi sifatida turli madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro anglashuvni talab qiladi. Shu bois, til o'rgatishda madaniyatlararo kompetensiya ham shakllantirilishi zarur. Turli mamlakatlar ish madaniyati bilan tanishish, xalqaro biznes etikasini tahlil qilish, madaniyatlararo kasbiy vaziyatlar simulyatsiyasi kabilar ushbu tamoyilning amaliy ifodasi deb qaraladi.

5. Integratsiyalash tamoyili (Integration Principle) – ingliz tili o'rgatish jarayoni boshqa kasbiy fanlar bilan uzviy bog'liq holda olib borilishi lozim. Bu tilni amaliyotga yaqinlashtiradi va fanga asoslangan kompetensiyani mustahkamlaydi. Mutaxassislikka oid fanlarni ingliz tilida o'qitish (to'liq yoki qisman), fanga oid inglizcha taqdimotlar tayyorlash, ikkilamchi ma'lumot manbalari (journals, datasheets)dan foydalanish kabilar ushbu tamoyilning amaliy ifodasi sifatida qaraladi.

6. Bosqichma-bosqichlik tamoyili (Gradual Progression Principle) –kompetensiyalar murakkablik darajasiga ko'ra bosqichma-bosqich rivojlantiriladi. Har bir bosqich oldingi bosqichda o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarga tayanadi. Bunda CEFR (Common European Framework of Reference) asosida darajali o'qitish (A1 - C2), avval umumiy til bilish, so'ngra

kasbiy leksikani o'zlashtirish, oxirida kontekstli muloqotga kirishish, formativ baholash vositalari orqali oraliq monitoringlarni amalga oshirish ushbu tamoyilning asosiy amaliy ko'rinishi hisoblanadi.

7. Motivatsiyaga asoslanish tamoyili (Motivational Principle) – talabaning til o'rganishga bo'lgan ichki ehtiyoji va tashqi rag'batlantiruvchi omillarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil qilish zarur. Bunda ushbu tamoyilning asosiy amaliy ifodasi sifatida kasbiy maqsadlarga yo'naltirilgan topshiriqlar, hayotiy real kontekstli materiallar hamda yutuqlarni ko'rsatish orqali rag'batlantirishlar kiradi.

8. Axborot texnologiyalaridan foydalanish tamoyili (ICT Integration Principle) – zamonaviy o'quvchilar raqamli avlod vakillari bo'lib, til o'rganish jarayonida interaktiv vositalar va onlayn texnologiyalardan foydalanish natijadorlikni oshiradi. Bunda onlayn testlar, viktorinalar, digital portfolio va bloglar hamda virtual sinflar (Zoom, MS Teams)da mashg'ulotlar ushbu tamoyilning asosiy amaliy ifodasi sifatida qoraladi.

Talabalarni kasbiy faoliyatga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik jarayon mazmuni - bu ingliz tilini o'qitishning an'anaviy yondashuvlaridan farqli ravishda, ta'lim jarayonini kasbiy maqsadlar, kommunikativ vazifalar va muayyan muhitga asosan tashkil etish ko'zda tutilib, didaktik jarayon ingliz tilini kasbiy muloqot vositasi sifatida egallashga yo'naltiriladi va pedagogik faoliyatda integratsiyalashgan yondashuvni talab etadi.

Didaktik jarayon - bu bilim oluvchi va bilim beruvchi o'rtasida bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat majmui bo'lib, uning mazmuni o'quv maqsadlari (kasbiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirish), o'quv mazmuni (til, muloqot, kasbiy kontekst), o'qitish metodlari (interaktiv, kommunikativ, integratsiyalashgan), baholash usullari (kompetensiya asosida)lariga asoslanadi. Ingliz tilida kasbiy muloqotga tayyorlash didaktik jarayonining mazmuni talabalarni ish muhitida real muloqot qilishga tayyorlashga xizmat qiladi.

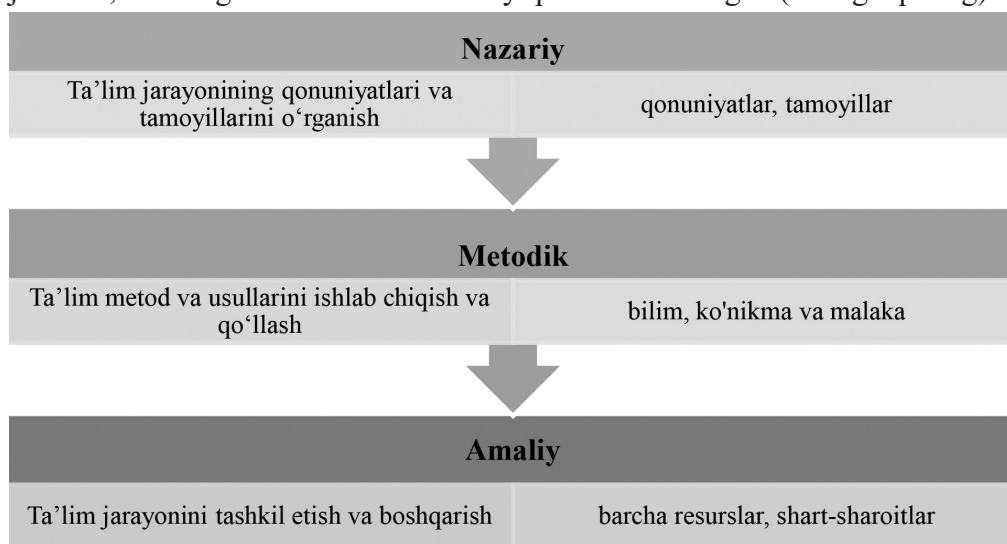
Didaktika - bu ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qitish va o'rganish faoliyatining nazariyasi va amaliyotidir. U o'quvchilarga ma'lum bilimlarni, ko'nikma va malakalarni qanday samarali yetkazish, o'rgatish va rivojlantirish usullarini o'rganadi. Didaktika asosida o'quv jarayonining barcha jihatlarini - maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari, shakllari va baholash tizimi yotadi. Didaktika so'zi yunon tilidagi didaktikos so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "o'rgatish", "ta'lim berish" ma'nosini anglatadi.

Ilmiy nuqtai nazardan didaktika quyidagicha ta'riflanadi: Didaktika - bu ta'lim va tarbiya jarayonining umumiy nazariyasi bo'lib, o'quvchilarga bilim, ko'nikma va malakalarni samarali o'rgatish metodlarini, usullarini va tashkil etilish prinsiplari va qonuniyatlarini o'rganadigan fan.

Ta'lim jarayonining maqsadlarini aniqlash, o'quv mazmunini tanlash va tizimlashtirish, o'rgatish metodlarini ishlab chiqish va takomillashtirish, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish, baholash tizimini yaratish va qo'llash didaktikaning asosiy vazifalari hisoblaniladi.

Didaktikaning ilmiy jihatlariga e'tibor qaratilganda, ta'limning nazariy, metodik va amaliy jihatlarini o'zida jamlaydi. Quyida didaktikaning ilmiy jihatlarini, ularning tasnifi hamda tarkibiy qismlari keltirilgan (rasmga qarang).

Rasm. Didaktikaning ilmiy jihatlarini, ularning tasnifi va tarkibiy komponentlari

Didaktikaning uch asosiy ilmiy jihatining birlashuvi ta'lim jarayonining to'liq, tizimli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Nazariy jihatdan tahlil qilinganda ta'limning fundamental qonunlarini ochib berib, metodik jihat bu qonunlarni amaliyotga mos usullarga aylantiradi. Amaliy jihat esa ushbu metodlarni real dars jarayonida tatbiq etadi va natijalarni tahlil qiladi.

Talabalarni kasbiy faoliyatga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda xizmat qilgan didaktika olimlari va ularning nazariyalari, konsepsiyalari va yondashuvlari zamonaviy kasbiy til ta'limi metodikasining asosini tashkil etadi.

Dell Hymes (1927–2009 yillar) “Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach” asarida tilni faqat grammatik tizim sifatida emas,

balki uni ijtimoiy kontekstda muloqot vositasi sifatida o'rganishni taklif qilgan. Uning nazariyasi til o'rganishda muloqotning ijtimoiy, madaniy va pragmatik jihatlarini hisobga olishni ta'kidlab, kasbiy til o'rgatishda tilni amaliy vaziyatlarda qo'llash muhimligini ko'rsatgan [1, 216].

Michael Canale va Merrill Swain (1980-yillar) "Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing" asarida Kommunikativ kompetensiyaning to'rt komponentli modeli: Grammatik kompetensiya, Diskursiv kompetensiya, Strategik kompetensiya hamda Sotsial/Pragmatik kompetensiyalar haqida to'xtalib o'tgan. Ushbu model kasbiy muloqot uchun zarur bo'lgan til ko'nikmalarini tizimli ravishda o'rganish va rivojlantirishda asos bo'lganligini ta'kidlagan [2, 47].

Hutchinson va Waters (1987 y) "English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach" asarida til o'rgatishni soha va kasbiy ehtiyojlarga moslashtirish konsepsiyasini ilgari surib, kasbiy faoliyat uchun til o'rganishda talab va ehtiyojlarni aniqlash, mazmunni va o'quv faoliyatini shu asosda tashkil qilish metodikasini ishlab chiqqan [3, 10].

David Nunan (1980–2000-yillar) "Task-Based Language Teaching" asarida Kommunikativ va vazifaga asoslangan o'qitish (Task-Based Language Teaching — TBLT) konsepsiyasining ilgari surilishi, kasbiy vazifalar asosida o'quvchilarni amaliy muloqotga tayyorlash metodikasini yaratib, vazifalar orqali til o'rganish samaradorligi yuqori ekanligini ta'kidlagan [4, 98].

John C. Richards va Theodore S. Rodgers "Approaches and Methods in Language Teaching" asarida chet tilini o'qitish metodikasining turli yondashuvlari va metodlarini tizimlashtirish, kommunikativ yondashuv va uning amaliy qo'llanilishini yoritish, kasbiy ingliz tilini o'rgatishda turli metodlarni moslashtirish va samarali metodologiyalarni ishlab chiqishga hissa qo'shgan [5, 303].

Catherine Walter va Michael Swan "The Good Grammar Book" asarida ingliz tilini o'qitishda grammatika va kommunikativ yondashuvlarni uyg'unlashtirish, zamonaviy til o'rganish metodlarini ishlab chiqish, Grammatik bilim va kommunikativ ko'nikmalarni integratsiyalash orqali kasbiy kommunikatsiya kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilgan [6, 220].

Yuqorida ta'kidlangan olimlar kasbiy faoliyatga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda tilni kommunikativ va kontekstual yondashuv asosida o'rgatish, kasbiy ehtiyoj va maqsadlarga mos til o'rgatish metodikasini takomillashtirish, amaliy vazifalar orqali samarali o'qitish metodlarini ishlab chiqish, til va fan integratsiyasi, sotsiokonstruktivistik yondashuv asosida talabalar o'rtasida hamkorlikni ta'minlash kabi jihatlarda

xizmat qiluvchi nazariyalar ilgari surilgan. Ushbu olimlarning konsepsiyalari va nazariyalari zamonaviy kasbiy ingliz tili ta'limining nazariy va amaliy asoslarini tashkil etib, tilni o'rgatish jarayonini samarali tashkil etishga yordam berib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dell Hymes. Foundations in Sociolinguistics. The international behavioural and social sciences library. Classics from the Tavistock Press. P. 216
2. CANALE, MICHAEL, Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing, Applied Linguistics, 1 (1980) p.1
3. Tom Hutchinson and Alan Waters Excerpt. Cambridge University Press 978-0-521-31837-2 - English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach.
4. David Nunan. Task-Based Language Teaching. December 2004
5. Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press
6. Catherine Walter and Michael Swan "The Good Grammar Book" Oxford University Press, 2001 – P. 220
7. Jo'rayeva M.R. Kompetensiya, kommunikativ kompetensiya atamalarining ifodalanishi 166 bet Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi –4/3-2023
8. Juraev Akmal Razzokovich , Juraeva Mahliyo Rashidovna The Importance of Professional Competence Along with Personal Maturity to Harmonize All the Innovations in Society Excellencia: international multi-disciplinary journal of education Volume 02, Issue 04, 2024 ISSN (E): 2994-9521 <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje>
9. Juraeva Makhliyo Rashidovna. Representation of a symbol in intercultural communication. Tilning leksik-semantik tizimi, qiyosiy tipologik izlanishlar va adabiyotshunoslik muammolari XIV. Buxoro-2023
10. Jo'rayeva Mahliyo Rashidovna. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali 7(15)2024
11. Juraev A., & Juraeva, M. Methodological importance of developing students' communicative competence in english. в theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences (T. 3, Выпуск 20, cc. 100–104). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14128205>
12. Jo'rayeva Mahliyo Rashidovna. Talabalarini kasbiy faoliyatiga oid ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari. "PEDAGOGIK MAHORAT " ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2025, № 3. 216 bet

TA'LIM TIZIMIDA KLASSTER YONDASHUVNI QO'LLASHNING AHAMIYATI

Nasirova Sh. N.

NavDU, "Raqamli texnologiyalar" kafedrasi professori

Jakipova G.J.

NavDU, Ta'limda axborot texnologiyalar yo'nalishi, magistr

Tayanch so'zlar: ta'lim, tizim, klaster yondashuv, sinergetik yondashuv, pedagogik sheriklik, hamkorlik, klaster subyektlari.

Ключевые слова: образование, система, кластерный подход, синергетический подход, педагогическое партнерство, сотрудничество, кластерные образования.

Key words: education, system, cluster approach, synergistic approach, pedagogical partnership, cooperation, cluster entities.

РЕЗЮМЕ:

Bu maqolada O'zbekistonda zamonaviy ta'limning rivojlanishida klaster yondashuvni qo'llashning ahamiyati va o'rni to'g'risida fikrlar bildirilgan. Klasterli yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash, bilim va ko'nikmalarni chuqurroq egallash hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni tadbiq etishda muhim metodik vosita sifatida tanilgan. Bu yondashuv ta'limning turli bosqichlarida, xususan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida axborot madaniyatini shakllantirishda keng qo'llaniladi. Klasterli yondashuvning ilmiy ahamiyati uning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi yangi paradigma sifatida ko'rilishida, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rnida namoyon bo'ladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлены взгляды на значение и роль кластерного подхода в развитии современного образования Узбекистана. Кластерный подход известен как важный методический инструмент обеспечения эффективного взаимодействия студентов и преподавателей в образовательном процессе, более глубокого усвоения знаний и навыков, внедрения инновационных педагогических технологий. Данный подход широко применяется на различных этапах образования, в частности, при формировании информационной культуры в процессе подготовки будущих учителей. Научная значимость кластерного подхода проявляется в его восприятии как новой парадигмы организации образовательного процесса, в его роли в развитии у студентов навыков самостоятельного мышления, анализа и творческого подхода.

SUMMARY:

This article presents the views on the importance and role of the cluster approach in the development of modern education in Uzbekistan. The cluster approach is known as an important methodological tool for ensuring effective cooperation between students and teachers in the educational process, for deeper mastery of knowledge and skills, and for the implementation of

innovative pedagogical technologies. This approach is widely used at various stages of education, in particular, in the formation of information culture in the process of training future teachers. The scientific significance of the cluster approach is manifested in its perception as a new paradigm in organizing the educational process, in its role in developing students' independent thinking, analysis, and creative approach skills.

Zamonaviy ta'limning rivojlanish tendensiyalarini klaster yondashuviz tasavvur qilish qiyin. O'zbekiston ta'limida klaster tushunchasining paydo bo'lganiga hali ko'p vaqt bo'lgani yo'q, lekin bu muhim voqelik ta'lim-tarbiya tizimida o'zining mustahkam o'rniga ega bo'lib bormoqda. Klaster tushunchasi o'zaro bog'liq va o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan elementlar yoki ob'ektlar to'plamini anglatadi. Ta'lim jarayonida klasterli yondashuv o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini guruhlash, ularni mavzular bo'yicha tizimli ravishda tashkil etish hamda o'zaro bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni birgalikda o'rganishga asoslanadi.

Klaster metodi - pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u ta'lim olovchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu)lar yuzasidan erkin, ochiq o'ylash va fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. Klaster metodi aniq obektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning ta'lim olovchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Bu metod o'quvchilarga axborotni mustahkamlash, uni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Shuningdek, klasterli yondashuv o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali rejalashtirish va boshqarishda yordam beradi, chunki u o'quvchilarning individual va guruhdagi o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim mazmunini moslashtirish imkonini yaratadi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, klasterli yondashuv ta'lim jarayonida yangi bilimlarni o'zlashtirishning kognitiv mexanizmlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar ma'lumotlarni faqat yodlab qolish bilan cheklanmay, ularni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Klasterli yondashuv o'quv jarayonida axborotning ko'p o'lchamli tahlilini amalga oshirishga, murakkab tushunchalarni oddiy va oson qabul qilinadigan shaklga keltirishga imkon beradi. Bu esa o'z

navbatida o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirokchiga aylantiradi.

Klaster nazariyasining asoschisi Garvard universiteti professori Maykl Porter hisoblanadi. Uning "Konkurensiya" nomi bilan bosilib chiqqan kitobi raqobatbardoshlik strategik konsepsiyasiga bag'ishlangan. Muallifning ta'kidlashicha, klaster-tomonlarning iqtisodni ko'tarishdagi harakatlari (konsolidatsiyasi) birlashuvi shaklidir [1]. M.Porterning fikriga ko'ra, klasterning muvaffaqiyatli rivojlanishi barqaror rivojlanish strategiyasining mavjudligiga bog'liq [2].

Klaster o'zaro munosabatlariga nafaqat tizimlilik alomatlarini, balki sinergetiklik ham xosdir. Sinergetik yondashuv-bu faol rivojlanuvchi metodologik yondashuv bo'lib, unda o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi joriy etish, o'zini o'zi tashkillashtirish kabi g'oyalar ustuvorlikka ega. Sinergetika o'zini o'zi tashkillashtirish, paydo qilish mexanizmlarini asoslaydi, ya'ni tabiatda o'z o'zidan paydo bo'lish, barqaror mavjud bo'lish, mikroskopik tartiblangan tuzilmalarning o'zini o'zi yo'q qilishi kabilar tushuniladi[3]. Boshqaruvda o'zini o'zi tashkillashtirish xususiyati, shu jumladan ta'limda ham, muhim rol o'ynaydi. Sinergetikaning shu kabi qonuniyatlarini bilish, kasbiy pedagogik ta'lim tizimi o'qitish jarayonining sifat o'zgarishlariga olib keladi. Tashqi ta'sirda paydo bo'ladigan sodda tizimlardan farqli o'laroq, klaster tizimi asosan ichki resurslar hisobidan ishlaydi. Ko'p hollarda klaster deb, turdosh elementlarning birlashuviga aytiladi, unda ular mustaqil birlik sifatida o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi. Zamonaviy adabiyotlarda pedagogik klaster tushunchasi ham mavjud bo'lib, bu tushuncha quyidagilarni bildiradi:

- ta'lim samaradorligini ko'tarish maqsadida manfaaotdor tomonlar harakatining birlashuv shakli;
- pedagogik boshqaruvni optimallashtirish metodi;
- o'quv dasturlarini loyihalash metodi;
- ta'lim sifatini baholash metodi;
- pedagogik metod, ya'ni tafakkur variativligini rivojlantiradi, o'rganilayotgan mavzu (voqea, hodisa, tushuncha) yuzasidan har tomonlama aloqa o'rnatish qobiliyati kabilar.

Klaster yondashuvga murojaat qilishga zaruriyat – klasterning kasbiy ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, manfaatli tomonlar harakatini birlashtirish xususiyatiga, tashkillashtirish shakli sifatida ustuvorlikka egaligidadir.

Demak, klaster – bu umummaqsad yo'lida birlashgan ishtirokchi subyektlarning ma'lum shartnoma munosabatlaridagi roli hamda ular faoliyatini boshqarishdir.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, klaster yondashuvning quyidagi tayanch komponentlarini sanab o'tamiz:

- umumiy maqsadning mavjudligi;
- subyektlarning birgalikdagi faoliyatlari huquqiy asoslarining mavjudligi;
- klasterda birlashgan subyektlar o'zaro harakatlari mexanizmlarining ishlab chiqilganligi;
- klaster yondashuvini amaliyotga joriy qilish mexanizmlarining boshqariluvini;
- klaster yondashuvni joriy qilish texnologiyalarining umumiy maqsadlar bilan moslashtirilganligi.

Demak, ta'lim klasterida markaziy o'rinni umumiy maqsad egallaydi. Bu o'quv jarayonini birgalikda loyihalashda ko'rinadi hamda bitiruvchilarning kasbiy kompetensiyasining shakllanishini ta'minlaydi. Klaster yondashuv hamkorlik tizimi orqali amalga oshiriladi, bunda ta'lim muassasalarining maqsadlari, qiziqishlari, faoliyat va imkoniyatlari mehnat bozorining barcha subyektlari, uning istiqbollari hamda kasbiy ta'limning hududiy boshqaruv organlari integratsiyasi asosida amalga oshiriladi. [4]

Ta'lim maskanlari o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun klasterga erkin birikadi va hamkorlik qiladi. Klaster, mutaxassislarning fikriga ko'ra, bu muhit bo'lib, unda har bir OTM, pedagog yoki ish beruvchi boshqa OTM, pedagog yoki ish beruvchi bilan birgalikdagi faoliyatida yani, g'oyalar almashinuvida, zahiralarni bilashtirishda, innovatsion intellektual mahsulotlarni yaratishda hamkorlik qilishi mumkin[5].

Ta'lim klasterida bunday hamkorlik nafaqat ijtimoiy partnyorlarning tarkibiy birligi tizimiga birikadi, balki shaxsning o'z-o'zini o'qitish, o'zini o'zi tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish kabi intilishlarini qanoatlantiradi. Psixologiyada klasterdan foydalanish kishilarning o'z o'zini baholash, o'zini o'zi adekvatligini baholash guruhlarini aniqlash imkonini beradi[6].

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasi jarayonida klaster tahlilini qo'llash orqali ta'lim va tarbiya jarayonlarida optimal pedagogik yechimlarni prognoz qilish imkoniga ega bo'ldik. Bugungi kunda ta'lim va mehnat sohalarining integratsiyalashuv jarayonlarida ta'lim klasterini qo'llash zarurati oshib bormoqda. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, ta'lim klasteri ta'lim muassasalarini rivojlantirishning innovatsion shakli hisoblanadi va u ijtimoiy buyurtma talablariga javob beruvchi talabalar kompetensiiyaviy rivojlanishini ta'minlaydi.

Klasterli yondashuvning ta'lim jarayonidagi ilmiy ahamiyati shundaki, u o'quvchilarning individual o'rganish uslublarini hisobga olgan holda, ularning

bilim olish jarayonini optimallashtiradi. Har bir o'quvchi o'zining qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan ma'lumotlarni klasterlar shaklida o'rganadi, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi. Shu bilanbirga, klasterli yondashuv o'quvchilarning o'zaro muloqotini kuchaytiradi, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan samarali ishlashga tayyorlaydi. Klasterli yondashuvning pedagogik jarayondagi roli shundaki, u o'qituvchiga o'quv materiallarini tizimli va mantiqiy ravishda tashkil etish imkonini beradi. Bu yondashuv yordamida o'qituvchi mavzularni o'zaro bog'liq klasterlarga ajratib, har bir klaster bo'yicha darslarni interfaol usullar bilan olib boradi. Natijada o'quvchilar mavzuni yaxshiroq tushunadi, uni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi va o'z bilimlarini mustahkamlashga erishadi. [7]

Klasterli yondashuvning ta'lim jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv yordamida o'quvchilar murakkab bilimlarni kichik va oson boshqariladigan qismlarga ajratib o'rganadilar, bu esa ularning o'rganish jarayonini soddalashtiradi va samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, klasterli yondashuv o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularni muammolarni hal qilishga va ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Ta'limda klasterli yondashuvning amaliy qo'llanilishi o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada interfaol va qiziqarli qilish imkonini beradi. Klasterlar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni bir-biri bilan muloqot qilishga va bilim almashishga undaydi. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, klasterli yondashuv o'quvchilarning o'zaro yordam va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi, bu esa zamonaviy jamiyatda muhim ijtimoiy ko'nikmalardan biridir. Klasterli yondashuvning ta'lim jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Bu esa ularni zamonaviy ta'lim muhitiga moslashishga tayyorlaydi, ularning kasbiy malakasini oshirishd muhim omil hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar axborot madaniyatini egallash orqali o'z faoliyatlarida innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniga ega bo'ladilar, bu esa ta'lim sifatini yanada yaxshilashga xizmat qiladi. [8]

Ta'lim tizimini klasterlashtirish ta'limni zamonaviylashtirish hamda ta'lim tizimini kompleks model asosida qurishga imkon yaratadi: u o'z ichiga konseptual (maqsadlar, metodlar, shakllar, vositalar va b.), aksiologik (qadriyatlar), psixologik-pedagogik (ta'lim oluvchilarning qadriyatlarni

o'zlashtirish mexanizmlari), tashkiliy-boshqaruv (tarbiya tizimida boshqaruv elementlari) komponentlarini joylab olgan bo'ladi.

Demak, kasbiy ta'limda innovatsion pedagogik klasterlarni qo'llash – bu ta'lim dasturlari va ishlab chiqarish ehtiyojlarining birlashtirilishi, qo'shilishidir. Ishlab chiqarish assotsiatsiyalari tomonidan yuqori malakali mutaxassislarni kasbiy ta'lim muassasalarida tayyorlashga buyurtmalar shakllantiriladi. Klasterli yondashuv ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni tadbiq etishda, o'quvchilarning axborot madaniyatini shakllantirishda va ularning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashga, tizimli tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi, ta'lim jarayonini interfaol va qiziqarli bo'lishiga ko'mak beradi hamda o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini optimallashtiradi. Shu sababli, klasterli yondashuvni ta'lim jarayonida keng qo'llash, uning metodik asoslarini yanada rivojlantirish zarur. Bu esa ta'lim sifatini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy axborot muhitiga tayyorlash va pedagogik innovatsiyalarni keng joriy etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'afforov Y., Nafasov A., & Nafasova Z. From the History of the Beginning of the "Great Game". *Journal of Critical Reviews*, 7(11), 2020, 2798-2802 pp.
2. Трушников Д.Ю. Проектирование системы воспитания в университетском комплексе на основе кластерного подхода. –М.: МГПИ, 2011, с.9.
3. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем//Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы X Международн. образовательного форума: ч.2 (Белгород. 24-26 окт. 2006 г.). –Белгород: БелГУ, 2006.
4. Abdullayeva M. "Klasterli yondashuvning ta'lim jarayonidagi roli". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2020, 96 b.
5. Karimov S. "Innovatsion pedagogik texnologiyalar va klasterli yondashuv". Toshkent: Fan va Texnologiya Nashriyoti, 2019, 112 b.
6. Tursunov, A. "Axborot madaniyati va ta'limda klasterli metodlar". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti, 2021, 88 b.
7. Islomova N. "Ta'limda interfaol yondashuvlar: klaster metodining o'rni". Toshkent: Ta'lim Nashriyoti, 2018, 75 b.
8. Rasulov D. "Klasterli yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil etish". Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti Nashriyoti, 2022, 103 b.
9. Nasirova Sh.N. Raqamli texnologiyali ta'lim tizimida elektron resurslardan foydalanishning samaradorligi. "Mu'allim xem uzluksiz bilimlendiриў" Илмий-методикалык журнал № 6 2023 жыл., ISSN 2181-7138, Нукус – 2023, 96-102 bet
10. Nasirova Sh.N., Jakipova G.J. Principles of organizing development trends of modern education based on a cluster approach. *Bulletin news in New Science Society International Scientific Journal*, Vol 2 Issue 7, 2025, iyul, Germaniya, 31-33 pp.

ЎҚУВЧИЛАРДА ЭВРИСТИК ФИКРЛАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СИНФДАН ТАШҚАРИ ИШЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МЕТОДИК ИМКОНияТЛАРИ

Шомирзаев М.Х.

*Termiz davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Sharipova M.B.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

Таянч сўзлар: таълим, фикрлаш, шахс, ривожлантириш, ижодкорлик, тарбия, ресурс.

Ключевые слова: образование, мышление, личность, развитие, творчество, воспитание, ресурс.

Key words: education, thinking, personality, development, creativity, upbringing, resource.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг эвристик фикрлашнинг ривожлантириш ҳамда ижтимоий фаоллигини ошириш ҳамда бошланғич синф ўқувчиларида креатив фикрлашнинг шакллантиришнинг дидактик имкониятлари ва педагогик шарт-шароитларига доир фикр-мулоҳазалар ёритилган. Шунингдек мазкур мақолада боланинг олдиндан шаклланмаган дунёқараши синфдан ташқари ишлар орқали унинг иродаси, тасаввури, ижодкорлик ва яратувчанлик каби нозик механизмлари аста-секин ривожлана бориши ҳақидаги илмий изланишлар натижалари ҳақида ҳам сўз боради.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещаются дидактические возможности и педагогические условия развития эвристического мышления и социальной активности учащихся начальной школы, а также формирования творческого мышления у учащихся начальной школы. В данной статье также говорится о результатах научных исследований о том, что несформированное мировоззрение ребенка постепенно развивает его волю, воображение, творческие способности и творческие способности посредством внеклассной деятельности.

SUMMARY:

This article highlights the didactic possibilities and pedagogical conditions for the development of heuristic thinking and social activity of elementary school students, as well as the formation of creative thinking in elementary school students. This article also talks about the results of scientific research that the child's unformed worldview gradually develops his will, imagination, creativity and creativity through activities outside the classroom.

Кириш. Маълумки, ҳозирда шахсга йўналтирилган таълимнинг диққат марказида биринчи ўринда бола таълим ва тарбияси туради. Хурфикрлилик, инсонпарварлик, юксак ахлоқий ва ижодкорлик фазилатлари инсон маданиятининг даражасини белгиловчи фазилатлардир. Ҳар бир инсон шахс сифатида шаклланар экан, унда ўз кучига ишонадиган, ўзида мавжуд бўлган потенциал имкониятларни амалга ошира оладиган ижодкорлик фазилатларни юзага чиқарувчи ҳолатлар содир бўлади.

Ҳозирги ижтимоий-маданий ҳаётда таълимни инсонпарварлаштириш жамиятимизда яшаётган инсонларнинг педагогик-психологик фикрлашларига боғлиқдир. Шахснинг фикрлаши – бу инсонга хос тушунча бўлиб, жамиятда содир бўлаётган янгиликлар ва ўзгаришларга фаол кириша олиш муносабати билан белгиланади. Инсон фақат эркин фикр эгаси сифатида қадрланади. Боланинг олдиндан шаклланмаган дунёқараши аста-секин унинг иродаси, тасаввури, ижодкорлик ва яратувчанлик каби нозик механизмлари ривожлана бориши асосида таркиб топади.

Шахсга йўналтирилган ўқув вазиятларининг аҳамиятли томони шундан иборатки, у инсоннинг моддий-маънавий қадриятларни ўзлаштиришга, маданият даражасини ривожлантиришга чорлайди. Таълим ва тарбияга ижодий ёндашув асосида шахсга йўналтирилган таълимни амалга ошириш учун ҳар бир инсон субъект сифатида қаралиб унинг ҳаётий фаолияти эҳтиёжлари қондирилади.

Ҳозирги вақтда шахс ижодкорлигига эътибор, ижтимоий талаб кучаймоқда. Ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантириш умумтаълим мактабларининг долзарб масалаларидан биридир. Шахснинг ўз имкониятларини, ўзлигини намоён қила олиш, қобилиятларини юзага чиқара олиши, эркинликка интилиши - инсон ҳаётининг турли даврларида рўй бериши мумкин бўлган жараёндир. Тараққиётга интилиш, ўз дунёқарашини кенгайтириш, бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга ўз муносабатини билдира олиши қобилиятини ошириш ҳар бир инсонга хос бўлган хусусиятдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Чет эл педагог ва психологлари: Дж. Гилфорд, Е.П. Торранс, Л. Термен, Р. Стернберг, М. Воллах, Данилова В.Л., Гальперин П.Я., Калмыковалар ўқувчиларнинг ижодий тафаккурини ривожлантириш соҳасида тадқиқот ишларини олиб бориб назарий жиҳатдан асослаганлар ва бу тадқиқот жараёни давом эттирилмоқда. Бунда асосий эътибор ўқувчиларнинг ижодий фаолияти, яъни ижодий фикрлаш оламига қаратилади.

Тадқиқот методологияси. Ўқув жараёни ўзининг муайян босқичларига эга. Ўқувчилар мантиқий фикрлашини ривожлантиришда синфдан

ташқари ишларни ташкил қилиш алоҳида ўрин эгаллайди. Синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш масаласи бир нечта изланувчилар томонидан назарий ва методик жиҳатдан асосланган.

Синфдан ташқари ишларни ташкил қилишнинг мақсади нафақат билимларни ўзлаштириш, балки уни қўллаш йўллари ҳам излаш кўникмасини ҳосил қилади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг интеллектуал, мотивацион, эмоционал ва бошқа соҳаларини ривожлантириш имкониятлари вужудга келади. Шунга кўра синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш ёрдамида ўқувчиларнинг умумий ривожланишига эришилади.

Умумий ўрта таълим мактабларида таълимни синф-дарс шаклида амалга ошириш кенг тарқалган. Таълимни ташкил этиш турлари жамият манфаатларига мос ҳолда пайдо бўлган ва ривожланган. Дастлабки даврларда таълим бериш ишлари одамларнинг меҳнат фаолияти, турмуши билан боғланган ҳамда билим бериш, ўргатиш фаолияти алоҳида алоҳида ташкил этилган. Билим олиш эҳтиёжининг кучайиши баробарида таълим мазмуни, ўқув жараёнининг мураккаблашуви, ўқувчиларни гуруҳ - гуруҳ қилиб ўқитишни тақозо қилган. Бу эса ўқитувчилар тайёрлаш заруриятини кучайтирган. Натижада ўқитишнинг муайян ташкилий шакллари вужудга келиб, синф-дарс тизими пайдо бўлган. Дастлаб таълимнинг ташкилий шакллари Ал – Форобий томонидан тавсифланган. Унинг “Фан ва ақл заковат” асарида фанларни гуруҳларга бўлиб ўқитиш, тарбиявий моҳиятни ўйлаб масалаларига эътибор берилган.

Шу билан бир қаторда таълим муассасаларида ўқитишнинг тажриба ишлари, амалий машғулот, синфдан ташқарида факультатив машғулотлар, тўғарақлар, семинар, тренинглар, давра суҳбати, экскурсиялар, маъруза, видеоконференция каби шакллари ҳам ташкил этилади.

Таҳлил ва натижалар. Синфдан ташқари ишлар – 1) ўқув тарбиявий ишнинг таркибий қисми, ўқувчиларнинг бўш вақтини ташкил этиш шакли; 2) дарсдан ташқари вақтда ташкил қилинадиган машғулотларни ифодаловчи тушунча.

Бу жараёнда ўқитувчининг анъанавий тушунтириш услуби, ўқувчининг репродуктив фаолияти ҳам, масалаларни қўйиш, машқлар бажариш ҳам назарда тутилади. Ўқув жараёнидан фарқли равишда фанларни ўргатишни ташкил қилиш ҳар-хил қизиқарли муаммолар қўйишни ўз ичига олади. Ўқув муаммоларини мунтазам равишда ечиб бориш ушбу жараённинг характерли белгиси ҳисобланади. Чунки бу йўналишдаги барча таълим методлари тизими ўқувчини умумий, индивидуал қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган. Шунга кўра синфдан ташқари ишларни

ташқил қилиш ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришга асос бўлади[3].

Синфдан ташқари ишларни ташқил қилишда ўқувчиларнинг мунтазам мустақил изланувчан фаолиятини ташқил қилиш билимларни ўзлаштириш билан биргаликда амалга оширилади. Барча ўқитиш методлари аниқ ва ташхисланувчи ўқув мақсадларини қўйиш ва муаммоли таълим тамойиллари асосида шакллантирилади. Ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро муносабатларини вужудга келтириш жараёни таълим олувчиларнинг фикрлашини ривожлантиришга йўналтирилиб ихтиёрийлик тамойилига асосланади.

Бошланғич синфларда синфдан ташқари ишларни ташқил қилишда қизиқарли топшириқлардан фойдаланиш таълим жараёни субъектлари учун фойдали бўлиб, уларни муайян муаммо устида мустақил фикрлаш, масалаларни таҳлил қилиш, масъулиятни ҳис этиш, уларни ечиш устида мустақил фаолият кўрсатиш, мазкур муаммо устида шахсий нуқтаи назарини шакллантириш, гуруҳ ва жамоа бўлиб ишлаш, фаолиятни режалаштириш ва ривожлантиришга ўргатади.

Таълимда синфдан ташқари ишларни ташқил қилиш орқали ўқувчи олдида муаммоли вазиятлар ҳосил қилинади. Муаммоли вазият ўқув ёки амалий вазият орқали ҳосил қилиниб, у икки гуруҳдаги таркибий қисмлардан ташқил топади: маълум ва номаълум элементлар. Муаммоли вазият –интеллектуал зўриқиш ҳолатини ифодалайди, бунда инсон бу ҳолатдан чиқиб кетишга, унга ечим топишга эҳтиёж сезади. Муаммоли вазият, бу инсондан танлаш заруриятини, қарор қабул қилишни талаб этади. Бу “муаммоли вазиятдаги фикрлашнинг бошланишидир” – деб таъкидлайди С.Л.Рубинштейн. Шунинг учун муаммоли вазият ўқувчиларни мантиқий фикрлашини фаоллаштиришнинг асосий воситаларидан биридир. Муаммоли вазият кўпинча ахборот, берилган маълумотлар чекланган ва бундай ҳолда бир нечта ечим вариантлари мавжуд бўлганда вужудга келади.

Муаммоли вазият қандай ҳосил қилинади, деган саволга қуйидагича жавоб бериш мумкин. Умумий қоида: ахборотдаги, ҳаракат усулларидаги қарама-қаршилиқлар, сабаб-оқибат алоқалари аниқланади. Бир нечта қарама- қаршилиқларни келтирамиз, масалан:

- ▶ далилларнинг мавжудлиги ва уни изоҳлаш зарурияти;
- ▶ кундалик ҳаётдаги тасаввурлар ва далилларнинг илмий талқини ўртасидаги номуносиблик;
- ▶ математик билимларни аниқ шароитларда қўллаш зарурияти билан боғлиқ қарама-қаршилиқлар;

- ▶ дастлабки маълумотларни чекланганлиги;
- ▶ муаммоли вазиятлар куйидаги усуллар ёрдамида ҳосил қилинади:
- ▶ ахборотларни ойдинлаштириш (таянч билимлар);
- ▶ далилларни ўзаро таққослаш, уларни таҳлил қилиш, ўқувчилар олдида савол ва топшириқлар қўйиш.

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да “Умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш” вазифаси белгиланди. Мана шу вазифани амалга ошириш мақсадида бошланғич таълимда синфдан ташқари ишларни ташкил қилишда бошланғич синф ўқувчиларининг мантикий фикрлашини ривожлантиришга қаратилган такомиллаштирилган машқлар тўпламини тузиб чиқдик. Бунда асосий йўналиш қилиб ўқувчиларнинг мантикий фикрлашини ривожлантиришда мақсадга йўналтирилган оғзаки машқлар ва саволлар белгиланди. Яъни, ўқувчи нутқини ривожлантириш, билимларни осондан қийинга тамон тизимли ўргатиш, ўрганилган маълумотларни қайта-қайта такрорлатиш орқали билиш фаолиятини шакллантириш ва ривожлантириш.

Энди бошланғич синф ўқувчиларининг мантикий фикрлашини ривожлантиришда синфдан ташқари иш турларини методик имкониятларини қараб чиқамиз.

1. Тўғарак иши – муайян соҳа, фан ёки йўналиш бўйича зарур билим ва фаолиятни ўзлаштириш мақсадида ташкил этилган ўқувчи-ёшлар гуруҳини ифодаловчи атама.

Тўғарак 1-4-синфларда синфдан ташқари ишларни ташкил қилишнинг асосий шаклларида биридир. Тўғарак иши бошланғич синфда тизимли синфдан ташқари ишнинг энг кўп тарқалган тури. Унинг асосий вазифаси – фанга алоҳида қизиқадиган ўқувчилар билан бажариладиган чуқурлаштирилган иш. Тўғарак ишини ўтказиш учун олдиндан унинг иш режасини тузиш керак. Намуна учун иккинчи ярим йилликда 1-синфда ўтказилган баъзи тўғарак машғулотларининг тахминий режаларинини келтирамиз.

1-машғулот турлари: 1. Ребусларни ўйлаб топиш. 2. Қўшишга оид қизиқарли масалалар. 3. 100 ичида рақамлашни билишни текширишга оид машқлар. 4. Топқирликни талаб қиладиган масалалар. 5. Ҳазил масала. 6. Топишмоқлар. 7. Қувноқ санок (20 ичида) ўйини.

2-машғулот турла-

ри: 1. Ребусларни ўйлаб топиш. 2. Топқирликни талаб қилувчи шеърини масалалар. 3. Геометрик фигураларни таҳлил қилишга доир машқлар. 4. Ҳазил масала. 5. “Сонни тўлдир” ўйини.

Интеллектуал ресурс ўқувчиларга билим, ҳаётий тажриба ва идрок ҳамда зеҳн асосида ав-

вало ўз ақлий-омилкорлик салоҳиятини, турмуш тарзини турли йўналиш ва шаклларда янада бойитиш, унинг янги қирраларини очиш, мукамаллаштириш имкониятини беради. Инсон бош миёна қобиғида ўн тўрт миллиарддан ошқан нейронлар мавжуд. Уларнинг вазифаси инсон фаолиятини ҳар томонлама, тўла бошқаришдан иборат. Кишининг бажараётган ҳар бир ҳаракати нейронлар фаолияти маҳсулидир. Бу жаҳон тиббиётида чуқур ўрганилган ва тўла тан олинган ҳақиқатдир. Шунинг учун ҳам, айтиш мумкинки, инсоннинг интеллектуал ўзлигини намоён қилишида унинг имкониятлари – ресурсларнинг ўрни бекиёс. Лекин инсон ана шу интеллектуал имкониятлар, яъни ресурсларнинг бор-йўғи 4-4,5 фоизидан фойдаланади. Шундан 4 фоизини 8-11 ёшгача бўлган даврда олади ва қолган ярим фоизини бутун умри давомида қабул қилади. Табиатан иқтидорли ўқувчилар эса ўша қолган ярим фоиз маълумотни 11 ёшдан кейинги умрига тўғри тақсимлай олиш имкониятига эга бўлади. Инсон бош миёнасининг физиологик таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, унинг миёнасидаги интеллектуал куч атом ядросидаги бекиёс кучга тенг бўлар экан. Гап уни қандай ривожлантириш ва қай даражада ишлата билишда. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, бешикдаги ҳар бир гўдакда даҳо бўлиш имкони мавжуд. Асосий масала унга қандай таълим-тарбия беришда.

Бошланғич синф ўқувчиларига ўзбек халқ мақолларини ўргатиш бошланғич таълимда ўқучини фикрлашга ўргатишнинг асосий омилларидан саналади. Ўзбек халқининг ахлоқ-одоб меъёрлари ўзининг минталитети ва қадриятларидан келиб чиққан ҳолда дунёдаги бошқа халқларникидан кескин фарқланадиган жиҳатларини ўргатишда мақоллар жуда муҳимдир. Мустақиллик йилларида ўзбек халқи кўплаб қадриятлари қатори ўзининг

2 ta gugurut cho'pini qo'shing	2 ta gugurut cho'pini qo'shing
3 ta uchburchak hosil qilish uchun 2 ta cho'pni olib tashlang	3 ta teng uchburchak hosil qilish uchun 1 ta cho'pning o'rnini almashtiring

адаб-ахлоқ меъёрларини ҳам қайта тиклаб унга амал қилиш тажрибасини ўқувчи ҳамда талаба-ёшларга сингдира бошлади. Адаб билан боғлиқ хикмат ва мақолларнинг кўплиги халқимиз ҳаётининг ажралмас қисми бўлиб, кадриятларимизнинг асоси эканлигини намоён қилади. Масалан, “Адабли бола элга манзур”, “Адабинг – ахлоқинг”, “Адабни адабсиздан ўрган”, “Адаб – адабни чорлар”, “Адабли келин бой келин” ва ҳоказо.

Ўқувчиларда адаб-ахлоқ икки йўл билан шакллантирилади: 1) аждодлар тажрибасини ўрганиш орқали; 2) таълим-тарбиявий, маърифий, ибрат, намуна кўрсатиш, жамиятдаги ахлоқий меъёрларни сингдириш орқали.

Лукмон Ҳакимдан: “Адабни кимдан ўргандинг” деб сўрадилар. Лукмон жавоб берди: “Адабни беадаблардан ўргандим, уларнинг ҳаракатларидаги мақбул бўлмаган нарсалардан ўзимни сақладим”. Яъни олим бу ерда ўқувчини мантиқий фикрлашга, чуқур мушоҳадага қилишга ундамоқда.

“Ақл билан адаб-эғизак” мақоли инсон жамиятда ўзини қандай тутиши кераклигидан таълим бериб, аввалом бор ўқувчини фикр эгаси, ақл, адаб ва ахлоқ эгаси бўлишга, виждонли, соф кўнгилли, ор-номусли бўлишга ундайди.

Бошланғич таълимда шеърий ёндошувдан фойдаланиш

Агарда биз математик материални қайта ишлаб, унга санъат (адабиёт) нуқтайи назаридан эътибор қаратсак, у ҳолда фан мавзуси ва санъат интегратсияси юзага келади.

Ибн Сино қомусий олим бўлиши билан бирга ўз асарларини шеърий усулда тушунтириб беришга эътибор қаратган. Натижада, унинг кўплаб асарлари ўз даврида ва кейинги асрларда ҳам жуда оммалашиб кетган. Оқибатда аллома бу тажрибалари орқали Шарқда уржузалар деб номланган жанрга асос солганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин.

Топишмоқ - фолклорнинг мустақил жанридир. Топишмоқ қадимда табиат, табиат ҳодисалари бир бирига таққослаш, ўхшатиш орқали борлиқни, ундаги мавжуд нарсаларнинг моҳиятини кўпроқ аниқлашга ёрдам берган. Топишмоқ кўнгилхуши ёки фақат эрмак эмас, балки топишмоқ орқали атроф, муҳит, табиат яқинидан таништирилиши билан бирга ақл-заковат, зехн, фикр ўткирлигини синаш қуроли ҳамдир. Чунки, у кишини ҳозир жавобгарликка ўргатади. Топишмоқ халқ ижодининг бошқа жанрлари: достон, эртақ, қўшиқ, мақол, каби халқнинг манавий бойлиги ва жамоа ижод маҳсулидир. У инсон, ижтимоий ҳаёт, табиат ҳодисаларнинг мавжуд барча тамонлари билан кенг боғланган бўлиб, ҳамма вақт заминга асосланади. Унда атрофимизни қуршаб турган реал, моддий дунёдаги турли объектлар акс этади. Ҳар бир топишмоқ ўзига хос шакл ва мазму-

нига эга бўлган мустақил бир бутун бадий асардир. Бу жанр икки киши ёки жамоа ўртасида берилган жумбоқли саволга жавоб қайтариш тарзида ижро этилади. Анъанвий топишмоқларнинг савол қисми табиат, табиат ҳодисалари ва нарсалари, умуман, ҳар хил объектларга поетик тус берилган ҳолда образлаштириш – таққослаш, ўхшатиш орқали жумбоқланади. Жавоб қисми эса образлар орқали жумбоқланган объект – нарса ёки табиат ҳодисаларнинг отини айтиб бериш, маъносини топиш, яширинган нарсани очиш, билишдан иборат. Шундай топишмоқлар борки, унинг жавобини топиш жуда қийин. Ундаги яхлитланган, таққосланган нарсани ўхшатмаси, таққосланмасини топиш учун кўп ўйлаш, тинимсиз фикр юритиш орқали муаян белгиларини аниқлашга, кидиришга тўғри келади.

Хулоса ва таклифлар. Бошланғич синф ўқувчиларининг мантикий фикрлашини ривожлантиришда узвийлик тамойилига асосланган тизимли ёндошувни оқилона қўллаш зарур. Биз мантикий ривожлантириш мақсадига йўналтирилган бошланғич синфлар учун синфдан ташқари иш топшириқлар тўпламини ишлаб чиқдик. Бу топшириқлар ўзимиз танлаган муамманинг самарали ечимини таъминловчи манба деб ҳисоблаймиз.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Савенков А.И. Маленькие исследователи в реальной жизни // Дошкольное образование. № 7-2004. С. 19.
2. Ҳошимов К., С.Очил Ўзбек педагогикаси антологияси. Икки жилдлик. - Тошкент: ўқитувчи, 1995. - 464 б.
3. Зуннунов А. Хайруллаев М., Ҳотамов Н., Шодиев Д. Ўрта Осиёда педагогик фикр тараққиётидан лавҳалар.–Тошкент, 1996.–350 бет.
4. Кайковус. Қобуснома. – Тошкент: Истиқлол, 1994. -321 бет.
5. Навоий А. Маҳбуб ул қулуб. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
6. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Тошкент: Ўзбекистон, 1992. - 178 б.
7. Педагогика. Энциклопедия. II жилд. жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. – 376 б.
8. Зайниддинова М.А. Оғзаки машқлар тизими орқали бошланғич синф ўқувчиларининг ҳисоблаш малакаларини шакллантириш. Пед.ф.н... дисс. – Т., 1996. - 123 б.
9. Касимов Ф.М. Бошланғич синф математика дарсларида ижодий топшириқлар тизими: Пед. фанл. номз. ... дисс. – Бухоро: БДУ. 2007. - 202 б.
10. Ибрагимов Р. Бошланғич мактаб ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари. Пед. фан. док. дисс. ... – Тошкент: ТДПУ, 2001. - 243 б.
11. Розиков О. ва бошқалар. Дидактика. – Т.: Фан, 1997. - 256 б.
12. Голиков А. И. Теория и методика математического развития младших школьников в учебной деятельности: дисс. ... докт. пед. наук. -М., 2008. 323 с.

RAQAMLI O'QUV MATERIALLARIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Rustemov M.B.

Nukus davlat pedagogika instituti, mustaqil izlanuvchi

Tayanch soʻzlar: raqamli o'quv materiallari, multimedia vositalari, psixologik-pedagogik asoslar, kognitiv nazariya, motivatsiya, ta'lim texnologiyalari.

Ключевые слова: цифровые учебные материалы, мультимедийные средства, психолого-педагогические основы, когнитивная теория, мотивация, образовательные технологии.

Key words: digital educational materials, multimedia tools, psychological and pedagogical foundations, cognitive theory, motivation, educational technologies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola raqamli o'quv materiallarida multimedia vositalaridan foydalanishning psixologik-pedagogik asoslarini o'rganadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multimedia elementlari to'g'ri qo'llanganda, o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari va motivatsiya darajasi sezilarli darajada oshadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследуются психолого-педагогические основы использования мультимедийных средств в цифровых учебных материалах. Результаты исследования показывают, что при правильном использовании мультимедийных элементов значительно повышаются когнитивные способности и уровень мотивации учащихся.

SUMMARY:

This article explores the psychological and pedagogical foundations of using multimedia tools in digital educational materials. The research results show that with the correct application of multimedia elements, the cognitive abilities and motivation of students increase significantly.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi multimedia vositalaridan foydalanishni tobora dolzarb muammoga aylantirmoqda. Raqamli o'quv materiallarida multimedia elementlaridan foydalanish nafaqat o'quv jarayonini vizual jihatdan boyitadi, balki o'quvchilarning bilish faoliyatiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. XXI asrda ta'lim sohasida yuz berayotgan transformatsiya an'anaviy o'qitish usullarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda, ayniqsa raqamli avlod vakillari uchun moslashtirilgan yondashuvlar zarurati sezilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasining qabul qilinishi va ta'lim sohasida raqamli transformatsiyani amalga oshirish bo'yicha keng qamrovli dasturlar multimedia vositalaridan foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqishni dolzarblashtirmoqda. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida elektron o'quv qo'llanmalar, virtual laboratoriyalar, interfaol dasturlar keng qo'llanilsa-da, ularning psixologik-pedagogik samaradorligi to'liq o'rganilmagan.

Ushbu tadqiqotning ahamiyati shundaki, u nafaqat multimedia vositalarining nazariy asoslarini o'rganadi, balki ularning amaliy qo'llanilishida uchraydigan muammolarni psixologik-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qiladi. Multimedia ta'limining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan asosiy psixologik muammolardan biri - bu axborotning haddan tashqari ko'pligi va kognitiv yuklanishning oshib ketishi hisoblanadi.

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, raqamli o'quv materiallarida multimedia vositalaridan foydalanishda ko'pincha ularning psixologik-pedagogik asoslari yetarlicha hisobga olinmaydi, bu esa o'quv samaradorligining pasayishiga, kognitiv yuklanishning oshishiga va o'quvchilarning motivatsiyasining susayishiga olib keladi. Ko'pincha, texnologik jihatdan takomil bo'lishiga qaramondi, pedagogik samaradorlik past darajada qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi - multimedia vositalaridan foydalanishning psixologik-pedagogik asoslarini aniqlash va ularni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga quyidagi vazifalarni hal qilish orqali erishish rejalashtirilgan:

- Multimedia vositalarining kognitiv jarayonlarga (idrok etish, diqqat, xotira, tafakkur) ta'sirini kompleks o'rganish;
- Multimedia elementlarining motivatsion ta'sirini va ularning o'quv faolligiga bog'liqligini aniqlash;
- Turli xil multimedia formatlarining (video, audio, interfaol elementlar) psixologik qabul qilinish xususiyatlarini solishtirma tahlil qilish;
- Pedagogik jihatdan samarali multimedia materiallarini loyihalashning ilmiy asoslangan tavsiyalarini ishlab chiqish.

Tadqiqot ob'ekti - raqamli ta'lim muhitida oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan o'quv jarayoni hisoblanadi.

Tadqiqot predmeti - raqamli o'quv materiallarida multimedia vositalaridan foydalanishning psixologik-pedagogik samaradorligidir.

Tadqiqotning uslubiy asosini kognitiv psixologiya, pedagogik psixologiya, ta'lim texnologiyalari sohalaridagi zamonaviy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda R. Mayerning kognitiv multimedia o'rganish nazariyasi, J.

Svellarning kognitiv yuk nazariyasi va konstruktivistik yondashuv asosiy nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

- Birinchi marta O'zbekiston ta'lim sharoitida multimedia vositalarining psixologik-pedagogik ta'siri kompleks o'rganiladi;
- Mahalliy madaniy kontekstga moslashtirilgan multimedia materiallarining psixologik qabul qilinish xususiyatlari aniqlanadi;
- Kognitiv yuklanishni optimallashtirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari asosida:

- Oliy ta'lim muassasalarida multimedia o'quv materiallarini yaratish va joriy etish bo'yicha metodik qo'llanma ishlab chiqiladi;
- O'qituvchilar uchun multimedia vositalaridan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar tayyorlanadi;
- Raqamli pedagogika kurslari uchun o'quv-metodik materiallar yaratiladi.

Tadqiqot 2022-2024 yillarda O'zbekistonning beshta yirik oliy ta'lim muassasasida olib borilgan keng qamrovli empirik tadqiqot natijalariga asoslanadi. Ushbu kirish qismi keyingi bo'limlarda batafsil yoritiladigan muammoning mazmun-mohiyatini umumiy ko'rinishda ifodalaydi.

Muhokama. Raqamli o'quv materiallarida multimedia vositalaridan foydalanish masalasi zamonaviy ta'lim tizimining markaziy muammolaridan biri sifatida shakllanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, multimedia vositalari o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini oshirish, ta'lim jarayonini jonlantirish va shaxsiy o'rganish motivatsiyasini kuchaytirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu bo'limda natijalar psixologik, pedagogik hamda texnopedagogik yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilinadi.

Multimedia vositalaridan samarali foydalanishning nazariy asoslari, avvalo, R. Mayer tomonidan ishlab chiqilgan Kognitiv multimedia o'rganish nazariyasi bilan bog'liq. Mayer (2005)ning fikricha, inson miyasi ma'lumotni ikkita asosiy kanalda — vizual (ko'rish) va audial (eshitish) yo'nalishlarda qayta ishlaydi. Raqamli o'quv materiallarida ushbu ikki kanalni uyg'unlashtirish o'quvchining ma'lumotni yaxshiroq tushunishiga, kodlash va saqlash jarayonlarini kuchaytirishiga olib keladi.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan tajribalar ham bu nazariyani tasdiqladi. Xususan, video, audio va interaktiv komponentlarni o'z ichiga olgan materiallar bilan ishlagan talabalar, faqat matn asosida o'qiganlarga nisbatan 18–20% yuqori natijalarni ko'rsatgan. Bu holat Mayerning “dual coding” tamoyili amalda tasdiqlanishini ko'rsatadi.

Shuningdek, multimedia o'quv jarayonida kognitiv yuklama masalasini to'g'ri boshqarish muhim. Haddan tashqari ko'p vizual yoki audio elementlar e'tiborni chalg'itib, bilimni chuqur o'zlashtirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli multimedia dizayni minimalistik, ammo maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson miyasi tasvirli va dinamik ma'lumotni matnga nisbatan tezroq idrok etadi. Raqamli o'quv materiallarida qo'llaniladigan animatsiya, rang, tovush va interaktiv elementlar e'tiborni jalb qilish, konsentratsiyani saqlash va ma'lumotni eslab qolish jarayonini faollashtiradi.

Masalan, "kinestetik o'quvchilar" (ya'ni, harakat orqali o'rganishga moyil shaxslar) uchun interaktiv simulyatsiyalar, tajriba videolari yoki o'yinli elementlar katta motivatsion ahamiyatga ega. Shu bilan birga, vizual o'quvchilar uchun infografika, diagrammalar va chizmalar idrok jarayonini tezlashtiradi. Demak, multimedia o'quv materiallari shaxsning individual o'rganish uslublarini inobatga oladi.

Multimedia vositalarining yana bir muhim jihati - xotira jarayoniga ta'siri. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ma'lumotni bir necha sensor kanallar orqali qabul qilgan inson uni uzoq muddatli xotirada yaxshiroq saqlaydi. Audio komponentlar eslab qolishni osonlashtiradi, vizual elementlar esa semantik aloqalarni mustahkamlaydi. Shunday qilib, o'quvchi nafaqat eslab qoladi, balki ma'lumotni kontekstual jihatdan tushunadi va amaliy vaziyatlarda qo'llay oladi.

O'quv jarayonida emotsional holat muhim rol o'ynaydi. Multimedia vositalari hissiy jihatdan boy, estetik jihatdan jozibali ta'lim muhitini yaratadi. Musiqa, tasvir, ovoz effektlari o'quvchining ichki motivatsiyasini oshiradi. **Pozitiv emotsional muhit** esa stressni kamaytiradi, o'rganishga ijobiy kayfiyat hosil qiladi.

Masalan, ta'lim jarayonida kulgili, lekin mazmunli videolar yoki o'yinli elementlar o'quvchida "o'rganish zavqi"ni kuchaytiradi. Bu esa "affektiv o'rganish nazariyasi" nuqtayi nazaridan juda muhim.

Zamonaviy ta'lim paradigmasida konstruktivizm asosiy metodologik yondashuv sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko'ra, bilim o'qituvchi tomonidan tayyor holatda berilmaydi, balki o'quvchi tomonidan faol ravishda "quriladi". Multimedia vositalari aynan shu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi - ular o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Misol uchun, interaktiv testlar, o'yinli topshiriqlar, simulyatsiyalar o'quvchini faol fikrlash, qaror qabul qilish, muammoni hal qilish jarayonlariga

jalb etadi. Natijada o'quvchi o'z bilimini amaliy vaziyatlarda sinab ko'radi, bu esa "faol o'rganish" tamoyiliga to'la mos keladi.

Vygotskiyning sotsial konstruktivizm nazariyasiga ko'ra, bilim insonning ijtimoiy faoliyati orqali shakllanadi. Raqamli ta'lim platformalari (masalan, Moodle, Google Classroom, Edmodo) o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida doimiy muloqot va hamkorlikni ta'minlaydi. Forumlar, chatlar, onlayn muhokamalar o'quvchilarning fikr almashish, savol berish, o'zaro yordam ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bu jarayonda multimedia vositalari aloqa samaradorligini oshiradi — masalan, o'qituvchi video sharhlar orqali tahlil beradi, talabalar esa o'z ishlanmalarini video taqdimot shaklida himoya qiladilar. Shunday qilib, multimedia nafaqat bilim uzatish vositasi, balki ijtimoiy o'rganish muhitining faol elementi sifatida ishlaydi.

Multimedia vositalarini samarali ishlatish uchun ularning **didaktik dizayni** ilmiy asosda ishlab chiqilishi zarur. Mayer (2005)ning oltita asosiy dizayn tamoyili bu borada muhim metodik ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi:

1. **Koherensiya tamoyili:** ortiqcha ma'lumotlar (keraksiz animatsiya, fon tovushlari) kognitiv yuklamani oshiradi.

2. **Modalitet tamoyili:** matnni o'qishdan ko'ra audio orqali eshitish samaraliroq.

3. **Redundansiya tamoyili:** bir xil ma'lumotni bir vaqtning o'zida matn va tovushda berish o'rganishni qiyinlashtiradi.

4. **Signallash tamoyili:** asosiy ma'lumotlarni vizual belgilar (rang, chiziq, ramka) bilan ajratish e'tiborni jamlaydi.

5. **Segmentatsiya tamoyili:** materialni kichik qismlarga bo'lish o'rganishni yengillashtiradi.

6. **Personalizatsiya tamoyili:** samimiy, tabiiy ohangdagi nutq o'quvchini darsga jalb qiladi.

Ushbu tamoyillarni inobatga olmagan holda yaratilgan multimedia materiallari o'quvchida "axborot charchog'i" holatini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli multimedia o'qitish vositalarini ishlab chiquvchilar psixologik yuklama darajasini doimo nazoratda tutishlari lozim.

Tadqiqot natijalari multimedia vositalarining quyidagi afzalliklarini ko'rsatdi:

- O'quv materialining tushunarlilik va vizualligi ortadi;
- O'rganish motivatsiyasi va faolligi kuchayadi;
- O'quvchi o'z tezligida va mustaqil ravishda o'rganadi;

- Murakkab mavzularni interaktiv tarzda ko'rsatish imkoniyati paydo bo'ladi.

Biroq, **cheklovlar** ham mavjud:

- Texnik infratuzilma (kompyuter, internet) yetishmasligi;
- O'qituvchilarning multimedia vositalaridan foydalanish kompetensiyasi pastligi;
- Ba'zi hollarda o'quvchilarni ko'rish yoki eshitish orqali haddan tashqari yuklash;
- O'quvchi e'tiborining tez chalg'ishi xavfi.

Shunday ekan, multimedia vositalaridan foydalanish faqat texnik imkoniyat emas, balki **pedagogik strategiya** sifatida qaralishi kerak.

Raqamli transformatsiya davrida pedagogikaning yangi sohasi — **raqamli pedagogika** shakllanmoqda. Bu yo'nalish o'qituvchining texnologiya, psixologiya va metodikani birlashtirgan holda ta'lim jarayonini boshqarish qobiliyatini anglatadi. Multimedia vositalari bu sohaning asosiy komponentidir.

Raqamli pedagogik yondashuvda o'qituvchi endi faqat "axborot beruvchi" emas, balki **o'quv jarayonining dizayneri, motivator va koordinatori** rolini bajaradi. U multimedia vositalaridan foydalangan holda o'quvchini o'z-o'zini boshqaruvchi, mustaqil o'rganuvchi subyektg a aylantiradi.

Bu jarayon "andragogika" (kattalar ta'limi) va "pedagogika" o'rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi. Ayniqsa, masofaviy ta'limda multimedia vositalari o'qituvchining ovozi, yuz ifodasi va tasviriy ko'rsatmalarini saqlab qolish orqali o'quvchida "real aloqa" hissini uyg'otadi.

Multimedia vositalarining muvaffaqiyatli ishlatilishi psixologik va pedagogik yondashuvlarning uyg'unligiga bog'liq. Agar ta'lim faqat texnik jihatdan boyitilsa, lekin psixologik qo'llab-quvvatlash yetarli bo'lmasa, o'rganish jarayoni yuzaki bo'lib qoladi. Shu sababli multimedia vositalari:

- o'quvchining emotsional holatini hisobga olishi;
- individual farqlarni e'tiborga olishi;
- motivatsiyani saqlashga yordam berishi kerak.

Pedagogik tomondan esa multimedia materiallari o'quv maqsadlariga, yosh xususiyatlariga va o'quv dasturiga mos ravishda ishlab chiqilishi shart. Shunda raqamli o'quv muhiti inson markazli, psixologik jihatdan qulay va samarali bo'ladi.

Xorijiy ta'lim tizimlarida (AQSh, Janubiy Koreya, Finlyandiya, Singapur) multimedia vositalaridan foydalanish o'qitish strategiyasining ajralmas qismidir. U yerda multimedia asosidagi o'quv modullarini ishlab chiqish

jarayoni pedagog, psixolog va dasturchi hamkorligida amalga oshiriladi. Har bir multimedia elementining psixologik ta'siri oldindan testdan o'tkaziladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham bu tajribalarni joriy etish boshlangan. Ammo, ko'p hollarda o'qituvchilar texnologiyani maqsadga muvofiq integratsiya qilmasdan, uni faqat "ko'rsatma vositasi" sifatida ishlatadilar. Shu sababli o'qituvchilar uchun raqamli pedagogika bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari quyidagilarni ilmiy jihatdan tasdiqlaydi:

- Multimedia vositalari bilimni chuqur o'zlashtirishni ta'minlaydi;
- U o'quvchining bilish faoliyatini psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi;
- Raqamli muhitda shaxsiy o'rganish strategiyasini shakllantiradi.

Amaliy jihatdan esa bu natijalar:

- O'qituvchilar uchun o'quv materiallarini ishlab chiqishda metodik asos bo'lishi;
- Ta'lim muassasalari uchun raqamli o'quv kontentini tanlashda mezon yaratishi;
- O'quvchilar motivatsiyasini oshirishda psixologik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli o'quv materiallarida multimedia vositalaridan foydalanish psixologik-pedagogik jihatdan asosli bo'lishi kerak. Bu jarayon o'qituvchi, o'quvchi va texnologiya o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka tayangan holda amalga oshirilsa, o'quv natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi.

Multimedia vositalari o'quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki o'z ta'limini boshqaruvchi faol shaxsga aylantiradi. Shu sababli kelajak ta'lim tizimi — bu **inson markazli raqamli ta'lim**, unda texnologiya pedagogik va psixologik yondashuvlar bilan uyg'unlashgan bo'ladi.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan hozirgi davrda multimedia vositalaridan oqilona foydalanish nafaqat o'qitishning texnik samaradorligini, balki uning psixologik va pedagogik sifatini ham tubdan o'zgartirmoqda. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy ilmiy, nazariy va amaliy xulosalar shakllantirildi.

Raqamli o'quv materiallari - bu o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiruvchi, ko'p sezgi kanallariga tayanadigan, interaktiv muhitda yaratilgan ta'lim vositalaridir. Ularning asosiy xususiyati - o'quvchini passiv ma'lumot oluvchidan faol ishtirokchiga aylantirishi, ya'ni o'rganish jarayonida subyektiv faoliyatni qo'llab-quvvatlashidir.

Psixologik nuqtayi nazardan, bunday vositalar inson ongining **ko'p kanalli idrok tizimiga** mos keladi: vizual, audial, kinestetik va emotsional komponentlarning birgalikda ta'siri bilimni chuqurroq kodlash va uzoq muddatli xotirada saqlanishini ta'minlaydi. Bu esa Mayerning *Dual Coding Theory* va *Cognitive Theory of Multimedia Learning* nazariyalarida ilgari surilgan g'oyalar bilan to'liq mos tushadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, multimedia vositalari konstruktivistik ta'lim modeli bilan uyg'unlashadi: o'quvchi bilimni tayyor holatda emas, balki o'z faol ishtiroki orqali "quradi". Shu sababli raqamli o'quv materiallari ta'limda shaxsga yo'naltirilgan, differensial va individual yondashuvlarni qo'llash imkonini yaratadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, multimedia vositalari o'quvchilarning bilish faoliyatiga quyidagi yo'nalishlarda kuchli ta'sir ko'rsatadi:

1. **E'tibor** – rang, harakat, ovoz va tasvir elementlari o'quvchining diqqatini jalb etadi, uni uzoq vaqt davomida saqlashga yordam beradi;

2. **Idrok** – vizual ma'lumotlar murakkab tushunchalarni soddalashtirib, konkretlashtiradi;

3. **Xotira** – multimodal ma'lumotlar (video + audio + matn) eslab qolish jarayonini mustahkamlaydi;

4. **Tafakkur** – interaktiv topshiriqlar va simulyatsiyalar o'quvchini tahlil qilish, solishtirish, sabab-oqibatni aniqlashga o'rgatadi;

5. **Motivatsiya** – multimedia darslari o'quvchini faol o'rganishga undaydi, ichki qiziqishni oshiradi.

Psixologik jihatdan, bu jarayon "o'rganishga yo'naltirilgan emotsional holat"ni shakllantiradi, ya'ni o'quvchi bilim olishdan ijobiy his kechirishni boshlaydi. Bu esa ta'lim samaradorligining eng muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Multimedia vositalari o'qitish jarayonini didaktik jihatdan boyitadi. Ular o'quv materiallarini:

- ko'rgazmali;
- tizimli;
- tahliliy;
- muammoli holatda taqdim etishga imkon beradi.

Bu esa o'qituvchi uchun darsni individual va guruhli o'rganishga moslashtirish imkonini beradi. Raqamli o'quv materiallarida o'quvchi o'z tezligida, o'z yo'nalishida harakat qiladi — bu **personalizatsiyalangan ta'lim** tamoyiliga to'liq mos keladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, multimedia vositalaridan foydalanish o'qituvchining roli va funksiyasini o'zgartiradi. U endi axborot manbai emas,

balki **ta'lim jarayonining dizayneriga** aylanadi. O'qituvchi multimedia vositalari yordamida darsni modellashtiradi, interaktiv muhit yaratadi, o'quvchilar faoliyatini boshqaradi. Shu orqali ta'lim jarayoni "o'qituvchi markazli" modeldan "o'quvchi markazli" modelga o'tadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, multimedia vositalari o'quvchilarning ichki motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Interaktivlik, rang-baranglik, ovoz va harakat elementlari o'quvchini jarayonga faol jalb qiladi, "o'rganishdan zavq olish" hissini kuchaytiradi. Bu jarayon Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi bilan hamohangdir — o'quvchi yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida tashqi ko'mak (multimedia qo'llanmalari) yordamida ichki o'zlashtirish darajasiga ko'tariladi.

Emotsional komponent ta'limda motivatsiyaning barqarorligini ta'minlaydi. Agar o'quv materiallari vizual va emotsional jihatdan jozibador bo'lsa, o'quvchi e'tiborini yo'qotmaydi. Shu sababli multimedia vositalari nafaqat bilish, balki **affektiv o'rganish** jarayonini ham faollashtiradi.

Multimedia vositalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yuqori bo'lishi zarur. Raqamli pedagogik kompetensiya quyidagi komponentlardan iborat:

1. **Texnik savodxonlik** – multimedia platformalari, dasturlar va vositalardan foydalanish ko'nikmasi;
2. **Pedagogik moslashtirish** – multimedia elementlarini didaktik maqsadga muvofiq tanlash;
3. **Psixologik sezgirlik** – o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish;
4. **Ijodkorlik** – yangi o'quv kontentlarini yaratish va moslashtirish.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar orasida multimedia vositalaridan foydalanish istagi yuqori bo'lsa-da, ularning amaliy tayyorgarligi yetarli darajada emas. Shu bois, pedagog kadrlar uchun raqamli pedagogika va psixologik dizayn bo'yicha maxsus kurslar, treninglar tashkil etish zarur.

Multimedia vositalarining afzalliklari aniq: ular o'qitish jarayonini jonlantiradi, ko'rgazmalilikni oshiradi, bilimni vizual tarzda mustahkamlaydi. Biroq, bu vositalardan foydalanishning ayrim xavf omillari ham mavjud:

- **Kognitiv ortiqcha yuklama** – haddan ortiq axborot o'quvchining idrokini charchatadi;
- **Texnik cheklovlar** – internet sifati yoki qurilma muammolari ta'lim jarayonini to'xtatishi mumkin;
- **Passiv o'rganish xavfi** – multimedia noto'g'ri ishlatilsa, o'quvchi faqat tomoshabin roliga qoladi.

Shu sababli, multimedia vositalaridan foydalanish har doim **psixologik-pedagogik muvozanatni** talab etadi. Ular yordamchi vosita sifatida ishlatilishi kerak, lekin o'quv jarayonining yagona mazmuni bo'lib qolmasligi lozim.

Raqamli ta'limning rivojlanishi bilan multimedia vositalarining imkoniyatlari yanada kengayadi. Kelgusida quyidagi yo'nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borish maqsadga muvofiq:

1. **Sun'iy intellekt asosida adaptiv multimedia tizimlarini** yaratish;
 2. **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)** texnologiyalarining psixologik ta'sirini o'rganish;
 3. **Gamifikatsiya** (o'yin texnologiyalari) yordamida motivatsiyani boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish;
 4. **Multimedia vositalari yordamida differensial ta'lim** (har bir o'quvchiga mos o'rganish yo'li)ni yo'lga qo'yish;
 5. **Kognitiv yuklama nazariyasi** asosida dizayn standartlarini ishlab chiqish.
- Bu yo'nalishlar o'zbek ta'lim tizimida multimedia vositalarini yanada chuqur va ilmiy asosda joriy etish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. O'qituvchilar uchun:

- Multimedia vositalarini dars maqsadlariga mos tanlash;
- Video, audio va interaktiv elementlar o'rtasida muvozanat saqlash;
- Har bir multimedia elementi uchun psixologik yuklama darajasini baholash.

2. Ta'lim muassasalari uchun:

- Raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish (internet, texnika, dasturiy vositalar);
- O'qituvchilar uchun muntazam raqamli pedagogika kurslarini joriy etish;
- Multimedia materiallarini sifat nazorati tizimi orqali baholash.

3. Tadqiqotchilar uchun:

- Multimedia vositalarining o'quvchilarning emotsional holatiga ta'sirini o'rganish;
- Kognitiv yuklama darajasini o'lchash usullarini ishlab chiqish;
- O'rganishdagi motivatsiya va stress o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish.

4. O'quvchilar uchun:

- Mustaqil ta'limda multimedia resurslaridan ongli va maqsadli foydalanish;
- Passiv tomoshabin emas, faol o'rganuvchi sifatida o'z rolini anglash;
- Axborot tanlash va filtrlash madaniyatini shakllantirish.

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, multimedia vositalaridan foydalanish — bu zamonaviy ta'limning markaziy komponentidir. Ammo

uning samarasi texnik vositalarning ko‘pligiga emas, balki ularni **psixologik-pedagogik asosda integratsiyalash** darajasiga bog‘liq.

Raqamli o‘quv materiallarida multimedia vositalari:

- bilim olish jarayonini individual, emotsional va kognitiv jihatdan boyitadi;
- o‘quvchi shaxsini o‘z-o‘zini o‘rganuvchi subyekt sifatida shakllantiradi;
- ta’limda ijodkorlik, mustaqillik va tanqidiy tafakkurni rivojlantiradi.

Shunday qilib, multimedia vositalari nafaqat o‘quv jarayonini yengillashtiruvchi texnik yordamchi, balki ta’limning psixologik-pedagogik mohiyatini yangilovchi kuchli omil sifatida qaralishi lozim. Kelajak ta’lim tizimi inson markazli, raqamli, interaktiv va emotsional jihatdan boy bo‘lishi kerak. Ana shunda raqamli o‘quv materiallari haqiqiy ta’limiy qiymat kasb etadi va jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mayer R. E. (2005). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. Cambridge University Press.
2. Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. Clark R. & Mayer, R. (2016). E-Learning and the Science of Instruction. Wiley.
4. Jonassen D. (1999). Designing Constructivist Learning Environments. Educational Technology.
5. Xolmatova N. (2021). “Raqamli ta’limda multimedia texnologiyalarining o‘rni.” Ta’lim va innovatsiya jurnali.
6. Karimov A. (2022). “Psixologik-pedagogik yondashuvlar asosida raqamli o‘qitish tizimi.” O‘zbekiston pedagogik tadqiqotlari to‘plami.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TALABALAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISHDA O'QUV RESURLARINING RO'LI

Nurmaxanov K.E.

*Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus shahri, O'zbekiston*

Tayanch so'zlar: raqamli ta'lim, motivatsiya, o'quv resurslari, interaktivlik, onlayn ta'lim, raqamli platformalar, o'quv jarayoni, innovatsion texnologiyalar, talabalar faolligi, individual yondashuv.

Ключевые слова: цифровое образование, мотивация, учебные ресурсы, интерактивность, онлайн-обучение, цифровые платформы, учебный процесс, инновационные технологии, активность студентов, индивидуальный подход.

Key words: Digital education, motivation, learning resources, interactivity, online learning, digital platforms, educational process, innovative technologies, student engagement, personalized approach.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur tadqiqotda raqamli ta'lim muhitida talabalarning motivatsiyasini oshirishda o'quv resurslarining ahamiyati o'rganiladi. Raqamli platformalar, interaktiv vositalar va innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi orqali talabalar bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot shuningdek, o'quv resurslarining moslashuvchanlik, qulaylik va individual yondashuv imkoniyatlarini ta'lim samaradorligini oshirishda qanday rol o'ynashini ko'rsatib beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данном исследовании изучается роль учебных ресурсов в повышении мотивации студентов в цифровой образовательной среде. Анализируется, как интеграция цифровых платформ, интерактивных инструментов и инновационных технологий в учебный процесс способствует повышению интереса студентов к обучению. Исследование также демонстрирует, как гибкость, удобство и индивидуальный подход учебных ресурсов влияют на эффективность образования.

SUMMARY:

This study explores the role of learning resources in enhancing student motivation in a digital learning environment. It examines how the integration of digital platforms, interactive tools, and innovative technologies into the educational process fosters student engagement and interest in learning. The research also highlights how the flexibility, accessibility, and personalized approach of learning resources contribute to educational effectiveness.

I. Kirish. Bugungi kunda raqamlashtirish jarayoni jamiyatning barcha sohalariga, xususan, ta'limga ham chuqur kirib kelmoqda. Zamonaviy ta'lim muhitida talabalarining o'quv motivatsiyasini oshirish uchun interaktiv va raqamli o'quv resurslaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada raqamli ta'lim resurslarining talabalarining o'zlashtirish samaradorligiga ta'siri, ularning motivatsiyasini oshirishdagi imkoniyatlari hamda ushbu jarayonda duch kelinadigan muammolar tahlil qilinadi.

Raqamli o'quv resurslarining ta'rifi va ularning imkoniyatlari.

Raqamli o'quv resurslari ta'rifi.

Raqamli o'quv resurslari (RO'R) - bu ta'lim jarayonida foydalaniladigan, elektron shaklda yaratilgan yoki tarqatiladigan materiallar va vositalardir. Ular talabaning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib, turli shakllarda taqdim etilishi mumkin. Raqamli o'quv resurslariga quyidagilar kiradi:

- **Elektron darsliklar va kitoblar:** Matn, grafikalar, jadvallar va multimedia elementlari bilan boyitilgan elektron hujjatlar.
- **Ta'lim platformalari:** Masalan, Moodle, Google Classroom, Edmodo kabi tizimlar darslarni boshqarish va talaba-o'qituvchi o'rtasida muloqotni tashkil etishga xizmat qiladi.
- **Multimedia vositalari:** Video, audio, animatsiyalar va interaktiv simulyatsiyalarni o'z ichiga olgan ta'lim materiallari.
- **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR):** Talabalarni haqiqiy dunyo tajribalariga yaqinlashtiruvchi virtual vositalar.
- **Mobil ilovalar:** Turli o'yinlar, mashqlar va testlar orqali ta'limni mobil qurilmalarda osonlashtiradi.

Raqamli o'quv resurslarining imkoniyatlari.

Raqamli o'quv resurslari an'anaviy ta'lim vositalariga nisbatan bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Ularning asosiy imkoniyatlarini quyidagicha bayon qilish mumkin:

1. O'quv jarayonini shaxsiylashtirish.

RO'R har bir talabaga moslashuvchan ta'lim imkoniyatini beradi. Masalan, adaptiv o'quv tizimlari (Khan Academy, Smart Sparrow) talabaning bilim darajasiga qarab materialni murakkablashtiradi yoki soddalashtiradi.

2. Interaktivlik va muloqot.

Raqamli resurslar yordamida talabalar interaktiv mashg'ulotlarda qatnashib, murakkab tushunchalarni amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, fizikaviy jarayonlar simulyatsiyalari yordamida talabalar tajribalarni xavfsiz muhitda amalga oshirishi mumkin.

3. Ma'lumotlarni tezkor yangilash va ulashish.

Elektron formatdagi resurslarni yangilash, talabalarga tezkor ravishda etkazish va ularni onlayn muhitda bo'lishish imkoniyati mavjud.

4. Keng qamrov va turli xil resurslarga kirish.

Internet orqali talabalar turli xalqaro va mahalliy resurslarga, jumladan, ilmiy maqolalar, elektron kutubxonalar, ochiq dars materiallariga kirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

5. Gamifikatsiya va qiziqarli o'rganish muhiti.

O'quv resurslariga o'yin elementlarini kiritish orqali talabalar motivatsiyasini oshirish va ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Masalan, Duolingo kabi platformalar o'yin texnikasidan foydalanib, til o'rganishni qiziqarli va foydali qiladi.

6. Real vaqt rejimida baholash va fikr-mulohaza.

Raqamli platformalarda avtomatlashtirilgan testlar va baholash tizimlari talabalar o'z bilimlari haqida darhol fikr-mulohaza olishiga imkon yaratadi. Bu ularning bilim darajasini oshirish va kamchiliklarni bartaraf etishda muhimdir.

7. Ko'p formatli taqdimot.

Matnli materiallarga qo'shimcha ravishda video darslar, audio materiallar, grafikalar va 3D modellardan foydalanish, turli o'quv uslublariga ega talabalar uchun qulay sharoit yaratadi.

8. Ko'p tillilik imkoniyati.

Raqamli resurslar ko'pincha bir nechta tillarda taqdim etiladi, bu esa ko'p millatli talabalarga ta'lim olishni osonlashtiradi.

Talabalarining motivatsiyasini oshirish ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki yuqori motivatsiya talabaning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va uning o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Quyida talabalarining motivatsiyasini oshirishda yordam beruvchi asosiy omillarni batafsil ko'rib chiqamiz:

1. Maqsadga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni.

- **Aniq va real maqsadlar qo'yish:** Talabalar o'z oldilariga aniq va amalga oshiriladigan maqsadlarni qo'yishlari kerak. Maqsadlar talabaning kelajakdagi rejalari va qiziqishlariga mos kelganda, ularning motivatsiyasi oshadi.
- **O'quv materiallarining ahamiyatini tushuntirish:** Talabalarga o'rganilayotgan mavzuning hayotiy ahamiyati va amaliy qo'llanilishi haqida tushuntirish orqali qiziqishni oshirish mumkin.

2. Munosabat va qo'llab-quvvatlash.

- **O‘qituvchilarning qo‘llab-quvvatlashi:** O‘qituvchilar talabalarni rag‘batlantirishi, ularning savollariga javob berishi va ularga yordam ko‘rsatishi muhim.
 - **Ijobiy muhit yaratish:** Do‘stona va motivatsion muhit talabaning ishtirokini faollashtiradi. Tanqidni konstruktiv shaklda yetkazish, muvaffaqiyatlarni e‘tirof etish muhimdir.
- 3. Shaxsiylashtirilgan ta’lim**
- **Individual yondashuv:** Har bir talabaning bilim olish uslubi, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish muhimdir. Talabalar o‘zlariga mos yondashuvni his qilganda motivatsiyalari oshadi.
 - **O‘zini namoyon qilish imkoniyati:** Talabalar o‘z qobiliyatlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak. Bu ularning bilim olish jarayoniga qiziqishini oshiradi.
- 4. Rag‘batlantirish va tan olish**
- **Mukofotlash tizimi:** Talabalarni yaxshi natijalar uchun mukofotlash (masalan, ball, diplom, maqtov) ularning qiziqishini oshiradi.
 - **Rag‘batlantirish:** Jamoa oldida maqtash yoki kichik rag‘batlantiruvchi sovrinlar berish orqali talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi.
- 5. Interaktiv va innovatsion ta’lim usullari.**
- **Texnologiyalardan foydalanish:** Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv taqdimotlar, video va boshqa vositalar, darslarni yanada qiziqarli qiladi.
 - **Jamoaviy faoliyatlar:** Guruh bo‘lib ishlash, muhokama va bahslar talabalarni faol ishtirok etishga undaydi.
 - **O‘yin shaklidagi ta’lim:** Gamifikatsiya, ya’ni o‘quv jarayoniga o‘yin elementlarini qo‘shish, talabalarning ishtiyoqini oshiradi.
- 6. Talabaning ichki motivatsiyasini shakllantirish.**
- **Qiziqish uyg‘otish:** Talabalarga mavzuni ularning kundalik hayotlari bilan bog‘lab tushuntirish orqali qiziqish uyg‘otish mumkin.
 - **O‘zini rivojlantirishga undash:** Talabalarga bilim olish orqali o‘z shaxsiy imkoniyatlarini kengaytirish haqida tushuntirish, ularning ichki motivatsiyasini oshiradi.
- 7. Ta’limning amaliy qo‘llanilishi**
- **Amaliy mashg‘ulotlar:** Teoriya va amaliyotni bog‘lab o‘qitish talabalar motivatsiyasini oshiradi.
 - **Real loyihalarda ishtirok etish:** Talabalar haqiqiy hayotdagi muammolarni hal qilish bo‘yicha ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishlari lozim.

8. Fikrlash va mustaqillikni qo'llab-quvvatlash.

- **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish:** Talabalarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rag'batlantirish motivatsiyani oshiradi.
- **Qaror qabul qilish erkinligi:** Talabalarga o'z o'quv jarayonini boshqarish erkinligini berish (masalan, mavzularni tanlash) ularning faolligini oshiradi.

Raqamli o'quv resurslari (masalan, elektron kitoblar, onlayn platformalar, mobil ilovalar, virtual laboratoriyalar va boshqalar) zamonaviy ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Ularning afzalliklari ko'plab qulayliklarni ta'minlashda, ba'zi cheklavlari ham mavjud. Quyida bu haqda batafsil ma'lumot berilgan.

Raqamli o'quv resurslarining afzalliklari.

1. Mavjudlik va keng ko'lamlilik

- **Istalgan vaqtda foydalanish:** Talabalar dunyoning istalgan nuqtasida bo'lsa ham, raqamli o'quv resurslaridan foydalanishlari mumkin.
- **Cheklanmagan hajmda ma'lumot:** Internet orqali ulkan miqdordagi o'quv materiallariga kirish imkoniyati bor, jumladan, turli fanlar bo'yicha videolar, maqolalar va kurslar.

2. Interaktivlik.

- **Faol ishtirok:** Raqamli resurslar interaktiv o'yinlar, testlar, simulatsiyalar va videolar orqali bilimlarni mustahkamlash imkoniyati beradi.
- **Qiziqarli ta'lim jarayoni:** Animatsiyalar va 3D grafikalar yordamida murakkab tushunchalarni oson tushuntirish imkoniyati yaratiladi.

3. Moslashuvchanlik

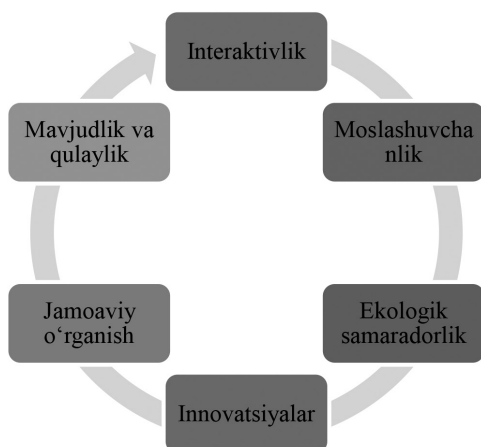
- **Individuallashtirilgan ta'lim:** Talabalar o'z o'quv jadvali, darajasi va qobiliyatlariga mos ravishda resurslardan foydalanishi mumkin.
- **O'zlashtirish tezligini boshqarish:** Talaba ma'lumotlarni o'z tempida o'rganishi, murakkab mavzularni qayta ko'rishi mumkin.

4. Sarflarni kamaytirish

- **Iqtisodiy samaradorlik:** Ko'pincha elektron resurslar bosma materiallarga qaraganda arzonroq yoki bepul taqdim etiladi.
- **Chop etish xarajatlarining yo'qligi:** Elektron materiallar ekologik jihatdan foydaliroq, chunki qog'ozdan foydalanish zarurati kamayadi.

5. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash

- **Sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayonini optimallashtirish:** Smart dasturlar talabaning qiyinchiliklarini aniqlab, mos o'quv yo'nalishini tavsiya qiladi.
- **Virtual va kengaytirilgan haqiqat:** Raqamli resurslar murakkab jarayonlarni vizual ko'rsatishga yordam beradi (masalan, kimyoviy reaksiyalarni simulatsiya qilish).

6. Jamoaviy ishini rag'batlantirish

• **Onlayn hamkorlik vositalari:** Talabalar birgalikda loyihalar yaratishi yoki masalalarni muhokama qilishi uchun platformalar mavjud.

• **Global hamjamiyatga ulanish:** Turli mamlakatlardagi o'qituvchi va talabalar bilan aloqa o'rnatish imkoniyati.

Raqamli o'quv resurslarining cheklavlari.

1. Texnik qiyinchiliklar.

• **Internetga qaramlik:** Raqamli

resurslardan foydalanish uchun barqaror internet aloqasi zarur.

• **Texnik muammolar:** Qurilmalarning ishlamasligi, platformaning nosozligi yoki dasturiy xatolar o'quv jarayoniga xalal berishi mumkin.

2. Disiplinaning pasayishi.

• **O'zini boshqarish qiyinligi:** Onlayn o'qishda talabalardan yuqori darajadagi o'zini boshqarish talab etiladi. Konsentratsiyani yo'qotish xavfi yuqori.

• **Chalg'ituvchi omillar:** Raqamli vositalar ko'pincha ijtimoiy tarmoqlar yoki boshqa chalg'ituvchi dasturlarga o'tib ketish imkonini yaratadi.

3. Individual yondashuvning cheklanganligi.

• **Shaxsiy aloqaning yo'qligi:** An'anaviy darslarga qaraganda, o'qituvchi va talabalar o'rtasida jonli muloqot kamroq bo'ladi.

• **O'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash qiyinligi:** Raqamli platformalarda talabalar o'zlariga xos qiyinchiliklarni ko'pincha ifodalashmaydi.

4. Motivatsiyaning pasayishi.

• **Yolg'iz o'qish:** Jamoaviy faoliyatning kamligi yoki dars muhitining yo'qligi talabaning motivatsiyasini kamaytirishi mumkin.

• **Tez zerikish:** Agar resurslar monotonda taqdim etilsa, talabalar tezda qiziqishni yo'qotadi.

5. Sifat muammolari.

• **Noto'g'ri ma'lumot xavfi:** Internetda ishonchsiz yoki noto'g'ri o'quv materiallariga duch kelish ehtimoli bor.

• **Resurslarning turli-tumanligi:** Hamma raqamli resurslar ham sifatli yoki o'quv dasturlariga mos kelmaydi.

6. Sog'liqqa ta'siri

- **Ko'z charchashi:**

Kompyuter yoki smartfon ekraniga uzoq tikilish ko'z charchashiga olib kelishi mumkin.

- **Harakatsizlik:** Raqamli resurslarga haddan tashqari ko'p vaqt sarflash harakatsizlik va sog'liq bilan bog'liq muammolarga sabab bo'lishi mumkin.

Raqamli resurslarni samarali qo'llash strategiyalari.

1. Dizayn va kontent sifatini oshirish.

Elektron o'quv resurslarini yaratishda pedagogik tamoyillar va dizayn psixologiyasi hisobga olinishi kerak.

2. Gamifikatsiya elementlaridan foydalanish

Ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali talabning qiziqishi va ishtiyoqini oshirish mumkin.

3. Ta'lim jarayonida aralash metodlarni qo'llash

An'anaviy ta'lim va raqamli vositalar birgalikda ishlatilishi samaradorlikni oshiradi.

4. O'qituvchilarning malakasini oshirish

Raqamli resurslarni samarali qo'llay olish uchun o'qituvchilarni muntazam ravishda tayyorlash va qayta tayyorlash talab etiladi.

Xulosa. Raqamli ta'lim muhitida talabalarining motivatsiyasini oshirish uchun zamonaviy o'quv resurslaridan foydalanish zarur. Ular nafaqat bilim olish jarayonini samarali qilish, balki ta'limni qiziqarli va ijodiy yo'nalishda tashkil etishga ham yordam beradi. Shu bilan birga, ushbu resurslardan unumli foydalanish uchun sifatni nazorat qilish va texnik imkoniyatlarni kengaytirish ustida ishlash lozim.

Raqamli ta'lim texnologiyalari yutuqlari yurtimiz ta'lim tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish va talabalar bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli o'quv resurslari ta'lim jarayonini yanada boyitish va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ularning keng imkoniyatlaridan foydalanish nafaqat o'quv jarayonini zamonaviylashtiradi, balki talabning qiziqish va ishtiyoqini

ham kuchaytiradi. Shu bilan birga, raqamli resurslarning sifatli va pedagogik maqsadlarga mos yaratilishi muhim ahamiyatga ega.

Talabalarning motivatsiyasini oshirish uchun yuqoridagi omillarni birgalikda qo'llash muhim. Har bir talabaning ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish, ularga qiziqarli va foydali ta'lim muhitini taqdim etish motivatsiya darajasini sezilarli oshirishi mumkin.

Raqamli o'quv resurslari ta'lim jarayonini yanada boyitadi va ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq, ulardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun texnik qiyinchiliklarni yengish, talabalarning motivatsiyasini oshirish va sifatli kontentni tanlash muhimdir. An'anaviy va raqamli ta'lim usullarini birlashtirish eng samarali yondashuv hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Erpayizovich, Nurmakhanov Kayrat. "IMPORTANT FACTORS FOR USING THE GEOGEBRA PROGRAM IN TEACHING ANALYTICAL GEOMETRY." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11 (2022): 691-693.
2. Nurmakhanov K. E. Improving the Methodology of Using the Geogebra Program in E-Learning Environment // *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*. – 2021. – C. 14571-14577.
3. Nurmakhanov K. THROUGH GEOGEBRA DIGITAL LEARNING SYSTEMS SOLVING PROBLEMS OF ANALYTICAL GEOMETRY // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. – 2020. – T. 8. – №. 4.
4. Erpayizovich, N. K. (2024). Methodology Of Teaching Future Teachers To Create Electronic Educational Resources In The Conditions Of Digitization. *Onomázein*, (62 (2023): December), 2575-2581.
5. Barakbaevich, P. B., & Erpayizovich, N. K. (2023). TEACHING MATHEMATICS USING THE GEOGEBRA SOFTWARE TOOL IN AN E-LEARNING ENVIRONMENT. *QUALITY OF TEACHER EDUCATION UNDER MODERN CHALLENGES*, 1(1), 360-365.
6. Prenov, B. B., & Nurmakhanov, K. E. (2022). Active methods of teaching analytical geometry in higher education institutions. *NeuroQuantology*, 20(18), 108.

ELEKTRON O'QUV RESURLARI DIZAYNI VA ISHLAB CHIQISHIDA DIDAKTIK PRINSIPLARNING AHAMIYATI

Nurmaxanov K.E.

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: elektron o'quv resurslari, didaktik prinsiplar, ta'lim samaradorligi, mazmunlilik, ko'rgazmalilik, interaktivlik, ta'lim texnologiyalari.

Ключевые слова: электронные образовательные ресурсы, дидактические принципы, эффективность обучения, содержательность, наглядность, интерактивность, образовательные технологии.

Key words: electronic educational resources, didactic principles, learning effectiveness, content relevance, visual representation, interactivity, educational technologies.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada elektron o'quv resurslarini loyihalash va ishlab chiqishda didaktik prinsiplarning ahamiyati yoritilgan. Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun mazmunlilik, sistemalilik, faollik, ko'rgazmalilik va moslashuvchanlik kabi prinsiplarning o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, amaliy misollar va zamonaviy ta'lim tizimidagi tajribalar orqali ushbu prinsiplardan foydalanishning afzalliklari ko'rsatilgan. Ushbu yondashuv elektron resurslarning o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ta'sirini oshirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается значение дидактических принципов в проектировании и разработке электронных образовательных ресурсов. Анализируются такие принципы, как содержательность, систематичность, активность, наглядность и адаптивность, которые играют важную роль в эффективной организации учебного процесса. Приведены практические примеры и современный опыт использования данных принципов в образовательной системе. Подход подчеркивает важность повышения влияния электронных ресурсов на процесс обучения.

SUMMARY:

This article explores the significance of didactic principles in designing and developing electronic educational resources. Principles such as content relevance, systematicity, active engagement, visual representation, and adaptability are analyzed for their role in enhancing the effectiveness of the learning process. Practical examples and modern educational practices highlight the benefits of utilizing these principles. The approach emphasizes the impact of electronic resources on students' learning outcomes.

Kirish. Bugungi kunda raqamlashtirishning ta'lim tizimiga kirib kelishi pedagogik jarayonlarni tubdan o'zgartirdi. An'anaviy ta'lim metodlari bilan

bir qatorda elektron resurslardan foydalanish o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkoniyatini beradi. Elektron o'quv resurslari (EOR) ta'lim jarayonida ma'lumotlarni yetkazib berish, o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirish kabi vazifalarni muvaffaqiyatli bajaradi. Shu bilan birga, bunday resurslarning muvaffaqiyati ularni yaratishda qo'llanilgan didaktik prinsiplar qanchalik aniq va to'g'ri bajarilganiga bog'liq [1,56-57p].

Didaktik prinsiplar o'quv jarayonining ilmiy va pedagogik asoslariga tayangan holda resursni loyihalashtirishga yordam beradi. Ular yordamida ta'limning qamrov doirasi va samaradorligini oshirish, shuningdek, o'quvchilarning ehtiyoj va xususiyatlarini hisobga olish mumkin. Ushbu maqolada didaktik prinsiplarning elektron o'quv resurslarini yaratish va ishlatishdagi roli, ularning ta'lim sifati va samaradorligiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

1. Didaktik prinsiplar: mazmuni va ahamiyati.

Didaktik prinsiplar ta'lim jarayonining asosiy qoidalari bo'lib, ular yordamida o'qituvchi o'quv jarayonini samarali tashkil etadi. Ushbu prinsiplar faqat an'anaviy ta'limda emas, balki elektron ta'lim tizimida ham muhim o'rin tutadi. Quyida asosiy didaktik prinsiplarning mazmuni va ularning elektron resurslar uchun ahamiyati ko'rib chiqiladi [2,68-69p]:

1.1. Mazmunlilik va sistemalilik.

Mazmunlilik prinsipiga ko'ra, ta'lim mazmuni ilmiy asoslangan va amaliyotga mos bo'lishi kerak. Elektron resurslarni yaratishda mazmunni puxta rejalashtirish, uni o'quvchilarning bilim darajasiga moslashtirish lozim. Sistemalilik esa mazmunning bosqichma-bosqich, mantiqiy izchillikda taqdim etilishini talab qiladi. Bu prinsip resurs foydalanuvchilari bilimni tartibli ravishda o'zlashtirishiga yordam beradi.

Misol: Matematika fanida geometrik shakllarni o'rgatuvchi elektron darslikda avval asosiy tushunchalar, so'ngra murakkab masalalar ketma-ketligi orqali bilim berish.

1.2. Faollik va mustaqillikni rivojlantirish.

O'quvchilarning faolligini oshirish ta'lim samaradorligining muhim sharti hisoblanadi. Elektron resurslar interaktiv elementlar, masalan, testlar, vazifalar va o'yinlar orqali o'quvchini faol o'rganishga jalb etadi. Shu bilan birga, mustaqillikni rivojlantirish uchun o'quv materiallari o'quvchilarga o'zlariga qulay sur'atda ishlash imkonini yaratadi [3,75-79p].

Misol: Tillarni o'rganish uchun mo'ljallangan onlayn platformalarda o'z-o'zini baholash testlari yoki video darslar taqdim etilishi.

1.3. Ko'rgazmalilik.

Ko'rgazmalilik prinsipi elektron resurslarning asosiy afzalliklaridan biridir. Audio, video, animatsiya kabi vizual va eshitish materiallari orqali ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qilish mumkin. Ushbu yondashuv o'quvchilar uchun qiyin bo'lgan tushunchalarni yengillashtirishga yordam beradi.

Misol: Biologiya fanida hujayraning tuzilishini interaktiv 3D modellar orqali tushuntirish.

1.4. Moslashuvchanlik va qiziqarlilik.

Elektron resurslar har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishlari va individual ehtiyojlarini hisobga olishi zarur. Moslashuvchan dasturlar yordamida resursni har bir o'quvchi uchun maxsus tarzda moslashtirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, qiziqarli va rang-barang materiallar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi[4,135-143p].

Misol: O'yinlar shaklidagi vazifalar orqali tarixiy voqealarni o'rgatish.

2. Elektron o'quv resurslarini loyihalash bosqichlari

Elektron o'quv resurslarini samarali yaratish uchun didaktik prinsiplarni hisobga olgan holda puxta rejalashtirish va ishlab chiqish bosqichlarini o'tish zarur. Ushbu jarayon quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

2.1. Tahlil bosqichi.

Elektron resursni ishlab chiqishdan avval ta'lim jarayonining maqsadlari va ehtiyojlarini aniqlash talab qilinadi. Ushbu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi:

- **O'quvchilarning ehtiyojlari va darajasini aniqlash:** Resurs qaysi yosh guruhiga mo'ljallangan va qaysi ko'nikmalarni rivojlantirishi lozimligini aniqlash.
- **Ta'lim mazmunining rejalashtirilishi:** O'quv dasturi va mavzular asosida resurs tarkibini belgilash.

2.2. Dizayn bosqichi.

Ushbu bosqichda resursning umumiy konsepsiyasi va ko'rinishi shakllantiriladi. Didaktik prinsiplar aynan shu bosqichda asosiy rol o'ynaydi [5,125-133p]:

- **Mazmun va formatni tanlash:** Matnlar, grafikalar, animatsiyalar, video va ovozli materiallar qaysi shaklda bo'lishi kerakligi aniqlanadi.
- **Interaktivlikni loyihalash:** O'quvchilar bilan resurs o'rtasidagi o'zaro ta'sir darajasini belgilash.

2.3. Ishlab chiqish bosqichi.

Bu bosqichda resurs texnik jihatdan amalga oshiriladi. Dasturlash, dizayn va multimediali vositalardan foydalanish orqali resurs yaratiladi [6,103-111p]:

- **Dasturiy platformalarni tanlash:** Moodle, Edmodo yoki boshqa maxsus dasturlarni tanlash.
- **Multimediali materiallarni yaratish:** Videolarni montaj qilish, animatsiyalar va grafikalar ishlab chiqish.

2.4. Baholash va sinovdan o'tkazish bosqichi

Tayyor resursning samaradorligi va sifatini baholash uchun sinov jarayonlari amalga oshiriladi:

- **Pilot testlar o'tkazish:** Resursni kichik guruhda sinab ko'rib, o'quvchilarning fikrini o'rganish.
- **Xatolarni aniqlash va tuzatish:** Foydalanuvchilardan kelib tushgan mulohazalarga ko'ra resursni takomillashtirish.

2.5. Joriy etish va qo'llab-quvvatlash bosqichi.

Resurs tayyor bo'lgach, u ta'lim tizimiga joriy qilinadi va undan foydalanish boshlanadi:

- **Resursni ta'lim jarayoniga kiritish:** O'qituvchilar va o'quvchilar uchun qo'llanma va treninglar tashkil etish [7,90-97p].
- **Texnik xizmat ko'rsatish:** Resurs doimiy ishlashini ta'minlash va yangilanishlarni amalga oshirish.

3. Didaktik prinsiplarning elektron resurslarda aks etishi.

Mazmunlilik va sistemalilik

Elektron resurslar aniqlik va tartibni ta'minlash maqsadida ma'lumotlarni bosqichma-bosqich taqdim etishi kerak. Masalan, algoritmlar, testlar va muammoli vaziyatlar orqali tushunishni chuqurlashtirish.

Faollik va mustaqillikni rivojlantirish.

Elektron resurslar o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb etishi lozim. Buning uchun interaktiv darsliklar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar samarali hisoblanadi.

Ko'rgazmalilik

Raqamli texnologiyalar vizual materiallardan samarali foydalanish imkonini beradi. Masalan, grafikalar, videolar, animatsiyalar yordamida murakkab tushunchalar oddiylashtiriladi.

Moslashuvchanlik.

Elektron o'quv resurslari individual talablarga mos bo'lishi lozim. Buning uchun moslashuvchan interfeyslar va shaxsiy o'qitish algoritmlaridan foydalanish muhimdir.

4. Amaliy misollar va zamonaviy tajribalar.

Elektron o'quv resurslarini yaratishda didaktik prinsiplarning qo'llanilishi bugungi zamonaviy ta'lim jarayonida samarali yondashuv sifatida e'tirof etilmoqda. Bu bo'limda global va milliy ta'lim tizimida qo'llanilayotgan amaliy tajribalar va ularning didaktik prinsiplarga asoslanganligi misollar bilan yoritiladi [8,145-149p].

4.1. Moodle platformasidagi ta'lim resurslari.

Moodle platformasi butun dunyoda keng qo'llanilayotgan ochiq kodli ta'lim platformasidir. Ushbu platforma didaktik prinsiplarni amalga oshirish uchun qulay vositalarni taqdim etadi:

- **Mazmunlilik va sistemalilik:** Har bir kurs mavzular bo'yicha qat'iy tuzilmani saqlaydi, bu esa bilimlarni izchil o'zlashtirishni ta'minlaydi.
- **Faollikni oshirish:** Interaktiv forumlar, topshiriqlar va testlar orqali o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi.
- **Ko'rgazmalilik:** Audio, video va grafik materiallar orqali mavzularni chuqurroq tushuntirish imkonini beradi.

Misol: Fizika fanini o'qitishda Moodle orqali o'quvchilar uchun masofaviy laboratoriya tajribalarini tashkil qilish. Ular tajribani ko'rib, keyinchalik uning natijalarini tahlil qiladilar.

4.2. Khan Academy tajribasi.

Khan Academy global ta'lim resursi bo'lib, u turli fanlar bo'yicha bepul darsliklar, videolar va testlarni taqdim etadi. Didaktik prinsiplarning elektron resurslar yaratishdagi ahamiyati ushbu platformada quyidagicha aks etgan [9,110-112p]:

- **Ko'rgazmalilik:** Har bir mavzu bo'yicha qisqa va tushunarli videoroliklar taqdim etiladi.
- **Faollik va mustaqillik:** O'quvchilar mustaqil ravishda mavzularni o'rganadi va amaliy topshiriqlar orqali o'z bilimlarini sinaydi.
- **Moslashuvchanlik:** Har bir foydalanuvchiga ularning darajasi va qiziqishlariga mos kurslar tavsiya etiladi.

Misol: Matematika kurslari orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni oladi, balki interaktiv testlar yordamida masalalarni yechishni o'rganadi.

4.3. O'zbekistondagi tajribalar

Raqamli ta'limni rivojlantirish yo'lida O'zbekistonda ham turli platformalar va loyihalar amalga oshirilmoqda. Misol sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- **EduMarket:** O'zbek tili va adabiyoti, matematika va boshqa fanlar bo'yicha interaktiv elektron resurslar yaratish. Ushbu resurslarda mavzular qiziqarli uslubda, ko'rgazmali grafikalar va o'yin shaklida taqdim etiladi.
- **Ziyonet portali:** Mazkur platforma o'quvchilar va o'qituvchilar uchun keng qamrovli ma'lumotlar bazasini taqdim etadi. Didaktik prinsiplar asosida tashkil etilgan kurslar o'quvchilarga mavzularni chuqur va tizimli o'rganish imkoniyatini beradi.

4.4. Virtual laboratoriyalar.

Bugungi kunda tabiiy fanlarni o'qitishda virtual laboratoriyalar muhim rol o'ynamoqda. Masalan, kimyo yoki biologiya fanlari bo'yicha virtual tajribalar orqali murakkab jarayonlarni xavfsiz va qiziqarli tarzda tushuntirish mumkin.

- **Misol:** Virtual laboratoriya orqali o'quvchilar DNK replikasiyasini kuzatishi yoki kimyoviy reaksiyalarni simulyatsiya qilishi mumkin. Bu usul ko'rgazmalilik va faollik prinsiplarini muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

4.5. Elektron darsliklar va mobil ilovalar.

Elektron darsliklar va mobil ilovalar yordamida ta'limni zamonaviylashtirish imkoniyati kengaydi.

- **Misol:** O'zbek tilidagi "Bilimdon" mobil ilovasi orqali bolalar uchun matematik masalalarni o'rgatish osonlashadi. Ilova moslashuvchan interfeysga ega bo'lib, turli yosh guruhlariga mo'ljallangan.
- Ko'rgazmalilik va moslashuvchanlik: Elektron darsliklarda videolar, grafikalar va testlar bilan boyitilgan materiallar o'quv jarayonini yanada samarali qiladi.

Xulosa. Elektron o'quv resurslarini ishlab chiqishda didaktik prinsiplar asosida yondashuv ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar orqali o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Amaliy misollar va tajribalar shuni ko'rsatadiki, didaktik prinsiplarga asoslangan elektron resurslar ta'lim samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalarni ta'limga qo'llash orqali o'quvchilar faolligi, mustaqilligi va qiziqishi ortadi, bilim olish jarayoni esa qiziqarli va qulay bo'ladi. Elektron o'quv resurslarini loyihalash va ishlab chiqish jarayoni ko'p bosqichli va puxta rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Har bir bosqichda didaktik prinsiplarning hisobga olinishi ushbu resurslarning ta'lim jarayonidagi samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo'jayev A. Pedagogika va didaktika asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Jonassen D. H. Designing Constructivist Learning Environments. Educational Technology, 2000.
3. Xolmatova Sh. Elektron resurslarning didaktik xususiyatlari. Toshkent: Innovatsiya markazi, 2022.
4. Erpayizovich Nurmakhanov Kayrat. "IMPORTANT FACTORS FOR USING THE GEOGEBRA PROGRAM IN TEACHING ANALYTICAL GEOMETRY." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 691-693.
5. Nurmakhanov K. E. Improving the Methodology of Using the Geogebra Program in E-Learning Environment //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 14571-14577.
6. Nurmakhanov K. THROUGH GEOGEBRA DIGITAL LEARNING SYSTEMS SOLVING PROBLEMS OF ANALYTICAL GEOMETRY //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – №. 4.
7. Erpayizovich N. K. (2024). Methodology Of Teaching Future Teachers To Create Electronic Educational Resources In The Conditions Of Digitization. Onomázein, (62 (2023): December), 2575-2581.
8. Barakbaevich P. B., & Erpayizovich, N. K. (2023). TEACHING MATHEMATICS USING THE GEOGEBRA SOFTWARE TOOL IN AN E-LEARNING ENVIRONMENT. QUALITY OF TEACHER EDUCATION UNDER MODERN CHALLENGES, 1(1), 360-365.
9. Prenov B. B., & Nurmakhanov, K. E. (2022). Active methods of teaching analytical geometry in higher education institutions. NeuroQuantology, 20(18), 108.

MUSTAQIL TA'LIM VA MASOFAVIY TA'LIM JARAYONLARINING O'XSHASHLIKLARI VA TAFOVUTLARINI ILMIY-DIDAKTIK TAHLIL QILISH

Xolmurodov B.B.

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: mustaqil ta'lim, masofaviy ta'lim, pedagogik asoslar, didaktik xususiyatlar, o'zini-o'zi boshqarish, shaxsiy ta'lim trayektoriyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli kompetensiyalar, motivatsiya, ta'lim samaradorligi.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, дистанционное обучение, педагогические основы, дидактические особенности, самоорганизация, индивидуальная траектория обучения, информационно-коммуникационные технологии, цифровые компетенции, мотивация, эффективность обучения.

Key words: Independent learning, distance learning, pedagogical foundations, didactic features, self-management, personal learning trajectory, information and communication technologies, digital competencies, motivation, educational effectiveness.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada mustaqil ta'lim va masofaviy ta'lim shakllarining nazariy asoslari, ularning o'xshashliklari va tafovutlari hamda ta'lim jarayonidagi amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Mustaqil ta'lim talabalarda ichki motivatsiya, shaxsiy tashabbus va o'zini-o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilsa, masofaviy ta'lim tashkiliy, metodik va texnologik qo'llab-quvvatlash orqali ta'limni tizimli tarzda olib borishga imkon beradi. Tadqiqot jarayonida har ikki ta'lim shaklida talabalardan yuqori darajada mustaqillik, vaqtni boshqarish va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish talab qilinishi aniqlangan. Shuningdek, vaqt taqsimoti tahlili shuni ko'rsatdiki, mustaqil ta'limda mashg'ulotlarning 60 foizi mustaqil ishlarga ajratilsa, masofaviy ta'limda bu ko'rsatkich 70–80 foizni tashkil etadi. Maqolada olingan natijalar asosida mustaqil va masofaviy ta'limni uyg'unlashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish, talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish hamda integratsiyalashgan ta'lim modelini ishlab chiqish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются теоретические основы самостоятельного и дистанционного обучения, их сходства и различия, а также практическое значение в образовательном процессе. В то время как самостоятельное обучение способствует развитию внутренней мотивации, личной инициативы и навыков самоорганизации студентов, дистанционное обучение позволяет осуществлять системное обучение посредством организационно-методического и технологического обеспечения. Исследование показало, что обе формы обучения требуют от студентов высокого уровня самостоятельности, умения управлять своим временем и эффективного использования цифровых технологий. Анализ распределения времени показал,

что если при самостоятельном обучении на самостоятельную работу отводится 60% занятий, то при дистанционном обучении этот показатель составляет 70–80%. На основании полученных в статье результатов выдвигаются предложения по повышению эффективности обучения путем сочетания самостоятельного и дистанционного обучения, развития цифровых компетенций студентов и разработки комплексной образовательной модели.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical foundations of independent learning and distance learning, their similarities and differences, and their practical significance in the educational process. While independent learning serves to develop internal motivation, personal initiative, and self-management skills in students, distance learning allows for systematic education through organizational, methodological, and technological support. The research revealed that both forms of learning require a high level of independence, time management, and effective use of digital technologies from students. Also, the analysis of time distribution showed that while 60 percent of classes in independent learning are devoted to independent work, this figure is 70–80 percent in distance learning. Based on the results obtained in the article, proposals are put forward to improve educational efficiency by combining independent and distance learning, develop digital competencies in students, and develop an integrated educational model.

Kirish. Mustaqil ta'lim va masofaviy ta'limning dolzarbligi bugungi kunda ta'lim tizimi modernizatsiyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Mustaqil ta'lim o'quvchilarda bilimlarni o'zlashtirish, qayta ishlash va amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, mustaqil ta'limning ahamiyati talabaning o'quv jarayonidagi subyektivligini oshirish, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishda ko'rinadi. Bu jarayon talabalarda tanqidiy va tizimli fikrlashni shakllantirish, shuningdek, shaxsiy javobgarlikni kuchaytirishda alohida o'rin tutadi [1]. Masofaviy ta'lim esa ta'limning innovatsion shakli sifatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslanadi hamda o'quv jarayonini geografik masofadan qat'i nazar amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu ta'lim shakli pandemiya davrida butun dunyo ta'lim tizimi uchun muqobil yechim sifatida dolzarb ahamiyat kasb etdi va bugungi kunda ham samaradorligi bilan e'tirof etilmoqda [2]. Masofaviy ta'limning ustunligi shundaki, u ta'lim oluvchiga o'quv materiallarini o'zining shaxsiy ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ravishda o'zlashtirish, vaqtni samarali taqsimlash hamda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish imkonini beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida mustaqil ta'lim va masofaviy ta'limning integratsiyalashuvi muhim metodik va didaktik ahamiyat kasb etadi. Bu uyg'unlashuv nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki talabalarda uzluksiz ta'limga tayyorlik, mustaqil qaror qabul qilish, o'z-o'zini nazorat qilish va raqamli muhitda ishlash kabi zamonaviy kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu bois, mustaqil va masofaviy ta'limning dolzarbligi nafaqat bugungi kun talabi, balki kelajakda

innovatsion jamiyat qurishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi [4]. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quv jarayonini moslashuvchan va innovatsion shaklda tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda an'anaviy ta'lim usullari zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashib, yangi didaktik imkoniyatlarni yaratmoqda. Jumladan, elektron darsliklar, onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya vositalari ta'lim oluvchilarda bilimlarni mustahkamlash, ularni real vaziyatlarga tadbiq etish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda [9;10]. Raqamli texnologiyalar, shuningdek, individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirishda katta imkoniyat yaratadi. Sun'iy intellektga asoslangan o'quv tizimlari talabning bilim darajasini tahlil qilib, unga mos topshiriqlar, resurslar va tavsiyalarni taklif etadi. Bu jarayon o'quvchi yoki talabada mustaqil o'qib-o'rganish, o'zini nazorat qilish va shaxsiy rivojlanishga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmalarini shakllantiradi [7]. Shu bilan birga, gamifikatsiya elementlari va raqamli test tizimlari o'quvchilarda motivatsiya va raqobat muhitini kuchaytirib, ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi [6]. Global tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish nafaqat bilimlarni o'zlashtirish sifatini oshiradi, balki talabalarda XXI asr kompetensiyalari – tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikatsiya va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu jihatdan, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining uzluksizligi va moslashuvchanligini ta'minlab, zamonaviy mehnat bozorida raqamli savodxonlikka ega, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda asosiy vosita sifatida qaralmoqda [8].

Mustaqil ta'lim – bu ta'lim oluvchining o'qituvchi rahbarligisiz, o'z-o'zini boshqarish va o'zini rivojlantirish faoliyatiga asoslangan jarayondir. Pedagogik nuqtayi nazardan, mustaqil ta'lim talabalarda bilimlarni izlash, qayta ishlash, o'zlashtirish va amaliy faoliyatga tadbiq etish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Mustaqil ta'lim shaxsiy faollikni rivojlantirish, o'zini nazorat qilish va javobgarlikni oshirish orqali talabning ta'lim jarayonidagi subyektivligini ta'minlaydi [11]. Psixologik jihatdan esa, mustaqil ta'limning asosida motivatsiya, o'z-o'zini rag'batlantirish, irodaviy sifatlar va shaxsiy qiziqishlar yotadi. Vygotskiy ta'lim nazariyasiga ko'ra, mustaqil ta'lim jarayoni “yaqin rivojlanish zonasi” orqali shaxsning mustaqil faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantiradi [13]. Bu jarayonda talaba bilim olishga ichki ehtiyoj sezadi va shu orqali ijodiy fikrlash, analitik yondashuv hamda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Masofaviy ta'lim zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim shakli bo'lib, ta'lim jarayonini masofa, vaqt va sharoitdan

qat'i nazar tashkil etishga imkon beradi. Didaktik nuqtayi nazardan, masofaviy ta'limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Moslashuvchanlik – o'quvchi o'quv materiallarini o'ziga qulay vaqtda o'zlashtiradi;
- Individuallik – talabaning bilim darajasi va qiziqishlariga mos o'quv yo'nalishi taqdim etiladi;
- Interaktivlik – onlayn platformalar orqali o'qituvchi va talaba o'rtasida ikki tomonlama muloqot amalga oshadi;
- Multimedaviylik – ta'lim jarayoni matn, audio, video, animatsiya va virtual simulyatsiyalar yordamida boyitiladi [4].

Masofaviy ta'limning yana bir muhim didaktik jihati – uning ochiqligi va global integratsiyaga moslashuvchanligidir. Bu esa ta'lim oluvchilarga xalqaro tajribalar va dunyo miqyosidagi bilim resurslaridan foydalanish imkonini beradi [5].

Natijalar va muhokama. Xorijiy tajribalardan Finlyandiya, Janubiy Koreya va Singapur ta'lim tizimlari raqamli transformatsiya jarayonida ilg'or namunalar sifatida ajralib turadi. Finlyandiyada "One-to-One" dasturi orqali o'quvchilar shaxsiy qurilmalar bilan ta'minlangan bo'lsa, Janubiy Koreyada "Smart Education" konsepsiyasi asosida ta'limning moslashuvchan modeli joriy etilgan [12]. AQSH va Yevropada esa Moodle, Blackboard va Canvas kabi LMS tizimlari ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda keng qo'llanilmoqda [2].

Mahalliy tajribaga nazar tashlasak, O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi asosida ta'lim tizimida raqamli infratuzilma shakllantirilmoqda. "ZiyoNet" ta'lim portali, "Onlayn maktab" loyihasi, oliy ta'limda Moodle va Google Classroom kabi tizimlarning joriy etilishi o'quv jarayonining zamonaviy shakllarini tatbiq etishda muhim qadam bo'ldi [14;15].

Mustaqil ta'lim va masofaviy ta'lim shakllari mazmunan turlicha bo'lsa-da, ularning bir qator umumiy jihatlari mavjud bo'lib, bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Talabadan yuqori darajada o'zini-o'zi boshqarishni talab qiladi.

Har ikki ta'lim shaklida ham o'quv jarayonining markazida talabaning mustaqil faoliyati turadi. Mustaqil ta'limda talaba o'zining o'quv topshiriqlarini mustaqil rejalashtirishi, vaqtini boshqarishi va natijalarini baholashi kerak bo'lsa, masofaviy ta'limda ham o'quv jarayoni ko'pincha talabadan vaqtini to'g'ri taqsimlash, vazifalarni belgilangan muddatda bajarish va o'zini nazorat qilishni talab etadi.

2. Moslashuvchanlik va shaxsiy ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyati.

Mustaqil ta'limda talaba bilimlarni izlash, o'zlashtirish va o'z ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatiga ega. Masofaviy ta'limda esa zamonaviy o'quv platformalari orqali individual ta'lim yo'nalishlarini shakllantirish, o'quv resurslarini shaxsiy qiziqish va bilim darajasiga moslashtirish mumkin. Shu bois, har ikki ta'lim shakli ham talabalarda shaxsiylashtirilgan o'quv strategiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish.

Mustaqil ta'lim jarayonida ilmiy ma'lumotlar bazalari, elektron kitoblar, turli onlayn resurslar muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Masofaviy ta'lim esa to'liq ravishda AKT vositalariga tayanadi: masofaviy o'qitish platformalari (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams), videodarslar, interaktiv simulyatsiyalar va elektron kutubxonalar asosiy o'quv manbalariga aylanadi.

Umuman olganda, mustaqil ta'lim va masofaviy ta'limning o'xshash jihatlarini ularni o'zaro uyg'unlashtirish imkoniyatini yaratadi. Har ikkisi ham talabalarda mustaqil fikrlashni, mas'uliyatni va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli, bu ikki shaklning integratsiyasi ta'lim samaradorligini yanada oshirishda istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

1-jadvali.

Mustaqil va masofaviy ta'lim o'xshashliklari

№	O'xshashlik jihati	Izoh
1	Talabadan yuqori darajada o'zini-o'zi boshqarishni talab qiladi	Har ikki ta'lim shaklida talaba o'z vaqtini rejalashtirishi, topshiriqlarni o'z vaqtda bajarishi va o'zini nazorat qilishi zarur. Bu jarayon shaxsiy mas'uliyat va intizomni talab etadi.
2	Moslashuvchanlik va shaxsiy ta'lim trayektoriyasini yaratish imkoniyati	Mustaqil ta'limda talaba o'z bilim olish yo'lini o'zi tanlaydi, masofaviy ta'limda esa onlayn platformalar individual ta'lim dasturlarini yaratish imkonini beradi.
3	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish	Mustaqil ta'limda elektron resurslar, ilmiy ma'lumotlar bazalari, onlayn darsliklar qo'llanilsa, masofaviy ta'lim to'liq AKT vositalariga asoslanadi (Moodle, Google Classroom, videodarslar va b.q.).

Mustaqil ta'lim va masofaviy ta'lim shakllari mazmunan bir-biriga yaqin ko'rinsa-da, ularning o'ziga xos tafovutlari mavjud bo'lib, bu farqlar ularni tashkil etish jarayonida muhim nazariy va amaliy jihatlarini belgilab beradi.

Birinchidan, motivatsiya va tashabbus nuqtayi nazaridan qaraganda, mustaqil ta'lim talabaning ichki ehtiyoji, shaxsiy qiziqishi va tashabbusiga asoslanadi. Talaba bilim olish jarayonida o'zini-o'zi rag'batlantirishi, vaqtini rejalashtirishi va o'z faoliyatini boshqarishi zarur. Masofaviy ta'lim esa tashqi omillarga –

tashkiliy yondashuv, metodik qo'llab-quvvatlash va texnologik infratuzilmaga tayanadi. Shu sababli masofaviy ta'limda talabanning faolligi o'qituvchi va platforma tomonidan yaratilgan imkoniyatlar bilan uyg'unlikda shakllanadi.

Ikkinchidan, ta'limni tashkil etish shakli jihatidan ham farqlar mavjud. Mustaqil ta'lim jarayonida talaba bilim olishning yo'nalishi va mazmunini asosan o'zi belgilaydi, o'quv manbalarini mustaqil tanlaydi hamda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalariga tayanadi. Masofaviy ta'lim esa maxsus elektron platformalar (Moodle, Google Classroom, MS Teams va boshqalar) orqali tizimli ravishda tashkil etiladi. Bu holat masofaviy ta'limning tartib-intizom va tashkiliy yondashuvga tayanishini ko'rsatadi.

Uchinchidan, baholash va nazorat masalasida ham sezilarli tafovutlar ko'zga tashlanadi. Mustaqil ta'limda talabanning o'zini-o'zi baholashi, shaxsiy refleksiya va o'z-o'zini tahlil qilish ko'proq ustuvor bo'lsa, masofaviy ta'limda onlayn testlar, elektron reyting tizimlari va avtomatlashtirilgan nazorat vositalari keng qo'llaniladi. Bu esa masofaviy ta'limda baholash jarayonining obyektivligini oshiradi, mustaqil ta'limda esa talabanning o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Mustaqil ta'lim va masofaviy ta'limning tafovutlari shuni ko'rsatadiki, birinchisi ko'proq shaxsiy tashabbus, motivatsiya va ichki faollikka tayanadi, ikkinchisi esa tashkiliy, metodik va texnologik qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Shu bois, zamonaviy ta'lim jarayonida bu ikki shaklning integratsiyasi o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, raqamli resurslardan samarali foydalanishga va o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks yondashuvni shakllantirishi mumkin.

2-jadvali.

Mustaqil ta'lim va masofaviy ta'limning tafovutlari.

№	Tafovut jihati	Mustaqil ta'lim	Masofaviy ta'lim
1	Motivatsiya va tashabbus	Asosan o'quvchi/talabanning ichki motivatsiyasi va shaxsiy tashabbusiga asoslanadi.	O'quv jarayoni tashkiliy, texnologik va metodik qo'llab-quvvatlash bilan olib boriladi.
2	Ta'limni tashkil etish	Talaba o'z rejasiga ko'ra bilim oladi, ko'proq mustaqil resurslarga tayanadi.	Maxsus platformalar (Moodle, Google Classroom, MS Teams) orqali interaktiv tarzda tashkil etiladi.
3	Baholash va nazorat	Ko'proq o'zini-o'zi baholash va shaxsiy refleksiya asosida amalga oshiriladi.	Onlayn testlar, elektron reyting tizimlari va avtomatlashtirilgan nazorat vositalari qo'llaniladi.

Mustaqil ta'lim va masofaviy ta'lim shakllarining o'zaro integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimi samaradorligini oshirishda muhim amaliy ahamiyatga ega. Avvalo, ularning uyg'unlashtirilishi o'quv jarayonini moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan tarzda tashkil etishga imkon yaratadi. Talaba masofaviy platformalar orqali o'z bilimlarini kengaytirs, mustaqil ta'lim orqali ularni chuqurlashtiradi va shaxsiy tajribasiga tadbiq etadi. Bu esa o'zlashtirish darajasini oshirish bilan birga, bilimlarni amaliy faoliyatga qo'llash imkonini ham beradi.

Ikkinchidan, bu ikki shaklni uyg'unlashtirish talabalarda mustaqil ishlash, vaqtni samarali boshqarish va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Mustaqil ta'lim talabalarda o'z-o'zini boshqarish, izlanish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini mustahkamlasa, masofaviy ta'lim AKT vositalaridan samarali foydalanish, onlayn resurslar bilan ishlash va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, bu integratsiya nafaqat talabalarning bilim olish jarayonini samarali qiladi, balki ularni zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllantirishga ham yordam beradi. Chunki hozirgi davr mutaxassisidan mustaqil fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, axborot bilan ishlash va raqamli texnologiyalardan erkin foydalanish ko'nikmalari talab etilmoqda.

3-jadvali.

Mustaqil va masofaviy ta'limda vaqt taqsimoti

Ta'lim shakli	Auditoriya (yoki onlayn sinxron) mashg'ulotlari	Mustaqil ta'lim (o'zlashtirish, topshiriqlar, izlanish)	Izoh
Mustaqil ta'lim	~40%	~60%	Talaba auditoriyada olgan bilimlarini mustaqil mustahkamlaydi; o'zini-o'zi boshqarish va motivatsiya asosiy o'rinda turadi.
Masofaviy ta'lim	~20–30% (onlayn videodarslar, sinxron uchrashuvlar)	~70–80% (asinxron topshiriqlar, forumlar, elektron resurslar)	Yuklamaning katta qismi mustaqil ishlashga va platformalardan foydalanishga qaratiladi; kredit tizimida belgilanadi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ta'lim va masofaviy ta'limning o'xshashliklari va tafovutlarini hisobga olish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mustaqil ta'lim talabalarda ichki motivatsiya, o'zini-o'zi boshqarish, shaxsiy tashabbus va mustaqil fikrlashni rivojlantirs, masofaviy

ta'lim tashkiliy, metodik va texnologik qo'llab-quvvatlash orqali ta'limni tizimli tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu ikki shaklni bir-birini to'ldiruvchi sifatida uyg'unlashtirish orqali ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan, shaxsiylashtirilgan va samarali qilish mumkin. Bu jarayon talabalarda nafaqat mustaqil ishlash va vaqtni boshqarish ko'nikmalarini, balki raqamli kompetensiyalarni ham shakllantiradi. Shunga ko'ra, yangi ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish, mustaqil va masofaviy ta'lim integratsiyasiga asoslangan modelni yaratish hamda uni ta'lim bosqichlarida qo'llash dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu bilan birga, o'qituvchilarni metodik jihatdan tayyorlash, integratsiyalashgan ta'lim tajribalarini amaliyotga joriy etish va xalqaro ilg'or yondashuvlarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish ham ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov S. (2020). Mustaqil ta'limni tashkil etishning pedagogik asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Anderson T. (2011). The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press.
3. Bozkurt A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. Asian Journal of Distance Education, 15(1), 1–6.
4. Moore M. G., Dickson-Deane, C., & Galyen, K. (2011). E-learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? Internet and Higher Education, 14(2), 129–135.
5. Садуллаев И. Ш., & Зарипов, Н. Н. (2015). Персональная учебная среда учащегося в режиме дистанционного обучения. Международная научная школа «Парадигма». Лято, (8), 227-232
6. Deterding S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamification: Defining gamification. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference, 9–15.
7. Holmes W., Bialik M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
8. OECD. (2020). Digital Education Outlook 2020: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. OECD Publishing.
9. UNESCO. (2021). The Futures of Education: Learning to Become. Paris: UNESCO Publishing.
10. Mansurov T. (2024). Ta'limning formal, noformal va informal turlarining bilim olish jarayonidagi o'ziga xos afzalliklari. "Педагогическая акмеология" международный научно-методический журнал, 9(17).
11. B.B. Xolmurodov. Talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini gamifikatsiya yordamida rivojlantirish // Inter Education & Global Study. 2025. №7.
12. Sahlberg P. (2015). Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press.
13. Vygotsky L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-apreldagi PQ–6079-son qarori.
15. Xolmurodov B. (2022). Pandemiya sharoitida masofaviy ta'limning samaradorlik omillari. Ta'lim va Innovatsion Tadqiqotlar Jurnal, 3(2), 45–52.

KASBIY TAYYORGARLIKDA LOYIHA ASOSIDA O'QITISH (PROJECT-BASED LEARNING) IMKONIYATLARI

Mansurov T.Z.

Buxoro davlat universiteti 2-bosqich tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: loyiha asosida o'qitish, Project-Based Learning, kasbiy tayyorgarlik, informatika o'qituvchisi, metodologiya, ma'lumotlarni tahlil qilish, pedagogik innovatsiya.

Ключевые слова: Проектное обучение, проектное обучение, профессиональная подготовка, учитель информатики, методология, анализ данных, педагогические инновации.

Key words: Project-based learning, Project-Based Learning, professional training, computer science teacher, methodology, data analysis, pedagogical innovation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning - PBL) metodikasini qo'llashning samaradorligi o'rganilgan. Tadqiqot eksperimental-solishtirma dizayn asosida olib borilib, eksperimental guruhda PBL metodikasi, nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish usullari tatbiq etildi. Ishtirokchilar sifatida 3-4-kurs bo'lajak informatika o'qituvchilari jalb qilinib, umumiy 60 nafar talaba ikkiga teng taqsimlandi. Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda test sinovlari, amaliy topshiriqlar, kuzatuv, anketalar hamda yarim tuzilgan intervyulardan foydalanildi. Olingan natijalar statistik tahlil, kontent-analiz, kuzatuv tahlili, anketa natijalarini qayta ishlash va intervyu kodlash metodlari orqali qayta ishlanib, ularning umumiy ulushi pirog diagramma va chiziqli grafikda aks ettirildi. Tadqiqot natijalari PBL metodining talabalar bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini oshirish, mustaqil ishlash malakasini rivojlantirish va kasbiy motivatsiyasini kuchaytirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается эффективность использования методологии проектного обучения (Project-Based Learning, PBL) в профессиональной подготовке будущих учителей информатики. Исследование проводилось по сравнительно-экспериментальному методу: в экспериментальной группе применялась методология PBL, в контрольной – традиционные методы обучения. В исследовании приняли участие будущие учителя информатики 3–4 курсов, общее количество студентов составило 60 человек, которые были разделены на две группы поровну. Для сбора и анализа данных использовались тесты, практические задания, наблюдение, анкетирование и полуструктурированное интервью. Полученные результаты обрабатывались методами статистического анализа, контент-анализа, анализа наблюдений, обработки результатов анкетирования и кодирования интервью, а их общая доля была отражена в круговых диаграммах и линейных графиках. Результаты исследования показали, что метод PBL является эффективным инструментом для совершенствования знаний, умений и

компетенций студентов, развития навыков самостоятельной работы и укрепления профессиональной мотивации.

SUMMARY:

This article studies the effectiveness of using the Project-Based Learning (PBL) methodology in the professional training of future computer science teachers. The study was conducted based on an experimental-comparative design, with the PBL methodology applied in the experimental group, and traditional teaching methods in the control group. 3rd-4th-year future computer science teachers were involved as participants, and a total of 60 students were divided equally into two groups. Tests, practical assignments, observation, questionnaires, and semi-structured interviews were used to collect and analyze data. The results obtained were processed using statistical analysis, content analysis, observation analysis, processing of questionnaire results, and interview coding methods, and their total share was reflected in pie charts and line graphs. The results of the study showed that the PBL method is an effective tool for improving students' knowledge, skills, and competencies, developing independent work skills, and strengthening professional motivation.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak informatika o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni o'ziga xos innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Ta'lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda real hayotdagi muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning - PBL) metodikasi zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida alohida o'rin tutadi[1].

PBL yondashuvi ta'lim oluvchilarni faol o'quv jarayonining markaziga qo'yadi, ularni mustaqil izlanishga, axborotni tahlil qilishga va ijodiy yechimlar ishlab chiqishga yo'naltiradi. Ushbu metod orqali o'quvchi yoki talaba real hayotiy vaziyatlar asosida loyihalarni ishlab chiqadi, bu esa nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikma va kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun bunday yondashuv nafaqat dasturlash, algoritmash va texnologik vositalardan foydalanish malakasini mustahkamlaydi, balki pedagogik mahoratini ham oshirish imkonini beradi[2].

Loyiha asosida o'qitish jarayonida talabalarning hamkorlikda ishlashi, mas'uliyatni bo'lishishi va jamoaviy qarorlar qabul qilishi kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, PBL metodikasidan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi, chunki u talabalarda motivatsiyani oshirish, mustaqil o'rganish odatini shakllantirish va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida loyiha asosida o'qitish imkoniyatlarini o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi[3].

Mavzuga doir manbalar tahlili. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning - PBL) metodini qo'llash masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy ilmiy

adabiyotlarda keng o'rganilgan. O'zbekiston olimlari ham bu metodikani ta'lim tizimiga integratsiya qilish borasida ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Jumladan, Yo'ldoshev va boshqalar (2021) tadqiqotlarida informatika o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida PBL yondashuvi orqali o'quvchilarning amaliy dasturlash, algoritmik tafakkur va texnologik vositalardan samarali foydalanish ko'nikmalari sezilarli darajada oshishi aniqlangan. Shuningdek, Mamatqulov (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda loyiha asosida o'qitishning milliy ta'lim tizimidagi imkoniyatlari va mavjud metodik muammolari tahlil qilingan [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning — PBL) metodikasini qo'llash samaradorligini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy pedagogik tadqiqot tamoyillari asosida ishlab chiqilgan kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlarning afzalliklarini birlashtiruvchi aralash metod (mixed methods) tanlandi, chunki bu yondashuv nafaqat sonli ko'rsatkichlar orqali, balki sifatli ma'lumotlar tahlili yordamida ham natijalarni har tomonlama yoritish imkonini beradi[5-7].

Tadqiqot eksperimental-solishtirma dizayn asosida tashkil etildi. Eksperimental guruhda PBL metodikasi to'liq integratsiya qilinib, o'quv jarayoni real hayotiy vaziyatlarga asoslangan loyihalar orqali olib borildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy dars o'tish metodlari qo'llanildi. Guruhlarning boshlang'ich tayyorgarlik darajasi va akademik ko'rsatkichlari tadqiqot boshida maxsus diagnostika vositalari yordamida aniqlanib, teng sharoitlar ta'minlandi[8].

Ishtirokchilar sifatida pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan 3-4-kurs bo'lajak informatika o'qituvchilari tanlab olindi. Umumiy ishtirokchilar soni 60 nafar bo'lib, ular tasodifiy tanlash usuli orqali 30 nafardan ikki guruhga ajratildi. Eksperimental guruh talabalari bilan loyiha asosidagi topshiriqlar, dasturiy mahsulot ishlab chiqish, algoritm loyihalash, veb-ilova va ta'limiy dastur tuzish bo'yicha ishlar olib borildi[9].

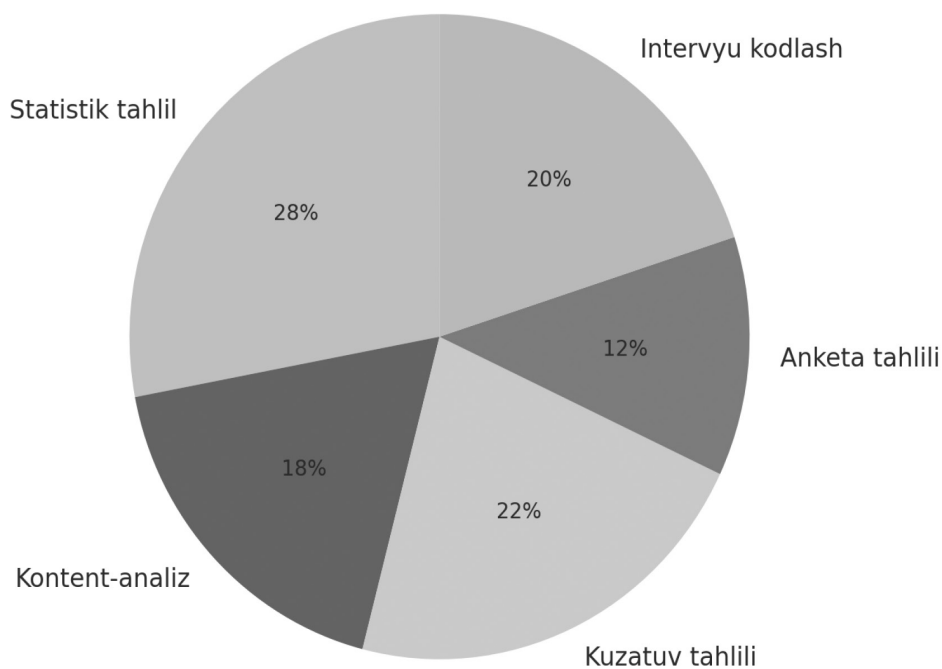
Tadqiqot vositalariga bilim va ko'nikmalarni aniqlash uchun ishlab chiqilgan testlar, amaliy topshiriqlar, kuzatuv varaqalari, talabalar motivatsiyasini aniqlash uchun psixologik so'rovnomalar, hamda yarim tuzilgan intervyu savollari kiritildi. Kuzatuv jarayonida talabalar faoliyati, hamkorlik darajasi, mustaqil izlanish qobiliyati, loyiha topshiriqlarini bajarishdagi mas'uliyati va ijodkorligi muntazam ravishda qayd etildi[10].

Ma'lumotlarni tahlil qilish bosqichida bir nechta metodlardan foydalanildi.

Shuningdek, chiziqli grafikda metodlar ulushining taqqoslamali ko'rinishi keltirilgan (1-rasm). Bu ko'rinishda metodlar o'rtasidagi foiz farqlari yanada aniq aks etgan.

Tadqiqotda qo'llangan ma'lumot tahlili metodlarining ulushi

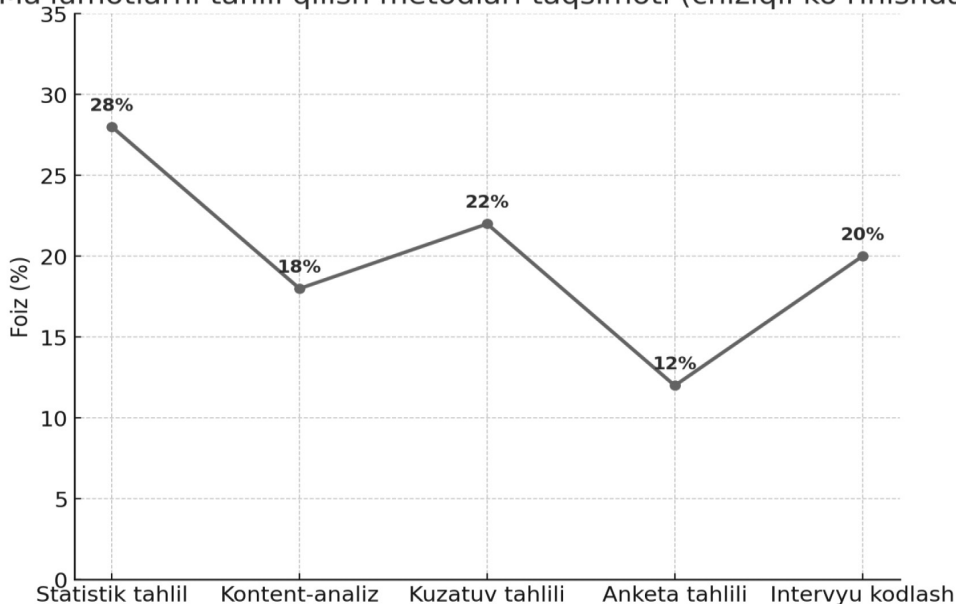

1-jadval. Tadqiqotda qo'llangan ma'lumot tahlili metodlarining ulushi

Statistik tahlil (o'rtacha qiymat, dispersiya, t-test) guruhlar o'rtasidagi farqlarni miqdoriy jihatdan aniqlashda asosiy vosita bo'ldi va umumiy tahlilning 28 % ulushini tashkil etdi. Kontent-analiz (18 %) suhbat va intervyu natijalarida olingan sifatli ma'lumotlarni ma'noli kategoriyalarga ajratish va ularning mazmuniy xulosasini chiqarish uchun qo'llanildi. Kuzatuv natijalarini tahlil qilish (22 %) talabalar faoliyatidagi o'zgarish dinamikasini aniqlash imkonini berdi. Anketalar natijasini qayta ishlash (12 %) talabalar fikrlarining umumiy tendensiyalarini aniqlashga xizmat qildi. Suhbat va intervyu natijalarini kodlash (20 %) esa talabalarning PBL metodikasiga bo'lgan subyektiv munosabatini tizimlashtirishga yordam berdi[11].

Natijada, tadqiqot metodologiyasi PBL metodining bo'lajak informatika o'qituvchilarining nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtirish, mustaqil ishlash malakasini rivojlantirish, texnologik kompetensiyasini oshirish va kasbiy motivatsiyasini kuchaytirishdagi ahamiyatini ilmiy asosda aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, metodologik yondashuv natijalarning ishonchliligi va dolzarbligini ta'minlash bilan birga, PBL metodikasini informatika o'qituvchilari tayyorlash jarayoniga tatbiq etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun puxta poydevor yaratdi[12].

Ma'lumotlarni tahlil qilish metodlari taqsimoti (chiziqli ko'rinishda)

1-rasm. Ma'lumotlarni tahlil qilish metodlari ulushining chiziqli ko'rinishi

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning - PBL) metodikasi bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega. Eksperimental guruhda PBL asosida tashkil etilgan o'quv jarayoni talabalarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtirish, mustaqil izlanish olib borish, ijodkorlik va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga sezilarli hissa qo'shdi. Ma'lumotlarni tahlil qilish natijasida PBL metodini qo'llash talabalarning texnologik kompetensiyasini oshirish, motivatsiyasini kuchaytirish va real hayotiy muammolarni hal etish qobiliyatini shakllantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, bu yondashuv an'anaviy dars metodlariga qaraganda ko'proq vaqt va metodik tayyorgarlik talab etishi, shuningdek, texnik ta'minotning yetarli darajada bo'lishi zarurligi ham aniqlangan[13].

1) **Oliy ta'lim dasturlariga integratsiya** - PBL metodikasini bo'lajak informatika o'qituvchilari tayyorgarlik jarayoniga muntazam integratsiya qilish va uni amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari va kurs loyihalari bilan uyg'unlashtirish.

2) **Metodik qo'llanmalar yaratish** - PBL yondashuvi bo'yicha o'qituvchilar uchun milliy ta'lim tizimiga mos metodik qo'llanmalar va o'quv materiallarini ishlab chiqish.

3) **Texnik ta'minotni kuchaytirish** - loyiha asosidagi topshiriqlarni sifatli bajarish uchun zamonaviy kompyuter texnikasi, dasturiy ta'minot va internet resurslarini yetarli darajada ta'minlash.

4) **O'qituvchilarni qayta tayyorlash** - PBL metodikasini samarali tatbiq eta oladigan malakali pedagoglarni tayyorlash va mavjud kadrlarni qayta o'qitish dasturlarini tashkil etish.

5) **Hamkorlikni kengaytirish** - talabalarning loyihalarini amaliyotga joriy etish maqsadida maktablar, IT kompaniyalar va boshqa ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish.

Ushbu tavsiyalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish bo'lajak informatika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqib, ularning nafaqat zamonaviy texnologiyalarni puxta egallagan, balki o'z kasbida ijodkor va tashabbuskor mutaxassislar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi [14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.J.Boltayev va boshqalar. Informatika -T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. - 88 b.
2. M. R. Fayziyeva, D.M. Sayfurov, R.K. Atamuratov va boshqalar. Informatika va axborot texnologiyalari. Darslik – Toshkent. - 2021. – 19-23 b.
3. Бахронов Б. И. У., & Мансуров, Т. З. У. (2021). Вычисление существенного спектра обобщенной модели Фридрихса в системе Maple. Наука, техника и образование, (2-2 (77)), 35-38.
4. М.В.Гаврилов В.А.Климов Информатика и информационные технологии :учебник для вузов - Москва: Издательство Юрайт, 2023. - 355 с.
5. Мансуров Т. З. У. (2022). Классификация видов самостоятельных работ учащихся на уроках математики по дидактическому признаку. Science and Education, 3(6), 1078-1084.
6. Мансуров Т. З. У. (2022). Самостоятельная работа на уроках математики это средство творческого развития учащихся. Science and Education, 3(6), 1116-1121.
7. Мансуров Т. З. У. (2022). Психолого-дидактические условия развития речемышлительной деятельности учащихся в процессе обучения математике. Science and Education, 3(6), 1109-1115.
8. Мансуров Т. З. У. (2022). Целесообразные уровни самостоятельности. Science and Education, 3(6), 1129-1135.
9. Mansurov T. (2024). Improving science teaching efficiency using the h5p plug. Solution of social problems in management and economy, 3(5), 231-235.
10. Mansurov T. (2024). Ta'limning formal, noformal va informal turlarining bilim olish jarayonidagi o'ziga xos afzalliklari. " Педагогическая акмеология" международный научно-методический журнал, 9(17).
11. T. Z. Mansurov (2024). Informal ta'limning o'qitish samaradorligini oshirishdagi roli. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(54), 232-237.
12. Xolmurodov B. (2022). Boshlang'ich ta'lim yo 'nalishida axborot texnologiyalar fanini o'qitishning interfaol metodlari: "keys-stadi" metodi. Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali, 2(2).
13. Xolmurodov B. (2022). Matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirishda kahoot platformasidan foydalanish. Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali, 2(2).
14. Xolmurodov B. (2024). Informatika va raqamli texnologiyalar fanini o'qitishda quizlet va kahoot platformalaridan foydalanish. Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali, 4(4).

TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Menlibayeva A.O.

*Nukus davlat pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası
assistent o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tarbiya darsi, kommunikativ ko'nikma, muloqot, pedagogik texnologiya, interaktiv metod, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvchi faolligi, nutqiy rivojlanish, ijtimoiy kompetensiya, pedagogik yondashuv.

Ключевые слова: воспитательный урок, коммуникативные навыки, педагогические технологии, интерактивные методы, личностно-ориентированное обучение, речевое развитие, учебная активность, социальная компетентность.

Key words: moral education lesson, communicative skills, pedagogical technology, interactive methods, student-centered learning, speech development, learner engagement, social competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tarbiya darslarining o'quvchilarda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi farqlar yoritilib, shaxsga yo'naltirilgan va interaktiv metodlar orqali o'quvchilarning fikr almashish, muloqotga kirishish, o'z fikrini asoslab bayon etish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda o'qituvchining roli, darsdagi metodik yondashuvlar va pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье проанализированы педагогические основы развития коммуникативных навыков учащихся на уроках воспитания. В ходе исследования раскрыты различия между традиционными и современными подходами, обоснована необходимость применения личностно-ориентированных и интерактивных методов, способствующих развитию у учащихся умений выражать и обосновывать своё мнение, вести диалог и участвовать в обсуждениях. Рассмотрена роль педагога в формировании коммуникативной компетентности, а также предложены практические рекомендации по повышению эффективности воспитательных занятий.

SUMMARY:

This article analyzes the pedagogical foundations of developing students' communicative skills in moral-educational lessons. The study highlights the differences between traditional and modern approaches and justifies the importance of using student-centered and interactive methods that enhance learners' abilities to express and support their opinions, engage in dialogue, and participate

in discussions. The role of the teacher in shaping communicative competence is examined, and practical recommendations are provided to improve the effectiveness of educational sessions.

Kirish. XXI asrda ta'lim sohasida yuz berayotgan tub islohotlar zamonaviy o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki hayotiy va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishiga xizmat qiluvchi **universal kompetensiyalarni**, xususan **kommunikativ ko'nikmalarni** rivojlantirishni taqozo etmoqda. Ta'limga kommunikativ yondashuvning integratsiyalashuvi o'quvchi shaxsini shakllantirishda markaziy omillardan biri hisoblanadi, chunki bugungi kunda axborot almashish, jamoaviy ish olib borish, fikrni aniq, ravon va asosli ifodalash jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashishning muhim mezonlariga aylangan.

Ta'limning barcha bosqichlarida, ayniqsa, o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kommunikativ salohiyatini rivojlantirishga e'tibor qaratilishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, tarbiya darslari kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish va mustahkamlashda keng imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quv-tarbiyaviy maydon sanaladi. Tarbiya darslari orqali o'quvchilarda ijtimoiy faollik, jamoada ishlash qobiliyati, o'z fikrini erkin bayon eta olish, boshqalarni tinglash va tushunish madaniyati shakllanadi.

Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab tarbiya darslari hali ham o'qituvchi markazli yondashuv asosida tashkil etiladi. O'quvchilar faolligi, shaxsiy fikr bildirishi va muloqotda mustaqil ishtirok etishi past darajada bo'lib qolmoqda. Bu esa tarbiya jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ana shu holat o'quvchilar bilan ishlashda zamonaviy, interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan kommunikativ texnologiyalardan foydalanishni zarurat darajasiga olib chiqmoqda.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim rol o'ynaydi:

- muloqotga yo'naltirilgan dars mazmuni;
- savol-javob, bahs-munozara, rolli o'yin, dramatizatsiya kabi metodlar;
- o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi demokratik munosabat;
- shaxsiy fikr va nuqtayi nazarni baholashga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimi.

Mazkur maqolada 5–7 sinf tarbiya darslari misolida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish texnologiyalarining amaliy samaradorligi, ularni dars jarayoniga integratsiyalash tamoyillari va bu yo'ldagi muammolar hamda ularning yechimlari tahlil etiladi.

I. Zamonaviy pedagogikada o'quvchilarning shaxsiy sifatlarini shakllantirishda kommunikativ ko'nikmalar muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa,

tarbiya mashg'ulotlarida o'quvchilarning o'z fikrini erkin bayon qilishi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi, faol tinglash va empatiya kabi ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: ***“Biz yoshlarga shunchaki bilim emas, balki ularni hayotga, jamiyatga moslashtiradigan ko'nikmalarni berishimiz kerak”*** [1].

Metodologiya. Tadqiqotda kuzatish, suhbat, so'rovnoma, tajriba-sinov metodlari asosida 5–7-sinflarda tarbiya darslari o'tkazildi. Tajriba guruhi darslarida interfaol metodlar – “Bahsli savollar”, “Rollarni ijro etish”, “Guruqli tahlil”, “Fikrlar charxi”dan foydalangan holda, kommunikativ faoliyatga yo'naltirildi. Ushbu tadqiqot **amaliy-pedagogik tahlil**ga asoslangan bo'lib, o'rganilayotgan muammoning nazariy va amaliy jihatlarini aniqlashtirish hamda kommunikativ texnologiyalarning ta'sirchanlik darajasini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

Nazariy tahlil. Tadqiqot boshlanishida kommunikativ kompetensiya, tarbiya darslari metodikasi, o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojlanish bosqichlari bo'yicha adabiyotlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar va ta'limiy hujjatlar (O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi me'yoriy hujjatlari) tahlil qilindi.

Tahlil va muhokama. Yig'ilgan ma'lumotlar sifatli (kontekstual) va miqdoriy (statistik) usullar yordamida tahlil qilindi. O'quvchilarning fikr almashishdagi faollik darajasi, o'qituvchining savol berish texnikasi, va kommunikativ topshiriqlarning natijalari solishtirildi. Bundan kelib chiqib tajriba davomida quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi: O'quvchilarning dars davomida erkin fikr bildirish faolligi 68% dan 91% ga oshdi, 5–7-sinf o'quvchilarining og'zaki nutqida sinonim, iboralar va bog'lovchilardan foydalanish ko'rsatkichlari yaxshilandi, kommunikatsion vaziyatlarda (suhbat, munozara, nutqiy topshiriqlar) faol ishtirok etuvchilar soni ko'paydi, o'zaro hurmat va tinglash madaniyati mustahkamlandi.

Pedagogik tadqiqotlar (V.V. Serikov, G.G. Granik, A.A. Leon'tyev) shuni ko'rsatadiki, kommunikativ ko'nikmalar yoshligidanoq shakllanadi va bu o'quvchilarning o'z fikrini muloqot orqali ifodalashga imkon yaratadi. Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish orqali o'quvchilar o'zaro muloqotga kirishadi, bu esa ularning til va nutq madaniyatini rivojlantiradi. Qoraqalpoq sinflari uchun esa bu alohida ahamiyatga ega, chunki ular ikki (yoki ko'p) tilli muhitda ta'lim oladi. Tarbiya darslari o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishda, ularning ijtimoiylashuvi va madaniy ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Jumladan, ushbu

darslar orqali o'quvchilarda muloqotga kirishish, fikr almashish, boshqalarning fikrini eshitish va hurmat qilish, o'z nuqtayi nazarini himoya qilish kabi kommunikativ ko'nikmalar rivojlanadi. Biroq, mavjud ta'lim amaliyotida bu salohiyatdan to'laqonli foydalanilmayotgani aniqlanmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, aksar hollarda tarbiya darslari ma'lumot yetkazishga asoslangan monologik shaklda tashkil etiladi. Bunday darslarda o'qituvchi asosiy axborot manbai sifatida ishtirok etadi, o'quvchilar esa tinglovchi rolida bo'ladi. Bu yondashuv esa:

- o'quvchilarda mustaqil fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirmaydi;
- ijtimoiy-psixologik jihatdan ishonch va faollikni pasaytiradi;
- tarbiya darsining kommunikativ salohiyatini cheklaydi.

So'rovnoma va kuzatuv natijalari asosida aniqlanishicha, o'quvchilarning katta qismi tarbiya darslarida faqat passiv tinglovchi bo'lib qolmoqda. Bu esa ularning nutqiy va ijtimoiy faoliyatida sustlikni yuzaga keltirmoqda.

Tajribaviy kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, interaktiv usullardan foydalanilgan darslarda o'quvchilar ancha faol, qiziqishlari yuqori, o'z fikrini erkin bayon etishga harakat qiladi. Xususan, quyidagi metodlar yuqori samaradorlikni ko'rsatdi:

- Bahs va munozara – o'quvchilar o'z fikrlarini asoslaydi, boshqalarning fikrini eshitadi;
- Rolli o'yinlar – o'zini turli ijtimoiy rollarda tutish orqali muloqot ko'nikmasini mustahkamlashga xizmat qiladi;
- “Aqliy hujum” va “Fikrlar klasteri” – erkin fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, darsda kichik guruhlar bilan ishlash, savol-javob metodlari, og'zaki topshiriqlar yordamida fikr almashuvga imkon yaratildi. Bu o'quvchilarning muloqotga kirishish, fikrni ifodalash, baholash va muloqotda murosaga kelish kabi muhim ko'nikmalarini rivojlantirgan.

Nazariy manbalar ham kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda tarbiya darslarining rolini ta'kidlaydi. A. A. Leontyev fikricha, kommunikatsiya — bu faqat axborot almashish emas, balki ijtimoiy tajriba almashinuvi bo'lib, uni faqat faol muloqot jarayonida rivojlantirish mumkin [3]. Shu bois, o'qituvchi o'quvchilarni faol suhbatga jalb qiladigan muhit yaratishi zarur.

Biroq, amaliyotda metodik yondashuvlar, o'qituvchining kommunikativ madaniyati va darsni rejalashtirishdagi kamchiliklar sababli bu imkoniyatlar to'liq ishga solinmayapti. Darslarning texnologik asoslarda tashkil etilmasligi, o'quvchi markazli yondashuvning yo'qligi va nutqiy faollikni rag'batlantirmaslik kabi omillar bu sohadagi muammolar sirasiga kiradi.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan nazariy tahlil va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, tarbiya darslari o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda salmoqli imkoniyatlarga ega. Ammo bu imkoniyatdan samarali foydalanish o'qituvchining metodik yondashuvi, darsda interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning qo'llanilishiga bevosita bog'liq.

Kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish nafaqat o'quvchilarning nutqiy faolligini, balki ijtimoiy tajribasini, hamkorlikda ishlash, empatiya, madaniy muloqot va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shu bois tarbiya darslarida faqat axborot yetkazishga emas, balki fikr almashish, savol-javob, bahs-munozara, rolli o'yinlar, guruhiiy faoliyat kabi metodlar asosida faol muloqot muhitini yaratishga e'tibor qaratilishi lozim.

O'quvchilarni kommunikativ faoliyatga jalb etuvchi pedagogik yondashuvlar o'quvchilarning shaxsiy faolligini oshiradi, fikr bildirishga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi, jamoadagi ijtimoiy munosabatlarni sog'lomlashtiradi, nutq madaniyatini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya darslarini kommunikativ yondashuv asosida tashkil etish – zamonaviy ta'limning dolzarb talabidir. Bu esa nafaqat ta'lim sifatiga, balki o'quvchining shaxsiy rivojiga, ijtimoiylashuviga va kelajakdagi hayotiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kelgusida o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, innovatsion texnologiyalarni qo'llay olish salohiyati va muloqot madaniyati tarbiya darslarining muvaffaqiyat kaliti bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston - maktab bo'sag'a nuqtasi. // Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2022. - B. 45.
2. Сериков В.В. Образование и личность. – М.: Логос, 1999.
3. Леонтьев А. А. Деятельность, сознание и личность. Москва: Наука, 1974. - 356 с.
4. Ashurov K.A. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. - Toshkent: Fan, 2017.
5. Nazarova F.X. Bolalarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish. - T.: "O'zbekiston", 2020.

MEDIA MUTAXASSISLIKNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA YONDASHUVLAR

Alimov Z.Ch.

*Termiz davlat universiteti, Ijtimoiy fanlar fakulteti
“Pedagogika va ijtimoiy ish” kafedrasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: media, mediakompetensiya, media savodxonlik, mediamutaxassislik, raqamli texnologiyalar, media, madaniyat, xavfsizligi, etika, interaktiv, ta’lim, raqamli pedagogika.

Ключевые слова: медиа, медиакomпетенция, медиаграмотность, медиаспециализация, цифровые технологии, медиа, культура, безопасность, этика, интерактивный, образование, цифровая педагогика.

Key words: media, media competence, media literacy, media specialization, digital technologies, media, culture, security, ethics, interactive, education, digital pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada mediamutaxassislikni shakllantirish jarayonining zamonaviy talablari, media savodxonlik va mediakompetensiyaning mohiyati, shuningdek raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotning o‘ziga xosligi shundaki, unda media tushunchasi faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki shaxsning kasbiy shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi integrativ pedagogik kategoriya sifatida ochib beriladi. Maqolada mediamutaxassislikning tarkibiy elementlari, media madaniyat, media etikasi, media xavfsizligi va media manipulyatsiyalarni anglash kabi ko‘nikmalar bilan bog‘langan holda talqin qilinadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar - sun’iy intellekt, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, interaktiv media vositalari - o‘quvchi va o‘qituvchilarda mediamutaxassislikni shakllantirishga qanday ta’sir qilishi ilmiy asosda ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari mazkur yo‘nalishda samarali yondashuvlarni taklif etib, mediamutaxassislikni shakllantirishning nazariy va amaliy ahamiyatini yoritadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье всесторонне анализируются современные требования процесса формирования медиаспециализации, сущность медиаграмотности и медиакomпетенности, а также научно-методические основы развития в гармонии с цифровыми технологиями. Уникальность исследования заключается в том, что понятие медиа раскрывается не только как коммуникативное средство, но и как интегративная педагогическая категория, непосредственно влияющая на профессиональное становление личности. В статье медиаспециализация трактуется в связи с её структурными элементами, медиакультурой, медиаэтикой, медиабезопасностью и навыками понимания медиаманипуляций. Кроме того, научно показывается, как современные технологии — искусственный интеллект, цифровые платформы, социальные сети, интерактивные медиасредства - влияют на формирование медиаспециализации у учащихся и преподавателей. Результаты исследования предлагают эффективные подходы в

этом направлении, освещая теоретическое и практическое значение формирования медиа-специализации.

SUMMARY:

This article thoroughly analyzes the modern requirements of the process of forming media specialization, the essence of media literacy and media competence, as well as the scientific-methodological foundations of development in harmony with digital technologies. The uniqueness of the study lies in the fact that the concept of media is revealed not only as a communicative tool, but as an integrative pedagogical category that directly influences the professional formation of the individual. The article interprets media specialization in connection with its structural elements, media culture, media ethics, media security, and skills such as understanding media manipulations. Furthermore, it scientifically demonstrates how modern technologies - artificial intelligence, digital platforms, social networks, interactive media tools - influence the formation of media specialization in students and teachers. The research results propose effective approaches in this direction, highlighting the theoretical and practical significance of forming media specialization.

Kirish. Axborotning tezkor tarqalishi, ijtimoiy tarmoqlarning global kommunikatsiyaga aylanishi, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi natijasida media shunchaki axborot vositasi emas, balki ijtimoiy ong, madaniyat, iqtisodiyot va ta'lim tizimini shakllantiruvchi strategik maydonga aylandi. Shu sababli mediamutaxassislikni shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Chunki har bir mutaxassis - pedagog, iqtisodchi, shifokor, injener yoki san'atkor bo'lishidan qat'i nazar - media bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi, axborot oqimini tahlil qila olishi va media vositalaridan ongli va samarali foydalana bilishi kerak.

Media tushunchasi bugungi kunda keng ma'noda qo'llanilib, axborotni yaratish, qayta ishlab tarqatish, saqlash va iste'mol qilishga xizmat qiluvchi barcha vositalar majmuini anglatadi. Media matn, foto, video, audio, grafika, animatsiya, interaktiv platformalar yoki raqamli ilovalar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Media jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanganligi sababli, uning ta'lim jarayonida tutgan o'rni ham tobora ortib bormoqda. Shaxsning media bilan ishlash qobiliyati, uning media savodxonligi, mediakompetentligi va media madaniyati darajasi uning professional rivojlanishiga bevosita ta'sir qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mediamutaxassislikni shakllantirish faqat media vositalaridan foydalanishni o'rganish emas, balki media orqali mustaqil fikrlash, media matnlarni tahlil qilish, axborotlarni tekshirish, feyk xabarlarini aniqlash, media manipulyatsiyalarni tushunish va media-mahsulotlar yaratish kabi murakkab ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Bu jarayon shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantiradi, ijtimoiy faolligini oshiradi va kasbiy faoliyatida raqobatbardosh bo'lishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning o'rganilganlik darajasi haqida so'z ketganda, O'zbekiston ilmiy muhitida media savodxonlik va mediakompetensiya sohasida bir qator tadqiqotlar olib borilganini qayd etish zarur.

Jumladan, B.R.Rasulov, M.Sh.Xolmatova, Sh.X.Jo'rayev, G.T.Saidova kabi tadqiqotchilar media savodxonlikni rivojlantirish, ta'lim jarayoniga AKT va raqamli vositalar integratsiyasining metodik asoslarini yoritgan. Ularning tadqiqotlarida media ta'limning nazariy asoslari, media madaniyat, media etika, media xulq-atvor, media xavfsizligi kabi tushunchalar keng tahlil qilingan. Biroq mediamutaxassislikni shakllantirish masalasi ko'proq umumiy yondashuvlar bilan cheklangan bo'lib, uning zamonaviy texnologiyalar bilan uzviy bog'liqligi, shaxsning kasbiy kompetensiyalariga ta'siri va media vositalar bilan faol ishlash mexanizmlari yetarlicha chuqur o'rganilmagan.

Xususan, ilmiy adabiyotlarda media savodxonlik tushunchasi ko'proq axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmasi sifatida izohlangan bo'lsa, mediamutaxassislik bunday tahlildan tashqari media vositalarni amalda qo'llay olish, media mahsulotlar yaratish, media platformalar bilan ishlash, axborotni kodlash va dekodlash, auditoriyani anglash va kommunikativ strategiyalar ishlab chiqish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Bu jihatdan qaraganda, mediamutaxassislikni shakllantirish masalasi media savodxonlikni oshirishdan kengroq va chuqurroq pedagogik jarayondir.

Zamonaviy texnologiyalar mediamutaxassislikni shakllantirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellekt (AI), raqamli tarmoqlar, interaktiv ta'lim platformalari, videodarslar, virtual haqiqat (VR), qo'shimcha reallik (AR), 3D-modellashtirish, grafik dizayn, podkastlar, bloglar, vloglar, jurnalistik platformalar, raqamli tahrir dasturlari - bularning barchasi media kontent yaratish va media jarayonlarini boshqarish uchun qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda nafaqat muloqot vositasi, balki media maktabi, media maydoni va media laboratoriyasiga aylanib bormoqda. Bu platformalar talaba va pedagoglarga media mahsulotlar yaratish, ularni tahlil qilish va tarqatish imkonini beradi.

Mediamutaxassislikni shakllantirish pedagogik nuqtai nazardan ham, texnologik nuqtai nazardan ham murakkab jarayon bo'lib, uning samaradorligi o'qituvchi tayyorgarligi, o'quv jarayonining texnik ta'minoti, o'quvchilar motivatsiyasi va media vositalarning didaktik integratsiyasiga bog'liq. Pedagogning media bilan ishlashga bo'lgan tayyorgarligi, media madaniyati, media etikasi va media xavfsizligiga oid bilimlari mediamutaxassislik shakllanishining poydevoridir.

Mazkur maqola mediamutaxassislikni shakllantirishning nazariy, amaliy va texnologik asoslarini yoritish, media savodxonlikni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish, raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan holda kompetensiyalarni shakllantirishning metodik yondashuvlarini tahlil qilishni maqsad qiladi. Shuningdek, mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, unda media nafaqat axborot tizimi sifatida, balki kasbiy kompetensiyalarni shakllantiruvchi strategik platforma sifatida ochib beriladi.

Tahlil va natija. Zamonaviy ta'lim o'z faoliyatini, tezkor va shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda talabalarda nafaqat bilim, balki media bo'yicha ko'nikma va malakalarni egallash darajasiga bog'liq. Shu bois pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish muammosi bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasida mediata'lim muammolari S.Beknazarova, Ya.Mamatova, S.Sulaymanova va boshqa bir qancha olimlar tomonidan o'rganilib, ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan A.Fyodorov, A.Milyutina, A.Veryaev, V.Protopopova, Ye.Nikitina, I.Fateeva, G.Onkovich, L.Zaznobina, N.Zmanovskayalar mediata'limni tashkil etish bo'yicha salmoqli izlanishlar olib borishgan.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining televidenie va jurnalistikaga oid fanlari orqali mediakompetentligini rivojlantirish borasida xorijiy olimlardan A.Silverblatt, McMahon, R.Kubey, C.M.Worsnop, W.J.Potter, U.Carlssonlar tadqiqot ishlarini olib borishgan.

O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi hamda kompetentligi muammosi N.Muslimov, R.Isyanov va boshqa bir qancha olimlar tomonidan o'rganilgan.

Ta'limda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammolari A.Abduqodirov, A.Pardayev, M.Mamarajabov, N.Taylakov, S.Tursunov, U.Begimqulov, U.Yuldashev, F.Zakirova, A.Eminov va boshqa bir qancha olimlar tomonidan o'rganilgan.

Mediata'lim va mediakulturaning zamonaviy rivojlanish bosqichida "mediamutaxassislikni shakllantirish" masalasi nafaqat kommunikatsiya, jurnalistika yoki texnologiyalar bilan bog'liq soha, balki barcha kasbiy sohalar uchun strategik ahamiyat kasb etadigan ilmiy- amaliy yo'nalishga aylandi. Chunki XXI asrning asosiy ijtimoiy jarayonlari axborot oqimining keskin ortishi, media platformalarning hayotning barcha sohalariga chuqur kirib borishi, shaxsning ongiga, qaror qabul qilish jarayoniga, ijtimoiy xulq-atvoriga va professional faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatishi bilan tavsiflanadi. Shu bois, mediamutaxassislik tushunchasini shakllantirishda mediaga oid bilimlarning

mazmuni, uning mohiyati, asosiy kategoriyalari va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashgan metodik yondashuvlar ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinishi muhimdir.

Media atamasi filologiya va kommunikatsiya fanlari terminologiyasida "vosita", "uzatuvchi", "kanal" ma'nolarini anglatadi. Media - bu ijtimoiy va shaxsiy axborotni yaratish, uzatish, tarqatish va iste'mol qilishga xizmat qiluvchi texnologik vositalar majmuasi bo'lib, matn, tasvir, audio, video, grafika yoki raqamli formatda bo'lishi mumkin.

Media tushunchasi har doim ikki asosiy elementni o'z ichiga oladi: birinchisi - axborot yaratish jarayoni, ikkinchisi - ushbu axborotni ommaga yetkazish mexanizmi. Shu jihatdan qaraganda media faqat texnik vosita emas, balki ijtimoiy hodisa, madaniy fenomen, kommunikativ maydon va inson bilan jamiyat o'rtasidagi vositachi tizimdir. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda media shaxs ongini shakllantiruvchi, qadriyatlar tizimini belgilovchi, jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatadigan kuchli ijtimoiy institut sifatida izohlanadi. Bu jihatdan uning ta'lim jarayonidagi o'rni beqiyos bo'lib, ayniqsa, mediata'limning metodik rivoji asta-sekin barcha ta'lim bosqichlariga kirib bormoqda.

Mediamutaxassislik tushunchasining shakllanishi bevosita media savodxonlik, mediakompetentlik va media madaniyat kabi kategoriyalar bilan bog'liq. Media savodxonlik - bu shaxsning media xabarlarini ongli qabul qilishi, tahlil qilishi, baholashi va ularni qayta yaratish qobiliyatidir. Media savodxon odam axborotning qaysi biri ishonchli, qaysi biri manipulyativ ekanini ajrata oladi, media xabarlarining maqsadini, ularning ijtimoiy ta'sirini tushunadi va media kontentni qanday ishlatishni biladi. Shu jihatlari bilan media savodxonlik shaxsning intellektual salohiyatini oshiradi, ijtimoiy faolligini kuchaytiradi va unga ma'lumotlar bilan mustaqil ishlash imkoniyatini taqdim etadi.

Mediakompetensiya esa media savodxonlikdan keng qamrovli tushuncha bo'lib, unda media bilan ishlashning amaliy, texnik, axloqiy, psixologik va analitik jihatlari mujassam bo'ladi. Mediakompetent shaxs media mahsulotlarini yaratish, tahrirlash, ularni baholash, turli platformalarda nashr qilish va kommunikativ vaziyatlarda to'g'ri qo'llash qobiliyatiga ega bo'ladi. Zamonaviy ta'lim muassasalarida mediakompetentlikni shakllantirish - bu shaxsni media muhitda mustaqil faoliyat yuritishga tayyorlash, unga media xabarlarining global ta'sir mexanizmlarini tushuntirish va media orqali professional faoliyatni tashkil etish imkonini yaratish demakdir.

Talabalar orasida media kompetensiyasini rivojlantirishdagi muhim muammolardan biri texnologiyaning jadal rivojlanishidir. Media platformalar, qurilmalar va raqamli vositalarning doimiy evolyutsiyasi bilan talabalar eng

so'nggi tendentsiyalardan xabardor bo'lish va ushbu murakkab tizimlarda harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallash muammosiga duch kelishadi. Bundan tashqari, turli xil ommaviy axborot vositalarida mavjud bo'lgan ma'lumotlarning katta hajmi o'z-o'zidan qiyinchilik tug'diradi.

Talabalar o'zlari duch keladigan ma'lumotlarning ishonchliligi va ishonchliligini tanqidiy baholay olishlari, haqiqiy manbalar va noto'g'ri ma'lumotlar o'rtasidagi farqni bilishlari kerak. Bundan tashqari, onlayn maxfiylik va raqamli xavfsizlik bilan bog'liq tashvish ortib bormoqda, bu esa media kompetensiyasini rivojlantirish muammolarini yanada kuchaytiradi.

Talabalar raqamli ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan xavf-hatar, masalan, shaxsiy hayotning buzilishi va havf haqida ma'lumotga ega bo'lishi va o'zlarini himoya qilish uchun bilim va ko'nikmalar bilan jihozlanishi kerak. Umuman olganda, ushbu muammolar kasbiy ta'limda talabalar o'rtasida media kompetensiyasini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishni ta'kidlaydi.

Kasbiy ta'lim sohasi talabalarni tez o'zgaruvchan jamiyat talablariga tayyorlashning ahamiyatini uzoq vaqtdan beri tan olgan. So'nggi yillarda ushbu tayyorgarlik turli shakl va platformalarda media-kontentni tanqidiy tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyatini anglatuvchi media kompetensiyasiga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilimlarni ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilish usullarini tubdan o'zgartirgan raqamli davrda media kompetensiya ayniqsa dolzarb bo'lib qoldi.

Texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan va hayotimizda ajralmas rol o'ynamoqda, o'qituvchilar o'z o'quv dasturlarida media kompetensiyasini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, media kompetensiyasi nafaqat talabalarning tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi, balki ularga bugungi kunda mavjud bo'lgan juda ko'p ma'lumotlar to'plami bo'ylab samarali harakat qilish imkonini beradi va shu bilan ularga ongli qarorlar qabul qilish va raqamli jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, media kompetensiya media savodxonligini oshirish, raqamli fuqarolikni rivojlantirish va noto'g'ri ma'lumotlar va soxta yangiliklarga qarshi turish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Oxir oqibat, media kompetensiyasini rivojlantirish talabalarni kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga tayyorlash va ularni murakkab va o'zaro bog'liq dunyoda rivojlanish uchun zarur ko'nikmalar bilan jihozlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Media kompetensiyasi professional ta'limda muhim rol o'ynaydi, bu odamlarga bugungi raqamli asrda mavjud bo'lgan keng ko'lamlı media

platformalar va vositalardan samarali foydalanish va ulardan foydalanish imkonini beradi. Bir tadqiqotda ta'kidlanganidek, media kompetensiya bir qator ko'nikmalarni, jumladan, media-kontentni tanqidiy tahlil qilish va baholash qobiliyatini, shuningdek, media kontentini o'ylab va mas'uliyat bilan ishlab chiqarish va almashish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Kasbiy ta'limda media kompetensiyasi o'quvchilarga mazmunli va xabardor muhokamalarda qatnashish, bilim yaratishga hissa qo'shish va murakkab muammolarga innovatsion echimlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bundan tashqari, media kompetensiya bo'lajak mutaxassislarni turli auditoriyalar bilan samarali muloqot qilish, tez rivojlanayotgan media landshaftlariga moslashish va o'z sohalarida texnologik yutuqlar salohiyatidan foydalanish uchun zarur ko'nikmalar bilan ta'minlaydi.

Shunday qilib, professional ta'limda media kompetensiyasini rivojlantirish odamlarni tobora o'zaro bog'langan va ommaviy axborot vositalari bilan to'yingan dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlash uchun juda muhimdir.

Media savodxonlik mediani qabul qilish va uning faoliyatini baholash bo'yicha ko'nikmalar va malakalar majmuini bildiradi.

Media savodxonlik media funksiyalarini tushunish, mazkur funksiyalarni amalga oshirish sifatini baholash va o'z-o'zini ifoda yetish, shuningdek, ijtimoiy jarayonlarda ishtirok yetish uchun medialar bilan ratsional hamkorlikka kirishishga urg'u beradi. Media savodxonlik ko'rqirrali va u bilimlarning rivojlanganlik tuzilmasiga asoslangan keng istiqbolni taqozo yetadi. Media savodxonlik darajasini butun insonning hayoti davomida bilishga oid, hissiy, yestetik va yetik media axborotlarni idrok qilish, sharhlash va tahlil qilish jarayonida ko'tarish mumkin.

“Media savodxonlikning yuqori darajasiga yega auditoriya media olamini tushunish, boshqarish va baholashning yuqori darajasiga yega bo'ladi”. Media savodxonlik insonga “uning idroki va tushunishiga mos bo'lgan tarixiy cheklangan mazmunlarga javob berish”ga yordam beradi. Bu mediamatnlarni o'qish va qayta tushunishni, “Buni ko'rgach, men kim bo'lib shakllanaman?” savolga javob berishni ta'minlovchi savodxonlikdir.

Mediamutaxassislikni shakllantirish - yuqoridagi barcha jarayonlarning integratsion natijasidir. Mediamutaxassis faqat media vositalaridan foydalanishni biladigan shaxs emas, balki media orqali ijtimoiy, madaniy va professional jarayonlarni boshqarish qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsdir. Bunday mutaxassis media hodisalarini chuqur tahlil qiladi, axborot oqimining mazmunini anglaydi, media manipulyatsiyalarni fosh eta oladi, media mahsulotlar yarata oladi va

ularni ta'lim, biznes, boshqaruv yoki madaniyat sohalarida samarali qo'llay oladi.

Zamonaviy texnologiyalar mediamutaxassislikni shakllantirish jarayoniga yangi sifat bosqichini olib kirmoqda. Bugungi kunda media nafaqat an'anaviy televizion yoki matbuot vositalari bilan chegaralanmaydi, balki ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi platformalar, virtual va qo'shimcha reallik texnologiyalari, podkastlar, bloglar, videoplatformalar va raqamli grafik dizayn dasturlari bilan boyidi. Bu vositalar media kontentni yaratish, tarqatish va tahlil qilish jarayonini osonlashtiradi, imkoniyatlarni kengaytiradi va o'qituvchilar hamda talabalar uchun yangi metodik platformalar yaratadi.

Talabalar mediasavodxonligi rivojlanishi bir necha komponent (tarkibiy qismlar)ga asoslanadi.

Birinchi komponent - tajriba. Qanchalik bizda media va real borliq bilan aloqa o'rnatish tajribasi ko'r bo'lsa, shunchalik media savodxonlikning yuqori darajada rivojlanishi uchun ko'roq imkoniyatga yega bo'linadi.

Ikkinchi komponent - media sohasiga ko'nikmalarni faol jalb yetish.

Uchinchi komponent - yetilish mustaqil ta'lim olishga tayyorlik.

Dj.Rotter tomonidan ilgari surilgan auditoriya mediasavodxonligi rivojlanishi ko'rsatkichlarining yuqori va quyi darajalari bu boradagi muhim ma'lumotlardan bo'lib, ulardan kasbiy redagogik jarayonda ham keng foydalanish yuqori samara beradi.

Ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalari, interaktiv taqdimotlar, digital modul tizimlari, onlayn treninglar, masofaviy platformalar, mobil o'quv ilovalari va raqamli laboratoriyalar tobora keng qayta-shakllanib mediata'limga tatbiq etilmoqda. Bularning barchasi mediamutaxassislikni shakllantirish jarayonida ta'lim oluvchilarning media resurslar bilan faol ishlashini, yangiliklarni yaratish jarayonida media vositalardan foydalanishini va mediamuhitning murakkab mexanizmlarini anglashiga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq yana bir muhim jihat - bu media etikasi va media xavfsizligi. Media kengaygani sari xavfsizlik masalalari ham ortib bormoqda. Internetda feyk xabarlar, manipulyativ kontentlar, targ'ibotg'oyaviy xabarlar, kiberxavf-xatarlar va shaxsiy ma'lumotlar tarqalishi xavfi kuchaymoqda. Shu sababli mediamutaxassislikni shakllantirish jarayonida shaxsga media etikasi, axborot xavfsizligi, kiberhujumlardan himoyalaniish, shaxsiy ma'lumotlarni asrash, mas'uliyatli onlayn muloqot kabi jihatlar o'rgatiladi. Bu jarayon o'zbek tadqiqotchilari tomonidan ham alohida ilmiy yo'nalish sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Mediata'limning zamonaviy yondashuvlaridan biri - konstruktivistik yondashuv bo'lib, u media orqali bilimlarni mustaqil yaratish, o'quvchi yoki o'qituvchi o'z tajribasini media yordamida kengaytirish va yangi kontent ishlab chiqishiga asoslanadi.

Bunday yondashuvda shaxs axborotni tayyor holatda emas, balki media kontentni qayta ishlab, yangi ma'lumotni mustaqil kashf qilish orqali o'zlashtiradi. Bu yondashuv talabalarda ijodkorlikni, mustaqil fikrlashni, tanqidiy tahlilni va media xabarlarini qayta kodlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Mediata'limning yana bir zamonaviy yondashuvi - kompetensiyaviy yondashuv bo'lib, u media bilan ishlash qobiliyatlarini ko'nikma, malaka va amaliy faoliyat bilan bog'laydi. Shaxs mediakompetent bo'lishi uchun nafaqat nazariy bilim, balki amaliy yaratuvchanlikka ega bo'lishi talab qilinadi. Zamonaviy ta'limda aksariyat o'qituvchilar media mahsulotlar yaratish, o'quvchilarni media loyihalariga jalb qilish, videodars va podkastlar tayyorlash orqali o'quv jarayonini boyitmoqda.

Uzoq yillik ilmiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, mediamutaxassislikni shakllantirish nafaqat texnik o'rgatish, balki shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytirish, media madaniyatni shakllantirish, axborotlar bilan tanqidiy ishlash madaniyatini rivojlantirishning murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonidir. Bu jarayonning muvaffaqiyati o'quvchi yoki pedagogning media platformalar bilan ishlash tajribasiga, texnik imkoniyatlar mavjudligiga, raqamli muhitga moslashuvchanlik darajasiga va ta'lim tizimining media integratsiyasiga tayyorligiga bog'liq.

Demak, mediamutaxassislikni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biriga aylandi. Chunki media bugungi jamiyatda shaxsning dunyoqarashi, fikrlashi, qaror qabul qilishi, mehnat bozori talablariga javob berishi, kommunikativ madaniyatini shakllantirishi kabi muhim jihatlariga bevosita ta'sir qilmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonida media bilan ishlashni bilgan mutaxassis har qanday sohada ustunlikka ega bo'ladi, chunki media nafaqat axborot vositasi, balki bilim olish, innovatsiya yaratish, kommunikatsiya o'rnatish va jamiyatga ta'sir ko'rsatishning universal platformasiga aylangan.

Xulosa. Maqolada mediamutaxassislikni shakllantirishning nazariy, metodik va texnologik asoslari chuqur tahlil qilindi. Zamonaviy raqamli muhitda media nafaqat axborot almashish vositasi, balki shaxsning ijtimoiy, madaniy va kasbiy rivojlanishini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'layotgani qayd etildi. Media savodxonlik, mediakompetensiya va media madaniyat kabi tushunchalar mediamutaxassislikning poydevorini

tashkil qilishi, shaxsning media bilan ongli ishlashi, axborotni tanqidiy tahlil qilishi va media mahsulotlar yaratish qobiliyatini rivojlantirishi ta'kidlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar - sun'iy intellekt, multimedia vositalari, onlayn platformalar, mobil ilovalar, VR/AR kabi innovatsion texnologiyalar - mediamutaxassislikni shakllantirish jarayoniga yangi sifat bosqichi olib kiradi hamda o'quvchilarning ijodkorligi, tahliliy fikrlashi va kommunikativ ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Bunda pedagoglarning o'zi ham yuqori mediakompetensiyaga ega bo'lishi, media vositalarni metodik maqsadda qo'llay olishi hamda raqamli xavfsizlik, media etika va media madaniyat tamoyillariga tayanib ishlashi zarur.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, mediamutaxassislikni shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimida strategik ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri integratsiya qilish orqali har qanday kasbiy sohada yuqori malakali, raqamli muhitga moslashuvchan, global media maydonda samarali faoliyat yurita oladigan mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi. Shu bois, mediamutaxassislikni shakllantirish faqat texnik o'rgatish emas, balki keng qamrovli pedagogik, psixologik va kommunikativ jarayon sifatida qaralishi zarur. Bu yo'nalishda amalga oshiriladigan ilmiy tadqiqotlar, metodik ishlanmalar va innovatsion yondashuvlar ta'lim sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.A. Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bo'yicha keys topshiriqlari to'plami. – T.: Fan va texnologiya, 2016. 308 b.
2. Abduqodirov A.A. va boshqalar. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: Iste'dod jamg'armasi, 2008. 145 b.
3. Aripov M., Begalov B., Begimqulov Sh., Mamarajabov M.. Axborot texnologiyalari. – T.: Noshir, 2009. 368 b.
4. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU, 2003. – 174 b.
5. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Dis. ... ped. fan. d-ri. – T.: 2007. 305 b.
6. Begimqulov U.Sh. va boshqalar. Pedagogik ta'limni axborotlashtirish: nazariya va amaliyot. Monografiya. – T.: Fan, 2011. 232 b.
7. Babadjonov S.S. Multimedia texnologiyalari. – T.: Elektron Ta'lim Resursi, 2017.
8. Vaxobov M.M. Globallashtirish sharoitida yoshlarni mediasavodxonligini oshirish. Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari. (Birinchi kitob) Namangan, 2015. 77 b.

O'QUVCHILARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA ATROF-MUHITGA MAS'ULIYATLI MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISH

Abdullayeva R.G.

Yangi asr universiteti "Umum ta'lim fanlari" kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ekologik tarbiya, atrof-muhitga mas'uliyat, o'quvchi shaxsi, ekologiya, ekologik ko'nima, ekologik mas'uliyat.

Ключевые слова: экологическое воспитание, ответственность за окружающую среду, личность ученика, экология, экологическое сознание, экологическая ответственность.

Key words: environmental education, environmental responsibility, student's personality, ecology, environmental awareness, environmental accountability.

PEZIOME:

Ushbu maqolada o'quvchilarga ekologik tarbiya berishda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish texnologiyasi, ekologik tarbiya, atrof-muhitga mas'uliyatli bo'lishda o'quvchi shaxsi va ekologik ko'nimasini shakllantirish to'g'risida so'z yuritilgan.

PEZIOME:

В данной статье рассматриваются технологии формирования ответственного отношения к окружающей среде у учащихся в процессе экологического воспитания, а также вопросы экологического воспитания, формирования личности учащегося и его экологического сознания в контексте бережного отношения к окружающей среде.

SUMMARY:

This article discusses the technology of forming a responsible attitude toward the environment among students in the process of environmental education, as well as issues related to environmental upbringing, the formation of students' personalities, and the development of their environmental awareness and responsibility toward nature.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida yoshlarda Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarini o'quvchilikdan boshlab bosqichma-

bosqich shakllantirish va tanqidiy tafakkurni mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni olib borish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1].

Jahonning barcha mamlakatlari kabi O'zbekistonda ham shaxs va jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyati ekologik mazmunga ega bo'lmoqda. Endilikda respublikamizda chiqindisiz, kam chiqitli va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, atrof-muhitni muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish va takomillashtirish, ekologik huquqbuzarliklar uchun ma'muriy-huquqiy choralar ko'rish, ekologik ma'rifat orqali aholining ekologik tafakkurini rivojlantirish, xalqaro ekologik munosabatlarni yo'lga qo'yish tabiatga, atrof-muhitga ko'rsatilayotgan salbiy antropogen ta'sirlarni kamaytirishga, insonning atrof-muhitga sifat jihatidan yangicha munosabatini shakllantirishga olib kelmoqda.

Demak, Vatanimiz tabiatiga, atrof-muhitiga nisbatan hurmat, ehtiyotkorona munosabat va unga mas'uliyat bilan qarash hissini maktabgacha yoshdagi har bir o'quvchi shaxsida tarbiyalashimiz lozim. O'quvchi o'z atrofidagi tabiiy-ijtimoiy muhit ta'sirida va mahallada o'rnatilgan axloqiy-ekologik tartibotlar asosida yashaydi. Zero, yurtimizning go'zal tabiati, uning kelgusi holati aynan ularning atrof muhitga bo'lgan munosabati orqali belgilanadi. Shu bois pedagog olimlar va amaliyotchilar ekologik ta'lim va tarbiyani o'quvchilik yoshidan boshlash maqsadga muvofiq deb hisoblashadi. Bir qarashda tabiatga xunuk oqibatlarini oldindan o'ylamay, bilmasdan ziyon-zahmat yetkazish bilan bila turib yo'l qo'yish yoki ongli ravishda qo'l urish o'rtasida farq yo'qday tuyuladi. Lekin tabiatga bilmasdan zarar keltirgan kishi o'z hatti-harakati bilan xato ish qilib qo'yganligini payqagach, zimmasidagi mas'uliyatni his etib, o'zini to'g'ri yo'lga soladi. Tabiatga ziyon yetkazayotganini bila turib, o'z hatti-harakatini to'xtatmasdan ongli ravishda davom ettiradigan odamni esa bu ishdan qaytarish ancha mushkul. Noo'rin hatti-harakatlarning guvohi bo'lib turganlar esa bunga ko'p vaqt to'sqinlik qilish payida bo'lsalar-da, qat'iyatsizlik namoyon qilib, o'zlarini chetga oladilar. Atrof-muhitga bilmasdan zarar yetkazgan odam uchun ekologik ta'lim kifoya bo'lsa, o'zi keltirayotgan ziyonni bilsa ham, yo'lidan qaytmaydigan mas'uliyatsiz odamga ekologik ta'limgina emas, balki tarbiya ham zarur. Chunki birinchisi ongga bog'liq bo'lsa, ikkinchisi axloqqa borib taqaladi. Bularning barchasi shaxs kamolotining dastlabki bosqichlarida o'quvchilarda shaxsiy munosabatlarni hosil qilish uchun ularni atrof-muhit qadriyatlariga o'rgatish zarurligidan dalolat beradi. Uning eng muhim vositalaridan biri esa o'quvchilarni atrof-muhit bilan tanishtirish hisoblanadi. Demak, umum ta'lim maktablarida

ekologik ma'rifatning maqsadi o'quvchilarni atrof-muhit bilan tanishtirish jarayonida ijtimoiy ekologik axloq qoidalariga mos keluvchi va uning holati uchun fuqarolik mas'ulligini ta'minlovchi dastlabki ekologik bilimlar, qarash va e'tiqod asoslarini majmua sifatida tarkib toptirishdan iboratdir. Shunday qilib, umum ta'lim maktablarida ekologik ma'rifatni samarali amalga oshirish, o'quvchilarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat asoslarini shakllantirish pedagogika fani va amaliyotidagi eng dolzarb muammolardan biriga aylangan. Zero, tabiatga muhabbat, unga mas'ullik tuyg'usi – juda keng qamrovli va murakkab psixologik-pedagogik tushunchalardir. Ular yuksak ruhiy va aqliy qatlamlarni o'z ichiga oladigan yaxlit bir butunlikni tashkil etadi. Bunday tuyg'uni tarbiyalash ishini ilk o'quvchilik yoshidan boshlash kerakligi uchun mazkur muammo o'ta dolzarb sanaladi.

Ekologiya (grekcha «*oikas*» - yashash, uy, makon, «*logas*» - ta'limotlar - umumiy tarzda u organizmlarning yashash joyi, makoni degan ma'noni anglatadi. Ekologiya fani tirik organizmlarning ma'lum bir muhitda yashash qonuniyatlarini, ya'ni organizmlarning o'zaro va ularni o'rab turgan atrof muhit bilan bog'liq bo'lgan hayot tarzini o'rganadi [2.3]. Ekologiya so'zi jamiki tirik mavjudotlar, shu jumladan odamning yashash sharoiti va tashqi muhit bilan o'zaro munosabatini bildiradi. B.Ziyomuhamedovning ta'rifi shicha, ekologiya terminining mumtoz ma'nosi ayrim hayvonot turlari va ular populyatsiyalarining hamda o'simliklar turlarining tashqi atrof-muhit bilan munosabatlari, ularning tadrijiy rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganadigan ilm sohasi demakdir [4]. Shunga ko'ra ham bugungi kunda barqaror rivojlanish va taraqqiyotga yuz tutish, jamiyat va tabiatning rivojlanish jarayonlarini o'zaro uyg'un holatda ilmiy boshqarish zarur. P.Baratov biosferani quyidagi tarzda izohlaydi: «Yer kurrasidagi tirik organizm tarqalgan va uning hayot faoliyati ro'y beradigan joylar biosfera deb ataladi» [5]. Biosfera yopiq tabiiy tizim bo'lib, unda ekologik muvozanat saqlanadi. Ekologik muvozanat tabiiy qonuniyatlarga mos ravishda tabiatning tarkibiy qismlari (hayvonot va o'simlik dunyosi, suv, havo, yer osti boyliklari, iqlim resurslari) sifat va miqdor ko'rsatkichlarining ma'lum bir mutanosiblikda bo'lish holatidir. A.S.To'xtayevning fikricha, «Ekologik muhit deganda tirik organizmni o'rab turgan fizik qurshov e'tiborga olinadi. Aniqroq so'z borganda muhit tevarak-atrofdagi o'zaro bog'lanishlardagi shart-sharoitlar va ta'sirlar majmuidir (tabiiy va sun'iy muhit)» [6]. Ekologik omil esa tirik organizmlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etuvchi muhitning ayrim bir tarkibiy qismidir. Biroq odamlarga moddiy ne'matlar ishlab chiqarishi uchun muayyan tabiiy sharoitlar talab qilinadi. Tabiatning jamiyat bilan yaqindan aloqa bog'laydigan, uning taraqqiyotiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadigan qismi

atrof-muhit deb ataladi. Yerning ustki qatlami va yer osti boyliklari, iqlim va boshqa shu kabilar atrof-muhitni tashkil etadi. Atrof-muhit insonning moddiy ne'matlar ishlab chiqarish faoliyati uchun doimiy, abadiy va zaruriy shart-sharoitdir. Ayniqsa, insonning tabiat quchog'ida bo'lishi uni ruhan tetiklashtirib, mehnat qobiliyati va ijodiy faoliyatini oshiradi. Lekin «...insonning tabiatga ta'sir etishi va uning resurslaridan noto'g'ri foydalanishi tufayli tabiiy muhit (havo, suv, tuproq va boshqalar) ifloslanib, xo'jalikka va ayniqsa, inson salomatligiga salbiy ta'sir eta boshladi». Atrof-muhitning ifloslanishi insonning hayoti va faoliyatini qisqartiruvchi omillardan biridir. Chiqarib tashlangan ifloslantiruvchi moddalar biosferaga tarqalganda ifloslanish xavfi yuqori bo'ladi, boshqa unsurlar bilan o'zaro ta'sirga kirishib, biosferaning kimyoviy va fizik tarkibini o'zgartiradi. Tabiatning ifloslanishi oxir-oqibatda insonning o'zini zaharlashga olib keladi. Masalan, A.Rahmatullayevning aniqlashicha, agar odam organizmiga har kuni bir milligrammdan qo'rg'oshin tushib tursa, ma'lum vaqtdan keyin ich qotish, kamqonlik, teri rangining oqarishi, yurakda og'riq, xotin-qizlarda muddatidan oldin farzand ko'rish va boshqa xastaliklar, noxushliklar kuzatiladi [7]. Qo'rg'oshinning eng xavfli tomoni uning tabiatda to'planib borishidir. A.S.To'xtayevning fikricha, ekologik muammo deganda insonning tabiatga ko'rsatayotgan ta'siri bilan bog'liq holda tabiatning insonga aks ta'siri, ya'ni uning iqtisodiyotda, hayotda xo'jalik ahamiyatiga molik bo'lgan jarayonlar, tabiiy hodisalar bilan bog'liq (stixiyali talafotlar, iqlimning o'zgarishi, hayvonlarning yalpi ko'chib ketishi va boshqalar) har qanday hodisa tushuniladi [6]. Shuning uchun ham atrof-muhit, tabiiy resurslardan ba'zan bilib, ko'pincha esa bilmay foydalanayotgan odamlarga ekologik ma'rifat, ekologik ta'lim va tarbiya berish zaruriyati paydo bo'lgan. Ekologik ma'rifat shaxsda ijtimoiy ekologik axloq qoidalariga mos keluvchi va uning holati uchun fuqarolik mas'ulligini ta'minlovchi ilmiy ekologik bilimlar, qadriyatli mo'ljallar, xulq-atvor va amaliy faoliyat majmuasini o'z ichiga oladigan uzluksiz jarayondir. Sh.Avazov fikricha, ekologik ma'rifat ekologik ta'lim va tarbiyaning bir-birini taqozo qiluvchi uzviy birligidan iborat bo'lib, rivojlanayotgan shaxsda irsiy va ijtimoiy dasturlarga muvofiq ekologik fazilatlarining bir butun shakllanishini (ekologik madaniyatning tarkib topishini) ta'minlaydi [2].

Atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish «munosabat», «mas'ullik»ni tarbiyalashda namoyon bo'ladi. Ekologik dunyoqarashning ajralmas bir qismi bo'lmish «ekologik mas'uliyat» deganda insonning atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatini tushunamiz. Bunday munosabat insoniyatning, xususan, ayrim odamlarning bilib bilmay, uzoqni o'ylamay tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni

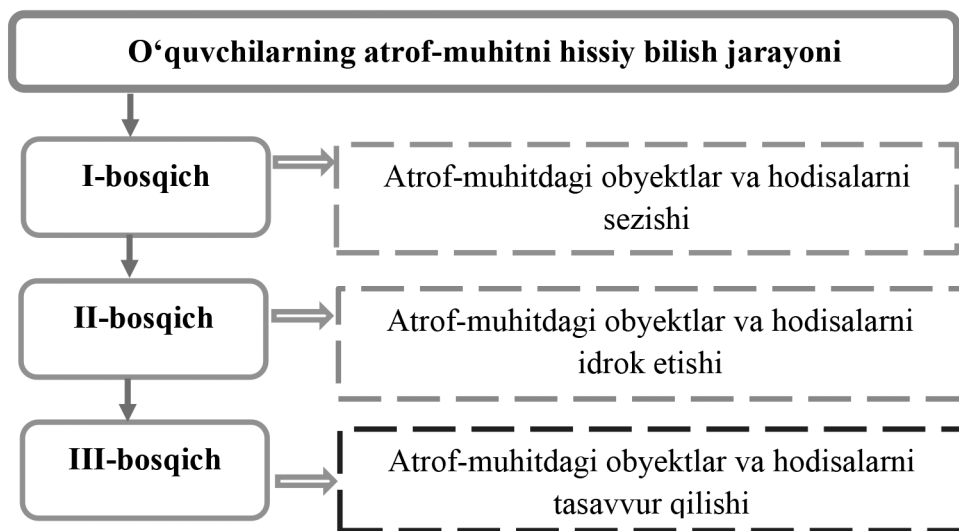

bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi. Inson, ayniqsa, texnika asri davrida tabiatni o'ziga bo'ysundirishga harakat qilib, ba'zan unga ko'pdan-ko'p salbiy ta'sirlar o'tkazib, uni batamom o'zgartirib yubordi. XX asrda Yer yuzasi, iqlimi, o'simlik va hayvonot dunyosida, biosferasidagi o'zgarishlar bunga yorqin misol bo'la oladi. Zero, «...insonning istiqbolni o'ylamay qilgan xatti-harakatlari, ko'r-ko'rona qilmishlari tufayli tabiat behad ozor chekdi». Tabiatga yetkazilgan ozor bugun yer shari aholisini tashvishga sola boshladi. Mas'uliyat bilan mas'uliyatsizlik o'rtasida ziddiyat tug'ildi. Alohida ta'kidlash joizki, har qanday shaxsning atrof-muhitga nisbatan mas'uliyati unga jamiyat, jamoa tomonidan qo'yilgan axloqiy-ekologik talablar ta'siri ostida shakllanadi. Yer yuzidagi odamlar o'z ehtiyojlarini qondirish maqsadida tabiatga ta'sir etib, uni har tomonlama o'zgartirib yubordilar. Fan-texnika taraqqiyoti davrida inson bilan tabiat o'rtasidagi mavjud ziddiyatli munosabatlar yanada kuchayib ketdi. Tabiat boyliklaridan rejasiz, xo'jasizlarcha foydalanilganligi sababli bu boyliklar tugash holatiga keldi. Tabiiy xom-ashyolarni qayta ishlash natijasida atrof-muhit ifloslana boshladi. Natijada tabiat bilan inson o'rtasidagi tabiiy muvozanat buzildi. Boz ustiga tabiat o'zini o'zi tiklay olmay, o'zini himoyalash, sog'lom tabiiy muhitni asliga qaytarish borasida insonlar yordamiga muhtoj bo'lib qoldi.

Mas'uliyat dunyoqarash bilan bog'liq, shuning uchun u falsafiy tushunchadir. Aslida ma'suliyat har bir shaxsning o'zi tomonidan amalga oshirilgan har qanday hatti-harakati uchun javobgarlik majburiyati, burchi, intizomiy hamda ma'muriy-huquqiy javobgarligi hisoblanadi. «O'zbek tilining izohli lug'ati»da mas'uliyat so'ziga shunday tushuntirish berilgan: «Biror ish, hatti-harakat oqibati, natijasi uchun bo'lgan javobgarlik». Javobgarlik hissi, burch hissi iroda bilan bog'liq bo'ladi. «Odamning irodasi bir qancha sifatlariga egadir. Masalan, irodaning ijobiy sifatleri - qat'iyatlik, dadillik, mustaqillik, prinsipiiallik va o'zini tuta bilish kabilardan iborat, irodaning salbiy sifatleri esa - qat'iyatsizlik, ikkilanishlik, mustaqilsizlik, o'zini tuta olmaslik kabilardan iboratdir». «Agarda odamning o'z oldiga qo'ygan maqsadi jamiyatning axloqiy qoidalariga, talablariga to'la mos kelsa, iroda axloqiy bo'ladi» [6]. Shunga ko'ra ham, atrof-muhitga yetkaziladigan har qanday zararni axloqsizlik oqibatiga yo'yish mumkin. O'quvchi ba'zi salbiy hatti-harakatlardan qaytarilmagan holatlarda shunday vaziyat yuz beradi. Zero, o'quvchilarda ham atrof muhitdagi tabiiy hamda antropogen obektlar hamda hodisalarga munosabat va ularda mas'uliyat hissi kurtaklari mavjudki, binobarin, ularni rivojlantirish talab etiladi. O'smirlik yoshdagi o'quvchilarning fikrlashi va hissiyotining yuqoriligi ularda birgalikda qayg'urish, kechayotgan hodisalarga mansublik hissini keltirib chiqaradi

[5]. Shu sababli o'quvchilarda atrof-muhit hodisalari va odamlarning hatti-harakatlariga qiziqishni ilk bolalik davridan uyg'otish va ularga nisbatan hissiy-ijobiy munosabatni shakllantirish talab etiladi. Ma'lumki, o'quvchi shaxsi o'zaro va bioijtimoiy munosabatlar tizimida tarkib topadi. Bu munosabatlarni keltirib chiqaradigan asosiy manba – o'quvchining hissiy bilish jarayoni va o'yin faoliyatidir. Demak, o'quvchi shaxsiga xos bo'lgan barcha psixologik holat va jarayonlar ijtimoiy hayot hamda atrof-muhit ta'sirida vujudga keladi [2]. O'quvchi o'z faoliyati jarayonida o'zini o'rab turgan tabiiy va antropogen narsalar va hodisalar mohiyatini bilib oladi. O'quvchining atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni o'z mohiyati va xususiyati jihatidan bir-biridan shartli farq qiluvchi uch bosqichdan iborat bo'ladi (1-rasmga qarang). Zero, hissiy bilish o'quvchining sezgilariga bevosita ta'sir etgan tashqi atrof-muhit (tabiat) va uning alohida xossalarining ko'rinishlar, qiyofalar, tasvirlar, manzaralar shaklida miyasida eks etishidir. O'quvchi o'zini o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarini: havoning issiq-sovuqligini terisi bilan, suyuqliklarning ta'mini tili bilan, havodagi hidni burni bilan, tabiatdagi xilma-xil obektlarning rangini ko'zi bilan, tovushlarni qulog'i bilan sezib, ya'ni mazkur xossalar o'quvchining besh turli sezgisiga ta'sir etib, shu a'zolarda joylashgan asab hujayralari orqali bosh miyasiga borib yetib, natijada miyada tabiatning ayrim xossalari to'g'risida bilim paydo bo'ladi, ularning ko'rinishlari, qiyofalari, tasvirlari, manzaralari vujudga keladi.

1-rasm. O'quvchi shaxsining atrof-muhitni hissiy bilish jarayoni.

Falsafiy-psixologik nuqtai nazardan o'quvchi bilimining manbai sezgidir. Chunki o'quvchi atrof-muhit haqidagi dastlabki bilimlarni o'z sezgilaridan oladi. O'quvchining atrof-muhit haqidagi boshqa birmuncha murakkab bilimlari mana shu dastlabki boshlang'ich bilimlari asosida vujudga keladi. Demak, o'quvchini tabiiy va antropogen muhit bilan bog'lovchi eng birinchi yo'l ham atrof-muhitdagi obektlar va hodisalarni sezishdir. Atrof-muhitdagi obektlar va hodisalarni idrok etish sezishga nisbatan birmuncha murakkab jarayon. Idrokning sezishdan farqi shundaki, unda atrof-muhitdagi obektlar yoki hodisalarning ayrim xossalari emas, balki obektlar yoki hodisalar butun holda aks etadi. Boshqacha ifodalasak, obektlar yoki hodisalarning yaxlit manzarasi, tasviri vujudga keladi. Masalan, yomg'ir, qor manzaralari va h.k.

O'quvchi shaxsida ekologik madaniyatni shakllantirish «munosabat», «mas'ullik»ni tarbiyalashda namoyon bo'ladi. Bunday munosabat insoniyatning, xususan, ayrim odamlarning bilib bilmay, uzoqni o'ylamay tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi. Ekologik madaniyat bir-birini taqozo etadigan, bir-biridan o'sib chiqadigan uch tushunchani qamrab oladi: ekologik bilimlar, ekologik ong va tabiat muhofazasi bo'yicha ko'nikmalar. Ushbu ko'nikmalarning kerakli vaqtda ishga tushishi axloqiy ekologik irodaga bog'liq. Irodasi bo'sh odam nojo'ya xatti-harakatlarini to'xtatib qolishga moyil ham, qodir ham bo'lmaydi. Shu bois ekologik mas'uliyat hissini o'quvchilik davridan tarbiyalash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarori
2. Avazov Sh. Ekologik pedagogika - yangi ilmiy soha sifatida / «O'zbekiston mustaqilligi – uning fani va texnologiyalarini rivojlantirish kafolati» mavzuidagi ikkinchi Respublika ilmiy kollokviumi ma'ruzalar to'plami. – T.: O'zbekiston Respublikasi Fan va texnika Davlat komiteti, 1998.- B. 82-85.
3. Nishonboyeva M.G. Biologiya darslarida ekologik tarbiya. – T.: «O'qituvchi», 1992. – 104 b.
4. Ziyomuhamedov B. Ekologiya va ma'naviyat. – T.: «Mehnat», 1997. – 104 b.
5. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish: O'qituvchilar uchun fakultativ kurs yuzasidan qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 1991. - 256 b.
6. To'xtayev A.S. Ekologiya / O'quvchilar uchun qo'llanma. – T.: «O'qituvchi», 2001. – 144 b.
7. Rahmatullayev A. Tabiatda qo'rg'oshin: Tabiatdan inson organizmiga kirishi mumkin bo'lgan qo'rg'oshinning zarari haqida / Ekologiya xabarnomasi. – Toshkent, 2001. - № 2. – B. 32-33.

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA EKOLOGIK TARBIYA JARAYONLARNI BOSHQARISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Safarova N.M.

Yangi asr universiteti. Katta o'qituvchi

Tayanch so'zlar: uzluksiz ekologik ta'lim, tarbiyaviy jarayon, boshqaruv mexanizmlari, ekologik ong, ekologik madaniyat, ta'lim bosqichlari, innovatsion yondashuv.

Ключевые слова: непрерывное экологическое образование, воспитательный процесс, механизмы управления, экологическое сознание, экологическая культура, этапы образования, инновационный подход.

Key words: continuous environmental education, educational process, management mechanisms, environmental awareness, environmental culture, stages of education, innovative approach.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada uzluksiz ekologik ta'lim tizimining turli bosqichlarida tarbiyaviy jarayonlarni samarali boshqarish masalalari tahlil qilingan. Muallif ta'limning maktabgacha, umumiy o'rta, kasb-hunar, oliy va katta yoshdagilar ta'limi bosqichlarida ekologik tarbiyani integratsiyalash va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini asoslab bergan. Ekologik ong va madaniyatni shakllantirishda tizimli yondashuv, innovatsion pedagogik texnologiyalar va ilg'or tajribalardan foydalanishning samaradorligi ochib berilgan. Maqolada amaliy tavsiyalar ham berilgan bo'lib, ular ekologik tarbiyani milliy ta'lim tizimiga chuqur singdirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье проанализированы вопросы эффективного управления воспитательными процессами на различных этапах системы непрерывного экологического образования. Автор обосновал необходимость совершенствования механизмов интеграции и управления экологическим воспитанием на дошкольном, общем среднем, профессиональном, высшем и взрослом уровнях образования. Раскрыта эффективность системного подхода, инновационных педагогических технологий и передового опыта в формировании экологического сознания и культуры. В статье также представлены практические рекомендации, способствующие глубокому внедрению экологического воспитания в национальную систему образования.

SUMMARY:

The article analyzes the issues of effective management of educational processes at various stages of the system of continuous environmental education. The author substantiates the need to improve the mechanisms of integration and management of environmental education at the preschool, general secondary, vocational, higher, and adult education levels. The effectiveness of a systematic approach, innovative pedagogical technologies, and advanced practices in the formation of environmental awareness and culture is revealed. The article also provides practical

recommendations that contribute to the deep integration of environmental education into the national education system.

Global miqyosida ekologik muammolarning chuqurlashuvi, inson faoliyatining atrof-muhitga ta'siri ortib borayotgan bir paytda, ekologik tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Har bir ta'lim bosqichida ekologik ongni shakllantirish, barqaror rivojlanishga oid bilim va ko'nikmalarni talabalarga singdirish, faqatgina nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, uzluksiz ekologik ta'lim tizimida tarbiyaviy jarayonlarni boshqarish mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirish zarurati mavjud.

Ekologik ta'riyaning dolzarbligi mamlakatimiz tabiati, ekotizimlari, atrof-muhitni asrash, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ushbu dolzarb va hayotiy masalalarga aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, yoshlar hissa qo'shishi zarurligi bilan belgilanadi.

Shu munosabat bilan aniq maqsad va vazifalarni hamda yo'nalishlarni nazarda tutuvchi O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish orqali ekologik ta'lim tizimini yanada rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.[1]

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida - uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, asosiy fanlarni chuqur o'rganishga e'tiborni qaratish, davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetensiyalarga asoslangan pedagogik faoliyatni baholash mezonlarini ishlab chiqish kabi vazifalar belgilangan.

Ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish, uning asosi ekologik xabardorlik bo'ladi.

L.M.Abdunazarov va boshqalarning ilmiy ishlarida atrof-muhitga g'amxo'rlik qilish yosh avlodni axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan tarbiyalashning ajralmas qismidir. Rivojlangan mamlakatlarda ekologik ong bolalikdan shakllantiriladi. Bolalarda ekologik muammolar haqida tasavvur hosil qilish, tejamkorlik va tabiatga do'stona munosabatni tarbiyalash tizimli ekologik ta'lim orqali amalga oshiriladi. Ekologik tarbiya insonda tabiat oldidagi mas'uliyatni anglash, ongli harakat qilish, o'zini tabiatning bir bo'lagi sifatida his etishga xizmat qiladi. Shu bois ta'limning barcha bosqichlarida ekologik tarbiyani rivojlantirish bizning burchimizdir.[2]

L.A.Sitak va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida ekologik tarbiya – bu shaxsda ekologik bilim, ko'nikma, qadriyat va xatti-harakatlarni shakllantirishga qaratilgan uzluksiz tarbiya va rivojlanish jarayonidir. Uning asosiy tamoyillari

– insonparvarlik, ilmiylik, integratsiya, tizimlilik, uzluksizlik hamda ekologik muammolarning global, mintaqaviy va mahalliy bog‘liqligini takidlagan. [3]

T.B.Tucha va boshqalar o‘z tadqiqotlarida ekologik ta’limning maqsadlariga ekologik muammolar va ularni hal qilish bo‘yicha bilimlar berish, ekologik xulq-atvor odatlarini shakllantirish, atrof-muhitni o‘rganish va uni muhofaza qilish bo‘yicha faoliyatni rivojlantirish orqali erishilishini ta’kidlashadi.[4]

Ekologik tarbiya bolalikdan boshlanib, butun hayot davomida uzluksiz davom etishi lozim. Bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: maktabgacha yoshda tabiatni asrash ko‘nikmalari shakllantiriladi, maktabda ekologik bilimlar ilmiy asosda beriladi, oliy ta’limda esa kasbiy ekomadaniyat va barqaror rivojlanish tamoyillari o‘zlashtiriladi. Har bir bosqichda yosh va psixologik xususiyatlarga mos yondashuv qo‘llanilishi zarur.

Mamlakatimizda ekologik barqarorlikni ta’minlash uchun aholining ekologik madaniyatini oshirish eng muhim shartlardan biridir. Ekologik madaniyat — bu insonning tabiat bilan o‘zaro munosabatini ongli ravishda boshqarish, ekologik muammolarga mas’uliyatli yondashish qobiliyatidir. Bunday madaniyatni shakllantirish esa, eng avvalo, uzluksiz ekologik ta’lim tizimi orqali amalga oshiriladi.

1. Uzluksiz ekologik ta’lim tizimi va uning bosqichlari. Uzluksiz ekologik ta’lim — bu insonning butun hayoti davomida ekologik ong va madaniyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan tizimli ta’limdir. U quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- Maktabgacha ta’lim;
- Umumiy o‘rta ta’lim;
- Kasb-hunar va o‘rta maxsus ta’lim;
- Oliy ta’lim;
- Katta yoshdagilar ta’limi (kasbiy qayta tayyorlash, uzluksiz malaka oshirish).

Har bir bosqich o‘ziga xos tarbiyaviy maqsad va uslublarga ega bo‘lib, ularni yagona tizimga birlashtirish boshqaruvning asosiy vazifasidir.

2. Tarbiyaviy jarayonni boshqarish mexanizmlari.

Tarbiyaviy jarayonni samarali boshqarish quyidagi asosiy mexanizmlarga tayangan holda amalga oshiriladi:

- Tizimlashtirish: ekologik tarbiya mazmunining barcha bosqichlarda muvofiqlashtirilgan holda olib borilishi;
- Monitoring va baholash: o‘quvchilarning ekologik savodxonligi, madaniyati va amaliy ko‘nikmalarini muntazam tahlil qilib borish;

- Innovatsion texnologiyalar: raqamli vositalar, ekologik platformalar, AR/VR texnologiyalarini ta'limga integratsiya qilish;
- Hamkorlik aloqalari: maktablar, oliygohlar, ilmiy-tadqiqot markazlari, NNT va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish.

3. Ilg'or tajriba va uni ommalashtirish.

O'zbekiston va xorijda amalga oshirilgan ekologik tarbiya bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish va ommalashtirish muhim ahamiyatga ega. Misol uchun:

- Yevropa mamlakatlarida ekologik ta'lim maktab dasturlarining ajralmas qismi sifatida yo'lga qo'yilgan;
- Xitoyda ekologik ongni shakllantirishda bolalarning erta yoshlardan oq amaliy loyihalarda ishtiroki ta'minlanadi;
- O'zbekistonning ayrim oliy ta'lim muassasalarida ekologik klublar, fakultativlar va maxsus kurslar faoliyat yuritmoqda.

Ilg'or tajribalarni ommalashtirishda mahalliy sharoit, madaniyat va ehtiyojlardan kelib chiqqan holda moslashtirish muhimdir natijada:

- uzluksiz ekologik ta'lim tizimi pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish imkoniyatini beradi;
- tizimli yondashuv va monitoring orqali ekologik bilim va ong darajasi oshadi;
- innovatsion va interaktiv metodlar orqali ekologik tarbiya yanada qiziqarli va samarali bo'ladi;
- ta'limning turli bosqichlarida ekologik tarbiyani integratsiyalash milliy ta'lim tizimiga ekologik madaniyatni chuqur singdirishga yordam beradi.

Bugungi kunda ekologiya sohasiga sarflanayotgan katta mablag'lar natijani bermasligi, aholining ekologik ong darajasi pastligi bilan izohlanadi. Chunki inson ekologik jihatdan savodli bo'lmasa, u qanday texnologiya yoki infratuzilma yaratilmasin, ularni to'g'ri ishlata olmaydi. Shu sababli, ta'lim tizimi orqali ekologik madaniyatni shakllantirish — eng samarali investitsiya hisoblanadi.

Uzluksiz ekologik ta'lim tizimida tarbiyaviy jarayonlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish - bu faqat ta'lim sohasidagi islohot emas, balki jamiyatning barqaror taraqqiyoti uchun zamin yaratishdir. Har bir ta'lim bosqichida ekologik ong, mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, innovatsion va tizimli yondashuvlar asosida yo'lga qo'yilishi kerak. Bu esa ekologik jihatdan ongli, ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shunday qilib, ekologik muammolarni hal etishning eng barqaror yo'li — ekologik madaniyatli jamiyatni tarbiyalashdir. Buning uchun uzluksiz ekologik ta'lim tizimini takomillashtirish, o'quv dasturlariga ekologik

yo'nalishdagi fanlarni kiritish, amaliy loyihalar, "yashil maktab" va "eko-talaba" tashabbuslarini kengaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasida "Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi". Toshkent sh. 2019 yil 27-may, 434-son qarori, 1-ilova.
2. Abdunazarov L.M. Bo'ronov Sh.Sh. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYA "Экономика и социум" №12(127)-1 2024. 20-24b
3. Ситак Л.А., Дроздова М.В. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ — ОСНОВА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ. Таврический научный обозреватель www.tavr.science № 1 (январь), 2016.127-130c
4. Туча Т.Б. Полищук В.Н. Бушко Т.В. СУЩНОСТЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. ЖУРНАЛ. Форум молодых ученых. №2(6)2017 ст-271-273
5. Boboyev X. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. – T.: O'qituvchi, 2019.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2017.
7. Qodirov S. Ekologik pedagogika va psixologiya. – T.: Fan, 2020.
8. Toshpo'latova D. "Ekologik ta'limda uzluksizlik tamoyili." Ilmiy-uslubiy jurnal, 2022, №2.
9. Xabibullayeva N. "Oliy ta'limda ekologik tarbiyani tashkil etishning zamonaviy yo'llari." Ta'lim va innovatsiya, 2023, №1.

ME'MORLIK OBIDALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARDA VATAN TUYG'USINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSI

Botirova N.R.

*Qoriy Niyoziy nomidagi milliy tarbiya pedagogikasi instituti
mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarix, asos, vatan tuyog'usi, o'quvchi, vosita, jarayon, me'morlik, pedagogika, sifat, xususiyat.

Ключевые слова: образование, история, основа, патриотизм, студент, инструмент, процесс, архитектура, педагогика, качество, особенность.

Key words: education, history, basis, patriotism, student, tool, process, architecture, pedagogy, quality, feature.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada me'morlik obidalarini vositasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari borasida fikrlar yuritilgan bo'lib, unda o'quvchilarni me'morlik obidalarini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish orqali ularda vatan tuyg'usini shakllantirish parametrlari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются теоретико-педагогические основы формирования чувства патриотизма у студентов посредством использования памятников архитектуры, а также описываются параметры формирования чувства патриотизма у студентов посредством использования памятников архитектуры в образовательной практике.

SUMMARY:

This article discusses the theoretical and pedagogical foundations of developing a sense of patriotism in students through architectural monuments, and describes the parameters for forming a sense of patriotism in students through the application of architectural monuments to educational practice.

Mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim maktablarida O'zbekiston tarixini o'qitishda turli manbalar, xususan me'morlik obidalarida aks ettirilgan voqea va hodisalardagi tarixiy faktlarning talqini sifatida foydalanishi o'quvchilarda tarixiy bilimlarni samarali o'zlashtirishga o'ziga xos pedagogik qulaylik yaratadi[1]. Biroq, bu ta'limiy jarayon, tadbir muayyan ilmiy xulosalar asosida amalga oshirilishi lozim. Bu, o'z navbatida, maxsus pedagogik tadqiqot

o'tkazishni talab etadi. Shu omil tanlangan mavzuning dolzarbligini ta'kidlaydi. Zero, yurtimizda me'moriy binolar jamiyat taraqqiyotiga monand tarzda, uning tarixiy talqini sifatida rivojlangan. Bu esa o'quvchilar ongida shu davrga oid tarixiy bilimlarni boyitish imkonini beradi. Shu bois ham tarixiy me'moriy binolar, qasrlar, ko'shklar, saroylar va qo'rg'onlar, shuningdek ularni ta'mirlash va rekonstruksiya qilingan tarixiy obidalarini o'rganish o'quvchilarning tarixiy bilimlarini rivojlantirishda muhim omil sifatida tadqiq etilishi lozimligi muammoning dolzarbligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining mustaqilligi yillarida milliy qadriyatlar, boy madaniy merosga asoslangan milliy ma'naviyatning yuksalishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda ta'lim mazmuniga ham milliy qadriyatlar g'oyalarini singdirish asosida yosh avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalar orasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishda me'morlik obidalari vositasidan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilarda tarix fanini o'qitishda va bilim berishda me'morlik obidalari aks ettirilgan voqea va hodisalardagi tarixiy faktlarning talqini sifatida foydalanishi o'quvchilarda tarixiy bilimlarni samarali o'zlashtirishga o'ziga xos pedagogik qulaylik yaratadi[3]. Buning uchun esa yangicha pedagogik tafakkurni shakllantirishning faol shakllari bilan bir qatorda umumiy o'rta ta'lim mazmunini milliy tamoyil asosida tuzilishini aniqlab olish zarur.

Yoshlarni vatanparvarlik, milliy-ma'naviy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan qator ishlar borasida o'zbekistonlik olimlardan A.Aliyev, X.Z.Valiyev, A.Ibrohimov, A.Meliboyev, O.Musurmonova, Q.Nazarov, S.Nishonova, N.Ortiqov, J.Rahimov, E.Yusupov kabilarning ishlari alohida ahamiyatga ega bo'lsa, O'zbekiston tarixi fanining rivojida H.N.Bobobekov, A.S.Sagdullayev, S.P.Toltov, S.Tillaboyev, A.Zamonov, Q.Usmonov, U.Jo'rayev, N.Norqulov, Y.X.G'afforov, B.Eshov, A.Odilov, H.Hamidov, Sh.Ernazarov, B.Rahmonov, I.Hasanov va boshqalarning xissasi o'ziga xos o'rin turadi.

MDX davlatlar olimlari R.Allaberganov, A.A.Vagin, Z.T.Gasanov, M.A.Zinoviyev, M.Ignatkina, I.Y.Lerner, R.M.Medetova, P.S.Leybengrub, va boshqalarning ishlarida tarix fanini o'qitish va uni takshil etish metodikalarini rivojlantirish borasida ilmiy ishlar olib borganlar.

Tahlillarga ko'ra, me'morlik obidalariga oid materiallar vositasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish borasida tadqiqotlar olib borilmaganligini ta'kidlash mumkin. Shu o'rinda 8–9-sinflar O'zbekiston tarixi darslarida me'morlik obidalari vositasida

o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning mazmuni va metodikasini hamda bu jarayonni takomillashtirishga yo'naltirilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim vazifalar sirasiga kiradi [2]. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda quyidagilarni amalga oshirish lozim:

- mavzuga oid tarixiy, pedagogik, psixologik adabiyotlarni, me'moriy binolar va ularni o'rganish hamda O'zbekiston tarixi darslarida me'morlik obidalari haqidagi ma'lumotlardan foydalanish vositasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning pedagogik talablarini aniqlash;

- me'morlik obidalari vositasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning pedagogik tizimini (mazmun, metodika hamda uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmi takomillashtirish;

- 8-9 sinflarning O'zbekiston tarixi darslarida foydalanish mumkin bo'lgan me'moriy binolarning katalogini tuzish;

- o'quvchilarda me'morlik obidalari vositasida vatan tuyg'usini rivojlantirish vositasida O'zbekiston tarixi ta'limi samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Yuqorida keltirilgan vazifalar yechimini topish asnosida, O'zbekiston tarixi darslarida o'quvchilarda vatan tuyg'ularini rivojlantirishda me'morlik tarixi vositalaridan foydalanish, o'quvchi-yoshlarni O'zbekiston tarixiga bo'lgan qiziqishini orttiradi, o'quvchilarga tarixni o'qitish yo'llari, usul va metodlarini boyitadi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning tarixiy bilimlarini mustahkamlashga qulay didaktik sharoit yaratadi. Shuningdek, O'zbekiston me'moriy obidalarini umuminsoniy qadriyat sifatida e'tirof etilgan namunalari bilan tanishtirish nafaqat o'quvchilarning tarixiy bilimlarini oshiradi, balki ularda vatan, milliy g'urur kabi xislatlarini rivojlantiradi. Olingan natijalaridan umumiy o'rta ta'lim maktablari tarix o'qituvchilarning amaliy faoliyatida, O'zbekiston tarixiga o'quvchilarda vatan tuyg'ularini rivojlantirishda me'morlik obidalari vositalaridan foydalanishga oid metodik qo'llanma, didaktik materiallar yaratishda, pedagogik xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlari qurslarida foydalanish mumkin bo'ladi.

Keltirilgan manbalar tarix darslarida o'quvchilarda vatan tuyg'ularini rivojlantirishda me'morlik obidalaridan foydalanish tarix darslarini samarali o'qitishni ta'minlaydi. Zero, o'quvchilar o'tilayotgan mavzuda shu davrga oid me'moriy obidalar bilan tanishadilar. Ular ongida shu davrga oid bilimlar mustahkamlanadi, tarixga bo'lgan munosabatlar o'zgaradi va shu davrga oid tarixiy hodisa, voqea va faktlarni o'zlashtirish darajasi ortadi.

Izlanishlar natijasida 8-9-sinf o'quvchilarining tarixiy bilimlarini oshirishda me'morlik obidalariga oid materiallardan foydalanish vositasida o'quvchilarda

vatan tuygʻusini rivojlantirish quyidagi taʼlimiy va tarbiyaviy samaralarni beradi. Yani:

Birinchidan, 8–9-sinflarda Oʻzbekiston tarixini oʻqitish yangi tarixiy maʼlumotlar bilan boyitiladi.

Ikkinchidan, tarix darslarini meʼmoriy obidalarga oid tarixiy – illyustrativ materiallar bilan boyitilishi didaktikaning koʻrgazmalilik prinsipi asosida taʼlim sifatini oshirishni taʼminlaydi.

Uchinchidan, meʼmoriy obidalar tarixiga oid qiziqarli maʼlumotlar, afsona va rivoyatlar tarix taʼlimini qiziqarli kechishiga asos boʻladi.

Toʻrtinchidan, Oʻzbekiston tarixi darslarida meʼmorlik obidolari namunalaridan foydalanish oʻquvchilarda Vatan tuygʻusini tarbiyalashga kompleks yondashish imkonini beradi, yaʼni dissertatsiya ishi xulosalari asosida ishlab chiqilgan oʻquv-metodik materiallardan nafaqat tarix darslarida, balki maktabdan tashqari taʼlim tizimidagi oʻlkashunoslik va sayyohlik ishlari, shuningdek, viloyatlardagi oʻlkashunoslik muzeylarining madaniy-maʼrifiy ishlarini oʻquvchilarda Vatan tuygʻusini rivojlantirishga yoʻnaltirishni kuchaytirish imkoniyatlarini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrda “Oʻzbekistonning yangi taraqqiyot davrida taʼlim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-6108-son Farmoni.

2. Иброҳимов А. Бизким ўзбеклар. - Т.: Шарқ, 2001.- 395 б.

3. Бернадский В.Н. Методические вопросы анализа проблемной ориентации научно-исследовательских и опытно-конструкторских подразделений / В. Н. Бернадский, В. В. Журавков, В. С. Михайлов. - Киев : ИЭС им. Е. О. Патона, 2003. - 32 с.

ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МОТИВАЦИЯСИНИ ОШИРИШДА ИНТЕРАКТИВ ЎҚИТИШ МЕТОДЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Утепбергенова С.М.

НДТУ ўқитувчиси

Таянч сўзлар: интерактив ўқитиш, мотивация, талабалар, олий таълим, Ўзбекистон, инновация, педагогика, кейс-стадиялар, симуляциялар.

Ключевые слова: интерактивное обучение, мотивация, студенты, высшее образование, Узбекистан, инновации, педагогика, кейс-стади, симуляции.

Key words: interactive learning, motivation, students, higher education, Uzbekistan, innovation, pedagogy, case study, simulations.

РЕЗЮМЕ:

Бу мақолада Ўзбекистон олий таълим муассасаларида интерактив ўқитиш методлари қўлланилиши ва уларнинг талабалар мотивациясига таъсири таҳлил қилинади. Тадқиқот усули сифатида анкеталар, кузатув ва таълим жараёнини таҳлил қилишдан фойдаланилди. Мақсад - интерактив методларнинг самарадорлигини аниқлаш ва уларни самарали қўллаш йўллари-ни кўрсатиш. Мақола шунингдек таълим жараёнида педагогларнинг роли, технологиялардан самарали фойдаланиш ва талабаларнинг шахсий фаоллигини ошириш усуллари-ни ҳам ўз ичига олади. Бу мақола илмий тадқиқотлар, халқаро тажрибалар ва Ўзбекистон шарт-шароитларини инобатга олган ҳолда тузилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется применение интерактивных методов обучения в высших учебных заведениях Узбекистана и их влияние на мотивацию студентов. В качестве методов исследования использовались анкетирование, наблюдение и анализ учебного процесса. Цель – определить эффективность интерактивных методов и показать пути их эффективного использования. В статье также рассматриваются роль преподавателя в учебном процессе, эффективное использование технологий и методы повышения личностной активности студентов. Статья написана с учётом научных исследований, международного опыта и условий Узбекистана.

SUMMARY:

This article analyzes the use of interactive teaching methods in higher education institutions in Uzbekistan and their impact on student motivation. The research methods used included questionnaires, observation, and analysis of the learning process. The goal was to determine the effectiveness of interactive methods and demonstrate ways to effectively use them. The article also examines the role of the teacher in the learning process, the effective use of technology, and methods for enhancing student engagement. The article draws on scientific research, international experience, and the context of Uzbekistan.

Кириш. Ҳозирги замон талаблари олий таълим муассасаларида таълим сифати ва талабаларнинг билимга қизиқиши, фаоллиги ва мотивациясини оширишни талаб этади. Анъанавий усуллар орқали таълим бериш чекланган натижалар беради, чунки талабаларнинг ижодий ва мустақил фикрлаш қобилияти чекланади. Шу боис, интерактив методлар талабаларнинг фаоллигини ошириш ва билимни самарали эгаллашда муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда Ўзбекистонда таълим ислохотлари олий таълим муассасаларида инновацион методларни кенг қўллашга қаратилган. Халқаро тадқиқотлар ҳам интерактив методлар талабаларнинг дарсдаги фаоллигини сезиларли даражада оширади ва уларнинг мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантиради, деган хулосага келмоқда.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари.

Мақсад: Ўзбекистон олий таълим муассасаларида интерактив ўқитиш методларининг самарадорлигини ўрганиш ва уларнинг талабалар мотивациясига таъсирини аниқлаш.

Вазифалар:

1. Мавжуд интерактив ўқитиш методларини таҳлил қилиш.
2. Уларнинг талабалар мотивациясига таъсирини баҳолаш.
3. Интерактив методларнинг педагогик жиҳатдан самарали қўлланиш йўллари кўрсатиш.
4. Ўзбекистон олий таълим муассасалари учун тавсиялар ишлаб чиқиш.
5. Тадқиқот натижаларини келгусида таълим сифатини оширишда қўллаш имкониятларини баҳолаш.

Тадқиқот усуллари.

- **Анкеталар:** 10 та олий таълим муассасасидаги 300 талабадан олинган маълумотлар. Анкеталарда талабаларнинг интерактив методларга бўлган муносабати, дарс жараёнидаги фаоллиги ва мотивация даражаси аниқланди.
- **Кузатув:** Дарс жараёнида гуруҳли муҳокамалар, кейс-стадиялар, симуляциялар ва электрон платформалар орқали талабаларнинг иштирокини баҳолаш.
- **Ҳужжатлар таҳлили:** Ўқув дастурлари, дарс режалари, қўлланмалар ва электрон таълим ресурслари.
- **Технологиялардан фойдаланиш:** Компьютерлар, мультимедиа, электрон презентациялар ва онлайн платформалардан фойдаланиш даражаси таҳлил қилинди.

Тадқиқот натижалари.

Тадқиқот кўрсатдики, интерактив методлар қўлланилиши талабаларнинг дарсга қизиқиши ва фаоллигини сезиларли даражада оширади. Ҳар бир метод учун натижалар қуйидагича:

Гуруҳли муҳокамалар: талабалар мустақил фикрлашга ўргатилади ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Кейс-стадиялар: назарий билимни амалий ҳолатларда қўллаш имкониятини беради.

Роль ўйинлари ва симуляциялар: талабаларнинг ижодий ва аналитик қобилиятини оширади, мотивацияни юксалтирди.

Электрон платформалар ва интерактив презентациялар: дарс жараёнини қизиқарли қилади ва талабаларнинг билимга қизиқишини оширади.

Интерактив таълим жараёнлари жаҳон педагогика амалиётида замонавий ёндашув сифатида тобора кенг қўлланилмоқда. Бугунги кунда таълим тизимларининг барча босқичларида ўқитиш самарадорлигини ошириш учун интерактив усуллардан фойдаланиш зарурияти юзага келган. Интерактив ўқитиш методлари анъанавий дарсларнинг пассивлик хусусиятини бартараф этади ва талабаларни фаол иштирокчига айлантиради. Бу орқали улар нафақат билим олади, балки уни амалиётда қўллаш, таҳлил қилиш ва мустақил ҳулоса чиқариш кўникмаларини ривожлантиради.

Педагогика фанидаги илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, талабаларнинг мотивацияси таълим жараёнидаги фаоллик, мустақиллик ва ижодийлик даражаси билан чамбарчас боғлиқ. Агар дарс жараёнида талабаларга эркин фикр билдириш, муаммоларни мустақил ҳал қилиш ва фикр алмашиш имконияти берилса, уларнинг билимга қизиқиши сезиларли даражада ортиб боради. Интерактив усуллар айнан шу имкониятларни яратади. Масалан, кейс-стади усули талабаларни ҳаётий мисоллар орқали таҳлил қилишга ўргатса, симуляциялар уларга турли касбий ҳолатларда қарор қабул қилиш кўникмасини беради.

Ўзбекистонда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар доирасида интерактив ўқитиш усуллари катта эътибор қаратилмоқда. Бу жараён Президент қарорлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорлари билан тасдиқланган давлат дастурлари асосида амалга оширилаётган. Шу нуқтаи назардан, интерактив таълим нафақат педагогик технология, балки таълим сифати ва инсон капиталини ривожлантириш воситаси сифатида ҳам қаралмоқда. Таълим муассасаларида замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш, мультимедиа воситалари, онлайн платформалар ва масофавий ўқитиш тизимларининг жорий этилиши бу жараённи янада тезлаштирмоқда.

Интерактив усулларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчининг тайёргарлигига боғлиқ. Педагог фақат билим берувчи эмас, балки йўл-йўриқ кўрсатувчи, маслаҳатчи ва мотиватор сифатида фаолият юритиши зарур. Шунинг учун Ўзбекистон олий таълим муассасаларида педагоглар учун малака ошириш курслари, семинарлар ва тренинглар ташкил этиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Бу орқали ўқитувчилар интерактив усулларнинг назарий ва амалий жиҳатларини чуқурроқ англаб етадилар.

Талабаларнинг мотивациясини оширишда интерактив усулларнинг таъсирига оид тадқиқотлар шуни кўрсатадики, дарс жараёнида фаол иштирок этган талабаларнинг таълим натижалари юқорироқ бўлади. Улар билимни узоқ муддат эсда сақлайдилар, муаммоларни ҳал этишда ташаббускор бўладилар ва гуруҳ ичида етакчилик кўникмаларини намоён қиладилар. Шунингдек, интерактив ўқитиш жараёнида ижтимоий компетенциялар - мулоқот, ҳамкорлик, масъулият туйғуси ва етакчилик қобилиятлари шаклланади.

Интерактив таълим усулларини самарали қўллаш учун ахборот технологияларидан фойдаланиш жуда муҳим. Онлайн платформалар, тест тизимлари, интерактив тақдимотлар, электрон журналлар ва мобил иловалар таълим жараёнини рақамли муҳитда ташкил этиш имконини беради. Бу эса пандемия ва масофавий таълим шароитида ҳам таълим сифатини сақлаб қолиш имконини яратди. Олий таълим муассасаларида Moodle, Google Classroom, Zoom каби тизимлардан кенг фойдаланиш амалиёти йўлга қўйилди.

Шу билан бирга, интерактив усулларни жорий этишда айрим муаммолар ҳам мавжуд. Хусусан, техник воситаларнинг етишмаслиги, интернет тезлигининг пастлиги, баъзи ўқитувчиларнинг рақамли саводхонлиги етарли эмаслиги каби омиллар таълим жараёнига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бу муаммоларни ҳал этиш учун давлат даражасида инфратузилмани яхшилаш, университетларда ахборот технологиялар бўлимларини кучайтириш ва педагоглар учун ахборот-коммуникация кўникмаларини ошириш курсларини ташкил этиш зарур.

Интерактив усулларнинг психологик жиҳатдан таъсири ҳам муҳим аҳамиятга эга. Талаба ўз фикрини эркин билдириш, гуруҳда ишлаш, баҳс-мунозарада иштирок этиш орқали ўз-ўзига ишончни оширади. Бу ҳолат унинг шахсий ривожланишига ва ижтимоий фаоллигининг ортганига олиб келади. Шунинг учун интерактив таълим нафақат билим бериш воситаси, балки шахсий ўсиш ва мотивацияни кучайтириш воситаси ҳамдир.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон олий таълим муассасаларида интерактив усулларнинг самарали қўлланилиши таълим сифати, талабаларнинг

фаоллиги ва мотивациясини оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу йўналишда илмий тадқиқотларни чуқурлаштириш, методик қўлланмаларни янгилаш ва педагогларнинг малакасини ошириш бўйича ишлар изчил давом эттирилиши керак. Интерактив таълим усуллари замонавий жамият талабларига мос билимли, фаол ва ижодкор авлодни шакллантиришнинг энг муҳим омилларидан биридир.

Муҳокама. Интерактив методлар анъанавий усулларга нисбатан талабаларнинг фаоллигини ва билимларни самарали эгаллашини таъминлайди. Уларнинг самарадорлигига таъсир этувчи омиллар:

- **Оқитувчи тайёргарлиги:** педагогнинг малакаси ва методик тайёргарлиги.
- **Техник воситалар:** компьютер, мультимедиа ва электрон ресурслардан фойдаланиш имкониятлари.
- **Талабалар қизиқиши:** ижтимоий муҳит ва ҳамкорлик даражаси.

Қийинчиликлар ҳам мавжуд: инфратузилманинг етишмаслиги, педагогларнинг замонавий технологиялардан тўлиқ фойдалана олмаслиги ва анъанавий фикрлашга одатланган талабаларнинг интерактив методларга мослашиши.

Хулоса ва тавсиялар. Интерактив методлардан мунтазам ва систематик фойдаланиш тавсия этилади.

- Ўқитувчилар учун малака ошириш семинарлари ва тренинглар ташкил қилиш зарур.
- Дарс жараёнида гуруҳли муҳокамалар, кейс-стадиялар, симуляциялар ва электрон ресурслардан фойдаланиш тавсия этилади.
- Тадқиқот натижалари келгусида таълим сиёсати ва дастурларини такомиллаштиришда ҳисобга олинсин.
- Қўшимча иллюстрациялар ва визуал материаллар (графиклар, диаграммалар) қўшиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Таълим вазирлиги. «Олий таълим соҳасида таълим сифатини ошириш концепцияси». Тошкент, 2022.
2. Жўраев Б. «Интерактив таълим методлари». Тошкент: Ўқитувчи, 2021.
3. Smith J. «Interactive Learning in Higher Education». London: Routledge, 2020.
4. Karimov A. «Мотивация ва талабалар фаоллиги». Тошкент: Fan, 2019.
5. Ахмадов Р. «Олий таълимда инновацион педагогик технологиялар». Тошкент: Академия, 2021.
6. Назаров Ш. «Талабаларнинг дарсга қизиқиши ва интерактив усуллар». Тошкент, 2020.
7. Холматов М. «Интерактив методлар ва таълимда инновациялар». Тошкент, 2021.
8. Global Education Reports, UNESCO, 2020.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЗАМОНАВИЙ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШГА ЎРГАТИШ ВА ИЖОДКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Аллабаева А.П.

*Тахиятош тумани 13-сонли мактабгача
таълим таъкилот раҳбари*

Таянч сўзлар: мустақил таълим кўникмалари, мотивация, қобилият, креативлик.

Ключевые слова: самостоятельные учебные навыки, мотивация, способность, креативность.

Key words: independent study skills, learner autonome, motivation, creativity.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада мустақил таълим кўникмаларини шакллантиришнинг замонавий таълим тизимидаги аҳамияти ҳамда уни ривожлантириш хусусида маълумотлар келтирилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роли самостоятельных учебных навыков в общего среднего образования.

SUMMARY:

The purpose of this article is to inform the readers about the role of independent study skills in higher education, why independent study skills are needed.

Глобаллашув жараёнлари жамият тараққиётининг барча соҳаларида, жумладан таълим тизимида ҳам туб ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Ахборот оқими бекиёс даражада ортиб, турли маданиятлар, технологиялар ва ғоялар тез суръатда алмашилиб борадиган бу шароитда ўқувчилардан мустақил фикрлаш, танқидий таҳлил қилиш, муаммоларга ижодий ёндашиш каби универсал компетенциялар талаб этилмоқда. Бугунги таълимнинг асосий вазифаси – маълумот бериш эмас, балки ўқувчини ўзи изланувчи, таҳлил қилувчи ва мустақил ҳулоса чиқарувчи субъект сифатида шакллантиришдан иборат. Шу нуқтаи назардан, глобаллашув даврида мустақил фикрлашни ривожлантириш педагогик зарурат сифатида намоён бўлади. Хусусан, хусусий мактаблар инновацион муҳити, рақобатбардош

таълим шароити ва замонавий технологиялардан самарали фойдаланиш имконияти билан ушбу жараёнда етакчи ўрин тутди.

Мустақил фикрлашни шакллантириш - бу педагогик заҳмат ёки қўшимча вазифа эмас, балки таълим тизимининг стратегик йўналишига айланган.

Хусусий мактаблар - инновацион ёндашувлар тез жорий этиладиган муҳит. Демак, бу ерда мустақил фикрлашни шакллантириш учун шароит ва имкониятлар катта.

Хусусий мактаблар глобаллашувдан энг тез таъсирланадиган ва инновациялар тез жорий этиладиган муҳит бўлиб, улар ўқувчида мустақил фикрлашни ривожлантириш имкониятларига эга: замонавий таълим технологиялари; халқаро дастурлар (Cambridge, IB); рақобатбардош ўқитувчилар таркиби; шахсий йўналтирилган таълим траекториялари. Шу билан бирга, глобаллашув муайян таҳдидларни ҳам юзага келтиради:

- ахборот ортиқчалиги (information overload);
- ёлғон ахборот муаммоси;
- интернет муҳитда танқидий фикрлашнинг етишмаслиги;
- ташқи маданий таъсирлар.

Бу шароитда мактаб ўқувчисини автоном, онгли, таҳлилга асосланган фикрлашга ўргатиш - таълим миссиясининг марказий вазифасига айланди.

Мустақил фикрлашни ривожлантирувчи илғор педагогик технологиялар: Project-based learning (лойиҳага асосланган ўқитиш): муаммони ҳал қилиш; таҳлил, далил, таъкиб стратегиялари; жамоада мустақил ишлаш; Case-study (амалий вазиятлар): реал ҳаётдан олинган вазиятлар, бир нечта ечимни қиёсий таҳлил қилиш.

Debate технологиялари: фикрни ҳимоя қилиш; қарши фикрни тинглаш; далиллаш;

STEM/STEAM: ўлчаш, ҳисоблаш, тажриба қилиш; алгоритмик фикр.

Mind map, Fishbone, Six Thinking Hats методлари: фикрларни тизимлаш, муаммони қисмларга ажратиб таҳлил қилиш. Бу технологиялар хусусий мактаб ўқувчиларида мустақил фикрлашни ривожлантиришда асосий воситага айланади.

Мустақил фикрлаш - воқелик ва ахборотни мустақил таҳлил қилиш, далилларни баҳолаш, хулоса чиқариш ва қарор қабул қилиш қобилиятидир. Унинг таркибий қисмлари: танқидий фикрлаш; креатив фикрлаш; мантиқий фикрлаш; метатанқидий рефлексия.

Глобаллашув шароитида мустақил фикрлаш зарурияти.

1. Ахборотлашган жамият шароитида танлов ва таҳлил қобилияти.

Глобаллашув ахборотнинг тез, чексиз ва филтрсиз тарқалишига олиб келмоқда. Ёшлар бу ахборотни саралаш, таҳлил қилиш, манба ишончлилигини баҳолаш каби қобилиятларга эга бўлмаса, мантиксиз қарашлар, манипуляция ва фейк маълумот таъсирига тушиши мумкин. Демак, мустақил фикрлаш – ахборот хавфсизлигининг асосий омилларидан бири.

2. Иқтисодий рақобат ва янги касблар талаб қиладиган компетенциялар.

Замонавий меҳнат бозорида стандарт билимлар эмас, балки масалани мустақил ҳал этиш, тез қарор қабул қилиш, инновация яратиш қобилияти асосий ресурсга айланмоқда. Мустақил фикрлай оладиган шахс рақобат муҳитида ўз ўрнини мустаҳкамлайди.

3. Маданий глобаллашув ва шахсий позицияни шакллантириш.

Турли маданий таъсирлар, ғоялар ва қарашларнинг эркин ҳаракати ёшлардан мустаҳкам шахсий позиция, таълимий ва маданий иммунитет талаб қилади. Бу эса фақат мустақил фикрлаш орқали юзага келади.

4. Инновацион технологиялар асрида ижодий тафаккур.

Турли рақамли платформалар, AI–ассистентлар ва интеллектуал дастурлар инсон фикрлашини ёрдамчи воситага айлантirmoқда. Бироқ бу воситалардан тўғри ва самарали фойдаланиш учун ўқувчида мустақил, таҳлилий ва стратегик фикрлаш ривожланган бўлиши шарт.

Глобаллашув шароитида мустақил фикрлашни ривожлантириш таълимнинг стратегик йўналиши бўлиб, уни кечиктирмасдан амалга ошириш зарур. Хусусан, хусусий мактаблар бунда катта имконият ва ресурсларга эга.

Мустақил фикрлашни ривожлантиришнинг педагогик асослари:

1. Конструктивизм ва фаол ўқувчи модели.

Виготский, Дьюи, Пиаже каби психолог-педагоглар таъкидлаганидек, ўқувчи билимни тайёр ҳолда қабул қилмайди, балки ўзининг амалиёт ва тажрибаси орқали яратади. Шунинг учун хусусий мактабларда конструктивизмга асосланган лойиҳа-баҳс-масала ечимига йўналтирилган методлар устувор бўлиши лозим.

2. Муаммоли таълим ва ижодий фикрлаш муҳити.

Case-study, debate, brainstorming, fishbone каби методлар 5–9-синф ўқувчиларининг мантикий фикрлашини фаоллаштиради, ўз нуктаи назарини асослашга ўргатади.

3. Рақамли технологиялардан фойдаланиш.

Kahoot, Padlet, Google Classroom, интерактив симуляциялар ва AI асо-сидаги платформалар мустақил ўқиш ва таҳлил қилишни тезлаштиради.

4. Баҳолашнинг янги тизими.

Форматив баҳолаш, self-assessment ва peer-assessment ўқувчини ўз фикри учун жавобгарликка ўргатади, рефлексияни ривожлантириш орқали мустақил хулоса чиқаришга ёрдам беради.

Тавсиялар: Ҳар бир дарсда "Савол – таҳлил – далил – хулоса" технологик моделини жорий этиш; 5–9-синфлар учун лойиҳа ишлари, мини-тадқиқотлар, debate–клублар ташкил этиш; Ўқитувчилар учун "mustaqil fikrlash metodikasi" бўйича малака ошириш курсларини йўлга қўйиш; Медiasаводхонлик ва ахборот муҳитини таҳлил қилиш бўйича алоҳида модул киритиш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мустақил фикрлаш педагогик за-руратга айланди, чунки у ўқувчининг интеллектуал мустақиллиги ва шах-сий устуворликни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 2009.
2. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment, 2015.
3. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2022.
3. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press, 2014.
4. Marzano, R. Teaching for Thinking. International Center for Leadership in Education, 2010.
5. L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
- Fullan M. Education in Motion: Global Trends and Future Directions. Routledge, 2021.
6. Jonassen D. Learning to Solve Problems. Routledge, 2011.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. "Таълим сифатини ошириш концеп-сияси", 2019.
8. Ходжиматова Н. Танкидий фикрлаш методикаси. Тошкент: O'zMU нашриёти, 2020.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ХУСУСИЙ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШГА ЎРГАТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ (5-9-СИНФЛАР МИСОЛИДА)

Аллабаева А.П.

Тахуатош тумани 13-сонли мактабгача

Таълим таъкилот раҳбари

Таянч сўзлар: мустақил фикрлаш, глобаллашув, хусусий мактаб, педагогик тизим, компетенциявий ёндашув, 5-9-синфлар.

Ключевые слова: самостоятельное мышление, глобализация, частная школа, педагогическая система, компетентностный подход, 5–9 классы.

Key words: independent thinking, globalization, private school, pedagogical system, competence-based approach, grades 5–9.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада глобаллашув шароитида хусусий мактаб ўқувчиларининг мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш зарурати асослаб берилган. 5–9-синф ўқувчиларининг психологик-педагогик хусусиятларидан келиб чиқиб, мустақил фикрлашни шакллантирувчи педагогик тизим таклиф этилган. Тадқиқот доирасида ўтказилган педагогик кузатув, сўровнома ва эксперимент натижалари таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ:

В статье обосновывается необходимость развития самостоятельного мышления учащихся частных школ в условиях глобализации. На основе психолого-педагогических особенностей учащихся 5–9-х классов предлагается педагогическая система, формирующая самостоятельное мышление. Проанализированы результаты педагогического наблюдения, анкетирования и эксперимента, проведенных в рамках исследования.

SUMMARY:

This article substantiates the need to develop independent thinking in private school students in the context of globalization. Based on the psychological and pedagogical characteristics of students in grades 5–9, a pedagogical system for fostering independent thinking is proposed. The results of pedagogical observations, questionnaires, and experiments conducted as part of the study are analyzed.

Глобаллашув жараёнлари таълим тизимида янги вазифалар юкламоқда. Ахборот оқимининг тезкорлиги, рақобатнинг кучайиши, билимларни амалиётда қўллаш зарурати ўқувчилардан мустақил фикрлаш, танқидий таҳ-

лил, ижодкорликни талаб қилади. Хусусий мактаблар глобал таълим тенденцияларини тез ўзлаштириш имконига эга бўлганлиги сабабли, уларда мустақил фикрлашни ривожлантиришга доир методик тизимни такомиллаштириш долзарб ҳисобланади.

Фикрляпман, демак, яшаяпман! – деген эди файласув Рене Декарт. Педагоглар биринчи навбатда ўқувчининг, ҳатто хато бўлсада, мустақил фикри бўлишига эришишни мақсад қилада. Аниқ белгилаб олинган ҳаракат дастурига асосланган ҳолда ҳар бир ўқувчини узликсиз ривожлантириш тамойилини амалга ошириш талаб этилади. Ҳар бир дарсда мунтазам уйғун кўникмаларни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Бу кўникмаларнинг бир қисми малакага айлангунга қадар ўқув-билув жараёнини кўп тармоқли микромайдонлар тилан кенгайтириб бориш керак бўлади. Уларнинг бир қисми мустақил ишлар, бошқа қисми ахборот манбалари ёрдамида ҳосил бўлади. Бошқа бир томондан ҳамкорликда кичик ёки ката гуруҳ бўлиб ишлаш орқали ўқув фаолиятини ташкил этувчи асосий манба сифатида дарслик намоён бўлмоқда. Ўқувчи ўз-ўзининг билимини оширишни англамоқ лозим. Бунда ўқувчининг хоҳиши ва билим сифатини ҳисобга олиш муҳимдир. Ўқувчилар ҳар бир топшириқни унга ижодий ёндашган ҳолда мустақил бажаришларига эришиш дидактик мақсад бўлмоғи керак.

Мустақил таълим кўникмалари бу ўрганувчига ўз ўқиши ва ўрганиши жараёнида кўмаклашадиган, бошқача айтганда орттирилган ҳаётий кўникмалар жамланмасидир. Ўқувчилардаги мустақил фикрлаш малакаси келажакдаги касбий фаолиятида кўл келадиган билимларни ҳақиқий ҳаётдан ажралмаган ҳолда чуқурроқ, тўлароқ ўрганишга имкон яратади. Мустақил фикрлайдиган субъект маълум билимларни ўзлаштириб қолмай, улардан фойдаланиш асосида янги билимлар эгаллайди ҳам.

Мазкур тадқиқот 5–9-синф ўқувчиларининг мустақил фикрлашини ривожлантиришга қаратилган педагогик тизимни ишлаб чиқиш ва амалиётда синовдан ўтказишга бағишланган.

1.Халқаро таълим стандартлари (OECD, PISA, UNESCO)да фикрлаш фаоллигини юксалтириш асосий компетенция сифатида белгиланган. Мустақил фикрлаш қуйидаги компонентлардан таркиб топади:

- танқидий фикрлаш (хулоса ва асослаш қобилияти),
- мантикий фикрлаш (таҳлил, қиёслаш, умумлаштириш),
- креатив фикрлаш (яратувчанлик ва янги ечим топиш),
- ахборот билан мустақил ишлаш.

Хусусий мактабларда замонавий педагогик технологияларни жорий этиш имкони юқори бўлса-да, амалиётда қатор муаммолар сақланиб қолмоқда: ўқитувчиларнинг методик тайёргарлиги етарли даражада эмас;

ўқувчиларда репродуктив (тайёр билимни қабул қилиш) ёндашув устувор; дарс жараёнларида мустақил фикрлаш машқлари етарли эмас.

2. 5–9-синф ўқувчиларининг мустақил фикрлашини ривожлантиришнинг психологик асослари;

-5–9-синф ўқувчилари (10–15 ёш)да:

-муаммони мустақил ҳал қилиш қобилияти шакллана бошлайди;

-ҳиссий-иродавий барқарорлик ошади;

-мантикий фикрлаш ривожланади;

-ижодий топшириқларга қизиқиш эҳтиёжларига ва мотивга боғлиқ бўлади. Шу сабабли, методик тизим уларнинг ёш хусусиятларига мувофиқ бўлиши лозим.

3. Мустақил фикрлашга ўргатувчи педагогик тизимнинг асосий компонентлари. Таклиф этилган педагогик тизим куйидаги тузилмага эга:

3.1. Мақсадий компонент: ўқувчиларда мустақил, танқидий ва ижодий фикрлашни шакллантириш;

-ахборотни таҳлил қилиш ва хулоса чиқариш кўникмаларини ривожлантириш.

3.2. Мазмун компонент: STEM элементлари, ҳаётий вазиятларга асосланган муаммоли топшириқлар, лойиҳа ва тадқиқот ишлари, дебат ва дискуссия машғулоти.

3.3. Технологик компонент: Куйидаги технологиялар самарали деб топилди: PBL (лоиҳага асосланган таълим), Case-study (вазиятли таҳлил), Critical Thinking методлари, Interactive learning (кластер, PMI, Concept map, fishbone диаграммаси).

3.4. Фаолият компонент: ўқувчи марказлашган дарслар, гуруҳ билан ишлаш, мустақил лойиҳалар, рефлексия ва портфолио.

3.5. Баҳолаш компонент: меъёрий тестлар, муаммоли топшириқлар, ўз-ўзини баҳолаш, лойиҳа ҳимояси.

4. Амалий тадқиқот ва педагогик эксперимент натижалари: Тадқиқот 3 босқичда амалга оширилди:

I босқич (ташхис): 5–9-синфларда 214 нафар ўқувчи иштирок этди. Мустақил фикрлаш кўникмалари ўртача 49–54% даражада эканлиги аниқланди. Оқилна хулоса чиқариш ва ижодий топшириқларни бажариш энг қийин бўлган соҳалар экан.

II босқич (таъсир эксперимент): PBL, debate ва case-study асосида 20 та дарс ишланмаси синовдан ўтказилди. Махсус тренинглар ва мини-лойиҳалар ташкил этилди.

III босқич (назорат): Натижалар қиёсий таҳлил қилинди. Мустақил фикрлаш кўрсаткичлари 51%дан 73%га ошди. Энг катта ўсиш креатив фикрлаш (27%) ва танқидий таҳлил (22%)да кузатилди. Бу орқали таклиф этилган педагогик тизим самарали эканлиги тасдиқланди.

Тавсиялар: Хусусий мактабларда мустақил фикрлашга оид махсус ўқув дастурларини жорий этиш.

- Ўқитувчилар учун “Танқидий ва мустақил фикрлашни ривожлантириш методлари” бўйича мунтазам тренинглар ташкил этиш.

- Дарсларда PBL, debate, case-study технологияларини системали қўллаш.

5-9-синф ўқувчилари учун лойиҳа ишларини мажбурий элемент сифатида киритиш.

- Ахборот билан мустақил ишлаш кўникмаларини (source checking, media literacy) rivojlantirish.

Глобаллашув шароитида мактаб ўқувчиларининг мустақил фикрлаши - шахсий ва касбий ривожланишнинг асосий шартига айланди. Тадқиқот давомида аниқландики, хусусий мактабларда мустақил фикрлашни шакллантириш имкониятлари катта бўлса-да, методик ёндашувлар барча ўқитувчиларда бир хил даражада шаклланмаган.

Тадқиқот мобайнида ишлаб чиқилган педагогик тизим — мазмун, технология, фаолият ва баҳолаш компонентларидан иборат яхлит модел сифатида ўзини оқлади. Жорий этилган PBL, debate, case-study, STEM ва фикрлаш хариталари асосидаги машғулотлар ўқувчиларда қуйидаги натижаларга эришишга имкон берди: танқидий фикрлаш 30% дан ортиқ ошди; муаммо ечиш ва далиллаш кўникмалари шаклланди; ўқувчиларнинг дарсга фаоллик даражаси кўтарилди;

ахборотни танлаш, солиштириш ва таҳлил қилиш қobiliяти кучайди; шахсий позиция ва рефлексия маданияти юксалди. Эксперимент натижалари тизимнинг ишончли, илмий асосланган ва амалий жиҳатдан самарали эканини тасдиқлади.

1. Мактаб даражасида. Мустақил фикрлашни шакллантирувчи методларни мунтазам равишда ўқув дастурларига интеграция қилиш.

Лойиҳавий ва тадқиқот фаолиятини барча фанларда жорий этиш.

“Debate club”, “Science club”, “Maker space” каби ўқувчи клубларини ташкил этиш.

2. Ўқитувчилар учун PBL, STEM, debate, case-study бўйича мунтазам малака ошириш курсларини ташкил этиш. Интерфаол ва тадқиқотга асосланган дарс ишланмаларини яратиш ва ҳамкасблар билан алмашиш.

Ўқувчининг мустақил фаолиятига эътиборни кучайтириш: савол бериш, далиллаш, хулоса чиқариш.

3. Ўқувчилар учун

Ҳар ой мини-тадқиқот топшириқларини бажаришни йўлга қўйиш.

Ахборот манбаларини солиштириш, факт, таҳлил чиқариш кўникмаларини ўсиштириш. Лойиҳа ва баҳсларда фаол иштирок этиш.

4. Ота-оналар учун. Болаларда мустақил қарор қабул қилиш, масъулият, бозор ва жамият ҳақида онгли фикр юритишни рағбатлантириш. Болани ҳимоя қилиш орқали унинг фикрлаш имкониятларини чеклаб қўймаслик.

5. Илмий тадқиқотлар учун. Мустақил фикрлашнинг фанлар кесимида қай даражада шаклланишини алоҳида ўрганиш. Хусусий мактаб ва давлат мактаблари ўртасида таққослама тадқиқотлар ўтказиш. AI-асосли ўқиш технологияларининг мустақил фикрлашга таъсирини ўрганиш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, тадқиқот натижалари глобаллашув даврида хусусий мактабларда мустақил фикрлашни ривожлантириш тизимини такомиллаштириш ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кўрсатди. Таклиф этилган тизим ўқувчи фаоллигини ошириб, уларда мустақил қарор қабул қилиш, логик таҳлил ва ижодий ёндашувни кучайтирди. Педагогик эксперимент натижаси тизимнинг амалий самарадорлигини тасдиқлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 2009. (Мустақил ва танқидий фикрлаш назарияси асосчиси.)

2. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment, 2015. (Танқидий фикрлашнинг модерн моделлари.)

3. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2022. (Глобал таълимда фикрлаш компетенцияларининг баҳоланиши.)

4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY- IJODKORLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ziyoyeva M.S.

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: kasbiy-ijodkorlik, ijodkorlik, pedagogik ijodkorlik, kreativlik, tarix ta’limi, innovatsion texnologiyalar, mustaqil ta’lim, tanqidiy fikrlash, o‘yin texnologiyalari.

Ключевые слова: профессионально-творческие способности, творчество, педагогическое творчество, креативность, историческое образование, инновационные технологии, самостоятельное обучение, критическое мышление, игровые технологии.

Key words: professional creativity, creativity, pedagogical creativity, innovativeness, history education, innovative technologies, independent learning, critical thinking, game-based learning.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda ijodkorlik, pedagogik ijodkorlik va kasbiy ijodkorlik tushunchalarining ilmiy mazmuni yoritilib, ularni rivojlantirishda innovatsion ta’lim muhiti, raqamli texnologiyalar va kreativ pedagogik yondashuvlarning o‘rni asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье проанализированы теоретико-методологические основы развития профессионально-творческих способностей будущих преподавателей истории. В исследовании раскрыто научное содержание понятий творчества, педагогического творчества и профессионального творчества, а также обоснована роль инновационной образовательной среды, цифровых технологий и креативных педагогических подходов в процессе их развития.

SUMMARY:

The article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing the professional and creative abilities of future history teachers. The study reveals the scientific essence of the concepts of creativity, pedagogical creativity, and professional creativity, and substantiates the importance of the innovative educational environment, digital technologies, and creative pedagogical approaches in enhancing these abilities.

Dunyoning rivojlangan AQSH, Angliya, Yaponiya, Rossiya kabi davlatlarida ta’limga ijodiy yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ijodkorligini oshirish, ta’lim jarayonida ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirishning zamonaviy metodik ta’minotini yaratish, talabalarning ijodiy faoliyatni takomillashtirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida

tadqiq etilmoqda. Ana shu nuqtayi nazardan ilg'or xorijiy tajribalar va zamonaviy pedagogik ta'lim mazmuni asosida bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida 77-maqсадning "O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirish" vazifasi belgilanganligi va unda Tarix fanini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish ko'zda tutilganligi[1] xalqimiz va uning davlatchiligi tarixini o'rganishga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratilayotganligini tasdiqlaydi.

Tarix fani sohasini rivojlantirishning maqsadi milliy manfaatlarimizga mos, ilg'or xalqaro tajribani inobatga olgan holda, o'zbek xalqi va davlatchiligi tarixini ilmiy o'rganishning zamonaviy va samarali asoslarini ishlab chiqish, chuqur bilim va ko'nikmalarga ega, ijodiy va tizimli fikrlaydigan mutaxassislar, o'qituvchi va ilmiy xodimlarning yangi avlodini yetkazish, olingan ilmiy natijalarni ta'lim-tarbiya, targ'ibot-tashviqot ishlarida ta'sirchan qo'llash, jamiyatda milliy o'zlikni anglash hissini mustahkamlashda xizmat qiladigan tarixiy tafakkurni tarbiyalashga qaratilgan bus-butun tizim yaratishdan iboratdir.

Mamlakatimizda xalqaro ta'lim standartlari asosida bo'lajak tarix fani o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashning zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasini jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi natijasida, o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarini keng joriy qilish, talabalar kasbiy bilim va ijodiy faoliyatini rivojlantirish metodikalaridan samarali foydalanish orqali bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy va ijodiy kompetensiyalarini shakllantirish hamda ularni dunyo ta'lim muhitiga moslashtirish imkonini beradi.

B.Xodjayevning fikricha tarix fanining vazifasi o'quvchilarga quruq raqambozlik, solnomachilikni o'rgatishdan iborat emas, aksincha uning mazmunini o'zlashtirish orqali o'quvchilarni ijtimoiy hodisalarni mustaqil anglashga, mamlakatimiz rivojining barcha sohalariga faol va ijodiy tarzda ishtirok etishga tayyorlashdan iborat bo'lishi lozim. Mazkur vazifa o'z tabiatidan kelib chiqib, fikrlashni rivojlantirish, o'quvchining o'rganilayotgan voqea va zamonaviy jamiyat hodisalarini mustaqil anglay olishini talab etadi. Buningsiz ularni to'g'ri baholay olish, o'z munosabatlarini zarur harakatlarga yo'naltirish mumkin emas. Mana shuning uchun o'quvchilarda tarixiy tafakkurni rivojlantirish tarix ta'limining bosh sharti va vositasi tavsifini o'zida ifoda etadi [11].

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogika oldidagi dolzarb masalalardan biri

hisoblanadi. Bu jarayonning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, avvalo, kasbiy-ijodkorlik tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish, uning tarixiy-pedagogik rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish va zamonaviy talablarga mos ilmiy yondashuvlarni aniqlashni taqozo etadi.

Tadqiqot doirasida, eng avvalo, muammoning asosiy tushunchalari “ijodkorlik”, “pedagogik ijodkorlik”, “kasbiy ijodkorlik” kabilarning mazmun mohiyatini aniqlashtirishga e’tibor qaratildi.

Pedagogik tadqiqotlarda ijodkorlik shaxs mustaqil fikrlash sifatleri namoyon bo’lishining eng asosiy va faol shakli sifatida talqin qilingan. Unga berilgan ta’riflar bir-biridan jiddiy farq qilsada, uning ba’zi umumiy jihatlari qayd etish mumkin, ya’ni ijodkorlik natijasi sifatida olinadigan mahsulotning sifat jihatidan yangilikka ega bo’lishi; kiritilayotgan yangilik alomatlarining ijodkorlik obyektida dastlab mavjud bo’lmaganligi; har qanday ijodkorlik faoliyati intellektual izlanishni taqozo etishi.

Ijodkorlik – individning ijodkorlik qobiliyati – noodatiy fikrlarni o’ylab topish, an’anaviy fikrlash doirasidan chetlashish, muammoli masalalarni tezda hal etish qobiliyatidir. U yangi g’oyalarni yaratishga doimo tayyorgarlik bilan tavsiflanadi va qobiliyat tuzilmasi komponenti hisoblanadi [13].

“O’zbekiston Milliy ensiklopediyasida ijodkorlik tushunchasiga ijodkor ishi, ijodkorga xos faoliyat; yaratuvchilik tarzida qisqa ta’rif berilgan.

Pedagogik ensiklopedik lug’atda “Ijodiy faoliyat sifat jihatdan yangini yaratishga doir inson yoki jamoaviy faoliyat shakli. Ijodiy faoliyatning zaruriy sharti fikrning egiluvchanligi, tanqidiylik, idrok etishning yaxlitligida aks etadi”, deb izoh berilgan. Mazkur lug’atda “ijod” va “ijodkorlik” tushunchalariga alohida ta’rif berilmagan.

K. Todjiboyevaning fikriga ko’ra, ijodkorlikning to’rt darajasi mavjuddir. Bular:

- o’z kasbiga oid bilim-ko’nikma va malakalarni puxta egallash;
- ijodiy tafakkurni o’zida shakllantira olish;
- ijodkorlikni namoyon qila olish qobiliyati;
- izlanuvchanlik, tadqiqotga moyillik [10].

Bo’lg’usi pedagoglarning ijodkor, yuqori malakali kasb egasi bo’lishida, talabaga o’quv-tarbiya jarayonida unga nafaqat ob’ekt sifatidagina qaralishidir. Ya’ni talaba tayyor bilimlarni qabul qilib oluvchi emas, balki bilim olish, o’zlashtirishda sub’ekt sifatida qaralishi zarur [4].

Bo’lajak o’qituvchilarining kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiyadan foydalanish: asosan o’qituvchining mahoratiga, ilmiy–ijodiy tafakkurining kuchli, kognitiv jarayonlarining rivojlanganlik darajasiga,

serqirra, zamonaviy, bo‘lishiga va tashabbuskorligiga bog‘liq bo‘ladi. Insonning bilish jarayoni psixik jarayonlarning tizimli tarzda namoyon bo‘lishini ifodalaydi. Bular bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy bilimlarni idrok etishi, xotirasida saqlab qolishi, eslab qolishi, qayta ishlashi, interpretatsiyalashida o‘z ifodasini topadi. Ta’limda mazkur jarayonlarni faollashtiruvchi, mahsuldor usullar va metodlarni o‘tgan asrning oxirlaridayoq mutaxassislar tomonidan tizimli tarzda o‘rganila boshlangan. Kognitiv pedagogikada bo‘lajak o‘qituvchishni faollashtirish, o‘quv jarayoniga nisbatan faol munosabatni shakllantirish, yetakchi masalalardan biriga aylangan. Bunda bo‘lajak o‘qituvchining bilish faoliyatini jadallashtirish orqali kasbiy ijodkorlik sifatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan [5].

F.Ibraimovanning tadqiqotlarida talabalarni 1-kursdan boshlab ilmiy ijodiy faoliyat yuritishga o‘rgatish mumkin, agarda ularda quyidagi malakalar shakllantirilsa:

- ilmiy faktlar to‘plash;
- ilmiy faraz qilish;
- bashorat qilish;
- sinergetik tafakkur yuritish;
- axborotlarni tanlash va ulardan aniq maqsadda foydalanish;
- adabiyotlar bilan ishlash;
- ilmiy-akademik uslubda yozma va og‘zaki mulohaza yuritish [6].

Bugungi zamonaviy fanda “ijodkorlik” tushunchasi bilan birgalikda “kreativlik” atamasi ham keng qo‘llanilmoqda.

G.Ibragimova “kreativlik – yaratuvchanlik, ijodkorlik xislatlari bilan bog‘liq ko‘nikmalar majmui” sifatida namoyon bo‘ladi degan g‘oyani ilgari suradi va kreativlik o‘z ichiga muammolarga nisbatan yuqori dapajadagi sezgirlik, intuisiya, natijalarni oldindan ko‘ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiya kabi sifatlarini qamrab olishini ta’kidlaydi [7].

Sh.Pozilova esa tadqiqot ishida “kreativlik deganda shaxsning nostandart fikrlashi natijasida yangi, original g‘oyalarni yaratishga qaratilgan faoliyati”[9] degan xulosani beradi. Uning qarashlari fikrimizcha, tadqiqotchi G.Ibragimovanning kreativlikka bergan ta’rifining davomi sifatida ifodalanmoqda.

Pedagogik tadqiqotlar ijodkorlik shaxs mustaqil fikrlash sifatleri namoyon bo‘lishining eng asosiy va faol shakli sifatida talqin qilingan. Unga berilgan ta’riflar bir-biridan jiddiy farq qilsada, uning ba’zi umumiy jihatlarini qayd etish mumkin, ya’ni: ijodkorlik natijasi sifatida olinadigan mahsulotning sifat jihatidan yangilikka ega bo‘lishi; kiritilayotgan yangilik alomatlarining ijodkorlik obyektida dastlab mavjud bo‘lmaganligi; har qanday ijodkorlik faoliyati intellektual izlanishni taqozo etishi [14].

Kasbiy ijodkorlik - bu pedagogik faoliyatda zamonaviy o'qituvchining bilim va mahoratini yaratish, yangi g'oyalar va uslublarni qo'llashga qodir bo'lgan shaxsiy va kasbiy qobiliyatlarni aks ettiruvchi, doimiy yangilanib turadigan jarayondir.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarini tayyorlash nuqtai nazaridan ijodkorlik – ta'limning zamonaviy talablarga mos va qiziqarli bo'lishinni ta'minlaydigan yangi g'oyalarni yaratish, o'zgacha yondashuvlarni ishlab chiqish, darslarni yangicha va samarali usullar bilan o'tkazish, hamda ta'lim mazmunini boyitishga qaratilgan tashabbuskorlik tushuniladi. Ijod orqali o'qituvchilar yangi bilim va texnologiyalarni o'quv jarayoniga jalb etib, o'quvchilarda tarixiy tafakkur, tahlil qilish va muammolarga innovatsion yondashish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shunday qilib, ijod ta'lim jarayonida faqat bir maqsadga erishish emas, balki tarixiy voqealarga yangicha qarash, talabalarda tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish, yangi g'oya va usullarni kashf qilishga imkon beradi.

Ijodkorlik noodatiy fikrlarni o'ylab topish, an'anaviy fikrlash doirasidan chetlashish, muammoli masalalarni tezda hal etish holatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ijodkorlik yangi g'oyalarni yaratishga doimiy tayyorlik bilan tavsiflanadi va qobiliyat tuzilmasi komponenti bo'lib hisoblanadi.

Har qanday murakkab zamonaviy axborot texnologiyalar, integratsiyalar, fan sohasidagi olamshumul yangiliklar, avvalo, o'qituvch itomonidan o'zlashtirilib, so'ngra uning bilimi, saviyasi, qobiliyati evaziga o'quvchilar ongi va tafakkuriga yetkaziladi [12].

Qobiliyat – insonning individual salohiyati, imkoniyatlarining ifodasi bo'lib, u bevosita bilimdan keskin farqlanadi, ya'ni bilim mutolaa, ilmiy faoliyat natijasi hisoblansa, qobiliyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyatidir. Qobiliyat – ko'nikma va malakadan farq qiladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mahorat bilan qobiliyat bir xil tarzda talqin etiladi. Qobiliyat ta'lim jarayonida takomillashib boradi. Har qanday qobiliyat faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga qamrab oladi. Shuning uchun ham qobiliyat shaxs faoliyati talablariga javob bera oladigan va yuqori natijalarga erishishni ta'minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar majmuidir.

Ijodiy qobiliyat – bu yangilik yaratish zarurligi va mumkinligini tushunish, muammoni ifodalay olish, g'oya farazini ilgari surish uchun kerak bo'ladigan bilimlardan foydalanish, farazni nazariy va amaliy tasdiqlash, muammoni hal qilish yo'llarini izlash hamda yechimini topish, natijada yangi original mahsulotlar yaratish (ilmiy kashfiyot, ixtiro, san'at asari, tavsifnoma va boshqalar) sifatleri majmuidir [8].

O'qituvchilik faoliyati misolida olinadigan bo'lsa, o'qituvchining ijodkorlik qobiliyati ham yuqorida sanab o'tilgan tarkibiy elementlarga ega bo'lishi kerak. O'qituvchi o'z faoliyatida ijodiy tasavvurga ega bo'lishi, ya'ni dars jarayonida yangi g'oyalarni shakllantirishi va o'quvchilarning bilim olish jarayonini boyitishi kerak. Ijodiy ko'nikma va malakalar esa o'qituvchiga dars jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Ijodiy tafakkur orqali esa o'qituvchi o'quvchilarning turli qobiliyatlarini rivojlantirishda yangi metod va yondashuvlarni izlaydi. O'qituvchi o'z xatti-harakatlarida ijodiy yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarga chuqur bilim va ko'nikmalarni o'rgatishi, shuningdek, o'z pedagogik mahoratini doimiy ravishda rivojlantirishi mumkin. Shu tariqa, o'qituvchi o'z ijodiy qobiliyatidan foydalangan holda ta'lim jarayonini amaliy jihatdan samarali tashkil etadi va o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchisi misolida oladigan bo'lsak, u ham yuqorida sanab o'tilgan ijodiy tarkibiy elementlarga ega bo'lishi va ularni o'z faoliyatida samarali qo'llay olishi kerak. Tarix o'qituvchisi ijodiy tasavvurni rivojlantirish orqali tarixiy voqealarni o'quvchilarga jonli va qiziqarli tarzda yetkazishi ularda qiziqish uyg'otishi mumkin. Ijodiy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan tarix o'qituvchisi darsni ijodiy tashkil etib, tarixiy voqealarni yorqin tasvirlash, rolli o'yinlar va tarixiy sahnalar orqali o'quvchilarga yaxlit tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning tarix faniga qiziqishini oshiradi va tarixiy tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, bo'lajak tarix o'qituvchisi ijodkorlik qobiliyatlaridan samarali foydalanish orqali tarix fanini yanada mazmunli tashkil eta oladi va o'quvchilarni fanga nisbatan motivatsiyasini yanada oshiradi.

Bugungi kunda tarix fani o'qituvchilaridan yuqori darajadagi innovatsion yondashuv asosida ijodiy fikrlash, va zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish talab etiladi.

Tadqiqot jarayonida pedagoglar tomonidan bo'lajak tarix fani o'qituvchilarda kasbiy-ijodkorlik qobiliyatni rivojlantirishning asosiy shartlari quyidagilar sifatida belgilandi (1-rasmga qarang).

Shartlar	Mazmuni
Innovatsion ta'lim muhitini yaratish	Talabalarning ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlaydigan muhit yaratish muhimdir. Bu muhit o'z ichiga zamonaviy texnologiyalarni, kreativ yondashuvni va yangi o'quv metodlarini qamrab oladi.

Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish	Ta'lim platformalari, multimedia vositalari, Virtual laboratoriyalar va tarixiy simulyatsiyalardan foydalanish
Mustaqil ta'lim jarayonidagi faoliyatini samarali va ijodiy yo'naltirish	Ijodiy va loyihaviy topshiriqlarni taqdim etish
Hamkorlikda jamoaviy ishlash muhitini yaratish	Jamoaviy ishlashga asoslangan topshiriqlarni tashkil etish. Hamkorlik orqali ijodiy yondashuvni rivojlantirish.
Tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiruvchi usullardan foydalanish	Tarixiy voqealarni tahlil qilish va baholash uchun muammoli vaziyatlar yaratish
O'yinga asoslangan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish	Tarixiy mavzularni o'rganishda o'yin elementlarini ta'limga qo'shish orqali talabalar qiziqishini oshirish va ularni darsga faol jalb qilish
Talabaning ruhiy emotsional holatlariga e'tibor qaratish	Talabalarni o'z qobiliyatlarini rivojlantirish uchun rag'batlantiruvchi tizimlarni joriy etish
Pedagogik qo'llab-quvvatlash	O'qituvchilar tomonidan talabalarga ijodiy yondashuvga yo'naltirilgan maslahat va ko'rsatmalar berilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy-ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish o'z ichiga nazariy konsepsiyalarni, zamonaviy metodologik yondashuvlarni va innovatsion ta'lim texnologiyalarini qamrab olgan murakkab, ammo zaruriy jarayondir. Bu sohadagi izlanishlar ta'lim sifati va natijadorligini oshirishga xizmat qilishi bilan birga, jamiyat ehtiyojlariga mos ijodkor pedagog kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // <https://lex.uzG/docsG/5841063>
2. "Ўзбекистон Миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти. -Тошкент: 2001-2006 й. 176 б
3. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 286- b.
4. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога // Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
5. Ибраимова Ф.Х. Бўлажак ўқитувчилар касбий ижодкорлигини ривожлантиришнинг айрим педагогик ва психологик механизмлари. Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o'qitishning psixologik pedagogik jihatlarini respublika ilmiy-amaliy anjumani 2023-yil 2-iyun. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7992538>
6. Ибраимова Ф. Талабалар тафаккурида ижодийлик ва креативликни шакллантириш муаммоси. "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari:

muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani, may 15-16, 2023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7927395>

7. Ибрагимова Г. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: пед. фанл. бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дисс. – Т.: 2017. – 155 б.

8. Matkarimova Nilufar Boqijon qizi. Akmeologik yondashuv asosida prezident maktablari o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini shakllantirish texnologiyasi. 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Chirchiq – 2023. 10-b.

9. Позилова Ш.Х. Олий таълим муассасалари тингловчиларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларида креатив ўқитиш методикаси: пед. йўна. бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дисс. – Т.: 2019. – 160 б.

10. Тоджибаева К. С. К. Креативность и творческое мышление как важные составляющие профессиональных компетенций будущих педагогов //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 8 (20). – С. 124-126.

11. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида тарихий тафаккурни модернизациялашган дидактик таъминот воситасида ривожлантириш: пед. фанл. доктори ...дисс. –Т.: 2016. 22-б. – 290 б.

12. Холиқов А.А. Олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчилар педагогик маҳоратини ривожлантириш. -Тошкент, 2015 й. 9-б.

13. Якубжанова Д. Б. Бўлажак дефектологларда касбий ижодкорликни ривожлантириш технологияси. педагогика фанлари фалсафа докт.. дис.: 13.00.03. Т. 2017. 19-б.

14. Шарипов Ш. Ўқувчилар касбий ижодкорлиги узвийлигини таъминлашнинг назарияси ва амалиёти. пед. фан. доктори. ...дисс. – Т.: 2012.

DINNING JAMIYATDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Rasulova A.M.

O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

“Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrası v.b. dotsenti (PhD)

Tayanch soʻzlar: islom dini, ma’naviyat, ma’rifat, ma’naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, adolat, sabr-toqat, ilm-fan rivoji, ijtimoiy adolat, oila qadriyatlari, jamiyat barqarorligi, halollik, mehr-oqibat.

Ключевые слова: ислам, духовность, просвещение, духовное воспитание, нравственные ценности, воспитание молодежи, справедливость, терпение, развитие науки, социальная справедливость, семейные ценности, стабильность общества, честность, милосердие.

Key words: Islam, spirituality, enlightenment, moral education, ethical values, youth upbringing, justice, patience, development of science, social justice, family values, social stability, honesty, compassion.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada dinning jamiyatdagi o'rni va inson ma'naviyatiga ta'siri yoritilgan. Dinning asosiy vazifasi - insonlarni ezigulikka, bag'rikenglik va axloqiy poklikka chorlash ekani ta'kidlanadi. Shuningdek, u ijtimoiy barqarorlik va birlikni mustahkamlovchi muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Maqola zamonaviy jamiyatda diniy qadriyatlarning ahamiyati va ularni asrab-avaylash zarurligini asoslab beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещается роль религии в обществе и её влияние на духовность человека. Подчеркивается, что основная функция религии - призывать людей к добродетели, терпимости и нравственной чистоте. Кроме того, религия рассматривается как важный фактор укрепления социальной стабильности и единства. В статье обоснована необходимость сохранения религиозных ценностей и их значимость в современном обществе.

SUMMARY:

This article highlights the role of religion in society and its influence on human spirituality. It emphasizes that the main function of religion is to encourage people toward goodness, tolerance, and moral purity. Moreover, religion is viewed as an important factor in strengthening social stability and unity. The article substantiates the importance of preserving religious values and their relevance in modern society.

Har bir jamiyatning ma'naviy poydevori uning e'tiqodiga, qadriyatlariga va axloqiy tamoyillariga chambarchas bog'liqdir. Insoniyat tarixiga nazar tashlasak, har bir sivilizatsiya o'z taraqqiyotida diniy g'oyalar ta'sirida shakllanganini ko'ramiz. Dinning jamiyatdagi o'rni nafaqat dini marosimlar

bilan, balki inson tafakkuri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari bilan ham belgilanadi. Din insonni yaxshilikka, sabr-toqatga, adolat va halollikka undovchi ma'naviy kuchdir. Shu boisdan ham din har bir xalqning ma'naviy hayotida ajralmas o'rin tutadi.

Ma'naviyat - bu inson qalbining yuksaklikka intilishi, din esa shu yo'ldagi eng muhim ma'naviy yo'riqdir. Dinning ma'naviyatga ta'siri asosan insonni o'zini anglash, boshqalar bilan totuv yashash va jamiyat oldidagi mas'uliyatini his etishga o'rgatish orqali namoyon bo'ladi. Islom dini insonni nafaqat ibodatga, balki ilm olishga, mehnatsevarlikka va halollikka chorlaydi. Qur'onda "ilm egasi bo'lganlar bilan bo'lmaganlar barobar emas" deb ta'kidlanadi, bu esa diniy e'tiqodning ilm-fan rivoji bilan uyg'unligini ko'rsatadi.

Shuningdek, din axloqiy qadriyatlarning shakllanishida markaziy o'rinni egallaydi. Axloqiy me'yorlar diniy ta'limot orqali inson ongiga singdiriladi, natijada jamiyatda tinchlik, bag'rikenglik va mehr-oqibat mustahkamlanadi. Agar inson o'z qalbida e'tiqod, mehr va halollikni saqlasa, bu jamiyatda adolat va ishonchni kuchaytiradi.

Har bir jamiyatda ijtimoiy barqarorlik - bu fuqarolarning tinch hayoti, o'zaro hurmat va birdamlikning mavjudligidir. Din bu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u odamlarni umumiy maqsad, qadriyat va axloqiy mezonlar atrofida birlashtiradi. Masalan, jamoaviy ibodat, sadaqa va xayriya ishlari jamiyat a'zolari orasidagi ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi.

Din ijtimoiy adolatni qaror toptirishda ham beqiyos ahamiyatga ega. U boy va kambag'al o'rtasidagi tafovutni yumshatish, insonlar o'rtasida mehr va yordam tuyg'usini kuchaytirish orqali ijtimoiy tenglikni mustahkamlaydi. Islom dinidagi zakot, fidya va sadaqa kabi amallar aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

Shuningdek, din oila institutining mustahkamligiga katta hissa qo'shadi. Diniy ta'limotlar ota-ona hurmati, farzand tarbiyasi, sadoqat va mehr-oqibatni muqaddas qadriyat sifatida belgilaydi. Sog'lom oila esa sog'lom jamiyatning asosi hisoblanadi.

Globalizatsiya davrida ko'plab an'anaviy qadriyatlar, jumladan diniy qadriyatlar ham sinovdan o'tmoqda. Texnologik taraqqiyot, ommaviy madaniyat va iste'molchilik dunyoqarashi insonlarning e'tiqodiy hayotiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sharoitda din yosh avlodni milliy o'zlik va ma'naviyat ruhida tarbiyalashda asosiy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Islom dini yoshlarni bilimli, sabrli, adolatli va halol bo'lishga undaydi. Bu fazilatlar esa zamonaviy jamiyatning barqaror rivoji uchun zarur omillardir.

Diniy-ma'rifiy ta'lim tizimi orqali yoshlar nafaqat e'tiqodli, balki intellektual salohiyatli, ijtimoiy mas'ul shaxslar sifatida shakllanadilar.

Bugungi kunda dinning ma'naviy missiyasi faqat masjid yoki madrasa doirasida emas, balki keng ijtimoiy hayotda, oilada, ish joyida, ta'lim tizimida va madaniyatda namoyon bo'lmoqda. Din insonni o'zini va boshqalarni hurmat qilishga, sabr va kechirimlilikka o'rgatadi. Shu orqali jamiyatda tinchlik, bag'rikenglik va barqarorlik mustahkamlanadi. Islom dini insoniyat tarixida chuqur ildiz otgan, ma'naviy va ma'rifiyqadriyatlarnishakllantirishda muhim rol o'ynagan muqaddas dindir. U nafaqat diniy e'tiqodtizimi, balkijamiyat hayotining turli sohalariga, xususan, axloqiy mezonlar, oila munosabatlari, ta'lim-tarbiya,adolat va tinchlik kabi tamoyillarga ham keng ta'sir ko'rsatgan. Aholining ma'naviy-ma'rifiyhayotida islom dinining tutgan o'rni nihoyatda beqiyosdir. U kishilarning dunyoqarashinishakllantiradi, ularni ezgulikka, halollikka, sabr-toqat va bag'rikenglikka undaydi. Ayniqsa, yoshavlod tarbiyasida islomiy qadriyatlar muhim tarbiyaviy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida turli mafkuraviy xurujlarga qarshi turish, milliyoz'liknianglash, vatanparvarlik va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda diniy-ma'naviymerosgatayanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Islom dini yurtimizda tinchlik vatotuvliknimustahkamlash, jamiyat a'zolarining o'zaro hurmat va birdamligini ta'minlashda hammuhimomil bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, din jamiyat hayotining ajralmas qismi, ma'naviy va axloqiy barqarorlikning tayanchidir. U inson qalbini poklaydi, ijtimoiy adolatni mustahkamlaydi va milliy birlikni ta'minlaydi. Har bir davrda din insonni ezgulikka chorlovchi, hayotni ma'no bilan to'ldiruvchi eng muhim ma'naviy manba bo'lib qoladi. Dinning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini chuqur anglash har bir fuqaroning ma'naviy burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. "Yangi O'zbekiston - yangicha dunyoqarash", Toshkent, 2020.
2. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch", Toshkent, 2008.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviyat va ma'rifat" masalalari bo'yicha farmonlari va qarorlari (2020–2024).
4. Qur'oni karim. Ma'nolari tarjimasi. Toshkent: Sharq, 2019.
5. O'zbekiston musulmonlari idorasi rasmiy sahifalari – www.muslim.uz
6. Imom Buxoriy xalqaro markazi faoliyati — www.bukhari.uz
7. Azizxo'jayev A. "Islom dinining ma'naviy hayotdagi o'rni", Toshkent, 2021.

ЭПОХА ГЕНЕЗИСА ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕФОРМ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ирисметов Б.

*Доцент Государственного Института искусств и
культуры Узбекистана*

Tayanch soʻzlar: siyosiy islohotlar, liberallashtirish, demokratiya, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, koʻp partiyaviylik, mahalla, ijtimoiy siyosat.

Ключевые слова: политические реформы, либерализация, демократия, правовое государство, гражданское общество, многопартийность, махалля, социальная политика.

Key words: political reforms, liberalization, democracy, rule of law, civil society, multi-party system, mahalla, social policy.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada Oʻzbekiston Respublikasida mustaqillikning dastlabki yillarida siyosiy islohotlar konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Islohotlarning strategik yoʻnalishi sifatida huquqiy va demokratik davlat barpo etish, bosqichma-bosqichlik, iqtisodiyot ustuvorligi, kuchli ijtimoiy siyosat va qonun ustuvorligi tamoyillariga asoslanish koʻrsatilgan. Milliy siyosiy institutlar, koʻp partiyaviy tizim, fuqarolik jamiyati va fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish institutlari shakllanish jarayoni yoritilgan. Ayniqsa, mahalla instituti, ommaviy axborot vositalari, siyosiy partiyalar, nodavlat tashkilotlar va aholining huquqiy madaniyatini oshirish dasturlarining oʻrni alohida taʼkidlanadi. Siyosiy islohotlarning asosiy maqsadi barcha sohalarni liberallashtirish va demokratlashtirish asosida “kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyatiga” oʻtish gʻoyasida ifodalangan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается становление и развитие концепции политического реформирования в Республике Узбекистан в первые годы независимости. Определено, что стратегическим направлением реформ стало построение правового и демократического государства на основе принципов поэтапности, приоритета экономики, сильной социальной политики и верховенства закона. Раскрывается процесс формирования национальных политических институтов, многопартийной системы, институтов гражданского общества и самоуправления граждан. Особое внимание уделено роли махалли, средств массовой информации, политических партий, неправительственных организаций и программ по повышению правовой культуры населения. Подчеркивается, что основная цель политических реформ заключалась в переходе «от сильного государства к сильному гражданскому обществу» на основе либерализации и демократизации всех сфер жизни.

SUMMARY:

This article examines the formation and development of the concept of political reform in the Republic of Uzbekistan in the early years of independence. It identifies the strategic direction

of reform as the construction of a constitutional and democratic state based on the principles of gradualism, economic priority, strong social policy, and the rule of law. It explores the formation of national political institutions, a multi-party system, civil society institutions, and citizen self-government. Particular attention is paid to the role of mahallas, media, political parties, non-governmental organizations, and programs to improve the legal culture of the population. It emphasizes that the primary goal of political reform was the transition "from a strong state to a strong civil society" through the liberalization and democratization of all spheres of life.

Прообраз концепции стратегии политического реформирования в Узбекистане обозначился на X сессии Верховного Совета Республики Узбекистан и выразился в объявленных задачах: обеспечения защиты интересов всех слоев населения республики, путем развития демократии и построения правового государства. Начать этот процесс предлагалось с разделения властей на законодательную исполнительную и судебную власть. Необходимо учесть, что указанная сессия проходила, когда независимости Узбекистана не исполнилось и года. У соседей в Таджикистане началась гражданская война, которая привела к гуманитарной катастрофе, а в Восточной Европе полномасштабно набирала темпы политическая люстрация. И, тем не менее, единственным путем сохранения политической стабильности и мира в стране виделся путь правового, демократического развития.

Поэтому модель политического реформирования в Узбекистане была сформулирована на основе пяти принципов: «поэтапности», «государство-реформатор», «приоритета экономики над политикой, её деидеологизации», «сильной социальной политики» и «верховенства закона».

В эти годы на новой основе развивалось взаимодействие гражданских институтов с органами государственного управления, политическими партиями. В тот же период принята «Национальная программа по подготовке кадров», принят Закон «О свободе совести и религиозных организациях» (в новой редакции), что помогало преодолеть разобщение общества исходя из религиозных предпочтений.

Данный этап политической модернизации включал в себя создание новых институтов гражданского общества, повышения их роли в политических преобразованиях. По наблюдениям автора, в эти годы был создан Общественный центр «Маънавият и маърифат» с территориальными подразделениями, усилены функции Комитета женщин до уровня поста заместителя Премьер-министра, получили новый статус Ассоциации дехканских хозяйств, Торгово-промышленная палата, Фонд «Нуроний» и «Умид». В стране стало функционировать около 50 фондов. Продолжала совершенствоваться организационно-кадровая, нормативно-правовая ос-

нова составляющих многопартийной системы - политических партий. Проводившиеся выборы различного уровня помогали политическим институтам формировать свое лицо и новый имидж, электорат, программу действий и политическую платформу.

Вполне было понятно, что углубление политической модернизации было возможно только в случае глубокого внедрения демократических ценностей в общественное сознание, в деятельность государственных институтов и управленческой системы, в работу институтов гражданского общества и населения. С этой целью реализуются, принятые ещё в 1997 году Национальные программы по подготовке кадров и повышению правовой культуры населения, реорганизуется система изучения общественного мнения и создается Центр изучения общественного мнения «Ижтимоий фикр». Эти же цели преследовали региональная сеть Республиканского Совета «Маънавият и маърифат» и новые СМИ среди них журнал: «Философия и право», «Тафаккур» и т.д.

Расширение социальной базы реформ требовало включение в процессы общественного строительства органов самоуправления граждан. Основное внимание, при этом, уделялось возрождению уникального института махалли, повышению роли различных сходов граждан в общественно-политической жизни страны. Для этого использовался потенциал проходивших раз в два с половиной года выборов аксакалов (председателей) сходов и их советников, а также структура республиканского Фонда «Махалла».

В свою очередь, в целях повышения качества общественных услуг местные органы государственной власти постепенно передавали часть функций частному сектору, вовлекали в реформы органы самоуправления, неправительственные организации. Так, хокимияты стали привлекать к адресной социальной поддержке малоимущих слоев населения махаллинские, кишлачные, аульные сходы граждан. В результате значительная часть малоимущих граждан стала поддерживаться социальными пособиями. Хозяйственные отношения местных государственных органов власти с предприятиями, не находящимися в муниципальной собственности, стали строиться на договорной основе. В больших городах и районах местные органы власти создают ассоциации, кооперируются с частными предприятиями на базе социального партнерства. В зависимости от того, какой реализуется на местах социальный проект. Например, будет это касаться обустройства пунктов правопорядка или строительство частных медицинских амбулаторий.

В целях развития институтов защиты прав человека на VIII сессии Олий Мажлиса принят Закон Республики Узбекистан «Об Уполномоченном по правам человека (омбудсмене)». Также были созданы Национальный центр по правам человека, Институт мониторинга действующего законодательства при Олий Мажлисе Республики Узбекистан и др.

Автор считает, что в основе политических реформ был положен принцип либерализации. Данный принцип и раньше служил центральным лейтмотивом всех реформ. Особенно ярко первый Президент Республики Узбекистан И.А.Каримов эту мысль подчеркнул своей книге «Узбекистан на пороге независимости» отметив, что «сила правового государства и реформ в их законности»¹. Этот фактор весьма актуален если учесть, что «для обеспечения полнокровного функционирования политической системы и дальнейшей либерализации, необходимо достигнуть полноценного функционирования деятельности всех её составляющих структур, то есть конкретных субъектов - личности, политических институтов, социальных групп и слоев населения и т.п. О чем мы будем говорить и обсуждать ещё не раз.

Поэтому выработка методов, самого механизма и темпов либерализации политической системы приобретает чрезвычайно важное значение, если учесть при этом необходимость обеспечения устойчивости данного процесса».

На данном этапе политического реформирования основные задачи имели организационно-правовой характер, целью которых было: создание правовой базы развития новой политической системы; политических институтов закрепляющих форму соответствующего политического правления и политического режима; формирование коммуникативной системы политических отношений, баланса политических сил, формирование и развитие политической идеологии, новых ценностей, интересов и взглядов.

Примечательно, что уже к 1995 году были сформированы необходимые национальные политические институты, взамен демонтированных структур тоталитарной политической системы и были сформулированы основные принципы общественно-политического развития республики:

Задачи данного этапа того времени включали себя:

1. Создание правовых и институциональных основ развития новой политической системы на основе принципов демократии, плюрализма и многопартийности, а также системы подготовки кадров.

2. Утверждение принципов демократии, развитие организационно-правовых условий для обеспечения народовластия.

3. Построение основ национальной государственности (в т.ч.разделение властей). Укрепление и развитие Президентской власти. Формирование основ правового государства.

4. Обеспечение развития национального самосознания на основе равноправия граждан страны и национального единства.

5. Отказ от монополии одной идеологии.

6. Формирование многопартийной системы.

7. Признание и развитие принципов: свободы волеизъявления, подчинения меньшинства большинству в управлении обществом и государством, выборность основных органов власти, их подотчетность избирателям и т.д.

8. Создание условий для развития основ гражданского общества, где приоритет будет отдан органам общественного управления.

Вместе с тем, созданные политические институты, отвечая по форме демократическим нормам и западным аналогам, по наполнению конкретным содержанием были пока еще далеки от предъявляемых требований. Поэтому в числе важных задач были определены: приведение законодательства страны в соответствие международными нормами и стандартами в области прав человека; повышение политической активности населения, создание условий для восприятия демократических ценностей; повышение политической культуры и активизации развития многопартийности, развитие общественных и негосударственных структур.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллика эришиш остонасида.- Т.:”Ўзбекистон”НМИУ, 2011, 435-бет
2. Глобальное управление/ Под ред. проф. А.И.Соловьева.-МГУ; ИНФРА-М, 2007.-С 37-38
3. Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века: угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса.Т.:Узбекистан, 1997. – С.175
4. Алимов К.З. Модернизационные процессы в Центральной Азии: теория и практика. КИСИ, Алматы.2006г.
- 5.Омаров Н.М. Государства Центральной Азии в эпоху глобализации: поиски стратегии развития.- Б.,2008.-С.39-90

FIZIKA SABAĞINDA INNOVCIYALIQ TEXNOLOGIYALAR

Bayimbetova A.

Nókis qalası №22 sanlı ulıwma bilim beriw mektebiniń fizika pání oqıtıwshısı

Tayanch so'zlar: ta'lim texnologiyalari, rejalashtirilgan o'quv bo'limlari, trening, innovatsiyalar, ma'ruzalar, seminarlar, hisobot tizimi, muammoli o'qitish.

Ключевые слова: образовательные технологии, планируемые образовательные блоки, обучение, инновации, лекции, семинары, система отчетности, проблемное обучение.

Key words: educational technologies, planned educational blocks, learning, innovation, lectures, seminars, reporting system, problem-based learning.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada fizika darsida qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalar, innovatsion texnologiyalarni qo'llash mezonlari haqida fikr yuritilgan. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash natijasida fizik bilimlarni o'zlashtirish darajasi oshganligi tajribada ko'rsatildi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются инновационные технологии, используемые на уроках физики, критерии применения инновационных технологий. В ходе эксперимента показано, что использование инновационных технологий повышает уровень усвоения физических знаний.

SUMMARY:

The article discusses innovative technologies used in physics lessons and the criteria for applying innovative technologies. As a result of the application of innovative technologies, the level of assimilation of physical knowledge has increased.

Kirisiw. Bilimlendiriwdi shólkemindegi innovaciýalar degende pedagogikalıq texnologiyalardı jetilistiriw procesi, oqıtıw usılları hám quralları. Búgingi kúnde innovciyalıq pedagogika iskerligi hár qanday oqıw jurtınıń bilimlendiriw iskerliginiń zárúrli komponentlerinen biri esaplanadı. Usınday innovciyalıq iskerlik tekǵana bilimlendiriw xızmetleri bazarında hár bir shólkemniń básekege shıdamlılıǵın jaratıw ushın tiykar jaratıp beredi, sonday aq pedagogtıń kásip-ónerinin asıwı, onıń dóretiwshilik baǵdarların belgileydi. Sol sebepli innovciyalıq iskerlik pedagoglardıń ilimiy-metodikalıq iskerligi hám tárbiyalaniwshilardıń oqıw - izertlew iskerligi menen úzliksiz baylanıslı. Búgingi kúnde zamanagóy mektep sharayatında bilimlendiriwdin maqsetlerin

ózgertiw menen baylanıslı quramalı dáwirdi ótkerip atırmız. Mektep jumısınan tiykarǵı maqseti sonnan ibarat, jetiskeniktiń tabısı salamat ortalıqtı qalıplestiriw bolıp esaplanadı.

Fizika sabaǵında innovciyalıq texnologiyalardı engiziwdiń tiykarları.

XXI ásir adamı - dóretiwshi insan. Ol aktiv, jedel, iskerlik kórsetetuǵın, isenimli, ózine isenimli, kepillikli bolıwı kerek. Mektep sisteması uzaq jıllar dawamında ilimiy-bilimlendiriw ortalıǵı bolıp, ondaǵı oqıtıwshı bilimlerdi beriwshi bolıp, búgingi kúnde bilimlendiriw ilimiy-gumanitar sistemaǵa jaqınlasıwǵa xızmet etip atır, ol jaǵdayda oqıtıwshınıń roli:

- birinshi orında social aktiv shaxstı tárbialaw ushın sharayat jaratıw;
- oqıtıwshı balaǵa oqıwdı úyretiwi kerek;
- oqıtıwshınıń óz bilimin beriw iskerligi saqlanıp atır;
- bilim beriw procesin uyrenip atır, yaǵnıy oqıtıwshı rejelestirgen, erisilgen nátiyjelerdi korip atır.

Biraq oqıtıwshınıń tiykarǵı jumıs forması elege shekem sabaq beriw bolıp qalıp atır. Zamanagóy bilimlendiriw texnologiyaları bilimlendiriw procesiniń menshikliligi, aralıqlıǵı hám variativligi, bilimlendiriw jası hám dárejesine qaramastan, bilim alıwshılardıń akademikalıq mobilligine baǵdarlanǵan. Mektepte oqıw processinde qollanilatugin keń kólemli bilimlendiriwde pedagogikalıq texnologiyalardı kórsetip ótilgen. Bilimlendiriw procesine zamanagóy bilim hám informaciya texnologiyaların engiziw oqıtıwshıda:

-bilimlerdiń tereńligi hám bekkemligine iseniw, túrli iskerlik, ilmiy tájriybe hám kónlikpe bilimlerdi bekkemleydi. Texnologiyalıq pikirdi rawajlandırıw, oqıw, óz-ózin bilimlendiriw iskerligin gárezsiz joybarlaw múmkinshiligin rawajlandırıw;

-hár bir oqıwshını jeke tártipte oqıtıw traektoriyasın qurıw;

-oqıw shınıǵıwların shólkemlestiriwde texnologiyalıq pán talaplarına anıq ámel qılıw ádetlerine tárbialaw. Biraq zamanagóy bilimlendiriw hám informaciya texnologiyaların engiziw olar dástúriy oqıtıw metodikasın tolıq almasıradı degen emes, bálki onıń strukturalıq bólegi esaplanadı. Sonıń menen birge, pedagogikalıq texnologiya - oqıw iskerligin shólkemlestiriw usılları, metodikalıq qurallar, formaları, oqıtıw teoriyasına tiykarlanǵan hám de joybarlastırılǵan nátiyjelerdi támiyinleydi.

Pedagogikalıq texnologiyalardıń keń kólemde paydalanıw pedagogqa oqıw waqtından nátiyjeli paydalanıw hám oqıwshılardıń bilim alıwınıń joqarı nátiyjelerine erisiw imkaniyatın beredi. Zamanagóy bilimlendiriw sisteması oqıtıwshıǵa kóplegen innovciyalıq usıllar arasında “óziniń” tańlaw, óz jumıs tájriybesine tazadan qollaw múmkinshiligin beredi. Sonday aq búgingi kúnde

zamanagóy sabaqti tabıshı ótkeriw ushin óziniń poziciyasın jańa tárepten túsindiriw, ózgerislerdiń ne ushin hám nege zárúr ekenligin dáslep ózgeriliwi kerek. Bilimlendiriw shólkemindegi innovaciýalar degende pedagogikalıq texnologiyalardı jetilistiriw procesinde oqıtıw usılları ham quralları jámlenedi.

Bilimlendiriw de maqset: oqıwshılardıń dóretiwshilik qábiletin, pikir, itibar, yadın rawajlandırıw. Sabaqtı zamanagóy etetuǵın bir neshe innovciyalıq texnologiyalar bar.

Innovaciyalıq texnologiyalar.

Túrli dárejedegi bilimlendiriw. Oqıtıwshınıń tómen oqıwshılardıǵa járdem beriwı, bilimli oqıwshılardıǵa itibar qaratuwı múmkinshiligi jaratılıp atır, bilimli oqıwshılardıń bilimlendiriw shólkeminde óz qábiletlerin tastıyıqlanıp atır, oqıw tabıshı bolıwın kóriw múmkinshiligine iye, ilimiy motivaciya dárejesi joqarılap atır.

Oqıtıwdıń joybar usılları. Bul texnologiya boyınsha jumıslar oqıwshılardıń jalǵız tártiptegi dóretiwshilik qábiletin rawajlandırıw, kásip-óner jáne social ózin anıqlaw múmkinshiligin beredi. Joybarlar usılı búgingi kúnde innovciyalıq bilimlendiriw usılları arasında jetekshi orındı iyeleydi. Onıń tiykari - ámeliy iskerlikte kóriw, túsindiriw, haqıyqıy qóllaw imkaniyatın beretuǵın nátiyjege ámeliy baǵdarlaw bolıp tabıladı.

Oqıtıwda izertlew usılları. Oqıwshılardıǵa óz bilimlerin ǵárezsiz túrde toltırıw, úyrenilip atırǵan máselelerge tereń túsiniw jáne onı sheshiw jolların anlıw imkaniyatın beredi, bul dúnyaǵa kóz qarastı qalıplestiriwde zárúrli. Bul hár bir oqıwshınıń jalǵız tártiptegi rawajlanıw traektoriyasın belgilewde zárúrli áhmiyetke iye boladı.

Lekciya-seminar-esabat sisteması. Usı sistema tiykarlanınan joqarı oqıw orınlarında paydalanılıp atır, sebebi bul oqıwshılardıǵa joqarı oqıw orınlarında bilim alıwǵa tayarlıq kórsetiwge xızmet etip atır. Materyaldı blokardı baǵdarlaw jáne onı birden-bir tártipte usınıw, qadaǵalawdı oqıwshılardı dáslepki tayarlaw boyınsha ámelge asırıw imkaniyatın beredi.

Oqıw usıllarınan paydalanıw texnologiyası: orın, isbilermen hám oqıw oyınlarınıń basqa túrleri. Kólemdi keńeytiw, bilimlendiriw iskerligin rawajlandırıw, ámeliy iskerlikte zárúr bolǵan kommunikativ kónlikpe hám kónlikpelerdi qalıplestiriw, ulıwma bilim beriw kónlikpesi hám kónlikpelerin rawajlandırıw, sheriklikte oqıtıw. Sheriklik úlken hám balalardıń birgelikte rawajlanıw iskerligi ideyası retinde aytilip atır, jeke tártiptegi jantasıwdıń mánisi - oqıw predmetinen emes, baladan pange jol alıw, balada bolǵan múmkinshiliklerden paydalanıw, shaxstıń psixologiyalıq-pedagogikalıq diagnostikaların qollaw. Oqıwshılar 3-4 oqıwshıdan bolǵan toparlardı birlesip,

olargá bir ulıwma wazıypa beremen, bul wazıypanı orınlawda hár bir shax sóz jumısı nátiyjesi ushın emes, bálki pútkil gruppanıń nátiyjesi ushın da juwap beredi. Sol sebepli gruppadağı barlıq oqıwshılar birgelikte bilmegenlerin saplastırıwǵa háreket etip, materialdı iyelewge xızmet etedi. Óz-ara qadaǵalaw, tuwrı baylanıs bul jerde jaslar bir-birine baha qóyadı. Fizika sabaqların oqıtıw búgingi kúnde tek teoriyalıq shınıǵıwlar formasında otip bolmaydı, fizikaǵa qızıǵıwshılıq, oqıw iskerligin xoshametlewdiń túrli jol hám usıllarınan paydalanıw zárúr. Búgingi kúnde global ózgerisler AKT sabaqlarında oqıw iskerligin quraytuǵın jáne onı búgingi turmısqa muwapıqlastırıwǵa xızmet qılıp atırǵan oqıwshı quralı retinde paydalanıw zárúr ekenligin korsetedi. Oqıw processinde informacion-kommunikaciya texnologiyalarınan paydalanıwdıń tiykarǵı maqseti oqıwshılardıń ózin ózi tártipke salıw hám óz-ózin bilim tiykarında qábiletin joqarı rawajlandırıwǵa kómeklesiwden ibarat: dúnyanıń pútin tábiyiy ilimiy kartinasın, óziniń kásip iskerligine beyimlestiriw, shaxslıq iskerigigin korsetiwden ibarat. AKT engiziwde sabaq metodikası klassikalıq analizden ayrıladı. Oqıtıwshı tárepinen jańa strukturalıq - logikalıq sxemalar islep shıǵılıp atır, sabaqlarǵa elektron qosımshalar tayarlanıp atır. AKT quralları oqıtıwshıǵa túrli túrdegi informaciyalardı kórsetiw múmkinshiligin keńeytiw imkaniyatın beredi. Didaktikalıq tuwrı jantasıwda kompyuter oqıwshılar itibarın aktivlestiredi, olardıń xoshametleniwın kúsheytedi, bilimlendiriw processlerin, pikirlewdi rawajlantıradı. Bahalı fizikalıq ob'ektlerdi modellestiriwdi rawajlantıradı; alınǵan bilimler sapasın avtomatlastırılǵan qadaǵalawdı ámelge asırıw; aralıқтаǵı hám jeke-baǵdardaǵı bilimlendiriw texnologiyaların ámelge asıradı. Sabaqta kompyuterden paydalanıw oqıw procesin mobil, qatań differentialsial, birz tártipke salıw imkaniyatın beredi. Búgingi kúnde zamanagóy fizika sabagin kompyuterden paydalanbastán oyda sawlelendirip bolmaydı, bul oqıtıwshıǵa fizika-ılım eksperimental hám fizikani úyreniw laboratoriya jumıslarisiz oyda sawlelendiriw qıyın ekenin korsetpekte. Oqıtıwshıǵa kóbirek laboratoriya jumısların ámelge asırıw imkaniyatın beretuǵın kompyuterler járdem beredi. Olarda oqıwshıóz qalewi menen tájiriylar belardiń tiykarǵı parametrlerin ózgertiwi, nátiyjede jaǵdaydıń óziniń ózgeriwın baqlawı, kórgenlerdi analiz etiwı, tiyisli juwmaqlar etiwı múmkin. Túrli fizikalıq ásbap -úskenerlerdiń qurılısı hám islew principin úyreniw - zamanagóy fizika sabagınıń ajıralmaytuǵın bólegi. ádetde, qandayda bir ásbaptı úyrenip, oqıtıwshı onı kórsetip beredi, usınıń menen birge model yamasa sxemadan paydalanıp, háreket principin aytıp beredi. Biraq kóbinese oqıwshılar bul ásbap-úskenediń jumısın támiyinleytuǵın fizikalıq processlerdiń barlıǵın usınıwda qıyınshılıqlar kórsetedi.

Атап айтқанда, компьютер программасы ғабар-ўскенени бóлек толық мағлұматлар “toplaw”, оның әмел қылу принципі тйқарында болған процессті оптимал тезлік пенен динамикда кóрсетiw имканиятын береді. Bunda multiplikaciyani kóp ret “aylandırıw” múmkin. Cifrlı bilimlendiriw resurslarınıń úlken таңланıwı оқытışыға ҳар қандай bilimlendiriw wazıypaların әмелге асырw ushın programmalıq támiynattı таңlaw имканиятын береді. Fizika boyınsha kompyuter programmaları oǵada har túrli: qosımsha informaciya dárekleri; kórsetiwler; trenajyorlar; virtual laboratoriyalar; multimedia hám interaktiv programmalar. Bir sabaq sheńberinde informaciyalıq-kommunikaciya texnologiyalarınń barlıq resursları hám múmkinshiliklerinen paydalanıw múmkin emes, olardı bilimlendiriwde engiziw sisteması zárúr. Bul sistemanı hár bir оқытışы ǵárezsiz túrde islewı múmkin hám zárúr, sonda zamanagóy sabaq jáne de nátiyjeli hám iskerlik kórsetedi, oqıwshılardıń pánge qızıǵıwshılıǵın asıradı hám oqıw sapasına unamlı tásir kórsetedi. Nátiyjede, bilimlendiriw shólkemindegi innovaciyaalar degende pedagogikalıq texnologiyalardı jetilistiriw procesi, oqıtıw usılları, tájiriye toplanadı. Búgingi kúnde innovciyalıq pedagogika iskerligi hár qanday oqıw журтınıń bilimlendiriw iskerliginiń zárúrli komponentlerinen biri esaplanadı. Bul tastıyıqlanbaydı. Sonda aq innovciyalıq iskerlik tek ǵana bilimlendiriw xızmetleri bazarında hár bir shólkemniń básekige shıdamlılıǵın jaratıw ushın tiykar jaratıp beredi, sonday aq pedagogtıń kásip-ónerdin ósiwi, оның dóretiwshilik baǵdarların belgileydi. Zamanagóy fizika sabaǵı oqıwshılardıǵa ǵárezsiz túrde jańa bilim alıw imkaniyatın beredi. Informaciyanı qıdırıw hám таңlawda ǵárezsiz iskerlik kórsetiw búgingi kúnde qawipsizlikтин zárúrli quralı, shaxstı rawajlandırıw shárti esaplanadı. Sol sebepli innovciyalıq iskerlik pedagoglardıń ilimiy-metodikalıq iskerligi hám tárbiyalanıwshılardıń oqıw - izertlew iskerligi menen úzliksiz baylanıslı. Oqıwdıń hár bir basqışında fizika sabaqların islep shıǵıwda bólek texnologiyalardan paydalanıw, sonıń menen birge, bir neshe nátiyjeli pedagogikalıq texnologiyalar elementlerinen kompleks paydalanıw maqsetke muwapıq. Fizika sabaǵı dawamında multimedia proektoridan paydalanıw túrli oqıw wazıypaların sheshiwge xızmet etip atır. “Oqıwshılar bilimin aktuallastiriw” basqışında izertlew wazıypaların” sheshiwge atalǵan pedtexnologiyalar elementleri jaqsı isleydi. Zamanagóy bilimlendiriw texnologiyalarınan paydalanıw bilimlendiriw procesin aqılǵa say shólkemlestiriw, jaqsı nátiyjelerge erisiw imkaniyatın beredi. Klassta yamasa úyde wazıypalardı ǵárezsiz sheshiw ushın kompyuter tájiriybelerin qoyıp, olardıń sheshimin tekseriwı múmkin болған wazıypanı usınıs etemen. Alınған nátiyjelerdi kompyuter tájiriybesi járdeminde ǵárezsiz tekseriw oqıwshılardıń

bilim aliwga qızıǵıwshılıǵın kúsheytaǵı, olardıń jumısın dóretiwshilik etedi, bir qatar jaǵdaylarda baslap ilimiy izertlewge jaqınlasıwtıradi. Dóretiwshilik hám izertlew tájiriybesindegi wazıypalar oqıwshılardıń fizikani úyreniwge mápdarlıǵın sezilerli dárejede asırıp, qosımsha esaplaytuǵın faktor esaplanadı. Oqıwshılardı birden-bir mámleket imtihanın tapsırıwǵa tayarlawda informaciya texnologiyalarınan paydalanıwdı tómendegi jónelislerde anıqlaw múmkin: jergilikli test hám diagnostikaótkeriw; Internet tarmaǵınan paydalanǵan halda tayarlıq kórsetiw sheńberinde informaciyanı qıdırıw hám qayta islew (mısalı, FIPI saytındaǵı interaktiv sinaqlar). Zamanagóy sharayatlarda tekǵana oqıwshılardıń bilim dárejesine, bálkigárezsiz iskerlik kórsetiwge de joqarı talaplar qóyılıp atır. Oqıw procesine jańa bilimlendiriw texnologiyaların engiziw oqıw metodikasın ózgartirip, oqıwshılardıń oqıw iskerligin fizikalıq processlerdi modellestiriw, animaciya, jeke kompyuterden paydalanıw boyınsha dástúriy usıllar, ámeliy-ámeller menen paydalanıladı.

Мáselelik bilimlendiriw. Oqıw iskerliginde máselelik jaǵdaylardı jaratıw hám oqıwshılardıń olardı sheshiw boyınsha aktiv ǵárezsiz iskerligin shólkemlestiriw, nátiyjede bilim, ilimiy tájiriybeler, kónlikpeler dóretiwshilik bilim alıw, pikirlew qábiletleri rawajlanıp barıladı. Máselelik bilimlendiriw - tómendegi háreketler sisteması: máselelik jaǵdaylardı shólkemlestiriw, mashqalalardı qalıplestiriw, oqıwshılardıǵa olardı sheshiwde járdem kórsetiw, bul qararlardı tekseriw hám alǵan bilimlerdi sistemalastırıw hám bekkemlew. Nátiyjede, máselelik bilimlendiriw texnologiyalarınıń ruwxıylıqı máselelik jaǵdaylardı jaratıw, oqıwshılardıń bul jaǵdaylardı túsiniwi, qabıllawı hám sheshiwinen ibarat. Mashqalalı bilimlendiriwdiń oraylıq elementi esaplanadı, onıń tiykarın mashqalanıń kelip shıǵıwına alıp keletuǵın narse qarama-qarsılıq boladı. Ol orınlanıwı ushın jańa bilim hám usılların ózlestiriw zárúr ekenligin tuwdıradı. Bunda bilim hám bilmew arasında qarama-qarsılıq júzege keledi, bul mashqalanıń baslanǵısh waqtı esaplanadı. Oqıwshı mashqalanı sheshiwge qosılıwı ushın ol jaqın rawajlanıw zonasında bolıwı kerek. Mashqala hal etilgennen jáne onıń gey birewden málim bolǵan anıq strukturasınan keyin mashqalajaǵday máselelik wazıypaǵa aylanıp barıp atır. Onı sheshiw processinde jetispey atırǵan bilim hám iskerlik usılların alıw hám ózlestiriwámelge asırılıp atır. Mashqala - standartlı sheshimge iye bolmaǵan qıdırıw wazıypası bolıp tabıladı. Ol máselelik bilimlendiriw mazmunınıń birligi esaplanadı, bulóz gezeginde máselelik wazıypalar sistemasın quraydı. Sanlı hám sapalı wazıypalar, kórsetiw hám laboratoriya tájiriybeleri, eksperimental hámámeliy wazıypalar máseleler retinde iskerlik kórsetiwı múmkin, olardı orınlaw ushın oqıwshılar jańa bilim yamasa iskerlik usıllarına ǵárezsiz ıyelewı kerek.

Bunda teoriyalıq yamasa tájiriybe máselelerin analiz qılıw, olardı sheshiwdiń múmkin jantasıwları tuwrısındaǵı pikirlerdi bildiriw, sheshiwdiń anıq usıl hám usılların usınıs etiw, boljawlar hám pikirlerdi qurıw, intuiciyani kórsetiw zárúr. Nátiyjede, fizikani rawajlandırıwda paydalanılıp atırǵan máselelik wazıypalar sisteması mashqalalardı analiz qılıw tiykarında islep shıǵılıp atır. Máselelik jaǵdaylardı fizikani úyreniwde oqıwshılardıń sanasında qarama-qarsılıqlardı kúsheytiw usılları retinde kórip shıǵıw múmkin. Fizikani oqıtıw processinde qanday qarama-qarsılıqlar kelip shıǵıwı múmkin? Izertlewlerge kóre, fizika sabaǵında máselelik jaǵdaylardı jaratıw ushın qarama-qarsılıqlardıń úsh túrinen paydalanıw múmkin:

- oqıwshılardıń ilimiy bilimi hám turmıslıq tájiriybesi arasında;

- ilgeri ózlestirilgen hám jańa bilimler arasında bilimlendiriw procesi, basqasha aytqanda olar bilimlendiriwdiń hár bir basqıshında fizikalıq hádiyseler hám ob'ektler bilimlendiriw dárejesinde úyrenilip atırǵanı hám jańa basqıshqa jańa hám ilgeri ózlestirilgen bilimlerdiń muwapıqlıǵı ámelde bolıwı múmkin bolǵanı ushın payda boladı.

- orta mektep fizikası menen támiyinlengen haqıyqıy tınıshlıq, ob'ektiv haqıyqat.

Fizikanı oqıtıwda máseleler jaratıwdiń basqa ámeleri: birdey máselelerge túrli noqatlı-orınlardı bayanlaw; izertlew hám konstruktorlıq wazıypalarınan hám olardı sheshiwdiń túrli usıllarınan paydalanıw; basqada sheshilmey atırǵan maǵlıwmatlar menen wazıypalardı sheshiw, belgilenbegen sharayat penen sheshiw hám basqalar.

Máselelik bilimlendiriwdi shólkemlestiriw ushın qarama-qarsılıqlardı óz ishine alǵan wazıypalardan paydalanıw zárúr ekenligin taǵı bir marte belgilep otemiz. Sol qatnas penen oqıwshılardı aktiv iskerlikke qosıw imkaniyatın beretuǵın wazıypalar strukturası zárúrli áhmiyetke iye. Atap aytqanda, mexanikalıq hárekettiń potencialın úyreniwde oqıwshılardıǵa: “Ne ushın operativ tuwrılanıp atırǵan doǵarnın joqarı bólimleri” birlestiriledi” degen sapalı wazıypa usınıs etiliwi múmkin. Bunday strukturada wazıypa qarama-qarsılıqtı óz ishine almaydı. Biraq bul wazıypanı tómendegi kóriniste usınıw múmkin: “velosipedshi háreket waqtında hárekettiń barlıq spitslari birdey tezlik menen háreketleniwin aytıp ótti. Jol bóleginde bolǵan gúzetshi bolsa joqarı bólimler «birlesip atırǵan», tómendegileri bólek kórinip atırǵan, yaǵnıy túrli tezlik menen háreketleniwin kórdi. Sonıń menen birge, doǵarnın spica tezligi birdey yamasa túrli?. Bunday struktura wazıypada qarama-qarsılıq bolıp, hár qıylı máseleler jaratılıwı múmkin.

Máselelik bilimlendiriw elementleri fizika sabaǵınıń hár bir quramına hár bir basqishta kiritiliwi múmkin: tayansh bilimlerdi anıq beriw, jańa bilim hám iskerlik usılların qalıplestiriw, olardı sistemalastırıw hám ulıwmalastırıw hám basqalar. Atap aytqanda, jańa materiyaldı úyreniw basqıshında bunday múmkinshilikti ámelge asırıw shártlerinen biri mashqalalı oqıtıw usılları sistemasın qóllaw bolıp esaplanadı: mashqalanı bayanlaw, qısqa - qıdırıw (evristika) hám izertlew usılları. Mashqalalı bilimlendiriwdi shólkemlestiriw ushın oqıtıwshı sabaqqa arnawlı tayarlanıw talap etiledi. Ol temanı ilimiy-metodikalıq analiz qılıwdı názerde tutadı, ol jaǵdayda oqıwshılar ushın mashqala bolıwı múmkin bolǵan mazmun hám máseleler jaratıw múmkinshiligine bólek itibar qaratıladı. Bunda tek ǵana qarama-qarsılıqtı anıqlaw, bálki oqıwshılardı úyrenilip atırǵan materialdıń ámeldegi bilim sistemasına bir neshe muwapıqlıǵın anıqlaw zárúr. Bul mashqalalardı ǵárezsiz túrde qalıplestiriw, olardı analiz qılıw hám sheshiw usılların tabıw múmkinshiliklerin qalıplestiriwge xızmet etedi.

Juwmaqlawda tájiriybeler tiykarında oqıwshılardıń máselelik bilim alıwdaǵı olardıń iskerligi de ayrıqsha ádetde, ol tómendegi logikalıq izbeizlikte ámelge asırıladı:

- máselelik jaǵdaydı analiz qılıw;
- oqıw mashqalasın qalıplestiriw yamasa oqıtıwshı tárepinen usınıs etilgen mashqalanıń strukturasını qabıllaw;
- mashqalalardı tarqatıp alıw: gipotezalar kórsetiw, olardıń tiykarlanıwı hám dálilleri, sheshimniń tuwrılıǵın tekseriw.
- máselelik bilimlendiriwdi shólkemlestiriwde máselelik sáwbet ótkeriw mısasında kórsetemiz.

Oqıtıwshı hám oqıwshılar iskerligin analiz etkende, mashqalasli sáwbet processinde oqıwshılar mashqalalardı sheshiw ushın zárúr bolǵan barlıq tiykarǵı bilim háreketleringárezsizámelge asıradı, bul dóretiwshilik pikirdi rawajlandırıwǵa xızmet etedi, olardıń óz-ózin bilim alıw qábiletin hám izertlew kónlikpelerin rawajlantıradı.

Fizikanı oqıtıwdı rawajlandırıw texnologiyalarınan paydalanıw nátiyjeliligin bahalaw ushın oqıwshılardıń ulıwma rawajlanıw dárejesin korsetiwshi ólshemlerden paydalanıw múmkin:

- fizika muǵaliminiń modul tárbiya sabaǵı.
- fizikanı úyreniwge oqıw –bilim alıw mápleriniń qalıplesiwi;
- oqıwshılardıń iskerlik usılların ózgeritiw, túrli hám jańa sharayatlarda bilimlerdi, máselelik jaǵdaylardı ámelge asırıw hám sol tiykarda jańa bilim hám iskerlik usılların alıw qábileti;

-fizika boyınsha óz bilimleriniń shegaraların belgilew qábileti hám ózlestiriwdi talap etetuǵın tárepleri;

-oqıwshılarda fizika boyınsha oqıw-bilim iskerligin, óz-ózin bahalaw hám ózin baqlaw kónlikpeleriniń qalıplesiwi;

-ulıwma bilim beriw kónlikpeleriniń qalıplesiwi (oqıw hám qosımsha ádebiyat menen islew, tiykarın ajratıw;

-ǵárezsiz baqlaw, tájiriybelerdi orınlaw;

-wazıypalardı sheshiw boyınsha ulıwma hám menshikli algoritmik qaǵıydalardan paydalanıw múmkinshiligi;

-grafik hám ólshew kónlikpelerin iyelew hám basqarıw;

-óziń hám basqalardıń oqıw háreketlerine salıstırǵanda qatnaslardıń ǵárezsizligi, sın pikiriligi. Rawajlanıw bilimlendiriwiniń natıyjeliligi haqqında da oqıwshılardıń tiyisli rawajlanıw dárejesine saykes bahalaw múmkin.

PAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. С. Қаххоров, М.Атоева. Физика таълимида инновацион технологиялар. Pedagogik mahorat*педагогическое мастерство*pedagogical skill. 5, 2019.144с.
2. Йўлдошев Ж.Ғ. Янги инновацион технология: йўналишлари, муаммолари, ечимлари// Халқ таълими. - 1999. - № 4, - 8-б.
3. Беспалько В.М. Лекции по инновационе для слушателей ФПК и аспирантов. – М.:1974, с.82.
4. Raymond A. Servay. PHYSICS: For scientists and engineers., 1982, Printed in the USA. – Pp. 126- 130.
5. Саидахмедов Н.С. Янги инновацион технологиялар. Тошкент: Ўқитувчи, 2002. – 280-б.
6. Сапарбаев Т., Қаххоров С.Қ. Физикада ноанъанавий таълим. Т.:Фан, 2011.- 140-б.
7. Гулбоев Т. Ўқитувчиларда таянч билимларни ривожлантиришнинг назарий асослари. – Тошкент: Фан, 2002, - Б. 152.
8. Фридман Л.М. Психоинновационна общего образования. –М.: Изд. ИПП, 1997, С.287.
9. Пёрышкин А.В., Разумовский В.Г. Основы методики преподавания физики в средней школе. – М.: “Просвещение”, 1984. – С.234.
10. А.Жумамуратов, М.А.Жумамуратов. Atom yadrosı hám elementar bóleksheler fizikası. Tashkent-2016.
11. А.Жумамуратов. Ядро физикасынан лаборатория жумыслары. Ноқис, 1997, Билим баспасы.
12. А.Жумамуратов, Улиўма физика(Ядро физикасы). Оқıw qollanba. Tashkent-2022.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA MATEMATIKANI O'QITISH SAMRADORLIGINI OSHIRISHDA DASTURLASHTIRILGAN TA'LIM TEXNOLOGIYASINING IMKONIYATLARI

Majidov Sh.A.

Navoiy davlat universiteti "Matematika kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi, chiziqli, tarmoqlanuvchi, takrorlanuvchi, kompyuter texnologiyalari, masofaviy ta'lim texnologiyasi.

Ключевые слова: технология программированного обучения, линейная, разветвляющаяся, повторяющаяся, компьютерные технологии, технологии дистанционного обучения.

Key words: programmed learning technology, linear, branching, repetitive, computer technologies, distance learning technologies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasini afzalliklari keltirilgan. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani o'qitish samradorligini oshirishda dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasidan foydalanishga doir taklif va tavsiyalar berib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлены преимущества технология программированного обучения. Также изложены предложения и рекомендации по использованию технологии программированного обучения для повышения эффективности преподавания математики в средних общеобразовательных школах.

SUMMARY:

This article presents the advantages of programmed learning technology. It also provides proposals and recommendations on the use of programmed learning technology to enhance the effectiveness of teaching mathematics in general secondary schools.

Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi – bu ta'lim oluvchi va beruvchini (yoki uning o'rnini bosadigan o'quv mashinasi) harakatlarini ta'minlash orqali oldindan tuzilgan dastur bo'yicha o'rganishdir [1]. Ya'ni ta'lim oluvchini shaxsiga yo'naltirish orqali, ularni kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan texnologiya hisoblanadi [2, 3].

Bugungi kunda ta'lim oluvchini shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim muhim ahamiyat kasb etmoqda [4]. "Bu ta'lim oluvchilarni har tomonlama rivojlanishini

nazarda tutadi. Har bir ta'lim oluvchi o'zining ichki dunyosiga, uning fikrlash tajribasiga, faoliyatiga, kechinmalariga murojaat qilishi juda muhimdir" [5]. "O'quvchi qanday qilib va nima uchun bunday qilganligini tushunishi kerak. Shuningdek, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limni uyg'un ravishda to'ldiradi va ularga kerakli bilim darajasini yetkazish imkonini beradi" [6].

Demak, "dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi o'quvchilar tomonidan mustaqil o'zlashtirish va olingan bilimlarni o'quv topshiriqlarini bajarishda qo'llash imkoniyatini yaratadi" [7]. "O'z navbatida, topshiriqlarning to'g'riligini bilib, o'quvchilar o'quv-ma'lumotlarni o'zlashtirganliklariga ishonch hosil qilishadi. Binobarin, dasturlashtirilgan ta'lim o'quvchilarni motivatsiyasini oshirishga va ta'limga salbiy munosabatni, ya'ni noto'g'ri tushunish tufayli muvaffaqiyatsizlikka, bilimdagi sezilarli bo'shliqlarga to'liq barham berishga imkon beradi" [2]. Dasturlashtirilgan ta'lim taqdim etilayotgan o'quv-ma'lumotni o'z vaqtida takomillashtirish va tuzatish hamda qo'yilgan muammoni hal qilish imkonini beradi.

O'qituvchini kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklardan biri shundaki, turli darajada o'zlashtiradigan o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish tizimini ishlab chiqishdan iborat. O'quvchilarni ba'zi birlari o'quv-ma'lumotlarni tez o'zlashtiradi, ammo mukammal emas. Ba'zilar ham tez, ham chuqur. Shuningdek, ba'zi bir o'quvchilar o'quv-ma'lumotlarni juda sekin o'zlashtiradi va hokozo. Ko'pincha o'qituvchi o'rta darajadagi o'quvchiga e'tibor qaratadi. Buning natijasida o'quvchilarga ta'lim berishda turli muammolar kelib chiqadi.

Bu kabi muammolarni yechimlaridan biri, umumiy o'rta ta'lim maktablarida fanlarni, jumladan, informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasini joriy etish lozim. "Ushbu texnologiyadan foydalanish orqali o'quv-ma'lumotlarni o'zlashtirish tezligini individuallashtirish imkonini beradi, ya'ni o'quvchilar har bir mavzuni o'rganuncha qayta takrorlaydi. Shunday qilib, o'quvchilar o'z-o'zidan o'rganish sur'atini nazorat qilib, javoblarini to'g'riligida darhol natijaga erishgan holda, o'rganilayotgan mavzuga qiziqish va tushunish bilan yondashadilar. Bu shuni anglatadiki, ta'lim beruvchi va oluvchi o'rtasida teskari aloqa saqlanib qoladi" [238; 45-b.].

Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasining tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ushbu texnologiya XX asrning 50-60-yillarida pedagogika, psixologiya hamda kibernetika chorrahasida paydo bo'lgan va shakllangan. Uning asoschisi amerikalik psixolog B.F.Skinner hisoblanadi. Ushbu olim tomonidan

eksperimental psixologiya va texnologiya yutuqlaridan foydalangan holda o'quv jarayonini boshqarish samaradorligini oshirishga erishgan [2].

Dastlab, dasturlashtirilgan o'qitishning faqat alohida elementlari, asosan, bilimlarni nazorat qilish, maslahatlar va malaka oshirish uchun foydalanila boshlandi. So'nggi yillarda dasturlashtirilgan ta'lim g'oyalari yangi texnika asosida, ya'ni elektron ta'lim shaklida qayta tiklana boshladi. Yangi texnik matematika ta'lim jarayonini deyarli to'liq avtomatlashtirish, uni o'quvchi va o'qitish tizimi o'rtasidagi erkin muloqot sifatida qurish imkonini beradi. Bu holatda o'qituvchining roli asosan matematika fanidan o'quv dasturini ishlab chiqish, sozlash, tuzatish va takomillashtirishdan iborat. Ko'p yillik tajriba shuni tasdiqladiki, matematika fanini dasturlashtirilgan o'qitish, ayniqsa, kompyuterda o'qitish nafaqat o'rganishni, balki o'quvchilarni motivatsiyasini oshiradi va kreativ fikrlashini yuksaltiradi.

Shunday qilib, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirishda foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Chunki bugungi kunda dasturlashtirilgan ta'lim g'oyalarini ishlab chiqish axborot texnologiyalari yutuqlari bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Bu matematika ta'lim jarayonini boshqarishning umumiy talablarini belgilaydi. Ushbu talablarni matematika fanidan o'quv dasturlarida amalga oshirish ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganuvchi pedagogika-psixologik fanlari ma'lumotlariga asoslanadi. Biroq, bu turdagi mashg'ulotlarni ishlab chiqishda ba'zi mutaxassislar faqat psixologiya fanining yutuqlariga (bir tomonlama psixologik yo'nalish), boshqalari esa faqat axborot texnologiyalari (bir tomonlama kibernetika) tajribasiga tayanadilar. O'qitish amaliyotida bu odatda empirik yo'nalish bo'lib, unda o'quv dasturlarini ishlab chiqish amaliy tajribaga asoslanadi. Bunda faqat kibernetika va psixologiyadan alohida ma'lumotlar olinadi [8].

Dasturlashtirilgan ta'limning umumiy nazariyasi o'quv-ma'lumotlarni o'zlashtirish jarayonini dasturlashtirishga asoslanadi [1]. Matematika fanini o'rganishda bunday yondashuv mantiqan to'liq, qulay va yaxlit idrok etish uchun ochiq bo'lgan ma'lum miqdorda kognitiv ma'lumotlarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda matematika ta'limida dasturlashtirilgan ta'lim deganda o'quv qurilmasi (kompyuter, dasturlashtirilgan darslik, kino simulyatori va boshqalar) yordamida dasturlashtirilgan o'quv-ma'lumotlarni boshqariladigan o'zlashtirish tushuniladi. Dasturlashtirilgan ta'limda matematika fanini o'rganish yaxshi boshqariladigan jarayon sifatida amalga oshiriladi, chunki taqdim etilayotgan o'quv-ma'lumotlar kichik, sodda qabul qilsa bo'ladigan

miqdorlarga bo'linadi. Ular o'zlashtirish uchun o'quvchiga ketma-ket taqdim etiladi. Har bir miqdorni o'rganib chiqqandan so'ng, assimilyatsiya tekshiruviga o'tkaziladi hamda o'rganilgan ma'lumot-keyingisiga o'tadi. Bu o'rganishning bosqichi: taqdimot, assimilyatsiya, tekshirishdir [1].

Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasining bu kabi imkoniyatlarni taqdim etish xususiyatiga ko'ra, uchta asosiy shakli mavjud:

1. Chiziqli;
2. Tarmoqlanuvchi;
3. Aralash.

Chiziqli dasturlar matematika fanidan o'quv-ma'lumotlarining kichik bloklarini nazorat vazifasi bilan ketma-ket o'zgartiradi. Bunda o'quvchilar matematikaga oid misol va masalalarni yechimiga to'g'ri javob berishi kerak, ba'zan bir nechta mumkin bo'lganlardan birini tanlashi kerak. Agar javob to'g'ri bo'lsa, u yangi ta'lim ma'lumotlarini oladi, javob noto'g'ri bo'lsa, u dastlabki ma'lumotni qayta tekshirishga taklif qilinadi. Tarmoqlangan dastur chiziqli dasturdan farq qiladi, chunki o'quvchi misol va masalalarni yechimini noto'g'ri javob bergan taqdirda unga nazorat topshirig'ini bajarish, to'g'ri javob berish va matematika faniga oid o'quv-ma'lumotlarining yangi qismini olish imkonini beradigan qo'shimcha o'quv-ma'lumotlari berilishi mumkin. Aralash dasturda chiziqli va tarmoqlanuvchi dasturlarni o'zida birlashtiradi.

Dasturlashtirilgan ta'limning yana bir imkoniyati – matematika fanidan bilimlarni to'liq o'zlashtirishdan iboratdir. Bunda matematika fanidan mavzu bo'yicha diagnostik ravishda qo'yilgan maqsadlar aniqlangandan so'ng, o'quv-ma'lumotlar qismlarga bo'linadi. Keyin tekshirish ishlari bo'limlarda ishlab chiqiladi (ta'lim elementlari yig'indisi), so'ngra o'qitish tashkil etiladi. Tashkil etilgan o'qitish o'quvchilar tomonidan o'quv elementlari va mavzulari, bo'limlari to'liq o'zlashtirguncha amalga oshiriladi.

Shu bilan birga matematika fanini dasturlashtirish bo'yicha o'qitish bir qator afzalliklarga ega:

- kam ma'lumotlar orqali o'zlashtirish soddaligi;
- o'zlashtirish tezligi o'quvchilar tomonidan tanlanadi;
- yuqori natija ta'minlanadi;
- aqliy harakatlarning oqilona usullari ishlab chiqiladi;
- mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi ta'lim beruvchi va oluvchi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri muloqotning subyektiv omilini maksimal darajada yo'q qilgan holda matematika ta'lim jarayonini rasmiylashtirishga urinish sifatida qarash mumkin. Hozirgi vaqtda bu yondashuv

o'zini oqlamadi, deb ishoniladi. Uning qo'llanilishi shuni ko'rsatdiki, matematika ta'lim jarayonini to'liq avtomatlashtirish mumkin emas, o'quv jarayonida o'qituvchining roli va o'quvchi-talabanning muloqoti ustuvorligicha qolmoqda. Shu bilan birga, kompyuter texnologiyalari va masofaviy ta'limni rivojlanishi dasturlashtirilgan ta'lim nazariyasining o'quv amaliyotidagi rolini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Беспалько В.П. Программированное обучение // Дидактические основы. – М: Высшая школа, 2000. – 300 с
2. Mirsanov U.M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash texnologiyalarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Navoiy, 2023. – 332 b.
3. Мирсанов У.М. Узлуksиз таълим тизимида дастурлаш тилларини ўқитиш самарадорлигини оширишда дастурлаштирилган таълим технологиясининг имкониятлари // Муғаллим ҳам узлуksиз билимлендириш илмий-методикалык журналы. – Нукус, 2022. – № 4-1. – Б. 70-73.
4. Левицкая Т. Е. Изучение гибкости мышления как личностного ресурса психического здоровья школьников // Диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. Наук. – Томск, 2002. – 128 с.
5. Новоселова Д. В. Теория и практика научных исследований: психология, педагогика, экономика и управление // Технология программируемого обучения. – № 4 (8). 2019. – С.75-79.
6. Беспалько В.П. Программированное обучение. Дидактические основы. – М., 1971. – 260 с.
7. Гальперин П.Я. Программированное обучение и задачи коренного усовершенствования методов обучения // К теории программированного обучения. – М.: Академия, 2003. – 312 с.
8. Конышева А. В. Реализация технологии программированного обучения в информационно-образовательной среде вуза // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2012. – №3 (Март). – С. 46-50.

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA DASTURLASH TILLARINI O'RGATISHDA INTERFAOL MASHG'ULOT TUZILMASINING ASOSIY TAMOIYILLARI

Mambetkarimov B.M.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti "Matematika o'qitish metodikasi"
kafedrası o'qituvchisi, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: ta'lim, metod, dasturlash tillari, tamoyil, o'yin texnologiyasi, tuzilma, interfaol, kreativ, multimedia.

Ключевые слова: образование, метод, языки программирования, принцип, игровая технология, структура, интерактивный, креативный, мультимедиа.

Key words: education, method, programming languages, principle, game technology, structure, interactive, creative, multimedia.

РЕЗЮМЕ:

Dasturlash tillarini o'rgatish uchun muammoning butun tarixini hisobga olish talab etiladi. Bu esa dasturlash jarayonining murakkabligini sezilarli darajada oshiradi. Shu sababli, jarayonni tezlashtirish uchun interfaol mashg'ulotlardan foydalanilsa maqsadga muvofiq. Ushbu maqolada har qanday dasturlash tillarini yuqori tezlik va aniq natijalar bilan o'rganish uchun mashg'ulot tuzilmasining asosiy tamoyillari tuzilmasidan foydalanish bayon etiladi.

РЕЗЮМЕ:

Для обучения языкам программирования требуется учитывать всю историю проблемы. Это значительно увеличивает сложность процесса программирования. Поэтому для ускорения процесса целесообразно использовать интерактивные занятия. В данной статье описывается использование структуры основных принципов структуры обучения для изучения любых языков программирования с высокой скоростью и точными результатами.

SUMMARY:

To teach programming languages, it is necessary to consider the entire history of the problem. This significantly increases the complexity of programming. Therefore, to accelerate the process, it is advisable to use interactive lessons. This article describes the use of the structure of the basic principles of learning structure to learn any programming languages with high speed and accurate results.

Zamonaviy ta'lim tizimida dasturlash fanini o'qitish murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, talabalar dasturlashning murakkab, abstrakt (mavhum) tushunchalarini o'rganishda va ularni amaliy masalalarga qo'llashda qiyinchilik chekadilar. Bu qiyinchiliklar

ular yangi materialni o'zlashtirishning dastlabki bosqichlarida paydo bo'la boshlaydi. Talabalar o'qishning boshidanoq, berilgan mavzu bilan tanish emasligi, interfaol metodlar ishlab chiqish jarayonida qo'llaniladigan murakkab texnikalar va modellar bilan tanish emasligi sababli ma'ruzalar auditoriya vaqtining taxminan 40% ni tashkil qiladi. Shunga qaramay, ma'ruza mashg'uloti vaqtining shunchalik ko'pligi bizga o'rgatish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni yetarli darajada chuqur o'rgatishga va talabalarni mustaqil ravishda laboratoriya ishlarini, mustaqil ishlarini, uy vazifalarini bajarish uchun tayyorlashga imkon bermaydi. Ushbu boshlang'ish jarayonda nafaqat dasturlashning o'ziga xos jihatlarini rivojlantirishda, balki avvalgi olingan bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish va mustahkamlashga alohida e'tibor berish kerak. Texnologik yondashuv talabalarning ustuvor reproduktiv faoliyati asosida an'anaviy ta'limni modernizatsiya qiladi, ularning aniq belgilangan o'zlashtirish etalonlariga erishishini tashkil etishi sifatida o'qitish modellarini yaratishni belgilaydi [3].

Dasturlashni o'rganish jarayonida talabalar quyidagi asosiy qiyinchiliklarga duch keladilar:

Abstrakt tushunchalarni idrok etish qiyinligi: Algoritm, ma'lumotlar strukturasi, obyektga yo'naltirilgan dasturlash kabi mavhum tushunchalarni anglash va ularni amaliyotda qo'llash talabalar uchun murakkab hisoblanadi [2].

Sintaksis xatolari: Dasturlash tillarining qat'iy sintaksis qoidalariga rioya qilmaslik natijasida yuzaga keladigan xatolar yangi o'rganayotgan talabalarda ruhiy tushkunlikka sabab bo'ladi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish muammosi: Muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan algoritmik fikrlash ko'nikmasini shakllantirish uzoq vaqt talab etadi.

Amaliyot yetishmovchiligi: Nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishda talabalar qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Motivatsiya yetishmovchiligi: Murakkabliklar va takroriy xatolar talabalarning dasturlashga bo'lgan qiziqishini kamaytirishi mumkin.

Oliy ta'lim tizimida dasturlash tillarini o'qitish samaradorligini oshirish maqsadida multimediali vositalar va o'yin texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari chuqur o'rganildi. Turli mashg'ulotlarni mazkur texnologiyalar asosida tashkil etish talabalarning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning kompetensiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyasini qo'llashda o'qituvchi quyidagi mezonlarni amalga oshirishi kerak [6]:

- o'yindan ko'zda tutilgan maqsadni aniqlash, loyihalash;
- ushbu maqsadni amalga oshirish yo'llarini belgilash;
- olingan natijalarni tahlil qilish;
- o'yin tarkibiga tegishli o'zgartirishlar kiritish.

O'yin shakli ta'lim jarayonida an'anaviy ta'lim shakllariga nisbatan xilma-xil shakllarda tashkil etiladi [4]. Bunda talabalarga intellektual faoliyatning maksimal erkinligi beriladi, bu faqat o'yinning o'ziga xos qoidalari bilan chegaralanadi. Talabalar o'yindagi rolini o'zlari tanlaydilar; hodisalarning ehtimoliy rivojlanishi haqida taxminlarni ilgari surgan holda, ular muammoli vaziyatni yaratadilar, tanlangan yechim uchun javobgarlikni o'z zimmalariga olib, uni hal qilish yo'llarini qidiradilar [5].

Izlanish natijasida dasturlash tillarini o'zlashtirish samaradorligini oshirish uchun interfaol mashg'ulot tuzilmasi ishlab chiqildi. Ushbu tuzilma talabalarning bilim olish jarayoniga faol jalb etilishini ta'minlab, amaliy mashqlarni qiziqarli va interfaol shaklda tashkil etish hamda dasturlash ko'nikmalarini puxta shakllantirish imkonini beradi.

Interfaol mashg'ulot tuzilmasi

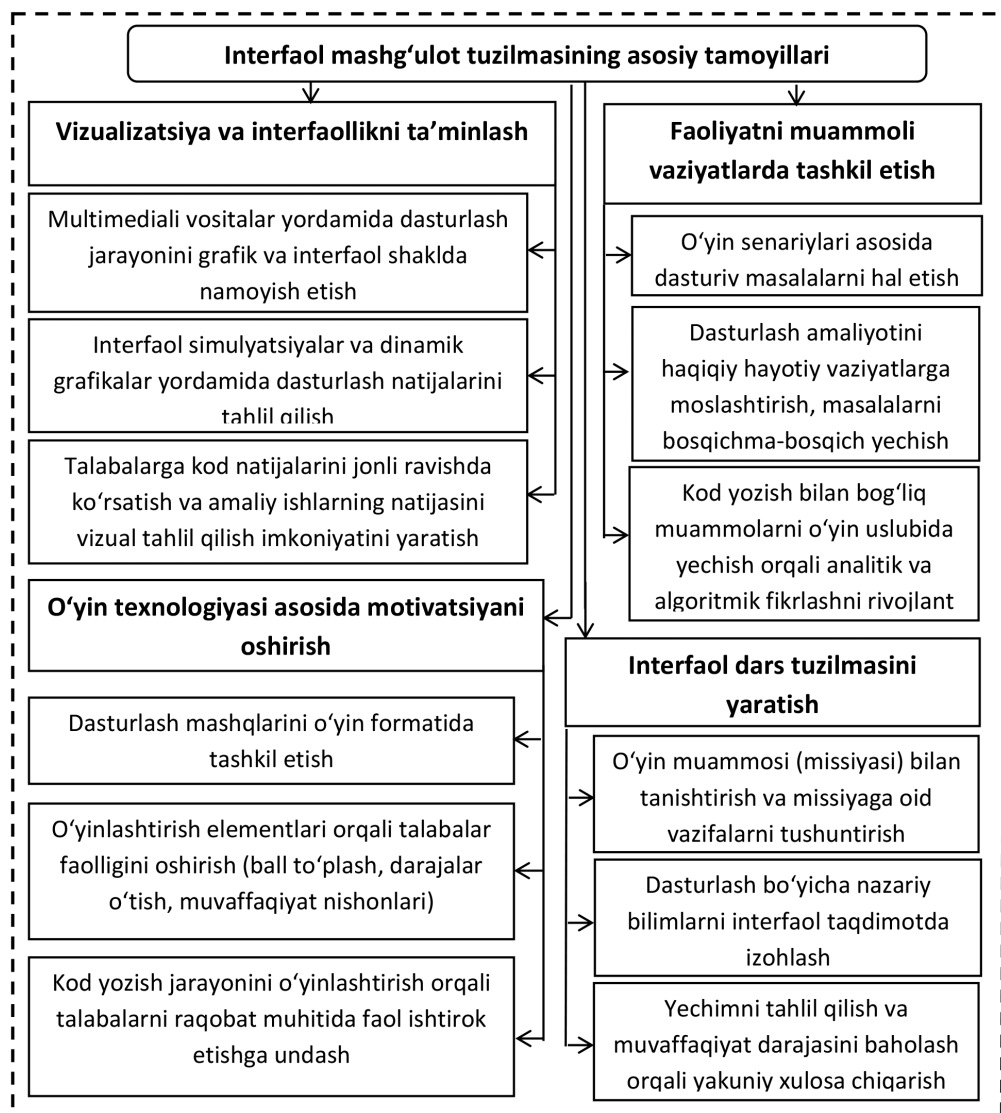
Ushbu yondashuvning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- talabalar faolligini oshirish: o'yin texnologiyalari va interfaol mashg'ulotlar motivatsiyasini kuchaytirish, darsda faol ishtirok etishga undaydi.
- bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtirish: amaliy vazifalar va interfaol topshiriqlar orqali dasturlash ko'nikmalari mustahkamlanadi [1].
- kreativ fikrlashni rivojlantirish: o'yin muammolari va loyiha vazifalari talabalarning kreativ yondashuvlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.
- jarayonni ason o'zlashtirish: vizual vositalar va interfaol mashg'ulotlar dasturlash asoslarini samarali va qiziqarli shaklda o'zlashtirishga yordam beradi.
- raqobat muhitini yaratish: o'yin elementlari yordamida talabalarda muvaffaqiyatga intilish hissi shakllanadi.

Ushbu yondashuvning asosiy aspektlari quyidagilardan iborat:

Ilmiy izlanishning ikkinchi yangiligi shundan iboratki, dasturlash tillarini o'qitish jarayonida multimediali vositalar va o'yin texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari asosida ishlab chiqilgan interfaol mashg'ulot tuzilmasi nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlashga, balki talabalarni amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlashga yo'naltirilgan.

Dasturlashni o'rganuvchilar o'z kodlarini rejalashtirish va sinab ko'rish uchun oz vaqt sarflaydilar [7] va agar kerak bo'lsa, dasturlarni yanada chuqurroq

tahrirlash o'rniga kichik mahalliy tuzatishlar bilan tuzatishga harakat qiladi. Yangi o'rganuvchilarning bilimlari umumiy matnga emas, balki kontekstga bog'liq bo'ladi va ular ko'pincha o'z olgan bilimlarini to'g'ri qo'llay olishadi [8].

Mazkur interfaol yondashuvning dasturlash tillarini o'rgatishda qo'llanilishi pedagogik jarayonni samarali tashkil etish bilan birga, talabalar tomonidan dasturlash tillarini o'zlashtirish darajasini sezilarli ravishda oshirishga xizmat qiladi, shuningdek, bu yondashuvning amaliyotda joriy etilishi talabalarning

mustaqil fikrlash va amaliy dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda dasturlash ta'limida interfaol metodlar va o'yin texnologiyalaridan foydalanish talabalarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu yondashuv nafaqat talabalarning dasturlashga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki ularning murakkab tushunchalarni chuqurroq o'zlashtirishlariga, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishlariga va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishlariga yordam beradi.

O'qituvchilar uchun muhim vazifa - ushbu interfaol metodlarni o'quv jarayoniga tatbiq etishda kreativ yondashuvni namoyon etish va har bir talabani individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'quv materiallarini shakllantirishdan iborat. Kelajakda dasturlash ta'limi yanada interfaol, shaxsiylashtirilgan va amaliyotga yo'naltirilgan bo'lishi kutilmoqda, bu esa talabalarni real dunyo muammolarini hal qilishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Texnologiyaning tez rivojlanishi bilan birga, dasturlash ta'lim metodlari ham doimiy ravishda takomillashtirilishi va yangi usullar bilan boyitilishi lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interfaol va o'yinlashtirilgan yondashuvlar dasturlashni o'rganish samaradorligini oshirishda eng istiqbolli usullardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mambetkarimov B.M. Developing Python programming language skills based on interactive methods. // International Journal of Studies in Advanced Education, Volume 03, Issue 8, ISSN (E): 2949-8945 SJIF: 6.619. – Netherlands, 2024. – P.1–6.
2. Meyrmanovich, M. B. (2023). MODELING CLOUD TECHNOLOGY STRUCTURES IN THE EDUCATIONAL PROCESS. British View, 8(7).
3. Mambetkarimov B.M. Employing interactive approaches in teaching computer science in higher education institutions // Международная конференция академических наук. – Россия, 2024. Т. 3, Выпуск 7, – С. 13–16.
4. Mambetkarimov B.M. Oliy ta'lim tizimida dasturlash tillarini interfaol metodlar asosida o'rgatishni takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori: (PhD) dissertatsiya avtoreferati. – Nukus.: – 2025 y.
5. Mambetkarimov B.M. Dasturlash tillarini o'rgatishda o'yin texnologiyalarini qo'llash samaradorligi // Pedagogy of cooperation in improving the quality of education: scientific-practical conference. – Tashkent, 2023. – P. 253-257. <http://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/journal/20231113CO12.pdf>
6. Mambetkarimov B.M. Dars jarayonida qo'llaniladigan axborot texnologiyalarining turlari // "Ilm-fan va ta'limda innovatsion yondashuvlar, muammolar, taklif va yechimlar" mavzusidagi 21-sonli respublika ilmiy-onlayn konferensiyasi materiallari to'plami. – Farg'ona, 2022. – B. 24-28.
7. Рихтер Т.В., Абрамова И.В. Использование цифровых образовательных ресурсов при изучении программирования в вузе // Karelian Scientific Journal. 2021. Т. 10. № 2(35). ISSN print: 2311-0104; ISSN online: 2712-9772. – С. 22-24.
8. Seitnazarov K.K., Mambetkarimov B.M. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalarini qo'llash // Tamaddun nuri jurnali. – Nukus 2024, №3. – B. 307-311.

INTERFAOL MULTIMEDIA VOSITALARINI RAQAMLI O'QUV JARAYONIGA INTEGRATSIYALASHNING METODIK MODEL

Rustemov M.B.

Nukus davlat pedagogika instituti, mustaqil izlanuvchi

Tayanch so'zlar: interfaol multimedia, raqamli ta'lim, metodik model, elektron resurslar, ta'lim texnologiyalari, o'quv motivatsiyasi.

Ключевые слова: интерактивная мультимедиа, цифровое образование, методическая модель, электронные ресурсы, образовательные технологии, учебная мотивация.

Key words: interactive multimedia, digital education, methodological model, electronic resources, educational technologies, learning motivation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada interfaol multimedia vositalarini raqamli o'quv jarayoniga samarali integratsiyalashning metodik modeli ishlab chiqilgan. Tadqiqotda raqamli ta'lim muhiti, elektron resurslar va o'qituvchi-talaba o'zaro aloqasini takomillashtirish yo'llari tahlil qilingan. Multimedia texnologiyalari asosida o'quv jarayonining motivatsion, kognitiv va faoliyat komponentlari uyg'unlashtirilgan. Taklif etilgan model o'quvchilarning axborotli kompetensiyalarini, ijodiy fikrlashini va raqamli madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье разработана методическая модель эффективной интеграции интерактивных мультимедийных средств в цифровой образовательный процесс. В исследовании проанализированы пути совершенствования цифровой образовательной среды, электронных ресурсов и взаимодействия преподаватель-студент. На основе мультимедийных технологий гармонизированы мотивационный, познавательный и деятельностный компоненты учебного процесса. Предлагаемая модель служит развитию информационных компетенций, творческого мышления и цифровой культуры учащихся.

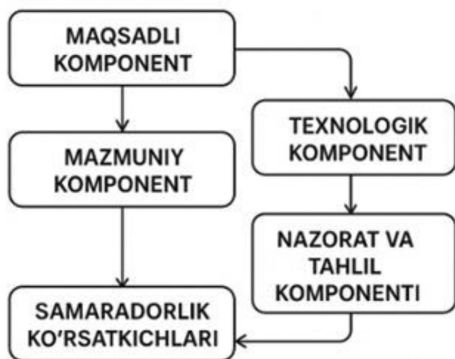
SUMMARY:

This article develops a methodological model for the effective integration of interactive multimedia tools into the digital learning process. The study analyzes ways to improve the digital educational environment, electronic resources, and teacher-student interaction. Motivational, cognitive, and activity components of the educational process are combined based on multimedia technologies. The proposed model serves to develop students' information competencies, creative thinking, and digital culture.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamlashtirish jarayoni chuqur tus olmoqda. Bu holat o'quv jarayonini modernizatsiya qilish, o'quvchilarda

INTERFAOL MULTIMEDIA VOSITALARINI RAQAMLI O'QUV JARAYONIGA INTEGRATSIYANING METODIK MODEL

mustaqil fikrlash, ijodkorlik va axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, **interfaol multimedia vositalarini** o'quv jarayoniga integratsiyalash raqamli ta'limning samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Multimedia vositalari

(video, animatsiya, 3D-modellar, interfaol taqdimotlar, virtual laboratoriyalar) ta'limni vizual, eshitish va kinestetik idrok turlarini uyg'unlashtiradi. Bu esa o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga, mavzularni amaliy kontekstda anglashiga yordam beradi.

Biroq mavjud tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayoniga multimedia vositalarini kiritish ko'pincha texnik yoki fragmentar xarakterga ega. Shu sababli **ularni metodik asosda integratsiyalash** masalasi dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodikasi

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. **Tahliliy bosqich** - interfaol multimedia texnologiyalaridan ta'limda foydalanish bo'yicha xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahlil qilindi.

2. **Model yaratish bosqichi** - raqamli o'quv jarayonining strukturasi, o'qituvchi va talaba faoliyati, elektron resurslar o'zaro bog'liqligini aniqlash asosida metodik model ishlab chiqildi.

3. **Eksperimental bosqich** - modelni amaliyotda sinovdan o'tkazish maqsadida o'quv platformalarida (Moodle, Google Classroom, LearningApps) tajriba-sinov ishlari olib borildi.

4. **Tahlil va baholash bosqichi** - model samaradorligi o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari, motivatsiyasi va mustaqil ishlash ko'nikmalari orqali baholandi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- pedagogik modellashtirish;
- tizimli tahlil;
- diagnostik so'rovnomalar;

- pedagogik kuzatuv va eksperiment;
- matematik-statistik tahlil.

Interfaol multimedia vositalarini raqamli o'quv jarayoniga integratsiyalashning metodik modeli

1. Modelning umumiy mazmuni

Ushbu metodik model raqamli o'qitish jarayonida **interfaol multimedia vositalarini** (video, animatsiya, interfaol taqdimot, 3D-modellar, virtual laboratoriyalar) tizimli va maqsadli ravishda qo'llashni ta'minlaydi. Model o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va o'qituvchi-talaba o'rtasidagi interfaol muloqotni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Modelning asosiy g'oyasi - multimedia vositalarini **pedagogik, texnologik va mazmuniy** jihatdan o'quv jarayoniga integratsiyalash orqali o'qitishning samaradorligini oshirishdir.

2. Modelning asosiy komponentlari.

Model besh asosiy komponentdan iborat bo'lib, ular o'zaro bog'liq holda ishlaydi:

1. Maqsadli komponent.

- Raqamli ta'lim jarayonining strategik maqsadlarini aniqlaydi.
- Asosiy maqsad - o'quvchilarda raqamli kompetensiyalarni, ijodiy fikrlashni va o'z-o'zini o'rganish qobiliyatini rivojlantirish.
- Shuningdek, o'quvchi faoliyatini motivatsion jihatdan rag'batlantirishni nazarda tutadi.

2. Mazmuniy komponent.

- O'quv fanining mazmunini multimedia vositalariga moslashtirishni ifodalaydi.
- Nazariy ma'lumotlar, amaliy topshiriqlar, interfaol mashg'ulotlar va testlar multimedia formatida taqdim etiladi.
- O'quv materiali bosqichma-bosqichlik, izchillik va integrallik tamoyillari asosida tanlanadi.
- Har bir dars moduli multimedia elementlari bilan boyitiladi (masalan: mavzuga kirish uchun video, asosiy qismda interfaol simulyatsiya, yakunda test va muhokama).

3. Texnologik komponent.

- O'quv jarayonining texnologik mexanizmini ifodalaydi.
- Multimedia vositalaridan foydalanish bosqichlari quyidagicha:

1. **Motivatsion bosqich** - mavzuga kirish (animatsiya, video, savol-javob).
2. **Tadqiqot bosqichi** - interfaol topshiriqlar, virtual tajribalar.

3. **Mustahkamlash bosqichi** - mashqlar, testlar, muhokamalar.

4. **Refleksiya bosqichi** - o'z-o'zini baholash, teskari aloqa.

- Platformalar: Google Classroom, Moodle, LearningApps, Canva, Genially, va boshqalar.

4. **Nazorat va tahlil komponenti.**

- O'quv jarayonining monitoringi va natijalarini tahlil qilishni ta'minlaydi.
- Multimedia vositalari yordamida avtomatik baholash tizimlari (test modullari, onlayn statistika) ishlatiladi.
- O'qituvchi o'quvchilarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatadi, teskari aloqani ta'minlaydi.
- Tahlil natijalariga ko'ra, dars mazmuni va texnologik yondashuv yangilanadi.

5. **Samaradorlik ko'rsatkichlari komponenti.**

- Modelning amaliy natijalarini ifodalaydi.
- Quyidagi mezonlar asosida baholanadi:
 - o'quvchilarning ishtirok faolligi va darsga bo'lgan qiziqishi;
 - mustaqil o'rganish ko'nikmalari;
 - o'zlashtirish darajasi (foizda);
 - kreativ va ijodiy yondashuvning shakllanishi;
 - raqamli savodxonlikning oshishi.

3. **Modelning ishlash mexanizmi.**

Metodik model bosqichma-bosqich ishlaydi:

1. **Diagnostika bosqichi:** o'quvchilarning raqamli tayyorgarligi aniqlanadi.

2. **Rejalashtirish bosqichi:** multimedia vositalarini tanlash, ularni dars strukturasiga joylashtirish.

3. **Amalga oshirish bosqichi:** multimedia vositalari asosida o'qitish (virtual darslar, interfaol mashg'ulotlar).

4. **Baholash va refleksiya bosqichi:** o'quv natijalarini tahlil qilish, teskari aloqa asosida takomillashtirish.

4. **Modelning pedagogik asoslari.**

Model quyidagi pedagogik tamoyillarga tayanadi:

- **Interfaollik tamoyili:** o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ikki tomonlama faol muloqot.
- **Integratsiyalash tamoyili:** multimedia, axborot va ta'lim texnologiyalarining bir butun tizim sifatida qo'llanilishi.
- **Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili:** har bir o'quvchining individual ehtiyojini hisobga olish.

Innovatsionlik tamoyili: yangi raqamli vositalarni doimiy joriy etish.

- Refleksivlik tamoyili: o'quv jarayonini tahlil qilish va doimiy takomillashtirish.

5. Modelning natijalari va ahamiyati.

Tajriba asosida aniqlangan natijalar:

- O'quvchilarning mavzuni o'zlashtirish ko'rsatkichi 20–30% ga oshdi.
- Darslarda o'quvchilar faolligi va motivatsiyasi sezilarli ravishda ortdi.
- O'qituvchilar multimedia vositalarini o'quv maqsadlariga mos tanlash ko'nikmasiga ega bo'ldilar.
- Ta'lim jarayonida teskari aloqa tezlashdi va interfaollik kuchaydi.

Ahamiyati: model raqamli ta'limni metodik jihatdan tizimlashtirish, o'qituvchilarni zamonaviy raqamli kompetensiyalarga tayyorlash va o'quvchilarda mustaqil o'rganish madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot natijalari.

Tadqiqot natijasida **interfaol multimedia vositalarini raqamli o'quv jarayoniga integratsiyalashning metodik modeli** ishlab chiqildi. Model quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topgan:

1. Maqsadli component.

Raqamli o'qitish jarayonining asosiy maqsadi - o'quvchilarda media-savodxonlik, axborotli kompetensiyalar, mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatni rivojlantirish.

2. Mazmuniy component.

O'quv materiallari multimedia formatida - matn, rasm, audio, video, interfaol mashqlar ko'rinishida ishlab chiqiladi. Har bir modulda nazariya, amaliy topshiriq va refleksiya qismi mavjud.

3. Texnologik component.

O'qitish jarayoni quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- **Motivatsion bosqich:** interfaol video-roliklar orqali mavzuga kirish.
- **Tadqiqot bosqichi:** virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, animatsiyalar orqali bilimlarni qo'llash.
- **Refleksiya bosqichi:** testlar, loyihalar, muhokamalar orqali natijalarni baholash.

4. Nazorat va tahlil komponenti.

Multimedia vositalari yordamida avtomatik test tizimlari, o'zaro baholash modullari va onlayn kuzatuv vositalari orqali o'quvchilarning faoliyati tahlil qilinadi.

Munozara. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, interfaol multimedia vositalari o'quv jarayonini **ko'pkanalli idrok tizimiga** aylantiradi. Bu

o'quvchining faqat bilim olish emas, balki uni qayta ishlash, tahlil qilish, amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq muvaffaqiyatli integratsiya uchun o'qituvchining raqamli kompetensiyasi, metodik tayyorgarligi va multimedia dizayn asoslarini bilishi muhim. Shu bois, pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida "Raqamli pedagogika", "Multimedia dizayni" fanlarini joriy etish taklif etiladi.

Xulosa. Interfaol multimedia vositalarini raqamli ta'limga integratsiyalash ta'lim jarayonini individuallashtirish, motivatsiyani oshirish va o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkonini beradi. Ishlab chiqilgan metodik model o'quv jarayonini tizimli tashkil etish, o'qituvchi va talaba o'rtasida faol o'zaro aloqani ta'minlashga xizmat qiladi. Kelgusida model asosida o'quv fanlari bo'yicha interfaol elektron kurslar yaratish, ularning pedagogik samaradorligini kompleks tahlil qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov A., "Raqamli ta'lim texnologiyalari asosida interfaol o'qitish", Toshkent, 2022.
2. Jonson D., "Interactive Multimedia in Education", New York: Springer, 2021.
3. Alimova F.A., "Raqlamlashtirish sharoitida elektron didaktik ta'minotni takomillashtirish", Nukus DPI, 2023.
4. Mayer R., "Multimedia Learning: Principles and Applications", Cambridge University Press, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-sentabrdagi PQ-4815-son qarori "Raqamli ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida".

AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA ELECTRON DASTURIDAN FOYDALANISH

Dusov Yo.Sh.

*«Yos chegarachilar» harbiy –akademik litseyi Aniq va tabiiy
fanlar kafedrası fizika fani o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: axborot, qadriyat, madaniyat jarayon, innovatsion, tarbiyaviy zamonaviy, tabaqalashtirish texnologiya, axborot, kasbiy, madaniyat.

Ключевые слова: информация, ценности, культура, процесс, инновационный, образовательный, современный, стратификация, технология, информация, профессиональный, культура

Key words: information, values, culture, process, innovative, educational, modern, stratification, technology, information, professional, culture

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada tarbiyaviy tashkilot sifatida maktab internet to'garagi shaxsni jamiyat madaniyatiga, shu jumladan, axborot madaniyatiga jalb qilish, tanishtirish, o'sib kelayotgan avlodlarning individual rivojlanishi va ma'naviy-qadriyat yo'nalishlari, jamiyatning real ijtimoiy-kasbiy strukturasi (tuzilishiga) nisbatan tarbiyalanuvchilarning shaxsiy resurslariniga muvofiq tabaqalashtirish shart-sharoitlarini yaratish funksiyalarini amalga oshirish jarayonlari yoritib berilgan. Bu o'zgarishlar insonlar kompyuterlar bilan ishlashda ko'proq vaqt sarflab, ulardan nafaqat dam olish va o'yin-kulgi vositasi, balki muhim aloqa vositasi sifatida ham foydalanib, biznes va o'quv axborotlarini olishayotganidan dalolat beradi. Shundan kelib chiqib, dissertatsiyamiz doirasida maktab kompyuter to'garaklari faoliyatini 10-11 sinf o'quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirish mexanizmining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqdik.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается роль школьного Интернет-кружка как образовательной организации в привлечении и приобщении личности к культуре общества, в том числе информационной, индивидуальному развитию и духовно-ценностным ориентациям подрастающего поколения за пределами взрослости, стратификации личностных ресурсов обучающихся по отношению к реальной социально-профессиональной структуре (структуре) общества. Объясняются процессы реализации функций обработки условий. Эти изменения свидетельствуют о том, что люди всё больше времени проводят за компьютером, используя его не только как средство отдыха и развлечения, но и как важное средство общения, получения деловой и учебной информации. Поэтому в рамках нашей диссертации мы рассмотрели деятельность школьных компьютерных клубов как часть механизма развития информационной культуры учащихся 10–11 классов.

SUMMARY:

The article discusses the role of the school Internet circle as an educational organization in attracting and introducing individuals to the culture of society, including information culture, individual

development and spiritual and value orientations of the growing generation outside of adulthood, and stratification of the personal resources of the educated in relation to the real socio-professional structure (structure) of society. The processes of implementing the functions of developing conditions are highlighted. These changes indicate that people are spending more time working with computers, using them not only as a means of recreation and entertainment, but also as an important means of communication, receiving business and educational information. Therefore, within the framework of our dissertation, we examined the activities of school computer clubs as part of the mechanism for developing information culture among 10th-11th grade students.

Kirish. Litsey o'quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirish mexanizmlari jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ustuvorlik qiluvchi omillarni hisobga olib yaratiladi. Hozirgi kunda bunday omillarga quyidagilarni kiritish mumkin: axborot madaniyatining mantiq bilan muvofiqligi; axborot madaniyati mazmunining o'qitish tamoyillari bilan muvofiqlik darajasi (ilmiyligi, izchilligi, tizimliliigi va boshqalar); axborot madaniyati tushunchasi va o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish; shaxsning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari (tabaqalashtirilgan, tuzatishga oid, ixtisoslashtirilgan ta'lim va boshqalar). Ta'lim mazmunining asosi didaktikaning eng muhim va an'anaviy muammolaridan biridir. Litsey o'quvchilarida axborot madaniyati mazmuni va asosiy maqsadi axborotlashgan jamiyatda yosh maktab o'quvchilari shaxsiyatining ijobiy tomonga rivojlanishi uchun sharoitlar yaratishdan iborat bo'lgan kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun Litsey o'quvchilari uchun zaruriy, maxsus tanlab olingan va davlat tomonidan tan olingan axborot kommunikatsion texnologiya vositalari bilan ishlash kompetensiyalari tizimi sifatida izohlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Litsey o'quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirishning ishlab chiqilgan metodik tizimi doirasida amalga oshirilayotgan mexanizm turli yo'nalishlarda qay tariqa rivojlanib borishini ko'rib chiqamiz. jamiyatning axborot manbalari va bo'sh vaqtni o'tkazish shakllarining ustuvor o'zgarishlarining to'rtta o'ziga xos yo'nalishini ajratib ko'rsatadilar: kitob o'qishga qiziqish va kitoblarning axborot manbai sifatidagi ahamiyati pasayadi; bo'sh vaqt tarkibida televizor muhim rol o'ynaydi, biroq uning axborot do'stlar bilan muloqotning ahamiyati va vaqt bo'sh vaqt tarkibida ham, axborot maydonida ham shaxsiy kompyuterlar va Internet tarmog'idan foydalanish o'z mavqeini tez oshiradi. Bu o'zgarishlar insonlar kompyuterlar bilan ishlashda ko'proq vaqt sarflab, ulardan nafaqat dam olish va o'yin-kulgi vositasi, balki muhim aloqa vositasi sifatida ham foydalanib, biznes va o'quv axborotlarini olishayotganidan dalolat beradi. Shundan kelib chiqib, dissertatsiyamiz doirasida **maktab kompyuter to'garaklari faoliyatini** Litsey o'quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirish mexanizmining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqdik. Jumladan, N.Muslimov[5], Q.T.Olimov[6.], R.Fayzullaev[3], O'.N.Sultonova[8.9] larning tadqiqotlarida masalaning didaktik va metodik jihatlarini o'rganib chiqilgan.

N.A.Muslimov[5] tayanch kompetentlik tushunchasi o'zida «Individning umumiy jamiyatda va xususan kasbiy sohasida faoliyat olib borishi uchun zarur bo'lgan, atrofidagi ob'ektlar va sub'ektlar bilan o'zaro xamkorlik bo'yicha ma'lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi» ekanligi asoslab berilgan. Tadqiqotchi R.Fayzullaev[3] fikricha, raqamli ta'lim «shaxs tomonidan mukammal o'zlashtirgan predmet sanaladi va u tanlagan soha faoliyat yuritish uchun tayyorgarlik mezoni vazifasini bajarilsa Psixolog B.N.Alimov[2], «shaxs barcha bilim, ko'nikma va tajribalarning ijtimoiy mavqei hamda o'ziga tegishli bo'lgan barcha vazifalarni bajarish, B.S.Abdullaeva[1] o'z tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini, ta'lim vositalarini, tafakkurni rivojlantirish borasida o'quvchilar savodxonligini oshirish masalalariga doir muammolar yechimini o'z tadqiqotlarida yoritib berganlar. M.Mamarajabovning[6] fikriga ko'ra dars davomida video yozuvlar, grafiklar, animatsiyalarni o'quvchilarda rag'batlantiruvchi o'quv materiallari sifatida taqdim etish bo'yicha yetarlicha tajribalar mavjud emasligi muammo sifatida o'rganilgan. N.A.Muslimov[5] ilmiy tadqiqotida kompetentlik alohida bilim va malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishi ekanligini ta'kidlaydi, hamda kompetentlik tushunchasi keng qo'llaniladigan turli sohalar uchun fanga kiritilgan bo'lishi mumkinligi, shu bilan birga, kompetentlikning fanga kiritilishi va uning yaxshi amalga oshirilishi ishlab chiqilgan davlat standartlari, sohaga oid o'quv dasturlar va o'quvchilar uchun ta'lim rejalari asosida belgilanishi asoslangan

O'.N.Sultonova[8.9] raqamli ta'limning muhim tomonlarini yoritib berganlar.

Maktab kompyuter to'garagi – kompyuter texnologiyalari va axborot texnologiyalariga qiziquvchi o'rta maktab o'quvchilarining umumta'lim maktabi negizida amal qiladigan tashkiliy jihatdan rasmiylashtirilgan (shakllantirilgan) birlashmasi bo'lib, uning asosida Internetga kirish imkoniyati bilan axborot faoliyati yotadi. Tarbiyaviy tashkilot sifatida maktab internet to'garagi shaxsni jamiyat madaniyatiga, shu jumladan, axborot madaniyatiga jalb qilish, tanishtirish, o'sib kelayotgan avlodlarning kattalardan tashqarida individual rivojlanishi va ma'naviy-qadriyat yo'nalishlari, jamiyatning real ijtimoiy-kasbiy strukturasiga (tuzilishiga) nisbatan tarbiyalanuvchilarning shaxsiy resurslariniga muvofiq tabaqalashtirish (differensiya qilish) shart-sharoitlarini yaratish funksiyalarini amalga oshiradi.

Maktab kompyuter to'garagiga A.V.Mudrik konsepsiyasi doirasida ta'lim beruvchi tashkilot sifatida qarash uning faoliyatini tahlil qilishni ham taqozo qiladi]. Bizning fikrimizcha, maktab internet to'garagi hayotining mazmuni asosini to'garak uyushmasining mohiyatiga mos keluvchi muloqot va ma'naviy-amaliy tadbirlar tashkil qiladi. Bir-biri bilan va tashqi dunyo bilan o'zaro fa-

oliyatda bo'lish jarayonida yuqori sinflar o'quvchilari bir tomondan ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlar bilan o'zaro faoliyat qilishadi, ularni iste'mol qiladilar; ikkinchi tomondan esa yangilarini (qadriyatlar, xulq-atvor namunalari, madaniy ob'yektlar) yaratadilar.

Maktab Internet-to'garagi faoliyatining zaruriy tarkibiy qismlari bilim va predmetli-amaliy faoliyatdir. Jamiyatga yo'naltirilganlik, maktab hamjamiyatiga foydalilik o'quvchilarining turli loyihalarni tayyorlash va amalga oshirishlariga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, bolalarning aksariyati kompyuter yoki individual dasturiy mahsulotlar bilan ishlashni yetarli darajada o'zlashtirmagan, shu bilan birga, o'z faoliyalarini ijtimoiy maqbul me'yorlar asosida tashkish qilish ko'nikmalariga ham ega emas. Bu holat to'garak rahbari oldiga tizimli ta'lim va tarbiyaviy ishni tashkil qilish vazifasini qo'yadi.

Maktab Internet-to'garagi hayotiy faoliyatining o'ziga xos sohasi global kompyuter tarmog'ida ishlash hisoblanadi. U o'z navbatida, bilish, muloqot va predmetli-amaliy hamda ma'naviy-amaliy faoliyatni o'z ichiga oladi. Bu Internetning bir qator tarkibiy qismlari tufayli amalga oshirilishi mumkin.

1. Internet butun dunyo bilan muloqot qilishning eng tez usuli hisoblanadi. Elektron pochta (e-mail) masofadan turib muloqot qilish va axborotdan foydalanish vositalari hisoblanadi. U matn, grafik tasvirlar, audio va video axborotlarni deyarli bir zumda turli makondagi qabul qiluvchiga uzatish (undan qabul qilish) imkonini beradi. Shu bilan birga, foydalanuvchilar muloqot (aloqa) vaqtida turli makonda turib pochta tekshirishi mumkin bo'lgan vaqtgacha saqlanadi va sinxron axborot almashinuvi shu tarzda amalga oshiriladi.

Tadqiqotimiz natijalari Internetdan loyiha usulida muvaffaqiyatli foydalanish mumkinligini ko'rsatdi. Misol tariqasida g'oyalar, matnlar, chizmalar, eskizlar; texnologiyalar va boshqalarning muhokamasini ko'rsatish mumkin. Bunda, muhokama qilayotgan shaxs, turli shakllarda (matn, grafik, rasm, audio, video va hok.) axborot bilan ta'minlash yo'li bilan, o'z islohlarni qiritishi mumkin. Albatta, bunday muloqotni amalga oshirish uchun texnik va tashkiliy jihatdan ma'lum shart-sharoitlar bo'lishi zarur.

2. Obuna bo'lish yoki ommaviy jo'natish ro'yxatlari (Mailing lists) foydalanuvchiga muntazam ravishda o'z elektron pochta manziliga qiziqtirgan ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Albatta, bu ro'yxatlarni yoki ro'yxatni dastavval Internet tarmog'ida topish (ularning elektron pochta manzillari, veb-saytlarini, va hok.) va ularga obuna bo'lish zarur. Ushbu imkoniyatdan foydalanib, yuqori sinflar o'quvchilari va ularning o'qituvchilari vaqti-vaqti bilan dunyoning turli manbalaridan o'zlarini qiziqtirgan ma'lumotlarni olishlari mumkin. Pochta ro'yxatlaridan (Mailing lists) foydalanganda, talabalar o'z kasbiy o'z yo'lini belgilashda axborot qo'llab-quvvatlash yordamini olishlari mumkin. Bu

holda rag'batlantiruvchi (motivatsion) asosning roli ham o'ta muhim. U yangi xabarlarni olishni kutishda ham, ularni muhokama qilishda ham, faoliyatning muayyan natijasi – uni amalga oshirish ob'yektida yoki bosqichida qo'llash va aks ettirishda ham namoyon bo'ladi.

3. Elektron konferensiyalar (kompyuter yoki telekonferensiyalar) – virtual muloqot to'garaklari – juda keng doira (ko'p sonli) ishtirokchilarni qiziqtirgan masalalarni muhokama qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, bir ishtirokchi yuborgan xabar ushbu konferensiyaning barcha abonentlariga keladi va har bir foydalanuvchi unga kelgan barcha xabarlarni qabul qiladi. Muloqotning bu usuli bir muayyan muammo, masala bo'yicha ko'pchilikning fikrini o'rganish, uni muhokama qilish va fikr yoki takliflarini bildirish imkonini beradi. Tarbiya jarayonida bu imkoniyatdan turli-tuman bosqichlarda foydalanish mumkin. Elektron konferensiyalar, ayniqsa, muammolarga yechimlar izlash, g'oyalar, texnologiyalarni topish yo'llarini muhokama qilishda va loyihalar ustida ishlashda qiziqarli bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, elektron konferensiyalar talabalarga bo'lajak kasbini izlash natijalarini muhokama guruhlari, onlayn karyera xizmatlari, konsalting (maslahat) firmalari va hokazolarda muhokama qilish imkonini beradi. Biroq, elektron konferensiyalar sifat jihatidan yangi saviyada tashkil etilgan xalqaro aloqa vositasi bo'lishi mumkinligi unutmashimiz kerak. Bunday muloqot maktab o'quvchilarining axborot madaniyati elementlarining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

4. Internet tinimsiz yangilanib, o'sib boruvchi bilimlar manbaidir. Umumjahon miqyosidagi tarmoq (WWW – World Wide Web) yangi ma'lumotlarni qidirish, olish va o'z ma'lumotlarini berish imkonini beradi. Axborot izlash imkoniyatlarining noyoblighi shubhasiz. World Wide Web axborotni berish (taqdim etish) hajmida ham, turlarida ham, jahon axborot resurslariga qo'shilish imkoniyatlarida ham katta imkoniyatlar ochadi.

O'quvchilarni ijtimoiy ahamiyatga ega axborot-texnologik jihatdan o'qitish (tayyorlash) uchun umumjahon miqyosida tarmoqdagi (WWW) ishlarning quyidagi asosiy yo'nalishlari va natijalari qiziqarli bo'lishi mumkin:

U yoki boshqa (mayyan) mavzu bo'yicha bilim olish uchun kerakli ma'lumotlarni qidirish. Loyihani ishlab chiqish va amalga oshirish davomida kerakli ma'lumotlar, aloqalarni (kontaktlarni) qidirish va olish. Internet global kompyuter tarmog'ida loyiha faoliyati natijalari taqdimoti, binobarin, u bo'yicha fikrlar, tavsiyalar, istaklar, buyurtmalar qabul qilish.

O'z faoliyati natijalarini ko'plab odamlarga tanishtirish orqali amalga oshira olish imkoniyati. Shu bilan birga, muayyan marketing ishlari, keng ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va reklama tadbirlari (kompaniyalari) o'kazish zarur. Axborot uzatish va qo'llanilgan yangi texnologiyalardan haqida xalqaro tajriba

bilan tanishishda axborot texnologiyalari madaniyati elementlarini shakllantirish. Yuqori sinflar o'quvchilarining kelajakdagi kasbini tanlashlari uchun onlayn ma'lumotlarni qidirish va olish.

Xulosa. Internet tarmog'idan foydalanish xizmatini ko'rsatadigan tijorat Internet to'garaklaridan farqli o'laroq, biz tadqiq qilayotgan hodisa ijtimoiylashuv jarayonlarini pedagogik boshqarish va Litsey o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Tijorat Internet to'garaklari ta'lim tashkilotlari bo'lmay, aksar hollarda tarmoqqa ulangan bir nechta shaxsiy kompyuterlari bo'lgan kichik xonalardan iborat bo'ladi va bunday to'garaklarning egalari foydalanuvchilar qanday axborot uzatishi va qabul qilishi bilan qiziqmaydilar. Bunday joylarda dasturiy mahsulotlardan foydalanishga o'rgatish amalga oshirilmaydi. Ko'p hollarda bu yerda tom ma'nodagi "to'garakning" o'zi ham yo'q, chunki foydalanuvchilarning tarkibi doimiy ravishda o'zgarib turadi. Ahyon-ahyonda kompyuter texnologiyalari va Internet resurslariga qiziqish asosida ixtiyoriy ravishda (o'z-o'zidan) u yoki boshqa darajada barqaror jamoalar shakllanadi natijada yuqori samaradorlikka erishiladi.

FOYDALALILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sultanova O'.N. Technology for solving problems using graphical methods in mathematics lessons and circle lessons . Impact Factor -7.492; Vol. 10, Issue 11, November-:2020й,2265-2275.Б <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=11&type=toc>

2. Sultanova O'.N. "Based on students' competency-based approach to physics solve experimental and graphical problems". Impact Factor -7.472; In Volume 9, Issue 5, May, 2021. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/51/51>

3. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlardagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida:. Ped.fan.dok.diss. avtoref. – Toshkent, 2006. – 49-230 b.;

4. Alimov B.N. Kompetensiyaviy yondashuv-talabalarning matematik savodxonligi va madaniyatini oshirish vositasi sifatida.// "Uzluksiz ta'lim " ilmiy uslubiy jurnali.№1.2015. – 128 b.

5. Fayzullayev j. I. Mathematical competence development method for students through solving the vibration problem with a maple system //scientific bulletin of namangan state university. – 2020. – t. 2. – №. 8. – s. 353-358.

6. Mamarajabov.M.E davlat umum ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan 2-nashri. O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi vazirligi nashrga tavsiya etgan."O'qituvchi " nashriyot –matbaa ijodiy uyi.Toshkent-2019, 5-b

7. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'kituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. diss. avtoref. – Toshkent: TDPU, 2007. – 47 b.

8. Olimov Q.T. Maxsus fanlardan o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratishning nazariy-uslubiy asoslari: Dis. ... ped. fan. dokt. – Toshkent: 2005. – 286 b.

9. Sultonova O'.N. The Dependence of Didactic Comes on Physics in the Preparation of Technical Engineers and its Competence Approach" Vol 12 no 1 Jan-Feb.: 2020 й, 52-57,Б www.enggjournals.com/ijet/vol12issue1.html

KVANT FIZIKASI BO‘LIMINI O‘QITISHNING RAQAMLI DASTURIY TA‘MINOTINI BOSQICHLARI

Dusov Yo.Sh.

«Yos chegarachilar» harbiy –akademik litseyi Aniq va tabiiy fanlar kafedrası fizika fani o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: raqamli, texnologiya, kompyuter, internet, mobil, qurilmalar, sun‘iy intellekt, multimedia, bulutli platformalar, interaktiv, individual.

Ключевые слова: цифровые, технологии, компьютер, интернет, мобильные, устройства, искусственный интеллект, мультимедиа, облачные платформы, интерактивный, индивидуальный.

Key words: digital, technologies, computer, internet, mobile, devices, artificial intelligence, multimedia, cloud platforms, interactive, individual.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ta‘lim tizimida fan va ishlab chiqarishning integratsiya qilish, ta‘lim jarayonini raqamli dasturiy ta‘minot vositalari yordamida takomillashtirish, o‘quvchilarning mustaqil bilim olish imkoniyatlarini oshirish va masofaviy ta‘lim texnologiyalarini joriy etish orqali ta‘lim olish jarayonini jadallashtirish dolzarb vazifalar sifatida belgilangan. Jumladan, BMTning 2030-yilgacha bo‘lgan Barqaror rivojlanish maqsadlari (Sustainable Development Goals, SDG) doirasida sifatli ta‘limni ta‘minlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Ushbu hujjatda ta‘limning zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlantirilishi va barcha yoshlar uchun bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish maqsad qilingan: “Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all.” Dunyoda o‘quv jarayonini mustaqil ta‘lim orqali tashkil qilish (Simulations), masofaviy ta‘lim (Moodle, Ilias, Dokeos va b.) shakllarini keng tatbiq etish, axborot-ta‘lim muhiti (e-learning) sharoitida ta‘limning uzluksizligi va amaliy yo‘nalganligi, ta‘lim oluvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, kasbiy faoliyatga innovatsion tayyorlash jarayonini rivojlantirishda, dasturiy ta‘lim vositalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqd shu bois muammoning yechimi sifatida yshbu maqola uning yechimi bo‘la oladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье в качестве актуальных задач обозначены интеграция науки и производства в систему образования, совершенствование образовательного процесса с помощью цифровых программных средств, расширение возможностей самостоятельного обучения студентов и ускорение процесса обучения за счет внедрения технологий дистанционного обучения. В частности, обеспечение качественного образования является одним из приоритетов в рамках Целей устойчивого развития ООН (ЦУР) до 2030 года. Данный документ направлен на развитие образования на основе современных технологий и расширение возможностей обучения для всей молодежи: «Обеспечить инклюзивное и справедливое качественное об-

разование и содействовать возможностям обучения на протяжении всей жизни для всех». В мировой практике большое значение имеют организация образовательного процесса посредством самостоятельного обучения (симуляции), повсеместное внедрение дистанционного обучения (Moodle, Ilias, Dokeos и др.), непрерывность и практическая направленность образования в информационно-образовательной среде (электронное обучение), развитие творческих способностей обучающихся, разработка процесса инновационной подготовки к профессиональной деятельности, совершенствование методологии использования программных средств образования. Поэтому данная статья может стать решением данной проблемы.

SUMMARY:

This article identifies the integration of science and industry into the education system, the improvement of the educational process using digital software, the expansion of opportunities for independent student learning, and the acceleration of learning through the implementation of distance learning technologies as pressing challenges. In particular, ensuring quality education is one of the priorities within the framework of the UN Sustainable Development Goals (SDGs) until 2030. This document aims to develop education based on modern technologies and expand learning opportunities for all youth: "Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all." In global practice, organizing the educational process through independent learning (simulation), the widespread implementation of distance learning (Moodle, Ilias, Dokeos, etc.), the continuity and practical focus of education in an information and educational environment (e-learning), the development of students' creative abilities, the development of innovative preparation for professional work, and the improvement of educational software methodology are of great importance. Therefore, this article may provide a solution to this problem.

Kirish. akademik litseylarda kvant fizikasi bo‘limini o‘qitishning raqamli dasturiy ta‘minoti takomillash, avtomatlashtirilgan axborot-ta‘lim resurslari ni yaratish, uning ta‘lim sifatini oshirishdagi o‘rni va ahamiyati muhimdir, kvant fizikasi bo‘limiga doir zamonaviy avtomatlashtirilgan o‘quv-metodik majmua, ya‘ni raqamli dasturiy ta‘minotni yaratish va unga qo‘yiladigan didaktik talablar, ularning tarkibi hamda mazmuni o‘qitishning raqamli dasturiy ta‘minotini bosqichlari muhim ahamiyatli. Akademik litseylarda kvant fizikasi bo‘limini o‘qitishda avtomatlashtirilgan ta‘lim muhitini hosil qiluvchi raqamli dasturiy ta‘minotni yaratish o‘quvchilari bilimini baholash va o‘zlashtirish monitoringini olib borishning avtomatlashtirilgan tizimi yaratish, ta‘lim oluvchilar uchun mustaqil ta‘lim olishga yo‘naltirilgan masofaviy o‘qitish tizimi uchun raqamli dasturiy ta‘minot ishlab chiqilgan hamda o‘quv jarayoniga joriy qilinib, samaradorlik aniqlangan iborat ekanligini e‘tirof etishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Raqamli vositalar, interaktiv platformalar, onlayn ta‘lim resurslari, multimedia materiallari kabi zamonaviy didaktik imkoniyatlar orqali o‘quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan holda tashkil etish mumkin. Shu jihatdan, raqamli mediakompetentlikni rivojlantirishda didaktik yondashuvlarning ro‘li

beqiyos bo'lib, ular o'quvchilarning faolligini oshirish va mustaqil fikrlashini shakllantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Bir necha asrlar davomida aniq va tabiiy fanlar O'zbekiston zaminida keng rivojlanib, O'rta Osiyo hududi dunyo intellektual markazi bo'lib kelgan. Yurtimiz hududida yuzaga kelgan birinchi va ikkinchi Renessans davri butun dunyo tan oladigan mashhur daholarni yetishtirib berdi. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga zamonaviy o'qitish uslublari joriy qilish, iqtidorli o'quvchilarni saralash, mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash, ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarni rivojlantirish hamda amaliy natijadorlikka yo'naltirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada yurtimiz olimlari tomonidan ta'lim tizimida tayanch kompetensiyalarni o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Jumladan, N. Muslimov[5], Q. T. Olimov[6.], R. Fayzullaev[3], larning tadqiqotlarida masalaning didaktik va metodik jihatlari o'rganib chiqilgan.

N. A. Muslimov[5] tayanch kompetentlik tushunchasi o'zida «Individning umumiy jamiyatda va xususan kasbiy sohasida faoliyat olib borishi uchun zarur bo'lgan, atrofidagi ob'ektlar va sub'ektlar bilan o'zaro xamkorlik bo'yicha ma'lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi» ekanligi asoslab berilgan. Tadqiqotchi R. Fayzullaev[3] fikricha, raqamli ta'lim «shaxs tomonidan mukammal o'zlashtirgan predmet sanaladi va u tanlagan soha faoliyat yuritish uchun tayyorgarlik mezonini vazifasini bajarilsa Psixolog B. N. Alimov[2], «shaxs barcha bilim, ko'nikma va tajribalarning ijtimoiy mavqei hamda o'ziga tegishli bo'lgan barcha vazifalarni bajarish, B. S. Abdullaeva[1] o'z tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini, ta'lim vositalarini, tafakkurni rivojlantirish borasida o'quvchilar savodxonligini oshirish masalalariga doir muammolar yechimini o'z tadqiqotlarida yoritib berganlar.

M. Mamarajabovning[6] fikriga ko'ra dars davomida video yozuvlar, grafiklar, animatsiyalarni o'quvchilarda rag'batlantiruvchi o'quv materiallari sifatida taqdim etish bo'yicha yetarlicha tajribalar mavjud emasligi muammo sifatida o'rganilgan. N. A. Muslimov[5] ilmiy tadqiqotida kompetentlik alohida bilim va malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishi ekanligini ta'kidlaydi, hamda kompetentlik tushunchasi keng qo'llaniladigan turli sohalar uchun fanga kiritilgan bo'lishi mumkinligi, shu bilan birga, kompetentlikning fanga kiritilishi va uning yaxshi amalga oshirilishi ishlab chiqilgan davlat standartlari, sohaga oid o'quv dasturlar va o'quvchilar uchun ta'lim rejalari asosida belgilanishi asoslangan.

G. A. Asilova dissertatsiya ishida «kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalari bo'yicha berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda «kompetensiya»

ma'lum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim, ko'nikma va malakalarning samarali qo'llanishi; «kompetentlik» muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan layoqatdir deb ta'riflagan.

O.A.Qo'ysinov o'z ilmiy ishlarida kompetensiyaning «ma'lum soha yoki yo'nalishdagi tajriba va bilimlar, faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan tayyorlikning namoyon bo'lishi hamda shaxsning turli nostandart holatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishidir» deb izohli O'.N.Sultonova[8.9] raqaml ta'limning muhim tomonlarini yoritib berganlar.

NATIJALAR. Dizayn jarayonida qo'llaniladigan vositalar. Platforma uchun dizayn va metodik kontent ishlab chiqishda quyidagi vositalardan foydalaniladi: Figma, Adobe XD – interfeys maketlarini yaratish va foydalanuvchi oqimlarini modellashtirish uchun. Canva, Illustrator – vizual elementlar va infografikalar yaratish uchun. Miro, Whimsical – ssenariy va oqim diagrammalarini ishlab chiqish uchun. Lottie, Animaker – animatsiyalangan dars kontentini ishlab chiqish uchun. Pedagogik senariy - bu o'quv jarayonining raqamli platformadagi ketma-ketligi, har bir bosqichda o'quvchining faoliyatini aniqlovchi metodik asosdir. Har bir senariy quyidagicha tuziladi: **Kirish:** Mavzu nomi, o'rganish maqsadlari va kutilayotgan natijalar; O'quvchini motivatsiyalovchi kontekstual savol yoki muammo (real hayotga bog'langan); **Asosiy qism:** Interaktiv nazariy material (slayd, matn, audio, video); Vizualizatsiya: animatsiya yoki simulyatsiya moduli; Amaliy mashqlar (misollar, tajriba tavsifi, virtual o'lehovlar); **Yakuniy qism:** Test topshiriqlari (moslashtirilgan); Refleksiya savollari; O'quvchining natijasi asosida tavsifa yoki qo'shimcha material.

Jadval 1.

Mavzular bo'yicha pedagogik senariy strukturasi

Mavzu	Kirish	Asosiy qism (vizual)	Yakuniy qism (test/ refleksiya)
Yorug'likning kvant nazariyasining vujudga kelishi	E, h, v munosabatidan muammo	Simulyatsiya + misollar	10 savollik test + tavsiya
Fotoeffekt. Fotoeffekt nazariyasi va qonunlari	Kvant energiyasi'zgarishi	Grafik + formula tahlili	Hisoblash + izohli savol
Yorug'lik ta'siri. Fotoeffekt	Foto elementlar	Eynishten tenglamasi	Ochiq savollar + video ko'rsatma

O'quv senariylari namunasi. Quyidagi jadvalda kvant fizika bo'limi uchun ishlab chiqilgan metodik dars ssenariyining soddalashtirilgan namunasi keltirilgan:

Modul	Faoliyat turi	Texnologik yechim	Natija
1	Video dars (kirish)	YouTube, platforma hostingi	Mavzu haqida umumiy tushuncha
2	Simulyatsiya	PhET, HTML5	Gazlar harakati modeli
3	Interaktiv test	Quizizz, platform ichida test	Nazariyani tekshirish
4	Mustaqil topshiriq	PDF + Online Yozish	Fikrni mustahkamlash
5	Refleksiya va baholash	Mentimeter + reyting tizimi	Tahlil va baho olish

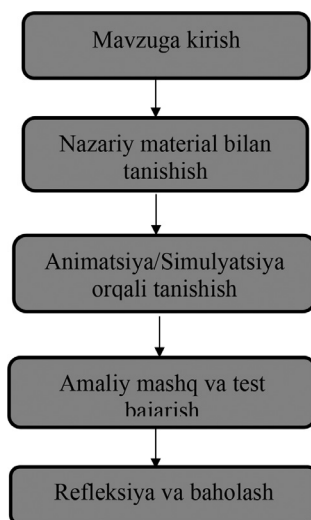
Platforma interfeysi sodd, intuitiv va o'quvchi yoshiga mos tarzda ishlab chiqiladi. Dizaynda ranglar, shriftlar, ikonlar va tugmalar joylashuvi orqali kognitiv yuklamani kamaytirish, navigatsiyani osonlashtirish maqsad qilingan.

Asosiy interfeys elementlari: Yuqori menyu: fan bo'limlari, profil, natijalar;

- Yon panel: modullar ro'yxati va mavzularni belgilash; Markaziy oynada: ssenariy bo'yicha oqimli dars mazmuni; Pastki panel: "savol yuborish", "refleksiya yozish", "keyingi bosqichga o'tish" tugmalari.

Rasm- 1. Foydalanuvchi interfeysining modulli ko'rinishi

Raqamli dasturiy ta'minot vositasida akademik litseylarda kvant fizikasibo'limini o'qitishning joriy modeli va mazmuni

Ta'limning zamonaviy rivojlanish bosqichi yangi nazariya va amaliyotlarni qidirib topish bilan tavsiflanadi. Bu jarayon jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sharoitida innovatsion yangiliklarni ya'ni bevosita an'anaviy usullarga tayangan xolda ta'lim tizimining yangi tendensiyalarini ishlab chiqishga bog'liq bo'ladi. Ta'limga qiziqish va natijada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning faolligi ta'lim jarayonining samarasi va samaradorligining yaxshilashining muhim omilidir, chunki u davlatning rivojlanishini rag'batlantiradi[5], ta'limning mazmunini egallashga qaratilgan izlanishlar va ijodiy yondashuv hamda mustaqil ta'limga olib keladi. Hozirgi paytda jamiyatning o'qituvchi kadrlarga bo'lgan talabi ortib bormoqda, o'qituvchining faoliyati va uning mazmuni tanqidiy, ijodiy rivojlanishni tatbiq etilib, ilm-fan yutuqlari va ilg'or pedagogik tajriba orqali modernizasiyalashga olib boradi.

Fizika darslarining eng muhim bosqichlaridan biri – bu muammoli vaziyatlar yaratish. Faqat muammoli vaziyat yaratilgandan so'ng gipotezani ilgari surish mumkin. Ya'ni ijodiy fikrlashning birinchi bosqichi bu muammoni tushuna olishdan iborat.

Muammoli vaziyat yaratishda dasturiy ta'minot muhim o'rin egallaydi. Harakatli shaklda ko'rsatilgan elektr hodisasining ta'siri o'quvchini har tomonlama chuqur fikr yuritishga va fizik jarayonni mohiyatini tushunishga undaydi.

Shu bilan birga akademik litsey uchun Fizika darsligidagi o'quv materialini o'z ichiga olgan elektron darsliklarda elektrodinamikaga doir materiallarni muammoli metoddan foydalanib o'rganish uchun metodik qo'llanmalar va o'quv adabiyotlari foydalanish kerak bo'ladi.[7.]

Respublikamizda fizika fanini o'qitish oliy ta'limda olamning fizik manzarasi evolyusiyasiga muvofiq umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar va klassik mexanika, elektrodinamika, optika va maydon nazariyasidan sinergetik manzarasigacha rivojlantirilib boriladi. Olamning aniq fizikaviy manzarasi asosini tashkil qiluvchi fundamental fizik nazariyalarning umumlashmasi ekanligini bilish olamning fizika manzarasini to'liq anglab yetishning asosidir. Ayniqsa, olamning elektrodinamik manzarasini tavsiflovchi elektrodinamika bo'limida egallanadigan bilimlar o'ziga xosligi bilan ajralib turadi.

MUHOKAMA.

Akademik litseylar ta'lim muassasalarining yangi turi bo'lmasa-da, iqtidori jihatdan birmuncha saralab olingan o'quvchilar tahsil olishi va oliy o'quv yurtiga o'qishga kirish masalasi muhim ahamiyat kasb etishi bilan ajralib turadi. Akademik litseyda fizika fani I-kursdan boshlab o'qitiladi.

Akademik litseylarning Fizika fanidan 2021-yil O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim markazi

tomonidan akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning har bir yo‘nalishi uchun “Tarmoq ta’lim standarti va chuqurlashtirilgan fanlar o‘quv dasturlari” doirasida Fizika fanidan o‘quv dasturi yaratilgan.

Tarmoq ta’lim standartlarida keltirilganidek, akademik litseylarda ijtimoiy gumanitar ta’lim yo‘nalishida fanlarning soatlar hajmi quyidagicha taqsimotga ega.

Akademik litsey ijtimoiy gumanitar ta’lim yo‘nalishida fanlarning soatlar hajmi

t/r	Yo‘nalishlar nomlari	Jami soat
1.	Umumta’lim fanlari	1775 soat
2.	Chuqurlashtirib o‘qitiladigan fanlar	1409 soat
3.	Umumkasbiy fanlar	584 soat
4.	Kasbiy fanlar	122 soat

Fizika fani bo‘yicha ajratilgan soatlarni yo‘nalishlar bo‘yicha tahlil qiladigan bo‘lsak, Umumta’lim fanlarining soat hajmi boshqa fan soatlariga nisbatan bir necha soatga ko‘p. Chunki, akademik litseylarda o‘quvchilarni o‘qitish yo‘nalishlari (asosiy), chuqurlashtirilgan va mutaxassislikka yo‘naltiruvchi fanlar tizimi asosida olib boriladi.

Ijtimoiy gumanitar ta’lim yo‘nalishining umumta’lim fanlar taqsimoti

№	Mashg‘ulot turlari	Ajratilgan soat	Shu jumladan o‘quv yillar bo‘yicha	
			1	2
1.	Auditoriya jami yuklamasi	1314	774	540
2.	Nazariy mashg‘ulot	446	245	201
3.	Amaliy mashg‘ulot	828	497	331
4.	Seminar	20	16	4
5.	Laboratoriya mashg‘ulotlari	20	20	
6.	Kurs ishi (loyiha)	0	0	0
7.	O‘quvchining mustaqil ishi	461	266	195

O‘quvchilar o‘rta maktabda tahsil olish jarayonida fizikadan egallagan bilimlarini hayotlari davomida qo‘llay olishlari fanni o‘rganishdagi muhim omil hisoblanadi. Bunda o‘quvchilar o‘rgangan qonunlarni va kuzatgan hodisa, jarayonlarni kundalik turmushda uchratishlari ularning gazariy olgan bilimlarini amaliyot bilan uzviy bog‘lash imkoniyati mavjudligini anglashga, mustaqil fikrlashga imkoniyat yaratadi[4].

Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati nafaqat bilim mazmuniga, balki o'quvchining psixologik holatiga va motivatsion omillariga ham bevosita bog'liqdir. Zamonaviy psixologik yondashuvlar orasida kognitiv psixologiya va o'quv motivatsiyasi nazariyalari raqamli ta'limning samaradorligini baholashda muhim ilmiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Kognitiv psixologiya – bu inson tafakkuri, xotirasi, e'tibori, qabul qilish, axborotni kodlash va qayta ishlash jarayonlarini o'rganuvchi psixologiya sohasi hisoblanadi. Ta'lim kontekstida u bilim olish jarayonini faqat yodlash yoki eslab qolishdan iborat emas, balki faol tafakkur va tushunish asosida amalga oshiriladigan jarayon sifatida talqin qiladi. Shunday ekan, zamonaviy o'quv muhiti o'quvchining kognitiv faolligini rag'batlantiruvchi sharoitda tashkil etilishi kerak.

Raqamli vositalar – simulyatsiyalar, multimedia darslar, animatsiyalar, interaktiv testlar – aynan shunday faollikni ta'minlaydi. Ular orqali o'quvchi bilimni vizual va funksional shaklda anglaydi, ko'p bosqichli tahlil, solishtirish va model yaratish jarayonlarida faol qatnashadi.

Kognitiv psixologiya va raqamli ta'lim uyg'unligi

Kognitiv mexanizm	Raqamli vosita bilan qo'llab-quvvatlash	Ta'limiy natija
Diqqat	Interaktiv animatsiya, testlar	E'tiborni ushlab turish
Xotira	Multimediya, asosiy tushunchalarning takrorlanishi	Uzoq muddatli eslab qolishni ta'minlash
Tushunish	Simulyatsiyalar, model va grafiklar	Mavzularni chuqur anglash
Muammoni yechish	Virtual tajribalar, gamifikatsiya elementlari	Tahliliy fikrlashni rivojlantirish

O'quv motivatsiyasi esa shaxsning bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyoji, maqsadga erishishga intilishi va o'qishga ijobiy munosabati bilan bog'liqdir. Psixologlar motivatsiyani ikki turga bo'lishadi: ichki (intrinsik) va tashqi (ekstrinsik) motivatsiya. Ichki motivatsiya – bilim olishdan zavqlanish, yangi narsalarni o'rganishga bo'lgan tabiiy qiziqishdan kelib chiqadi. Tashqi motivatsiya esa baho olish, mukofot, ota-onaning talabi bilan bog'liq omillarni o'z ichiga oladi

Xulosa. Raqamli dasturiy ta'minotlar fizika ta'limining sifatini oshirishda kuchli transformatsion vosita sifatida xizmat qilmoqda. Ular nafaqat ta'lim jarayonini interaktiv, vizual va ishtirokchilikka asoslangan shaklga keltiradi, balki o'quvchining o'zlashtirish darajasini, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini ham sezilarli darajada rivojlantiradi. Zamonaviy AR/VR texnologiyalar, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar, virtual laboratoriyalar va

interaktiv simulyatsiyalar orqali kvant fizikasikabi murakkab bo‘limlarni tushunarli va qiziqarli tarzda o‘rgatish imkoniyati yaratilmoqda. Jahon tajribasi va ilmiy-nazariy asoslar ham bu vositalarning samaradorligini tasdiqlamoqda. Shu bois, raqamli dasturiy ta‘minotlarni fizika ta‘limiga integratsiya qilish – nafaqat zamon talabi, balki ta‘limda chuqur mazmun, uzviylik va natijadorlikni ta‘minlaydigan zaruriy bosqichga aylangan.

FOYDALALILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishlardagi akademik litseylarda matematika o‘qitish misolida: Ped.fan.dok.diss. avtoref. – Toshkent, 2006. – 49-230 b.;
2. Alimov B.N. Kompetensiyaviy yondashuv-talabalarning matematik savodxonligi va madaniyatini oshirish vositasi sifatida.// “Uzluksiz ta‘lim ” ilmiy uslubiy jurnali.№1.2015. – 128 b.
3. Fayzullayev j. I. Mathematical competence development method for students through solving the vibration problem with a maple system //scientific bulletin of namangan state university. – 2020. – t. 2. – №. 8. – s. 353-358.
4. Mamarajabov.M.E davlat umum ta‘lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 2-nashri. O‘zbekiston respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi nashrga tavsiya etgan.”O‘qituvchi ” nashriyot –matbaa ijodiy uyi.Toshkent-2019, 5-b
5. Muslimov N.A. Kasb ta‘limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. diss. avtoref. – Toshkent: TDPU, 2007. – 47 b.
6. Olimov Q.T.. Maxsus fanlardan o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratishning nazariy-uslubiy asoslari: Dis. ... ped. fan. dokt. – Toshkent: 2005. – 286 b.
5. Султонова Ў.Н. Физикадан дарс ва тўғарак машғулотларида янги педагогик технологиядан фойдаланиш // Высшая школа. -2018. 23 декабрь.-С. 255-258.
7. Sultanova. O‘.N. Basad on students’ competency – based approach to physics solve experimental and graphical problems // International interdisciplinary research. In volume 9, May, 2021. -903-98 pp.
8. Sultonova O‘N. The Dependence of Didactic Comes on Physics in the Preparation of Technical Engineers and its Competence Approach” Vol 12 no 1 Jan-Feb-: 2020 й, 52-57,Б www.enggjournals.com/ijet/vol12issue1.html
9. Sultanova O‘.N. “Technology to improve the methods of teaching physics in higher education based on a competency approach (on the example of training

NAZARIY MASHG'ULOTLARDA BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Qahhorov S.Q.

*Buxoro davlat universiteti, "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya
manbaalari va elektronika" kafedrası professori*

Tursunov A.N.

*Buxoro davlat universiteti, "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya
manbaalari va elektronika" doktoranti*

Tayanch so'zlar: kompetentlik, nazariy mashg'ulot, fizika o'qituvchisi, metodika, innovatsion ta'lim texnologiyalari, refleksiya, faol o'qitish, pedagogik yondashuv, mentorluk, baholash tizimi.

Ключевые слова: компетентность, теоретические занятия, учитель физики, методика, инновационные образовательные технологии, рефлексия, активное обучение, педагогический подход, менторство, система оценивания.

Key words: competence, theoretical classes, physics teacher, methodology, innovative educational technologies, reflection, active learning, pedagogical approach, mentoring, assessment system.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo'lajak fizika o'qituvchilarining nazariy mashg'ulotlarda kompetentligini rivojlantirish masalasi ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda kompetentlik tushunchasining mohiyati, turlari hamda fizika ta'limida ularni shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Shuningdek, nazariy mashg'ulotlar jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning metodik, ilmiy, axborot-kommunikatsion va refleksiv kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlar taklif etilgan. Maqolada faol o'qitish texnologiyalari, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, integratsiyalashgan yondashuv asosida kompetentlikni shakllantirish bosqichlari ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, nazariy mashg'ulotlarni tashkil etishning samaradorligini oshirish uchun baholash va o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak fizika o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy ta'lim talablariga moslashtirish, ularning ijodiy va tahliliy salohiyatini oshirish, hamda amaliy mashg'ulotlarga puxta tayyorlash imkonini beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье научно-методически проанализирован вопрос развития компетентности будущих учителей физики на теоретических занятиях. В исследовании раскрыта сущность понятия компетентности, ее виды, а также теоретические основы их формирования в обучении физике. Кроме того, предложены инновационные подходы, способствующие развитию методической, научной, информационно-коммуникационной и рефлексивной компетентности будущих учителей в процессе теоретических занятий. В статье научно обоснованы эта-

пы формирования компетентности на основе технологий активного обучения, интерактивных методов, проблемного обучения и интегрированного подхода. Особое внимание также уделено механизмам оценивания и саморазвития, направленным на повышение эффективности организации теоретических занятий. Результаты исследования позволяют адаптировать профессиональную подготовку будущих учителей физики к современным требованиям образования, повысить их творческий и аналитический потенциал, а также основательно подготовить к практическим занятиям.

SUMMARY:

This article provides a scientific-methodological analysis of the issue of developing the competence of prospective physics teachers during theoretical classes. The study elucidates the essence and types of competence as well as the theoretical foundations for their formation in physics education. Furthermore, innovative approaches are proposed that serve to develop prospective teachers' methodological, scientific, information-communication, and reflective competences in the course of theoretical classes. The stages of competence formation based on active learning technologies, interactive methods, problem-based learning, and an integrated approach are scientifically substantiated in the article. Particular attention is also paid to assessment and self-development mechanisms aimed at increasing the effectiveness of organizing theoretical classes. The results of the research make it possible to adapt the professional training of future physics teachers to modern educational requirements, enhance their creative and analytical potential, and thoroughly prepare them for practical training.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining bosh omili sifatida e'tirof etilmoqda. Raqamli texnologiyalar, ilm-fan yutuqlari va yangi pedagogik konsepsiyalar o'qituvchilik kasbining mohiyatini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, fizika fani kabi fundamental yo'nalishlarda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki fizika fani – tabiat qonuniyatlarini tushunish, ularni modellashtirish va amaliyotga tatbiq etish orqali tafakkurni rivojlantiruvchi asosiy yo'nalishlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "2022-2026-yillarda yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" hamda Oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish konsepsiyasida o'qituvchilarning malakasi va kompetentligini oshirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak fizika o'qituvchilarini nazariy mashg'ulotlar jarayonidayoq zamonaviy pedagogik tafakkur, innovatsion texnologiyalar va metodik yondashuvlar bilan qurollantirish dolzarb vazifaga aylangan.

Nazariy mashg'ulotlar bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanish jarayonida tayanch bosqich bo'lib xizmat qiladi. Bu mashg'ulotlar faqat nazariy bilimlarni egallashga qaratilmagan, balki talabalarda mustaqil tahlil qilish, mantiqiy mushohada yuritish, muammoni ilmiy asosda yecha olish va metodik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu boisdan, ushbu bosqichda o'qituvchilik kompetentligini shakllantirishga yo'naltirilgan metodik

yondashuvlarni ishlab chiqish, ularni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda amaliy qo'llanmalar bilan boyitish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri sanaladi. Bunday metodik tizim o'qituvchilarning nazariy bilimlarini real pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini kuchaytiradi, ularda innovatsion tafakkur va refleksiv yondashuvni rivojlantiradi. Natijada nazariy mashg'ulotlar nafaqat bilim manbai, balki bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllantiruvchi amaliy tayyorgarlik maydoniga aylanadi..

Mazkur maqolada bo'lajak fizika o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etishning metodik asoslari, nazariy mashg'ulotlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan innovatsion yondashuvlar, faol ta'lim metodlari, integratsiyalashgan o'qitish shakllari va baholash tizimlari tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi - nazariy mashg'ulotlar jarayonida fizika o'qituvchilari kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini ochib berishdir.

Tahlil. Bir qator ilmiy tadqiqot materiallari [3,5,6,7,8,9,12] tahlil qilinganda o'quv jarayoning nazariy mashg'ulotlarida metodik kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim yondashuvlar turlari quyidagicha bo'ladi:

1-rasm. Nazariy mashg'ulotlarda metodik kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim yondashuvlar turlari

Nazariy mashg'ulotlarda metodik kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi birinchi muhim yondashuv – muammoli ta'limdir. Bu usulda o'qituvchi tayyor bilimni bermaydi, balki talabalarga muammoli vaziyatni taklif qiladi. Masalan, “Agar Yerning aylanish tezligi ikki barobar oshsa, og'irlik kuchi qanday o'zgaradi?” kabi savollar orqali talabalar o'z fikrlarini bayon qiladi, dalillar keltiradi va o'zaro bahslashadi. Natijada tahliliy fikrlash, sabab-oqibatni aniqlash va ilmiy mantiq asosida xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanadi.

Keyingi yondashuv – konstruktiv ta’lim (constructivist approach). Bu yondashuvda talabalar bilimni tayyor holda emas, balki o’z tajribasi va kuzatuvlari asosida quradi. Masalan, Nyutonning ikkinchi qonunini tayyor formula sifatida emas, balki tajriba natijalari orqali “kashf etish” shaklida o’rganish. Bu jarayon o’quvchilarda mustaqil izlanish, ilmiy fikrlash va qonuniyatlarni o’zlashtirishga ichki motivatsiya uyg’otadi.

Nazariy mashg’ulotlarni modullarga bo’lib tashkil etish – bu tizimli-modulli yondashuvning amaliy ifodasi bo’lib, u o’qituvchi tayyorlov jarayonida metodik kompetentlikni bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Har bir modul o’zaro mantiqan bog’langan bo’lib, unda nazariy bilim, muhokama, kichik loyiha va refleksiya elementlari uyg’un holda beriladi. Bunday yondashuv talabalarga o’z bilimlarini tizimli tarzda kengaytirish, har bir bosqichda o’zlashtirilgan bilimni tahlil qilish va amaliyotda qo’llash imkonini yaratadi. Modul asosida tashkil etilgan nazariy mashg’ulotlarda o’quvchi passiv tinglovchi emas, balki o’quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. U berilgan mavzuni o’rganish davomida nafaqat yangi bilimni o’zlashtiradi, balki o’qitish usullari, o’quv faoliyatini tashkil etish shakllari va dars strukturasini ham tahlil qiladi. Shuningdek, refleksiya jarayoni orqali talaba o’z xatolarini ko’ra oladi, o’qituvchilik faoliyatiga oid mustaqil xulosalar chiqara boshlaydi. Shu tarzda tizimli-modulli yondashuv o’quv jarayonini izchil, izohli va maqsadli tashkil etib, talabalarda metodik fikrlash, ijodkorlik va o’z ustida ishlash ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Nazariy mashg’ulotlarda interfaol ta’lim metodlari – talabaning fikrlash jarayonini faollashtirish, muloqot madaniyatini shakllantirish va o’z fikrini asoslab himoya qilish ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim o’rin tutadi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Fishbone” (Sabab-oqibat tahlili), “Debat” kabi usullar o’quvchilarni dars jarayonida faol ishtirokchi sifatida jalb etadi va bilimni passiv o’zlashtirishdan faol fikrlashga o’tishga yordam beradi [19].

Masalan, “Aqliy hujum” usuli “Mexanik tebranishlar” yoki “Issiqlik o’tkazuvchanlik” mavzularida qo’llanilganda, talabalar qisqa vaqt ichida ko’plab g’oyalarni ilgari suradilar va ularni ilmiy asosda baholaydilar. Bu usul ijodiy tafakkur va mantiqiy tahlilni kuchaytiradi.

“Klaster” metodi “Gazlarning kinetik nazariyasi” mavzusida asosiy tushunchalar o’rtasidagi bog’liqlikni vizual tarzda ko’rsatishda qo’l keladi.

“Fishbone” texnikasi “Nima uchun real gazlar ideal gazlardan farq qiladi?” kabi savollarni tahlil qilishda sabab-oqibat zanjirini aniqlash imkonini beradi.

“Debat” esa “Energiyani tejash texnologiyalarining samarasi” mavzusida talabalarni ikki guruhga bo‘lib, ilmiy fikrni himoya qilish madaniyatini rivojlantiradi.

Bundan tashqari nazariy mashg‘ulotlarda innovatsion texnologiyalarning qo‘llanilishida quyidagicha samarali yutuqlarga ham erishish mumkin:

№	Fizika darsining mavzusi	Qo‘llaniladigan innovatsion texnologiya	Kutiladigan natija
1	Gazlarning kinetik nazariyasi	PhET simulyatsiyasi, GeoGebra	Molekulalarning harakatini vizual ko‘rish, nazariy tushunchani tajribaviy tasavvur bilan bog‘lash.
2	Issiqlik o‘tkazuvchanlik turlari	Canva infografika, PowerPoint animatsiyasi	Issiqlik almashinuvi jarayonlarini ko‘rgazmali tahlil qilish va hodisalarni taqqoslab tushunish.
3	Om qonuni va elektr zanjirlar	Virtual laboratoriya (PhET Circuit Construction Kit)	Elektr zanjirlarni virtual yig‘ish, kuchlanish va tok o‘zgarishini kuzatish orqali amaliy tajriba ko‘nikmasini rivojlantirish.
4	Magnit maydon kuch chiziqlari	PhET, Algodo, AR (augmented reality) vizualizatsiya	Magnit hodisalarini fazoviy tasavvurda ko‘rish, murakkab tushunchalarni sodda tahlil qilish.
5	Mexanik tebranishlar	Mentimeter, Quizizz interfaol testlari	Talabalarning fikrlash tezligini oshirish, test natijalari orqali refleksiya ko‘nikmasini shakllantirish.
6	Energiya saqlanish qonuni	ChatGPT yordamida tahliliy topshiriqlar	Energiya tushunchasini izohlashda tahliliy va mantiqiy fikrlash salohiyatini rivojlantirish.
7	Quyosh tizimi va planetalar harakati	Virtual 3D modellash (Solar System Scope)	Fazoviy tafakkurni rivojlantirish, astronomik hodisalarni ko‘rgazmali tahlil qilish.
8	Termodinamikaning birinchi qonuni	Padlet, Jamboard guruhli muhokama platformalari	Talabalar o‘rtasida ilmiy hamkorlik va fikr almashish madaniyatini shakllantirish.
9	Yorug‘likning interferensiyasi va difraksiyasi	Adobe Animate, VideoLab yoki Canva animatsiyalari	Murakkab optik hodisalarni dinamik ko‘rinishda tushuntirish va vizual idrokni kuchaytirish.
10	Qovushqoqlik va suyuqliklar harakati	Virtual simulyatsiya, interfaol video tahlil (YouTube Edu Physics)	Suyuqliklar xossalarni kuzatish, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash.

Nazariy mashg'ulotlarda innovatsion texnologiyalarning o'rni beqiyos. Ulardan biri Simulyatsiya va virtual laboratoriyalardan foydalanish talabalar uchun nazariy bilimlarni real hodisalar bilan bog'lash imkonini yaratadi. Masalan, gazlarda diffuziya yoki elektromagnit induksiya jarayonlarini virtual modellar yordamida o'rganish ularning nazariy tushunchalarini yanada mustahkamlaydi. Bu yondashuv o'qituvchi uchun ham katta imkoniyat yaratadi – u o'z darslarida vizual va interaktiv elementlardan foydalangan holda murakkab jarayonlarni soddalashtirib tushuntira oladi.

Metodik kompetentlikni rivojlantirishda yana bir samarali yo'l – refleksiv yondashuv. Bu yondashuvda talaba dars jarayonida o'z o'rganish faoliyatini tahlil qiladi: "Bugun nimani bildim?", "Qaysi metod foydali bo'ldi?", "Keyingi safar nimalarni o'zgartiraman?". Shunday refleksiya kundaliklari orqali talaba o'z o'qituvchilik uslubini shakllantiradi, kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, o'z-o'zini rivojlantirishga o'rganadi.

So'nggi yillarda ta'limda STEAM-integratsion yondashuv keng qo'llanilmoqda. Bu usulda fizika boshqa fanlar – matematika, texnologiya, muhandislik, san'at bilan bog'lab o'qitiladi. Masalan, "Issiqlik uzatish" mavzusida ekologik issiqlik tizimi loyihasini ishlab chiqish orqali talaba nafaqat fizik jarayonni, balki uning hayotiy qo'llanishini ham o'rganadi. Bu esa metodik kompetentlikning eng yuqori bosqichi – kreativ va fanlararo fikrlashni shakllantiradi. Shuningdek, mentorlik va sheriklik (peer learning) yondashuvi orqali tajribaliroq talabalar boshqalarga o'rgatish jarayonida ishtirok etadi. Har bir talaba "mini-o'qituvchi" sifatida o'ziga kichik mavzuni o'zlashtirib, uni guruhdoshlariga tushuntiradi. Bu jarayon o'z bilimini boshqalarga yetkazish, pedagogik nutqni rivojlantirish va o'zini haqiqiy o'qituvchi sifatida his qilishga yordam beradi.

Nazariy mashg'ulotlarda baholash tizimlarini ham yangicha tashkil etish kerak. Portfolio va loyiha asosida baholash orqali talaba o'zining dars rejalari, tahlillar, tajriba sxemalari va refleksiyalarini jamlaydi. Bu nafaqat natijani, balki o'sish dinamikasini ham baholash imkonini beradi. Va nihoyat, raqamli texnologiyalar integratsiyasi metodik kompetentlikni rivojlantirishda ajralmas qismdir. Canva, PhET, GeoGebra, Quizizz, ChatGPT, Mentimeter kabi platformalar nazariy mashg'ulotlarda interaktivlikni oshiradi, ta'lim jarayonini qiziqarli va zamonaviy shaklga keltiradi. Raqamli savodxonlik - zamonaviy o'qituvchining asosiy ko'nikmalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, Metodik kompetentlikni rivojlantirish jarayoni nazariy mashg'ulotlarning ilmiy asosda va tizimli tashkil etilishiga, faol o'qitish metodlarining maqsadga muvofiq tanlanishiga hamda refleksiya, fanlararo

integratsiya va raqamli texnologiyalarni samarali tatbiq etishga bevosita bog'liqdir. Bunday yondashuv o'quv jarayonini faqat bilim beruvchi emas, balki talabaning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va ijodiy salohiyatini namoyon etuvchi faol muhitga aylantiradi. Nazariy mashg'ulotlarda interfaol, muammoli, modulli va innovatsion metodlardan kompleks foydalanish natijasida bo'lajak fizika o'qituvchilari o'z bilimlarini amaliy tajriba bilan mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar. Shu orqali ular ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlardan foydalana oladigan, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqaruvchi va o'z ustida muntazam ishlovchi mutaxassislariga aylanadilar. Natijada, nazariy mashg'ulotlar o'qituvchining metodik tafakkurini rivojlantiruvchi, o'quv jarayonida innovatsiyalarni tatbiq etishga undovchi, ijodiy fikrlashni kuchaytiruvchi samarali ta'lim platformasiga aylanadi. Shu yo'sinda metodik kompetentlik nafaqat bilimlar majmui sifatida, balki professional o'sish va pedagogik innovatsiyaning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Bo'lajak fizika o'qituvchisining ilmiy kompetentligi - bu uning ilmiy muammolarni anglash, ularni tahlil qilish, ilmiy metodlardan foydalangan holda yechim topish, tajriba natijalarini tahlil qilish va xulosalarni ilmiy asosda ifoda etish qobiliyatidir. Nazariy mashg'ulotlarda ushbu kompetentlikni rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlardan foydalanish — ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir.

№	Fizika mavzusi	Qo'llaniladigan ilmiy yondashuv	Rivojlantiriladigan ilmiy faoliyat	Kutiladigan natija
1	Gazlarning kinetik nazariyasi	Tadqiqotga asoslangan yondashuv	Molekulalar harakati va energiyasini modellashtirish	Talaba hodisalarni ilmiy asosda izohlash, nazariy model yaratish ko'nikmasiga ega bo'ladi.
2	Van-der-Vaals tenglamasi	Muammoli–tahliliy yondashuv	Real gazlarning holatini tahlil qilish	Talaba nazariy va eksperimental natijalarni solishtirishni o'rganadi, tahliliy fikrlash rivojlanadi.
3	Termodinamika-ning birinchi qonuni	Eksperimental–tadqiqot yondashuvi	Tajriba asosida energiya saqlanishini aniqlash	Talabada eksperiment natijalarini tahlil qilish, xulosa chiqarish va ilmiy dalillash kompetensiyasi shakllanadi.

4	Issiqlik almashinish turlari	Integrativ yondashuv (fizika + biologiya + muhit muhofazasi)	Hodisani fanlararo tahlil qilish	Talaba issiqlik jarayonlarini ekologik va texnik jihatdan baholay oladi.
5	Elektr toki va qarshilik	Konstruktiv–amaliy yondashuv	Elektr zanjirlarini tahlil qilish va grafik ifoda etish	Talaba tajriba natijalaridan umumiy qonuniyatni chiqarish ko'nikmasiga ega bo'ladi.
6	Magnit maydon	Modellashtiruvchi yondashuv	Magnit kuch chiziqlarini 3D modelda ifodalash	Ilmiy modellashtirish va fazoviy tasavvur kompetensiyasi rivojlanadi.
7	Mexanik tebranishlar	Tadqiqot loyihasi (Project-based)	Tajriba loyihasi ishlab chiqish va tahlil qilish	Talabada mustaqil ilmiy loyiha yaratish va natijani taqdim etish ko'nikmasi hosil bo'ladi.
8	Yorug'likning interferensiyasi va difraksiyasi	Eksperimental–vizual yondashuv	Tajriba ma'lumotlarini o'lchash va grafik tahlil	Talaba ilmiy kuzatuv, aniqlik va tahliliy fikrlashni egallaydi.
9	Atomning tuzilishi	Nazariy–modellashtirish yondashuvi	Atom modeli va elektron qatlamlarini tahlil qilish	Talabada ilmiy gipoteza yaratish, nazariy dalillash qobiliyati shakllanadi.
10	Quyosh tizimi va gravitatsiya qonuni	Simulyatsiya va virtual tajriba yondashuvi	Planetalar harakati va massalar ta'sirini o'rganish	Talabada virtual tajriba asosida ilmiy kuzatuv, model-lashtirish va xulosa chiqarish malakasi rivojlanadi.

Ilmiy kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi birinchi innovatsion yo'l – tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim (Research-based learning) hisoblanadi. Bu yondashuvda talabalar tayyor bilimni o'zlashtirish bilan cheklanmay, o'zlari ilmiy muammo ustida izlanish olib boradilar. Masalan, "Qattiq jismlarning issiqlik kengayishi qanday omillarga bog'liq?" degan savol asosida kichik tadqiqot tashkil etiladi. Talabalar nazariy tushunchani tahlil qiladi, gipoteza tuzadi, tajriba natijasini tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Bu jarayon orqali ularning ilmiy tafakkuri, kuzatuvchanligi va tahliliy fikrlashi rivojlanadi.

Ikkinchi samarali usul – muammoli ta’lim. Ilmiy kompetentlik faqat ma’lumotni bilish emas, balki savol berish va uni ilmiy usulda hal etishdan boshlanadi. Shuning uchun nazariy mashg’ulotlarda o’qituvchi “tayyor javob” bermasligi kerak. Masalan: “Agar atmosfera bosimi ikki barobar kamayganida, suvning qaynash harorati qanday o’zgaradi?” Talabalar o’z farazlarini bildiradi, nazariy asoslar va formulalarga tayanib izoh beradi. Shu orqali ular sabab-oqibat bog’liqligini tahlil qilishni, gipoteza va xulosalarni ilmiy dalillar bilan isbotlashni o’rganadilar.

Uchinchi yondashuv – loyiha asosida o’qitish (Project-based learning). Talabalar ma’lum bir fizik muammo yoki hodisa bo’yicha kichik loyiha ishlab chiqadilar. Masalan, “Issiqlik izolyatsiyasi uchun optimal material tanlash”, “Quyosh energiyasidan samarali foydalanish modeli”, “Magnit maydonni o’lchashning zamonaviy usullari” kabi loyihalar nazariy bilimni amaliy muhitda sinab ko’rish imkonini beradi. Natijada, talaba ilmiy metodologiya bosqichlarini (muammo qo’yish, maqsad belgilash, natijani tahlil qilish) amalda o’zlashtiradi.

To’rtinchi muhim yo’l – eksperimentga yo’naltirilgan o’qitish (Experimental learning). Nazariy mashg’ulotlarda o’qituvchi tajribalarni faqat amaliy mashg’ulotga qoldirmasdan, ularni nazariy tahlil bilan bog’laydi. Masalan, “Gaz bosimi va hajm orasidagi bog’liqlik” mavzusida virtual laboratoriya yoki simulyatsiya vositasida tajriba o’tkaziladi. Talabalar nazariy qonunni kuzatish, grafik chizish, ma’lumotlarni tahlil qilish orqali ilmiy yondashuvni o’zlashtiradilar.

Keyingi yondashuv – modellashtirish va simulyatsiya asosida ta’lim. Fizik hodisalarni modellashtirish orqali talabalar murakkab jarayonlarni nazariy tahlil qilishni o’rganadi. Masalan, “Molekulalarning harakat energiyasi” yoki “Elektromagnit induksiya” jarayonlarini kompyuter dasturlari orqali modellashtirish talabalarning ilmiy tasavvurini kengaytiradi. Bu metod orqali ular sabab-oqibatni raqamli natijalar bilan isbotlay oladi.

Shuningdek, integrativ va fanlararo yondashuv ham ilmiy kompetentlikni kuchaytiradi. Fizika fanini matematika, informatika, kimyo yoki texnologiya bilan bog’lab o’qitish talabalarda kompleks ilmiy tafakkurni shakllantiradi. Masalan, “Issiqlik uzatish jarayonining matematik modeli” yoki “Kompyuter dasturlari yordamida mexanik tebranishlarni tahlil qilish” kabi mashg’ulotlar orqali talabalar turli fanlararo aloqalarni ko’ra oladi.

Ilmiy kompetentlikni rivojlantirishda kritik tafakkur va tahliliy fikrlash metodlari ham muhim rol o’ynaydi. Dars davomida “Nega?”, “Qanday?”, “Agar shunday bo’lmasa, nima bo’lardi?” kabi savollar orqali talabalar sabablarni

chuqur tahlil qilishga o'rgatiladi. Bu usul ularning mustaqil fikrlash, dalillash va nazariy asoslarni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

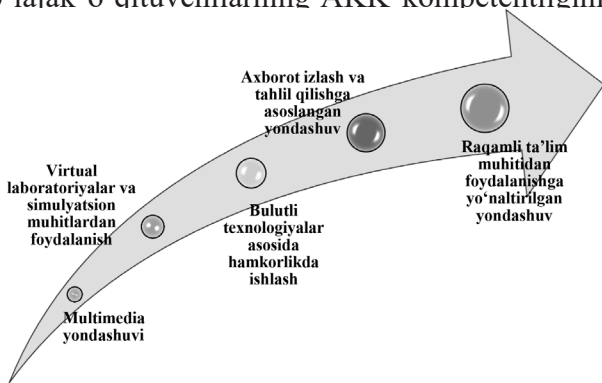
Bundan tashqari, ilmiy yozuv va taqdimot madaniyatini shakllantirish ham zarur. Talabalar o'z ilmiy kuzatuvlari natijalarini yozma shaklda ifoda etadi, ma'lumotni grafik, jadval, diagramma orqali taqdim etishni o'rganadi. Bu ko'nikma keyinchalik ilmiy maqola, tezis yoki konferensiya ishi tayyorlashda asos bo'ladi.

Shuningdek, refleksiv va metakognitiv yondashuvlar orqali talabalar o'z o'quv faoliyatini tahlil qiladi, nimani bilishini, nimani tushunmaganini, keyingi bosqichda nimani o'rganishi zarurligini aniqlaydi. Bunday yondashuv o'z ustida ishlash, izlanish va tanqidiy o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Umuman olganda, nazariy mashg'ulotlarda ilmiy kompetentlikni rivojlantirish – bu bilimni yodlash emas, balki uni tahlil qilish, tajribaviy isbotlash va ilmiy asoslash madaniyatini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish, tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim, loyihaviy ishlar, modellashtirish, raqamli texnologiyalar, fanlararo integratsiya va refleksiv tahlil kabi innovatsion metodlardan kompleks foydalanish orqali bo'lajak fizika o'qituvchilari zamonaviy ilmiy tafakkurga ega, tahliliy fikrlovchi, ilmiy dalillarga asoslangan qarorlar qabul qila oladigan mutaxassislar sifatida shakllanadilar.

Bo'lajak fizika o'qituvchilari uchun axborot-kommunikatsion kompetentlik (AKK) – bu zamonaviy ta'lim muhitida faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan asosiy kasbiy salohiyatlardan biridir. U o'qituvchining raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish, axborot manbalaridan samarali foydalanish, onlayn muloqot madaniyatiga ega bo'lish va ta'limda raqamli innovatsiyalarni qo'llay olish qobiliyatini anglatadi [18].

Nazariy mashg'ulotlarda bo'lajak o'qituvchilarning AKK kompetentligini rivojlantirish uchun turli innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarur. Bunday yondashuvlar nafaqat dars jarayonini qiziqarli qiladi, balki talabalarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil va zamonaviy o'quv vositalaridan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

2-rasm. Nazariy mashg'ulotlarda bo'lajak o'qituvchilarning AKK kompetentligini rivojlantirish bosqichlari

Birinchidan, raqamli ta'lim muhitidan foydalanishga yo'naltirilgan yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvda talabalar an'anaviy darsliklar o'rniga elektron resurslar, ta'lim platformalari va simulyatsiya dasturlaridan foydalanadilar. Masalan, "Gazlarning kinetik nazariyasi" mavzusini o'rganishda PhET simulyatsiyasi orqali molekullarning harakatini vizual kuzatish talabalar uchun chuqurroq tushuncha beradi. "Issiqlik almashinish" mavzusida esa YouTube'dagi ilmiy kanallar yoki interaktiv videolar yordamida hodisalarni ko'rsatish AKK rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, axborot izlash va tahlil qilishga asoslangan yondashuv nazariy mashg'ulotlarda talabalarning mustaqil izlanish faoliyatini kuchaytiradi. Talabalar Google Scholar, ResearchGate kabi platformalarda kerakli ilmiy ma'lumotlarni topib, ularni tahlil qiladi, manbalarni ishonchliligi bo'yicha solishtiradi. Masalan, "Van-der-Vaals tenglamasi" yoki "Real gazlar" mavzularida turli ilmiy maqolalarni o'rganish orqali talaba nazariy tushunchani real ilmiy tadqiqotlar bilan bog'lay oladi.

Uchinchi yondashuv – bulutli texnologiyalar asosida hamkorlikda ishlash. Bu usulda talabalar Google Docs, Canva, Padlet yoki Jamboard kabi raqamli vositalarda birgalikda nazariy topshiriqlarni bajaradilar. Masalan, "Elektrostatika qonunlari" mavzusida talabalar Canva platformasida birgalikda infografika yaratishi yoki "Mexanikaning asosiy qonunlari" mavzusida Google Slides'da taqdimot tayyorlashi mumkin. Bu orqali ular jamoaviy ishlash, onlayn muloqot va fikr almashish madaniyatini o'zlashtiradilar.

To'rtinchidan, virtual laboratoriyalar va simulyatsion muhitlardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarda eksperimentni nazariy tahlil bilan bog'lash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, "Ohm qonuni" mavzusida PhET Circuit Construction Kit dasturidan, "Magnit maydon" mavzusida esa GeoGebra PhysLab yoki Algodoo dasturidan foydalanish ilmiy tahlilni interaktiv muhitda o'tkazish imkonini beradi. Natijada, talabalar eksperimentni kompyuterda modellashtirish, natijani tahlil qilish, grafik chizish va ilmiy xulosalar chiqarish ko'nikmalarini egallaydilar [21].

Beshinchidan, multimedia yondashuvi nazariy mashg'ulotlarda murakkab fizik jarayonlarni vizual va eshitiladigan shaklda tushuntirish imkonini beradi. Masalan, "Yorug'likning interferensiyasi" mavzusida Adobe Animate yordamida animatsiya yaratish yoki "To'lqinlarning superpozitsiyasi" mavzusida 3D modellar bilan ishlash talabalarni nafaqat tinglovchi, balki faol ishtirokchi sifatida jalb etadi.

Shuningdek, interaktiv test va baholash tizimlari ham AKK rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "Issiqlik miqdori va energiya saqlanishi"

mavzusida Quizizz yoki Kahoot orqali testlar o'tkazish talabalarni raqamli baholash tizimlariga moslashtirishga o'rgatadi. "Mexanika tebranishlar" mavzusida esa Mentimeter yordamida onlayn so'rovlar tashkil etish interaktiv fikrlashni rag'batlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, axborot-

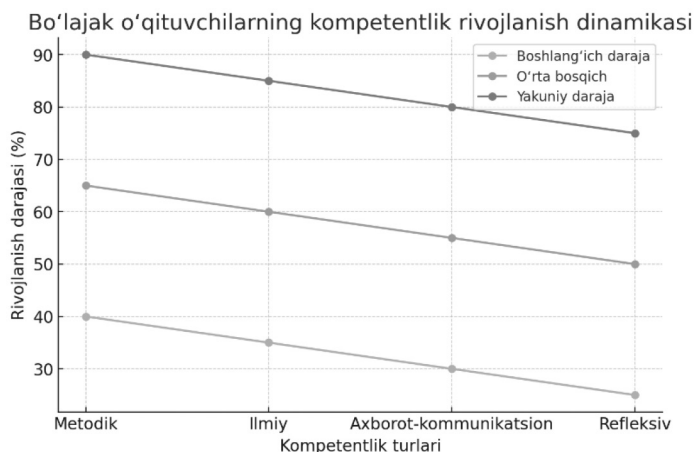
kommunikatsion kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlar nazariy mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi, o'qituvchi shaxsini raqamli dunyoga moslashtiradi va talabalarda zamonaviy texnologik tafakkurni shakllantiradi. PhET simulyatsiyalari, Canva dizayn platformalari, Google Workspace, ChatGPT, virtual laboratoriyalar, onlayn test tizimlari va fanlararo bulutli hamkorlik – bularning barchasi bo'lajak o'qituvchining AKK salohiyatini chuqur rivojlantiradi. Natijada, ular ta'lim jarayonida axborotni samarali boshqara oladigan, raqamli vositalarni pedagogik maqsadda qo'llay oladigan, innovatsion fikrlovchi mutaxassislar sifatida shakllanadilar.

Natija. Nazariy mashg'ulotlar jarayonida metodik, ilmiy, axborot-kommunikatsion va refleksiv kompetentliklarni rivojlantirish natijasida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy, intellektual va shaxsiy jihatdan kompleks o'sish kuzatiladi. Bu kompetentliklar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'un rivojlanishi fizika o'qituvchisining zamonaviy ta'lim muhitiga tayyor, mustaqil fikrlovchi va innovatsion shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

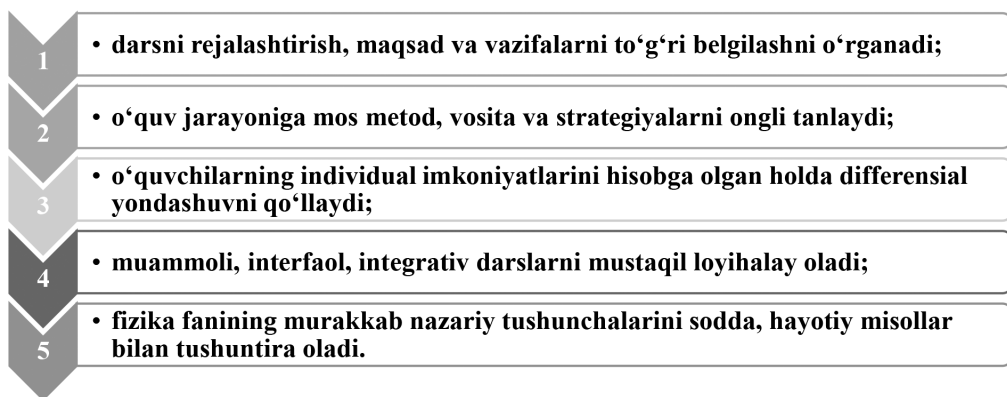
1. Metodik kompetentlik rivojlanganda hosil bo'ladigan natijalar

Metodik kompetentlikning shakllanishi bo'lajak o'qituvchining ta'lim jarayonini samarali tashkil etish qobiliyatini kuchaytiradi (4-rasm). Bu natijada o'qituvchi:

Natijada, bunday o'qituvchi dars jarayonida talabalarning faolligini oshiradi, ta'lim samaradorligini yuqori darajaga olib chiqadi va o'qituvchilarda fanga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. U metodik jihatdan puxta tayyorlangan, har

3-rasm. Bo'lajak fizika o'qituvchilarning metodik, ilmiy, axborot-kommunikatsion va refleksiv kompetentliklarning boshlang'ich, o'rta va yakuniy bosqichlarda qanday ko'rsatkichlarga ega bo'lishi ko'rsatilgan

4-rasm. Metodik kompetentlikning shakllanish turlari

bir darsini tahlil qiladigan, innovatsion g'oyalarni sinovdan o'tkaza oladigan mutaxassisga aylanadi.

2. Ilmiy kompetentlik rivojlanganda hosil bo'ladigan natijalar

Ilmiy kompetentlik rivojlanganda o'qituvchi nafaqat bilimni yetkazuvchi, balki ilmiy izlanish olib boruvchi, dalillarga asoslangan fikr yurituvchi mutaxassisga aylanadi. Bu natijada bo'lajak o'qituvchi:

Brinchidan: ilmiy muammolarni tahlil qilish, gipoteza ilgari surish va uni isbotlashni o'rganadi;

Ikkinchidan: tajriba va kuzatuvlarni ilmiy asosda rejalashtirish, ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish ko'nikmasini hosil qiladi;

Uchinchidan: fizik qonunlarni modellashtirish, natijalarni grafik va formulalar bilan ifodalashni biladi;

To'rtinchidan: tadqiqot metodologiyasini egallaydi va o'z darslarida ilmiy yondashuvni tatbiq etadi;

Beshinchidan: Fanlararo integratsiya asosida yangi g'oyalarni ishlab chiqadi.

Bunday o'qituvchi dars jarayonida ilmiy tafakkurni, dalillash madaniyatini va eksperimental tahlilni o'quvchilarga singdiradi. U shunchaki o'qituvchi emas, balki ilmiy tadqiqot olib boruvchi, fizika fanining metodologik mohiyatini anglay oladigan pedagog olimga aylanadi.

3. Axborot-kommunikatsion kompetentlik rivojlanganda hosil bo'ladigan natijalar

Rivojlangan axborot-kommunikatsion kompetentlik natijasida o'qituvchi dars jarayonini interfaol, vizual va ko'rgazmali shaklda tashkil eta oladi. U o'quv materialini multimedia, virtual laboratoriya, simulyatsiya dasturlari, elektron test platformalari va onlayn muloqot tizimlari orqali yetkazadi. Bunday yondashuv talabalarda mustaqil izlanish, tahliliy fikrlash va ilmiy asosda muammolarni hal etish ko'nikmasini kuchaytiradi. Shuningdek,

o'qituvchi onlayn ta'lim muhitini yaratish, elektron resurslar bilan ishlash, ilmiy ma'lumotlarni tanlash va qayta ishlash, hamda muloqot madaniyatini raqamli vositalar orqali shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada, ta'lim jarayonida vaqt va resurslardan samarali foydalanish, o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil o'rganishga yo'naltirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Umuman olganda, axborot-kommunikatsion kompetentlikning rivojlanishi bo'lajak o'qituvchining kasbiy tafakkurini yangilaydi, uni innovatsion fikrlovchi, ijodiy va tahliliy yondasha oladigan mutaxassis sifatida shakllantiradi. Shu yo'sinda zamonaviy raqamli muhitda ishlay oladigan, texnologik savodxonligi yuqori, talaba bilan samarali muloqot o'rnatadigan o'qituvchi modeli vujudga keladi.

Shunday qilib, bu kompetentliklar rivojlanganda fizika fani o'qituvchisi shunchaki bilim beruvchi emas, balki tadqiqotchi, tahlilchi, ijodkor va raqamli tafakkurli pedagog sifatida shakllanadi. U o'zining har bir darsini tahlil qila oladigan, yangilik kiritishga tayyor, zamonaviy ta'lim talablari bilan hamnafas mutaxassisga aylanadi.

FOYDALALILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Yangi O'zbekiston strategiyasi: ta'lim tizimini modernizatsiya qilish yo'nalishlari. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida PQ–5847-son qaror. Toshkent, 2019.
3. Abdullayeva M. Fizika ta'limida kompetensiyaga asoslangan yondashuv. "Ta'lim va innovatsiya" ilmiy jurnali, №2, 45–51-betlar, 2023.
4. Hasanov B. Bo'lajak fizika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini rivojlantirishda interfaol yondashuvlar. "Fizika ta'limi metodikasi" jurnali, №3, 27–33-betlar, 2022.
5. Qahhorov S.Q. Fizika ta'limida nazariy mashg'ulotlarning metodik tizimini takomillashtirish yo'llari. "Ta'limda innovatsiyalar" ilmiy jurnali, №4, 58–64-betlar, 2022.
6. Qahhorov S.Q. Bo'lajak fizika o'qituvchilarida refleksiv kompetentlikni rivojlantirishning metodik asoslari. "Fizika ta'limi nazariyasi va amaliyoti" jurnali, №2, 41–48-betlar, 2023.
7. Aminov A.A. Fizika o'qituvchilarining ilmiy kompetentligini shakllantirishda muammoli ta'lim yondashuvining ahamiyati. "O'qituvchi tayyorlashda innovatsion texnologiyalar" ilmiy to'plam, №1, 73–79-betlar, 2022.
8. Aminov A.A. Nazariy mashg'ulotlarda axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash samaradorligi. "Pedagogik ta'limda innovatsiyalar" jurnali, №3, 88–93-betlar, 2023.
9. Dewey J. Experience and Education. New York: Simon and Schuster, 2017.
10. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. Basic Books, 1983.
11. Jonbekova D., & Qodirov U. O'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishda zamonaviy metodlardan foydalanish. "Pedagogik innovatsiyalar" jurnali, №4, 112–118-betlar, 2021.
12. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
13. Niyazov S. Fizika o'qituvchilarining ilmiy kompetentligini rivojlantirishda loyiha asosida ta'lim texnologiyalarining o'rni. TDPU ilmiy to'plami, Toshkent, 2020.

14. Anderson L. W., & Krathwohl D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001.
15. Hamidov A., & Sodiqova, N. Bo'lajak o'qituvchilarda raqamli savodxonlikni rivojlantirish metodikasi. "Innovatsion pedagogika" jurnali, №6, 83–90-betlar, 2023.
16. Polat E. S. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Moskva: Akademiya nashriyoti, 2018.
17. Tursunova G. O'qituvchilarning refleksiv kompetentligini shakllantirishda portfoliodan foydalanish. "Ta'lim transformatsiyasi" jurnali, №1, 67–73-betlar, 2024.
18. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Prentice Hall, 1984.
19. Mukhammedova, R. Nazariy mashg'ulotlarda kompetentlik yondashuvini tatbiq etishning ilmiy asoslari. "Pedagogik mahorat" jurnali, №5, 21–27-betlar, 2023.
20. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning – European Reference Framework. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2020.
21. Abduraimova G. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti, 2021.

TALABALARNING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR O'RNI VA PEDAGOGIK AFZALLIKLARI

Eshimbetov J.R.

*Toshkent gumanitar fanlar universiteti, Aniq va ijtimoiy
fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: raqamli ta'lim, innovatsion yondashuv, raqamli savodxonlik, integratsiya, sun'iy intellekt, adaptiv o'quv tizim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli didaktik materiallar, zamonaviy ta'lim muhiti, interfaol ta'lim muhiti, masofaviy ta'lim, dasturiy ta'minot, ta'lim algoritmlari, matematika o'qitish metodikasi.

Ключевые слова: цифровое образование, инновационный подход, цифровая грамотность, интеграция, искусственный интеллект, адаптивная обучающая система, информационно-коммуникационные технологии, цифровые дидактические материалы, современная образовательная среда, интерактивная образовательная среда, дистанционное обучение, программное обеспечение, образовательные алгоритмы, методика преподавания математики.

Key words: digital education, innovative approach, digital literacy, integration, artificial intelligence, adaptive learning system, information and communication technologies, digital didactic materials, modern educational environment, interactive learning environment distance learning, software, educational algorithms, methodology of teaching mathematics.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish masalasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Raqamli pedagogika konsepsiyasi, kognitiv yondashuvlar va sun'iy intellekt asosida o'qitish tizimlari kontekstida mantiqiy tafakkurning shakllanish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, raqamli o'quv muhitining afzalliklari, uning interfaol, adaptive va refleksiv xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье теоретически и практически проанализированы вопросы развития логического мышления студентов посредством интеграции цифровых технологий в образовательный процесс. В контексте концепции цифровой педагогики, когнитивных подходов и систем обучения на основе искусственного интеллекта раскрываются механизмы формирования логического мышления. Кроме того, научно обоснованы преимущества цифровой образовательной среды, её интерактивные, адаптивные и рефлексивные характеристики.

SUMMARY:

The article provides a theoretical and practical analysis of the development of students' logical thinking through the integration of digital technologies into the educational process. Within the framework of the concept of digital pedagogy, cognitive approaches, and artificial intelligence-

based learning systems, the mechanisms of forming logical thinking are revealed. In addition, the advantages of the digital learning environment – its interactive, adaptive and reflective characteristics – are scientifically substantiated.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim tizimini raqamlashtirish global megatendensiyaga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) ta'lim jarayoniga chuqur integratsiya qilish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezident tashabbuslari va "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturida belgilangan vazifalar raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda boshqaruvning ma'lumotlarga tayanuvchi mexanizmlarini kengaytirishga qaratilgan.

Raqamli ta'lim muhiti-shaxsgayo'naltirilgan, moslashuvchan va hamkorlikka ochiq ijtimoiy-texnik ekotizim bo'lib, talabalarda mustaqil fikrlash, axborot bilan ishlash, muammoni tahlil qilish va yechim ishlab chiqish, loyihalash kabi maxsus kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. An'anaviy modellardan farqli ravishda, bunday muhit ta'lim oluvchini bilim iste'molchisi emas, balki bilimni konstruksiyalovchi faol subyekt sifatida pozitsiyalaydi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish raqamli transformatsiya bilan chambarchas bog'liq. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqadi, o'qitishni shaxsga yo'naltirilgan, interfaol va tahliliy faoliyatga asoslangan shaklga aylantiradi. Mantiqiy tafakkur – bu talabaning axborotni tahlil qilish, dalillarni solishtirish, sabab-natija bog'lanishlarini aniqlash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatidir.

Raqamli texnologiyalar bu jarayonda sun'iy intellekt, raqamli simulyatsiyalar, o'quv analitikasi kabi vositalar orqali kognitiv faoliyatni faollashtiradi va o'qitish samaradorligini oshiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilish masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ilmiy tahlil qilingan. Ushbu adabiyotlar tahlili raqamli ta'limning nazariy asoslari, uning talabalarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'rni hamda pedagogik afzalliklarini yoritishga qaratilgan.

O'zbekistonda raqamli ta'limni joriy etishning nazariy va amaliy asoslarini o'ranishga qaratilgan ilmiy izlanishlar izchil rivojlanmoqda. Mazkur yo'nalishda mamlakatimiz olimlari A.A.Allamurodov, A.X.Xusanov, R.B.Abdullayev, N.M.Toshpulatov, M.A.Qodirov, S.S.Karimov, Z.M.Nazarov va boshqalar

ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning konseptual, tashkiliy hamda metodik jihatlarini tadqiq etganlar.

Raqamli ta'limga doir asosiy tushunchalar – “raqamli texnologiya”, “texnologiya”, “elektronmobilitet”, “axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)” ning mazmun-mohiyati, ularni shakllantirish va rivojlantirish masalalari bo'yicha ham yirik ilmiy ishlanmalar mavjud. Ushbu masalalarni yoritishda mahalliy N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, O.A.Qo'ysinov, R.X.Fayzullayev, K.T.Umatalieyeva, N.Sh.Turdimov, L.R.Zaripov hamda xorijiy mamlakatlar olimlari E.F.Zeer, I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, O.N.Yargin, C.R.Berger, D.Pepper, J.Payelka va boshqalarning ishlari alohida o'rin tutadi.

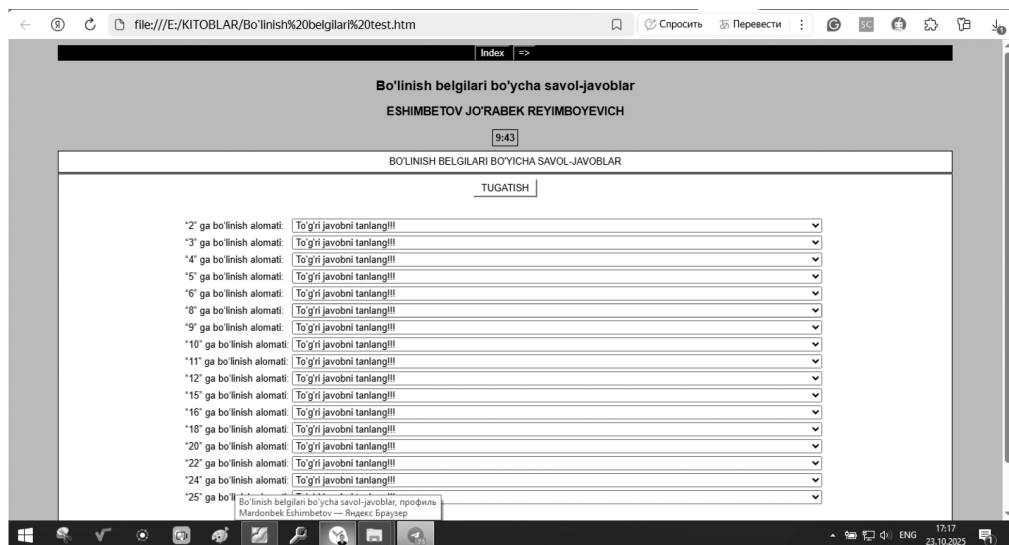
Ta'lim-tarbiya jarayonida AKT dan foydalanishning pedagogik-psixologik asoslari, ta'limiy dasturlarni qo'llash nazariyasi, metodikasi va amaliyoti bo'yicha ham salmoqli tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, A.A.Abduqodirov, O.A.Abduqddusov, U.Sh.Begimqulov, D.N.Mamatov, A.R.Jo'rayev, A.T.Olimov, N.I.Taylaqov, O.X.To'raqulov, F.S.To'rabekov, J.A.Xamidov kabi olimlarning ishlarida raqamli ta'lim vositalarining didaktik funksiyalari va ularni qo'llash mexanizmlari tahlil qilingan. Xorijiy adabiyotlarda esa N.F.Talizina, G.Selvey, B.Bloom, T.Dora va boshqalar tomonidan o'quv faoliyatini raqamli muhitda tashkil etish, kompetensiyaga yo'naltirilgan o'qitish hamda baholashning zamonaviy yondashuvlari yoritilgan.

R.Clark va R.Mayer o'zlarining “E – learning and the Science of Instruction” asarida raqamli muhitda o'qitishning kognitiv asoslarini tahlil qilib, visual va verbal kanallar orqali ma'lumotlarni birgalikda qayta ishlash mantiqiy fikrlashni kuchaytirishini ta'kidlaydilar. Shuningdek, J.Anderson raqamli texnologiyalar yordamida muammoli o'qitish va algoritmik tafakkurni rivojlantirishning samarali modellari haqida so'z yuritgan. V.Pea va H.Jenkins tadqiqotlarida raqamli vositalar ta'limda kooperativ fikrlash va refleksiv tahlilni rivojlantiruvchi omil sifatida baholangan. Ularning fikricha, sun'iy intellekt asosidagi platformalar va simulyatsiya tizimlari talabalarga fikrlash jarayonini mantiqiy tahlil asosida qurish imkonini beradi.

Muhokama va natijalar. Raqamli texnologiyalar, xususan, onlayn ta'lim platformalari, sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimlari, raqamli laboratoriyalar va simulyatsiya muhitlari talabalarga nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shu orqali talaba o'quv jarayonida tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va mantiqiy xulasa chiqarish malakalarini shakllantiradi. Bundan tashqari, raqamli muhitda ta'lim olish o'qituvchi va talaba o'rtasida tezkor axborot almashinuvini ta'minlaydi, bilimlarni individual darajada baholash va diagnostika qilish imkonini yaratadi. Raqamli

texnologiyalar yordamida mantiqiy fikrlash jarayoni algoritmik yondashuv, ma'lumotlar tahlili, muammoli vaziyatlarni modellashtirish orqali yanada samarali rivojlanadi (1-rasm).

1-rasm. Bo'linish belgilari

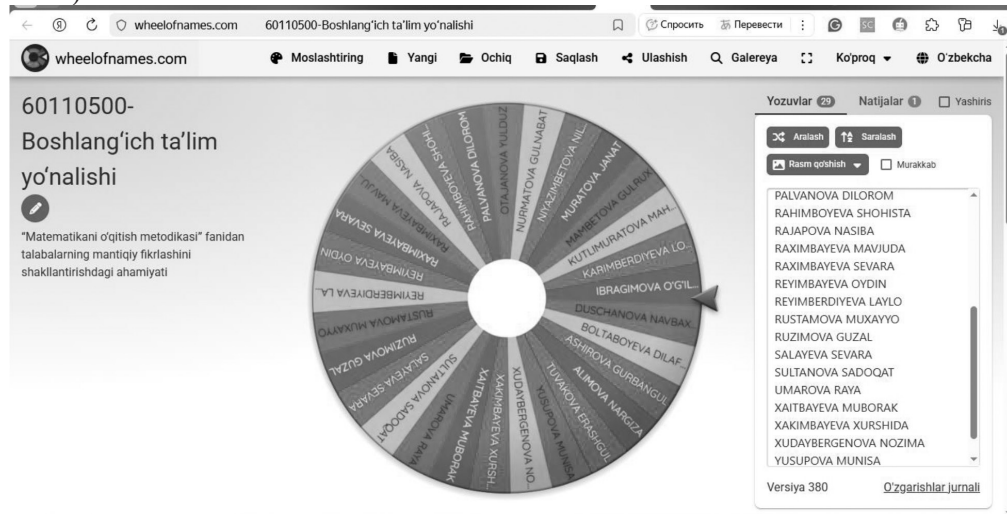
So'nggi yillarda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning o'rni tobora ortib bormoqda. Xususan, o'quvchilarning e'tiborini faollashtirish, bilimlarni mustahkamlash va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish maqsadida interfaol raqamli vositalar, jumladan, "Wheel of Names" kabi platformalardan foydalanish samarali natijalar bermoqda (2-rasm).

2-rasm. Talabalar ro'yxati

“Wheel of Names” vositasi ta’lim jarayonida o’qituvchi tomonidan o’quvchilarni tasodifiy tartibda savolga jalb etish, mavzuga oid topshiriqlarni taqsimlash, test yoki muhokama uchun guruhlarini tanlashda qo’llaniladi. Shu orqali o’quvchilarda tezkor fikrlash, e’tibor, tanqidiy va mantiqiy yondashuv ko’nikmalari shakllanadi. Ushbu yondashuv konstruktivistik ta’lim nazariyasiga mos bo’lib, talabani o’quv jarayonida faol ishtirokini rag’batlantiradi (3-rasm).

3-rasm. Talabani faol ishtirokini rag’batlantirish

“Kahoot”, “Quizizz”, “Wordwall”, “Whell of Names” kabi interfaol vositalar o’quvchilarda mustaqil fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va analitik tahlil ko’nikmalarini shakllantiruvchi samarali pedagogik mexanizm sifatida talqin qilinadi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayoniga kognitiv, konstruktivistik va metakognitiv yondashuvlar asosida integratsiya qilinishi natijasida:

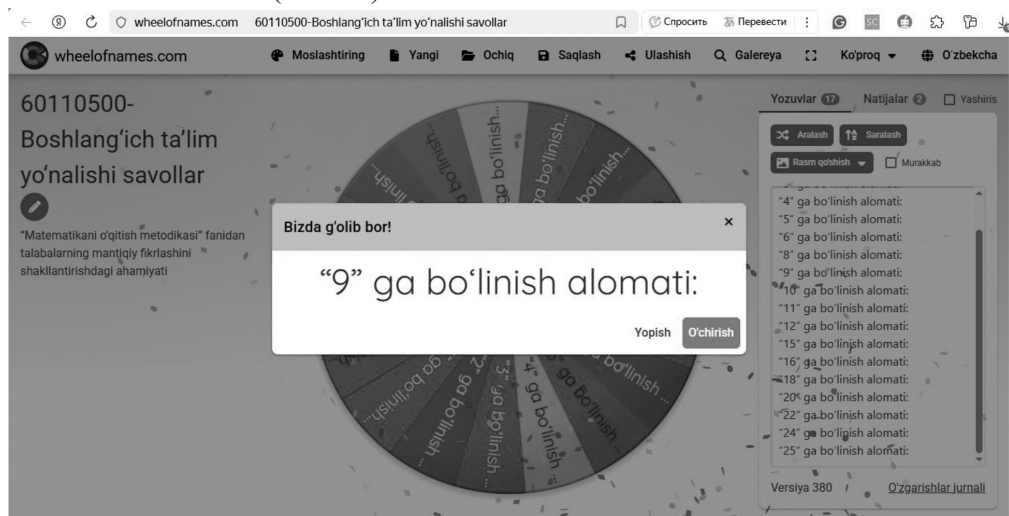
Kognitiv yondashuv axborotni idrok etish va qayta ishlash jarayonida multimediya elementlarining uyg’unligi tafakkur faoliyatini faollashtiradi;

Konstruktivistik yondashuv ta’lim oluvchini faol subyekt sifatida ko’rib, o’quv jarayonini tajriba va faol ishtirok etish uchun “Wheel of Names” kabi interfaol vositalar aynan shu yondashuvni amalga qo’llash imkonini beradi.

Metakognitiv yondashuv esa o’quvchilarning o’z fikrlash jarayonini anglash, nazorat qilish va baholash qobiliyatlarini shakllantirishga yo’naltirilgan. Bu jarayon raqamli vositalar orqali oson kuzatilib, qayta aloqa mexanizmlari bilan boyitiladi.

“Wheel of Names” vositasining o‘quv jarayonidagi ahamiyati. Mazkur platforma o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, mavzularni takrorlash yoki mustahkamlash bosqichida tasodifiy tanlov elementini joriy etish orqali interfaol muhit yaratadi. Bu jarayon darsdagi e’tibor va ishtirokni kuchaytiradi, raqobat muhitini hosil qiladi, tezkor mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, refleksiya imkonini beradi. Shuningdek, bu vosita matematika fanining “funksiya”, “hosila”, “integral” kabi mavzularida o‘quvchilarning bilimini tekshirish va mustahkamlashda qo‘llanganda yuqori samaradorlik beradi (4-rasm).

4-rasm. Talabanning javob berishi kerak bo‘lgan savol

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari

Raqamli texnologiyalarni ta’limda qo‘llash quyidagi ilmiy-pedagogik afzalliklarga ega:

Adaptivlik – tizim talabanning individual bilim darajasiga moslashadi, bu esa mantiqiy fikrlashni bosqichma-bosqich shakllantirishga imkon beradi;

Interfaollik – muloqotli o‘qitish modeli orqali fikrlash jarayonini faol holatga keltiradi;

Vizualizatsiya – murakkab mantiqiy strukturani grafik, model yoki simulyatsiya orqali tahlil qilish imkonini beradi;

Analitik kuzatuv – raqamli platformalar yordamida talabanning fikrlash yo‘nalishlari va xatoliklari avtomatik tahlil qilinadi;

Vaqt va makondan mustaqillik – raqamli ta’lim muhitida mustaqil o‘qish imkoniyati kengayadi, bu esa tafakkur jarayonini chuqurlashtiradi.

Demak, aralash ta'lim modeli raqamli platformalar yordamida an'anaviy darslarni interfaol, shaxsga yo'naltirilgan va samarali ta'lim jarayoniga aylantiradi. Bu yondashuv, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi yoki internetga barqaror ulanish imkoniga ega bo'lgan talabalar uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Raqamli vositalar yordamida murakkab mavzularni bosqichma-bosqich o'zlashtirish, xatolar ustida ishlash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, matematika fanini o'qitishda raqamli va elektron ta'lim dasturlaridan foydalanish o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini oshirish, ta'lim natijalarini yaxshilash va ularning fanga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu dasturlar yordamida o'quvchilarning bilim salohiyati oshadi, mantiqiy tafakkuri rivojlanadi hamda matematik tushunchalarni anglash qobiliyati mustahkamlanadi.

Elektron va onlayn dasturlar orqali matematika fanini o'qitishning ta'siri tobora kengayib bormoqda. Bunday vositalar o'quvchilarning shaxsiylashtirilgan, interfaol va raqamli asosdagi ta'lim muhitida faol ishtirok etishga imkon yaratadi. Natijada o'qituvchi o'quvchi faoliyatini kuzatib borishi, xatolarni tezda aniqlashi va individual yondashuvni amalga oshirishi mumkin.

Texnologik rivojlanish jarayoni davom etar ekan, elektron ta'lim dasturlari matematika o'qitish metodikasini tubdan o'zgartirmoqda. Endilikda onlayn platformalar yordamida qimmatli o'quv resurslaridan foydalanish, interfaol mashg'ulotlarda ishtirok etish va tajribaviy topshiriqlarni bajarish imkoniyati yanada kengaymoqda.

Bugungi kunda bunday platformalarning aksariyati butunlay bepul bo'lib, ularni istalgan joyda va istalgan vaqtda qo'llash mumkin. Bu holat o'quvchilarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi. Shuningdek, raqamli platformalar orqali ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlash, o'qitish samaradorligini oshirish va kelajakda kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni kuchaytirish imkoniyati yaratiladi.

Umuman olganda, matematika ta'limida onlayn va elektron resurslardan foydalanish-zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini, mustaqil ishlash ko'nikmasini va o'zlashtirish sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Tahlil qilingan manbalar shuni ko'rsatadiki, "Wheel of Names" kabi raqamli vositalar matematika fanini o'qitishda motivatsion, interfaol va analitik muhitni shakllantiradi. Ular o'quvchilarda mantiqiy tafakkur, ijodiy fikrlash, tezkor tahlil va refleksiv baholash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali raqamli pedagogika konsepsiyasining amaliy ifodasiga aylanadi. Shunday qilib, raqamli

texnologiyalarni ta'limga tatbiq etish nafaqat o'qitish sifatini oshiradi, balki ta'lim jarayonini innovatsion, shaxsga yo'naltirilgan tizimga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son Farmoni, 2020 yil.
3. Clark R.C., Mayer R.E. (2016). E-learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning. Wiley.
4. Laurillard D. (2012). Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. Routledge.
5. Kapp K.M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. Pfeiffer.
6. Prensky M. (2010). Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. Corwin Press.
7. Vygotsky L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
8. Bruner J.S. (1996). The Culture of Education. Harvard University Press.
9. Dewey J. (1938). Experience and Education. Macmillan.
10. Mayer R.E. (2017). Using multimedia for e-learning. Journal of Computer Assisted Learning, 33(5), 403–423. <https://doi.org/10.1111/jcal.12197>
11. Pea R. (2021). Learning in Digital Environments: Cognitive and Social Perspectives. Cambridge University Press.
12. Jenkins H. (2018). Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century. MIT Press.
13. Sodiqov S. (2019). Raqamli ta'lim vositalarining o'quv jarayonidagi o'rni va imkoniyatlari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
14. Yo'ldoshev N. (2020). Axborot texnologiyalarining o'qitish metodikasiga ta'siri. O'zbekiston Respublikasi XTV Ilmiy axborotlari, 2(46), 57–61.
15. Tursunov A. (2021). Matematika o'qitishda interfaol raqamli texnologiyalarni qo'llash usullari. Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 3(1), 44–51.
16. Azizxo'jayev A.A. (2022). Ta'limda raqamli texnologiyalar, Toshkent: Fan.
17. Kurbonov J., Allayorova S. (2023) Zamonaviy darsda raqamli vositalardan foydalanish.
18. Зиёмухамедов Б.Ж., Абдуллаева Ш. (2009) – Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: O'zbekiston.
19. Хўжаев А. (2018) – Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – TDIU nashriyoti.

SUN'IIY INTELLEKT ALGORITMLARI YORDAMIDA IQTIDORLI TALABALARNI TANLASH MODELINI ISHLAB CHIQISH

Tleubayeva G.S.

Nukus davlat texnika universiteti

“Tabiiy va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti

Таянч сўзлар: модель, сунъий интеллект, иқтидорли талабалар, алгоритм, замонавий таълим, баҳолаш жараёни.

Ключевые слова: модель, искусственный интеллект, одаренные учащиеся, алгоритм, современное образование, процесс оценки.

Key words: model, artificial intelligence, gifted students, algorithm, modern education, assessment process.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада сунъий интеллект алгоритми ёрдамида иқтидорли талабаларни танлаш модели ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается модель отбора одарённых учащихся с использованием алгоритмов искусственного интеллекта.

SUMMARY:

This article discusses a model for selecting gifted students using artificial intelligence algorithms.

Zamonaviy ta'lim tizimida iqtidorli talabalarni aniqlash va ularning intellektual salohiyatini baholash murakkab jarayon hisoblanadi. An'anaviy baholash usullari ko'pincha o'qituvchining subyektiv qarashlariga bog'liq bo'lib, bu esa natijalar ob'ektivligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli baholash jarayonini sun'iy intellekt algoritmlari asosida avtomatlashtirish ilmiy jihatdan muhim vazifa hisoblanadi.

Iqtidorli talabalarni tanlash modeli: Iqtidorli talabalarni tanlash modeli ta'lim jarayonidagi ko'rsatkichlar (akademik natijalar, ijodiy topshiriqlar, test javoblari, loyiha ishlari, mantiqiy fikrlash mashqlari va boshqalar) asosida quriladi. Model kiruvchi ma'lumotlar, ishlovchi blok va chiqish natijalari tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Buni quyidagi jadvalda kursatamiz. Ushbu qism va elementlar iqtidorli talabalarni aniqlashda sun'iy intellekt algoritmlariga asoslangan baholash tizimining samaradorligini ta'minlaydi. (1-jadval)

1-jadval

Tarkibiy qism	Mazmuni	Amaliy qo'llanishi	Kutiladigan natija
Kiruvchi ma'lumotlar	Talabalar haqidagi barcha axborot: test natijalari, fan olimpiadalari va tanlovlardagi yutuqlar, psixometrik ko'rsatkichlar, ijodiy ishlar, portfolio, o'qituvchilar fikrlari va kuzatuvlari	Axborotlar ma'lumotlar bazasiga yig'iladi va standartlashtiriladi	Tanlash uchun zarur dastlabki ma'lumotlar jamlanadi
Ishlovchi blok (algoritmik tizim)	Ma'lumotlarni qayta ishlash, filtrlash, normalizatsiya qilish, sun'iy intellekt algoritmlari (neyron tarmoqlar, regressiya modellar, NLP, ekspert tizimlar) yordamida tahlil qilish	Har bir talabaning individual qobiliyatlari ko'rsatkichlarga asoslangan holda qayta ishlanadi	Talabalar reytingi va qobiliyat profili aniqlanadi
Chiqish natijalari	Iqtidorli talabalar guruhi, ularning kuchli va zaif tomonlari, rivojlanish salohiyati, yo'nalish bo'yicha tavsiyalar	Natijalar grafiklar, jadval va hisobot ko'rinishida taqdim etiladi	Tanlab olingan iqtidorli talabalar va ularni rivojlantirish strategiyasi shakllantiriladi

Kiruvchi ma'lumotlar. Iqtidorli talabalarni tanlashda kiruvchi ma'lumotlar turlariga ilmiy nuqtai nazardan quyidagi amaliy misollarni va ularning turlarini keltirsak boladi.

Test natijalari: Talabalarning mantiqiy fikrlash, matematik savodxonlik, til bilimi va analitik qobiliyatlarini aniqlashda qo'llaniladi. Iqtidorli talabalarning o'quv rejadan o'rin olgan kurslar bo'yicha o'zlashtirgan nazariy bilim, amaliyotda qo'llash malakasi, amaliy ko'nikma, fanga oid tayanch kompetensiya va iqtidorlarini aniqlash hamda adolatli baholashda samarali nazorat turlaridan biri har xil qiyinchilik darajasidagi test topshiriqlari sanaladi. Test iqtidor o'lchov vositasi sifatida o'ziga xos vazifalar tizimi (ko'pchilik hollarda qiyinchilik darajasi ortib boradigan), o'quvchilarning nazariy bilim, amaliy ko'nikma hamda amaliyotda qo'llash malakalari darajasini samarali aniqlash, sifatli baholash imkoniyatini bera oladi.

Test topshiriqlari didaktik materiallar sirasiga mansub bo'lib, quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

Test topshiriqlari iqtidorli talabalarning o'zlashtirgan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va amaliyotda qo'llash malakalaridagi tipik kamchiliklarni aniqlash barobarida, ularni o'z nazariy bilimlarini o'rtirish maqsadida muntazam hamda tizimli fan asoslarini o'rganishga undaydi.

Test topshiriqlarining tarbiyaviy funksiyasi. Test topshiriqlari iqtidorli talabalar tomonidan to'g'ri javobni topish mobaynida muayyan bilish qiyinchiliklarini his etishi, oldidagi muammoni hal etish maqsadida aqliy operatsiyalar sintez, tahlil, qiyoslash, umumlashtirish hamda xulosa chiqarish kabilarni bajarishi orqali ularda barkamollikka zamin yaratadigan sifatlar iroda, ongli intizom, tafakkur, muayyan o'quv masalalarini hal etishga safarbarlik, sabr-toqat, chidamlilik,

buyuk yutuqlarga erishish uchun bilimi hamda intellektual kuchini sarf etishi orqali shaxs sifatida rivojlanishiga imkoniyat yaratib beradi. Amaliy misollarga xalqaro standartlashtirilgan testlar (PISA, TIMSS, IELTS) yoki milliy fanlardan o'tkaziladigan test sinovlari. Masalan, matematika fanidan 30 ta masala ichida yuqori murakkablikdagi 10 ta masalani to'g'ri yechgan talabalar iqtidorli sifatida belgilanadi.

Fan olimpiyadalar va tanlovlardagi yutuqlar: Talabalarning yuqori darajadagi intellektual qobiliyatini ko'rsatadi, ijodkorlik va mustaqil ishlash salohiyatini o'lchash mezonini hisoblanadi.

Psixometrik kursoratkichlar: bu shaxsning aqliy, emotsional, motivatsion, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini **standart testlar** yordamida o'lchash natijalari bo'lib, ta'lim jarayonida iqtidorli talabalarni aniqlash va baholashda muhim ahamiyatga ega.

Psixometrik ko'rsatkichlar quyidagi asosiy yo'nalishlarga bo'linadi: **Intellektual ko'rsatkichlar, shaxsiy va emotsional ko'rsatkichlar, Ijodiylik ko'rsatkichlari, ijtimoiy ko'rsatkichlar va kasbiy qobiliyat va qiziqish ko'rsatkichlari.**

Psixometrik ko'rsatkichlar - bu iqtidorli talabalarni aniqlashning ilmiy asoslangan usullaridan biri bo'lib, ular **ta'lim jarayonini shaxsga moslashtirish, rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish va avtomatlashtirilgan baholash tizimini yaratishda** katta rol o'ynaydi.

Ijodiy ishlar va portfoliolar: bu iqtidorli talabalarni aniqlash, rivojlantirish va baholashda psixometrik ko'rsatkichlar bilan bir qatorda qo'llaniladigan amaliy va individual yondashuvga asoslangan muhim manbalardir. Ular shaxsning real qobiliyatlarini, ijodiy salohiyatini, o'quv va kasbiy yutuqlarini to'liq aks ettiradi.

Ijodiy ishlar - bu talabaning o'z g'oyasi, bilim va ko'nikmalarini mustaqil tarzda ifoda etgan natijasi bo'lib, uning ijodiy salohiyati, innovatsion yondashuvi, tahlil qilish qobiliyati va mustaqil fikrlash darajasini ko'rsatadi. Bularga loyihalar, tadqiqot ishlari, innovatsion g'oyalar, ijodiy topshiriqlar, musobaqa va tanlov ishlari kiradi. Masalan amaliy misollardan talabalar ijtimoiy muammoni yechishga qaratilgan ilova loyihasini yaratadi. Bu uning ijodiy fikrlash darajasi, muammoga yechim topish ko'nikmasi va amaliy bilimini ko'rsatadi.

Portfolio-bu talabaning shaxsiy yutuqlari, ijodiy ishlari, baholari, malakasi va kompetensiyalarini tizimli ravishda to'plovchi hujjatlar majmui bo'lib, uning rivojlanish dinamikasi va yutuqlarini ko'rsatadi. Uning asosiy vazifalari talabalarning yutuqlarini hujjatlashtirish, iqtidor va salohiyatni ko'rsatish, o'quv jarayonini individuallashtirish, baholash jarayonini shaffof qilish, kasbiy yunaltirish va tanlovlarda ishtirok etishda yordam berish. Portfolio tarkibiga kiradigan asosiy bo'limlar qo'yidagilardan iborat: (2-jadval).

2-jadval

№	Bo'lim nomi	Mazmuni	Misollar
1	Shaxsiy ma'lumotlar	Talabani umumiy ma'lumotlari	CV, shaxsiy ma'lumotlar, aloqa
2	Baholar va natijalar	O'quv natijalari, test ko'rsatkichlari	Reyting daftarchasi, test natijalari
3	Ijodiy ishlar	Mustaqil yaratilgan ishlar	Loyiha, maqola, rasm, insho, dastur, chiqishlar
4	Sertifikatlar va mukofotlar	Tanlov va olimpiadalardagi yutuqlar	Diplom, sertifikat, medallar
5	Tadqiqot faoliyati	Ilmiy ishlarda ishtirok etish, nashrlar	Maqolalar, ilmiy konferensiyalar
6	Shaxsiy rivojlanish rejasi	Kelajak rejalari va maqsadlari	Karera rejalari, motivatsion matnlar
7	Tavsiyanomalar	O'qituvchilar va tashkilotlar tomonidan berilgan baholar va xulosalar	Tavsiyanoma xatlari, kuzatuv varaqalari

Talaba 3 yillik portfolio yig'adi - unda olimpiada yutuqlari, startap loyihasi, rasmiy sertifikatlar va o'qituvchi tavsiyalari mavjud. Bu ma'lumotlar **iqtidorli talaba sifatida** uni saralashda asosiy mezon bo'ladi.

Ijodiy ishlar va portfoliolar faqat "bor yoki yo'q" emas, balki mazmun, innovatsionlik, amaliylik jihatidan baholanadi. (3-jadval).

3-jadval

Mezoni	Tavsif	Baholash ko'rsatkichi
Ijodiylik darajasi	Yangilik, original g'oya	0–5 ball
Tahliliy yondashuv	Muammoni tushunish, asosli yechim	0–5 ball
Amaliylik	Loyihaning amaliy ahamiyati, qo'llash imkoniyati	0–5 ball
Dizayn va taqdimot sifati	Ishning tartibi, taqdimoti	0–5 ball
Shaxsiy ishtirok darajasi	Mustaqil yoki jamoaviy bajarilishi	0–5 ball
Portfolioning to'liqligi	Hujjatlar tizimligi, tartib	0–5 ball

Ta'limda qo'llanishi va Sun'iy intellekt bilan integratsiyasi:

Ijodiy ishlar va portfoliolarini raqamlashtirish - barcha natijalar yagona bazada saqlanadi.

Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida portfoliodagi ma'lumotlar avtomatik tahlil qilinadi.

Natijalar asosida talabaga individual rivojlanish yo'nalishlari belgilanadi.

Baholash jarayoni obyektiv va shaffof bo'ladi.

Ijodiy ishlar - talabaning ijodkorligi va mustaqil fikrlashini ko'rsatuvchi real mahsulotdir.

Portfolio - yutuqlarni tizimli tarzda ko'rsatish imkonini beradigan hujjatlar to'plami.

Ular iqtidorli talabalarni aniqlash, rivojlantirish strategiyasini belgilash, va sun'iy intellekt asosida avtomatlashirilgan baholash tizimini qurishda muhim manba hisoblanadi.

Kiruvchi ma'lumotlar blogida kutiladigan natijalar tanlash uchun zarur dastlabki ma'lumotlar jamlanadi.

Ishlovchi blok - bu iqtidorli talabalarni **baholash jarayonida kiruvchi ma'lumotlarni tahlil qilish, qayta ishlash va natijaga aylantirish** uchun mo'ljallangan algoritmik qismidir. U butun baholash tizimining "yuragi" bo'lib, **sun'iy intellekt algoritmlari** yordamida qarorlar chiqaradi.

Ishlovchi blokning umumiy vazifasi:

-Kiruvchi ma'lumotlarni (test natijalari, psixometrik ko'rsatkichlar, ijodiy ishlar, portfoliolar, o'qituvchilar fikrlari va kuzatuvlari) qabul qiladi.

-Ma'lumotlarni **raqamlashtiradi, normalizatsiya qiladi va algoritmgga tayyorlaydi.**

-Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida ularni **tahlil qiladi, baholaydi va yakuniy reyting** yoki **kategoriya** (iqtidor darajasi) chiqaradi. Ishlovchi blokning asosiy bosqichlari. (4-jadval).

4-jadval.

Bosqich	Jarayon nomi	Tavsif
1	Ma'lumotlarni tayyorlash	Talabalar haqidagi ma'lumotlarni yig'ish, formatlash va tozalash.
2	Xususiyatlarni ajratish	Iqtidor darajasiga ta'sir qiluvchi ko'rsatkichlarni (test ballari, ijodiy ishlar, liderlik, motivatsiya) ajratib olish.

3	Modelga uzatish	Ma'lumotlar tanlangan algoritmgga (masalan, Sun'iy neyron tarmog'i yoki Qaror daraxti) uzatiladi.
4	Hisoblash va tahlil	Algoritm iqtidor ko'rsatkichlarini hisoblaydi, tahlil qiladi va reyting shakllantiradi.
5	Natijani chiqarish	Tizim yakuniy baho, kategoriya yoki tavsiyalarni foydalanuvchiga (o'qituvchi yoki administratorga) beradi.

Bu blokda ma'lumotlarni qayta ishlash, filtrlash, normalizatsiya qilish, sun'iy intellekt algoritmlari (neyron tarmoqlar, regressiya modellar, NLP, ekspert tizimlar) yordamida tahlil qilish bosqichlari amalga oshiriladi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash bosqichi. Bu bosqichda kiruvchi ma'lumotlar (test natijalari, ijodiy ishlar, portfoliolar, psixometrik ko'rsatkichlar, o'qituvchi fikrlari va boshqalar) tizimga kiritilgandan so'ng ularni algoritmgga tayyorlash ishlari amalga oshiriladi.

Asosiy amallar ketma-ketligi:

Kiritish - ma'lumotlar Excel, PDF, audio yoki matn shaklida bo'lishi mumkin.

Tozalash - yetishmayotgan qiymatlarni to'ldirish, takrorlarni olib tashlash, xatolarni tuzatish.

Kodlash - matnli yoki kategoriyali ma'lumotlarni raqamli shaklga o'tkazish (masalan, "yuqori" → 3, "o'rta" → 2, "past" → 1).

Xususiyatlar muvofiqligi - faqat baholashga ta'sir qiluvchi mezonlar qoldiriladi.

Masalan "Ijodiy ish sifati" mezonni sifatida 1 dan 5 gacha ball beriladi, "motivatsiya" esa anketa asosida baholanadi.

Filtrlash bosqichi. Filtrlash orqali keraksiz yoki noto'g'ri ta'sir qiluvchi ma'lumotlar ajratib olinadi.

Filtrlash usullari:

Statistik filtrlash – g'ayrioddiy (outlier) qiymatlarni aniqlash va chiqarib tashlash.

Korrelyatsion filtrlash – mezonlar o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirib, bahoga kam ta'sir qiladiganlarini olib tashlash.

Ekspert mezonni – o'qituvchi yoki mutaxassis tomonidan tanlab olingan ko'rsatkichlar qoldiriladi.

Masalan, "guruhdagi ishtirok darajasi" iqtidor ko'rsatkichi sifatida past korrelyatsiyaga ega bo'lsa, u baholashdan chiqariladi.

Normalizatsiya qilish bosqichi. Turli manbalardan kelayotgan ko'rsatkichlar bir xil o'lchovga keltiriladi, chunki ba'zilar foizda, ba'zilar ball ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Asosiy usullar:

Min-Max Normalizatsiya:

$$x_{norm} = \frac{x - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}$$

Z-score standarlashtirish:

$$x_{std} = \frac{x - \mu}{\sigma}$$

Bu yerda μ -o'rtacha qiymat, σ -standart og'ish.

Masalan test natijalari 0–100 oralig'ida, ijodiy ishlar esa 1–5 oralig'ida. Normalizatsiya orqali bular yagona ko'lamga keltiriladi.

Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilish. Ma'lumotlar tozalangach va normallashtirilgach, ular algoritmik hisoblash tizimiga uzatiladi. Bu yerda turli sun'iy intellekt yondashuvlari qo'llaniladi:

a) Sun'iy neyron tarmog'i (SNT)

• Ko'p o'lchovli va murakkab bog'liqliklarni o'rganadi.

- Talaba ko'rsatkichlari asosida iqtidor darajasini bashoratlaydi.
- O'z-o'zini o'rgatish (learning) imkonini beradi.

Masalan test ballari, psixometrik ko'rsatkichlar va ijodiy ishlar asosida talaba "iqtidorli" yoki "oddiy" toifaga tasniflanadi.

b) Regressiya modeli (Linear/Logistic Regression)

- Kvantitativ baholashlar uchun juda qulay.
- Natijani aniq foiz yoki ball sifatida beradi.
- Omillar ta'sir kuchini ko'rsatadi.

Bunda test balli 30% ta'sir qiladi, ijodiy ishlar 25%, portfoliolar 20% — yakuniy iqtidor indeksi regressiya orqali hisoblanadi.

c) Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP)

- O'qituvchi fikrlari, insho va ijodiy ishlar matn shaklida kiritilganda ishlatiladi.
- Matndan semantik axborot chiqaradi.
- Talabaning fikrlash darajasi, "ijodkorlik indeksi" va "kritik tafakkur" ko'rsatkichini baholaydi.

Masalan "Men olim bo'lishni istayman..." kabi matnlardan motivatsiya darajasi NLP yordamida ajratiladi.

d) Ekspert tizimi (Expert Systems)

- Oldindan belgilangan qoidalar va bilimlar bazasiga tayanadi.
- Mutaxassis bilimlarini algoritmik shaklga keltirib, qaror chiqaradi.
- Ayniqsa, psixologik va pedagogik ko'rsatkichlarni baholashda samarali.

Bunda masalan "Test > 85 va ijodiy ish > 4 bo'lsa → yuqori iqtidor" qoidasi asosida ishlaydi. Tahlil natijalari. Algoritmik tahlildan so'ng tizim quyidagi natijalarni shakllantiradi.

- Talabaning iqtidor reytingi (ball yoki foizda)
- Toifaga ajratish ("yuqori", "o'rta", "past")
- Tavsiyalar (olimpiada, maxsus kurslar, mentorlik)
- Statistika va grafik ko'rinishlar
- Ekspertga qaror qabul qilish uchun asos.

Bu blokda har bir talabaning individual qobiliyatlari ko'rsatkichlarga asoslangan holda qayta ishlanadi va talabalar reytingi va qobiliyat profili aniqlanadi.

Chiqish natijalari. Bu bosqichda kiruvchi ma'lumotlar qayta ishlanib, sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tahlil qilinganidan so'ng, foydalanuvchiga (o'qituvchi, administrator yoki tizim operatoriga) tushunarli ko'rinishda natijalar taqdim etiladi. Chiqish natijalari blokning mazmuni iqtidorli talabalar guruhi, ularning kuchli va zaif tomonlari, rivojlanish salohiyati, yo'nalish bo'yicha tavsiyalar.

Chiqish natijalari - bu tizim tomonidan qayta ishlangan va baholash modeli asosida aniq ko'rsatkichlar, reytinglar, tavsiyalar va prognozlar ko'rinishida beriladigan axborotdir. Bu natijalar yordamida iqtidorli talabalar aniqlanadi, ularning rivojlanish darajasi va ehtiyojlari baholanadi va yo'naltiruvchi qarorlar qabul qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Нильс Джон Нильсон. Принципы искусственного интеллекта. 1985г. Изд. Радио и связь.
2. David Moursund. Brief introduction to educational implications of Artificial Intelligence. January 2006. —P.76.
3. M.Norbutayeva. Iqtidorli bolalarni o'qitishning pedagogic xususiyatlari. Academic research in educational sciences. 2024. —P. 261-268.
4. Tleubayeva. G. The roll of interactive technologies in the development of creative approaches in students. Science and Education in Karakalpakstan. Nukus, 2024. №4/1(44). 649-652b.
5. Tleubayeva. G. Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarni aniqlashda testlarning o'rni. O'zMU XABARLARI, ISSN 2181-7324 1/10-son.-Toshkent, 2024 y. 165-169b.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТЕХНОЛОГИЙ

Бахтиёрва С.И.

Международный университет «Асиё», базовый докторант

Tayanch so'zlar: texnologiya o'qituvchisi, ta'lim, texnologiya, kasbiy tayyorgarlik, kompetensiya, raqamli texnologiyalar, dasturiy ta'minot, elektron ommaviy axborot vositalari, multimedia, pedagogik dasturiy ta'minot.

Ключевые слова: учитель технологий, образование, технологии, профессиональная подготовка, компетентность, цифровые технологии, программные средства, электронные средства, мультимедиа, педагогическое программное обеспечение.

Key words: technology teacher, education, technology, professional training, competence, digital technologies, software tools, electronic tools, multimedia, pedagogical software.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kelajakdagi texnologiya o'qituvchisining kompetensiyalari, kelajakdagi o'qituvchilarni texnologik ta'limda zamonaviy elektron, raqamli va axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati, pedagogik dasturiy ta'minot asosida o'quvchilarning tayyorgarligini rivojlantirish metodologiyasining afzalliklari va amaliy ahamiyati haqida g'oyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены представления о компетенциях будущего учителя технологий, важности использования современных электронных, цифровых и информационных технологий в технологическом образовании будущих учителей, преимуществах и практической значимости методики развития готовности студентов на основе педагогических программных средств.

SUMMARY:

The article presents ideas about the competencies of a future technology teacher, the importance of using modern electronic, digital and information technologies in technological education by future teachers, the advantages and practical significance of the methodology for developing students' readiness based on pedagogical software tools.

Введение. Стремительное развитие современных производственных и технологических процессов делает формирование и развитие профессиональной подготовки студентов в системе высшего образования актуальной задачей. Сегодня рынок труда все больше нуждается в высококвалифицированных специалистах, обладающих профессиональными знаниями и навыками. Поэтому важно знакомить студентов с современными техно-

логиями, развивать их способность решать проблемы и эффективно работать с цифровыми технологиями в ходе профессиональной подготовки. В соответствии с недавно принятым в 2020 году Законом «Об образовании» подготовка преподавателей осуществляется с учетом Государственных образовательных стандартов высшего образования. Подготовка студентов с учетом требований цифровой эпохи, адаптация методов их обучения и модернизация профессиональной подготовки являются одними из актуальных задач сегодняшнего дня. Узбекистан также реализует важные реформы в этом направлении. Модернизация системы образования, внедрение инновационных технологий и подготовка конкурентоспособных на международном уровне кадров стали приоритетными задачами в рамках программы «Цифровой Узбекистан-2030».

По данным Министерства высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан, в настоящее время 15 высших учебных заведений готовят учителей технологий, в которых обучаются около 8000 студентов. В частности, в 2022-2025 учебном году в вузы по технологическому образованию принято 1320 студентов. Из них на очную форму обучения на грантовой основе принято 345 студентов, на контрактной основе – 670 студентов, на заочную – 475 студентов. В нашей стране подготовка специалистов по направлению бакалавриата 60112300 – Технологическое образование осуществляется по очной, заочной и вечерней формам обучения. Сегодня студенты технологического образования обучаются по кредитно-модульной системе. Установление нормативной продолжительности обучения бакалавриата по очной форме обучения в 3 года, безусловно, является одним из достижений в сфере образования.

Анализ литературы по теме. Исследования проводили У.Н.Нишоналиев, А.Р.Ходжабаев, Н.Ш.Шодиев, Н.А.Муслимов, К.И.Ибрагимов, О.Абдукудусов, Э.Т.Чориев, О.Торакулов, Дж.Хамидов, А.Джораев, У.Джуманазаров, О.Койсинов и многие другие ученые нашей страны по таким вопросам, как совершенствование подготовки учителей технологий, их развитие в цифровизированной образовательной среде, роль цифровых технологий в повышении качества образования.

Методология исследования. Методология статьи начинается с анализа научных и набирающих популярность источников, анализирует профессиональную деятельность будущих учителей технологий, их технологический потенциал и важность использования цифровых технологий в подготовке будущих учителей.

Анализ и результаты. Учителя технологий, способные реагировать на современную систему образования и инновации, должны уметь выполнять следующие профессиональные задачи в своей будущей педагогической деятельности:

- планирование образовательного процесса: разработка учебной программы в соответствии с целями ДОО и учебными планами, адаптация учебных программ с учетом потребностей и интересов обучающихся, планирование учебных предметов по принципам взаимосвязи и интеграции, разработка плана урока в соответствии с конкретными целями и результатами урока, планирование форм и методов урока на основе дифференцированного подхода, планирование использования учебно-демонстрационных и раздаточных материалов;

- обеспечение эффективности обучения: постановка заданий исходя из возможностей учащихся в соответствии с целями урока, использование демонстрационных и раздаточных материалов, соответствующих теме урока, грамотное планирование распределения времени на уроке, эффективное использование ИКТ в образовательном процессе, организация урока по результатам усвоения учащимися и анализ эффективности подходов к обучению, выбор методов и подходов к обучению, соответствующих образовательным целям и возрастным особенностям учащихся, использование активных методов обучения, использование методов, направленных на развитие базовых компетенций и жизненных навыков учащихся, организация коллективной и проектной работы учащихся, использование навыков самоконтроля, оказание дифференцированной помощи учащимся, обеспечение гармонии теории и практики, создание возможностей для самостоятельного мышления учащихся, достижение мотивации на уроке, достижение эффективной коммуникации в классе;

- оценка усвоения и обеспечение обратной связи: использование различных методов и инструментов оценки результатов обучения, использование различных методов и инструментов диагностики результатов обучения, анализ результатов обучения, использование результатов анализа при адаптации планов и методик уроков, знание и применение критериев оценки, умение выявлять и анализировать существующие проблемы;

- организация образовательной деятельности: использование современных, интерактивных форм и методов образовательной работы в учебной и внеучебной деятельности, учет гендерных, возрастных, культурных и индивидуальных особенностей обучающихся в образовательной работе, установление четких правил поведения обучающихся в соответствии

с уставом и правилами внутреннего распорядка образовательного учреждения, умение создавать социально здоровую среду, развитие познавательной активности, самостоятельности, инициативности, креативности, гражданской позиции, трудовой этики, культуры здорового и безопасного образа жизни у обучающихся;

– самосовершенствование и профессиональный рост: регулярное прохождение курсов повышения квалификации, знакомство с научной литературой и применение новых знаний на практике, участие в организации и проведении семинаров и тренингов по профессиональной деятельности, участие в уроках сверстников, разбор уроков, проведение открытых уроков, внесение необходимых изменений в профессиональную деятельность.

Будущему учителю технологий необходимо обладать следующими профессиональными компетенциями:

– быть готовым использовать знания современных проблем науки и образования при решении общепрофессиональных задач и обладать навыками создания и реализации информационно-дидактического обеспечения для их успешного выполнения;

– владеть инструментами, учитывающими особенности поведения и управления деятельностью человека в разные возрастные периоды, особенности психического и психофизиологического развития, индивидуальные особенности;

– уметь общаться с родителями (лицами, их заменяющими); владеть методами диагностики развития, общения и деятельности детей разных возрастных групп;

– понимать высокую социальную значимость педагогической профессии, соблюдать принципы профессиональной этики; обладать навыками понимания, анализа, обобщения и делать четкие выводы об изменениях в научной сфере профессиональной деятельности;

– обеспечивать возможности для развития профессиональных знаний на основе первоисточников, профессионального становления и социализации, формировать достойное отношение к инклюзивному образованию;

– изучать материалы, их свойства, характеристики и информацию о технических объектах и технологических процессах; знать специальные и общие трудовые операции на технических объектах и в технологических процессах;

– формировать техническое и творческое мышление, интеллектуальные способности; уметь анализировать последовательность выполнения

технологических процессов и выпускаемой продукции, а также качество продукции;

- делать выводы о ходе выполнения технологических процессов и оценивать трудовые операции, качество продукции;

- обладать навыками профессионального выбора; формировать знания, умения и навыки о психике, личности, деятельности, общении, познавательных процессах, волевых качествах, эмоциональных состояниях, индивидуальных особенностях и организовывать трансформацию современных научных знаний о закономерностях, периодах, механизмах, факторах и условиях психического развития будущих педагогов;

- решать задачи олимпиад и конкурсов по предмету «Технология» в системе общего среднего образования; формировать у учащихся общеобразовательной школы компетенции эстетической культуры и творчества, саморазвития и самосохранения, а также практической деятельности;

- развивать у учащихся на уроках технологии общего среднего образования техническое творчество, умения и мышление, профессионально ориентировать их путем обучения на уроке способам обработки природных и искусственных, металлических и неметаллических материалов на основе технологии, приобретать знания, умения и квалификации по основам народных промыслов, текстильного материаловедения, методике преподавания технологии, основам сельского хозяйства, домоводства, профессионального обучения по электротехнике и формировать умение применять их в жизни [4].

Условные группы профессионально-педагогических и личностных качеств, умений и квалификации будущего учителя технологий являются важной составляющей изучаемого нами феномена. Мы рассматриваем их как фактор, определяющий направленность эффективной успешной педагогической деятельности. На основе структурного анализа изучаемого феномена нами выделены группы педагогических умений, которыми должен обладать будущий учитель технологий:

- умение нейтрализовать сильное негативное воздействие информационных потоков, повысить устойчивость личности учителя к негативным информационно-агрессивным факторам;

- умение устранять последствия негативного эмоционального давления на личность учителя, которое осуществляется в силу большой нагрузки и низкого уровня социально-экономической поддержки данной профессии в обществе;

- умение быть эффективным в различных педагогических ситуациях при преподавании многопрофильных предметов образовательного учреждения;

- умение регулировать свое эмоциональное состояние, придавая ему конструктивный, а не деструктивный характер;

- умение создавать и поддерживать благоприятную образовательную среду образовательного учреждения;

- умение обеспечивать оптимальную эмоциональность учебно-познавательной деятельности обучающихся в образовательном процессе;

- умение устанавливать позитивные отношения с коллегами, родителями обучающихся и руководством образовательного учреждения, создавать благоприятную эмоционально-психологическую среду;

- умение педагога изучать состояние психического здоровья и эмоциональное благополучие обучающихся;

- умение правильно определять эмоциональное состояние ребёнка, знать причины и способы проявления негативных эмоций, использовать накопленный опыт в эмоциональной сфере обучающегося;

- умение сохранять устойчивую профессиональную позицию, понимать философскую сущность своей профессии, реализовывать собственный позитивный потенциал, что способствует укреплению самооценки педагога и т. д.[6]

Заключение. Разработан ряд важных задач, обеспечивающих более глубокое освоение современных электронных, цифровых и информационных технологий будущими учителями предмета «Технология».

- специализация исключена из педагогического образования, и подготовка учителей стала возможна только в системе бакалавриата/магистратуры;

- стандарт педагогического образования един для всех профилей образовательных программ, профиль основной образовательной программы определяется вузом в соответствии с примерными программами;

- введены требования к результатам освоения, основные образовательные программы разработаны в виде компетенций, которыми должен обладать выпускник по ДТС;

- требования к содержанию основных образовательных программ создали широкие возможности для вузов по дополнению основных образовательных программ предметами и модулями.

В заключение можно сказать, что если в подготовке будущих учителей по направлению «Технология» будет широко использоваться программ-

ный инструментарий, компьютерные технологии, предметные презентации, мультимедийные средства, а образовательный процесс будет организован с применением цифровых технологий, то будет подготовлен современный кадр высшей школы, одним словом, квалифицированный специалист.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. С.И. Бахтиёрова. «Содержание работ по использованию цифровых технологий, развитию профессиональной подготовки студентов и технологического образования». Решение социальных проблем в управлении и экономике. Международная научно-онлайн-конференция. 2025 г.
2. С.И. Бахтиёрова. Анализ научно-исследовательской работы по развитию профессиональной подготовки студентов технологического образования. Педагогическое мастерство. 2025 г., 3-й курс, 1-й курс, часть.
3. Садыкова, М. (2021). «Методика обучения основам народных ремёсел». // Вопросы педагогики и психологии, № 1.
4. Расулов А., Турсунов, И. (2020). «Цифровые технологии в образовании: проблемы и перспективы». // Журнал инновационных образовательных технологий, № 2.
5. Саидова Д. (2022). Основы ремёсел и методика преподавания художественного дизайна. Ташкент: Издательство «Укытув».
6. Тухлиев Н., Солиев Б. (2023). «Цифровая педагогика: современные подходы». // Образовательные и инновационные исследования, № 4.
7. Бахтиярова С. И. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВУЗАХ // Образовательные исследования в области универсальных наук. – 2023. – Т. 2. – № 18. – С. 507-511.
8. Бахтиёрова С.И., Гянджаева З.О. МЕТОДОЛОГИЯ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ В ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ // ЗОЛОТОЙ МОЗГ. – 2023. – Т. 1. – № 33. – С. 67–72.
9. Хамдамова Н., Хамидов Р. МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ // Центральноеазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – № 11. – С. 116–120.
10. Мукимовна, Х.Н. ., Бобокуловна, Х.Н. ., и Кызы, Б.С.И. . . (2023). ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ. Журнал интеллектуальной собственности и прав человека, 2(9), 39–42. Источник: <http://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/1310>
11. Бахтиёрова С.И., Шаропова М.Ф. «СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА» // E-Conference Globe. - 2021. - С. 46-48.
12. Бахтиёрова С.И., Шаропова М.Ф. «СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА» // E-Conference Globe. - 2021. - С. 46-48.
13. Бахтиёрова С.И., Джураева Д.Б. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА «ОБРАБОТКА МАТЕРИАЛОВ» НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ В 5-М КЛАССЕ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ // GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – № 33. – С. 73-79.
14. Бахтиёрова С.И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЮ // Наука, технологии и образование. – 2021. – № 2-2 (77). – С. 80-83 www.ziyounet.uz – Образовательный портал Республики Узбекистан (электронные ресурсы и онлайн-уроки).

О ГОЛОМОРФНОМ ПРОДОЛЖЕНИИ ИНТЕГРИРУЕМЫХ ФУНКЦИЙ ВДОЛЬ КОНЕЧНОГО СЕМЕЙСТВА КОМПЛЕКСНЫХ ПРЯМЫХ В ШАРЕ

Отемуратов Б.П.

*доктор физика-математических наук, профессор
Нукусский государственный педагогический институт*

Қутлымуратов Б.Ж.

*старший преподаватель, Каракалпакский государственный
университет имени Бердаха*

Утеулиева О.А.

магистрант, Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

Таянч сўзлар: $\square^n$ фазодаги шар, интегралланувчи функциялар, Мартинелли-Бохнер интеграл, комплекс тўғрilar ойласи.

Ключевые слова: шар из $\square^n$, интегрируемые функций, интеграл Мартинелли-Бохнера, семейство комплексных прямых.

Key words: Ball of $\square^n$, integrated functions, Martinelli-Bochner integral, family of complex lines.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада $B \subset \square^n, n > 1$ шарнинг чегарасида берилган ва бир ўлчамли голоморф давом эттириш хоссасига эга интегралланувчи функциялар қаралади ва бундай функцияларни $B \subset \square^n$ шарга голоморф давом эттирилиши исбот қилинади

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается задача голоморфного продолжения интегрируемых функций, заданных на границе шара $B \subset \square^n, n > 1$ и обладающих одномерным свойством голоморфного продолжения

SUMMARY:

In this paper we consider a problem of holomorphic continuations L functions given on the boundary of a ball $B \subset \square^n, n > 1$ and having one-dimensional property of holomorphic extension.

В этой статье речь пойдет об интегрируемых функциях со свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейства комплексных прямых, проходящих через конечное $(n+1)$ число точек, лежащих в шаре B пространства $\mathbb{C}^n$.

Пусть B – единичный шар в $\mathbb{C}^n$ ($n > 1$) с центром в нуле, $S = \partial B$ – граница шара.

Напомним определение класса функций $H^p(B)$.

Голоморфная функция $f \in H^p(B)$ ($p > 0$), если

$$\sup_{\varepsilon > 0} \int_S |f(\zeta - \varepsilon \nu(\zeta))|^p d\sigma < +\infty,$$

где $d\sigma$ – элемент поверхности ∂B , а $\nu(\zeta)$ – единичный вектор внешней нормали к поверхности ∂B в точке ζ . Хорошо известно, что нормальные граничные значения функции $f \in H^p(B)$ принадлежат классу $L^p(\partial B)$ (по мере $d\sigma$).

Рассмотрим одномерные комплексные прямые l вида

$$l = \{\zeta : \zeta_j = z_j + b_j t, j = 1, \dots, n, t \in \mathbb{C}\}, \quad (1)$$

проходящие через точку $z \in \mathbb{C}^n$ в направлении вектора $b \in \mathbb{C}^{n-1}$. Тогда, если $f \in L^p(S)$, то для почти всех $z \in B$ и почти всех $b \in \mathbb{C}^{n-1}$ функция $f \in L^p(S \cap l)$.

Мы считаем, что $p \geq 1$.

Функция $f \in L^p(S)$ обладает одномерным свойством голоморфного продолжения вдоль комплексной прямой l ($l \cap S \neq \emptyset$), $f_l \in L^p(S \cap l)$, если существует функция f_l со следующими свойствами

a) $f_l \in H^p(B \cap l)$

b) нормальные граничные значения функции f_l почти всюду совпадают с f на множестве $S \cap l$

Будем говорить, что функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль некоторого семейства L_Γ , если она обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль любой комплексной прямой $l \in L_\Gamma$. И, наконец, назовем множество L достаточным для голоморфного продолжения, если из того, что $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль всех комплексных прямых из семейства L_Γ следует, что функция f голоморфно продолжается в B (т. е. f является CR-функцией на S).

Рассмотрим ядро вида

$$Q(z, w, \zeta) = c_n \frac{(1 - \langle z, w \rangle)^n}{(1 - \langle z, \bar{\zeta} \rangle)^n (1 - \langle \zeta, w \rangle)^n} \quad (2)$$

Очевидно, что $Q(z, \bar{z}, \zeta) = P(z, \zeta)$, где

$$P(z, \zeta) = c_n \frac{(1 - |z|^2)^n}{|1 - \langle z, \bar{\zeta} \rangle|^{2n}} = c_n \frac{(1 - \langle z, \bar{z} \rangle)^n}{(1 - \langle z, \bar{\zeta} \rangle)^n (1 - \langle \zeta, \bar{z} \rangle)^n}$$

инвариантное ядро Пуассона [5] и функцию $c_n = \frac{(n-1)!}{2\pi^n}$, $\langle z, \zeta \rangle = z_1 \zeta_1 + \dots + z_n \zeta_n$. Введем

$$\Phi(z, w) = \int_S f(\zeta) Q(z, w, \zeta) d\sigma(\zeta),$$

которое голоморфно по переменным (z, w) в $B \times B \subset \mathbb{C}^{2n}$, поскольку при $\zeta \in S$ и $z, w \in B$ знаменатель ядра (2) не обращается в ноль. Отметим, что $\Phi(z, \bar{z}) = F(z)$ а производные

$$\left. \frac{\partial^{\alpha+\beta} \Phi}{\partial z^\alpha \partial w^\beta} \right|_{w=\bar{z}} = \frac{\partial^{\alpha+\beta} F}{\partial z^\alpha \partial \bar{z}^\beta} \quad (3)$$

где

$$\frac{\partial^{\alpha+\beta} \Phi}{\partial z^\alpha \partial w^\beta} = \frac{\partial^{\alpha_1+\dots+\alpha_n+\beta_1+\dots+\beta_n} \Phi}{\partial z_1^{\alpha_1} \dots \partial z_n^{\alpha_n} \partial w_1^{\beta_1} \dots \partial w_n^{\beta_n}}$$

и $\alpha = (\alpha_1, \dots, \alpha_n)$, $\beta = (\beta_1, \dots, \beta_n)$ – мультииндексы (см. [3]).

Обозначим через L_a совокупность комплексных прямых, проходящих через точки a , а через $L_{a,b,c,\dots}$ объединение $L_a \cup L_b \cup L_c \cup \dots$

Теорема 1. Пусть функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейства L_0 , тогда для интеграла

$$\Phi(z, w) = \int_S f(\zeta) Q(z, w, \zeta) d\sigma(\zeta)$$

справедливы $\Phi(0, w) = \text{const}$ и $\left. \frac{\partial^\alpha \Phi(z, w)}{\partial z^\alpha} \right|_{z=0} -$ многочлен по w степени не выше $\|\alpha\|$.

Доказательство. Рассмотрим производные

$$\frac{\partial^{\alpha+\beta}}{\partial z^\alpha \partial w^\beta} \left(\frac{1}{(1-\langle z, \bar{\zeta} \rangle)^n (1-\langle \zeta, w \rangle)^n} \right) = \frac{C_{\alpha,\beta} \bar{\zeta}^\alpha \zeta^\beta}{(1-\langle z, \bar{\zeta} \rangle)^{n+\|\alpha\|} (1-\langle \zeta, w \rangle)^{n+\|\beta\|}}$$

Простыми вычислениями можно доказать, что производная $\frac{\partial^{\alpha+\beta} Q(0, w)}{\partial z^\alpha \partial w^\beta}$ является

суммой слагаемых вида $\frac{C_{\alpha,\beta,\gamma,\delta} \bar{\zeta}^{\alpha-\gamma'} \zeta^{\beta-\gamma''} w^\delta}{(1-\langle \zeta, w \rangle)^{n+\|\beta\|-\|\gamma''\|}}$, $\|\delta\| \leq n$ и $\|\gamma''\| \leq \|\gamma'\|$. Поэтому

производная $\frac{\partial^{\alpha+\beta} \Phi(0, w)}{\partial z^\alpha \partial w^\beta}$ равна линейной комбинации интегралов вида

$$\int_S f(\zeta) \frac{\bar{\zeta}^{\alpha-\gamma'} \zeta^{\beta-\gamma''}}{(1-\langle \zeta, w \rangle)^{n+\|\beta\|-\|\gamma''\|}} d\sigma(\zeta) \quad (4)$$

Форма $d\sigma(\zeta)$ в переменных b и t , где $\zeta = bt$, $t \in \square$ примет вид

$$d\sigma(bt) = \frac{2}{i^n} |t|^{2n-2} \bar{t} dt \wedge \left(\sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} b_k db[k] \right) \wedge \left(\sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} \bar{b}_k d\bar{b}[k] \right).$$

Поскольку на сфере S верно равенство $1 = |\zeta| = |bt|$, то $|t| = \frac{1}{|b|}$ и $\bar{t} = \frac{1}{t|b|^2}$. Тогда

$$d\sigma(bt) = \frac{2}{i^n} \frac{1}{t|b|^{2n}} dt \wedge \left(\sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} b_k db[k] \right) \wedge \left(\sum_{k=1}^n (-1)^{k-1} \bar{b}_k d\bar{b}[k] \right) = \lambda(b) \wedge \frac{dt}{t}.$$

Применяя теорему Фубини, получим

$$\begin{aligned} \int_S f(\zeta) \frac{\bar{\zeta}^{\alpha-\gamma'} \zeta^{\beta-\gamma''}}{(1-\langle \zeta, w \rangle)^{n+\|\beta\|-\|\gamma''\|}} d\sigma(\zeta) &= \int_{\square P^{n-1}} \lambda(b) \int_{S \cap I_{0,b}} f(bt) \frac{t^{\|\alpha\|-\|\gamma'\|} \bar{t}^{\|\beta\|-\|\gamma''\|}}{t(1-t\langle b, w \rangle)^{n+\|\beta\|-\|\gamma''\|}} dt = \\ &= \int_{\square P^{n-1}} \lambda(b) \int_{S \cap I_{0,b}} f(bt) \frac{t^{\|\beta\|-\|\gamma''\|}}{t^{\|\alpha\|-\|\gamma'\|+1} (1-t\langle b, w \rangle)^{n+\|\beta\|-\|\gamma''\|}} dt = 0, \end{aligned}$$

если $\|\beta\| > \|\alpha\|$ (тогда $\|\beta\| - \|\gamma''\| > \|\alpha\| - \|\gamma'\|$), а функция $\frac{1}{1-t\langle b, w \rangle}$ голоморфна в

замкнутом круге $|t| < \frac{1}{|b|}$, т.е. в $\bar{B} \cap I_{0,b}$. Отсюда в силу (4)

$$\frac{\partial^{\alpha+\beta} \Phi(0, w)}{\partial z^\alpha \partial w^\beta} = 0 \quad (5)$$

при $\|\beta\| > \|\alpha\|$. Поэтому по формуле Тейлора для функции $\Phi(z, w)$ в точке $(0, 0)$

получим, что $\Phi(0, w) = \text{const}$ и производные $\frac{\partial^\alpha \Phi(0, w)}{\partial z^\alpha}$ есть многочлены по w степени не выше $\|\alpha\|$. Теорема доказана.

Напомним, что автоморфизм шара $\varphi_\alpha(u)$, переводящая точку $a \in B$ в 0 имеет вид

$$z = \varphi_\alpha(u) = \frac{\alpha - \frac{\langle u, \bar{a} \rangle}{\langle a, \bar{a} \rangle} a - \sqrt{1 - |a|^2} \left(u - \frac{\langle u, \bar{a} \rangle}{\langle a, \bar{a} \rangle} a \right)}{1 - \langle u, \bar{a} \rangle}$$

и $\varphi_\alpha(u)$ является инволюцией, т.е. $\varphi_\alpha^{-1} = \varphi_\alpha$. И наоборот, любой автоморфизм шара имеет такой вид. Ясно, что отображение $(\varphi_\alpha(u), \varphi_a(v))$ служит автоморфизмом $B \times B$, переводящим точку $(a, \bar{a})$ в точку $(0, 0)$ и наоборот.

Как показано в [5], верно равенство

$$d\sigma(\varphi_a(\eta)) = P(a, \eta) d\sigma(\eta), \quad \eta \in S,$$

и согласно (2),

$$d\sigma(\varphi_a(\eta)) = P(a, \eta) d\sigma(\eta) = Q(a, \bar{a}, \eta) d\sigma(\eta), \quad \eta \in S,$$

Более того, автоморфизм $\varphi_\alpha(u)$ является гомеоморфизмом шара $\bar{B}$ на себя (теореме 2.2.2 из [5]) и

$$P(\varphi_\alpha(u), \varphi_a(\eta)) = \frac{P(u, \eta)}{P(a, \eta)}.$$

(теореме 3.3.5 из [5]). Поэтому

$$Q(\varphi_\alpha(u), \varphi_a(\bar{u}), \varphi_a(\eta)) = \frac{Q(u, \bar{u}, \eta)}{P(a, \bar{a}, \eta)}. \quad (6)$$

Поскольку многообразие $\{v = \bar{u}\}$ является порождающим в $\square^n$, а функции, входящие в равенство (6), вещественно-аналитическими, то

$$Q(\varphi_a(u), \varphi_{\bar{a}}(v), \varphi_a(\eta)) = \frac{Q(u, v, \eta)}{P(a, \bar{a}, \eta)}.$$

Как в [3], рассмотрим интеграл

$$\Phi(z, w) = \Phi(\varphi_a(u), \varphi_{\bar{a}}(v)) = \int_S f(\zeta) Q(\varphi_a(u), \varphi_{\bar{a}}(v), \zeta) d\sigma(\zeta).$$

Сделаем замену переменного $\zeta = \varphi_a(\eta)$ и, обозначая $f(\varphi_a(\eta)) = f_a(\eta)$

получим

$$\begin{aligned} \Phi(z, w) &= \int_S f(\varphi_a(\eta)) Q(\varphi_a(u), \varphi_{\bar{a}}(v), \varphi_a(\eta)) d\sigma(\varphi_a(\eta)) = \\ &= \int_S f(\varphi_a(\eta)) \frac{Q(u, v, \eta) Q(a, \bar{a}, \eta)}{Q(a, \bar{a}, \eta)} d\sigma(\eta) = \int_S f_a(\eta) Q(u, v, \eta) d\sigma(\eta). \end{aligned} \quad (7)$$

$$\Phi_a(u, v) = \int_S f_a(\eta) Q(u, v, \eta) d\sigma(\eta).$$

Положим, Следующая теорема является аналогом теоремы 1 для произвольной точки $a \in B$.

Теорема 2. Пусть функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейства L_a , $a \in B$, тогда

$\Phi(a, w) = \text{const}$ и $\frac{\partial^a \Phi(a, w)}{\partial z^a}$ — являются многочленами по $\varphi_a(w)$ степени не выше чем $\|a\|$.

Доказательство. С помощью автоморфизма φ_a переведем точку a в 0. Тогда по теореме 1 функция $\Phi_a(0, v) = \text{const}$. Используя (7), получим, что $\Phi(a, \varphi_a(v)) = \text{const}$ или $\Phi(a, w) = \text{const}$. Аналогично из теоремы 1 и (7) получим, что производные $\frac{\partial^a \Phi(a, w)}{\partial z^a}$ являются многочленами от $\varphi_a(w)$ степени не выше чем $\|a\|$. Теорема доказана.

Представим функцию $\Phi(z, w)$ в виде суммы однородных многочленов по z и w .

Разложим $Q(z, w, \zeta)$ в ряд по степеням $\langle z, \bar{\zeta} \rangle, \langle \zeta, w \rangle$. Как показано в [36]

$$\frac{1}{(1 - \langle z, \bar{\zeta} \rangle)^n} = \sum_{k=0}^{\infty} C_{n+k-1}^k \langle z, \bar{\zeta} \rangle^k, \quad \frac{1}{(1 - \langle \zeta, w \rangle)^n} = \sum_{l=0}^{\infty} C_{n+l-1}^l \langle \zeta, w \rangle^l$$

(рассматриваемые ряды сходятся абсолютно для $\zeta \in S$, $z, w \in B$, а также равномерно на $S \times K$, где K – произвольный компакт из $B \times B$). Поэтому

$$Q(z, w, \zeta) = \\ = c_n (1 - \langle z, w \rangle)^n \sum_{k=0}^{\infty} \sum_{l=0}^{\infty} C_{n+k-1}^k C_{n+l-1}^l \int_S f(\zeta) \langle z, \bar{\zeta} \rangle^k C_{n+l-1}^l \langle \zeta, w \rangle^l d\sigma(\zeta). \quad (8)$$

$\int_S f(\zeta) \langle z, \bar{\zeta} \rangle^k C_{n+l-1}^l \langle \zeta, w \rangle^l d\sigma(\zeta)$.
Интеграл $\int_S$ является однородным многочленом степени однородности k по z и l по w . Умножая сумму в равенстве (8) на множитель $(1 - \langle z, w \rangle)^n$ и перегруппировывая слагаемые, получим, что

$$\Phi(z, w) = \sum_{k,l=0}^{\infty} P_{k,l}(z, w), \quad (9)$$

где $P_{k,l}(z, w)$ – однородные голоморфные многочлены степени однородности k по z и l по w . Причем двойной ряд сходится абсолютно в $B \times B$ и равномерно на любом компакте из $B \times B$.

Теорема 3. Пусть функция $f \in L^p(S)$, точка $a \in B$, функция $\Phi(z, w)$ удовлетворяет условиям $\Phi(0, w) = \text{const}$, $\Phi(a, w) = \text{const}$ и $\frac{\partial^a \Phi(0, w)}{\partial z^a}$ – являются многочленами по $\varphi_\alpha(w)$ степени не выше чем $\|\alpha\|$. Тогда для любого фиксированного z , принадлежащего комплексной прямой из $\gamma \cap B$ справедливо $\Phi(z, w) = \text{const}$ по переменной w , $\frac{\partial^\beta \Phi(z, w)}{\partial w^\beta} = 0$, $\|\beta\| > 0$. Здесь, γ – комплексная прямая, проходящая через точек 0 и a .

Доказательство. Согласно условиям теоремы функция $\Phi(a, w)$ удовлетворяет условиям $\Phi(a, w) = \text{const}$, $\frac{\partial^a \Phi(z, w)}{\partial z^a} \Big|_{z=0}$ – многочлен по w степени не выше $\|\alpha\|$. Представим функцию $\Phi(z, w)$ в виде (9). По условию теоремы разложение (9) примет вид

$$\Phi(z, w) = \sum_{k \geq l \geq 0} P_{k,l}(z, w), \\ \frac{\partial^{\alpha+\beta} \Phi(0, 0)}{\partial z^\alpha \partial w^\beta} = 0 \quad \text{при} \quad \|\beta\| > \|\alpha\|. \quad \text{Введем функцию} \\ \Phi_k(z, w) = \sum_{l=k}^{\infty} P_{k,l}(z, w), \quad \text{тогда}$$

$$\Phi(z, w) = \sum_{k=0}^{\infty} \Phi_k(z, w). \quad (10)$$

Рассматриваемые ряды сходятся абсолютно в $B \times B$ и равномерно на компактах из $B \times B$, поскольку двойной ряд (9) сходится абсолютно в $B \times B$ и равномерно на компактах $B \times B$, а ряд (10) является повторным рядом ряда (9).

Из вида ряда $\Phi_k(z, w)$ получаем, что $\Phi_k(tz, w) = t^k \Phi_k(z, w)$ для любого $t \in \mathbb{C}$. По условию теоремы

$$\Phi(0, w) = \Phi_0(0, w) = \sum_{l=0}^{\infty} P_{0,l}(0, w) = \text{const} \quad (11)$$

и

$$\Phi(a, w) = \sum_{k=0}^{\infty} \Phi_k(a, w) = \text{const}$$

Рассмотрим

$$\Phi(at, w) = \sum_{l=0}^{\infty} t^l \Phi_l(a, w) \quad (12)$$

Вычислим

$$\frac{d^m}{dt^m} \Phi(at, w) = m! \Phi_m(a, w) + \dots + k(k-1) \cdot \dots \cdot (k-m+1) t^{k-m} \Phi_k(a, w) + \dots$$

Вычислим эту же производную как производную сложной функции

$$\frac{d^m}{dt^m} \Phi(at, w) = \sum_{\|\alpha\|=m} \frac{\partial^\alpha \Phi(at, w)}{\partial z^\alpha} \cdot a^\alpha$$

Приравнявая производные, получим равенство

$$\sum_{\|\alpha\|=m} \frac{\partial^\alpha \Phi(at, w)}{\partial z^\alpha} \cdot a^\alpha = \sum_{k=m}^{\infty} k(k-1) \cdot \dots \cdot (k-m+1) t^{k-m} \Phi_k(a, w). \quad (13)$$

Поставляя в равенство (13) значение $t=0$, получим, $\frac{d^m}{dt^m} \Phi(0, w) = m! \Phi_m(a, w)$ — многочлен степени не выше чем m по ω , поскольку по условию теоремы левая часть этого равенства является по ω является многочленом степени не выше чем m . При $m=0$ получим $\Phi(0, w) = \Phi_0(a, w) = \text{const}$ и из (11) имеем

$\Phi(0, w) = \Phi_0(a, w) = \Phi_0(0, w)$. В равенство (12) подставляя $t=1$, приходим к,

$$\Phi(a, w) = \sum_{k=0}^{\infty} \Phi_k(a, w) = \text{const}. \quad \text{Так как} \quad \Phi_k(a, w) = \sum_{l=k}^{\infty} P_{k,l}(a, w) \quad \text{— многочлен по } w$$

степени не выше чем k , то $\sum_{l=k}^{\infty} P_{k,l}(a, w) = P_{k,k}(a, w)$. Поэтому

$$\text{const} = \Phi(a, w) = \sum_{k=0}^{\infty} \Phi_k(a, w) = \sum_{k=0}^{\infty} P_{k,k}(a, w)$$

Следовательно, $P_{k,k}(a, w) = 0$ при $k > 0$. Отсюда, $\Phi_k(a, w) = 0$ при $k > 0$, поэтому из

(12) получим $\Phi(at, w) = \text{const}$ и $\frac{\partial^\beta \Phi(at, w)}{\partial w^\beta} = 0$ при $\|\beta\| > 0$ из которого при $t = 1$ получим нужное утверждение. Теорема доказана.

Следствие 1. Пусть функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейства L_a , $a \in B$. Тогда для любого фиксированного z , принадлежащего комплексной прямой $\gamma \cap B$, по переменной w справедливо

$$\Phi(z, w) = \text{const}, \quad \frac{\partial^\beta \Phi(z, w)}{\partial w^\beta} = 0 \quad \text{при } \|\beta\| > 0.$$

Доказательство вытекает из теорем 2 и 3.

Следствие 2. В условиях следствия 1 для любого фиксированного z ,

принадлежащего комплексной прямой $\gamma \cap B$, производные $\frac{\partial^\beta F(z)}{\partial z^\beta} = 0$, $\|\beta\| > 0$.

Доказательство вытекает от того, что $\Phi(z, \bar{z}) = F(z)$.

Теорема 4. Пусть функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейства $L_{c,d}$, $c, d \in B$. Тогда при фиксированном $|t| < 1$ по

переменной w имеют место равенства $\Phi(c + (d - c)t, w) = \text{const}$ и

$$\frac{\partial^\beta \Phi(c + (d - c)t, w)}{\partial w^\beta} = 0, \quad \|\beta\| > 0.$$

Доказательство. Пусть точки $c, d \in B$. Рассмотрим автоморфизм

$\varphi_c(z)$, для которой $\varphi_c(c) = 0$ и $\varphi_c(0) = c$. Пусть при этом автоморфизме точка d

переходит в некоторую точку $a = \varphi_c(d)$. Обозначим $f_c(\zeta) = f(\varphi_c(\zeta))$ и

$$\Phi_c(z, w) = \int_S f_c(\zeta) Q(z, w, \zeta) d\sigma(\zeta)$$

. Из равенства (7) имеем

$$\Phi(z, w) = \Phi_c(\varphi_c(z), \varphi_c(w)). \quad \text{Так как по условию теоремы } \Phi_c(0, \varphi_c(w)) = \text{const}, \quad \text{то}$$

$$\Phi(c, w) = \text{const}.$$

Покажем, что при автоморфизме $\varphi_c(z)$ комплексная прямая переходит в комплексную прямую. Действительно, пусть $z = c + (d - c)t$. Тогда $\langle z, c \rangle = |c|^2 + t(\langle d, \bar{c} \rangle - |c|^2)$ и

$$\varphi_c(c + (d - c)t) = t \frac{c(|c|^2 - \langle d, \bar{c} \rangle) - \sqrt{1 - |c|^2}(d|c|^2 - \langle d, \bar{c} \rangle c)}{|c|^2(1 - |c|^2 - t(\langle d, \bar{c} \rangle - |c|^2))}$$

При $t = 0$ получим $\varphi_c(c + (d - c)0) = \varphi_c(c) = 0$, а при $t = 1$

$$a = \varphi_c(c + (d - c)1) = \varphi_c(d) = \frac{c(|c|^2 - \langle d, \bar{c} \rangle) - \sqrt{1 - |c|^2}(d|c|^2 - \langle d, \bar{c} \rangle c)}{|c|^2(1 - \langle d, \bar{c} \rangle)}$$

В остальных точках t функция $\varphi_c(c + (d - c)t)$ имеет вид $\varphi_c(c + (d - c)t) = \frac{tg}{e_1 - e_2 t}$,

где g некоторый вектор из $\square^n$, а e_1, e_2 — единичные векторы. Поэтому $\varphi_c(c + (d - c)t)$ определяет комплексную прямую, проходящую через точки 0 и a .

По теореме 3 имеем $\Phi_c(ct, w) = \text{const}$, т.е. $\Phi(c + (d - c)t, w) = \text{const}$. Так как, функция $\Phi(c + (d - c)t, w) = \text{const}$, то все производные тоже равны нулю, т.е.

$$\frac{\partial^\beta \Phi(c + (d - c)t, w)}{\partial w^\beta} = 0$$

. Теорема доказана.

Следствие 3. В условиях теоремы 4 производные $\frac{\partial^\beta F(z)}{\partial \bar{z}^\beta} \Big|_{z=c+(d-c)t} = 0$ при $\|\beta\| > 0$.

Теорема 5. Пусть $n = 2$ и функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейств $L_{a,c,d}$, где $a, c, d \in B$ не лежат на одной

комплексной прямой в $\square^2$. Тогда $\frac{\partial^\beta \Phi(z, w)}{\partial w^\beta} = 0$ для любого $z \in B$ и $\|\beta\| > 0$, а $f(\zeta)$ голоморфно продолжается в B .

Доказательство. Переведем точку d автоморфизмом φ в точку 0 . При этом условия не компланарности относительно точек 0 , $\varphi(a)$ и $\varphi(c)$ сохраняются. Точки $\varphi(a)$ и $\varphi(c)$ мы снова обозначим через a и c .

Пусть $\tilde{z}$ – произвольная точка прямой $l_{a,c}$, тогда по теореме 4 имеем

$$\frac{\partial^\beta \Phi(\tilde{z}, w)}{\partial w^\beta} = 0 \quad \text{при } \|\beta\| > 0 \quad \text{А по теореме 1 и по теореме 3} \quad \frac{\partial^\beta \Phi(z, w)}{\partial w^\beta} = 0 \quad \text{для всех}$$

$$z \in l_{0,\tilde{z}}, \text{ т.е. для всех } z \text{ из некоторого открытого множества в } B. \text{ Поставив в последнее}$$

$$\text{равенство } w = \bar{z} \text{ и используя равенство (3), получим, что } \frac{\partial^\beta F(z)}{\partial \bar{z}^\beta} = 0. \quad \text{Так как точки}$$

$$0, a, c \text{ не лежат на одной комплексной прямой, то } \frac{\partial^\beta F(z)}{\partial \bar{z}^\beta} = 0 \quad \text{для всех точек } z \text{ из}$$

$$\text{некоторого открытого множества и, следовательно, во всех точках шара } B \text{ в силу}$$

$$\text{вещественной аналитичности функции } F(z). \text{ В частности, } \frac{\partial F(z)}{\partial \bar{z}_j} = 0 \quad \text{для любого}$$

$$z \in B \text{ и } j = 1, \dots, n, \text{ поэтому } F(z) \text{ голоморфна в } B, \text{ а значит, } f(\zeta) \text{ голоморфна}$$

$$\text{продолжается в } B. \text{ Теорема доказана.}$$

Из теоремы 5 следует, что в шаре $B \subset \square^2$ достаточным семейством комплексных прямых, для интегрируемой функции, заданной на границе шара, является множество $L_{a,c,d}$ где a, c, d – произвольные точки из шара, не лежащие на одной комплексной прямой.

Рассмотрим теперь общий случай пространства $\square^n$ и шара B в нем, $B \subset \square^n$. Обозначим через A множество точек $a_k \in B \subset \square^n$, $k = 1, \dots, n+1$, не лежащих на комплексной гиперплоскости в $\square^n$.

Теорема 6. Пусть функция $f \in L^p(S)$ обладает свойством одномерного голоморфного продолжения вдоль семейств $L_A = \cup \{L_{ak}, k = 1, 2, \dots, (n+1)\}$. Тогда для любого $z \in B$ и

$$\|\beta\| > 0 \quad \frac{\partial^\beta \Phi(z, w)}{\partial w^\beta} = 0 \quad \text{а } f(\zeta) \text{ голоморфно продолжается в } B.$$

Доказательство. Проведем доказательство индукцией по n . Основанием индукции является теорема 5 ($n = 2$). Предположим, что для всех размерностей $k < n$ теорема верна. Докажем для $k = n$. Не ограничивая общности, будем считать, что $a_{n+1} = 0$.

Рассмотрим комплексную плоскость Γ , проходящую через точки $a_1, a_2, \dots, a_n$. Ее размерность по условию теоремы равна $n - 1$ и $0 \notin \Gamma$. Пересечение $\Gamma \cap B$ является некоторым шаром в $\square^{n-1}$. Функция $f|_{\Gamma \cap S}$

интегрируема и обладает свойством голоморфного продолжения вдоль семейства L_{A_1} где

$$A_1 = a_1, a_2, \dots, a_n \text{ (см. [6]). По предположению индукции } \frac{\partial^\beta \Phi(z', w)}{\partial w^\beta} = 0 \text{ при } \|\beta\| > 0$$

для всех $z' \in \Gamma \cap B$. Соединяя точки $z' \in \Gamma$ с точкой 0, получим по теореме 3, что

$$\frac{\partial^\beta \Phi(z, w)}{\partial w^\beta} = 0 \text{ при } \|\beta\| > 0 \text{ для некоторого открытого множества в } B. \text{ Отсюда, как и в}$$

теореме 5, получаем, что $F(z)$ голоморфна в B , а значит, $f(\zeta)$ голоморфна продолжается в B . Теорема доказана.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Baracco L. Holomorphic extension from the sphere to the ball.// Journal of Mathematical Analysis and Applications, 2012. V. 388, №2, 760–762.
2. Кытманов А.М. Интеграл Бохнера-Мартинелли и его применения.// Новосибирск. Наука, 1992. С 238.
3. Кытманов А.М., Мысливец С.Г. Голоморфное продолжение функций вдоль конечных семейств комплексных прямых в шаре.// Журнал СФУ. Математика и физика, 2012, Т. 5, вып. 4. С 547-557.
4. Шабат Б.В. Введение в комплексный анализ.// Ч. 2. Функции многих переменных. Москва. Наука, 1985, С 320.
5. Рудин У. Теория функций в единичном шаре из // Москва. Мир, 1984.
6. Отемуратов Б.П. О функциях класса со свойством одномерного голоморфного продолжения.// Вестник КрасГУ. Сер. физ.мат.науки. Красноярск. 2006. №9. С. 95-100.

METHODS FOR SOLVING SOME TYPES OF INTEGRALS USING COMPLEX NUMBERS

Arzieva S.I.

NDKTU “Oliy matematika va AT” kafedrasi v.b. dotsenti

Tayanch so'zlar: integral, kompleks sonlar, differensial, noto'g'ri integral.

Ключевые слова: интеграл, комплексные числа, дифференциал, несобственный. интеграл.

Key words: Integral, complex numbers, differential, improper integral.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada biz sizga ma'lum turdagi integrallarni yechishning bir nechta usullarini ko'rsatamiz. Eng muhimi, bu usullardan ushbu turdagi boshqa qiyin integrallarga yechim topish uchun ham foydalanish mumkin.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье мы покажем вам несколько способов решения некоторых видов интегралов. Главное, что с помощью этих методов можно найти решения и других труднорешаемых интегралов этого типа.

SUMMARY:

In this article, we will show you several ways to solve some types of integrals. The main thing is that with the help of these methods we can find solutions to other integrals of this type that are difficult to solve.

In this article, we will consider an effective way to solve complex nonlinear integrals using complex numbers. We will also illustrate this example with the usual integration method. With this first method, we can also find solutions to some types of integrals that are difficult to solve. Given the following integral, we need to find a solution to it:

$$\int_z^{+\infty} \frac{dx}{\sqrt[4]{1-x^4}}.$$

First of all, according to binomial integration, we have:

$$\frac{m+1}{n} + p \in \mathbb{Z}$$

$$a + bx^{-n} = t^s.$$

Accordingly,

$$m = 0, \quad a = -1, \quad n = 4, \quad b = 1,$$

$$p = -\frac{1}{4},$$

$$s = 4, \quad t - \text{variable}$$

So, $0 \leq z \leq 1$ we look at, also

$$a + bx^{-n} = t^s$$

$$-1 + x^{-4} = t^4$$

$$x^{-4} = t^4 + 1$$

$$x = (t^4 + 1)^{-\frac{1}{4}}$$

Now let's find the differential sub-expression:

$$dx = -t^3(t^4 + 1)^{-\frac{5}{4}} dt.$$

$$t = \frac{\sqrt[4]{1-x^4}}{x}$$

$$z = (t^4 + 1)^{-\frac{1}{4}}$$

$$t^4 + 1 = z^{-4}$$

$$t^4 = z^{-4} - 1$$

$$t^4 = \frac{1}{z^4} - 1$$

$$t^4 = \frac{1 - z^4}{z^4}$$

$$t = \frac{\sqrt[4]{1 - z^4}}{z}$$

we can see that Using the above, we get the following

$$\begin{aligned} \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{1}{\sqrt[4]{1-x^4}} dx &= \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{-t^3(t^4+1)^{-\frac{5}{4}}}{\sqrt[4]{1-(t^4+1)^{-4}}} dt = \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{-t^3(t^4+1)^{-\frac{5}{4}}}{\sqrt[4]{1-\frac{1}{t^4+1}}} dt = \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{-t^3(t^4+1)^{-\frac{5}{4}}}{\sqrt[4]{\frac{t^4+1-1}{t^4+1}}} dt = \\ &= \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{-t^3(t^4+1)^{-\frac{5}{4}}}{\frac{t}{\sqrt[4]{t^4+1}}} dt = \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{-t^2 \sqrt[4]{t^4+1}}{\sqrt[4]{(t^4+1)^5}} dt = \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{-t^2}{t^4+1} dt \end{aligned}$$

Now we calculate the integral formed by the above substitutions:

$$\int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{t^2}{t^4+1} dt$$

First we find the complex roots of -1:

$$\begin{cases} c_1 = \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2} = e^{i\frac{\pi}{4}} \\ c_2 = -\frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2} = e^{i\frac{\pi}{4} + \frac{\pi}{2}} \\ c_3 = -\frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2} = e^{i\frac{\pi}{4} + \pi} \\ c_4 = \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2} = e^{i\frac{\pi}{4} + \frac{3\pi}{2}} \end{cases} \quad \begin{matrix} a_1 = \frac{\sqrt{2}}{2} & b_1 = \frac{\sqrt{2}}{2} \\ a_2 = -\frac{\sqrt{2}}{2} & b_2 = \frac{\sqrt{2}}{2} \\ a_3 = -\frac{\sqrt{2}}{2} & b_3 = -\frac{\sqrt{2}}{2} \\ a_4 = \frac{\sqrt{2}}{2} & b_4 = -\frac{\sqrt{2}}{2} \end{matrix}$$

$$\frac{A_1}{t-c_1} + \frac{A_2}{t-c_2} + \frac{A_3}{t-c_3} + \frac{A_4}{t-c_4} = \frac{t^2}{t^4+1}$$

using that,

$$\begin{aligned} & \frac{A_1}{t - \left(\frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)} + \frac{A_2}{t + \left(\frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)} + \frac{A_3}{t + \left(\frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)} + \frac{A_4}{t - \left(\frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)} = \frac{t^2}{t^4+1} \\ & \frac{A_1 \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) + A_2 \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) +}{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)} + \\ & \frac{A_3 \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) + A_4 \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)}{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right)} = \\ & = \frac{t^2}{t^4+1}. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & A_1 \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) + \\ & + A_2 \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) + \\ & + A_3 \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} + i\frac{\sqrt{2}}{2}\right) + \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 & + A_4 \left(t - \frac{\sqrt{2}}{2} - i \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} - i \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \left(t + \frac{\sqrt{2}}{2} + i \frac{\sqrt{2}}{2} \right) = t^2 \\
 & A_1 \left(t^3 + t^2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + it + \left(\frac{\sqrt{2}}{2} - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \right) + A_2 \left(t^3 + t^2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) - it + \left(\frac{\sqrt{2}}{2} + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \right) + \\
 & A_3 \left(t^3 - t^2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + it + \left(\frac{\sqrt{2}}{2} - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \right) + A_4 \left(t^3 - t^2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) - it - \left(\frac{\sqrt{2}}{2} + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \right) = t^2 \\
 & t^3 (A_1 + A_2 + A_3 + A_4) + t^2 \left(A_1 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + A_2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) - A_3 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) - A_4 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) \right) + \\
 & + t (A_1 i - A_2 i + A_3 i - A_4 i) + A_1 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + A_2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + A_3 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} - \frac{\sqrt{2}}{2} i \right) - A_4 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) = \\
 & = 0 \cdot t^3 + 1 \cdot t^2 + 0 \cdot t + 0.
 \end{aligned}$$

$$\begin{cases}
 A_1 + A_2 + A_3 + A_4 = 0 \\
 A_1 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + A_2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) - A_3 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) - A_4 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) = 1 \\
 A_1 i - A_2 i + A_3 i - A_4 i = 0 \\
 A_1 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i - \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + A_2 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) + A_3 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} - \frac{\sqrt{2}}{2} i \right) - A_4 \left(\frac{\sqrt{2}}{2} i + \frac{\sqrt{2}}{2} \right) = 0
 \end{cases}$$

We find that the roots of this equation are:

$$A_1 = -\frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}}, \quad A_2 = \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}}, \quad A_3 = \frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}}, \quad A_4 = -\frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}}.$$

So, $c = a + ib$ at $b \neq 0$,

$$\ln|x-c| + i \operatorname{arctg} \frac{x-a}{b}, \quad \ln|x-c| = \ln \sqrt{(x-a)^2 + b^2}.$$

Using the above formula, we get:

$$\begin{aligned}
 & \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[A_1 \ln|t-c_1| + A_1 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_1}{b_1} + A_2 \ln|t-c_2| + A_2 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_2}{b_2} \right] + \\
 & + \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[A_3 \ln|t-c_3| + A_3 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_3}{b_3} + A_4 \ln|t-c_4| + A_4 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_4}{b_4} \right] = \\
 & \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[A_1 \ln \sqrt{(t-a_1)^2 + b_1^2} + A_1 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_1}{b_1} + A_2 \ln \sqrt{(t-a_2)^2 + b_2^2} + A_2 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_2}{b_2} \right] +
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& + \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[A_3 \ln \sqrt{(t-a_3)^2 + b_3^2} + A_3 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_3}{b_3} + A_4 \ln \sqrt{(t-a_4)^2 + b_4^2} + A_4 i \operatorname{arctg} \frac{t-a_4}{b_4} \right] = \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[-\frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} - \frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} i \operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} + \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} + \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} i \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \right] + \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[\frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} + \frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} i \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} - \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} - \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} i \operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \right] \cdot \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[-\frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} + \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} + \frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} - \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} \ln \sqrt{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} \right] + \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[-\frac{i^2(i+1)}{4\sqrt{2}} \operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} + \frac{i^2(i-1)}{4\sqrt{2}} \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} - \frac{i^2(i+1)}{4\sqrt{2}} \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} + \frac{i^2(i-1)}{4\sqrt{2}} \operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \right] = \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[-\ln \sqrt{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} \cdot \left(\frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} + \frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} \right) + \ln \sqrt{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} \cdot \left(\frac{i(i-1)}{4\sqrt{2}} + \frac{i(i+1)}{4\sqrt{2}} \right) \right] + \\
& + \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[-\operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \cdot \left(\frac{i-1}{4\sqrt{2}} - \frac{i+1}{4\sqrt{2}} \right) - \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \cdot \left(\frac{i-1}{4\sqrt{2}} - \frac{i+1}{4\sqrt{2}} \right) \right] = \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[\frac{\sqrt{2}}{4} \ln \sqrt{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} - \frac{\sqrt{2}}{4} \ln \sqrt{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}} + \frac{\sqrt{2}}{4} \operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} + \frac{\sqrt{2}}{4} \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \right] = \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[\frac{\sqrt{2}}{4} \ln \sqrt{\frac{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}}{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \frac{1}{2}}} + \frac{\sqrt{2}}{4} \left(\operatorname{arctg} \frac{t - \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} + \operatorname{arctg} \frac{t + \frac{\sqrt{2}}{2}}{\frac{\sqrt{2}}{2}} \right) \right] = \\
& \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[\frac{\sqrt{2}}{4} \ln \sqrt{\frac{t^2 - \sqrt{2}t + 1}{t^2 + \sqrt{2}t + 1}} + \frac{\sqrt{2}}{4} \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2}t}{1-t^2} \right].
\end{aligned}$$

$\operatorname{arctg} x + \operatorname{arctg} y = \operatorname{arctg} \frac{x+y}{1-xy}$ using this formula, as a result:

$$\frac{\sqrt{2}}{4} \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left[\ln \sqrt{\frac{t^2 - \sqrt{2}t + 1}{t^2 + \sqrt{2}t + 1}} + \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2}t}{1-t^2} \right].$$

We make substitutions,

$$t = \frac{\sqrt[4]{1-x^4}}{x}$$

$$\frac{\sqrt{2}}{4} \int_z^{+\infty} \left[\ln \sqrt{\frac{\sqrt{1-x^4} - \sqrt{2} \cdot x \cdot \sqrt[4]{1-x^4} + x^2}{\sqrt{1-x^4} + \sqrt{2} \cdot x \cdot \sqrt[4]{1-x^4} + x^2}} + \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2} \cdot x \cdot \sqrt[4]{1-x^4}}{x^2 - \sqrt{1-x^4}} \right]$$

according to the Newton-Leibniz formula,

$$\begin{aligned} & \frac{\sqrt{2}}{4} \int_z^{+\infty} \left[\ln \sqrt{\frac{\sqrt{1-x^4} - \sqrt{2} \cdot x \cdot \sqrt[4]{1-x^4} + x^2}{\sqrt{1-x^4} + \sqrt{2} \cdot x \cdot \sqrt[4]{1-x^4} + x^2}} + \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2} \cdot x \cdot \sqrt[4]{1-x^4}}{x^2 - \sqrt{1-x^4}} \right] = \\ &= \frac{\sqrt{2}}{4} \left(0 + \frac{\pi}{2} - \ln \sqrt{\frac{\sqrt{1-z^4} + \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}{\sqrt{1-z^4} - \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}} - \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4}}{z^2 - \sqrt{1-z^4}} \right) = \\ &= \frac{\sqrt{2}}{4} \left(\ln \sqrt{\frac{\sqrt{1-z^4} - \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}{\sqrt{1-z^4} + \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}} - \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4}}{z^2 - \sqrt{1-z^4}} \right) + \frac{\sqrt{2}\pi}{8} \\ & \frac{\sqrt{2}}{4} \left(\ln \sqrt{\frac{\sqrt{1-z^4} - \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}{\sqrt{1-z^4} + \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}} - \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4}}{z^2 - \sqrt{1-z^4}} \right) + \frac{\sqrt{2}\pi}{8} \end{aligned}$$

Answer:

We see the same example in the second method:

$$\int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{t^2}{t^4 + 1} dt$$

so,

$$t = \frac{\sqrt[4]{1-y^4}}{y}$$

$$\begin{aligned} & \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{t^2 + 1 - 1}{t^4 + 1} dt = \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left(\frac{t^2 + 1}{t^4 + 1} - \frac{1}{t^4 + 1} \right) dt = \\ &= \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{t^2 + 1}{t^4 + 1} dt - \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{1}{t^4 + 1} dt = \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 &= \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{t^2 + 1}{(t^2 - \sqrt{2}t + 1)(t^2 + \sqrt{2}t + 1)} dt - \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \frac{\frac{1}{t^2}}{t^2 + \frac{1}{t^2}} dt = \\
 &= \frac{1}{2} \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left(\frac{1}{(t^2 - \sqrt{2}t + 1)} + \frac{1}{(t^2 + \sqrt{2}t + 1)} \right) dt - \\
 &\quad - \frac{1}{2} \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left(\frac{d\left(t - \frac{1}{t}\right)}{t^2 + \frac{1}{t^2}} - \frac{d\left(t + \frac{1}{t}\right)}{t^2 + \frac{1}{t^2}} \right) dt = \\
 &= \frac{1}{2} \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left(\frac{d\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)}{\left(t - \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \left(\frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2} + \frac{d\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)}{\left(t + \frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \left(\frac{\sqrt{2}}{2}\right)^2} \right) dt - \\
 &\quad - \frac{1}{2} \int_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \left(\frac{d\left(t - \frac{1}{t}\right)}{\left(t - \frac{1}{t}\right)^2 + (\sqrt{2})^2} - \frac{d\left(t + \frac{1}{t}\right)}{\left(t + \frac{1}{t}\right)^2 - (\sqrt{2})^2} \right) dt = \\
 &= \left(\frac{\sqrt{2}}{2} \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2}t}{1-t^2} - \frac{\sqrt{2}}{4} \operatorname{arctg} \frac{t^2-1}{\sqrt{2}t} + \frac{\sqrt{2}}{8} \ln \frac{t^2-\sqrt{2}t+1}{t^2+\sqrt{2}t+1} \right) \Big|_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \\
 &= \left(\frac{\sqrt{2}}{4} \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2}t}{1-t^2} + \frac{\sqrt{2}\pi}{8} + \frac{\sqrt{2}}{8} \ln \frac{t^2-\sqrt{2}t+1}{t^2+\sqrt{2}t+1} \right) \Big|_{\frac{\sqrt[4]{1-z^4}}{z}}^{+\infty} \\
 &= \frac{\sqrt{2}}{8} \ln \frac{\sqrt{1-z^4} + \sqrt{2}z\sqrt[4]{1-z^4} + z^2}{\sqrt{1-z^4} - \sqrt{2}z\sqrt[4]{1-z^4} + z^2} - \frac{\sqrt{2}}{4} \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2}z\sqrt[4]{1-z^4}}{z^2 - \sqrt{1-z^4}} + \frac{\sqrt{2}\pi}{8}. \\
 &\frac{\sqrt{2}}{4} \left(\ln \sqrt{\frac{\sqrt{1-z^4} - \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}{\sqrt{1-z^4} + \sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4} + z^2}} - \operatorname{arctg} \frac{\sqrt{2} \cdot z \cdot \sqrt[4]{1-z^4}}{z^2 - \sqrt{1-z^4}} \right) + \frac{\sqrt{2}\pi}{8}
 \end{aligned}$$

The results are the same in both methods. It is a bit more difficult to work with complex numbers, but most importantly, using this method 1, it is possible to calculate integrals with other exponents.

LITERATURE:

1. Soatov Yo.U. "Higher mathematics" -Tashkent, 1996.-p.223.
2. Dejen Ketema, "Applied mathematics" – Arba Minch University, 2016.-p.56

БАСЛАҰЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

ANA TILI HÁM OQIW SAWATLILIGI SABAQLARINDA OQIWSHILARDIŇ SÓYLEW KÓNLIKPESIN RAWAJLANDIRIWSHI FAKTORLAR

Xudaybergenova N.Q.

Ájiniyaz atındaǵı NMPI 2-basqış tayanış doktorantı

Tayanch soʻzlar: ogʻzaki nutq, yozma nutq, nutq koʻnikmalari, tinglash, yozish, fikrlash, tushunish, ertak, hikoya, lingvistik kompetensiya.

Ключевые слова: устная речь, письменная речь, речевые навыки, слушание, письмо, мышление, понимание, сказка, рассказ, лингвистическая компетенция.

Key words: oral speech, written speech, speech skills, listening, writing, thinking, comprehension, fairy tale, story, linguistic competence

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlangʻich sinf “Ona tili va oʻqish savodxonligi” darslarida oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutq koʻnikmalarini rivojlantiruvchi omillar koʻrib chiqiladi. Dars jarayonida turli oʻquv vositalaridan koʻrgazmali materiallar, video va audio resurslar, diafilmlar, shuningdek ertak va hikoyalar asosida ishlash, foydalanish oʻquvchilarning berilgan maʼlumotni tez va ongli ravishda oʻzlashtirishiga yordam berishi taʼkidlanadi. Shuningdek, ushbu metodlar kutilgan natijalarga erishishni taʼminlashi alohida qayd etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются факторы, способствующие развитию устных и письменных речевых навыков учащихся начальных классов на уроках «Родного языка и читательской грамотности». Отмечается, что использование на уроках различных учебных средств, таких как наглядные материалы, видео- и аудиоматериалы, диафильмы, а также пересказ сказок и рассказов, помогает учащимся быстрее и осознаннее усваивать информацию. Подчеркивается, что данные методы обеспечивают достижение ожидаемых результатов.

SUMMARY:

This article examines the factors that contribute to the development of oral and written speech skills of primary school students in the lessons of “Mother Tongue and Reading Literacy.” It highlights that the use of various teaching aids during lessons, such as visual materials, video and audio resources, filmstrips, as well as the narration of fairy tales and stories, helps students to acquire information more quickly and with better understanding. It is emphasized that these methods ensure the achievement of the expected learning outcomes.

Keyingi jillarda ana tili tálimi mazmunin jetilistiriw, oqıtıw metodikasın jańa basqışqa kóteriw, sabaqlıqlardıń jańa áwladın jaratıw boyınsha

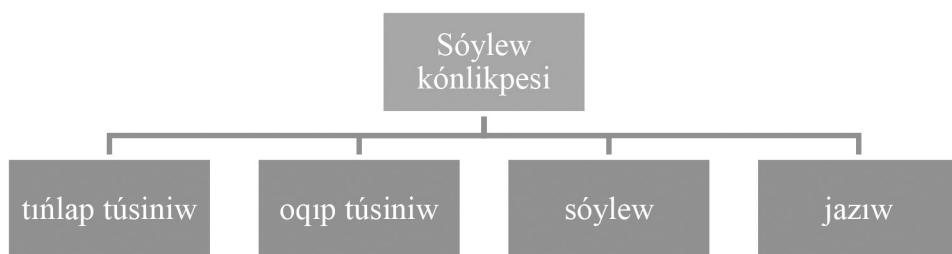
sistemalı ilimiy-ámeliy jumıslar etildi. 2017-jıldan baslap ana tili tálimine kompetenciyalıq jantasıwdıń engiziliwi, xalıqaralıq bahalaw baǵdarlamaları hám jáhannıń aldınǵı oqıtıw metodikaları tiykarında sóylewlik kónlikpe hám tájiriybelerdi rawajlandırıwǵa bólek itibar qaratılıp atırǵanı tálim mazmunı hám usılların qayta kórip shıǵıw zárúrligin júzege keltirdi.

Dúnya tájiriybesinde tán alınıp atırǵan til úyreniwge tiyisli oqıw, jazıw, tıńlap túsiniw, sóylew kónlikpeleri oqıwshınıń sóylew kompetenciyasın rawajlandırıw hám bahalaw imkaniyatın berip atırǵanı kópshilik mámleketlerde tán alınǵan. Elimizde shet tili boyınsha bilim-kónlikpelerdi bahalawda bul jantasıwǵa tiykarlanıw sistemalı jolǵa qoyıldı. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda bul shet el tájiriybesinen tuwrıdan-durıs paydalanıw múmkin. Mámleketimizde jasawshı basqa millet wákılleriniń qaraqalpaq tilin biliw dárejesi oqıw, jazıw, tıńlap túsiniw hám sóylewge qoyılǵan minimal talaplarǵa juwap berse, qaraqalpaq tili óz aldına qoyǵan sociallıq buyırtpanı orınlaǵan boladı. Xalıqaralıq tájiriybeden sheber paydalanǵan halda usı kónlikpelerdi beyimlestiriw kerek boladı, sebebi ana tilinde ápiwayı oqıy alıw yamasa jaza alıw, arnawlı bir pikirdi ápiwayı hám jay usılda sóylewdiń ózi jetkilikli emes.

Sol orında sóylew kónlikpesi hám lingvistikalıq kompetenciyanıń óz ara parqına barıw oqıw procesin durıs joybarlaw, onıń wazıypaları hám nátiyjeliligin ańlawda zárúrli áhmiyetke iye ekenligin aytpaqshımız.

Sóylew kónlikpesi – óz pikirin sóylew jaǵdayına sáykes túrde awızeki hám jazba túrde tuwrı, tegis ańlatıw, ózgeler pikirin túsiniw hám qatnas bildire alıw sheberligi.

Sóylew kónlikpesi tómendegilerden payda boladı. (1-suwret)

tıńlap túsiniw – esitilgen, vizual qabıl etilgen maǵlıwmat mazmunın ańlaw kónlikpesi/tájiriybesi bolıp, ol metod yamasa usıl emes;

oqıp túsiniw – verbal (hárip, sóz) jardeminde kórsetilgen tekst mazmunın túsiniw;

sóylew – pikirdi sóylew jaǵdayına iykemlestirip, awızeki formada tásirli bayanlaw kónlikpe/tájiriybesi;

jazıw – pikirdi jazba formada sóylew jaǵdayına sáykes túrde durıs hám mazmunlı ańlatıw kónlikpe/tájiriybesi.

Ana tili oqıtıw procesinde oqıtıwshınıń aldına qoyılǵan wazıypalardan biri mámleketlik tálim stardartında belgilengen talaplar tiykarında lingvistik hám sóylewiy kompetenciyalarnı rawajlandırıwdan ibarat. Sonı da aytıw kerek, aldı menen, lingvistikalıq kompetenciyalardı rawajlandırǵan halda sóylew kompetenciyalarınń strukturalıq kompetentlerdi (tıńlap túsiniw, sóylew, oqıw, jazıw) ósiriw kerek.

Sh. Yuldashevaniń pikiri boyınsha, “Belgili, tıńlap túsiniw quramalı sóylew iskerligi esaplanadı. Sebebi sóylewshiniń radio, magnitofon, televidenie arqalı yamasa baylanıs waqtında ańlatılǵan sóylewin tıńlawshı demde qabıl etip, mazmunın túsiniw, yadta saqlap qalıwı kerek. Bunday sóylewdi qaytadan oqıp alıw ushın múmkinshilik bolmaydı. Tıńlap túsiniw sóylew menen tıǵız baylanıslı. Tıńlap túsiniw kónlikpesi iyelengen bolsa, oqıwshıda sóylew kónlikpesi de jaqsı rawajlanadı” [1]. Ğalaba xabar quralları, sociallıq tarmaqlardaǵı pándi úyreniwge tiyisli túrli maǵlıwmatlardı oqıwshılar tıńlaydı hám de olarda anıq qıyallar hám oylaw rawajlansa, ol maǵlıwmattı qayta túsingen halda sóylep baylanıs ete aladı. Sóylewshiniń hámme informaciyasın, poetikalıq tekst tıńlaǵanda oqıwshı onı tolıq ańlamawı múmkin.

Qaraqalpaq tiline mámleketlik til dárejesiniń beriliwi ana tiline bolǵan qatnastı túpten ózgertti. Ana tili tálimi mazmunınıń jańalanıwı usı tarawda isleniwı kerek bolǵan jumıslar kólemin belgilep berdi.

Ğ.Hamroyev: “Mekteptiń baslawısh klasına óz ana tilinde sóylep turǵan balalar qabıl etiliwi, olardıń arqayın tıńlap túsiniwi itibarǵa alınsa, 0 dárejeden qalıplestiretuǵın kónlikpeler tek oqıw hám jazıw bolıp qaladı. Joqarı klaslarda bul da mashqala bolmaydı, sebebi oqıwshı sóylew, oqıw, tıńlap túsiniw hám jazıw kónlikpesine belgili mánide iye boladı. Tıńlap túsiniw, oqıp túsiniw, sóylew hám jazıw kónlikpeleri qanday da bir shet tilin oqıtıwda tiykar bolıp xızmet etiwı múmkin, sebebi qaraqalpaq oqıwshıları rus yamasa inglis tilinde usı kónlikpelerge iye bolmaydı, sabaq dawamında ózlestiredi. Biraq ana tili táliminde búgin oqıwshılar iyelewı kerek bolǵan sóylew kónlikpelerin anıqlap alıw mashqalası da bar.

Búgingi kúnde ana tilinde de shet tilin oqıtıwǵa qoyılatuǵın sóylew talapları qollanıwı atır, biraq bul bizińshe kútilgen nátiyjeni bermeydi. Tildiń tasıwshısı sıpatında esitip túsine alatuǵın, oqıy alatuǵın, sóyley alatuǵın, jaza alatuǵın oqıwshıń endi esitken xabardı, maǵlıwmattı (audio, video formadaǵı qosıq, taqmaq, ǵázzel, soraw) ańlaw; oqıǵan tekstiniń mazmunın túsiniw; qabıl etken maǵlıwmatları tiykarında ádebiy tilde durıs sóz sóylew hám óz

qatnasin mazmunli jazip bere aliw (shıǵarma) talapların qoyıw gerek. Bunday kónlikpelerdi rawajlandırıw, oqıw tapsırmaların salmaqlı reformatlawdı talap etedi” [2], - degen pikirdi alǵa qoyadı. Bizińshe de, ana tili tálimi tildin tasıwshılarına mektep sharayatında sóylewdi emes, sóz sóylewdi úyretiw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

Sóz sóylew bolsa sózlewshi tárepinen óz aldına tayarlıq talap etetuǵın, ádebiy til, kórkem oqıw qaǵıydalarına ámel etiletuǵın, maqsetli, arnawlı bir sistemaǵa iye sóylew bolıp tabıladı. Búgin mekteplerimizde oqıwshılar sóz sóylewge úyretilmeydi. Sol sebepli de oqıwshı biytanıs sóylew jaǵdaylarında, jıynalı, bayram, konfrenciya sıyaqlı ilajlarda toparǵa mazmunlı, logikalı hám tásirli sóylew túrinde pikirín bayanlap bere almaydı.

Durıs hám tásirli sóz sóylew ushın oqıwshıda zárúr sóz baylıǵı bolıwı gerek. Ğ.Hamroyev aytıp ótkenindey “Úzliksiz túrde túrli ibratlı tekstlerdi yadlatıw arqalı sóz baylıǵın asırıp barıw zárúr” [3].

Ámelde bolǵan Sh. Ábdinazimov, B. Qutlımuratov, Z. Ismaylova, P. Salieva, G. Qutlımuratova avtorlıǵındaǵı ulıwma bilim beriw mektepleriniń 2-klasları “Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı” sabaqlıǵı 2-bóliminde jeti bólimnen ibarat bolıp, onda birinshi bólim. «Jas ekonomist», II bólim. «Ilim hám texnologiyalar», III bólim. «Kewil hám til», IV bólim. «Tariyx ǵáziyneleri», V bólim. «Kórkem óner hám mádeniyat», VI bólim. «Huqıqlarımızdı bilemiz be? », VII bólim. «Oqıw jılı dawamında ótilgenlerdi tákirarlaw» oqıwshılardıń awızeki sóylewin rawajlandırıwǵa tiyisli ayırım oqıw tapsırmaları bar. Kórsetip ótilgen sabaqlıqtıń 7-beti 1-tapsırmada: Sorawlarǵa juwap beriń. 1. Arnawlı qusshılıq fabrikalarında qanday úy qusları baǵıp kóbeytiledi? 2. Sharwa qalay baǵıladı, qanday qadaǵalawda boladı? 3. Olardı ne ushın baǵıladı dep oylaysız? [4]. (3-suwret)

 2-tapsırma. Súwretten quslardıń atların tabıń.

Bul súwretler arqalı balada kórinisti awızeki túrde bayan etip, ondaǵı obrazlar mánilerin waqıya barısın óz betinshe sóylep beredi bunda oqıwshılarǵa kórgizbelilik yamasa multfilmlerdegi qaharmanlardan alǵan túsiniǵı boyınsha

quslardin atlarin tabadi, olarga sipatlamada berip otse boladi. Albette, sabaqlıqta berilgen oqıw tapsırmaları ránbáren formada hám orınlanatuǵın wazıypalar da soǵan sáykes túrde túrlishe.

Juwmaqlap aytqanda, ana tili sabaǵı barısında oqıwshılardı taza tema boyınsha keńnen túsinikke iye qılıw ushın audio, video yamasa diafilimler arqalı ertek yamasa gúrrińlerdi oqıtıwda paydalanıw joqarı nátiyjege iye bolamiz. Sebebi, oqıp úyreniwden kóre kóriw arqalı úyrenilgen bilim yamasa hádiyse insan sanasında uzaq múddetke saqlanıp qaldı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Sh.Sh. Yuldasheva Davlat tili ta'limida o'quvchilar nutqiy malakalarini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari. Ped. fan. nom. diss. –T.: 2008. –23–24 b.
2. G'.Hamroev Ona tilidan o'quv topshiriqlari ishlab chiqish metodikasi. Monografiya. Donishmand ziyosi. –Toshkent. 2021. 157 b.
3. G'.Hamroev Ona tili o'qitishning samarali usullari. Metodik qo'llanma. – Toshkent. Bayoz. 2018. 197 b
4. Ana tili ham oqıw sawatlılıǵı 1-bolim 2-klass ushın sabaqlıq / Sh. Abdinazimov [ham basqalar.]. – Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı, 2021. – 120 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA AMALIY METODLARNING O'RNINI VA AHAMIYATI

Shodiyev R.D.
p.f.d., professor
Mamadaliyeva S.E.
magistrant

Tayanch so'zlar: tafakkur, idrok, analiz, sintez, tushunish, kuzatish, amaliy metodlar, ijodkorlik.

Ключевые слова: мышление, восприятие, анализ, синтез, понимание, наблюдение, практические методы, творчество.

Key words: thinking, perception, analysis, synthesis, understanding, observation, practical methods, creativity.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish jarayonida amaliy metodlardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada o'quvchilarda mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi o'qitish usullarining samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, maqolada amaliy metodlardan foydalanishning nazariy asoslari, ularni dars jarayoniga integratsiya qilish yo'llari hamda o'qituvchining ijodiy yondashuvi muhim omil sifatida tahlil etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется педагогическое значение использования практических методов в процессе развития мышления учащихся начальных классов. В работе освещается эффективность методов обучения, способствующих формированию у школьников логического, критического и творческого мышления. Кроме того, рассматриваются теоретические основы применения практических методов, пути их эффективной интеграции в учебный процесс, а также творческий подход учителя как важный фактор развития мышления учащихся.

SUMMARY:

This article analyzes the pedagogical significance of using practical methods in the process of developing thinking skills among primary school students. The study highlights the effectiveness of teaching techniques that contribute to the formation of logical, critical, and creative thinking abilities in pupils. Furthermore, the theoretical foundations of applying practical methods, the ways of effectively integrating them into the educational process, and the teacher's creative approach are examined as essential factors in the development of students' thinking.

Inson atrof olamni nafaqat idrok etadi, balki uni tushunishga ham harakat qiladi. Tushunish – predmet va hodisalarning mohiyatigacha kirib borish, ulardagi eng muhim va asosiy jihatlarni bilishdir. Tushunish murakkab ruhiy bilish jarayoni bilan ta'minlanadi va u tafakkur deb ataladi.

Tafakkur – bilish jarayoni bo'lib, u psixologiyada inson tomonidan haqiqiylikni muhim bog'lanishlarini hamda munosobatlarini aks ettirilishi va umumlashtirilishi kabi aniqlanadi.

Tafakkur – atrof olamni miyada aks etishining oliy shakli bo'lib, u insonga xos bo'lgan eng murakkab ruhiy bilish jarayonidir [5;56-b].

Tafakkur - inson tomonidan ob'yektiv reallikni bilishning yuqori darajasidir. Idrok etish insonga predmetlarning alohida sifatlarini, aniq xossalarini to'g'ri aks ettirish imkonini beradi. Xotiraga tayangan holda, ular ob'yektlarni tanish uchun asos sifatida bizning faoliyatimiz va harakatlarimizni rejalashtirish uchun shakllantiruvchi material sifatida xizmat qiladi. Yuqorida qayd etilgan bilish jarayonlaridan farq qilgan holda, tafakkur - sirtida yotuvchi sezgi doirasidan chiqib, bizning bilim chegaralarimizni kengaytiradi. U bevosita idrok etishga berilmagan tomonlarni ochib beradi. Tafakkur – yangi muhim jihatlarni mustaqil izlash, ochish bilan bog'liq bo'lgan uzluksiz ruhiy jarayondir.

Pedagogik ensiklopediyalarda tafakkur deyilganda “real predmet va hodisalarni muhim xossalari, munosabat va bog'liqligini umumiy holda aks ettiruvchi, insonning bilish faolligi jarayonidir” deb tushuniladi. Shunday qilib, tafakkur-inson ongiga reallikni aks ettiruvchi, o'rganilayotgan ob'yektlar o'rtasida o'rnatilgan bog'liqlik va munosabatlarni xossalari hamda mohiyatini ochib beruvchi, umumlashtiruvchi bo'lgan eng yuqori jarayon ekan. [6;35-b].

Tafakkur jarayonida ichki va tashqi ta'sirlar asosida inson miya qobig'ida vaqtinchalik nerv bog'lanishlari paydo bo'ladiki, ular tafakkur jarayonining fiziologik mexanizmlaridir. Inson tafakkurining asosiy o'ziga xosligi - u tasodifiy hollardan alohida, real bog'lanishga asoslangan holatlarni nafaqat ajaratadi, balki undagi muhim zaruriy bog'liqliklarni aniqlash qobiliyatiga ham egadir. Insonning har qanday tafakkuri umumlashtirishlarda, birlikdan umumiylikka va umumiylikdan birlikka qarab borishda amalga oshadi.

Tafakkurning boshqa ruhiy jarayonlardan farqi shundan iboratki, ushbu faoliyat muammoli holatlardagi u yoki bu ko'rinishdagi masalalarni yechish bilan bog'liqdir. Buyumlar va hodisalar xossasi hamda ular orasidagi bog'lanishlar tafakkurda umumlashgan shaklda, qonunlar, mohiyatlar ko'rinishida aks etadi.

Tafakkur qiluvchi inson bilish faoliyatida nafaqat sub'yekt sifatida balki ob'yektga ham aylanadi. Insonning ruhiy holati shaxsiy va protsessual

aspektlarga bo'linadi. Tafakkur faoliyatining protsessual aspekti – analiz, sintez, umumlashtirishlar kabi ruhiy jarayonlar yordamida insonning tafakkur muammolarini yechishidir. Tafakkurning shaxsiy tomonlari – shunday holatlarda, ya'ni maxsus motivlarni va umuman insonning yechiladigan tafakkur muammolariga munosobati sifatida nomoyon bo'ladi. Agarda bu ikki aspektdan birinchisi tafakkurni jarayon sifatida tavsiflasa, ikkinchisi uni faoliyat sifatida tavsiflab, uning davomida insonning atrof olamga nisbatan aniq munosobati amalga oshadi [7;185-b].

Tafakkur ruhiy jarayon bo'lib, u atrof olamni umumlashgan holda bilishdir (inson ongida aks etishidir). Inson ongida aks etishining mohiyati: predmet va hodisalarning muhim va umumiydari; predmet va hodisalarning o'rtasidagi bog'lanishlar va munosobatlarning muhimlari. Bilim olishda tafakkur katta ahamiyat kasb etadi, sezgi va idrok etish tajribasi chegarasidan bevosita chiqish imkoniyatini beradi. Sezgi va idrok real dunyoning alohida hodisa va predmetlarini bevosita bilish imkoniyatlarini beradi.

Amaliyotga yoki nazariyaga yo'naltirilganligiga qarab, nazariy va amaliy tafakkur haqida gapirish mumkin. Nazariy tafakkurning ishi asosan umumiy qonuniyatlarni va rivojlanish prinsiplarini, haqiqiylikni boshqa hodisa va faktlarini topishga yo'naltirilgan. Amaliy tafakkurning ishi esa asosan har qanday masshtabdagi xususiy, konkret masalalarni yechishga yo'naltirilgan [5; 85-b].

Tabiiy fanlar ta'limida ob'yekt sifatida o'quv predmetining mazmuni xizmat qiladi, sub'yekt esa – bu mazmunni o'zlashtirishga yo'naltirilgan o'quvchi faoliyatidir. Ta'lim olish jarayonini o'qituvchi boshqara turib, ya'ni o'quvchining predmet mazmunini o'zlashtirishida, o'quvchiga bilishning ratsional usullari va vositalarini tanlashga yordam beradi. Ana shu sababdan maktab tabiiy fanlarni o'zlashtirilishida ta'lim metodlari tadbiq etilishi mumkin. Xaritalar, natural ob'yektlar va modellar, tabiatda kuzatish bilan ishlash – bular faoliyatning turlari bo'lib, tabiiy fanlarda tadqiqot faoliyati bilan ularning bog'liqligi ravshan. Shunday qilib, tabiiy ilmiy fanlarni o'qitish metodikasi sezilarli ravishda ta'lim metodlaridagi fanlar metodlarining didaktik moslashuvi hisobiga rivojlanadi[3;159-b].

Tabiiy fanlarda bilimlar manbasiga ko'ra, ta'lim metodlarini tasniflash, quyidagi metodlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi [2;175-b]:

1. Amaliy metodlar (tabiatdagi ob'yektlar va hodisalarni kuzatish, ular bilan tajriba o'tkazish).

2. Ko'rgazmali metodlar (ko'rgazmali ob'yektlar, turli ko'rgazmali qo'llanmalar bilan ishlash).

3. Og'zaki metodlar (hikoya, suhbat, dialog, ma'ruza).

Ko'rgazmali metodlar (kuzatish, kartinalarni tomosha qilish, modellarni nomoyish qilish, kinofilmlar, hujjatli filmlar) bolalarning bilish faoliyat imkoniyatlariga to'liqligicha mos keladi, tabiat haqida ularda yorqin, aniq tasavvurlarni shakllantirishga imkon beradi.

Sezgi organlari yordamida inson reallikni bevosita idrok etadi. Inson atrof olam haqidagi bilimlari juda tor doirada bo'lishi mumkin edi, agarda u faqat ko'rish, eshitish, hid bilish va boshqa analizatorlarning ko'rsatgichlari bilan chegaralansa. Dunyoni teran va keng bilish inson tafakkuri oldidagi imkoniyatlarni ochib beradi. Shunday qilib, tafakkur bilishda juda katta ahamiyat kasb etadi. U bilish chegaralarini kengaytiradi, sezgi va idrok etish tajribalari chegaralaridan bevosita chiqish imkoniyatlarini beradi. Tafakkur inson bevosita kuzatmayotgan, idrok etmayotgan voqelik haqida bilish va xulosa qilishga imkon beradi. U mazkur damda mavjud bo'lmagan hodisalar ro'y berishini oldindan ko'ra olishga imkon beradi. Tafakkur sezgi va idrokda ma'lumotlarni qayta ishlaydi, tafakkur ishining natijasi esa amaliyotda tekshirib ko'riladi va tadbqiq qilinadi. Idrok o'zaro bog'liqlik, tanlash, sub'yektivlik xususiyatiga ega bo'lib, o'quvchida nimaga qiziqish kuchli bo'lsa, shunga qarab intiladi. Qiziqishning mavjudligi o'quvchi tomonidan egallanishi lozim bo'lgan tabiat va jamiyat haqidagi bilimni o'zlashtirishni tezlashtiradi. Bir vaqtning o'zida bilish jarayonining faolligi ham o'quvchidagi qiziqishni o'stirishga samarali ta'sir etadi. Tabiat voqea-hodisalarini o'rganish jarayonida o'qituvchini samarali metodik usullardan, turli vositalardan foydalanish, ta'lim-tarbiyaviy ishlar jarayonida muammoli vaziyat yaratish boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiatni idrok etishida amaliy ta'sir etadi. Lekin bunday metodika ta'im hamma vaqt ham tabiatga, atrof-muhitga bo'lgan qiziqishni, muhabbatni bir xilda ta'minlamaydi. Ba'zi o'quvchilarda tabiat, jamiyat hodisalarini o'rganishga nisbatan befarqlik o'z holicha qolishi tabiiydir. Bunday holat idrok etishda o'zaro bog'liqlik tamoyilining mavjudligidan dalolat beradi. Buning asosida mavjud bilim, tajriba, tushuncha, tasavvur va ular asosida idrok qilish qonunlari, idrokning o'quvchi ongidagi tasavvurlar boyligi bilan aloqasi yotadi. Idrokning o'ziga xos ushbu xususiyatlarni sxematik ravishda quyidagicha izohlash mumkin:

His etish - idrok etish - tasavvur etish. Idrok etishning xarakterini hissiy sezgi organlari aniqlaydi. Bilish his qilishdan boshlanadi, lekin idrok bir vaqtning o'zida tasavvurlar yig'indisiga, o'zaro bog'liqlikning vujudga kelishiga ham bog'liq. O'zaro bog'liqlikning bo'lmasligi natijasida esa, o'quvchi tabiat hodisalarini ko'radi, ular bilan uchrashadi, lekin ularni mazmunan yaxlit tarzda

koʻrmaydi, ularni tinglaydi, lekin eshitmaydi, rivojlanish jarayonida ishtirok etmaydi. Shuning uchun oʻqituvchi oʻquvchilarning aniq imkoniyatlarini, qiziqishi, istak va hohishi, maylini, ehtiyojini hisobga olgan holda tabiat qonuniyatlarini oʻrganishga eʼtibor bersagina bola shaxsida tafakkurni shakllantirishda samarali natijalarga erishish tabiiy.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni oʻqitish metodikasi. Toshkent, Choʻlpon nomidagi nashriyat matbaa ijodiy uyi, 2005 y, 240 b.
2. Olimov Q.T. va boshqalar. Biologiya taʼlimi texnologiyalari. Toshkent, «Fan», 2004 y.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi, 2000 y.
4. Mamadinova, N.Ahmedova, M. Atrofimizdagi olam 1-sinf uchun darslik. -T. :Oʻqituvchi nashriyoti, 2019.-120 b.
5. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslikni oʻqitish. Toshkent, «Oʻqituvchi», 1992y.
6. Zikiryayev A., Azimov I., Yoʻldoshev R. Oʻquvchilar bilimini tekshirishda innovatsion texnologiyalar. «Xalq taʼlimi», 2001 y, №6 95-98 b.
7. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Innovatsion texnologiya markazi. Toshkent, 2002 y.
8. Isroilova B. Biologiyadan laboratoriya mashgʻulotlari. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun. Toshkent, «Oʻqituvchi», 2002 y.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Shomirzaev M.X.

*Termiz davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Aliboyeva D.G'.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

Tayanch so'zlar: ijodiy tafakkur, kichik maktab yoshi, boshlang'ich ta'lim, tafakkur jarayoni, pedagogik yondashuvlar, tasavvur, fantaziya, innovatsion metodlar, ijodkorlik, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, noan'anaviy yondashuv, muammo yechimi, o'yinli metodlar, didaktik vositalar, maktab psixologiyasi, bolaning shaxsiy rivojlanishi, dars jarayoni, ijodiy muhit, vizual materiallar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interaktiv metodlar, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, o'quvchini rag'batlantirish, o'qituvchining roli.

Ключевые слова: творческое мышление, младший школьный возраст, начальное образование, педагогические подходы, воображение, фантазия, инновационные методы, креативность, самостоятельное мышление, критическое мышление, нестандартное мышление, игровые методы, дидактические средства, психологическое развитие, визуальные материалы, цифровые технологии, роль учителя, обучение через творчество, развитие личности ребёнка.

Key words: creative thinking, primary school age, early education, pedagogical approaches, imagination, fantasy, innovative methods, creativity, independent thinking, critical thinking, non-standard solutions, game-based learning, didactic tools, psychological development, visual materials, digital technology, teacher's role, learning through creativity, child personality development.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ijodiy tafakkur tushunchasining mazmun-mohiyati, uning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar rivojlanishidagi o'rni hamda bu tafakkur turining asosiy xususiyatlari atroficha tahlil qilingan. Ayniqsa, maktabga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari, yoshga xos rivojlanish xususiyatlari bilan uzviy bog'liqligi ochib berilgan. Maqolada zamonaviy ta'lim tizimida ijodkorlikka yo'naltirilgan yondashuvlar, innovatsion metodlar, didaktik vositalar va interfaol metodlardan foydalanish orqali kichik yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash, noodatiy yechimlar topa olish, tasavvur qilish va fantaziya qilish qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligi asoslangan. Shuningdek, ijodiy tafakkurni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan mavjud muammolar, ularning sabab va oqibatlari tahlil etilib, bu boradagi samarali yechimlar taklif qilingan. Maqola umumiy o'rta ta'lim

maktablari boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar, pedagogika yo'nalishidagi talabalar hamda ota-onalar uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается сущность творческого мышления, его роль в развитии младших школьников, а также особенности формирования этого вида мышления в начальном возрасте. Особое внимание уделено психолого-педагогическим аспектам развития креативности у младших школьников, а также важности внедрения инновационных методов обучения, направленных на развитие самостоятельного мышления, нестандартного подхода к решению задач, способности к воображению и фантазии. Автор анализирует актуальные проблемы, препятствующие развитию творческого мышления у детей младшего школьного возраста, и предлагает практические решения для их устранения. Статья может быть полезна учителям начальных классов, педагогам, методистам, студентам педагогических направлений и родителям, заинтересованным во всестороннем развитии ребёнка.

SUMMARY:

This article explores the concept of creative thinking and its significance in the development of young schoolchildren, particularly at the primary education level. It analyzes the psychological and pedagogical foundations of fostering creativity in early childhood, emphasizing the importance of innovative teaching methods aimed at developing independent thinking, problem-solving abilities, imagination, and fantasy. The paper also discusses existing challenges that hinder the development of creative thinking in primary school students and offers practical solutions to overcome them. The content is useful for primary school teachers, educators, education methodologists, pedagogy students, and parents interested in supporting the holistic development of children.

Kirish. XXI asrda insoniyat taraqqiyoti, texnologik yutuqlar va raqamli dunyoning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga yangicha yondashuvlarni, ayniqsa, yosh avlod tafakkurini rivojlantirish masalasini kun tartibiga olib chiqmoqda. Bugungi globallashuv jarayonida mustaqil, ijodkor, yangilikka intiluvchan, o'z fikrini ochiq ifoda eta oladigan shaxsni shakllantirish - har bir davlatning, har bir jamiyatning dolzarb vazifalaridan biri sanaladi. Shu jihatdan olib qaralganda, boshlang'ich ta'lim bosqichi, xususan, kichik maktab yoshidagi o'quvchilar (7–10 yosh) bilan ishlash jarayoni alohida e'tiborni talab etadi. Zero, bu davr bola tafakkuri va dunyoqarashining shakllanishi, bilimlarni egallashga nisbatan ichki ehtiyojning ortishi, mustaqil fikrlashning boshlanishi davridir.

Shu munosabat bilan, mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar, ularning sabablari va bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va samarali pedagogik metodlarni qo'llashning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Ijodiy tafakkur va uning o'ziga xos jihatlari. Ijodiy tafakkur inson ongining eng yuqori shakllaridan biri bo'lib, yangi g'oyalarni ilgari surish, mavjud ma'lumotlarga tayanib yangilik yaratish, muammolarga noodatiy va original yechimlar topish qobiliyatini ifodalaydi. Ijodiy tafakkur bu faqat san'at, adabiyot yoki musiqa sohalariga xos bo'lgan hodisa emas, balki ilmiy,

texnikaviy, ijtimoiy va hatto kundalik hayotdagi faoliyatda ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikmadir. Insonda tug'ma ravishda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan bu qobiliyat, shuningdek, atrof-muhit, tarbiya, ta'lim, tajriba va amaliy mashg'ulotlar ta'sirida shakllanib, rivojlanadi.

Ijodiy tafakkurning asosiy o'ziga xos jihatlaridan biri bu – noan'anaviy yondashuvdir. Bu xususiyat insonni har bir muammoni yangicha, o'ziga xos ko'z bilan ko'rishga undaydi. Oddiy holatlardan ham yangilik izlash, tasavvur doirasini kengaytirish, mavjud narsalarning chegarasini buzish orqali yangi g'oyalarni kashf etish ijodiy tafakkurning ajralmas belgisidir. Bu jarayonda inson faqat bor narsani takrorlamaydi, balki mavjud bilimlarni yangicha talqin qiladi yoki ularning asosida yangilik yaratadi.

Shuningdek, ijodiy tafakkur mustaqil fikrlashga asoslanadi. Bunday fikrlash jarayonida shaxs stereotiplardan voz kechadi, o'z qarashlari va kuzatuvlari orqali xulosa chiqaradi. Bu esa o'z navbatida, bolaning shaxsiy pozitsiyasi va dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, kichik maktab yoshida bu ko'nikmaning rivojlanishi bolaning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo'lishiga zamin yaratadi.

Ijodiy tafakkurda tasavvur va fantaziya kuchli rol o'ynaydi. Bola real hayotda mavjud bo'lmagan hodisalarni o'z tasavvurida yaratadi, ularni tahlil qiladi va ular bilan bog'liq xulosalar chiqaradi. Masalan, "agar odamlar uchishni bilsa edi, nima bo'lardi?" kabi savollar bolani mantiqiy izlanishga, o'z fikrini asoslashga undaydi. Bu esa nafaqat ijodiy, balki tanqidiy tafakkurning ham shakllanishiga olib keladi.

Bundan tashqari, ijodiy tafakkur jarayoni emotsional faollik bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ijodkor inson, odatda, o'z ishiga mehr bilan yondashadi, u o'zini bu jarayonga to'liq bag'ishlaydi. Aynan shu hissiy sadoqat, hayrat va qiziqish ijodiy jarayonni ilhomlantiruvchi omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Ijodiy tafakkurda moslashuvchanlik ham muhim o'rin tutadi. Inson turli vaziyatlarda o'z fikrini o'zgartira olishi, boshqa qarashlarni qabul qila bilishi, turli yechimlarni solishtira olishi orqali o'z intellektual salohiyatini kengaytiradi. Bu esa ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish va yangi sharoitlarga tez moslashish imkonini beradi.

Ijodiy tafakkurning quyidagi asosiy o'ziga xos jihatlarini alohida ta'kidlash mumkin:

1. **Noodatiy yondashuvga intilish.** Ijodiy fikrlovchi bola muammoga bir nechta tomondan qarashni o'rganadi, har doim yangi yechim topishga intiladi. U doimiy "Nega?", "Agar bunday bo'lsa-chi?" degan savollarni berishga moyil bo'ladi.

2. **Tasavvur va fantaziyaning kuchliligi.** Ijodiy tafakkur tasavvursiz mavjud bo'la olmaydi. Bolalar ko'pincha real voqealarni o'z fantaziyasi bilan uyg'unlashtirib tasvirlaydi. Bu - tafakkurning ijodiylikining birinchi belgisi hisoblanadi.

3. **Muammoni original hal qilish.** O'quvchi ma'lum bir topshiriqqa bir nechta noodatiy, lekin mantiqan asosli yechimlar taklif etishi mumkin. Bu esa uning mustaqil va ijodiy fikrlay olish darajasini ko'rsatadi.

4. **Intellektual mustaqillik.** Ijodiy tafakkurga ega o'quvchi boshqa fikrlarga to'liq tayanmaydi, o'z qarashi va mulohazasini shakllantirishga harakat qiladi. Bu holat bola shaxsining rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Pedagoglar uchun bu jihatlarni anglash va rivojlantirish ustida ishlash nihoyatda muhimdir. Chunki ijodiy tafakkur - o'quvchining intellektual salohiyatini ro'yobga chiqaradigan asosiy omillardan biridir. Maktabda ijodiy muhit yaratilsa, o'quvchi faqat bilim egallabgina qolmay, balki bu bilimni hayotiy vaziyatlarda qanday qo'llashni ham o'rganadi.

Asosiy muammolar.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish - bu uzluksiz, murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u o'quvchi shaxsining intellektual va ruhiy jihatdan o'sishini ta'minlaydi. Ammo amaliyotda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda bu ko'nikmalarni rivojlantirishda qator muammolar mavjud. Ushbu muammolarni tizimlashtirish orqali ularni bartaraf etish yo'llarini izlash osonlashadi.

I. 1. An'anaviy ta'lim metodlarining ustunligi.

Maktablarda, ayniqsa boshlang'ich sinflarda ko'plab o'qituvchilar hanuzgacha an'anaviy, reproduktiv usullardan foydalanmoqda. Bu usullar o'quvchilarga tayyor bilimni berishga yo'naltirilgan bo'lib, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvga kam imkoniyat yaratadi. O'quvchilarning o'z fikrini ifoda etishiga, alternativ yechimlar taklif qilishiga sharoit bo'lmaydi.

II. 2. O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi pastligi

Ijodiy tafakkurni rivojlantirishda pedagogning o'rni beqiyosdir. Afsuski, barcha o'qituvchilar ham zamonaviy metod va texnologiyalarni, ayniqsa ijodiy yondashuvlarni chuqur o'zlashtirgan emas. Ko'pchilik o'qituvchilar darsni tez yakunlash, reja asosida o'tish, baho qo'yish kabi maqsadlarga e'tibor qaratib, o'quvchi shaxsining ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yetarlicha vaqt ajratmaydi.

III. 3. O'quv dasturlarining bir yoqlamaligi.

Boshlang'ich ta'lim uchun mo'ljallangan darsliklar va metodik materiallar ko'pincha faktlar, qoidalar, misollarni eslab qolish va yodlashga yo'naltirilgan. IJODIY topshiriqlar, ochiq savollar, muammoli vaziyatlar yetarlicha

kiritilmagan. Bu holat o'quvchilarni mustaqil fikrlashdan ko'ra, ko'proq takrorlashga undaydi.

IV. 4. Baholash tizimining motivatsiyani pasaytirishi.

Hozirgi baholash tizimi, ayniqsa kichik sinflarda, asosan aniq, to'g'ri javoblarga tayanadi. Har qanday noodatiy yondashuv, agar u umumiy "standart"dan chetga chiqsa, kam baholanishi mumkin. Bu esa o'quvchilarda ijodiy fikr bildirishga nisbatan qo'rquv va ishonchsizlik uyg'otadi.

V. 5. Ota-onalarning yetarli darajada qo'llab-quvvatlamasligi.

Ko'plab ota-onalar bolalarining ijodiy mashg'ulotlarga (chizish, hikoya yozish, rolli o'yinlar o'ynash) sarflaydigan vaqtini bekorchilik deb hisoblaydi. Ular farzandining test savollarini yaxshi bajarishini afzal ko'radi. Bu esa bolaning ijodkorlikka bo'lgan qiziqishini pasaytiradi.

VI. 6. Texnologik vositalardan biryoqlama foydalanish.

Raqamli texnologiyalarni o'qitishda to'g'ri ishlatish - ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq amaliyotda kompyuter, planshet yoki telefondan faqat tayyor ma'lumotni olish vositasi sifatida foydalaniladi. O'quvchini o'z g'oyasini raqamli vositalar orqali ifoda etishga o'rgatish hali keng yo'lga qo'yilmagan.

VII. 7. Maktabda ijodiy muhitning yetarli emasligi.

O'quvchilarning ijodiy tafakkuri asosan erkinlik, ochiqlik va rag'batlantirish orqali rivojlanadi. Afsuski, ko'pchilik boshlang'ich sinf sinfxonalari ijodiy faoliyat uchun moslashtirilmagan: didaktik materiallar, illyustratsiyalar, o'yinlar, teatr elementlari yetarli darajada mavjud emas.

Ushbu muammolarni anglash va tahlil qilish orqali ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan amaliy harakatlar qilish mumkin bo'ladi. Keyingi bo'limda aynan shu yo'nalishdagi **rivojlantirish yo'llari va takliflar** haqida fikr yuritiladi.

Rivojlantirish yo'llari

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish — bu o'ziga xos pedagogik yondashuv, ilg'or metodikalar va doimiy rag'batlantirishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchi, ota-ona va maktab muhitining uzviy hamkorligi zarur. Quyida ushbu yo'nalishda samarali bo'lgan asosiy yo'llar va metodlar bayon etiladi:

1. Muammoli ta'lim usullarini qo'llash.

Muammoli vaziyatlar asosida dars tashkil etish - o'quvchini mustaqil fikrlashga, savol berishga, izlanishga undaydi. O'qituvchi dars jarayonida oddiy faktlarni emas, balki o'ylash, solishtirish, tahlil qilish va taxmin qilishga asoslangan topshiriqlarni berishi lozim.

■ Masalan:

- “Agar yerda tortish kuchi bo‘lmasa, nima bo‘ladi?”
- “Erkin qush bo‘lsang, qayerga ucharding?”

Bu kabi ochiq savollar bolani kengroq fikrlashga undaydi.

2. O‘yinli va interaktiv metodlardan foydalanish.

Kichik maktab yoshi bolalarning asosiy faoliyati - bu o‘yin. Shu sababli, didaktik o‘yinlar, rolli mashg‘ulotlar, dramatik sahnalar, ijodiy topshiriqlar orqali dars tashkil etish ijodiy tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

■ Misollar:

- So‘zlardan ertak tuzish o‘yini
- Rolga kirish orqali hikoya aytish
- Muammoli vaziyatni sahnalashtirish

3. O‘quvchilarning mustaqil fikriga hurmat bilan yondashish.

Har qanday ijodiy fikr - hatto u to‘g‘ri bo‘lmasa ham - e‘tirof etilishi va rag‘batlantirilishi kerak. O‘quvchi o‘z fikrini bildirishdan qo‘rqmasligi uchun psixologik erkinlik muhitini yaratish zarur.

■ O‘qituvchi quyidagilarni amalda qo‘llashi lozim:

- "Sen qiziq fikr aytding, boshqa yechimlar ham bo‘lishi mumkinmi?"
- "Bu g‘oyang menga yoqdi, izohini ham ayta olasanmi?"

4. Tasviriy san‘at, musiqa va adabiyot orqali tafakkurni rag‘batlantirish.

Ijodiy tafakkur san‘at bilan chambarchas bog‘liq. She‘rlar, ertaklar, rasm chizish, qo‘shiq kuylash - bular bolani estetik fikrlashga, his qilishga va tasavvurini kengaytirishga xizmat qiladi.

■ Misollar:

- "Bu rasmda qanday kayfiyat bor deb o‘ylaysan?"
- "Agar bu she‘rga davom yozsang, qanday bo‘lardi?"

5. Differensial yondashuvni qo‘llash.

Har bir o‘quvchi individual shaxsdir. Shuning uchun ularning qiziqishi, bilim darajasi va tafakkuriga qarab individual topshiriqlar berish muhim. Bu, ayniqsa, ijodiy topshiriqlarda o‘z aksini topishi kerak.

■ Masalan:

- Kuchli o‘quvchilarga: Hikoyani davom ettirish
- O‘rtacha o‘quvchilarga: Ertak asosida rasm chizish
- Qiyin o‘zlashtiruvchilarga: Oddiy savollar bilan ertakning asosiy mazmunini aniqlash

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijodiy tafakkurni rivojlantirish - bu faqatgina bilim berish emas, balki o‘quvchining hayotga bo‘lgan qarashini, shaxsiy rivojlanishini, jamiyatda faol ishtirok etish qobiliyatini shakllantirishga xizmat

qiluvchi keng qamrovli tarbiyaviy va ta'limiy jarayondir. Ushbu yo'nalishga ongli va tizimli yondashish orqaligina biz ertangi kunning ijodkor, tashabbuskor va innovatsion fikrlovchi avlodini tarbiyalay olamiz.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan metodlar va yondashuvlar — muammoli ta'lim, o'yinli faoliyat, interaktiv mashg'ulotlar, san'at bilan integratsiyalashgan topshiriqlar, differensial yondashuv hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish orqali o'quvchilarni erkin, mustaqil va noodatiy fikrlashga yo'naltirish mumkin. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlik, bolaga nisbatan hurmat va e'tibor, uning har bir fikrini qadrlash ham bu jarayonning ajralmas qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-sonli Farmoni. — Elektron manba: www.lex.uz/docs/3412785.
2. G'aniyev T. T. Ona tilidan mashq bajarish jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirish. p.f.n. diss. — T.: 1991. — B.87, 96.
3. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. 1-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi 1-qism T.: “Yangi nashr” — 2021. — B.45
4. Aslanova O.P. Boshlang'ich cinf o'quvchilapida tafakkyp tezligini shakllantipishning pedagogik shapt-shapoitlapi. Ped.fanlari bo'yicha falacafa doktopi diccertatsiyaci avtopefepati. Namangan. 2020. — B.19.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI DIREKTORLARINING MENEJERLIK SALOHİYATINI TIZIMLI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI DASTURIY TA'MINOTNING O'RNI

Djumaniyazova N.Sh.

*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: innovatsion muhit, maktabgacha ta'lim, menejerlik rivojlantirish, ta'lim texnologiyalari, ijodkorlik, makon tashkil etish

Ключевые слова: инновационная среда, дошкольное образование, развитие менеджмента, образовательные технологии, творчество, организация пространства.

Key words: innovative environment, preschool education, management development, educational technologies, creativity, space organization.

РЕЗЮМЕ:

Maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlarning menejerlik salohiyatini tizimli rivojlantirishda raqamli dasturiy ta'minotning o'rni atroflicha yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье подробно раскрыта роль цифрового программного обеспечения в системном развитии менеджерского потенциала директоров дошкольных образовательных организаций.

SUMMARY:

This article examines in detail the role of digital software in the systematic development of the managerial potential of preschool directors.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari oldida turgan vazifalar nafaqat an'anaviy boshqaruv ko'nikmalarini, balki raqamli davr talab qilayotgan yangicha yondashuvlarni ham o'zlashtirishni taqozo qilmoqda. Rahbarlardan strategik fikrlash, innovatsion qarorlar qabul qilish, jamoani samarali boshqarish va resurslardan oqilona foydalanish talab qilinmoqda. Shu bilan birga, amaliyotda rahbarlarning menejerlik kompetensiyasini rivojlantirishda ko'plab muammolar uchraydi. Ularni samarali hal etish uchun tizimli yondashuv asosida raqamli dasturiy ta'minotdan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, menejerlik kompetensiyasi deganda rahbarning tashkilotni samarali boshqarishi, pedagogik jarayonni rivojlantirishi, o'zgaruvchan sharoitlarda

moslashuvchanlik ko'rsatishi, innovatsiyalarni tatbiq etishi va samarali ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yishi tushuniladi. Zamonaviy sharoitda bu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun raqamli dasturiy ta'minot vositalarini boshqaruv jarayoniga kiritish muhimdir.

Muammolar va ularning yechimlari raqamli dasturiy ta'minot orqali

Birinchi muammo - kasbiy tayyorgarlikning yetarli emasligi. Ko'plab rahbarlar boshqaruv nazariyasi va amaliyotini yetarli darajada o'zlashtirmagan. Bu jarayonda raqamli dasturiy ta'minot asosida ishlab chiqilgan onlayn kurslar, virtual treninglar va video darslar yordam beradi. Masalan, elektron platforma rahbarlarga istalgan vaqtda o'qish va o'z bilimini mustaqil ravishda boyitish imkoniyatini beradi.

Ikkinchi muammo - o'zgarishlarga qarshilik. Tajribali, ammo konservativ qarashlarga ega rahbarlar yangiliklarni qabul qilishda qiynaladilar. Raqamli dasturiy ta'minot bu jarayonda bosqichma-bosqich o'rgatish va "pilot loyihalar" orqali moslashuv imkonini yaratadi. Masalan, dasturiy mahsulotda "mentorlik bo'limi" bo'lib, ilg'or tajribaga ega rahbarlar o'z bilimlarini boshqalar bilan ulashishlari mumkin.

Uchinchi muammo - moliyaviy cheklovlar. Ko'plab MTTlarda byudjet imkoniyatlari chegaralangan, innovatsion loyihalarni joriy etish qiyin. Raqamli dasturiy ta'minot esa "freemium" modeli asosida ishlab chiqilishi mumkin: asosiy funksiyalar bepul, kengaytirilgan imkoniyatlar esa qo'shimcha mablag' evaziga taqdim etiladi. Bu hamma tashkilotlarga imkoniyat yaratadi.

To'rtinchi muammo - ma'muriy yuklama. Rahbarlarning vaqtining katta qismi hujjatlar, hisobotlar va byurokratik jarayonlarga sarflanadi. Raqamli dasturiy ta'minot bu jarayonni sezilarli darajada yengillashtiradi. Masalan, avtomatlashtirilgan hisobot moduli, elektron hujjat aylanishi va real vaqt monitoringi rahbarning asosiy e'tiborini strategik qarorlar va pedagogik jarayonlarga qaratish imkonini beradi.

Beshinchi muammo - raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar. Ba'zi rahbarlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalana olmaydilar. Bu masalada dasturiy ta'minot sodda interfeys, ko'rgazmali qo'llanmalar va texnik yordam xizmatlari bilan ta'minlanishi muhim. Masalan, foydalanuvchi uchun "virtual yordamchi" tizimi rahbarning savollariga tezkor javob beradi.

Raqamli dasturiy ta'minotdan foydalanish tizimli yondashuv asosida amalga oshirilganda, rahbarlarning menejerlik kompetensiyalari bosqichma-bosqich rivojlanadi. Avvalo, rahbarlar strategik fikrlashni rivojlantiradilar, chunki dasturiy mahsulot ularga real vaqt ma'lumotlari asosida qaror qabul qilish imkonini beradi. Keyinchalik ular innovatsion boshqaruv ko'nikmalarini egallaydilar: yangi texnologiyalarni tatbiq qilish orqali samaradorlikni oshiradilar. Shu bilan birga, rahbarlarning kommunikativ kompetensiyalari kuchayadi — ular otalar, pedagoglar va jamoatchilik bilan raqamli platformalar orqali samarali

muloqot o'rnatadilar. Eng muhimi, rahbarlarning resurslarni boshqarish qobiliyati yaxshilanadi, chunki dasturiy ta'minot byudjet, moddiy baza va xodimlar faoliyati ustidan aniq nazoratni ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining menejerlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida ko'plab muammolar uchraydi. Jumladan, boshqaruv faoliyatida strategik rejalashtirishning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan mexanizmlarning samarali ishlamasligi, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishda metodik ko'nikmalarning sustligi kabi holatlar kuzatiladi. Ushbu muammolarni samarali hal qilish uchun tizimli yondashuv qo'llanishi zarur.

Tizimli yondashuv shundan iboratki, u rahbarning boshqaruv faoliyatini yagona tizim sifatida ko'rib chiqadi va uning barcha komponentlari – maqsad, vazifalar, jarayon bosqichlari hamda natijalarni o'zaro uzviy bog'liq holda tashkil etadi. Bu yondashuv muammolarni alohida emas, balki kompleks tarzda yechishga imkon beradi.

Rahbarlarning menejerlik salohiyatini rivojlantirishda tizimli yondashuv asosida ishlab chiqilgan trening-moduli dasturiy ta'minot ilmiy-pedagogik jarayonni zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Mazkur dasturiy ta'minotning asosiy ishlash prinsipi quyidagi bosqichlarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, dasturiy ta'minot moduli tuzilishga ega bo'lib, rahbarlarning menejerlik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan alohida o'quv bloklarini o'z ichiga oladi. Har bir modul menejerlik faoliyatining muhim tarkibiy qismlarini – tashkiliy-boshqaruv ko'nikmalari, qaror qabul qilish texnologiyalari, jamoani boshqarish, kommunikativ kompetensiyalar hamda raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish mahoratini rivojlantirishga qaratilgan.

1-rasm. Rahbarlarning menejerlik salohiyatini tizimli rivojlantirish bo'yicha trening-moduli dasturiy ta'minot

Ikkinchidan, dasturiy ta'minot ishtirokchilarning mavjud menejerlik salohiyatini aniqlash uchun diagnostik vositalar bilan ta'minlanadi. Boshlang'ich baholash natijalariga ko'ra rahbarlar uchun individual rivojlanish yo'l xaritasi ishlab chiqiladi. Bu esa o'quv jarayonini individuallashtirishga imkon yaratadi.

Uchinchidan, o'quv jarayoni interaktiv shaklda tashkil etilib, nazariy bilimlar amaliy topshiriqlar, keys-stadilar, simulyatsiya mashqlari va muammoli vaziyatlarni yechish orqali mustahkamlanadi. Shuningdek, dasturiy ta'minotda sun'iy intellekt asosida maslahat tizimidan foydalanish rahbarlarning o'zaro tajriba almashuvi va muammolarga yechim topishini qo'llab-quvvatlaydi.

To'rtinchidan, dasturiy ta'minot monitoring va baholash mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Har bir modul yakunida oraliq testlar va amaliy topshiriqlar orqali natijalar baholanadi hamda rahbarning menejerlik kompetensiyasi profili shakllantiriladi. Ushbu profil keyingi rivojlanish bosqichlarini belgilashda metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Beshinchidan, dasturiy ta'minot amaliy qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib, rahbarlarga o'quv jarayonida o'zlashtirilgan bilimlarni real boshqaruv faoliyatida sinovdan o'tkazish uchun amaliy topshiriqlar paketi taqdim etiladi. Natijalar tizim tomonidan qayd etilib, rahbarning uzluksiz rivojlanishi ta'minlanadi.

Oltinchidan, dasturiy ta'minotning yangilanish mexanizmi rahbarlarning menejerlik salohiyatini zamon talablari va innovatsion boshqaruv yondashuvlariga muvofiq ravishda rivojlantirishni kafolatlaydi.

Umumiy qilib aytganda, trening-modulli dasturiy ta'minot rahbarlarning menejerlik salohiyatini tizimli rivojlantirishda modullilik, individuallashtirish, interaktivlik, monitoring, amaliy qo'llash va uzluksiz rivojlanish prinsiplari asosida faoliyat yuritadi. Ushbu mexanizm maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining kasbiy salohiyatini oshirish hamda ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'tarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. International Journal on Integrated Education. <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE/article/view/828>
2. Development Of Managerial Skills Of Pre-School Directors. <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/download/7496/9854/9092>
3. Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities. https://www.researchgate.net/publication/355591238_pedagogical_conditions_for_the_formation_of_leadership_qualities_of_future_heads_of_preschool_education_institutions
4. Mechanisms for Creating Pedagogical Conditions to Develop. <https://www.inlibrary.uz/index.php/ijp/article/view/105536>
5. Pedagogical Conditions for Directing Students to Managerial.
6. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor o'rinbosarlarining menejerlik ko'nikmalarini shakllantirishning zamonaviy talablari. https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha_talim_tashkilotlari_direktor_o_rinbosarlarining_menejerlik_ko_nikmalarini_shakllantirishning_zamonaviy_talablari

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING INTELEKTUAL FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY-MA'NAVIY MEROSIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Xoligova P.A.

TerDPI Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili kafedراسi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: boshlang'ich sinf, milliy qadriyatlar, milliy meros, ma'naviyat, milliy urf-odat, pedagogika, an'analar, badiiy adabiyot. xalq og'zaki ijodi, integratsiyalashgan darslar, kretivlik, halollik, insonparvarlok, vatanparvarlik.

Ключевые слова: начальная школа, национальные ценности, национальное наследие, духовность, национальные обычаи, педагогика, традиции, художественная литература, народное устное творчество, интегрированные уроки, креативность, честность, гуманизм, патриотизм.

Key words: primary school, national values, national heritage, spirituality, national customs, pedagogy, traditions, fiction literature, folklore, integrated lessons, creativity, honesty, humanism, patriotism.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan tub islohotlar mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi ham insonning moddiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bunday mashaqqatli murakkab yo'lda bizga doimo mash'ala bo'ladigan, yo'limizni charog'on yoritib turadigan ota-onalarimiz, bobolarimiz, ajdodlarimizning ibratli hayot saboqlari, o'gitlari mavjud. Milliy qadriyatlarni tiklash, ma'naviyatni yuksaltirish, shu jumladan sharqona odob-axloq an'alariga e'tiborni kuchaytirish kabi masalalarga katta e'tibor qaratish to'g'risida maqolada qimmatli fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается суть проводимых сегодня в нашей стране коренных реформ, направленных на воспитание молодого поколения как духовно зрелых и интеллектуально развитых личностей. Главная цель осуществляемых реформ — защита материальных и духовных интересов человека. На этом сложном и трудном пути нас всегда освещают и направляют примерная жизнь и наставления наших родителей, дедов и предков. В статье приведены ценные мысли о таких вопросах, как возрождение национальных ценностей, повышение духовности, а также усиление внимания к восточным нравственным и этическим традициям.

SUMMARY:

This article discusses the essence of the fundamental reforms being carried out in our country today, which are aimed at nurturing the younger generation to become spiritually mature and

intellectually capable individuals. The main goal of these reforms is to protect both the material and spiritual interests of human beings. On this challenging and complex path, we are constantly guided and enlightened by the exemplary life lessons and wise advice of our parents, grandparents, and ancestors. The article presents valuable ideas on issues such as the restoration of national values, the promotion of spirituality, and the enhancement of attention to Eastern moral and ethical traditions.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zbek xalqining tarixiy, milliy-ma'naviy merosidan qadriyatlaridan oqilona foydalanish orqali ularda faollikni oshirish o'quvchilarining ma'naviy madaniyatini shakllantirish, milliy qadriyatlarimizga hurmat bilan qarash uslubiyatini ishlab chiqish shu jarayonning samaradorligini ta'minlovchi strategiyani ishlab chiqishni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining xulq namunasi, ma'naviy harakati, muloqotga kirishish jarayoni samarasi o'qituvchi va o'quvchining o'z faoliyatlariga munosabatlari bilan belgilanadi. O'zbek xalqining intellektual merosini tarixiy taraqqiyot bosqichlari asosida o'rganish, tarbiyaviy mohiyatidan ta'sirlanish va amaliy faoliyatda ularni qo'llash, umuminsoniy qadriyatlar darajasiga ko'tarilishini ta'minlash, insoniyat sivilizatsiyasida shaxs va jamiyat ma'naviy madaniyatini tarbiyalashdagi ahamiyatiga haqqoniy baho berish ta'lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilari bo'lmish o'qituvchi- o'quvchilardan kreativlikni talab qiladi. Kreativ o'qituvchi moddiy va ma'naviy-ilmiy merosni targ'ib qilishda boshlang'ich sinf o'quvchisining ma'naviy madaniyatini shakllantirishdagi imkoniyatlaridan mohirona foydalanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining ma'naviy ilmiy merosini shakllantirishning muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchi kreativlik omillariga ham bog'liq.

Bu omillarni harakatlantiruvchi shartlar mavjud bo'lib, ular:

- o'qituvchining umumpedagogik va maxsus ixtisoslik bo'yicha chuqur bilimi;
- kompetentligi;
- o'quvchilar bilan o'zaro do'stona muloqotga kirishish madaniyati;
- ma'naviy madaniyat darajasi;
- ta'lim-tarbiyaning samarali metodlarini tanlay olishi;
- natijani bashorat qila olishi va pedagogik faoliyatni shunga asoslanib loyihalashi;
- qiziqish doirasining kengligi;
- oilada sharoitni yaratilganligi;
- maktab jamoasidagi o'rni;
- ma'naviy qadriyatlarni o'rganish va kompetensiyaviy yondashuvi kabilar.

O'qituvchi yuqoridagi kreativlik omillarini egallaganligi natijasida o'quvchi ajdodlar tarixi, adabiyoti, san'ati, an'analari va urf-odatlar haqida chuqur va puxta asosli bilim oladi. O'quvchilar egallagan bilimlari asosida ma'naviy qadriyatlarning mohiyati va mazmunini tahlil etish, qiyosiy o'rganish, xulosa chiqarish, uzluksizligini ta'minlashda faol nuqtai nazarda bo'lishga o'rganadi; ajdodlar madaniy merosi asosida mantiqiy fikr doirasi kengayadi, ta'lim-tarbiyaga yaxlit munosabat paydo bo'ladi; savodxonlik darajasi o'sadi; ma'naviy qadriyatlarni maktabda, oilada, bo'sh vaqtda chuqur o'rganishga ehtiyoj asosida faollik, ijodkorlik; tashabbuskorlik shakllanadi; turli ijodiy ishlarga qiziqishi ortadi. Bu xususiyatlarning shakllanishi o'quvchining kreativlik omillariga ham bog'liq bo'lib, u qator ijobiy sifat belgilari bilan xarakterlanadi.

Ajdodlarimizning milliy-ma'naviy merosini o'rganishda har bir mashg'ulot, tarbiyaviy tadbir o'quvchilar ongida ma'naviy madaniyatning yagona ilmiy manzarasi haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishi, shaxsiy hayotda, jamiyatda o'z o'rnini topishga erishishi; milliy ma'naviy madaniyat tizimi tarbiyaviy mohiyatini anglab yetish salohiyatiga ega bo'lishi; o'z ma'naviy faoliyatining natijalarini tasavvur qilishga o'rgatishi; tabiat va jamiyat, inson va u yashaydigan muhit haqida ilmiy bilim bilan qurollanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Milliy-ma'naviy merosni shakllantirish maqsad va vazifalarini ijobiy hal etishda mashg'ulotlarning xarakteriga mos ma'naviy muhit yaratish uchun barcha tamoyillarga tayanish talab etiladi. Chunki, o'qituvchi va o'quvchi hamkorligidagi faoliyat jarayoni shu faoliyatning samaradorligini oshiruvchi, ularning ma'naviy talab va ehtiyojlarini qondiruvchi muhit yaratilishini taqozo etadi.

Bunday ma'naviy muhit uchun o'qituvchi bilim saviyasining o'quvchilar talabigamosligi; o'qituvchi uslubiyatidagi rang-baranglik; o'qituvchi va o'quvchi, maktab pedagogik jamoasi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarning sofligi; maktabning moddiy va ma'naviy bazasi (kutubxona fondi, o'quv zallarining mavjudligi, ko'rgazmali qurollar, texnika vositalari bilan ta'minlanishi va h.k.); o'quvchi oilasining ma'naviy muhiti (oilada a'zolarining o'zaro munosabatlari, bo'sh vaqtni tashkil etishga e'tibor va h.k.) kabilar muhim rol o'ynaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zbek xalqining milliy ma'naviy merosini o'rgatishga yo'naltirilgan darsning maqbul andozasi, faoliyatni tashkil etish negizi hisoblangan uchlik asosida yaratiladi. O'qituvchi va o'quvchi ma'naviy faoliyati (ma'naviy muhit, ya'ni dars jarayonida) uchun asosiy yo'llanma, reja, dastur, darslik, o'quv qo'llanmalarining (ta'lim mazmuni) mazmuni intellektual meros asosida boyitilishi boshlang'ich sinf o'quvchilariga ilmiy-madaniy merosni o'rgatishda tayanch nuqta vazifasini bajaradi.

Dars jarayonini tashkil etishning ikkinchi tomoni o'qituvchi madaniyati va kompetentligi bilan bog'liq bo'lib, u dasturda va darslikda berilgan ilmiy bilim tizimini o'quvchiga yetkazish bilan cheklanib qolmay, balki u shu bilimlar tizimidagi materiallar dalillarga tayangan holda va hayotiy tajriba asosida bayon etadi. Har bir darsning asosiy maqsadi o'quvchini faqat ilmiy bilim bilan qurollantirishdan iborat bo'libgina qolmay, balki bilim o'quvchi tomonidan yakka tartibda mustaqil ravishda egallanishi ham lozim, bu o'rinda asosiy maqsad badiiy yoki xalq san'ati, diniy, xalq pedagogikasi manbalari asosida ma'naviy- axloqiy bilim olishni tashkil etish va uni rivojlantirishga ahamiyat berish zarurdir.

Barcha shakldagi darslar jarayonida o'quvchilarni faollashtirishda o'zbek milliy- ma'naviy merosini shakllantirishdagi og'zaki bayon qilish, savol-javob, munozarali vaziyat yaratish, mustaqil ishlash, didaktik o'yinlardan foydalanish, manba bilan ishlash, yozma ishlardan foydalanish, diagramma va jadvallar tuzish kabi usullardan foydalanib amalga oshirilishi lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi turli usullar bilan mavzu mohiyatini ochib beradigan asosiy g'oya negizida qator o'zbek xalqining milliy-ma'naviy merosi dinamikasi bilan tanishish orqali, ularda xalqimiz qadimdan ulug'lab kelayotgan insoniy fazilatlar shakllanib boradi va o'z navbatida milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash kabi axloqiy fazilatlar shakllanadi. Masalan, o'qish darslarida berilgan ertaklar mavzusi orqali o'zbek xalqining o'ziga xos insonparvarlik, sabr-irodalilik va saxovatlilik qadriyatlarining mohiyatini o'quvchi ongida shakllantirishda ularning mazmunini ochib beruvchi qator manbalarga ham to'xtaladi. O'quvchi dars jarayonida qanoat negizida – ozga ham, ko'pga ham, og'irlikka ham, xursandchilikka ham ko'nikish, sabr qilish, nafsni tiyish ekanligi; ochko'zlik – qanoatsizlik, sabrsizlik, natijasi insonlar o'rtasida mehr-oqibatni yo'qolishi, do'stlik, birodarlik, muruvvat me'yorini belgilovchi hislat, yoshlar o'rtasidagi sabrsizlik, ochko'zlik, jaholatning tub negizlari va ularni bartaraf etish yo'llarini izlab topish haqida ma'lumot oladi.

O'qituvchi ushbu intellektual meros mohiyatini ochib berishda avvalo, qanoat, insonparvarlik, saxovat tushunchalari dinamikasiga murojaat etish orqali pedagogik faoliyatni samarali tashkil etadi. Bu dinamikaga quyidagilar asos bo'la oladi: insonparvarlik, qanoat, saxovat – ezgulikdir (ezgu fikr, ezgu amal, ezgu so'z "Avesto"). Hadislarda bular – mehr-muruvvatli, komil inson uchun asosiy mezon bo'lib, ularning negizida ilmlilik, adolatparvarlik, tenglik, do'stlik, birodarlik mujassamlashgan (Sharq allomalari Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va b.q.); sharq xalqlariga xos barcha yuksak fazilatlar milliy g'urur, o'zlikni namoyon etish kaliti bo'lib xizmat qiladi

(Klassik adiblar: Yusuf Xos Hojib, Sa'diy, Umar Hayyom, Alisher Navoiy, Bobur va b.q.).

Insonparvarlik, qanoat, saxovat qadriyatlarining bu dinamik holati qadimgi yozma yodgorliklar, xalq tajribasi, xalq og'zaki ijodi manbalari, diniy ta'limot, Sharq mutafakkirlari ma'naviy merosi, klassik adabiyot namunalariga asoslangan holda o'quvchi ongiga singdirilishi lozim. Xalqimizning asrlar davomida yaratib qoldirgan intellektual meroslarga hurmat, mehr-oqibat hissi shakllanadi. Bu ma'naviy ehtiyojning o'sishi o'quvchilar bilan yakka va jamoa tartibida ularning faoliyatini kuzatish orqali aniqlanadi.

Milliy qadriyatlar bolaning hissiy dunyosiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xalq ertaklari va dostonlaridagi qahramonlar orqali u yaxshilik va yomonlikni farqlashni, ezgulikka intilishni o'rganadi. Maqollar esa qisqa va lo'nda shaklda hayotiy tajriba beradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, milliy qo'shiqlar, raqslar va san'at asarlari orqali estetik did shakllanadi. Bu esa bolani go'zallikka, uygu'nlikka va tinchlikka intilishga o'rgatadi.

Boshlang'ich sinfo'quvchilarining ilmiy dunyoqarashini uning aqliy, axloqiy, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik, estetik, badiiy, shuningdek, bugungi kun uchun dolzarb bo'lgan intellektual salohiyatligi kabi ko'p qirrali tarkibiy qismlarini yaxlit jarayon sifatida amalga oshirishni taqozo etadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida intellektual merosning tarkibiy qismlari o'quvchi ongiga ta'lim-tarbiya va butun faoliyati davomida o'zaro birlik va aloqadorlikda singdiriladi. Ayni vaqtda shuni ham nazarda tutish kerakki, intellektual meros tarkibiy qismlarining o'quvchi ongi va faoliyatiga ta'sir darajasi, ularning mazmuni, mohiyati va xarakterli xususiyatlariga bog'liqdir. Shuningdek, ayrim shaxsning intellektual salohiyati darajasi, avvalo, uning aqliy kamoloti bilan belgilanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, aqliy salohiyat ko'p jihatdan o'quvchining faollik darajasini namoyon qilish bilan belgilanadi. Shuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarida faollikni oshirish, bu borada milliy-ma'naviy merosdan keng ko'lamda foydalanish va unung pedagogik imkoniyatlarini ta'lim tarbiya jarayoniga to'g'ri qo'llash murabbiylardan doimo izlanishni talab etadi.

O'quvchining aqliy madaniyati jamiyat va tabiat qonun-qoidalari, hodisalar, bu hodisalarning bir-birlari bilan bog'liqligi, insoniyat hayoti, turmush tarzi, jamiyat taraqqiyoti haqidagi ilmiy bilimlarni o'zlashtirish, yaxlit idrok etish, takrorlash, tasavvur va tafakkur etish ruhiy holatlar jarayonida shakllanadi. Ilmiy bilimlar asosida kishilarning kundalik turmushida namoyon bo'ladigan ma'naviy fazilatlarining mohiyati chuqur anglab yetiladi va ongli ravishda ularga amal qilinadi. Chuqur bilim, malaka va ko'nikma ma'naviy madaniyatning barcha qirralarini o'quvchi ma'naviy ongi va faoliyatida shakllanishida asos

bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy-nazariy bilim asosida o'quvchida insonparvarlik, sadoqat, qanoat, mehr-muhabbat, adolatparvarlik, nafosat, dunyoqarash, e'tiqod, mehnatga ijobiy munosabat, din va bid'atni bir- biridan farqlash, tabiatga muhabbat, burch va huquqni anglash kabi yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlar shakllanib boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ilmiy bilimlar zahirida umuminsoniy va milliy madaniy merosining mohiyatini chuqur anglab yetadi, uni idrok etish, tafakkur qilish, xulosalar chiqarish asosida tabiat va jamiyat qonuniyatlariga haqqoniy munosabati paydo bo'ladi. O'quvchidagi bu munosabat ongli ravishda amalga oshiriladi. Faoliyatni ongli va ilmiy asosda tashkil etish aqliy madaniyatning yuqori ko'rsatkichidir.

O'quvchining, o'zbek xalqining, intellektual milliy-ma'naviy merosdan bahramand bo'lmog'i, o'z tarixi, adabiyoti, san'ati, ma'naviy-ruhiy qadriyatlari, dinini puxta bilish asosida o'zligini anglashi, vatan, xalq, millat manfaatlari uchun mas'ullik, milliy g'ururining shakllanishi aqliy madaniyatining sifat o'lchovlari hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining milliy-ma'naviy madaniyati asosan o'quv fanlarini o'rganish jarayonida shakllanadi. Milliy-ma'naviy madaniyat ma'naviy madaniyatning boshqa tarkibiy qismlarini shakllanishida tayanch bo'lim hisoblanadi. O'quvchining kamolotida axloqiy milliy-ma'naviy madaniyatning ahamiyati benihoya katta. Milliy-ma'naviy-madaniyat, axloqiy bilimlar, malaka va ko'nikmalar, axloq qoidolari yordamida o'quvchining xulq-atvori, hatti-harakatlarini boshqarish tizimidir. Milliy-ma'naviy madaniyat o'quvchining ko'p qirrali faoliyati davomida shakllanib va takomillashib boradi.

O'zbek xalqining milliy-ma'naviy merosining ko'rinishlari, uning qirralari va namoyon bo'lish shakllari xilma-xil. Insonparvarlik, halollik, tashabbuskorlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, erksevarlik, faollik, ijodkorlik, haqiqatgo'ylik, mas'uliyatlilik, saxiylik, kamtarlik, poklik va shu kabi qator muhim tushunchalar axloqiy madaniyat tushunchalaridir. Bundan tashqari ota boblarimiz tomonidan bizgacha yetib kelgan asor-u atiqalar, noyob kitoblar shular jumlasidan. Yuqoridagi xislatlar faoliyat jarayonida ma'naviy madaniyatning boshqa madaniyat qirralari bilan birgalikda o'quvchi ongi va xulqiga ta'sir etadi.

Milliy-ma'naviy merosning negizini axloqiy madaniyat tashkil etadi. Axloqiy ong o'quvchi ijodiy faoliyatida o'z ifodasini topadi. Uning mezonini axloqiy bilim, axloq normalari, axloqiy tafakkur hisoblanadi. O'quvchining axloqiy ongi uning xulq-atvorida mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, haqiqatgo'ylik, adolatparvarlik va boshqa yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni

namoyon etadi. Shuning uchun milliy-ma'naviy merosni muhim vazifalaridan biri axloqiy ongni yuqori pog'onaga ko'tarishdir. Shu boisdan axloqiy ongning yetukligiga erishish uzoq davom etadigan va murakkab jarayon bo'lib, u insoniyat qo'lga kiritgan barcha axloqiy-ma'naviy yutuqlarni o'zlashtirish va shu bilan bir qatorda, muayyan sharoit taqozo etgan muammolarni bartaraf etish jarayonida amalga oshadi.

Ma'naviyat so'ziga to'xtalsak, arab tilidan olingan bo'lib "ma'nolar majmui" ma'nosini anglatadi. Kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmuidir. Ma'naviyat-insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi. Ilg'or millat va rivojlangan davlat bo'lishning zaruriy shartlaridan biri – boy, ilg'or ma'naviyatga ega bo'lishdir. Faqat moddiy jihatdan boy hamda ilg'or bo'lish jamiyat norasoligining muhim ko'rsatkichidir. Prezident I. Karimov ma'naviyat va ma'rifatni ko'tarish, targ'ib qilish, boyitish, aholining keng doirasiga yoyib, har bir fuqaroning yuksak ma'naviy darajasini ta'min etishni eng dolzarb masalalardan biri deb qayd etib qayta-qayta uqtirmoqda. Milliy so'zi millat so'zini negizi hisoblanib, millat xalq degan ma'noni anglatadi. Milliy meros keng qamrovli tushuncha bo'lib, ko'p hollarda milliy ongning mahsuli hisoblanadi. Milliy ong esa bevosita har bir millat yoki elatning uzoq tarixiy etnogenez davri, turmush tarzi, iqtisodiy ishlab chiqarish usuli, diniy e'tiqodlari, madaniyati boshqa xalqlarning bevosita ta'siri tufayli shakllangan dunyoqarashi, iqtisodiy, siyosiy-ijtimoiy va madaniy–ma'naviy sohalarda faollik darajasi. Millat–kishilarning barqaror tarixiy birligi, umum iqtisodiy turmush hamda til birligi, madaniyati, ongi va ruhiyatining o'ziga hosligi zaminida qaror topgan ijtimoiy taraqqiyot shaklidir.

Milliy-ma'naviy merosga hurmat o'quvchining aniq maqsadini ko'zlab, doimiy, izchil uyushtirilgan faoliyati, jamiyat a'zolarining o'zaro madaniy munosabatlari, o'zaro ishonchlari, aloqalari zahirida maydonga keladigan holatdir. Axloqiy madaniyatning ma'naviy poydevori bo'lib, uning asosiy mezonini axloqiy bilimdir. Bilimlar ishonchga aylangan taqdirdagina xulqni tartibga solib turadi. Haqiqiy axloqiy ishonch o'quvchining axloq normalari, xulq-atvorini shakllantirishga olib keladi. Faoliyatga ishonch esa ongning uzoq muddatli faoliyati natijasida uning yuksak mahsuloti sifatida yuzaga keladi. Axloqiy madaniyatning shakllanishi axloqiy bilimning axloqiy ishonchiga, uning amaliyotiga o'tishi jarayonidan iborat bo'lib, bu jarayon uzluksiz xarakterga ega.

Milliy-ma'naviy meros faoliyatdan tashqarida munosabatlarsiz bo'lishi mumkin emas. Demak, milliy-ma'naviy madaniyatlik o'quvchining xulqi va hatti-harakati orqali namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda:

- axloqiy ong, axloqiy sifat, axloqiy odat, axloqiy faoliyat boshlang'ich sinf o'quvchisi milliy-ma'naviy madaniyatini shakllantirishning muhim belgilarini tashkil etadi;
- milliy madaniy meros o'quvchining butun hayoti va faoliyati jarayonida rivojlanadi va mazmunan boyib, shakllanib boradi;
- milliy madaniy meros boshlang'ich sinf o'quvchisi faoliyatiga doimiy izchil, sekin-asta singdirib borilgandagina u ijobiy natija beradi.

O'quvchining axloqiy ong va tafakkuri estetik his-tuyg'ulari bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Estetik did, kundalik hayotdagi go'zallikni his etish, undan zavqlanish, tabiatdagi nafosatni tushunish va uni idrok qilish ma'naviy madaniyatlikning mezonlaridan hisoblanadi. O'quvchining estetik madaniyati voqea-hodisalarni nafis va nozik idrok etishdan boshlanadi. Estetik idrok etish jamiyat va tabiatdagi voqea-hodisalarni tanlab idrok etishdan iboratdir. Turli-tuman axborotlarni tanlash asosida o'quvchi ongida uning his-tuyg'ularini qo'zg'aydigan, unda huzur, quvonch, g'amginlik yoki boshqa holatlarni vujudga keltiradigan narsa va hodisalarning timsollari yaratiladi. O'quvchining estetik madaniyati yuqori bosqichga ko'tarilishidan estetik his muhim o'rinni egallaydi. Estetik his insonni o'rab turgan muhitga munosabatining asosiy shakli bo'lib, hayot haqiqatini o'zlashtirishning, ijodiy fikrlash qobiliyatini ta'minlashning asosiy bosqichidir. Estetik his o'quvchining aqliy rivojlanishiga, bilim doirasining shakllanishiga, ijodiy qobiliyatining rivojlanishiga ta'sir etadi. Estetik his orqali o'quvchida ijobiy maqsadlar paydo bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari voqea-hodisalar, san'at va adabiyot asarlaridan estetik zavq olishi uchun u go'zallikni his eta bilishi, undan ta'sirlanishi, hayot go'zalligi, ijodiy badiiy yutuqlardan ilhomlanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Buning uchun o'quvchi, avvalo, adabiyotni, san'atni bilishning ikkita eng muhim – adabiyot, san'at asarini bevosita idrok etish va uni baholash kabi tomonlariga alohida e'tibor berishi zarur.

Ma'naviy manbaalarni estetik bilish jarayonida o'quvchida estetik did, estetik g'oya, go'zallikdan estetik zavqlanish qobiliyati shakllanadi. Estetik his o'quvchida estetik didni paydo qiladi. Psixologik nuqtai nazardan estetik did hissiy va aqliy turmush tarzini uzviy bog'lab turuvchi shaxsning qobiliyatidir. O'quvchining estetik didi uning o'rtoqlari, jamoasi, oila a'zolari, jamoatchilikning xulq-atvori, hatti-harakatlari, muloqot madaniyati, milliy, umuminsoniy qadriyatlarga munosabatlarida namoyon bo'ladi. Estetik

madaniyatning asosini tashkil qiladigan estetik idrok, estetik hissiyot, estetik did, qarashlar, ishonch, talab kabi belgilari estetik g'oya uchun manbaa bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi ma'naviy ehtiyoj, talab, qiziqishni qondirish asosida milliy-ma'naviy merosni o'rgatishning muhim usullaridan biri dars jarayonida ilmiy manbalarning maxsus tahlilini uyushtirish muhim jarayonlardan biri ekanligini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak bo'ladi. Shu bois har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars jarayonida milliy-ma'naviy merosdan ijodkorona foydalanib, yosh avlod qalbiga milliy o'zlikni, qadriyat va g'ururni singdirishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S.Komilova "Yoshlar tarbiyasida ilmiy merosimizning o'rni" T., "Mehnat" 2000 yil.
2. O.Tursunov, S.Jamalov "Yoshlar tarbiyasida qadriyatlarimizning roli". T., "Sharq". 2000 yil.
3. E.Xoliqov, M.Lafasov, M.Rustamov "Merosimiz ildizlari" T., "Ma'naviyat" 2008 yil.
4. A.Sirojiddinov, M.Lafasov "Yoshlarni intellektual salohiyatini oshirish" T., "O'zbekiston" 2008 yil.
5. Холиқова П. А. Миллий-маънавий меросни эъозлаш ва унинг мазмун моҳиятини ёшлар онгига сингдириш //Academic research in educational sciences. – 2023. – Т. 5. – №. NUU Conference 2. – С. 842-847.
6. Khalikova P. The formation of spiritual and moral virtues in the education of a perfect human being in the works of oriental thinkers //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. B5. – С. 355-35

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ONA TILI DARSLARINI MODELLASHTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI VA METODIK IMKONIYATLARI

Qulmuminov O.S.

Termiz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: modellashirish, didaktik model, boshlang'ich ta'lim, ona tili darslari, metodik imkoniyatlar, o'quv jarayoni, pedagogik texnologiya, kreativ ko'nikmalar, o'quvchi faoliyati, ta'lim samaradorligi, interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, o'quv materialini tizimlashtirish, innovatsion ta'lim, dars dizayni.

Ключевые слова: моделирование, дидактическая модель, начальное образование, уроки родного языка, методические возможности, учебный процесс, педагогическая технология, творческие навыки, деятельность учащегося, эффективность обучения, интерактивные методы, компетентностный подход, систематизация учебного материала, инновационное образование, дизайн урока.

Key words: modeling, didactic model, primary education, native language lessons, methodological opportunities, learning process, pedagogical technology, creative skills, student activity, educational effectiveness, interactive methods, competency-based approach, systematization of learning materials, innovative education, lesson design.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda ona tili darslarini modellashirishning didaktik asoslari, mazmuni va uning o'quv jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Modellashirish ta'lim jarayonini ilmiy asosda loyihalash, o'quvchi faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etish, dars samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiya sifatida talqin etiladi. Maqolada modellashirishning nazariy-metodologik manbalari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh-psixologik xususiyatlari nuqtai nazaridan qo'llash imkoniyatlari, shuningdek, ona tili darslari uchun moslashtirilgan didaktik modellarning tuzilishi batafsil tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрываются дидактические основы, содержание и значимость моделирования уроков родного языка в начальном образовании. Моделирование рассматривается как инновационная педагогическая технология, направленная на научно обоснованное проектирование учебного процесса, поэтапную организацию деятельности учащихся и повышение эффективности урока. В работе подробно анализируются теоретико-методологические источники моделирования, возможности его применения с учётом возрастно-психологических особенностей младших школьников, а также структура дидактических моделей, адаптированных для уроков родного языка.

SUMMARY:

The article examines the didactic foundations, content, and significance of modeling native language lessons in primary education. Modeling is interpreted as an innovative pedagogical

technology aimed at scientifically grounded design of the learning process, step-by-step organization of student activity, and enhancement of lesson effectiveness. The study provides a detailed analysis of the theoretical and methodological sources of modeling, the possibilities of its application considering the age-psychological characteristics of primary school pupils, and the structure of didactic models adapted for native language lessons.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimidan yangicha yondashuvlarni, xususan, o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishni talab qilmoqda. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ona tilida savodxonlik, nutq madaniyati, tafakkur va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilganda samaradorlik yanada ortadi. Shu nuqtai nazardan, ona tili darslarini modellashtirish ta'limning mazmuni, shakli va metodikasini yangi bosqichga ko'taruvchi muhim didaktik jarayon sifatida e'tirof etilmoqda.

Modellashtirish - bu o'quv jarayonining tarkibiy qismlarini tizimli holda loyihalash, darsning maqsadi, mazmuni, metodlari va baholash mezonlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni oldindan ko'rish va boshqarish imkonini beruvchi pedagogik texnologiya sanaladi. U o'quvchi faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etish, o'quv materialini mantiqiy tizimga solish, o'qituvchining metodik rejalashtirishini optimallashtirish hamda dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh-psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan didaktik modellardan foydalanish o'quvchilarning til o'rganish motivatsiyasini kuchaytiradi, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi va mustaqil o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi.

So'nggi yillarda ta'lim jarayonida modellashtirish texnologiyasidan foydalanish bo'yicha ilmiy izlanishlar faollashgan bo'lsa-da, aynan boshlang'ich ta'limning ona tili darslariga moslashtirilgan, yosh xususiyatlarini hisobga olgan didaktik modellarni ishlab chiqish va metodik jihatdan asoslash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa o'qituvchilarga dars jarayonini yanada samarali rejalashtirish, integrativ o'qitish usullaridan foydalanish, o'quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirishga keng imkoniyat yaratadi.

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda ona tili darslarini modellashtirishning nazariy-didaktik asoslari, uning metodik imkoniyatlari, amaliy qo'llash mexanizmlari hamda samaradorlik ko'rsatkichlari ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, modellashtirish orqali o'quvchilarning kreativ ko'nikmalarini rivojlantirish, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish va o'quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etish bo'yicha amaliy xulosalar taqdim etiladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. Ushbu tadqiqotning asosiy obyektni boshlang'ich ta'limda ona tili darslarining mazmuni, metodik tuzilishi va didaktik modellashtirish jarayonlari tashkil etadi. Boshlang'ich sinflarda ona

tili o'qitish jarayoni o'zining o'ziga xos psixologik-pedagogik xususiyatlari, o'quvchilarning yosh davri imkoniyatlari, til materialining murakkablik darajasi va o'qituvchining metodik yondashuviga ko'ra boshqacha yuksak tizimlilikni talab etadi. Shu bois, modellashtirish texnologiyasidan foydalanish, avvalo, ta'limning strukturaviy jihatlarini, darsning didaktik komponentlarini, o'quvchi faoliyatining ketma-ketligi va o'qituvchi rahbarligining ilmiy asoslarini qayta ko'rib chiqish zaruriyatini tug'diradi. Tadqiqot obyektining dolzarbligi shundan iboratki, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda o'quv faoliyatini aniq maqsadlar asosida tashkil etish, ko'nikma va malakalarni bosqichma-bosqich shakllantirish, o'qitish jarayoniga tizimli yondashish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillari hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'limda ona tili o'quv predmetining vazifalari keng: o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish, savodxonlikni mustahkamlash, tilning leksik-grammatik tizimi haqida boshlang'ich tasavvurlar berish, matn bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirish, shuningdek, kreativ fikrlashni rag'batlantirish. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda modellashtirish texnologiyasi o'qituvchiga o'quv faoliyatini oldindan loyihalash, uni soddadan murakkabga tomon yo'naltirilgan izchil tizimga solish, har bir dars bo'g'inini o'zaro bog'liq komponentlar sifatida ko'rish imkonini beradi. Tadqiqot obyektining yana bir muhim jihati shundaki, modellashtirish nafaqat dars jarayonini, balki o'quvchi faoliyatini boshqarish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. U dars maqsadlarini aniq belgilash, o'quv jarayonini konseptual asosda tashkil etish, topshiriqlarni o'quvchining rivojlanish darajasiga moslashtirish va ta'lim natijalarini monitoring qilish imkonini yaratadi.

Tadqiqotning predmeti sifatida modellashtirishning boshlang'ich ta'lim ona tili darslaridagi amaliy qo'llanishi, uning didaktik samaradorligi, metodik imkoniyatlari hamda o'quvchilarning kreativ ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri o'rganildi. Predmetning tanlanishi bejiz emas, chunki boshlang'ich sinflarda ona tili darslari o'quvchilarning umumiy tafakkuri, nutq madaniyati va mantiqiy fikr yuritishi shakllanadigan asosiy bosqichdir. Bu esa mazkur jarayonni boshqarishda modellashtirish texnologiyalaridan samarali foydalanish metodikasini ishlab chiqishni talab etadi.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar ilmiy natijalarning ishonchliligi, tahliliy yondashuvning to'liqligi va xulosalarning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qiladi. Avvalo, nazariy tadqiqot metodlari yordamida modellashtirishning mohiyati, didaktik asoslari, pedagogik innovatsiyalardagi o'rni va boshlang'ich ta'lim metodikasidagi ahamiyati chuqur o'rganildi. Mazkur bosqichda mahalliy

va xorijiy pedagogika fanidagi ilmiy tadqiqotlar, didaktika va metodika sohasiga taalluqli monografiyalar, maqolalar, ta'lim jarayonini loyihalashga oid nazariy ishlanmalar tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlarni solishtirish va umumlashtirish orqali modellashtirishning pedagogik jarayonga tatbiq etish imkoniyatlari, u orqali o'quvchilarda mahsuldor o'quv faoliyatini shakllantirish mexanizmlari aniqlashtirildi.

Shuningdek, tizimli yondashuv metodidan foydalanilib, ona tili darsining maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita va baholash komponentlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan didaktik tizim sifatida ko'rib chiqildi. Tizimli tahlil modellashtirish jarayonida darsning har bir elementi alohida, shu bilan birga bir butun yagona tizim sifatida ishlashini ko'rsatdi. Konstruktiv tahlil metodi asosida esa o'quvchini faol subyektga aylantiruvchi modellashtirish jarayonining didaktik modeli ishlab chiqildi, uning bosqichlari, funksiyalari va o'quv jarayonidagi roli aniqlashtirildi.

Tadqiqotning amaliy qismida pedagogik kuzatuv metodi qo'llanilib, boshlang'ich sinflarda ona tili darslarining amaldagi holati, o'qituvchining dars jarayonini tashkil etish uslubi, o'quvchilarning faol ishtiroki va o'zlashtirishdagi muammolar o'rganildi. Kuzatuv natijalari modellashtirish texnologiyasini joriy etish zarur bo'lgan metodik kamchiliklarni aniqlash imkonini berdi. Suhbat va intervyu metodlari orqali o'qituvchilar, metodistlar va boshlang'ich sinf rahbarlarining modellashtirish bo'yicha fikrlari, amaliy tajribalari, ehtiyoj va takliflari yig'ildi. Bu ma'lumotlar modellashtirishning amaliy qo'llanishiga oid xulosalarni aniqlashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Tadqiqotning yana bir muhim metodlaridan biri - pedagogik eksperiment bo'lib, u modellashtirish asosida ishlab chiqilgan didaktik modelning real o'quv jarayonidagi samaradorligini aniqlashga qaratildi. Eksperiment davomida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalaridagi o'zgarishlar, ayniqsa, kreativ fikrlash, o'zlashtirish darajasi, mustaqil ishlash ko'nikmalari tahlil qilindi. Eksperiment natijalari diagnostik metodlar yordamida qayd etildi va statistik tahlil orqali ishonchligi tekshirildi. Statistik metodlar o'quvchilarning rivojlanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish, tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Modellashtirish jarayonida didaktik dizayn, pedagogik model yaratish, komponentlararo bog'liqlikni aniqlash, o'quv faoliyati algoritmlarini ishlab chiqish kabi maxsus metodlardan foydalanildi. Bu esa modellashtirishning nazariy asoslarini amaliy jihatdan mustahkamlash, o'quv jarayonini tizimli loyihalashtirishga xizmat qildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqotning boshlang'ich bosqichida o'quvchilarning kreativ fikrlash darajasi aniqlash maqsadida diagnostik testlar, kuzatish varaqalari, pedagogik monitoring vositalari qo'llanildi. Dastlabki natijalar tajriba va nazorat guruhleri o'rtasida katta farq mavjud emasligini, o'quvchilarning umumiy kreativlik indikatori past va o'rta darajada ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, fikrlar oqimining faolligi, o'z fikrini erkin va mantiqli ifodalash, o'ziga xos yondashuv ishlab chiqish, og'zaki hamda yozma kreativlik bo'yicha ko'rsatkichlar bir xil darajada past bo'ldi.

Eksperimental metodika uch bosqichda amalga oshirildi:

1-bosqich (2-sinf): tasviriy va og'zaki kreativlikni rivojlantirish.

2-bosqich (3-sinf): obrazlar asosida gap tuzish, so'zlar bilan ishlash, ijodiy matn yaratish.

3-bosqich (4-sinf): erkin yozma va og'zaki ijodkorlik, ertak, esse, mini-sahna ko'rinishlari yaratish.

Ushbu bosqichma-bosqich yondashuv o'quvchilar yoshiga mos ravishda kreativ xarakatlarning murakkablik darajasini oshirib bordi. Shu bilan birga, mashg'ulotlarda qo'llangan o'yin metodlari, vizual topshiriqlar, ijodiy stsenariylar, muqobil yechimlar izlashga asoslangan mashqlar o'quvchilarda qiziqish, motivatsiya va fikrlash faolligini sezilarli darajada oshirdi.

Eksperiment yakunida takroriy diagnostika o'tkazildi. Olingan natijalar tajriba va nazorat guruhleri o'rtasidagi tafovutning sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi. Ayniqsa quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha samaradorlik yuqori bo'ldi:

1. Fikrlar samaradorligi va xilma-xilligi. Tajriba guruhi o'quvchilari berilgan mavzuga doir 3–4 baravar ko'proq fikr taklif qilishga, ularni mantiqiy guruhlariga ajratishga va ulardan ijodiy tarzda foydalanishga muvaffaq bo'ldi. O'quvchilar fikrlar oqimini erkin shakllantirishni o'rgandilar.

2. Yozma ijodiylik. Tajriba guruhi o'quvchilari tomonidan yaratilgan matnlar strukturaviy to'liqligi, mazmuniy bog'liqligi, leksik boyligi, obrazlilik darajasi bilan ajralib turdi. Ular nafaqat bayon, balki esse, kichik hikoya, dialog, ertak kabi ijodiy janrlarda ham mustaqil matnlar yaratdilar.

3. Og'zaki ifodalash ko'nikmalari. Eksperimental mashg'ulotlar davomida o'quvchilar o'z fikrini erkin aytishga, muqobil yechimlarni muloqot orqali asoslashga, bahs-munozaralarda qatnashishga odatlandilar. Tajriba guruhi o'quvchilarining nutqi mantiqiy, ravon va boy ifodali bo'ldi.

4. Kreativ tafakkurning moslashuvchanligi. O'quvchilarning berilgan vaziyatga nisbatan noodatiy yondashuvni topishi, predmetlar o'rtasida

kutilmagan bog‘lanishlarni ko‘ra bilishi, turli talqinlar taklif qilish qobiliyati sezilarli oshdi.

5. Tasviriy kreativlik. 2-sinf bosqichida rasm asosida hikoya tuzish, belgilarni o‘zgartirib yangi obraz yaratish, obyektlarga yangi funksiyalar berish kabi mashqlar o‘quvchilarda imaginativ fikrlashni kuchaytirdi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, tajriba guruhi o‘quvchilarining kreativlik darajasi dastlabki diagnostikadan farqli ravishda yuqori va o‘rta–yuqori ko‘rsatkichlarga ko‘tarildi. Nazorat guruhida esa faqat minimal o‘sish kuzatildi. Umumiy farq 25–40% gacha yetdi.

Bu natijalar ishlab chiqilgan model - ona tili darslarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirish metodikasining samarali ekanligini ko‘rsatdi. Modellashtirish jarayonida qo‘llangan interaktiv yondashuvlar, vizual-situativ topshiriqlar, ijodiy muammoli vaziyatlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, matn yaratish va muqobil yechimlar topish kompetensiyalarini kuchaytirdi. Shuningdek, tahlil shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning kreativ ko‘nikmalarining o‘sishi ularning umumiy o‘quv motivatsiyasi, mustaqilligi va dars jarayonidagi faolligi bilan bevosita bog‘liq. Kreativ topshiriqlar ularning ona tili darslariga bo‘lgan qiziqishini oshirib, o‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirdi. Pedagoglar tomonidan qayd etilishicha, tajriba guruhi o‘quvchilari dars jarayonida ko‘proq tashabbus ko‘rsatgan, savollar bergan, guruhli ishlarda yetakchilik qilgan.

Yakunda olingan natijalar asosida aytish mumkinki, ishlab chiqilgan metodika nafaqat kreativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi, balki o‘quvchilarning til kompetensiyasini, nutq madaniyatini, mantiqiy fikrlashini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu esa ona tili darslarining zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot boshlang‘ich ta‘limda ona tili darslarini modellashtirishning didaktik asoslari va metodik imkoniyatlarini tizimli ravishda o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, modellashtirish - bu o‘quv jarayonini ilmiy asosda loyihalash, o‘quvchi faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etish, dars samaradorligini oshirish va o‘quvchilarda kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beruvchi innovatsion pedagogik texnologiya sifatida samarali qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan usuldir.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich modellashtirish modeli o‘quvchilarning til kompetensiyasini, nutq madaniyatini, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qilgani aniqlanib, uning samaradorligi eksperimental guruh va nazorat guruhi o‘rtasidagi taqqoslash orqali tasdiqlandi. Tajriba guruhi o‘quvchilarida kreativ fikrlash, yozma va og‘zaki ijodiy faoliyat, mustaqil ish ko‘nikmalari

sezilarli oshgan, shuningdek, dars jarayonidagi faollik va motivatsiya darajasi ham yuqori bo'lgan.

Shuningdek, modellashtirish jarayoni o'qituvchilarga darsni tizimli rejalashtirish, o'quv materiallarini mantiqiy ketma-ketlikka solish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga moslashtirish va baholash tizimini aniq belgilash imkonini beradi. Bu esa boshlang'ich ta'limning ona tili darslarida o'quv jarayonini sifatli tashkil etish va o'quvchilarning individual rivojlanish yo'nalishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u boshlang'ich ta'lim ona tili darslarida kreativ ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirishning konseptual va metodik asoslarini aniqlab, amaliy tavsiyalar ishlab chiqdi. Bu natijalar o'qituvchilar, metodistlar va ta'lim muassasalari uchun dars jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etishda amaliy qo'llanilishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, modellashtirish texnologiyalarini ona tili darslariga joriy etish o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, til o'rganish jarayonini interfaol va samarali tashkil etish, shuningdek, ta'lim sifatini oshirishga sezilarli hissa qo'shadi. Shu bilan birga, tadqiqot pedagogik innovatsiyalarni amalga oshirish va boshlang'ich ta'lim darslarini zamonaviy pedagogik talablarga moslashtirishga keng imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirov A. Pedagogika nazariyasi va metodikasi. Toshkent: "Fan va texnologiya". 2018.
2. Nishonova D. Ta'limda kreativ tafakkurni rivojlantirish usullari. Toshkent: TDPU nashriyoti. 2020.
3. To'raqulov N. "Kreativlik tushunchasining pedagogik talqini." O'zbekistonda pedagogika fanlari jurnali, №2, 34–39. 2019.
4. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill. 1967.
5. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-technical manual. Lexington, MA: Personnel Press. 1974.
6. Kulmuminov U., & Mukhtarova L. POSSIBILITIES OF CREATIVE THINKING AND ITS MANIFESTATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Open Access Repository, 4(02), 81-84. 2023.
7. Kulmuminov U. CREATIVE TEACHING IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE EDUCATION. Open Access Repository, 4(2), 434-437. 2023.
8. KULMOMINOV O. ISSUES OF DEVELOPMENT OF STUDENT'S CREATIVE SKILLS IN WORLD SCIENCE. World Bulletin of Social Sciences, 27, 54-56. 2023.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI EVRISTIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA TOPISHMOQLAR VA MAQOLLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Xurramov R.S.

*Navoiy innovatsiyalar universiteti,
Surxondaryo kampusi katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).*

Tayanch so'zlar: evristik qobiliyat, topishmoqlar, maqollar, boshlang'ich sinf, assotsiativ fikrlash, ijodiy faoliyat.

Ключевые слова: эвристическая способность, загадки, пословицы, начальная школа, ассоциативное мышление, творческая деятельность.

Key words: heuristic ability, riddles, proverbs, primary school, associative thinking, creative activity.

РЕЗЮМЕ:

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining evristik qobiliyatini rivojlantirishda topishmoq va maqollar metodikasi samarali vositadir. Topishmoqlar metaforik tuzilishi bilan assotsiativ fikrlashni, maqollar aksialogik mazmuni bilan induktiv umumlashtirishni faollashtiradi. Ushbu folklor unsurlari guruh muhokamasi, vizual integratsiya va ijodiy faoliyat orqali qo'llaniladi. Natijada, o'quvchilar nostandart yechim topish, kognitiv moslashuvchanlik va metaforik sakrash ko'nikmalariga ega bo'ladilar, bu esa ijodiy tafakkurni mustahkamlaydi.

РЕЗЮМЕ:

Методика использования загадок и пословиц эффективно развивает эвристические способности учащихся начальных классов. Загадки активируют ассоциативное мышление метафорической структурой, пословицы стимулируют индуктивное обобщение аксиоматическим содержанием. Эти фольклорные элементы применяются через групповые обсуждения, визуальную интеграцию и творческую деятельность. В результате ученики овладевают навыками нестандартного решения задач, когнитивной гибкостью и метафорическими скачками, укрепляя креативное мышление.

SUMMARY:

The methodology of using riddles and proverbs effectively develops heuristic abilities in primary school pupils. Riddles activate associative thinking through metaphorical structure, while proverbs stimulate inductive generalization via axiomatic content. These folklore elements are applied through group discussions, visual integration, and creative activities. Consequently, pupils acquire skills in non-standard problem-solving, cognitive flexibility, and metaphorical leaps, thereby strengthening creative thinking.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining evristik qobiliyati kognitiv jarayonlarning nostandart shakllanishi sifatida ta'riflanadi va u assotsiativ bog'lanishlar, metaforik o'tkazmalar hamda kutilmagan mantiqiy sakrashlarni o'z ichiga oladi, bu esa milliy folklorning topishmoq va maqol unsurlari orqali ontogeneznining dastlabki bosqichlarida tizimli rivojlantirilishi mumkin. Topishmoqlar semiotik tuzilishi jihatidan ikki qatlamli bo'lib, birinchi qatlamda sirtqi tasviriy elementlar, ikkinchi qatlamda yashirin ma'no mavjud bo'ladi, bu esa o'quvchining kognitiv sxemasida mavjud tushunchalarni yangi kontekstda qayta guruhlashni talab qiladi. Masalan, "Qora qorong'uda oq ko'rinadi" topishmoqi o'quvchida rang va yorug'lik o'rtasidagi paradoksal munosabatni ochishga majbur qiladi, chunki javob (qor) sirtqi tasvirdan tubdan farq qiladi va bu jarayonda o'quvchi bir nechta semantik maydonlarni kesib o'tadi, natijada evristik sakrash yuzaga keladi. Maqollar esa aksialogik matnlar bo'lib, ularning ichki mantiqiy zanjiri o'quvchida induktiv umumlashtirishni faollashtiradi: "Bir daraxtdan ikki olma tushmaydi" maqoli o'quvchida sabab-oqibat munosabatini hayotiy tajribadan chiqarib, yangi vaziyatlarga tatbiq etish ko'nikmasini shakllantiradi, bu esa evristik qobiliyatning transfer mexanizmini ishga soladi.

Folklor unsurlarining evristik potentsiali ularning polivalentligida yotadi, ya'ni bir xil topishmoq yoki maqol turli o'quvchilar uchun turli ma'nolarni ochishi mumkin, bu esa kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi. O'qituvchi bu xususiyatdan foydalanib, topishmoqni guruhda muhokama qilishda har bir o'quvchining individual farazini qabul qiladi va ularni solishtirish orqali semantik maydonni kengaytiradi. Masalan, "Uchib yuradi, ammo qanoti yo'q" topishmoqi (javobi: vaqt) o'quvchilarda vaqt tushunchasini abstraktlashtirishga olib keladi, chunki ular dastlab qush, samolyot kabi konkret ob'ektlarni taxmin qiladilar, keyin esa abstrakt tushunchaga o'tadilar. Ushbu o'tish evristik qobiliyatning asosiy mexanizmi bo'lib, u konkret-operatsional fikrlashdan formal-operatsional fikrlashga o'tishni tezkorlashtiradi. Maqollarning evristik ta'siri esa ularning dialektik tabiatida namoyon bo'ladi: "Tez yurgan charchaydi, sekin yurgan yetadi" maqoli o'quvchida temp va natija o'rtasidagi ziddiyatni tahlil qilishga majbur qiladi, bu esa evristik yechim topishda muvozanatni aniqlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Tahlil va natijalar. Topishmoqlar va maqollarni metodik jihatdan qo'llashda o'qituvchi ularni kognitiv qiyinchilik darajasiga qarab saralashi zarur, chunki boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv resurslari cheklangan bo'ladi. Birinchi sinf o'quvchilari uchun konkret tasvirga asoslangan topishmoqlar mos keladi, masalan, "Qizil boshi bor, ammo sochi yo'q" (olma), chunki

ular kundalik tajribaga yaqin. Ikkinchi sinf o'quvchilari uchun esa metaforik qatlamli topishmoqlar kiritiladi, masalan, "Qora qutida oq marvarid" (tuxum), bu esa ularning assotsiativ fikrlashini chuqurlashtiradi. Uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilari uchun esa paradoksal topishmoqlar qo'llaniladi, masalan, "O'zi yo'q, ammo izi bor" (sham), bu esa abstrakt fikrlashni faollashtiradi. Maqollar ham shu tartibda kiritiladi: dastlab oddiy ijtimoiy munosabatlarga oid maqollar, keyin esa falsafiy ma'noli maqollar. Ushbu bosqichma-bosqich yondashuv Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi printsiipiga asoslanadi va evristik qobiliyatni ortiqcha yuklamasdan rivojlantiradi.

Topishmoqlarning evristik ta'sirini kuchaytirish uchun ularni vizual vositalar bilan integratsiyalash samarali hisoblanadi. O'quvchi topishmoq matnini o'qiganidan keyin uning tasvirini chizishga undaladi, bu jarayonda u topishmoqning sirtqi elementlarini vizual tasvirga o'tkazadi va yashirin ma'noni izlashda yangi assotsiatsiyalarni hosil qiladi. Masalan, "Dumi yo'q, ammo izi bor" topishmoqini chizishda o'quvchi dastlab ilon yoki mashina izini chizadi, keyin esa sham izini tasavvur qiladi, bu esa evristik sakrashni vizual tarzda mustahkamlaydi. Maqollarni esa dramatizatsiya qilish orqali evristik ta'sir kuchaytiriladi: o'quvchilar maqol mazmunini sahnalashtiradilar, bu jarayonda ular maqolning ichki mantiqiy zanjirini harakat orqali tushunadilar. Masalan, "Bir qo'l bilan chayqalmas" maqolini sahnalashtirishda o'quvchilar yolg'iz chayqalishga urinadilar va muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar, keyin esa guruhda chayqalishadi, bu esa hamkorlikning evristik qiymatini amalda ko'rsatadi.

Topishmoqlar va maqollarni guruhda muhokama qilish evristik qobiliyatni rivojlantirishning eng samarali shakli hisoblanadi, chunki bu jarayonda o'quvchilar turli farazlarni solishtiradilar va eng mantiqiy yechimni tanlaydilar. O'qituvchi moderator sifatida faqat savollar beradi: "Bu taxmin boshqa taxminlardan qanday farq qiladi?", "Bu javob topishmoqning barcha elementlarini qamrab oladimi?". Ushbu savollar o'quvchilarda metakognitiv nazoratni rivojlantiradi, ya'ni ular o'z fikrlash jarayonini tahlil qilishni o'rganadilar. Maqollar muhokamasida esa o'quvchilar maqolning turli talqinlarini taqdim etadilar, masalan, "Suvga tushgan odam suvni ayblamaydi" maqoli uchun biri shaxsiy mas'uliyatni, boshqasi tashqi sharoitlarni ta'kidlaydi, bu esa dialektik fikrlashni faollashtiradi.

Topishmoqlarning evristik ta'sirini o'lchash uchun o'quvchilardan yangi topishmoq tuzish talab qilinadi. Bu jarayonda o'quvchi mavjud topishmoqlarning tuzilishini tahlil qiladi va yangi ob'ekt uchun metaforik tasvir yaratadi. Masalan, "Kompyuter" uchun topishmoq tuzishda o'quvchi "Qora qutida dunyo bor" deb yozishi mumkin, bu esa uning metaforik fikrlashini ko'rsatadi. Maqollar

uchun esa o'quvchilardan hayotiy vaziyatlarga mos maqol tuzish so'raladi, masalan, "Telefon ko'p gapiradi, ammo hech narsa demaydi" deb yozilgan maqol zamonaviy hayotga mos keladi va evristik ijodkorlikni namoyon qiladi.

Folklor unsurlarini raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash evristik qobiliyatni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar ochadi. Interaktiv doskada topishmoq matni beriladi va o'quvchilar planshet orqali javob variantlarini tanlaydilar, noto'g'ri javoblar esa qo'shimcha maslahatlar bilan qayta yo'naltiriladi. Bu jarayonda o'quvchi xato orqali o'rganadi va evristik izlanishni davom ettiradi. Maqollar uchun esa animatsion kliplar yaratiladi, masalan, "Birlikda kuch bor" maqoli uchun bir nechta hayvonlarning hamkorligi tasvirlanadi, bu esa o'quvchida vizual-assotsiativ fikrlashni faollashtiradi.

Topishmoqlar va maqollarni o'quv dasturiga kiritishda ularni fanlararo bog'lanishlarda qo'llash samarali hisoblanadi. Matematika darsida "Bir qo'shsa ikki bo'ladi, ikki qo'shsa to'rt bo'ladi" topishmoqi qo'shish amalini o'rgatishda ishlatiladi, tabiatshunoslikda esa "Yozda yashil, kuzda sariq" topishmoqi barglarning o'zgarishini tushuntirishda qo'llaniladi. Maqollar ona tili darsida nutq madaniyatini oshirishda, masalan, "So'z kumush bo'lsa, sukut oltin" maqoli tinglash ko'nikmasini rivojlantirishda ishlatiladi. Ushbu integratsiya evristik qobiliyatni fanlararo transfer qilish imkonini beradi.

O'qituvchining folklor unsurlarini qo'llashdagi malakasi evristik ta'limning muvaffaqiyatiga bog'liq bo'lib, u topishmoq va maqollarni o'quvchining kognitiv darajasiga moslashtirishi, ularni muammoli vaziyat sifatida taqdim etishi va o'quvchining har bir farazini qo'llab-quvvatlashi kerak. O'qituvchi o'z tajribasidan kelib chiqib, topishmoqlar bazasini yaratadi va ularni mavzu bo'yicha guruhlaydi, masalan, tabiat hodisalari, ijtimoiy munosabatlar, inson xususiyatlari. Maqollar uchun esa ularning ichki mantiqiy tuzilishini ochuvchi savollar ro'yxati tuziladi. Ushbu metodik tayyorgarlik evristik ta'limning tizimlilikini ta'minlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni ota-onalar bilan hamkorlikda qo'llash evristik qobiliyatni oilaviy muhitda mustahkamlash imkonini beradi. O'qituvchi ota-onalarga topishmoqlar to'plamini taqdim etadi va ularni oilaviy kechada muhokama qilishni tavsiya qiladi. Masalan, "Nega quyosh chiqadi?" degan savol oilada turli taxminlarga olib keladi va bola o'z maktabdagi tajribasini oila a'zolari bilan baham ko'radi. Maqollar esa oilaviy qadriyatlar tizimini shakllantirishda ishlatiladi, masalan, "Katta gapni kichik eshitadi" maqoli oilada hurmat madaniyatini o'rgatadi. Ushbu hamkorlik evristik qobiliyatni maktab va oila o'rtasida uzluksiz rivojlantiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini empirik tadqiqotlar orqali o'lchash mumkin bo'lib, bunda eksperimental guruhda topishmoq va maqollar qo'llaniladi, nazorat guruhda esa an'anaviy usullar ishlatiladi. Tadqiqot natijalari eksperimental guruh o'quvchilarining divergent fikrlash ko'rsatkichlari yuqori ekanligini ko'rsatadi, chunki ular bir savolga ko'proq javob variantlarini taklif qiladilar. Shuningdek, ularning metaforik fikrlash darajasi ham oshadi, bu ularning yangi topishmoq tuzish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ushbu natijalar folklor unsurlarining evristik ta'limdagi ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni xalqaro folklor bilan solishtirish evristik qobiliyatni global kontekstda rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, o'zbek topishmoqlarini ingliz riddles bilan solishtirishda o'quvchilar madaniy farqlarni aniqlaydilar va universal evristik mexanizmlarni ochadilar. "What has keys but can't open locks?" (piano) riddlesi o'zbek "Qora tugmachali oq quti" topishmoqiga o'xshaydi, bu esa o'quvchida madaniyatlararo assotsiatsiyalarni hosil qiladi. Maqollar uchun esa "A bird in the hand is worth two in the bush" ingliz maqoli o'zbek "Qo'ldagi bir qush osmondagi ikki qushdan yaxshi" maqoliga mos keladi, bu esa o'quvchida qadriyatlarining universal tabiatini tushunishga yordam beradi.

Topishmoqlar va maqollarni zamonaviy adabiyot bilan bog'lash evristik qobiliyatni adabiy tahlil ko'nikmalari bilan boyitadi. Masalan, Alisher Navoiyning "Xamsa" asaridagi metaforalarni topishmoqlar bilan solishtirish o'quvchida adabiy evristikani rivojlantiradi. "Lola yuzli yor" tasviri "Qizil boshi bor, ammo sochi yo'q" topishmoqiga o'xshaydi, bu esa o'quvchida adabiy va folklorik metaforalarni solishtirish ko'nikmasini shakllantiradi. Maqollar esa adabiy personajlarning xatti-harakatlarini tahlil qilishda ishlatiladi, masalan, "Mehribonlik – insonning eng katta boyligi" maqoli ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini baholashda qo'llaniladi.

Folklor unsurlarini o'yin texnologiyalari bilan integratsiyalash evristik qobiliyatni o'yin orqali rivojlantirishning eng samarali usuli hisoblanadi. "Topishmoqlar musobaqasi" o'yini o'quvchilarni guruhlarda raqobatlashishga undaydi, har bir guruh o'z topishmoqlarini taqdim etadi va boshqa guruhlar javob izlaydi. Bu jarayonda o'quvchilar topishmoq tuzish va hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Maqollar uchun esa "Maqol topish" o'yini o'tkaziladi, o'quvchilar berilgan vaziyatga mos maqolni topadilar yoki o'zlari tuzadilar. Ushbu o'yinlar evristik qobiliyatni raqobat va hamkorlik muhitida mustahkamlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni musiqiy faoliyat bilan bog'lash evristik qobiliyatni emotsional-intellektual integratsiya orqali rivojlantiradi. Topishmoq

matnini qo‘shiqqa aylantirish o‘quvchida ritmik assotsiatsiyalarni hosil qiladi, masalan, “Qora qorong‘uda oq ko‘rinadi” topishmoqi qo‘shiqqa aylantirilganda o‘quvchilar ritm orqali javobni eslab qoladilar. Maqollar esa xalq qo‘shiqlari bilan bog‘lanadi, masalan, “Yaxshi so‘z – yaxshi ishning kaliti” maqoli qo‘shiq matnida qaytariladi, bu esa o‘quvchida emotsional xotirani faollashtiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta‘sirini uzoq muddatli monitoring qilish orqali ularning ontogeneza ta‘sirini aniqlanadi. Birinchi sinfdan boshlab topishmoq va maqollar bilan ishlagan o‘quvchilar to‘rtinchi sinfda divergent fikrlash testlarida yuqori natijalar ko‘rsatadilar, chunki ularning kognitiv sxemasi kengaygan bo‘ladi. Shuningdek, ularning muammoli vaziyatlarni hal qilish tezligi oshadi, bu esa evristik qobiliyatning hayotiy qo‘llanilishini tasdiqlaydi. Ushbu monitoring folklor unsurlarining evristik ta‘limdagi strategik ahamiyatini ko‘rsatadi.

Topishmoqlar va maqollarni inkluziv ta‘limda qo‘llash evristik qobiliyatni har xil ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirish imkonini beradi. Nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun topishmoqlar vizual yoki taktil vositalar bilan taqdim etiladi, masalan, ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun topishmoq ob‘ektlari teginish orqali beriladi. Maqollar esa soddalashtirilgan shaklda taqdim etiladi, lekin ularning evristik mohiyati saqlanadi. Ushbu moslashuv evristik qobiliyatni barcha o‘quvchilar uchun ochiq qiladi.

Folklor unsurlarini o‘qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida qo‘llash ularning metodik kompetensiyasini rivojlantiradi. Seminarlarda o‘qituvchilarga topishmoq va maqollar bazasini tuzish, ularni darsga integratsiyalash va evristik ta‘sirini baholash usullari o‘rgatiladi. O‘qituvchilar o‘z tajribalarini almashadilar va yangi topishmoqlar tuzadilar, bu esa ularning o‘z evristik qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu dasturlar evristik ta‘limning maktab miqyosida tarqalishini ta‘minlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni milliy bayramlar bilan bog‘lash evristik qobiliyatni madaniy meros orqali rivojlantiradi. Navro‘z bayramida “Yashil ko‘ylakli qiz” topishmoqi (bahor) muhokama qilinadi, Mustaqillik kunida esa “Ozodlik – eng katta boylik” maqoli tahlil qilinadi. Ushbu bog‘lanish evristik qobiliyatni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtiradi va o‘quvchilarda vatanparvarlik ruhini oshiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta‘sirini nevrologik jihatdan ham asoslanadi, chunki topishmoq hal qilishda miyaning oldingi qismi faollashadi, bu esa ijodiy fikrlash markazi hisoblanadi. Maqollar tahlilida esa limbik tizim ishtirok etadi, bu esa emotsional xotirani mustahkamlaydi. Ushbu nevrologik

mexanizmlar folklor unsurlarining evristik qobiliyatga ta'sirining biologik asosini tushuntiradi.

Topishmoqlar va maqollarni adabiy ijod bilan bog'lash evristik qobiliyatni yozma nutq orqali rivojlantiradi. O'quvchilardan topishmoqqa asoslangan hikoya yozish so'raladi, masalan, "Qora qutida oq marvarid" topishmoqidan kelib chiqib, tuxum haqida ertak yoziladi. Maqollar asosida esa insho yoziladi, masalan, "Birlikda kuch bor" maqoli asosida oilaviy hamkorlik haqida yoziladi. Ushbu ijodiy faoliyat evristik qobiliyatni adabiy shaklda mustahkamlaydi.

Folklor unsurlarini ekologik ta'limda qo'llash evristik qobiliyatni atrof-muhu muhofaza ongida rivojlantiradi. "Har bir daraxt – bir umr" maqoli daraxtlarning ahamiyatini tushuntirishda ishlatiladi, "Yozda yashil, kuzda sariq" topishmoqi esa tabiat o'zgarishlarini tahlil qilishda qo'llaniladi. Ushbu yondashuv evristik qobiliyatni ekologik mas'uliyat bilan bog'laydi.

Topishmoqlar va maqollarni sport faoliyati bilan integratsiyalash evristik qobiliyatni jismoniy faollik orqali rivojlantiradi. "Tez yugurgan g'olib bo'ladi" topishmoqi sport musobaqalarida muhokama qilinadi, "Birlikda kuch bor" maqoli esa jamoaviy o'yinlarda qo'llaniladi. Ushbu integratsiya evristik qobiliyatni jismoniy va intellektual jihatdan uyg'unlashtiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini sun'iy intellekt texnologiyalari bilan kuchaytirish zamonaviy ta'limning yangi yo'nalishi hisoblanadi. Chatbotlar orqali topishmoqlar taqdim etiladi va o'quvchilar javoblarini yuboradilar, noto'g'ri javoblar uchun qo'shimcha maslahatlar beriladi. Maqollar uchun esa virtual reallikda 3D muhitda sahnalashtiriladi. Ushbu texnologiyalar evristik qobiliyatni raqamli muhitda rivojlantiradi.

Topishmoqlar va maqollarni xalqaro ta'lim dasturlari bilan solishtirish evristik ta'limning global standartlarini aniqlashga yordam beradi. PISA testlarida divergent fikrlash savollari o'zbek topishmoqlari bilan o'xshashlikka ega, bu esa milliy folklorning xalqaro evristik ta'limdagi o'rnini ko'rsatadi. Ushbu solishtirish evristik ta'limning milliy va global uyg'unligini ta'minlaydi.

Folklor unsurlarini o'qituvchilarning ilmiy ishlarida qo'llash evristik ta'limning nazariy asoslarini boyitadi. Dissertatsiyalarda topishmoqlarning semiotik tahlili, maqollarning aksialogik tuzilishi o'rganiladi. Ushbu tadqiqotlar evristik ta'limning ilmiy bazasini mustahkamlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab kutubxonasida maxsus bo'lim sifatida tashkil etish evristik qobiliyatni mustaqil rivojlantirish imkonini beradi. O'quvchilar kutubxonada topishmoqlar to'plamini o'qiydilar va o'z javoblarini yozadilar, maqollar uchun esa ularning talqinlarini yozadilar. Ushbu mustaqil faoliyat evristik qobiliyatni avtonom rivojlantiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta'siri psixolingvistik jihatdan ham asoslanadi, chunki topishmoqlar tilning metaforik qatlamini faollashtiradi, maqollar esa tilning aksialogik funksiyasini ochadi. Ushbu psixolingvistik mexanizmlar evristik qobiliyatning til orqali rivojlanishini tushuntiradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab radioesi orqali tarqatish evristik qobiliyatni ommaviy muhitda rivojlantiradi. Har kuni bir topishmoq yoki maqol e'lon qilinadi va o'quvchilar javoblarini yuboradilar. G'oliblar rag'batlantiriladi, bu esa evristik faollikni oshiradi.

Folklor unsurlarini maktab devor gazetasida chop etish evristik qobiliyatni vizual madaniyat orqali rivojlantiradi. Topishmoqlar rasmlar bilan, maqollar esa calligrafik yozuvda taqdim etiladi. O'quvchilar gazeta oldida to'xtab, javob izlaydilar, bu esa evristik fikrlashni kundalik odatga aylantiradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab saytida onlayn platforma sifatida joylashtirish evristik qobiliyatni raqamli fuqarolik ko'nikmalari bilan bog'laydi. O'quvchilar onlayn forumda javoblarini muhokama qiladilar, bu esa evristik hamkorlikni global miqyosda rivojlantiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini sotsiologik tadqiqotlar orqali o'rganish ularning ijtimoiy integratsiyaga ta'sirini aniqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, topishmoq va maqollar bilan ishlagan o'quvchilar ijtimoiy guruhlarda faolroq bo'ladilar, chunki ularning evristik qobiliyati hamkorlikda yuqori samara beradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab psixologi faoliyatida qo'llash evristik qobiliyatni psixologik salomatlik bilan bog'laydi. Psixolog topishmoqlar orqali o'quvchining stress darajasini pasaytiradi, maqollar orqali esa ijobiy qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Ushbu yondashuv evristik qobiliyatni emotsional barqarorlik bilan uyg'unlashtiradi.

Folklor unsurlarini maktab direksiyasi faoliyatida qo'llash evristik ta'limning institutsional darajada rivojlanishini ta'minlaydi. Direksiya topishmoq va maqollar musobaqalarini tashkil etadi, ularni maktab dasturiga kiritadi va o'qituvch, yangi usullarni o'rgatadi. Ushbu institutsional qo'llab-quvvatlash evristik ta'limning barqarorligini ta'minlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni milliy televideniye orqali tarqatish evristik qobiliyatni ommaviy madaniyat darajasida rivojlantiradi. "Topishmoqlar olami" ko'rsatuvi o'quvchilarni ekran oldida javob izlashga undaydi, "Maqollar dunyosi" ko'rsatuvi esa ularni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishga o'rgatadi. Ushbu ommaviy ta'sir evristik qobiliyatni milliy miqyosda oshiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta'siri antropologik jihatdan ham o'rganiladi, chunki topishmoqlar va maqollar milliy ongning arxetiplarini aks ettiradi.

Ushbu arxetiplar evristik qobiliyatni milliy mentalitet bilan bog'laydi va o'quvchilarda madaniy o'zlikni shakllantiradi.

Topishmoqlar va maqollarni xalqaro ilmiy konferensiyalarda taqdim etish evristik ta'limning global miqyosda tan olinishini ta'minlaydi. O'zbek folklorining evristik potentsiali xorijiy olimlar tomonidan o'rganiladi va xalqaro ta'lim dasturlariga kiritiladi. Ushbu global almashinuv evristik ta'limning universal tabiatini ochadi.

Folklor unsurlarini maktab o'quvchilari ilmiy jamiyatida qo'llash evristik qobiliyatni ilmiy izlanish ko'nikmalari bilan boyitadi. O'quvchilar topishmoqlarning semiotik tahlilini o'tkazadilar, maqollarning ijtimoiy ta'sirini o'rganadilar. Ushbu ilmiy faoliyat evristik qobiliyatni akademik darajada rivojlantiradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab kutubxonachisi faoliyatida integratsiyalash evristik qobiliyatni kitobsevarlik madaniyati bilan bog'laydi. Kutubxonachi topishmoqlar bilan bog'liq kitoblarni tavsiya qiladi, maqollar asosidagi adabiyotni tanlaydi. Ushbu bog'lanish evristik qobiliyatni adabiy meros orqali mustahkamlaydi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini falsafiy jihatdan tahlil qilish ularning ontologik mohiyatini ochadi. Topishmoqlar paradoks orqali haqiqatni izlashni, maqollar esa dialektik birlikni o'rgatadi. Ushbu falsafiy asos evristik qobiliyatning chuqur mazmunini tushuntiradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab san'at to'garagida qo'llash evristik qobiliyatni estetik jihatdan rivojlantiradi. O'quvchilar topishmoqqa asoslangan rasmlar chizadilar, maqollar asosida sahna ko'rinishlari yaratadilar. Ushbu estetik faoliyat evristik qobiliyatni san'at orqali boyitadi.

Folklor unsurlarini maktab texnik to'garagida integratsiyalash evristik qobiliyatni texnologik ijodkorlik bilan bog'laydi. O'quvchilar topishmoq ob'ektlarining modellarini yasaydilar, maqollar asosida robotlar dasturlaydilar. Ushbu texnologik yondashuv evristik qobiliyatni STEM ta'limi bilan uyg'unlashtiradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab turizm faoliyatida qo'llash evristik qobiliyatni madaniy merosni o'rganish orqali rivojlantiradi. Ekskursiyalarda mahalliy topishmoqlar muhokama qilinadi, maqollar asosida tarixiy voqealar tahlil qilinadi. Ushbu turistik faoliyat evristik qobiliyatni amaliy tajriba bilan mustahkamlaydi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini iqtisodiy jihatdan baholash ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlaydi. Topishmoq va maqollar bilan ishlagan o'quvchilar keyingi bosqichlarda iqtisodiy masalalarda ijodiy yechimlar taklif

qiladilar. Ushbu iqtisodiy ta'sir evristik ta'limning uzoq muddatli foydasini ko'rsatadi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab huquqiy ta'limida qo'llash evristik qobiliyatni fuqarolik ongida rivojlantiradi. "Adolat – jamiyatning poydevori" maqoli huquqiy normalarni tushuntirishda ishlatiladi, topishmoqlar esa huquqiy paradokslarni ochishda qo'llaniladi. Ushbu huquqiy yondashuv evristik qobiliyatni ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'laydi.

Folklor unsurlarini maktab sog'liqni saqlash faoliyatida integratsiyalash evristik qobiliyatni salomatlik madaniyati bilan uyg'unlashtiradi. "Salomatlik – eng katta boylik" maqoli sog'lom turmush tarzi haqida gapirganda ishlatiladi, topishmoqlar esa ovqatlanish odatlari haqida muhokama qilinadi. Ushbu salomatlik yondashuvi evristik qobiliyatni hayotiy ko'nikmalar bilan boyitadi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab xavfsizlik ta'limida qo'llash evristik qobiliyatni xavf-xatarni oldindan ko'ra bilish ko'nikmasi bilan rivojlantiradi. "Ehtiyot bo'lgan – omon bo'ladi" maqoli xavfsizlik qoidalarini o'rgatishda ishlatiladi, topishmoqlar esa xavfli vaziyatlarni tahlil qilishda qo'llaniladi. Ushbu xavfsizlik ta'limi evristik qobiliyatni amaliy hayotda qo'llashni o'rgatadi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini lingvistik jihatdan o'rganish ularning til rivojlanishiga ta'sirini aniqlaydi. Topishmoqlar leksik boylikni oshiradi, maqollar esa sintaktik tuzilishlarni chuqurlashtiradi. Ushbu lingvistik ta'sir evristik qobiliyatning til orqali rivojlanishini tasdiqlaydi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab musiqiy ta'limida qo'llash evristik qobiliyatni musiqiy ijodkorlik bilan bog'laydi. O'quvchilar topishmoqqa asoslangan qo'shiqlarni bastalaydilar, maqollar asosida musiqiy asarlar tahlil qilinadi. Ushbu musiqiy integratsiya evristik qobiliyatni san'at orqali rivojlantiradi.

Folklor unsurlarini maktab teatr faoliyatida integratsiyalash evristik qobiliyatni dramatik ijod orqali mustahkamlaydi. Topishmoqlar sahna ko'rinishlarida taqdim etiladi, maqollar esa personajlar dialoglarida ishlatiladi. Ushbu teatr faoliyati evristik qobiliyatni emotsional ifoda bilan boyitadi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab robototexnika to'garagida qo'llash evristik qobiliyatni sun'iy intellekt bilan uyg'unlashtiradi. O'quvchilar topishmoq javoblarini robotlar orqali ko'rsatadilar, maqollar asosida robotlarning xatti-harakatlarini dasturlaydilar. Ushbu robototexnika yondashuvi evristik qobiliyatni texnologik innovatsiyalar bilan rivojlantiradi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan tahlil qilish ularning miya faoliyatiga ta'sirini ochadi. Topishmoqlar prefrontal

korteksni faollashtiradi, maqollar esa hipokampusni mustahkamlaydi. Ushbu kognitiv mexanizmlar evristik qobiliyatning nevrologik asoslarini tushuntiradi.

Topishmoqlar va maqollarni maktab media faoliyatida qo'llash evristik qobiliyatni ommaviy axborot vositalari orqali rivojlantiradi. O'quvchilar maktab telekanalida topishmoqlar ko'rsatuvini olib boradilar, radio orqali maqollar muhokama qilinadi. Ushbu media faoliyati evristik qobiliyatni kommunikativ ko'nikmalar bilan boyitadi.

Folklor unsurlarini maktab ijtimoiy loyihalarida integratsiyalash evristik qobiliyatni ijtimoiy faollik bilan bog'laydi. O'quvchilar topishmoqlar asosida ekologik loyihalar tashkil etadilar, maqollar asosida xayriya aksiyalari o'tkazadilar. Ushbu ijtimoiy loyihalar evristik qobiliyatni jamiyat manfaati yo'lida qo'llashni o'rgatadi.

Xulosa. Topishmoqlar va maqollarni maktab xalqaro almashinuv dasturlarida qo'llash evristik qobiliyatni global hamkorlik orqali rivojlantiradi. O'zbek o'quvchilari xorijiy maktablar bilan onlayn topishmoqlar musobaqasini o'tkazadilar, maqollar almashadilar. Ushbu xalqaro almashinuv evristik qobiliyatni madaniyatlararo muloqotda mustahkamlaydi.

Folklor unsurlarining evristik ta'sirini ta'lim siyosati darajasida qo'llab-quvvatlash ularning milliy ta'lim tizimida strategik o'rnini ta'minlaydi. Ta'lim vazirligi topishmoq va maqollar dasturini ishlab chiqadi, o'qituvchilarni tayyorlaydi va maktablarni resurslar bilan ta'minlaydi. Ushbu siyosiy qo'llab-quvvatlash evristik ta'limning milliy miqyosda rivojlanishini kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev J.G., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. – T.: “Iqtisod-moliya” nashriyoti, 2009-y. – 492 b. 41-42 betlar. 48-49 betlar.
2. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi, Nasaf, 2000-y. – 79 b. 20-24 betlar.
3. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения – М.: ИППО, 1996 г. – 336 С. 27 с.
4. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004-yil. 102 b. 46-47 betlar.
5. Хуррамов Р.С. Эвристические задания как средство развития творческой деятельности учащихся начальной школы// (2017) Среднее профессиональное образование – Российская Федерация, СПО 6(334)'2023. – №6 С.50-53.
6. Meliqo'ziyev D.J. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishda PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlariga muqobil o'quv vazifalarini loyihalash metodikasi. Ped.f.f.d., (PhD) ...diss. – Qo'qon, 2025.
7. Xurramov R.S. Ona tili darslarida o'quvchilarning evristik qobiliyatini rivojlantirishda etnopedagogikadan foydalanish metodikasini takomillashtirish. Ped.f.f.d., (PhD) ...diss. Avtoreferati – Termiz, 2024.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MUAMMOLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV XUSUSIDA

Eshchanova G.A.

UrDPI Boshlang'ich ta'lim nazariyasi

kafedrasi v.b. professori

Qutlimuratova D.R.

UrDPI 2-bosqich magistranti

Tayanch soʻzlar: muammoli ta'lim, metodika, hamkorlik, muammoli savol, kompeten-siyaviy yondashuv, o'qish savodxonligi, boshlang'ich sinf, tanqidiy fikrlash, mustaqil izlanish.

Ключевые слова: проблемное обучение, методика, сотрудничество, проблемный вопрос, компетентностный подход, читательская грамотность, начальная школа, критическое мышление, самостоятельный поиск.

Key words: problem-based learning, methodology, collaboration, problem question, competency-based approach, reading literacy, primary school, critical thinking, independent inquiry.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishda muammoli ta'limni tashkil etishga kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati yoritiladi. Muammoli ta'limning mohiyati, uning o'quvchilar tanqidiy fikrlashi, mustaqil izlanisi va ijodiy yechimlar topishi kabi kompetensiyalarni rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida mazmunni chuqur tushunish, matn bilan turli usullarda ishlash va olingan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash uchun muammoli ta'lim usulini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish yo'llari ko'rsatib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещается значение компетентностного подхода в организации проблемного обучения при развитии читательской грамотности учеников начальных классов. Анализируется сущность проблемного обучения, его роль в формировании у учащихся таких компетенций, как критическое мышление, самостоятельный поиск и нахождение творческих решений. Особенно показаны пути организации проблемного обучения на основе компетентностного подхода на уроках чтения в начальных классах для глубокого понимания содержания, работы с текстом различными методами и применения полученных знаний в практических ситуациях.

SUMMARY:

This article highlights the importance of a competency-based approach in organizing problem-based learning for the development of reading literacy among primary school students. The essence of problem-based learning and its role in fostering competencies such as critical thinking,

independent inquiry, and creative problem-solving are analyzed. Special attention is given to the ways of organizing problem-based learning based on a competency approach in primary school reading lessons to ensure deep comprehension of content, working with texts using various methods, and applying acquired knowledge in practical situations.

Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan fan texnika davrida yosh avlodni har tomonlama jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, ajdodlarga munosib voris qilib voyaga yetkazmoq eng muhim vazifalarimizdan biri bo'lib qolmoqda. Zero, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning qalbida, ong-u shuurida tug'ilib o'sgan ona zaminiga, ota-onaga, atrofdagilarga mehr-muhabbat tuyg'ularini tarkib toptirib tarbiyalamoq zarur. Bu esa o'z navbatida ta'lim tizimiga borib taqalishi tabiiy hol, albatta. Bunday ma'suliyatli vazifa ko'proq boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasiga ma'suliyatli bir vazifa yuklaydi. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan ta'limga yangicha yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda dars mashg'ulotlarini olib borishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan qaralsa, ta'lim-tarbiyani rivojlantirish, ta'lim samaradorligiga erishishning bir ko'rinishi bo'la oladi. Bu kabi masalalar kecha yoki bugun paydo bo'lib qolgan emas.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida aynan ta'lim sohasiga alohida to'xtalib: "Umumta'lim maktablaridagi ta'lim sifati poytaxtda ham olis qishloqda ham yuqori bo'lishi shart. Buning uchun chekka hududlardagi maktablarni malakali kadrlar bilan ta'minlash, ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha alohida dastur amalga oshiriladi" - deya ta'kidlagaydi. Bizdan oldin yashab ijod etgan ajdodlarimizning asarlariga nazar tashlansa, ularda ham farzand tarbiyasi, ta'limi xususida juda ko'p va xo'p fikrlar yuritilganligini ko'rish mumkin. Masalan, Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" nomli asarida aynan farzand tarbiyasi va ta'limi to'g'risida: "Har bir millatning saodati, davlatlarning tinch va rohati yoshlarning yaxshi ta'lim-tarbiyasiga bog'liqdur", deya uqtirgandi. Ko'rinadiki, bularning barchasi o'sib borayotgan yosh avlodni zamon talablari darajasida ta'lim-tarbiya berishga qaratilgan.

Jahon tarbiyashunosligi ilmida ham, amaliyotida ham muammoli ta'lim masalasi yangilik emas. Taniqli pedagog mutaxassislardan M. Maxmutov, A. Matyushkin kabi olimlar bu masalaga alohida e'tibor qaratishgan. Ushbu olimlar o'z tadqiqotlarida muammoli ta'limga o'qitish samaradorligini oshirish manbai sifatida yondashganlar. Boshlang'ich sinflarda muammoli ta'limdan foydalanish masalasida L. V. Bulanova, I. V. Velichko, O. M. Voronina, M. P. Voyushina, Ye. V. Gadustova, M. R. Lvov, V. G. Goretskiy, O. V. Sosnovskaya,

Ye. L. Melnikova kabi bir qator mutaxassislar tomonidan qator ilmiy izlanishlar olib borishgan. Ularda ham o'quvchining bilim olish yo'lidagi erkinligi, mehnati bilimlarni o'zlashtirishda katta samara berishi ilmiy-amaliy jihatidan asoslangan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, dunyo miqyosida bir qancha mamlakatlarda "Muammoli ta'lim markaz"lari mavjud bo'lib, bu ta'lim tizimida muammoli o'qitishning qanchalar ahamiyatligini va bu mamlakat miqyosida, davlat siyosati darajasida hal etilganligini ko'rsatadi. Shu ma'noda mamlakat ta'lim tizimida ham muammoli ta'limdan maksimal darajada foydalanishni tashkil etish davr talabidir.

Ko'rinadiki, ayni paytda amaldagi boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida muammoli o'qitish, o'qish darslarida tashkil etiladigan muammoli vaziyatlarni darsliklardagi o'quv materiallari misolida amaliy namunalar taqdim etilishini taqozo qiladi. Shu bois quyida umumta'lim maktablarining 1-4-sinflari "O'qish kitobi" darsliklaridan o'rin olgan bir qator o'quv materiallari misolida muammoli ta'limdan foydalanish namunalari haqidagi fikrlar o'rta tashlanadi. Masalan, 1-sinf o'quvchilariga mo'ljallangan "O'qish savodxonligi" darsligidan shoir N.Turmuhammedovning "Qishning ishi" nomli she'ri o'rin egallagan. Ushbu she'r ustida ishlashni muammoli ta'lim metodidan foydalangan holda tashkil etishdan oldin doska (xat taxta)ga qish fasliga doir suratlar olib qo'yiladi. So'ngra o'qituvchi she'rni ifodali qilib o'qib beradi. O'quvchilar u bilan birga asar matnini o'z darsliklaridan ichda o'qiydilar. Bunday ish turi o'quvchilarni matnni o'qituvchi rahbarligida ifodali o'qishga yo'naltiradi, ayni zamonda ularni matn mohiyatiga kirishga undaydi. O'quvchilar matn mazmuni bilan tanishtirilgach, ularning diqqati xattaxta (yoki ekran)dagi suratlariga qaratiladi. Avval o'quvchilarning e'tibori qishgi kiyimlar va o'yinlarga qaratiladi. O'quvchilardan piyma suratini topish so'raladi. Bu masala hal bo'lgach, bolalar qanday o'yinlar o'ynayotgani haqida savol beriladi. O'quvchilar bu savollarga ko'p o'ylab o'tirmay javob beradilar, albatta. Savol va topshiriqlar asta-sekin murakkablashtirib boriladi: "She'rda qish ishi qanday tasvirlangan?, O'ylab ko'ring-chi, qish yaxmalakni qanday qiladi?, Muallif oq libos deya nimani aytadi? Siz nima deysiz, qish oq rang, oq nurni qayerdan oladi?" va hokozolar. Bu savollarga javob topish asosida o'quvchilar qish faslida sodir bo'ladigan tabiat hodisalari haqida, yaxmalak nima ekanligini, qishdagi qor badiiy adabiyotda "Oq libos" shaklida qo'llanilishini, u oq rangda bo'lgani uchun oq nur kabi tavirlanishini bayon qiladilar. O'quvchilarning bunday javoblarini o'qituvchi to'ldirib borishi ham mumkin.

O'quvchilarning qish haqidagi tasavvurlari tiniqlashtirib olingach, o'zlariga ishonchi ortib, she'r matniga qiziqib qolishganlaridan so'ng ularning oldiga quyidagi muammoli savollar qo'yiladi: "O'ylab ko'ring-chi, qishda nima uchun sovuq bo'ladi? Sizningcha, bolalar nima uchun qishda ham terlab ketadilar?" va hakoza. Shu tariqa o'quvchilar muammoli vaziyatga olib kiriladi. Mazkur muammolarning yechimi o'quvchilardan ma'lum bilimlarga ega bo'lishni ni taqozo etadi. O'qituvchi yaxshi biladiki, Yer o'z o'qi atrofida tinimsiz aylanib turadi va shu bois yer yuzida fasllar almashinuvi sodir bo'ladi. Shu aylanish natijasida qishda unga quyosh nurlari qiyalab tushadi. Natijada quyoshdan Yerga yetib keladigan issiqlik va yorug'lik kamayadi. Issiqlikning kamayishi asnosida yerda qishda sovuq iqlim paydo bo'ladi, yorug'likning kamayishi tufayli esa kunlar qisqa bo'ladi. O'quvchilarning ko'pchiligi buni bilmasligi mumkin, albatta. Shunda o'qituvchi o'quvchilar oldiga Yerning o'z o'qi atrofida aylanishi maketini qo'yishi va fasllar almashinuvi haqida qisqacha ma'lumot berib o'tishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Muammoli savolning ikkinchi qismiga o'quvchilar o'zlarining tasavvurlaridan kelib chiqqan holda javob berishadi. Ya'ni, ikkinchi muammoli savolning yechimini topish asnosida quyidagi bilimlarga tayaniladi: ma'lumki, issiq kiyim odamni isitmaydi, balki uning tanasidan chiqayotgan issiqlik energiyasini uzoqroq muddatga ushlab turadi. Qishda odamlar tanasidan chiqayotgan issiqlikni asrab turishi uchun issiq kiyimlar kiyadilar. Bolalar qishda har xil o'yinlarni o'ynashi asnosida ko'p harakat qiladilar va shu tariqa tanalaridan ko'proq issiqlik energiyasi ajralib chiqadi. Ustilaridagi qalin kiyimlar bu issiqlikning tashqariga chiqib ketishiga yo'l qo'ymaydi va ular isib, terlab ketadilar. Ma'lum vaqt o'tgach inson organizmi harakati susaygach, tanadan ajralib chiqqan ter tufayli ho'l bo'lgan kiyimlar energiyaning yetishmasligi tufayli soviy boshlaydi va tanaga aks ta'sir ko'rsatadi. Natijada shamollash yuz beradi. O'quvchilar bu haqiqatlarni ilmiy asoslari bilan bilmasligi mumkin, albatta. Lekin umumiy tarzda javob beradilar. O'qituvchi ularning fikrlarni shu tariqa umumlashtirishi, hamkorlik asosida muammoning yechimini topishlari maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday ish turlari o'quvchilarni kichik yoshidan mantiqli mulohaza yuritishga, xulosalarini ham amaliy, ham nazariy asoslashga o'rgatib boradi.

Birinchi sinflarda shunday ish turini nasriy matnni o'rganish jarayonida quyidagicha tashkil etish mumkin: "O'qish savodxonligi" darsligining "Kitob bilim bulog'i-o'quvchining o'rtog'i" nomli bo'limida "Sovg'a" nomli hikoya keltirilgan. Mazkur hikoyani muammoli shaklda o'rganish uchun o'quvchilarning ruhiyatini qitiqlaydigan, ularni boshqacharoq o'ylashga yo'naltiradigan: "Bolalarning kitob ustida talashishi" yoki "Kitob-aziz sovg'a"

tariqasida qo'yish mumkin. Ma'limki, hikoyada Doniyor ijobiy qahramon qilib olingan va undagi fazilatni bolalarga "yuqtirish" nazarda tutilgan.

O'qituvchi avval o'quvchilarga matnni ifodali, tushunarli tarzda o'qib eshittiradi. So'ngra o'quvchilar diqqatini matn mazmuniga qaratish maqsadida ularga quyidagi savollar bilan murojaat qiladi:

1. Aytingchi, hikoyaning bosh qahramoni kimlar?
2. O'ylab ko'ring-chi, nima uchun kitob talash bo'lib ketdi?
3. Doniyor nega o'ylanib qoldi?
4. Sizningcha, eng yaxshi sovg'a nima?
5. Doniyor nega do'stlariga kitob sovg'a qilishni diliga tugdi?

Asar tahlili jarayonida o'quvchilar o'z imkoniyatlari doirasida bu savollarga javob beradilar. Javoblar qanday bo'lishini taxminan tasavvur qilish mumkin, albatta, lekin ular qanday bo'lishidan qat'i nazar o'quvchilardan fikrlarini asoslashni talab qilish lozim. Chunki adabiy ta'lim uchun fikrning mustaqilligi qanchalik ahamiyatli bo'lsa, uning asoslanishi, dalillar bilan isbotlanishi mustaqil fikrdan, shaxsiy munosabatdan kam emas. O'quvchilar matnning mohiyatiga yaxshilab kirib olganlaridan so'ng o'qituvchi ularning oldiga yuqorida keltirilgan birinchi muammoli masalani qo'yadi: "Doniyorni kitob sovg'a qilishga undagan voqea". O'quvchilar endi bu masala ustida bsosh qotirishlari, fikrlashlari, o'z xulosalarini chiqarishlari kerak bo'ladi. Ular, avvalo, eng yaxshi sovg'a nima ekanligini aniqlab olishlari kerak bo'ladi. Undan keyin Doniyor nega do'stlariga kitob sovg'a qilishni niyat qilganini o'ylab ko'rishlari ham o'quvchilarni mazkur muammoning yechimi sari yetaklaydi. Lekin hamkorlar – o'qituvchi va o'quvchilar to'g'ri yo'ldan adashmasliklari, muammoning yechimini birgalikda topishlari maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar turli xil o'yinchaoq olib kelgan bolalarni ham tushunishga urinib ko'rishi, bunga o'z munosabatini bildirishlari boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xuddi shunday ish turini ikkinchi sinf o'quvchilari uchun yaratilgan "O'qish savodxonligi" darsligidagi o'quv materiallari asosida, ya'ni, "Ilmsizlik zulmati" rivoyati misolida quyidagicha ko'rish mumkin. Avval rivoyat (uchinchi ilovaga qarang) o'qituvchi tomonidan ifodali qilib o'qib eshittiriladi. Darslikda asar matni yuzasidan taqdim etilgan savollar bilan uning mohiyatiga kirib bo'lmaydi. Shuning uchun o'qituvchi asar syujeti yuzasidan o'zi mantiqli savol va topshiriqlar tuzishiga to'g'ri keladi. Yoki birdaniga o'quvchilar oldiga muammoni qo'yaverishi ham mumkin. Muammoning yechimini topish asnosida o'qituvchi va o'quvchilar hamkorlikda matn mohiyatiga kirib boradilar. Bu jarayonda o'qituvchining yo'naltiruvchi savollari ham qo'l keladi. Muammoni

o'qituvchi "Qo'y boqish uchun ham o'qish kerak" shaklida qo'yishi mumkin. 1. O'ylab ko'ringlarchi, nima uchun bolakay cho'pon bo'lishni xohlar edi? 2. Bola o'qish va yozishni yomon ko'rishiga nima sabab bo'lishi mumkin? 3. Nima deb o'ylaysiz, ilmsizlik oxiri qanday bo'ladi? 4. O'ylab ko'ring-chi, bola nima uchun ota-onasining gapiga quloq solmadi? 5. Nima uchun taxtachaga yozuv yozilgan edi? 6. Bola nima uchun yozuvga tushunmadi? 7. Qo'y boqishning o'qishga qanday aloqasi bor deb o'ylaysiz? 8. Sizning-cha, ilmsizlik faqat o'qishni bilmaslikmi? 9. Hikoya qahramoni qanday bola? 10. Uning xatolari nimalardan iborat? 11. Nima deb o'ylaysiz, bola cho'ponning gapidan keyin o'qishga qaror qildimi? Savollarni shu tarzda yana davom ettirish mumkin. Shu tariqa hamkorlar birgalikda suhbatlashib muammoning yechimini topadilar: ya'ni bolaning ota-onasining gaplariga quloq solmasligi, maktabga bormaslik uchun bahonat topishini, vazifalarni bajarmasligi, o'qishdan qochib qo'y boqishni oson deb o'ylagani, duch kelgan muammolari ilmsizligidan ekanini anglab yetganini umumiy shaklda muhokama qiladilar. Hayot va uning bergan sabog'ini qalban bilan his qiladilar. Bu tuyg'u kichik o'quvchilarning ko'nglida qoladi va qachondir o'z mevasini beradi.

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida amalga oshiriladigan muammoli ta'lim har bir tarbiyalanuvchi shaxsini shu vaziyatning yadrosi sifatida o'z ichiga qamrab oladi. Subektdan, shaxsdan tashqarida muammoli vaziyat yo'q. Muammoli vaziyat bolaning motivlari va ehtiyojlarini o'zining zaruriy qismi sifatida qamrab oladi. Aynan shuning uchun ham ta'lim jarayoni bolaning tarbiyasi, bilimlarini o'zlashtirish, dunyoqarashini shakllanishi bilan birgalikda amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars boshida muammoni qo'yish bilan birga butun dars davomida uning muammolilik darajasini uzluksiz tarzda saqlab tura olsagina o'quvchilarga singdirilishi lozim bo'lgan, asarda ilgari surilgan hayotiy haqiqatlarni o'quvchilarning ruhiyatiga joylash mumkin bo'ladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatyaptiki, butun dars davomida muammoni yechish bilan shug'ullanilgandagina o'quvchining bilim olishdagi faolligi va mustaqilligi ta'minlanadi. Muammoli ta'lim o'quv materialini ongli ravishda o'zlashtirish va o'quvchi qobiliyatlarini o'stirish vositasidir. Ma'lumki, darsda muammoli vaziyat hosil qilishda o'quv predmetining mantig'iga, tafakkurning qonunlari va shakllariga rioya qilinishi talab etiladi. O'quv fani mantig'i uni o'zlashtirishning muammoliligi va izchilligini ta'minlaydi. Shunisi haqiqatki, o'quv fanlari, umuman, fanlarning barchasi ham hayot va amaliyot ilgari surgan muammolar asosida rivojlanadi.

Binobarin, boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'limni qo'llash o'quvchilarning turli xil yutuqlariga olib keladi. Muammoli ta'lim o'quvchilarni faqat ma'lumotni qabul qiluvchi emas, balki uni faol ravishda izlovchi, tahlil qiluvchi va o'zlashtiruvchi insonlarga aylantiradi. Bu o'qilgan matnning mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'quvchilar matndagi muammolarni aniqlash, ular sabablarini tahlil qilish va yechimlar haqida mulohaza yuritishga o'rganadilar. Bu ularning matnni faqat yuzaki tushunishdan chuqurroq tahlil qilishiga imkon beradi. Matnni segmentlarga ajratish, asosiy g'oyani topish, dalillarni aniqlash, muallifning maqsadini tushunish kabi ko'nikmalar kuchayadi. O'quvchilar o'zlarining bilimlari va topgan ma'lumotlari asosida matndagi yoki matn bilan bog'liq muammolarga yechim topishga harakat qilishadi. Bu kelajakda hayotiy vaziyatlarda ham foydali bo'ladi. Muammolarni yechish jarayoni o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Ular darslarni zerikarli deb emas, balki qiziqarli izlanishlar jarayoni sifatida qabul qilishadi. Agar muammolar guruhlarda hal etilsa, o'quvchilar bir-birlari bilan fikr almashish, hamkorlikda ishlay olish, jamoaviy yechim topish kabi ko'nikmalarni egallaydilar. O'quvchilar o'zlarining muammolarni yechish qobiliyatiga ishonishni boshlaydilar, bu esa ularning mustaqil o'quvchi sifatida shakllanishiga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida muammoli ta'lim usuli nafaqat matnni tushunishni, balki o'quvchilarning kengroq fikrlash, muammolarni hal qilish va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu usul o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Muammoli ta'limni muvaffaqiyatli qo'llash uchun o'qituvchi tayyorlagan aniq muammolar, ularga mos matnlar va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlar berish muhimdir. Ushbu usulni qo'llash o'quvchilarning faqat o'qish savodxonligini emas, balki umumiy intellektual rivojlanishini ham ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnomasi. -T.: 2020-yil. -126-bet.
2. Avloniy A. "Turkiy guliston yoxud axloq". T.: 5-6 bet.
3. Буланова Л. В. Анализ художественного произведения в начальных классах. /Электрон манба: https://xnj1ahfl.xplai/library/analiz_hudozhestvennogo_proizvedeniya_v_nachalnih_kl_171056.html; Величко И. В. Элементы проблемного обучения русскому языку в начальных классах. /Электрон манба: www.tavr.science № 1 (январь), 2016; Воронина О. М. Применение технологии проблемного обучения в начальной школе. /Электрон манба: <https://nsportal.ru/nachalnaya>
4. Aydarova U.B., Azizova N.K.. O'qish savdaxonligi 1-sinf uchun darslik. - T.:Novda, 2023. –23-b.
5. Aydarova U.B.. O'qish savdaxonligi 2-sinf uchun darslik. –T.:Novda, 2023. -49.

СҮЎРЕТЛЕЎ ӨНЕРИ ХАМ МУЗЫКА

QUWIRSHAQ TEATRINDA REPERTUAR TAŃLAW

Duysenbaeva G.

ÓZMKÓMI Nókis filiali “Quwirshaq teatri aktyorlǵı” qánigeligi studenti

Tajigaliyeva M.

ÓZMKÓMI Nókis filiali “Aktyor sheberligi” kafedrası oqıtıwshısı, ilimiy basshı

Tayanch soʻzlar: teatr, qoʻgʻirchoq, repertuar, pesa, syujet, rejissyor.

Ключевые слова: театр, кукла, репертуар, пьеса, сюжет, режиссёр.

Key words: theater, puppet, repertoire, play, plot, director.

РЕЗИОМЕ:

Qoʻgʻirchoq teatrining repertuari - bu teatr ijodiy yuzining ifodasidir. Har bir spektakl, har bir syujet va personajlar majmui tomoshabinning, ayniqsa, bolalarning tafakkuriga, axloqiy qarashlariga va estetik dunyoqarashiga taʼsir koʻrsatadi. Shu bois, repertuar tanlash jarayoni katta masʼuliyat va chuqur tahlilni talab etadi. Maqolada repertuar pyesalarini qanday tanlash va nimalarga eʼtibor berish kerakligi haqida soʻz boradi.

РЕЗИОМЕ:

Репертуар кукольного театра - это выражение творческого лица театра. Каждый спектакль, каждый сюжет и набор персонажей влияет на мышление, нравственные взгляды и эстетическое мировоззрение зрителя, особенно детей. Поэтому процесс подбора репертуара требует большой ответственности и глубокого анализа. В статье рассказывается о том, как выбрать репертуарные пьесы и на что обратить внимание.

SUMMARY:

A puppet theater's repertoire is an expression of its creative identity. Each performance, each plot, and each cast of characters influences the thinking, moral views, and aesthetic worldview of the audience, especially children. Therefore, the process of selecting a repertoire requires great responsibility and in-depth analysis. This article discusses how to select repertoire plays and what to pay attention to.

Quwirshaq teatrının repertuari - bul teatr dóretiwshilik júziniń kórinisi. Hár bir spektakl, hár bir syujet hám personajlar toplamı tamashagóydiń, ásirese balalardıń oy-pikrine, ádep-ikramlılıq kózqaraslarına hám estetikalıq dúnya qarasına tásir kórsetedi. Sol sebepli, repertuar tańlaw procesi úlken juwapkershilik hám tereń tallawdı talap etedi. Maqalada repertuar pyesaların qalay tańlaw kerek hám nelerge itibar beriw kerekligi haqqında sóz baradı.

Quwirshaq teatri kórkem ónerdiń ózine tán túri bolıp, onda aktyorlıq sheberlik, saxna texnologiyası hám kórkem obrazlar jaratıw sheberligi qosılıp, ózine tán teatr dúnyasın jaratadı. Bul teatrdıń tiykarǵı maqseti - balalar qálbine kórkem óner, estetikalıq tárbiya, milliy qádiriyatlar hám adamgershilik normaların sińdiriw bolıp esaplanadı. Mine usı maqsetke erisiwde eń áhmiyetli qurallardan biri - repertuar tańlaw esaplanadı.

Bárinen burın, quwirshaq teatrınıń auditoriyası tiykarınan balalar ekenin este saqlaw kerek. Sol sebepli, repertuar tańlawda shıǵarmalardıń mazmunı, olardıń tárbiyalıq qunı, balalar psixologiyasına sáykesligi hám de olardıń jas toparları esapqa alınıwı zárúr. Hár bir jas toparınıń qabıl etiw dárejesi, qızıǵıwshılıǵı hám estetikalıq zárúrlikleri hár qıylı boladı. Máselen, mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın ertek tiykarındaǵı, kewilli hám jarqın spektakllar usınıs etilse, mektep jasındaǵı balalar ushın bolsa turmıslıq waqıyalarǵa tiykarlanǵan, logikalıq pikir júrgiziwge shaqıratuǵın saxnalıq shıǵarmalar abzal boladı.

Repertuar tańlawda, álbette, xalıq ertekleri tiykarında jaratılǵan saxnalıq shıǵarmalarǵa ayırısha itibar beriliwı kerek. Sebebi xalıq ertekleri arqalı tek ǵana ádep-ikramlılıq tárbiya berilip qoymastan, al milliy qádiriyatlar, ana tiliniń gózzallıǵı, milliy minez-qulıq hám úrp-ádetler de tamashagóyge jetkeriledi. Sol sebepli, “Alpamıs”, “Zumrad hám Qimmat”, “Qasqır hám eshkiler” sıyaqlı xalıq ertekleri tiykarında jaratılǵan spektakller repertuar tiykarı bolıp xızmet etiwı múmkin.

Bunnan tısqari, zamanagóy avtorlar tárepinen jazılǵan original shıǵarmalar da repertuarǵa kirgiziliwı zárúr. Jańadan jazılǵan pesalar arqalı búgingi kúndegi mashqalalar, balalardıń turmıslıq talapları, qorshaǵan ortalıq, doslıq, miyrim-shápáát, texnologiya menen múnásibet sıyaqlı temalar sáwlelendiriliwı múmkin. Bul balalarda erkin pikirlew, mashqalalardı ańlaw hám olardı sheshiw kónlikpelerin qalıplestiredi.

Quwirshaq teatrında repertuardı qalıplestiriwde estetikalıq qatnas ta júdá áhmiyetli. Spektakldıń obrazları, reńleri, muzıka hám dramalıq sheshimleri balalarda estetikalıq talǵamın qalıplestiredi. Hár bir spektakl tek ǵana úyretiwi emes, al tańlandırıwı, zawıqlandıırıwı kerek. Sonıń ushın, shıǵarma tańlanganda onıń saxnalastırıw imkaniyatı - quwirshaq túrlerine (marionetka, qol quwirshaq, saya quwirshaq, stol ústindegi quwirshaq hám t.b.), saxna imkaniyatlarına sáykes keliwı, vizual tartımlılıǵı da esapqa alınadı.

Repertuar tańlawda jáne bir áhmiyetli tárepi - bul teatrdıń tárbiyalıq wazıypası. Quwirshaq teatrınıń hár bir shıǵarması arqalı tamashagóyde jamanlıq hám jaqsılıq, qıyanet hám sadıqlıq, ózimshillik hám pıdayılıq, zorlıq hám miyrim-shápáát arasındaǵı ayırmashılıqlardı kórsetip beriw lazım. Shıǵarmada

jaman obrazlarning jazalanishi, al unamli qaharmanlarning siyloqlanishi balalarga turmishliq sabab beradi.

Quwirshaq teatriga repertuari tek gana dramaliq shigarmalar menen sheklenip qalmishi kerak. Onda lirikaliq, muzikaliq, pantomima elementleri aralasqan tamashalar, vizual eksperimentler, xaliq awizeki doiretiwshiligi elementleri, interaktiv spektakller de oz ornin tabishi kerak. Bul bolsa tamashagoy - bala menen tikkeley baylanisqa kirisish imkaniyatini beradi.

Sunday-aq, teatrding repertuari dawir talaplarini tiykarinda jahanalip barilishi shart. Har bir mawsimde ahmiyetli temalardi qamtir alishni spektakller, jana avtorlar menen birgelikte jaratilgan shigarmalar, eksperimental jumislari qoyilishi kerak. Bul teatrding zamanagoy processlerge beyimlesiwshenligini, doiretiwshilik potencialini koresetedi.

Quwirshaq teatri ushin jazilatuqin pyesalarning ozine tan qasiyetleri ol yaki bul pyesa quwirshaq teatri repertuarina kiritiliwinde tiykarli ahmiyetke iye bolishi shart esaplanadi. Quwirshaq teatri ushin arnawli jazilgan pyesalardan tisqari, geyde dramaturgiyalik yamasa muzikalik teatrlar ushin jazilgan pyesalardi maslastirish da mumkin boladi. Teatr administraciyasinda geyde qanday da bir guruging yamasa ertekti inscenirovka etiwge mutajlik tuwiladi, hatta teatr doiretiwshiliginin ozleri teatrlari ushin aktual temalarda pyesalar jazilishi da mumkin.

Quwirshaq teatri pyesasina salistirganda uliwma pyesalarga tiyisli barliq talaplardi, yagniy temaning aktualligi, qiziqli qurilgan syujet, puqta xarakterler ham jaqsi anlatpali tildi qollash kerak. Ayni waqittaunday specifikaliq ozine tanlikler bar, tek olarning bar ekenligini pyesani "quwirshaq" yamasa "quwirshaq emes" tabiyatini gana belgilewi mumkin. Bunday ayriqshalikliardi aniqlawda qanday da giltler bolishi qiyin. Sebebi keshe "quwirshaq" tabiyatiga gumanlı koringen pyesa bugun quwirshaq teatrida oz saxnaliq sawlesin tawip qalishi mumkin. Yamasa, kerisinshe, kuni keshe "quwirshaq pyesa" retinde analiz etilgen pyesa bugun "eskirip", jaramay qalishi mumkin. Bunda rejissyor fantaziyasi ham aktyor sheberligi sebepli mudami janalilqlar, jana doiretiwshilik tabilmalar har qanday pyesa tagdirini sheshe aladi.

Biraq solay bolsa-da, quwirshaq teatri pyesasinda syujet tiykarli waqit personajlarining tamashaliq is-hareketleri tiykarina qurilishi quwirshaq pyesaning en kerakli specifikaliq belgisi bolip tabiladi. Waqiyalari dialoglar menen jaratilatuqin pyesalar, quwirshaq teatri saxnasinda tabisqa erisishi qiyin. Asirese, qolgapli quwirshaqlar qiziqli ham ken kolesimli is-hareket qilish mumkinshiligi barligi sebepli sozli iskerlikti bir qansha koterishi mumkin, biraq simli quwirshaqtin da mumkinshilikleri shegarasiz emes. Albette har eki halda

da qattı ornatılğan qağıyda bolıwı mımkin emes. Íqsham dialoglar menen kishkene saxnalardı sheberlik penen atqarıw mımkin.

Teatrğa tamashalıq häreketlerge bay pyesa tañlawda, quwırshaqtıń janlı janzatlarıń barlıq häreketlerin orınlawğa ılayıq emesligin de yadta saqlaw kerek bolğan. Sol sebepli rejissyor hám xudojnik pyesa menen tanısıwda quwırshaq neni ámelge asıra alıwına bólek itibar beriwleri hám onıń atqarıw quralın aldınnan belgilewleri zárúr. Quwırshaq pyesanıń ideyalıq mazmunı, kórkem tárepleri quwırshaq teatrı kórkem ónerinde házirde bar barlıq toparlardan qálegenin qolğa kiydiriletuǵın qolǵaplı (“Petrushka” tipinde) quwırshaq, simlı quwırshaq, jiplerge baylangan “marionetka”, saxna planshetinde häreket etetuǵın úlken quwırshaq yamasa saya teatrı quralın, yamasa bir neshe túrin jıynap qollanıwdı talap etiwı mımkin. Zamanagóy quwırshaq teatrı ámeliyatında kóbirek túrli sistemalardı, túrli usıllar hám qurallardı oǵada erkin tárizde birlesken, sintez jaǵdaylar baqlanadı. Hámme gáp áne sol sintez, áne sol jıynamalar quwırshaq teatrıń tıp tábiyatın, quwırshaq pyesasınıń mazmun-mánisin tereń iske asırıwǵa jóneltirilgen bolıwı kerek, kerı jaǵdayda quwırshaq teatrıń texnikalıq mımkinshilikleri, túrli usıl hám qurallardıń qurı kórsetiliwine, kóz-kóz etiwge aylanıp qalıwı mımkin. Saylanatuǵın pyesa quwırshaq teatrı kórkem-ónerine tán bolğan ayrıqshalıqlarǵa sáykes bolıwı zárúr. Bunday ayrıqshalıqlardıń birinshisi hám eń tiykarǵısı quwırshaq teatırında jansız deneler janlanadı hám häreket etedi. Olardıń hámmesi de insandı súwretlewi shárt emes, olar belgili bir obrazdı gewdelentire alıwları kerek. Áhmiyetlisi, janlanıwlar tamashagóy kóz aldında boladı hám oǵan zawıq baǵıshlaydı.

Pyesanıń “quwırshaq” tábiyatın belgilewde quwırshaq xarakterin ulıwmalasqanlıq dárejesi oǵada zárúr rol oynaydı. Saylangan pyesa ushın joba dúzetuǵın rejissyor hám xudojnik mulyaj, adam yamasa qandayda bir janzatıń óli nusqasın emes, bálkim ulıwmalasqan obraz jaratılıwǵa, bunıń ushın eń zárúrli, eń ańlatpalı belgilerdi sáwlendiretuǵın obraz jaratılıwǵa häreket etiwı kerek.

Quwırshaq ulıwmalasqan obraz dárejesine kóterilmese, adam yamasa haywandı naturalistik eliklew usılı menen uqsatsa, káramat júz bermeydi, kórkem process baqlanbaydı, kórkem óner shıǵarması tuwılmaydı.

Quwırshaq teatrı kórkem óneriniń taǵı bir zárúrli tárepi qashırım, astarlı sóylew, metafora sıyaqlı qurallardı qollawǵa da pyesada tiykar, shárayat bolıwı kerek. Sonlıqtan, quwırshaq tek ǵana adamdı emes, haywanlardı da, hár túrli deneler hám samal, dúbeley, dawıl sıyaqlı tábiyǵıy hádiyseler hám taǵı basqalardıń barlıǵı óz mánisine kóre insaniy xarakterlerdi ańlatadı. Sonıń ushın da ertekler, ráwiyatlar hám tımsallarda dene hám hádiyselerdiń sóylewleri bolıp

olar insanıy xarakterlerge iye bolıwı biykargá emes. Solay eken, rejissyor hám xudojnik quwırshaq teatrında pyesadağı waqıya-hádiyselerdiń ideologiyalıq-kórkem mánisin ashıw ushin metafora, yaǵnıy astarlı sóylew formasın tabıwı zárúr.

Juwmaq sıpatında aytıw múmkin, quwırshaq teatrınıń repertuarı - bul jas áwladqa estetikalıq, ruwxıy hám ádep-ikramlılıq tárbiya beriwdiń kúshli quralı bolıp, onıń qalıplesiwinde avtor, rejissyor, dramaturg, xudojnik hám pútkil dóretiwshilik jámaáttıń puqta birge islesiwı zárúr. Hár bir tańlangan shıǵarma, hár bir spektakl - bul keleshek áwladtıń sanasına baǵdarlangan kórkem oq bolıp esaplanadı. Sol sebepli, repertuardı tańlawda biypárwalıq hám asıǵıslıq emes, al tereń tallaw, juwapkershilik hám balalar dúnyasın túsiniw tiykargı ólshem bolıwı kerek.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Qodirov M. Xalıq quwırshaq teatrı.- T.: 1972.
2. Qodirova S. Teatrda ómir kórinisi.- T.: Kórkem óner jurnalı baspası, 2011.
3. Соломоник И.Н. Традиционный театр кукол Востока. - М.: Наука, 1983.
4. Смирнова Н.И. В театре кукол. - М., 1978.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINING IJODIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Beknazarov X.Q.

*O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti,
“Cholg‘u ijrochiligi” kafedrası dotsenti*

Tayanch so‘zlar: ijodiy kompetentlik, musiqa ta’limi, innovatsion yondashuv, integratsiya, loyihaviy metod, ijodiy muhit.

Ключевые слова: творческая компетентность, музыкальное образование, инновационный подход, интеграция, проектный метод, творческая среда.

Key words: creative competence, music education, innovative approach, integration, project method, creative environment.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining ijodiy kompetentligini shakllantirish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, musiqa ta’limi tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari, integrativ va loyihaviy yondashuvlar, hamda ijodiy muhitni yaratishning ahamiyatini ilmiy asosda tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье освещаются вопросы эффективного использования инновационных педагогических технологий в процессе формирования творческой компетентности будущих учителей музыки. Также научно обоснованно анализируется значение современных информационных технологий, интегративных и проектных подходов, а также создание творческой среды в системе музыкального образования.

SUMMARY:

The article highlights the issues of effective use of innovative pedagogical technologies in the process of developing the creative competence of future music teachers. It also provides a scientifically grounded analysis of the importance of modern information technologies, integrative and project-based approaches, as well as the creation of a creative environment in the system of music education.

Bugungi kunda ta’lim tizimidagi islohotlar va raqamli transformatsiya jarayonlari pedagog kadrlardan faqat nazariy bilim emas, balki ijodkorlik, mustaqil fikrlash va innovatsion faoliyat yuritish qobiliyatini talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining ijodiy kompetentligini shakllantirish — zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, “ijodiy fikrlay oladigan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanuvchi bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi” tayyorlash masalasi ta’limning strategik yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Chunki musiqa nafaqat san’at turi, balki shaxs ma’naviyatini yuksaltiruvchi, uni ijodiy tafakkurga yetaklovchi vositadir. Ijodiy kompetentlik tushunchasi nima va uning strukturasi qanday shakllangan?

Ijodiy kompetentlik — bu o‘qituvchining musiqa ta’limida yangicha fikrlay olish, badiiy-estetik g‘oyalarni mustaqil yaratish va ularni amaliy faoliyatda tatbiq etish qobiliyatidir. U quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: **Motivatsion komponent** – ijodiy faoliyatga qiziqish, musiqa san’atiga muhabbat, ijodiy maqsadni belgilay olish. **Kognitiv komponent** – musiqa nazariyasi, kompozitsiya, pedagogika va psixologiya bo‘yicha bilimlar majmuasi. **Amaliyot va refleksiv komponent** – ijodiy g‘oyalarni amalga oshirish, o‘z faoliyatini tahlil etish va takomillashtirishdir.

Musiqa o‘qituvchisi dars jarayonida o‘quvchiga motivatsion komponent jarayonini qanday amalga oshiradi? Musiqa o‘qituvchisining **motivatsion komponent** jarayonidagi vazifasi bu, o‘quvchilarda musiqaga nisbatan qiziqish, ruhiy ehtiyoj va ijodiy faollikni uyg‘otishdan iborat. Bu jarayon nafaqat bilim berish, balki musiqani his etish, sevis va shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qilishni ta’minlaydi. Musiqa o‘qituvchisi avvalo dars muhitini ilhomlantiruvchi, ijobiy va ruhiy jihatdan musiqaga mos holda tashkil etadi. Dars boshida musiqiy fon, qo‘shiq yoki asar orqali kayfiyat yaratish; O‘quvchilarni musiqani tinglash va his qilishga yo‘naltirish; Har bir darsda ijodiy ruhni saqlash (musiqa orqali hissiy rezonans yaratish). **Natijaga ko‘ra:** o‘quvchilar musiqani faqat fan emas, his-tuyg‘ularni ifodalash vositasi sifatida qabul qila boshlaydi. Shuningdek, o‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchilarning **ijodiy fikrlashni rag‘batlantirishi** lozim va shu orqali o‘quvchilarni mustaqil ijodiy izlanishga undaydi, ularni:

- Qo‘shiq tanlashda yoki ijro uslubida erkinlik berish;
- O‘z qo‘shiq yoki ritm yaratish vazifalarini berish;
- Guruhda birgalikda ijro qilish orqali hamjihatlik hissini kuchaytirish.

Natijada, o‘quvchi musiqani faqat tinglovchi emas, balki ijodkor sifatida qabul qiladi. **Kognitiv komponent** - bu o‘quvchilarning bilim olish, tafakkur qilish, anglash va musiqa haqidagi ilmiy-nazariy tushunchalarni o‘zlashtirish jarayonidir. Ushbu jarayonda musiqa o‘qituvchisi o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantiradi, musiqaga doir nazariy va amaliy bilimlarni ongli tarzda shakllantiradi. musiqaning nazariy asoslarini - **lad, ritm, temp, dinamika, interval, janr, forma** kabi tushunchalarni o‘quvchi ongida aniq va tizimli ravishda shakllantiradi. Mavzuni hayotiy misollar bilan tushuntiradi (masalan, milliy kuylar orqali lad yoki ritmni izohlaydi). Sxema, jadval va audio-vizual vositalardan foydalanadi. Asar tuzilishi va ifodaviy vositalarini tahlil qilishni o‘rgatadi, natijaga ko‘ra: o‘quvchi

musiqaning tuzilishi va ma'nosini anglay boshlaydi, nazariy bilim amaliyot bilan bog'lanadi. Amaliy mashqdan oldin, o'qituvchi o'quvchilarni musiqani diqqat bilan eshitishga, uning qismlarini tahlil qilishga o'rgatadi. Bunda asosan: asarni eshitganda uning janri, tempi va xarakterini aniqlash; turli ijrochilarni taqqoslab tahlil qilish; musiqa orqali obrazli fikrlashni shakllantirish zarur. Natijaga ko'ra: o'quvchida musiqa eshitish madaniyati, tahlil va baholash ko'nikmasi shakllanadi.

Amaliyot komponenti - bu olingan nazariy bilimlarni amalda qo'llash, ijrochilik faoliyatini shakllantirish va musiqiy tajriba orqali kompetensiyani rivojlantirish jarayoni bo'lib, bunda Musiqa o'qituvchisining vazifalari quyidagilardan iborat: avvalo jarayonda ijrochilik mashg'ulotlarini tashkil etishi lozim. Unda; Qo'shiq aytilish, ritmni his qilish, musiqa asboblari chalish mashqlari; Jamoaviy ijro (xor, ansambl, duet) faoliyatini tashkil qiladi. Shuningdek, o'quvchiga amaliy mashqlarni muntazam ravishda bajartirish va sahna madaniyatini o'rgatishi, tomoshabin oldida o'zini tutish, sahnada erkinlik va ishonch bilan chiqish kabi mas'uliyatlarni his qilishi, kabi bilimlarini singdirishi lozim. Natijada, o'quvchida musiqiy ijro ko'nikmalari, musiqa hissi va ijodiy faollik shakllanadi. U musiqani nafaqat tinglovchi, balki ijro etuvchi va yaratuvchi sifatida namoyon bo'ladi.

O'qitishda innovatsion ta'limning asosiy belgilaridan biri — raqamli texnologiyalardan foydalanishdir. Musiqa ta'limida bu quyidagicha namoyon bo'ladi:

- **Multimedia resurslar** (video, audio, notagrafika) orqali darsni jonlantirish;
- **Onlayn platformalar** (MuseScore, Flat.io, Soundtrap) yordamida ijodiy ishlash;
- **Virtual orkestrlar, musiqa dasturlari** (GarageBand, Sibelius) orqali ijro va kompozitsiya qilish.

Bunda o'quvchida raqamli musiqiy savodxonlik va ijodiy tafakkur rivojlanadi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda projekt faoliyati juda samarali bo'lib, bunda:

- “Milliy kuylar zamonaviy ishlovda” yoki “Bolalar qo'shiqlari festivali” kabi ijodiy loyihalar;
- Guruhli ishda o'quvchilar musiqiy asarni yaratish, sahnada ijro etish va taqdim qilishni o'rganadilar;
- Bu jarayonda o'qituvchi – rahbar, maslahatchi va ilhomlantiruvchi rolini bajaradi. Natijaga ko'ra o'quvchilarda jamoaviy ish, ijodiy fikrlash va mas'uliyat hissi shakllanadi.

Innovatsion yondoshuvning eng asosiy vazifalaridan biri interfaol va kreativ metodlardan foydalanish hisoblanadi. Musiqa ta'limida interfaol usullar o'quvchilarni faol ishtirokchiga aylantiradi, ularda:

- “Musiqqa asariga ssenariy tuzish”, “Musiqqa orqali obraz yaratish” kabi ijodiy mashgʻulotlar;
- “Aql xaritasi”, “Breyn-ring”, “Klaster” usullari orqali fikrlashni faollashtirish;
- Musiqqa orqali hissiy intellektni rivojlantirish, natijada oʻquvchida mustaqil fikr, estetik did va emotsional madaniyat rivojlanadi.

Mediataʼlim va geymifikatsiya amaliyotida esa, zamonaviy yoshlar uchun oʻyin elementlari orqali oʻrganish samarali boʻladi, bunda:

- “Musiqqa viktorinasi”, “Qoʻshiq tan olish”, “Musiqqa loyihasi” kabi interaktiv oʻyinlar;
- Onlayn platforma orqali musiqani tanlash, miqdoriy va sifatiy baholash;

Musiqqa taʼlimda rolli oʻyinlar (“dirijyor”, “kompozitor”, ijrochi”). Natijada oʻquvchida, motivatsiya oshadi, musiqqa fanini oʻrganish qiziqarli va jonli boʻladi.

Xulosa oʻrnida aytish lozimki, boʻlajak musiqqa oʻqituvchisining ijodiy kompetentligini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar axborot texnologiyalari, loyiha faoliyati, interfaol va kreativ metodlar boʻlib, bu jarayon natijasida boʻlajak oʻqituvchi mustaqil fikrlaydi, yangi gʻoyalar yaratadi, zamonaviy taʼlim muhitida raqobatbardosh mutaxassisga aylanadi. Shunday oʻqituvchi kelajakda nafaqat musiqqa oʻrgatadi, balki ijod, madaniyat va insonparvarlik gʻoyalarini jamiyatga yetkazuvchi maʼnaviy yetakchi sifatida namoyon boʻladi. Kelajak avlodga zamonaviy bilim berish uchun istiqbolli rejalarda musiqqa taʼlimini yanada takomillashtirish, ularni oʻqitishda bilimli oʻqituvchilar tayyorlash, “musiqqa taʼlimida axborot texnologiyalari” “interaktiv usullar va mediataʼlim” kabi alohida modullar kiritish, taʼlim muassasalarida pedagogik refleksiya va tajriba almashuv tizimini yoʻlga qoʻyish, amaliyot jarayonida ijodiy loyihalar, musiqiy tadqiqotlar va onlayn festivallar tashkil etish kabi dolzarb vazifalarni amalga oshirish talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаева М. (2022). Музыка таълимида ижодий компетенцияни шакллантиришнинг педагогик асослари. – Тошкент: ЎзМУ нашриёти.
2. Рўзиева Н. (2021). Бўлажак ўқитувчиларда ижодкорлик қобилиятини ривожлантиришда инновацион таълим технологиялари. – Самарканд: СамДПИ.
3. Хайдарова Г. (2020). Музыка таълимида интеграция ва креатив ёндашувлар. – Т.: Янги аср авлоди.
4. Каримова Д. (2023). “Ахборот-коммуникацион технологиялар воситасида музикаий ижодни ривожлантириш имкониятлари.” Педагогика фанлари журнали, №4, 87–92.
5. Назарова Л. (2021). “Бўлажак музика ўқитувчиларининг инновацион тайёргарлигини шакллантиришда методик ёндашувлар.” Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари, №2.
6. Юсуфбекова Н. (2020). Музыка таълим жараёнида интерфаол усуллардан фойдаланиш. – Тошкент: Маданият нашриёти.
7. Хасанова Д. (2023). “Креатив педагогика ва музикаий тафаккурнинг ўзаро боғлиқлиги.” Ўқитувчи журнали, №5, 42–47.
8. Sayfullaeva Z. (2023). Innovative Pedagogical Technologies in the Preparation of Future Music Teachers. – Tashkent: Science and Education Press.

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

МЕКТЕПЛЕРДИ BASQARIWDA ZAMANAGÓY QATNAS

Pirniyazov I.K.

docent, pedagogika ilimleriniń kandidati

Qaraqalpaqstan Respublikası pedagogikalıq sheberlik orayı

Tayanch soʻzlar: zamonaviy maktab, taʼlim turlari, xalqaro standartlar, islohotlar, davlat dasturi, boshqarishda innovatsion yondashuvlar.

Ключевые слова: современная школа, виды образования, международные стандарты, реформы, государственная программа, инновационные отношения в управлении.

Key words: modern school, types of education, international standards, reforms, state program, innovative relations in management.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada Oʻzbekistonda maktablarni boshqarishdagi zamonaviy qarashlar muhokama qilingan. Oʻrta maktab ishiga kompleks yondashuv taklif etilgan boʻlib, ushbu ish ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha sohalarida bozor mexanizmini chuqurlashtirish jarayonida davlatda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar bilan tigʻiz bogʻliq ekanligini koʻrsatadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье дан анализ современных подходов в современном управлении школ Узбекистана. Представлен комплексный подход к работе средних школ, который показывает, что эта работа тесно связана с демократическими реформами проводимой в стране в условиях углубления рыночного механизма во всех сферах социально-экономической жизни. В условиях развития гражданского общества высококвалифицированные учительские кадры выполняют важную миссию в процессе социальной политики, обеспечения повышения качества образовательного процесса в школах.

SUMMARY:

This article analyzes contemporary approaches to school management in Uzbekistan. It presents a comprehensive approach to secondary school management, demonstrating that this work is closely linked to the democratic reforms being implemented in the country amidst the deepening market mechanism in all areas of socio-economic life. In a developing civil society, highly qualified teachers play an important role in social policy and in improving the quality of education in schools.

Bugingi kúnde mektep sistemasına qoyılatuǵın talaplar kúnnen-kúnge artıp barmaqta, bul bolsa struktura hám metodikalardı turaqlı túrde jańalap, jetilistirip barıwdı talap etpekte. Bul baǵdardagı jumıslardı durıs jolǵa qoyıwda Ózbekstanda pedagogikalıq sheberlik mektepleri qalıplesip, kóplegen bilimlendiriw mákemelerinde tabıslı jumıs alıp barıp atırǵanın atap ótiw gerek.

Zamanagóy mektep - jedel ózgerip atırǵan jámiyet, sanlı transformaciya hám bilimlendiriw sapasına joqarı talaplar sharayatında jumıs alıp baratuǵın quramalı sociallıq-bilimlendiriw sisteması bolıp esaplanadı. Mektepti basqarıw ayrıqsha áhmiyetli hám kompleksli wazıypaǵa aylanıp, basshıdan tek ǵana kásiplik bilim emes, al iykemlesiwsheńlik, innovaciyalıq pikirlew hám jetekshilik pazıyletlerin de talap etpekte.

Ózbekstannıń zamanagóy úzliksiz bilimlendiriw sistemasınıń úzliksizligi támiyinlengen hám bilimlendiriw túrleri tómendegilerden ibarat [1]:

1. Mektepke shekemgi tálim hám tárbiya
2. Ulıwma orta hám orta arnawlı bilimlendiriw
3. Professional bilimlendiriw
4. Joqarı bilimlendiriw
5. Joqarı bilimlendiriwden keyingi bilimlendiriw
6. Kadrlardıń qayta tayarlaw hám qánigeligin arttırıw
7. Mektepten tısqarı bilimlendiriw

Ózbekstanda 7 jastan 18 jasqa shekemgi balalar biypul mektep bilimlendiriwi menen támiyinlenedi. Ol úsh basqısthan ibarat: baslanǵısh tálim (I-IV klaslar), tayanısh orta tálim (V – IX klaslar) hám ulıwma orta tálim (X-XI klaslar).

"Ózbekstan - 2030" strategiyası mámleketlik baǵdarlamasında xalıqtıń talapları hám xalıqaralıq standartlarga say bilimlendiriw sistemasın jaratıw belgilengen [2].

Basqarıwdıń qatań ierarxiyalıq hám direktivalıq usılına tiykarlanǵan dástúriy basqarıw modelleri óz ornın áste-aqırın demokratiyalıq hám nátiyjege baǵdarlanǵan usıllarǵa beredi. Zamanagóy sharayatta mektepti basqarıw tek ǵana hákimshilik xızmet emes, al hár bir oqıwshınıń shaxsın rawajlandırıw hám pedagoglardıń kásiplik jetilisiwine járdem beretuǵın ortalıqtı jaratıw bolıp tabıladı [4 .187-b].

Mektepti basqarıw-belgilengen maqsetlerge erisiw, bilimlendiriwdıń joqarı sapasın támiyinlew maqsetinde bilimlendiriw shólkemi ishindegı barlıq proceslerdi shólkemlestiriw hám muwapıqlastırıw boyınsha basshı hám administrativlik jámaáttıń maqsetke muwapıq jumısı esaplanadı.

Zamanagóy mektep basqarıwı ózgesheliklerin talqıláp kórgenimizde sıpatında tómendegilerdi kórsetiw múmkin:

1. Komplekslilik hám kóp máselelilik. Bunda basqarıwshı bilimlendiriw, sociallıq, ekonomikalıq hám texnologiyalıq táreplerdi esapqa alıwı kerek.

2. Ortalıqtıń dinamikalıǵı. Bul baǵdardagı mektep basqarıwında normativlik baza, jámiyet talapları hám texnologiyalardıń tez ózgeriwi, iykemlesiwsheńlik hám beyimlesiwsheńlik talap etiledi.

3. İnsan faktori diqqat orayında bolıwı. Bunday ózgeshelikte oqıwshılar, pedagoglar, ata-analar, jámiyetshilik, innovaciyalıq qatnaslar, jańa bilimlendiriw texnologiyaları hám jumıs túrlerin engiziw kerek boladı.

4. Sapa hám nátiyjege itibar qaratıw. Basqarıwdıń bul ózgesheliginde tek ǵana normativlerdiń formal orınlanıwı emes, al bilimlendiriw nátiyjeleriniń real jaqsılanıwı áhmiyetli sanaladı. [5.190-b].

Zamanagóy mektep basqarıwı tómendegi kózqaraslarǵa súyenedi:

1. Jetekshilik hám topar dúziw.

- basshı tek ǵana basqarıwshı emes, al jámáátti ruwxlandırıwshı jetekshi.
- professionallar jámáátin jaratıw hám qollap-quwatlaw.
- wákilliklerdi tapsırıw hám juwapkershilikti bólistiriw.

2. Bilimlendiriwdiń sapasın basqarıw.

- ishki qadaǵalaw hám ózin-ózi bahalaw sistemaların engiziw.
- basqarıw qararların qabıl etiw ushın oqıw jetiskenlikleri nátiyjelerin tallaw hám olardan paydalanıw.
- bilimlendiriw procesin úzliksiz jetilistirip barıw.

1. Procesli qatnas.

- basqarıw óz ara baylanıslı procesler izbe-izligi sıpatında (oqıw, tárbiya, hákimshilik).

- processlerdi optimallastırıw hám standartlastırıw.

Innovaciyalıq basqarıw.

-basqarıw hám oqıtıwdı optimallastırıw ushın sanlı texnologiyalardan paydalanıw.

- oqıtıw hám tárbiyanıń zamanagóy metodikaların engiziw.

- tájiriybelerge tayarlıq, ózgerislerge tez juwap beriw.

3. Sheriklik hám óz ara birge islesiw.

-Ata-analar, máhálle, qosımsha bilimlendiriw mákemeleri menen belsene birge islesiw.

- Mekteptiń sociallıq kapitalın qalıplestiriw [6].

Respublikamızda pedagogikalıq innovaciylar mazmun jaǵınan bilimlendiriw sistemaların jetilistiriwdiń túrli tárepleri hám strategiyalarında kórinedi:

1) bilimlendiriw mákemesin hám ózin-ózi rawajlandırıw koncepciyaların islep shıǵıwda;

2) bilimlendiriw mazmunın jańalawda;

3) shaxs hám jámáátti oqıtıw, tárbiyalaw hám rawajlandırıwdıń metodları, metodikaları, pedagogikalıq texnologiyasın ózgeritiw yamasa jańaların islep shıǵıwda;

4) shaxs hám jámáátti oqıw, tárbiyalaw hám rawajlandırıwdıń shólkemlestiriw formaların jetilistiriwde;

5) bilimlendiriw mákemesin basqarıw hám ózin-ózi basqarıwdı jetilistiriwde;

6) oqıtıwshılardıń qánigeligin arttırıw tarawın jaqsılawda hám t.b.

Mámleketimizde pedagogikalıq sheberlik mektepleri qáliplesip, kóplegen bilimlendiriw mákemelerinde tabıslı jumıs alıp barmaqta. Joqarı tájiriybeli qánigelerdi tayarlawda pedagogikalıq texnologiyalardıń ornı hám áhmiyeti joqarı esaplanadı. Bul ushın pedagoglar tárepinen ámelde bar bolǵan texnologiyalardı ámeliyatta keńnen paydalanıw hám pedagogikalıq proceske jańa innovaciyalardı engiziw zárúr.

Mektepti basqarıw sistemasında ámelge asırılıp atırǵan reformalar tiykarǵı izertlewler, zárúrlikler hám rawajlanıw tendenciyları boyınsha maǵlıwmatlar toplawdıń qanshelli nátiyjeli ekenligin kórsetpekte. Bul basqısıhtıń maqseti ózgerislerdiń mıtájlikleri hám imkaniyatların anlaw, átiraptaǵı dúnya hádiyselerin biliw, onıń rawajlanıwınıń jańa nızamlıqların ashıw, perspektivalı ideyalardı payda etiw, olardı tańlap alıw hám islep shıǵıw, ámelge asırıw imkaniyatın anıqlawdan ibarat. Bul process eki basqısıhtan ótedi: teoriyalıq hám izleniw. Birinshisiniń nátiyjesinde jańa ilimiy kózqaraslar hám teoriyalar qáliplesedi, ekinshisiniń nátiyjesinde pedagog kadrlar tayarlawdıń jańa principleri hám bilimlendiriw sistemasın texnologiyalastırıwǵa ótiw júzege keledi.

Mektepti basqarıw sistemasın texnologiyalastırıw pán-texnika rawajlanıwı, jámiyettiń informaciyalasıwı hám texnologiyalasıwı menen baylanıslı obektiv process. Bulardıń barlıǵı oqıwshılar hám oqıtıwshılardıń jumısın belgili dárejede shólkemlestiriwdi talap etedi.

Ideyalardı transformaciyalaw hám jáne de jańa yamasa jetiliske texnologiyalardı engiziw menen baylanıslı innovaciyalıq iskerlik modernizaciya procesiniń áhmiyetli tiykarın quraydı. Onda kerekli jańalıqtı jaratıw hám engiziwge qaratılǵan ilimiy, texnologiyalıq hám shólkemlestiriw ilajların óz ishine aladı.

Maqsetke erisiw ushın mektep direktorları innovaciyalıq texnologiyalardan paydalanǵan halda dástúriy basqarıw usıllarınıń sintezin qollanadı. Bunda oqıtıwdıń texnologiyalıq strategiyaları oqıtıwshı hám oqıwshılarda pedagogikalıq kompetentlik hám kásiplik sheberlik tiykarında jańa tiptegi pikirlewdi qáliplestiriwdi názerde tutadı.

Mektep aldında bilimlendiriw sistemasın reformalaw sharayatında basqarıwdıń sapasın tıp-tiykarınan jaqsılaw wazıypası tur. Bunda tek metodikalıq sistemalardı qollanıw arqalı emes, al olardı ámelge asırıwǵa dóretiwshilik penen qatnas jasaw arqalı tabısqa erisiledi. Bunday kózqaras oqıwshılarda bilim alıwǵa bolǵan talaptı qáliplestiriw, olardıń pikirlew qábiletin, dúnyaqarasın keńeytiw, máselelerdi sheshiwde erkinlikti, ózbetinshelikti rawajlandırıw imkaniyatın beredi. Óz jumısın durıs shólkemlestirgen hám oqıw procesine dóretiwshilik penen qatnasta bolǵan ǵayratlı basshı ǵana óz jumısı penen turaqlı shuǵıllanıp, basqalardı da qızıqtıradı, pedagog hám oqıwshılardı dóretiwshilik pikirlewge úyrete aladı. Bunday qatnastıń áhmiyetli tárepi, basshınıń óz jumısına bolǵan qızıǵıwshılıǵı, pıdayılıǵı hám

juwapkershilikli múnásibeti jumısshılar hám oqıwshılarga ótedi, oqıw procesin dóretiwshilik penen shólkemlestiriwge tiykarlangan óz-ara baylanıs payda boladı.

Mektepti basqarıw sistemasin reformalaw dáwirinde oqıw procesin jańalaw hám modernizaciyalaw kompleksli hám tereń jumıslar arqalı ámelge asırılmaqta. Zamanagóy mektep basqarıwındaǵı mashqalalardı kórip ótemiz.

- pedagoglar motivaciyasınıń tómenligi hám kadrlar ózgeriwshenligi.

- resurslardıń jetispewshiligi (finanslıq, materiallıq, kadrlar).

- sanlı texnologiyalardı engiziwdiń qıyınshılıqları.

- imkaniyatlar sheklengen halda bilimlendiriwdiń sapasına talaplardıń artıwı.

- oqıwshılardıń hár túrliligin, sonıń ishinde, ayrıqsha bilim beriwge mıtájligi bolǵan balalardı basqarıw.

- hákimshilik wazıypalar hám pedagogikalıq jetekshilik arasındaǵı teń salmaqılıq.

Gegemonistlik basqarıwdan gumanistlik qatnasqa ótiw kóp ásirler dawamında mektep sistemasin modernizaciyalawdıń jetekshi ideyalarından biri bolıp kelmekte. Modernizaciyalangan texnologiyalardıń tiykarǵı maqseti hám wazıypası mektep xızmetkerleri hám oqıwshıları menen baylanısta shaxsqa baǵdarlangan qatnas tiykarında oqıtıw hám tárbiyalawdan ibarat.

Oqıtıwshınıń zamanagóy texnologiyalar tiykarındaǵı sabaqlardaǵı wazıypası oqıwshılardı sın kózqarastan pikir júrgiziw, pikirlesiw, qarım-qatnas mádeniyatına úyretiw, qıyın mashqalalardı ańlaw, óziniń hám ózgelerdiń bilimin qalıs bahalawǵa shaqırıwdan ibarat. Sabaqlarda qollanılǵan texnologiyalar oqıwshılarda ózara qarım-qatnas, jeke juwapkershilik, birge islesiw hám jámaátte islew kónlikpeleri sıyaqlı elementlerdi óz ishine aladı. Olar oqıwshılardan puqta oylanǵan óz betinshe jumıs islewdi talap etedi. Sonı da atap ótiw kerek, sabaqlardıń ózi modernizaciyalangan texnologiyalar tiykarında shólkemlestirilse nátiyjelirek boladı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022-jıl 11-maydaǵı "2022-2026-jıllarda mektep bilimlendiriwin rawajlandırıw boyınsha Milliy baǵdarlamanı tastıyıqlaw haqqında"ǵı PQ-134-sanlı Pármanına itibar qaratıw zárúr [2].

Párman tiykarında mektep oqıwshılarınıń bilim hám kónlikpelerin qalıplestiriw, olardı milliy hám jáhán qádiriyları tiykarında tárbiyalaw, pedagogikalıq kásiptiń abırayın hám pedagog kadrlardıń sapasını arttırıw, oqıw materialları hám oqıw-metodikalıq komplekslerdi zaman talapları tiykarında jetilistiriw, xalıqaralıq standartlarǵa say mektep bilimlendiriwin shólkemlestiriw máselelerine ayrıqsha kewil bólingen.

2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasını ámelge asırıwǵa baylanıslı Mámleketlik baǵdarlamada tiykarǵı baǵdarlar etip tómendegiler belgilengen:

- mektep bilimlendiriwinde aldinqı xalıqaralıq tájiriybeler tiykarında milliy oqıw baǵdarlamasın tolıq engiziw, jergilikli hám sırt el avtorları tárepinen jaratılǵan zamanagóy sabaqlıqlardan paydalanıw;

- oqıtıwshılıq kásibiniń abırayın arttırıw, pedagoglar ushın qolaylı sociallıq sharayatlar jaratıw hám olardıń miynetin múnásip xoshametlew;

- oqıtıwshılardıń jaslardıń tálim hám tárbiyası ushın juwapkershiligin kúsheytiw, óziniń kásiplik rawajlanıwına talapshańlıǵın arttırıw;

- mektepler ushın kadrlar rezervin qalıplestiriw, mektep direktorları hám úlgili oqıtıwshılar ushın normalardı islep shıǵıw, usı normalar tiykarında basshılar hám pedagog xızmetkerlerdiń jumısın turaqlı bahalap bariw;

- mekteplerde ruwxıy-aǵartıwshılıq jumıslardı sistemalastırıw, bul baǵdarda úzliksiz monitoring, bahalaw hám prognozlaw mexanizmlerin engiziw, balalardıń tálim-tárbiyasında shańaraqtıń, ásirese, ata-analardıń rolin arttırıw;

- oqıwshılardıń bos waqıtların mazmunlı shólkemlestiriw, olardı kásipke baǵdarlaw sistemasın jetilistiriw;

- ayırıqsha oqıtıwǵa mıtájligi bolǵan balalardı mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriw shólkemlerine integraciyalawdı kúsheytiw, inklyuziv bilimlendiriw procesin jedellestiriw;

- mektepke shekemgi hám mektep bilimlendiriwi sistemasın basqarıwdıń birden-bir programmalıq kompleksi járdeminde mektep bilimlendiriwinde maǵlıwmatlar almasıwın támiyinlew, bul tarawda elektron mámleketlik xızmetler kórsetiw kólemin keńeytiw;

- mektep mákemeleriniń optimal dárejesine erisiw, mekteplerdi zamanagóy modeller tiykarında qurıw, rekonstrukciyalaw, kapital ońlaw hám úskenew [3].

Ózbekstanda pedagogika iliminiń jetiskenliklerine tiykarlanıp aytıwımız múmkin: respublikamızda mekteplerde hár qıylı baǵdarlarda bilimlendiriw procesin shólkemlestiriwdiń nátiyjeliligi hám sapasın támiyinleytuǵın aldinqı pedagogikalıq texnologiyalardı, mektep bilimlendiriwin basqarıw sistemasın optimal engiziwdiń metodologiyalıq tiykarları islep shıǵılǵan. Ámelge asırılıp atırǵan áhmiyetli pedagogikalıq ideyalardıń biri - oqıtıwshı tek bilim deregi emes, al oqıwshılardıń óz betinshe jumıs islew procesiniń shólkemlestiriwshisi, másláhátsi-orbitir, oqıw procesiniń menedjeri bolıwı kerek.

Ol bilimlendiriw procesin nátiyjeli jobalastırıwı hám shólkemlestiriwi, onıń barısın qadaǵalawı kerek. Bunda oqıtıwshılardı oqıtıwdıń birden-bir universal usılları menen sheklep qoymastan, olarǵa bilim beriwdiń belgili bir usılları, formaları hám quralların kórsetiw kerek.

Bilim beriw texnologiyasınıń konseptual tiykarları oqıw pániniń áhmiyetliligi, maqseti hám wazıypaları, auditoriya saatlarınıń ulıwma kólemi hám olardı oqıw pániniń úlgi baǵdarlamasına muwapıq temalar hám jumıs túrleri boyınsha

bólistiriv, oqıw pániniń tematikalıq mazmunın izbe-iz bayan etiwden ibarat. Sabaqta oqıtıw texnologiyasınıń strukturalıq bólimlerine oqıtıw texnologiyası modeli, texnologiyalıq karta hám texnologiyalıq kartanıń qosımshaları kiredi.

Mektepti basqarıw sistemasın modernizaciyalaw bul belgilengen maqsetlerge eriswdi hám bilim beriwdiń kepillikli nátiyjelerin instrumentallıq jaqtan támiyinleytuǵın oqıtıwdıń optimal usılları hám quralları, kommunikaciya, málimleme hám basqarıwdıń ózin birlestiriwden ibarat. Házirgi bilimlendiriw cikliniń tiykarǵı innovaciyalıq principi bilimlendiriwdiń ózi aldınǵı tárizde bolıwı, sonday-aq, dóretiwshilik qatnasqa baǵdarlanıwı, qoyılǵan hám kún sayın jańalanıp atırǵan wazıypalardı oylap tabıwshılıq penen sheshe alatuǵın kreativ pikirlewdiń tiykarǵı qalıplesiwi bolıwı kerek. Ómir dawamında úzliksiz bilim alıw hám bilim alıwda kompetenciyalıq qatnastı tańlaw zárurlıǵı júzege kelmekte. Oqıw procesin texnologiyalastırıw arqalı mektep sistemasında oqıtıw hám basqarıwdı modernizaciyalawdı ámelge asırıwımız múmkin. Mektepti basqarıw sisteması jámiyettiń talap hám zárúrlıkların aldınnan kórip, esapqa alıwı kerek.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti qararına muwapıq, ulıwma bilimlendiriw reformaların ámelge asırıwǵa járdem beredi [5]. Tiykarǵı maqset - elimizde bilimlendiriwdiń sapasın hám nátiyjeliligin arttırıwdan ibarat. Hár bir mámleket mámlekettiń tabıslı keleshegin belgileytuǵın faktorlardan biri bolǵan "millettiń intellektuallıq potentsialı" túsiniǵine ámel etedi. Onıń kóbeyiwine mámleketlik xızmetkerler de, bilimlendiriw sisteması xızmetkerleri de birdey juwapker.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 - 2026 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш бўйича миллий дастурни тасдиқлаш тўғрисидаги Фармони. 2022 йил 11 май, ПФ-134-сон
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-79-son Farmoni 2023-yil 26-may.
4. Mexanizmi povisheniya kachestva obrazovaniya v obrazovatelnoy organizacii (Metodicheskie materialy)/ avtorı-sostaviteli O.V. Sozontova, O.A. Pritujalova. - Lipetsk: GAUDPO LO "IRO," 2020. - 105 b.
5. Pirniyazova N.V. "Uliwma pedagogika hám psixologiya": sabaqlıq. //-Toshkent. "METHODIST NASHRIYOTT," 2025.-636b.
6. Saidahmedova N.I., Ergasheva F.D. "Yangi Ózbekiston ustuvorlıǵı: maktab tálimi tizimini takomillashtirish" "Iqtisodiyot va jamiyat" 1318-1325-betlar 5-son (120) 2-qism (may, 2024-yil). Sayt: <http://www.iupr.ru>

TÁLIMNÍŇ UNIVERSAL DIZAYNI: SOCIALLASTÍRÍW, INTEGRACIYALÍQ QATNASÍQLAR HÁM IMKANIYATLARDÍ INSTITUTCIONLASTÍRÍW

Bekimbetova G.R.

Ajiniyaz atındaǵı NMPI Ulıwma pedagogika hám psixologiya kafedrası dotsenti, pedagogika ilimleri doktori (DSc)

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, nogiron bolalar, ijtimoiy va metodologik tadbirlar, hamkorlik va motivatsiya, platformalar.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями, социально-методические действия, сотрудничество и мотивация, платформы.

Key words: inclusive education, children with disabilities, social and methodological actions, cooperation and motivation, platforms.

РЕЗИЮМЕ:

Maqolada inklyuziv va uyda ta'lim samaradorligini oshirish texnologiyalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Xususan, nogiron o'quvchilarni ta'limga jalb qilish uchun interaktiv platformalar va o'qitish usullari haqida so'z yuritilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье представлена информация о технологиях повышения эффективности инклюзивного и домашнего образования. В частности, были упомянуты интерактивные платформы и методы обучения для привлечения учащихся с ограниченными возможностями к образованию.

SUMMARY:

The article provides information on technologies for improving the effectiveness of inclusive and home-based education. In particular, interactive platforms and teaching methods for engaging students with disabilities in education were mentioned.

Kirisiw. Zamanagóy bilim beriw paradigması oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypası sıpatında balalardı haqıyqıy ómir jaǵdayına beyimlestiriwdi ańlatadı; bul – dúnya júzlik turmıs talabı. Bóliniwdiń qálegen túri shaxstıń sociallasıw procesine zıyanın tiygizedi. Mine, usınday jaǵdaylar inklyuziv oqıtıw procesin tolıq ámelge shıǵarıwǵa irkinish bolıp atırǵan jámiyetlik kórinislerdiń ayırımlarınan esaplanadı. Balalardı bir-birinen ayıratuǵın irkinishlerdi saplastırw ushın tutas jámaát bolıp at salısw hám usı baǵdarda ata-analardıń belsendiligine súyeniw zárúr.

Inklyuziv bilim beriw sheńberinde hárbir oqıtıwshınıń ózgeshe bilim alıw zárúrligi bar oqıwshılar kategoriyasını biliwi hám olardıń múmkinshiliklerine sáykes oqıtıw metodikasın iyelewi shárt. Búgan zamanagóy bilim beriw innovaciyaları menen reformalar baǵdarı qozǵaw saları anıq: jámiyetlik baqlaw keńesleri, ata-analar wákilligi, jańalanǵan bilim mazmunı, integrativ oqıtıw, akademiyalıq erkinlik qaǵıydaları hám t.b. Inklyuziv bilim beriw ulıwma jámiyetlik baǵdar alǵan jaǵdayda ǵana rawajlanadı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Ózgeshe bilim alıw mútajligi bolǵan balalarǵa tálim-tárbiya beriw sistemasın jáne de jetilistiriw ilajları haqqında”ǵı 2020-jıl 13-oktyabrdaǵı PQ-4860-sanlı Qararı hám de Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń “Ózgeshe bilim alıw mútajligi bolǵan balalarǵa tálim beriwge tiyisli normativlik-huqıqıy hújjetlerdi tastıyıqlaw haqqında”ǵı 2021-jıl 12-oktyabrdaǵı 638-sanlı Qararınıń [2] 1-qosımshası “Ulıwma orta bilim beriw shólkemlerinde inklyuziv tálimdi shólkemlestiriw tártibi haqqında”ǵı hújjetlerde, “Bilimlendiriw haqqında”ǵı nızamnıń [1] 20-statyasında “Inklyuziv tálim óz aldına bilim alıwǵa mútajligi bar hám individual múmkinshiliklerdiń hár túrliligin esapqa alǵan halda barlıq tálim alıwshılar ushın bilimlendiriw shólkemlerinde tálim alıwǵa bolǵan teń múmkinshiliklerdi támiyinlewge qaratılǵan. Bunda fizikalıq, intellektual, sensor (sezim) yamasa psixikalıq kemshilikleri bolǵan balalar (shaxslar) ushın bilimlendiriw shólkemlerinde inklyuziv tálim shólkemleriniń dúziliwine imkan jaratıladı”, - delingen.

“Inklyuziya” túsinigi francuz tilinde “inclusif” – “ózine biriktirgen”, latin tilinde “include” – “kirgizemen, qosaman”, inglis tilinde “aralastıraman” degen mánini beredi. Al, yaponlar bilimlendiriw sistemasında “inklyus” túsinigi “in” menen “yan” sheńberinde qarastırılıp, “bul – men hám meniń denem”, “men óz denemdi qalay basqara alaman?”, yaǵnıy hárbir adamnıń ózin-ózi basqarıwı eń aldı menen denesin basqara biliwden baslanadı, - degen tereń hám quramalı filosofiya tiykarında sıpatlanadı.

Inklyuziv tálim bul sonday tálim-tarbiya procesi, onda fizikalıq, psixikalıq, intellektual hám basqa máselelerge qaramastan barlıq balalar ulıwma túrde, óz úyi hám aymaǵında, mútajligine sáykes barlıq sharayatlar jaratılǵan mekteplerde, óz qatarları menen birge bilim alıwı bolıp esaplanadı.

Izertlew metodologiyası. Inklyuziv bilim beriw – adamnıń tiykarǵı huqıqı hám ol ádil jámiyettiń tiykarın saladı. Barlıq bilim alıwshılardıń bilim alıw huqıqı bar. Inklyuziv bilim beriw – balalardıń jası, jınısı, etnikalıq, diniy qatnası, rawajlanıwdaǵı artta qalıwshılıǵı yamasa ekonomikalıq dárejesine qaramastan, barlıq balalardı ulıwma bilim beriw procesine qosıw hám olardıń sociallıq beyimlesiwi boyınsha mámleketlik siyasat, oǵan shańaraqtıń belsendi

qatnasıwı, balanıń jeke zárúrlıklarına dúzetiw-pedagogikalıq hám potencial qollap-quwatlaw, balanı ortalıqqa emes, ortalıqtı balalardıń jeke ózgesheligine hám bilim beriw zárúrligine beyimlestiriw, yaǵnıy ulıwma bilimniń joqarı sapasın saqlay otırıp, tiyisli bilim beriw jaǵdayların jaratıw arqalı erisiledi.

Respublikamızda bul baǵdarda mayıplıǵı bolǵan oqıwshılardıǵa tálim hám tárbiya beriw máseleleri boyınsha ilimpazlardan Sh.M.Amirsaidova, L.R.Móminova, Z.Mamarajabova, I.D.Markevich, D.A.Názerova, D.A.Nurkeldiyeva, N.X.Raxmankulova, K.M.Mamedov, D.A.Nurkeldiyeva, D.A.Nazarova, Sh.E.Taxtiyarova, D.A.Nazarova, Sh.E.Taxtiyarova, M.P.Hamidova, F.U.Qodirova, Ol.N.Fayziyeva, R.Shomaxmudova, B.Shoumarov, V.S.Sirenov, D.J.Sharipova, D.Yakubjanovalar tárepinen úyrenilgen.

Analiz hám nátiyjeler. Qaraqalpaqstan Respublikasınıń házirgi jaǵdayında inklyuziv bilim beriwdi ámelge asırıwdıń strategiyalıq baǵdarları sıpatında tómendegi wazıypalar belgilengen[5]:

- mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń erte diagnostikasın hám psixologiyalıq-pedagogikalıq qollap-quwatlaw sistemasın rawajlandırıw;
- ózgeshe bilim alıw zárúrligi bar shaxslardıń sapalı bilim alıwın támiyinlew maqsetinde oqıtıwdıń ilimiy-pedagogikalıq tiykarın, qánigeler bilimin hám materiallıq-metodikalıq bazanı jaqsılaw;
- inklyuziv bilim beriwdiń rawajlanıwın támiyinlew ushın ilimiy-metodikalıq hám ilimiy-izertlewler alıp barıw;
- inklyuziv bilim beriwge qolaylı jaǵday tuwdıratuǵın institucional ortalıqtı jetilistiriw;
- imkaniyatı sheklengen shaxslardıń kásiplik miynet tayarlıǵı hám qolaylı sociallasıwı ushın jaǵday jaratıw.

Qaraqalpaqstan Respublikasında inklyuziv tálimge mútáj, imkaniyatı sheklengen oqıwshılar menen islesiw máselelerin de jolǵa qoyǵan. Biz sabaqlıqtı jaratıwda Qaraqalpaqstan Respublikası Densawlıqtı saqlaw ministrliǵı menen birgelikte joqarıda kórsetip ótilgen máseleler boyınsha izertlew jumısları alıp barıldı. Tómendegi súwrette 2023 jılǵa shekemgi aralıqta Qaraqalpaqstan Respublikasında imkaniyatı sheklengen inklyuziv tálimge mútáj balalar haqqında maǵlıwmat penen tanısp shıqtıq. Qaraqalpaqstan

Respublikasında mayıplıǵı bar, imkaniyatı sheklengen jaslar demografiyalıq kórsetkishi 9083 di qaraydı.

Sonlıqtan biz, bilim beriw ortalıǵın zamanagóy bilim alıw zárúrlıǵı bar balalardı ádettegi bilim keńisligine tartıw shárti bolǵanlıqtan, onı tómendegi wazıypalar arqalı ámelge asırǵan maqul dep taptıq:

- qorshaǵan ortalıqtı belsendi qabıllaw hám onı jaqsı baǵdarlay alıw;
- ózin hám basqa adamlardı ózgesheliklerine say qabıllaw;
- óz oy-pikirlerin hám sezimlerin ashıq bildirip, is-háreketlerinde erkin bolıw;

- óziniń ishki ómirine, yaǵnıy sezimleri menen keypiyatı ǵana emes, “sırtta” bolıp atırǵan jaǵdaylarǵa da itibar beriw;

- kewilli, házilkeshe bolıw;
- dóretiwshilik qábiletlerdi rawajlandırıw;
- rejelerdi (qaǵıydalardı) qabıllawǵa úyretiw;
- tek ózi menen ózi ǵana bolmay, basqalardı da seziniw;
- ómirdi túsiniwge umtılw;
- átirapındaǵı adamlar menen jaqsı qarım-qatnasta bolıw;
- ómir súriw barısında jańa, qızıqlı jollar izlewge umtılw.

Inklyuziv keńislikke qosılǵan balalar kontingentine baylanıslı zatlıq rawajlanıw ortalıǵı ózine tán ózgesheliklerge iye bolıp, barlıq is-háreket túrlerin tereń rawajlandırıwǵa jaǵday jaratadı. Yaǵnıy, inklyuziv klasta kishi toparlar menen yamasa rawajlandırıw oraylarında balalar menen júrgiziletuǵın jumıslarda bilim beriw ortalıǵın túrlendiriw zárúr:

- bala sıypap seziw arqalı ajratatuǵın belgileri bar oqıw orayları menen klastaǵı basqa da aymaqlardı úskenew;

- balanı aldın ala, sabaq baslanǵanǵa shekem klass bólmesi menen tanıstırıw;
- basqa balalardı ózgeshe zárúrlikleri bar balalardı qollap-quwatlawǵa tartıw;

- balanı qorshaǵan ortalıq turaqlı bolıwı tiyis;

- ayırıqsha jaǵdaydın payda bolıw halatına háreketler jobasın dúziw; oqıw jaǵdayında járdem óz waqtında kórsetiliwin támiyinlew;

– zárúr bolǵanda mayıplar arbashası ótetuǵınday etip, esikti keńeytiw; barlıq tekshelerdi panduslar menen úskenelew;

– mayıplar arbashası menen erkin qozǵalıw ushın úskenelerdi qolaylı etip ornalasırıw;

– toparlıq sabaqlar menen jámáátlik oyınlarǵa arnalǵan keńislik penen qamtıw;

– imaratta mayıplar arbashası menen kiriwi múmkin emes hájetxanani balanıń paydalanıwına baylanıslı úskenelew;

– balanıń muǵallım menen yamasa basqa bala menen jumıs islewine arnalǵan múyeshti úskenelew;

– múyeshtiń ishinde bolıp atırǵan jaǵdaydı muǵallımniń qadaǵalawı, al klastaǵı balalar kórmewi ushın ol múyesh shirma menen bóliniwi tiyis;

– is-háreket ortalıǵın, fizikalıq tosıq sıpatında taqtayshalar menen bóliw kerek;

– úskenelerdiń ushlı múyeshlerin bala denesine zaqım keltirmeytuǵınday etip, jumsaq materiallar menen qaplaw;

– balaǵa dem alıw kerek bolǵan waqıtta, qıymıl-qozǵalı islewge jaǵday jaratıw;

– tanıs ortalıq dúziw.

Inklyuziv klasta mayıplıǵı bar balalarǵa arnalǵan ortalıqtı shólkemlestiriwde shártli túrde:

– balalardı qolaylı orınlarǵa otırǵızıw kerek;

– balalardı jaqsı oqıytuǵın bala menen otırǵızıw kerek;

– klasta unamlı roldi atqaratuǵın bala menen otırǵızıw kerek;

– itibar beretuǵın zatlardıń janına otırǵızbaw;

– jeke jumısqa arnalǵan orınlardı yamasa klastaǵı tınısh orınlardı paydalanıw;

– klass taqtasın zárúr emes materiallar menen toltırmaw;

– qáwipsiz, tosqınlıqlar joq ortalıq zárúr;

– klasta qozǵalıwǵa qolaylı keńislik payda etiw;

– oqıwshılardıń bir-biri menen aralasıp, jumıs islewine arnalǵan oqıw orınların shólkemlestiriw.

Juwmaq ham usınıslar. Juwmaqlap aytqanda, ulıwma bilim beretuǵın sabaqlarǵa arnalǵan bólmelerden basqa, mektepte logoped sabaqların, psixolog ótkeretuǵın sabaqlarǵa hám dúzetiw tempin ótkiziwge arnalǵan bólmeler bolıwı tiyis. Inklyuziv bilim beriw shólkeminde oqıtıw ortalıǵın zamanagóy modellestiriw ózgeshe bilim alıw zárúrlikleri bar balalardı ádettegi bilim keńisligine qosıwdıń áhmiyetli shárti bolıp tabıladı. Sonday aq, shet el hám milliy izertlewler analizi nátiyjesinde múmkinshiligi sheklengen balalardı saw

balalar menen birge social-tálim ortalıǵına tartıwda pedagoglardıń inklyuziv kompetensiyasın qalıplestiriwdi támiyinleytuǵın bir qatar shólkemlestirilgen-pedagogikalıq shártlerdi ajıratıw múmkin. Mısalı:

1) rawajlanıwda kemshiligi bar oqıwshılardı klasstaǵı qálegen oqıwshılarday kabıl etiw;

2) saw hám imkaniyatı sheklengen oqıwshılardı birgeliktegi iskerlikke tartıw, biraq bunda túrli pedagogikalıq wazıypalardı aldınan sheshiw;

3) barlıq oqıwshılardı esaptan tısqarısız tálimniń toparlı formalarına hám oqıw wazıypaların topar bolıp sheshiwge tartıw;

4) inklyuziv tálim processinde tálim alıwshılardıń toparlı óz-ara xızmetleriniń túrli strategiýaların: oynılar, birgeliktegi joybarlar, laboratoriya jumıslar hám basqalardı keń qóllaw zárurligi tuwıladı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. 638-сон 12.10.2021. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida (lex.uz)

2. <https://uz.goodinternet.org/uz/sections/osmirlar/talim-va-men/inklyuziv/>

3. <https://president.uz/oz/lists/view/8071>

4. Inklyuziv ta'lim. 60111500– Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı bakalavr tálim baǵdarı studentleri ushin oqıw qollanba. Seytkasimov D.B., Bekimbetova G.R., Qaypenova T.O., Pirmiyazova G.N., Nietullaev N.S

MIYNET JÁMÁÁTLERINDE MOBBING MASHQALASI HÁM ONÍN JEKE RAWAJLANIW HÁM SOCIALLIQ TURAQLILIQQA TÁSIRI

Pazilov T.

*pedagogika pánleri boyınsha filosofiya doktori (PhD), ağa oqıtıwshı
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti.*

Tayanch soʻzlar: mobbing, psixologik zoʻravonlik, ish joyi, ijtimoiy muhit, adolatsizlik, shaxsiy rivojlanish, jamiyat barqarorligi, ruhiy salomatlik.

Ключевые слова: моббинг, психологическое насилие, рабочее место, социальная среда, несправедливость, личностное развитие, стабильность общества, психическое здоровье.

Key words: mobbing, psychological violence, workplace, social environment, injustice, personal development, societal stability, mental health.

PEZIOME:

Maqolada mehnat jamoalarida uchraydigan mobbing hodisasi - shaxsga nisbatan davomli psixologik bosim va tahqirlash holatlari tahlil qilingan. Unda mobbingning shaxsiy rivojlanish, ruhiy salomatlik va ijtimoiy barqarorlikka taʼsiri yoritilgan. Shuningdek, ish joylarida sogʻlom psixologik muhit yaratish boʻyicha amaliy tavsiyalar berilgan.

PEZIOME:

В статье анализируется феномен моббинга, встречающийся в трудовых коллективах - случаи продолжительного психологического давления и унижения личности. В нем освещается влияние моббинга на личностное развитие, психическое здоровье и социальную стабильность. Также даны практические рекомендации по созданию здоровой психологической среды на рабочих местах.

SUMMARY:

The article analyzes the phenomenon of mobbing in work collectives - cases of prolonged psychological pressure and humiliation against a person. It highlights the impact of mobbing on personal development, mental health, and social stability. Practical recommendations were also given on creating a healthy psychological environment in the workplace.

Hár bir insan jámiyette ózin ayırıqsha shaxs sıpatında kórsetedi. Ózi qızıqqan hám unatqan is penen shuǵıllanıp, shańaraǵın terbedi, sonday-aq, jámietke óziniń paydasın tiygiziwi nátiyjesinde ol haqıyqıy shaxs sıpatında tán alınadı. İnsan qanday xızmet penen shuǵıllanıp atırǵan bolmasın, onıń jumısınıń ónimdarlıǵı nátiyjesiniń unamlı bolıwı ushın, shańaraq, kásiplesler, doslar hám

basshılar tárepinen qollap-quwatlanıwı zárúr. Bul qollap-quwatlaw, insannın jumıs nátiyjeliligini arttırıp, jańa ideyalar hám jańalıqlar jaratıwǵa imkaniyat beredi. Jámiyette hár bir shaxstın iskerligi hám onıń átirapındaǵı sociallıq ortalıq óz ara baylanıslı bolıp, bul baylanıslılıq shaxstın jeke hám kásiplik rawajlanıwında áhmiyetli rol oynaydı.

Hár qanday insan jámiyette járdemge mútaj hám onıń átiraptaǵılar menen jaqsı qarım-qatnas ornatıwı turmıslıq áhmiyetke iye. Keyingi waqıtlarda jumıs orınlarında yamasa internet tarmaqlarında jeke iskerlikke qaratılǵan túskinlik jaǵdaylarına kóp márte gúwa bolmaqtaımız. Yag'niy bul, bir shaxs yamasa bir neshe adamlardıń óz-ara til biriktirip, basqa shaxstın jumısına tosqınlıq etiw islerinde kózge taslanbaqta.

Jáne bir áhmiyetli tárepi, ayırım basshılardıń mámleketlik uyımlardı jeke kárxanası sıyaqlı basqarıwǵa umtılwı bolıp, bul proceste olar óz lawazım wákilliklerinen paydalanıp, ápiwayı jumısshılarǵa ádalatsız múnásibette bolıw jag'daylarında ushraspaqta. Máselen, kimdur qanday da bir lawazımǵa basshı bolıp kelgennen soń, sol jerde isleytuǵın eń kem dáramatqa iye xızmetkerlerdi qorqıtıw, jumıstan bosatıw yamasa olardıń huqıqların buzıw arqalı átirapındaǵılarǵa ózlerin kúshli basshı etip kórsetiwge háreket etiwlerinde kózge taslanadı.

Bul qıynawlar hám ádalatsızlıqlar adamlardıń jeke hám kásiplik rawajlanıwına unamsız tásir kórsetiwı tábiyǵıy. Bunday jaǵdaylarǵa qarsı gúresiw, tek ǵana shaxstın rawajlanıwı emes, al jámiyettiń turaqlılıǵı ushın da áhmiyetli.

Sociallıq ortalıqtı jaqsılaw, jeke iskerlikti qollap-quwatlaw hám ádil basqarıw sistemasın ornatıw arqalı hár bir insannın imkaniyatların keńeytiw múmkin. Repressiya hám ádalatsızlıqlar menen gúresiw, tek ǵana jeke mápler ushın emes, al jámiyet mápleri ushın da úlken áhmiyetke iye.

Usı jerde bul mashqalalardı ashıq dodalaw hám pikir alısıw oǵada áhmiyetli ekeni seziledi. Hár bir insannın pikiri hám tájiriyesi, bul máselelerdi sheshiwde qosımsha áhmiyetke iye. Táshiwishler hám ádalatsızlıqlar menen gúresiw procesinde, birge islesiw hám qarım-qatnastın ornı úlken boladı. Solay etip, biz óz pikirlerimizdi ashıq bildiriw hám bunday mashqalalardı birgelikte sheshiwge háreket etiwimiz zárúr dep esaplaymız.

Usı orında ilimiy so'zliklerde kóp ushırasatuǵın "mobbing" degen terminge itibar qaratqandı maqul ko'rdik. Bul termin qalayınsha joqarıda tilge alınan túsiniqler menen baylanıslı? degen soraw tuwılıwı tábiyiy. Sol ushin tómendegi túsiniqlerimiz arqalı bul sorawǵa juwap beriwge háreket etemiz.

Mobbing, ádette, jumıs ornında bir shaxs yaqi toparınıń basqa bir shaxsqqa qarsı psixologiyalıq tásir kórsetiwı, onı izolyaciya yetiwı yamasa onıń xızmetin

sheklewi jaǵdayın bildiredi. Bul process, atap aytqanda, sociallıq ortalıqta ádalatsızlıq hám qabıl etilmeytuǵın múnásibetler túrinde kórinedi.

Mobbing penen baylanıslı jaǵdaylar, jeke iskerlikke tosqınlıq etiw, áhmiyetli sociallıq hám kásiplik qatnasıqlardı buzıw arqalı insannıń ruwxıy jaǵdayına unamsız tásir etedi. Bul óz gezeginde, jámiette óz-ara pikirlesiw hám birge islesiwdi tómenletedi. Solay etip, mobbing, sociallıq hám ekonomikalıq jaǵdayǵa unamsız tásir kórsetiwı múmkin.

Bul termin hám onıń sociallıq mashqalalar menen baylanısı, áhmiyetli diskussiya teması bolıp qalmaqta. Mobbing penen gúresiw, tek ǵana jumıs ornında emes, al keńirek sociallıq ortalıqta da áhmiyetke iye. Bunıń ushın, ashıq-aydın sóylesiw hám ádil basqarıw sistemasın ornatıw zárúr. Demek, sociallıq tarmaqlarda, sonıń ishinde, Vikipediya mobbing terminine baylanıslı kóplegen maǵlıwmatlar mısallar hám túsiniklerdi ko'riwimiz mu'mkin. Mobbing, ádette, jumıs orınlarında yamasa sociallıq ortalıqta óz ara qatnasıqlarda kórsetiletuǵın unamsız psixologiyalıq tásirlerdi bildiredi. Vikipediya bul túsinik kóbinese psixologiyalıq kúsh kórsetiw, jekkeletip qoyıw yamasa qandayda bir shaxstıń iskerligine qastan tosqınlıq etiw menen baylanıslı bayanlanadı.

Sociallıq tarmaqlarda, bul atamanıń dodalawları arqalı insanlardıń ruwxıy salamatlıǵı hám jumıs ornındaǵı ortalıqtıń áhmiyeti haqqında pikirler bildiriledi. Mobbing penen baylanıslı jaǵdaylar, kóplegen izertlewler hám maqalalarda jarıtılıp, bul mashqalanıń awırılıǵı hám onıń unamsız aqıbetleri haqqında eskertedi.

Usı tárizde, mobbing haqqında biliw hám onı túsiniw, zamanagóy jumıs ortalıǵında hám jámiyetlik turmısta ádalatlı hám salamat qatnasıqlardı ornatıwǵa járdem beredi. A.Dalsegg "Mobbing kúsheiyw tendenciyasına iye hám jábirleniwshi ádette ózin qorǵaw imkaniyatına iye emes" dep kórsetedi. [1]

Mobbing zorlıqtıń bir túri esaplanadı, biraq bul túsinikler ózine tán ózgesheliklerge iye bolıp, psixologiyalıq zorlıq, agressivlik quwǵın, psixologiyalıq terror, fizikalıq qorqıtıw, fizikalıq zorlıqtıń haqıyqıy qawpı, pútkil jámááttен emes, al ayırıqsha topar yamasa bir adam tárepinen zorlıq, maqset sizdi ruwxıy túskinlikke túsiriw, kemsitiw hám jámááttен shıǵıwǵa májbúr etiw bolıp tabıladı. Ol zorlıqtıń jasırın forması bolıp tabıladı. Bul jumıs ornında shaxsqa qarsı qaratılǵan uzaq múddetli psixologiyalıq ta'sir. Onıń sebebi kóbinese jábirleniwshini jumıstan bosatıw tilegi bolıp, nızamlı tiykarlar jeterli bolmaǵan jaǵdayda qollanıladı.

Mobbingtiń túrleri:

Vertikal ("baslıq"): Mobbingti xojeyin baslaydı.

- Gorizontal: Mobbingti kásiplerler baslaydı.

Qullası, mobbing haqqında qısqasha túsınık usılar edi.

Pikirlerimizdi siz ázizlerge jáne de anıǵıraq jetkeriw ushın tómendegi bir ráwıyattı eske alıwdı maqul kórdik. Ráwıyat "Joǵalǵan túye" dep atalıp, ol tómendegilerden ibarat.

Waqtı-sáti menen bir insan ul perzent kóredi. Perzentine Abdullah dep at qoyadı. Waqt ótip, ekinshi perzentli boladı. Ekinshi perzentine de Abdullah dep at qoyadı, úshinshi perzentine de olardan kem bolmasın dep Abdullah dep at qoyadı. Úsh ul, úshewiniń de atı-Abdulla. Ata-ana birgelikte hár úsh ulǵa shınında da gózzal tárbiya beredi, teńsiz tárbiya beredi. Parasatta, aqıl-oyda teńsiz etip olarǵa gózzal tárbiya beredi. Haqıyqatında da adamlar háwes eterlik dárejede minez-qulıq iyeleri boladı. Waqt ótip, saat ótip, zaman ótip atanıń ólimi jaqınlasadı. Áke ólim talwasında aytqan gápi zorǵa awzınan shıǵadı: -"Abdulla miyras aladı, Abdulla miyras almaydı, Abdulla miyras aladı." Usı úsh sózdi aytadı da, janı úziledi, hámme tım-tırıs bolıp qaldı.

Úsh ul atasın kepinlep bolǵannan keyin, jerlew máresimleri ótkerilgennen keyin, matam máresimleri tamam bolǵannan keyin, bul anıq emes gáptiń mánisin bilmeydi: "Nege atamız eki ulǵa miyras qaldırıp, bir ul miyras almaytuǵını haqqında ayttı? Qaysı birimiz miyrastan ayırılǵanbız? Úsh Abdulladan qaysımız miyras almaymız?" dep tańlanıp, ózlerinshe oylap bir sheshimge keledi.

-Bul máseleni qazınıń húkimine usınamız. Qazınıń aldına baramız, hám sol zamanda eń bilimli qazını izleydi. Qarasa Madinada haqıyqattan da bilim dárejesi joqarı bolǵan bir qazı bar ekenligin esitedi hám úsh ul, úsh aga-ini jolǵa shıǵadı. Bilemiz arab diywalları shólistanlıqlardan ibarat. Bilemiz, sahra arbası túye. Úsh agayinli jolda baratırıp bir músápir jigitke kózi túsedi. Jańaǵı músápir jolawshı órden-ıqqa tentirep júrgen boladı. Bir nárse izlep atırǵanı jaǵdayınan belgili edi. Ol bulardıń aldına kelip:

-Áy biradarlar, nabada meniń túyemdi kórmedińler me?-dep soraydı.

Úsh agayinli -Biz hesh qanday túye kórmedik, - dep jolların dawam etedi. Eki qádem júrgennen keyin tuńǵış Abdullah músápirge aytadı: - Áy, biradar, mábada túyeńizdiń kózi soqır emes pe edi? Músápir aytadı: -Haqıyqatında, túyemniń bir kózi soqır edi. -Awa, onda kórgenim joq. Músápir hayran: Túyemdi kórmegen bolsań, ondaǵı sıpat-sezimlerdi qaydan bildińiz? - men túyeńizdi kórmedim. Ekinshi Abdullah aytadı: - Áy, biradar maboda túyeńizdiń bir ayaǵı sholaq emes pe edi? - Haqıyqatında, aqsaq edi. Onı qayaqtan bildiń? -Joq túeńizdi kórgenim joq. Úshinshi Abdulla músápirge qarap aytadı: - Nabada, túyeńizdiń quyırǵı joq emes pe edi? - Haqıyqatında quyırǵı joq. - Olay bolsa kórgenim joq. Jolawshı tańlanadı. Bul úsh agayinli túyeni kórmegen, urlamaǵan

bolsa, onda ondağı sıpat hám qásietlerdi qayaqтан biledi? Músápir aytadi: Sen úshewiń meniń túyemdi urladıń.

Endi tuwrı qazınıń aldına baramız, etken urlıgıń ushın juwap bereseń. Úsh agayınli kúlimsirep jolawshıǵa aytadi: -ózi sensiz de, túyeńsiz de qazınıń aldına baratır edik. Bir másele qızıqtırǵanı ushın. Kel, biz benen joldas bol. Úshewi aytqan qazınıń aldına baradı. Jańaǵı músápir jolawshı qazıǵa shaǵım etedi -áy qazı mırza, shaǵımım bar, mına úsh aǵa-ini meniń túemdi urladı. Qazı soraydı: -sizler haqıyqatında bunıń túyesin urladıńız ba? Úsh agayınli aytadi: -joq urlamag'anbız. Jolawshıdan soraydı: - sen qanday tiykar, dálil menen bulardı urlıqshıǵ'a shıǵarıp atırsań? Eger bular urı bolmasa meniń túyemdi kórmegen bolsa, meniń túyemniń sıpatların qaydan biledi? Meniń túyem soqır edi, aǵası soqırılıǵın bildi, meniń túyem aqsaq edi, ekinshi aǵam aqsaqılıǵın bildi, túemniń quyırǵı joq edi kishkenesi quyırǵı joqlıǵın bildi.

Buǵan ne deysiz? Qazıda da gúman payda boldı. Bir-bir soradı. Birinshi tuńǵışın shaqırdı: -Túyeni kórmegen bolsań, onıń soqırılıǵın qaydan bildiń? Usı jerde túsinik-parasatında teni-tayı joqlıǵı úshewinde de bilinip úlken Abdullah ayttı -Ayaǵımniń astına qaradım, shóplerdiń shep jaǵı jelingen, oń jaǵındaǵı jelinbegen. Bir usınday jaǵdaydı kórdim, sonnan bildim, bunıń túyesi soqır eken." Qazı tańlandı. Qazı ayttı: "- Seniń dáliliń ótti, sen urı emesseń, shıq!

Ekinshisin shaqırdı, oǵan da usı sorawdı berdi. Ol da túyeni kórmegenin ayttı. "-Onda onıń aqsaq ekenligin qayaqтан bildiń? Men de aǵama usap túyeniń izlerine qaradım. Birewi tereńirek basılǵan, birewi sayızlaw. Demek, sonı bildim, túeniń ayaǵı ya sholaq, ya ayaǵı awıradı." Eki izdiń eki túrli ekenligin kórip, onıń aqsaq ekenligin bildim. - Boldı, seniń dáliliń de ótti." Úshinshisinen de gápiniń dálilin soradı. Kishi Abdullah ayttı: "- Bunı túye tezeginе qarap biliwge boladı, onıń tezegin kórip onıń quyırqsız ekenligin bildim. Qazı qayıl qaldı. Musapırdı quwıp jiberip: -bular urı emes, túyeń ózi joǵalǵan, barıp óziń tap -deydi. Úsh agayınli endi ózleriniń máseleleri boyınsha qazıǵa soraw beredi: - Ákem qaytıс болған waqtında bizge minaday sózdi ayttı: "- Abdulla miyras aladı, Abdulla miyras almaydı, Abdulla miyras aladı." Bunıń mazmunına biz túsinbedik, bunıń mánisi ne?.

Qazı ayttı: - Bul máseleniń sheshimin erteń aytaman, oǵan shekem sizler ushın tayarlap qoyılǵan miymanxanaǵa barıp sol jerde bir kúnińizdi ótkeresizler. Úsh agayınli úyge kirgennen keyin úlken Abdullah ayttı: - qazı izimizden ayg'aqshi qoydı, sonlıqtan hár bir jagdayınızǵa itibarlı bolıń, birazdan keyin olarga awqat alıp kelindi, gósh alıp kelindi. Tuńǵış aǵa aytadı,"- Bul góshti jemeńler, bul iytıń góshi ol haram. Qasında nan bar edi. Ekinshisi ayttı: -Bul nandı hámiledar hayal japqan. Bunı da jemeńler. Úshinshi Abdullah ayttı, "- qazı Valadi zina

eken." Buni esitken tıńshı tuwrı qazıǵa barıp aǵa-inilderdiń barlıq gáplerin ayttı. Qazı ashıwlı boldı.

Kelesi kúni shaqırıp gápleriniń dálilin soradı. Tuńǵısh aǵa ayttı: "- góshte bir súyek, bir gósh, bir may bar edi, bul hadal, maldıń góshi emes edi. Olardıń góshi basqasha boladı. Sonnan bunıń iytıń góshi ekenin bildim dedi. Qazı aspazdı shaqırıp soradı. Aspaz qoydıń góshi ekenin ayttı, soń jazadan qorqıp, qoylar padada bolǵanlıqtan úlgeri almaytuǵının bilip usı jerdegi iytı soyıp awqat qılǵanin ayttı. Ekinshisinen soradı. Ol: -hámiledar hayaldıń qarnı tandırǵa tiyip nannıń túbi shiyki bolıp qalatuǵının ayttı. hám sonnan nannıń hámiledar hayal japqanın bildim -dedi.

Úshinshi Abdullahtan soradı: "- Sen nege meni waladizina dedin?." Ol: -Hesh bir mómin musulman, mómin musulmannıń izinen tin'shi qoymaydı. Oǵan isenedi. isenbewshiligińizden siziń wáladızino ekenińizdi ayttım, dedi. Qazı barıp anasınan, jaqınlarınan sorap onıń gápiniń ras ekenin bildi.

Qazı keldi hám ayttı: Birinshi hám ekinshisine miyras tiyedi, úshinshisine bolsa yaq, sebebi wáladızina adamdı tek wáladı zina adam ǵana tanıydı, dep juwap beredi. Buǵan hámme tańlanadı.

Aǵa ini qaytıp kelip anasınan soraydı hám ol aytadı: - bilmeymen balam, bir kúni ákeń meshitke barganında bosǵada bir náresteni kórip qalıp onı úyge alıp keldi, onıń ata-anası kimligin men bilmeymen hám sol bala sizlerdiń úkelerińiz boldı- dep juwap beredi.

Ráwiyat arqalı aytpaqshi bolg'animiz házirgi dáwirdegi ayırım hámel lawazımlarǵa júdá qızıǵatuǵın hámelparazlarǵa qaratılıp ayılǵan gáplerdi kóriwimiz múmkin. Usı orında kishkene Abdullanıń aytqan sózlerin ibrat úlgisi esabında aliwdi maqul ko'rdik, ásirese házirgi dáwirdegi ayırım hámelparaz, sawatsız, lawazımınan ayırılıp qalmaw ushın qol astındaǵılarǵa zulımlıq etiwdi, olarǵa mobbing islewdi maqul kóretuǵın, olardıń izinen tin'shi qoyatuǵın ayırım basshılarǵa qarata ayılǵan sózler edi demekshi edik.

Maqalamızda, insan iskerligi hám onıń jámiyettegi jeke ornı haqqında tereń tallaw júrgiziwge háreket ettik. Hár bir insan óziniń jeke qızıǵıwshılıqlarına sáykes keletuǵın jumıs penen shuǵıllanıp, jámietke payda keltiriwi zárúr. Biraq, maqalamızda keltirilgen mobbing fenomeni, yaǵnıy bir shaxsqqa qarsı topar tárepinen kórsetilip atırǵan psixologiyalıq zorlıq, insan jumısınan nátiyjeliligin tómendetiwi hám ózin-ózi kórsetiw imkaniyatların sheklewi haqqında sóz ettik.

Mobbing, "psixologiyalıq terror" hám ósek arqalı shaxstı ha'r qanday iskerlikten shetletiwge alıp keliwi so'zsiz. Bul jaǵdaylar, kóbinese basshılar yamasa kásiplerler tárepinen ámelge asırıladı hám adamlardıń ruwxıy salamatlıǵına úlken zıyan jetkeredi.

Mobbing penen gúresiw ushın jámiette haqıyqıy hám óz-ara járdem, jaqsı qarım-qatnas úlken áhmietke iye.

Sunday-aq, maqalada kórsetilgen rawayat arqalı, insanlar arasındagı qatnasıqlar hám sociallıq tásirler, belgili bir jaǵdaylarda ózin qalay tutıw hám mashqalalarǵa sheshim tabıw múmkin ekenligin kórsetiwge háreket ettik. Bul ráwiyat, quramalı insanıy baylanıslar hám sociallıq jaǵdaydı jaqsı túsiniwge járdem beredi, dep úmit etemiz.

Sózimizdiń juwmaǵında sonı aytıwdı orınlı dep bildik, salamat ortalıqta salamat tártipti jaratıw hár birimizge hám parız, hám qarız. Salamat jámiyette salamat emes ortalıqtı payda etiw, ózlerinshe toparlar dúziw, psixologiyalıq terror hám ósek arqalı shaxstı jumıs ornınan shıǵarıwǵa háreket etiw, shaxs rawajlanıwına noqat qoyıw bolıp esaplanadı.

Ulıwma alǵanda, maqalamızda, shaxstıń jumısına bolǵan qawıp-qáterler, mobbing fenomenini haqqındaǵı áhmietli ideyalardı ashıp beriwge háreket ettik. Bul bolsa, hár bir insannıń jámiettegi ornın bekkemlewde úlken áhmietke iye dep oylaymız.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Dalsegg A., Wesse I. Chapter 5. Rabotnıy mobbing i psixologicheskoe nasiliye// Kancada. Naduris múnásibetler ciklin qalay buzıw múmkin. - M.: Alpina baspası, 2017. - 274 b.
2. <https://www.nur.kz/family/self-realization/294796-mobbing-chto-eto-kak-protivostoyat-travle/>.

SHAÑARAQTA PERZENTTI KEMSITIW NÁTIYJESINDE JÚZEGE KELETUĞIN JEKE HÁM SOCIALLIQ MASHQALALARGA PEDAGOGIKALIQ ANALIZ

Pazilov T.

*pedagogika pánleri boyınsha filosofiya doktori (PhD), aǵa oqıtıwshı
Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti.*

Tayanch so'zlar: kamsitish, bola tarbiyasi, psixologik zo'ravonlik, bolalar psixologiyasi, oilaviy munosabatlar, o'ziga ishonch, ijtimoiy moslashuv.

Ключевые слова: дискриминация, воспитание детей, психологическое насилие, детская психология, семейные отношения, уверенность в себе, социальная адаптация.

Key words: discrimination, raising children, psychological violence, child psychology, family relations, self-confidence, social adaptation.

PEZIOME:

Ushbu maqolada oilada bolalarga nisbatan doimiy kamsitishning sabablari va shakllari hamda ularning psixologik, ijtimoiy va akademik rivojlanishiga salbiy ta'siri batafsil ko'rib chiqiladi. Unda xalqaro va mahalliy olimlarning ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlari tahlil qilinadi, kamsitishning uzoq muddatli oqibatlarini va uning oldini olish va bartaraf etish yo'llari muhokama qilinadi.

PEZIOME:

В данной статье подробно рассматриваются причины и формы постоянной дискриминации в отношении детей в семье и ее негативное влияние на психологическое, социальное и академическое развитие детей. В статье анализируются исследования зарубежных и отечественных ученых по данной теме, обсуждаются долгосрочные последствия дискриминации и пути ее предотвращения и устранения.

SUMMARY:

This article examines in detail the causes and forms of persistent discrimination against children in the family and its negative impact on children's psychological, social, and academic development. The article analyzes research by foreign and domestic scholars on this topic, discusses the long-term consequences of discrimination and ways to prevent and eliminate it.

Shańaraq - jámiyettiń tiykargı buwını, shaxstıń qalıplesiwinde áhmietli orın tutatugın ortalıq. Balalar shańaraqta ómirge dáslepki qádemlerin taslaydı, olardıń dúnyaqarası, sociallıq kónlikpeleri áyne shańaraq ortalıǵında qalıplesedi. Salamat shańaraq ortalıǵı balanıń tolıq hám únles rawajlanıwı ushın tiykar jaratsa, perzentlerdi turaqlı kemsitip otiratug'ın unamsız shańaraq bala shaxsına hám

keleshegine unamsiz iz qaldiratug'in buwin bolip esaplanadi. Kemsitiw mashqalasi tek g'ana rawajlanip atirgan emes, al rawajlangan mamleketlerde de ahmietli bolip qalmaqta. Balalarga naduris munasibette boliv, olardi turaqli turde tomenletiw, basqa balalar menen salistiriw, itibarsiz qaldiriw yamasa fizikalik jazalaw siyaqli jagdaylar balanin ozine bolgan isenimin buzadi, ruwxiy jaraqatlarga alip keledi ham onin keleshektegi turmisina unamsiz tasir korseteri so'zsiz.

Balalardi kemsitiw mashqalasi psixologiya, pedagogika, sociologiya ham medicina siyaqli har qiyli tarawlarda izertlengen. Zamanagoy psixologiyada balalardi kemsitiwdin turli formalari ham onin shaxs rawajlaniwina tasirine ulken itibar qaratiladi. Misali, B.Skinner ham A. Banduranin socialliq uyreniw teoriyalari balalardin oz atirapindagi ortalıqtan, sonin ishinde ata-analarinin munasibetlerinen uyreniw principlerine tiykarlanadi [1]. Eger ata-analar balani turaqli turde sing'a alaberse yaki kemsite berse, bala bul munasibette ozin ılayqsiz yaki azzi seze baslaydi. Ruwxiy zorliq ham kemsitiwdin balalar psixikasina tasiri boyınsha izertlewlerge itibar qaratatug'in bolsaq, bunday munasibetler balalarda depressiya, tashwish, ozine ziyani tiygiziwge beyimlik ham suicidal oylardin payda boliwina alip keliwi mumkin [2]. O.V.Xuxlayevanın atap otiwinshe, ata-analar tarepinen balanin shaxsin, qabiletlerin ham sezimlerin turaqli turde biykarlaw onin "men" koncepciyasin buzıwı ham keleshekte ozine isenimsizlikke alip keliwi mumkin [7] eken.

O'zbekstanda da shaharaq ham bala tarbiyasi maselerine ulken itibar qaratiladi. Psixolog ham pedagog ilimpazlar, sonin ishinde, N.A. Sadikovanin ilimiy miynetlerinde shaharaq ortaligının bala shaxsi jetilisiwindegi ahmiyeti, ata-ana ham perzent qatnasıqlarının ozine tan ozgeshelikleri tereh analizlenedi. Onin izertlewlerinde balanin ruwxiy salamatligın tamiyinlewde shaharaqtın emociionalliq ortaligının ahmiyeti ayırıqsha atap otiledi [6]. E.G. Goziyev ta shaharaqtağı mashqalalardin bala sociallastırılıwına tasirin uyrenen bolip, salamat yemes ortalıqta tarbiyalangan balalarda socialliq konlikpelerdin rawajlanbawı ham minez-qulqındağı o'zgerisler baqlanıwın atap otedi [5].

Diskriminaciya tusinigi ham onin turleri. Kemsitiw (yamasa emociional zorliq, ruwxiy jaraqat jetkeriw) - bul balanin qadir-qimbatin tomenletetugin, onin sezimlerin biykarlaytugin, jeke shegaraların buzatugin ham ruwxiy salamatligına ziyani keltiretugin har qanday is-hareket yamasa sozlerdi oz ishine aladi. Shaharaqta perzentlerdi kemsitiw birneshe turlerge bolinedi:

1. Soz benen kemsitiw (awizeki kush korsetiw): Bugan turaqli sin (kritika), qarğıslar, laqap qoyiw, masqaralaw, basqa balalar menen salistiriw, balanin pikirlerin itibarsiz qaldiriw bolip esaplanadi. Maselen, "Sen hesh narsege jaramaysan!," "Aqlin joq!," "Palenshe sennen jaqsı" siyaqli sozler balanin ozine bolgan isenimin putkilley sindiradi.

2. Emocional kemsitiw: Balanıń sezimlerin inkar etiw ("Jılama, bul arzimaydı"), onıń mıtájliklerine itibarsızlıq, muhabbat hám mehirde inkar etiw, emocional salqınlıq. Bunday múnásibet balanıń sezimlerdi durıs bildiriw hám basqalar menen salamat emocional baylanıs ornatiw qábiletine zıyan keltiredi.

3. Sociallıq kemsitiw: Balanı shańaraqlıq ilajlardan shetletip qoyıw, onıń teńlesleri menen baylanısıwına tosqınlıq etiw, sociallıq izolyaciyaǵa iytermelew. Bul balanıń sociallıq kónlikpeleriniń rawajlanıwına tosqınlıq etedi.

4. Intellektual kemsitiw: Balanıń bilim alıwǵa bolǵan tilegin sóndiriw, onıń sorawlarına itibarsızlıq, qábiletlerin tómen bahalaw, onıń oqıw procesine qızıǵıwshılıǵın sóndiriw.

5. Fizikalıq kemsitiwge beyimlilik: Belbew yamasa basqa qurallar menen urıw, bunda balanıń fizikalıq awırıwdan tısqarı, tereń ruwxıy jaraqat alıwı. Fizikalıq jazalawdıń ózi ruwxıy kemsitiwge de jol ashadı, sebebi bul balanıń qádir-qımbatın ayaq astı etedi.

Kemsitiwdiń psixologiyalıq aqibetlerine itibar qaratatug'ın bolsaq. Shańaraqta perzentlerdi turaqlı kemsitiwdiń eń qáwipli aqibetlerinen biri - bul onıń psixologiyalıq salamatlıǵına úlken zıyan jetkeriw bolıp esaplanadı.

- Ózin tómen bahalaw: Turaqlı kritika hám tómenletiw balanıń ózine bolǵan isenimin tómenletedi. Ol ózin ılayıqsız, uqıpsız hám súyilmegen siyaqlı seze baslaydı. Bul bolsa keleshektegi omirde tabısqa erisiwge, jańa nárselerdi úyreniwge hám óz imkaniyatların júzege shıǵarıwǵa tosqınlıq etedi [3].

- Qáweter hám depressiya: kemsitiwge ushıraǵan balalarda qáweterli buzılıwlar, fobiylar hám depressiya rawajlanıw qáwpi joqarı boladı. Olar turaqlı túrde qorqınish, qáweter hám úmitsizlik sezimleri menen jasaydı [4].

- Agressiv minez-qulıq yamasa ishkillikpazlıq: Ayırım balalar kemsitiwge agressivlik penen juwap beriwi múmkin. Olar bul is-háreketlerdi ozlerine qollanılǵan zorlıqqa qarsı qorǵanıw mexanizmi sıpatında qabıl etedi. Basqalar bolsa ishkillikli bolıp, ózine zıyan jetkeriwge yaki suicidal pikirlerge beyim bolıwı múmkin.

- Múnásibetlerdegi qıyınshılıqlar: Kemsitilgen balalar úlkeygeninde de basqalar menen salamat múnásibetler ornatiwda qıynaladı. Olar isenimsiz, gúmanshil yamasa basqalarǵa ǵárezli bolıp ósiwi múmkin.

Diskriminaciyanıń sociallıq aqibetleri. Kemsitiw tek ǵana balanıń ishki dúnyasına emes, al onıń jámiyetke ornına da unamsız tásir kórsetedi. Atap aytqanda:

- Sociallıq izolyaciya: Kemsitilgen balalar kóbinese qatarları menen baylanısta qıynaladı, sebebi olar ózin qolaysız sezedi yamasa basqalar tárepinen biykar etiliwinen qorqadı. Bul bolsa olardıń sociallıq sheńberin taraytıp, jalǵızlıqqa alıp keledi.

- Sociallıq kónlikpelerdiń rawajlanbaǵanlıǵı: Salamat shańaraqtaǵı qatnasıqlar balalarda sóylesiw, birge islesiw, kelisimge keliw sıyaqlı áhmietli sociallıq

kónlikpelerdi qáliplestiredi. Kemsitiw bul processke tosqınlıq etedi, nátiyjede bala jámiyette ózin durıs tuta almaydı.

- Antisociallıq minez-qulıq: Ayırım jaǵdaylarda, turaqlı kemsitiw balalarda antisociallıq minez-qulıqqa, sonıń ishinde, biyzarlıq, jımayachılıq hám narkotik zatlarǵa qaramlıqqa alıp keliwi múmkin. Bunday balalar jámiyetten ósh aliwga yaqi ózleriniń ishki awırıwların jeńilletiwge umtıladı.

Kemsitiwdiń akademikalıq hám kognitivlik aqibetleri. Kemsitiw balanıń akademiyalıq jetiskenliklerine hám biliw processlerine de ayırıqsha zıyan keltiredi.

- Oqıwdaǵı qıyınshılıqlar: Turaqlı stress hám ruwxıy zorıǵıw balanıń dıqqatın jámlew, jańa maǵlıwmatlardı ózlestiriw hám yadın jaqsılaw qábiletine unamsız tásir etedi. Bul bolsa mekteptegi oqıw nátiyjeleriniń tómenlewine alıp keledi.

- Motivaciyanıń tómenlewi: Eger balanıń hár qanday jetiskenligi kemsitilip yamasa itibarsız qaldırılса, ol oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın joǵaltadı. "Báribir hesh kimgе jaqpaydı" yamasa "Men báribir aqmaqpan" sıyaqlı pikirler balanıń úyreniwge bolǵan umtılsın sóndiredi.

- Mashqalalardı sheshiw qábiletiniń tómenlewi: Kemsitilgen balalar kóbinесе óz betinshe pikirlew hám mashqalalardı sheshiwde qıyınshılıqlarǵa dus keledi, sebebi olardıń intaliligi turaqlı túrde bastırılǵan boladı.

Balalıq dáwirindegi kemsitiwdiń aqibetleri bala úlkeygeninde de joǵalıp ketpeydi hám onıń turmısınıń barlıq tarawlarına tásir etedi.

Múnásibetlerdegi mashqalalar: Úlken jastaǵılar múnásibetlerde isenimsizlik, ǵárezlilik yamasa, kerisinshe, hádden tısqarı qadaǵalawshılıqqa beyim bolıwı múmkin. Olar óz perzentlerin tárbiyalawda da ózine qarata qollanılǵan zorlıq modelin tákirarlaw qáuipi bar.

- Depressiya hám ruwxıy kesellikler: Balalıqtaǵı travmalar depressiya, tashwish buzılıwları, posttravmatik stress sindromı (PTSR) hám basqa ruwxıy keselliklerdiń rawajlanıwına tiykar jaratadı [Felitti et al., 1998].
- Sústemlik hám qaramlıq: Ayırım shaxslar ruwxıy awırıwdan qutılıw ushın alkogol, náshebentlik zatlar yamasa basqa qaramlıqlarǵa múrájat yetiwi múmkin.
- Kásiplik jumıstaǵı qıyınshılıqlar: Tómen ózine baha hám sociallıq kónlikpelerdiń rawajlanbaǵanlıǵı kásiplik jumısta tabısqa erisiwge, karera ósiriwge hám jámaáatte islewge tosqınlıq etedi.

Profilaktika hám intervenciya jollari. Balalardı kemsitiwdiń aldın alıw hám saplastırıw kompleksli qatnastı talap etedi.

- Ata-analardıń xabardarlıǵın arttırıw: Ata-analarǵa balalardı tárbiyalawda ruwxıy zorlıqtıń zıyanlı aqibetleri haqqında maǵlıwmat beriw, seminarlar hám treningler shólkemlestiriw áhmietli. Ózbekstandaǵı "Shańaraq" ilimiy-

ámeliy izertlew orayınıń jumısı bul baǵdarda úlken áhmiyetke iye [www.oilamarkazi.uz].

- Pozitiv tárbiya usılların úyretiw: Ata-analarga balalardı maqtaw, xoshametlew, olardıń sezimlerin qabil etiw hám mashqalalardı konstruktiv tárizde sheshiw boyınsha kónlikpelerdi sindiriw kerek.
- Psixologiyalıq járdem: kemsitiwge ushıraǵan balalar hám olardıń ata-anaları ushın psixologiyalıq másláhátler hám terapiya xızmetlerin shólkemlestiriw.
- Sociallıq hám huqıqıy qorǵaw: Bala huqıqların qorǵaytuǵın nızamshılıqtı kúsheytiw, zorlıqqa qarsı gúresiwx mexanizmlerin jetilistiriw.
- Mektep hám jámiyetshiliktiń roli: Mekteplerde psixologlardıń jumısın kúsheytiw, balalarda ózine isenimdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan baǵdarlamalardı engiziw. Jámietchilik, máhálle belsendileri de shańaraqlardaǵı jaǵdaydı baqlap, zárúr jaǵdaylarda járdem beriwi kerek.

Juwmaqlap aytqanda shańaraqta perzentlerdi turaqlı kemsitiw - bul balanıń fizikalıq, ruwxıy hám sociallıq rawajlanıwına ayrıqsha unamsız tásir kórsetetuǵın, onıń keleshekтеgi turmısında tereń iz qaldıratuǵın áhmiyetli mashqala bolıp esaplanadı. Bunday múnásibetler balalarda ózine tómeh baha, táshwish, depressiya, sociallıq izolyaciya hám oqıwdaǵı qıymshılıqlar sıyaqlı bir qatar psixologiyalıq, sociallıq hám akademiyalıq aqibetlerge alıp keledi. Uzaq múddetli keleshekте bolsa bul jaǵdaylar úlken jasaǵı shaxstıń múnásibetleri, kásiplik iskerligi hám ulıwma turmıs sapasına zıyan tiygiziwi múmkin.

Mashqalanı sheshiw ushın ata-analardıń xabardarlıǵın arttırıw, pozitiv tárbiya usılların úyretiw, psixologiyalıq járdem xızmetlerin keńeytiw hám bala huqıqların qorǵaytuǵın mexanizmlerdi kúsheytiw zárúr. Salamat hám mehirge tolı shańaraq ortalıǵın jaratıw - bul keleshek áwladtıń tolıq túrдеги shaxs bolıp qalıplesiwi ushın eń áhmiyetli kepillik bolıp esaplanadı. Jámiettiń hár bir aǵzası bul máselege ayrıqsha itibar qaratıwı hám balalardı hár qanday kemsitiliwden qorǵawı zárúr.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Bandura A. (1977). Social Learning Theory. Prentice-Hall.
2. Cicchetti D., & Toth, S. L. (1995). Rawajlanıw psixopatologiyası hám affekt regulyaciyası buzılıwları. Development and psychopathology, 7 (3), 317-331.
3. Erikson E. H. (1968). Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company.
4. Felitti V. J., Anda R. F., Nordenberg D., Williamson D. F., Spitz A. M., Edwards V.,... & Marks J. S. (1998). Balalıqtaǵı zorlıq hám úy xojalıǵı disfunkciyasınıń úlkenlerdegi ólimniń kóplegen jetekshi sebeplerine baylanısı: Qolaysız balalıq tájiriwbeleri (ACE) izertlewı. American Journal of Preventive Medicine, 14 (4), 245-258.
5. Goziyev E.Ǵ. (2005). Uliwma psixologiya. Tashkent: Oqıtıwshı.
6. Sadiqova N.A. (2008). Shańaraq psixologiyası. Tashkent: Jana ásir áwladı.
7. Xuxlaeva O.V. (2004). Prakticheskaya psixologiya obrazovaniya. Moskva: Izdatelskiy centr "Akademiya."
8. www.oilamarkazi.uz - "Shańaraq" ilimiy-ámeliy izertlew orayınıń rásmiy saytı.

TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLAR TIPOLOGIYASI VA ULARNING IJOBIY YECHIMLARI

Shodiyev R.D.

p.f.d., professor

Akbarova Sh.N.

magistrant

Tayanch so'zlar: konflikt, konfliktlar tipologiyasi, muloqot, kompromiss, xulq atvor, subyekt, munosabat, ijobiy yechim.

Ключевые слова: конфликт, типология конфликтов, общение, компромисс, поведение, субъект, отношение, позитивное решение.

Key words: conflict, typology of conflicts, communication, compromise, behavior, subject, relationship, positive solution.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada konfliktologiyaning ilmiy asoslari, ziddiyatlarning kelib chiqish sabablari va ularning samarali bartaraf etish usullari tahlil qilingan. Bundan tashqari, ijtimoiy shaxslararo konfliktlarning turlari yoritilgan va ularning hal etishda muloqot madaniyatining o'rni va ahamiyatini ko'rsatib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются научные основы конфликтологии, причины возникновения противоречий и эффективные способы их разрешения. Кроме того, освещаются виды социальных межличностных конфликтов, а также показана роль и значение культуры общения в их урегулировании.

SUMMARY:

This article analyzes the scientific foundations of conflictology, the causes of conflicts, and effective methods for their resolution. In addition, it highlights the types of social interpersonal conflicts and demonstrates the role and importance of communication culture in their settlement.

Har bir inson umri davomida ko'plab insonlar bilan muloqotga kirishadi va bu munosabatlar doim ham ijobiy tarzda yakunlanmaydi. Shu onda inson o'zi xohlamagan tarzda nizolar va ziddiyatlarga to'qnash keladi. Biz ularni konfliktlar deb ataymiz. O'zbek tilining izohli lug'atida konflikt so'zi kiritilgan bo'lib, misollar bilan tushuntiriladi, bundan ko'rinib turibdiki, bu so'z 20 asrda keng qo'llanilgan. Ushbu lug'atda konflikt so'zi to'qnashuv, jiddiy kelishmovchiliklar, bahs ma'nosini bildiradi. Konflikt so'zini ishlatmasdan

yashash mumkin, biroq konfliktlarsiz yashash mumkin emas. Agar lotin tilidan olingan bu so'z bo'lmaganda edi, u holda barcha zamonaviy tillarda to'qnashuv, kelishmovchilik, bahs, kurash va shu kabi so'zlar ishlatilgan bo'lardi. Yosh o'tgan sari konfliktlarning mazmuni ham, ularga bo'lgan munosabat ham o'zgarib boradi. Konfliktlar murakkablashib boradi, shunga yarasha odamlarning hayot tajribasi ham bosiqlik, mulohazakorlik, jiddiylik tomon o'zgarib boradi. Chunki, inson ulg'aygan sari o'z his-tuyg'ularini jilovlashga, ularni ma'lum tartibga solishga, ularni boshqarishga o'rganadi. O'z emotsiyalarini boshqarish esa ziddiyatli vaziyatlarda nizolarning kuchayib ketmasligi, ularning chuqurlashmasligi, konfliktlarning to'g'ri yechimlari topilishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Hayotda shunday konflikt vaziyatlar bo'ladiki, oddiy narsa bahona bo'lib, oilalar buzilib ketadi, odamlar biri birini o'ldirib qo'yadi, birovning joniga qasd qilinadi. Keyinchalik umr bo'yi nima uchun mana shunday amallarni qilganini ular tushuntirib bera olmaydi. Bunday voqealarni OAV orqali juda ko'p kuzatsa bo'ladi. Konfliktlar kattalar hayotida ancha keng uchrab turadigan hodisa hisoblanadi. Chunki kattalar juda keng ravishda turli muloqotlarga kirishadi. Masalan, rahbar organlarda ishlagan odamlar hayotida ular faoliyatining 70-80 % turli ochiq-oydin, yoki yashirin ziddiyatlar sharoitida o'tadi, ularning inobatga olinmasligi, ularga bee'tiborlilik esa konfliktlarning chuqurlashib ketishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, konfliktlar hayotimizning har bir bosqichida kelib chiqishi mumkin bo'lib, inson ulardan o'zini himoya qilishga doim tayyor turishi kerak. Chunki konfliktlar qo'qqisdan, odam ularni batamom kutmagan vaqtda, konflikt kelib chiqishining umuman ilojisi bo'lmagan hollarda ham vujudga kelishi va inson hayoti va tinchligini buzishi mumkin.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, 80% konfliktlar ularning ishtirokchilari hoxish va irodasiga qarama-qarshi o'laroq, ular istagiga qarshi ravishda vujudga keladi. Ya'ni, kamdan-kam hollarda konflikt ataylab tayyorlanib, amalga oshiriladi. Ammo nima uchun, biz konfliktni ataylab tayyorlamagan bo'lsak ham, ular yuzaga keladi? Chunki bizning psixikamiz o'zimizga qaratilgan agressiyaga qarshi agressiya bilan javob qaytarishga, ziddiyatda eng avvalo o'zini himoya qilishga, kezi kelganda, o'zini muhofazalash uchun, xujum qilishga tabiatan kodirovka qilingan bo'ladi, mana shunday o'zini tutishga biz tabiatan ma'lum darajada o'rgatilgan, tayinlanganmiz.

Konfliktlar tipologiyasi, ya'ni uning o'ziga xos tiplarga, ko'rinishlarga bo'linishi ancha murakkab hodisa hisoblanadi. Chunki har bir real konflikt faqat uning o'zigagina xos bo'lgan xususiyatlardan iborat bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, konfliktlarni o'xshash guruhlariga ajratib o'rganish biroz qiyinchiliklar

tug'diradi. Konfliktlar yechimi bo'yicha amaliyot va hayotiy tajriba har vaqt uning yechimi uchun har ikki tomon tarafidan juda katta sayi-harakatlar va intilish zarurligini, tomonlarning yechim va to'xtamga kelishi oson kechmasligini ko'rsatadi. Chunki konflikt "o'zidan-o'zi" hal bo'lib qoladigan voqelik emas. Uni hal qilish uchun birovni anglash, eshitish, adolatparvarlik mezonlariga rioya qilish, kompromisslarga kelish, umumiy va barchani qoniqtirgan yechimni topa bilish, jahldan voz kechish va boshqa bir qator amallarni bajarish lozim bo'ladi. Albatta, konfliktni mensimaslik, uni tan olmaslik (ignorirovat), uni o'zicha talqin qilishga urinish bo'lishi mumkin. Ammo bu holda konflikt stixiyali tarzda, ya'ni xech kimga bo'ysunmagan holda takomillashib, rivojlanib boradi, konflikt keskinlashadi, yanada murakkablashadi, o'z domiga boshqa shaxslarni ham torta boshlaydi, kengayadi, tomonlarni, demakki manfaatlarni to'xtamga keltirish mumkin bo'lmay qoladi, manfaatli tomonlar ko'payadi, va oxir-oqibat butun sistemani, ya'ni konfliktidan oldingi vaziyatni batamom vayron qiladi.

Konfliktlar tipologiyasi bir xil emas, konfliktlar o'zgaruvchan, biri boshqasiga o'xshamaydi. Bunday vaziyatda konfliktlar tugashining yagona shakllarini aniqlash yoki ularni hal qilishning qandaydir universal usullarini topish qiyin masaladir. Biroq, muammoning murakkabligiga qaramasdan to'plangan nazariy va amaliy tajribaga tayanib ba'zi xulosalarni chiqarish mumkin. Eng avvalo, konfliktning tugashi uni hal qilishdan ancha keng tushunchadir. Konflikt ikkala tarafning halokati bilan yakunlanishi mumkin, biroq bu uning hal qilinganligini anglatmaydi. Agar konfliktni tugashiga uning tamom bo'lishi, uning turli sabablarga ko'ra to'xtashi deb qaralsa, uning hal qilinishini qarama-qarshi kurashni tinch yoki kuch ishlatish vositalari bilan to'xtatuvchi konflikt ishtirokchilarining o'zi yoki uchinchi tarafning u yoki bu ijobiy harakati (qarori) deb tushunishimiz kerak. Amaliy faoliyat tajribasi shuni ko'rsatadiki, konfliktni hal qilish uchun ozmi-ko'pmi kuch-g'ayrat sarflash kerak. Konfliktning "o'z-o'zidan hal qilinishi" ma'noga ega emas. Albatta, konfliktni umuman payqamaslik, inkor etish, yaxshi holatda tushuntirishga harakat qilish mumkin. Biroq, u stixiyali rivojlanadi, keskinlashadi, boshqa konfliktlarga ta'sir qiladi va natijada tizimni to'la buzishi mumkin.

Konfliktli vaziyatlarni tahlil etishda va ularni tartibga solish bo'yicha amaliy choralarni belgilashda ruhshunoslar uchun eng muhim narsa bu konfliktlilik darajasini ortishiga olib keluvchi shaxslar va guruhlar xulqatvorining tipologik ruhiy xususiyatlarini aniqlash hisoblanadi.

Xulq-atvor modelidan kelib chiqib umumlashgan ko‘rinishda konflikt ishtirokchilarining quyidagi uch asosiy ruhiy tipi farqlanadi:

1. Destruktiv (buzg‘unchi) tip. Subyektning bu ruhiy tipi konfliktni yuzaga keltirishga va uni to raqibini jismonan yo‘q qilib yuborishgacha yoki to‘la mag‘lub qilishgacha kuchaytirishga intiladi. Turmushda - bu xudbin, janjal va mojarolar tashabbuskori, muassasada - tuhmatchi, ig‘vogar omma orasida -tartibsizliklar va buzg‘unchi harakatlar boshlovchisidir. Agar shunday toifa shaxslar bo‘lmaganida ko‘pgina konfliktli vaziyatlar tinch yo‘l bilan hal etilishi mumkin bo‘lar edi. Bu holat so‘nggi vaqtda dunyoning turli hududlarida bo‘lib o‘tayotgan millatlararo konfliktlar misolida yaqqol ko‘rinadi. Konfliktli xulq-atvor o‘z-o‘zini nazorat qilmaslik oqibatida kelib chiqadi. Konfliktlarga moyil kishilar qoidaga ko‘ra, yengil ta’sirchan, qahrli, qo‘pol, o‘tkir hissiyotlarga va tavakkal qilishga moyil bo‘ladilar, uzoqni ko‘ra bilmaydilar. Ko‘rinib turibdiki, konfliktga ikki tamonning o‘zaro kelishib vaziyatni yumshatishga intilishi emas, balki bir tamon faoliyati ikkinchi tamon ishiga xalaqit berib, uning faoliyatini susaytirib yuborishga sabab bo‘lmoqda. Agar gap insonlarning o‘zaro aloqalari haqida borsa konfliktlar quyidagicha tasniflanadi.

Shaxslararo konfliktlar: Bu eng keng tarqalgan konflikt turi hisoblanadi.

Insonlar o‘rtasida u har xil nomoyon bo‘ladi. Biroq konflikt sababi - bu nafaqat xarakterdagi, qarashlaridagi, o‘zini tutish, yurish-turishdagi (ya’ni sub’ektiv sabablar), balki ko‘proq bunday konfliktlar asosida ob’ektiv sabablar yotadi. Ko‘pincha bu boy berilgan imkoniyat uchun kurash (moddiy mablag‘, jihoz, uy joy uchun talashish, yuqori ma’vqe uchun talashish, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda boshqalardan o‘zini ustun qo‘yishga intilish, o‘yin faoliyatida o‘yinchoq talashish, sinfda o‘z o‘rnini egallashga intilish, o‘qituvchisiga nisbatan norozilik kayfiyati paydo bo‘lganda) hollarda paydo bo‘ladi. Shunday qilib, shaxslar o‘rtasidagi konfliktida konfliktli vaziyatni taraflar tomonidan qabul qilish xarakteri katta ahamiyatga ega. Yuzaga kelgan vaziyatni e’tiborga olib, shaxs o‘z xarakteri va qarashlarining xususiyatlariga muvofiq holda harakat qiladi. Aynan shu narsa bilan bir xil vaziyatda turli kishilar (guruhlar) tomonidan turlicha, ba’zan zid harakatlar sodir etilishini tushuntirish mumkin. Aynan konkret vaziyat bilan shaxs xususiyatlarining o‘zaro ta’siri konfliktni yuzaga keltirishi mumkin yoki odamni undan qutqarishi mumkin.

Guruhlararo konfliktlar: Bu jamoat tashkilotlar o‘rtasida tarkib topgan normal va noformal guruhlar o‘rtasidagi konfliktlardir. Masalan, ma’muriyat va oddiy xodimlar o‘rtasida, turli bo‘limlar xodimlari o‘rtasidagi, kasaba uyushmasi va ma’muriyat o‘rtasida yuz beradi. Psixologik xususiyatlardagi

tafovut konflikt kelib chiqishining yana bir jiddiy sabablaridan biri hisoblanadi. U muhim va asosiy sabablardan emas, lekin psixologik xususiyatlarni hisobga olmaslik mumkin emas. Har bir odam muayyan shaxsiy xususiyatga ega: temperament, xarakter, ehtiyoj, maqsad, odat va hokozolar

2. Konstruktiv (ijobiy) tip. Bu tipdagi shaxslar konfliktidan qochishga, har ikkala tomon uchun maqbul qarorni topishga intiladilar. Konstruktiv yondashgan odam vositachi yordamidan foydalanadi va tanglikni yumshatishga yo'naltirilgan harakatlarni amalga oshiradi. Konstruktiv tip subyektlar muzokaralarni ishtiyoq bilan olib boradilar, kelishmovchilik predmetini va uni tartibga solish yo'llarini oydinlashtirishga intiladilar.

3. Konform tip. Konfliktidagi bunday tip shaxs ko'proq yon berishni, kurashni davom ettirishdan ko'ra itoatkorlikni afzal ko'radi. Ko'p hollarda xulq-atvorning komform modeli boshqalarning tajovuzkor harakatlariga obyektiv yordam qilishi mumkin, masalan, subyektlar o'rtasidagi ziddiyatlar arzimagan sabablarga ko'ra vujudga kelgan bo'lsa. Bu holda xulq-atvorning kompromiss yo'li - bu konfliktni to'xtatishning eng yaxshi usulidir. Konfliktlarning jamiyat hayotidagi doimiy va umumiy hodisa sifatida tan olinishi har qanday konfliktning u ro'y berishi mumkin bo'lgan ko'lamda, shaklda va tanglik darajasida muqarrar tarzda namoyon bo'lishini keltirib chiqarmaydi. Ijtimoiy konfliktlarni tartibga solish muammosi konfliktli vaziyat sabablariga ta'sir etish, konfliktning salbiy oqibatlarini tugatish yoki konflikt natijalaridan foydalanish maqsadida konfliktning borishini muayyan yo'nalishga solish imkoniyatiga asoslanadi. Demak, konflikt mohiyatining ochib berishda juda keng umumlashtirilishlar va nazariy abstraksiyalardan foydalanish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adizova T.M. Oiladagi o'zaro munosabat usullari va o'smir yoshidagi bolalar shaxsining muloqotga kirishuvchanlik sifatleri // Oila-davlat tayanchi: (ilmiy maqolalar to'plami). – T.: 1998. –B.48-54.
2. Baratov Sh.R. Psixologik xizmat nizomiga qo'shimchalar. "Xalq ta'limi" jurnali. Toshkent, 1997, 3-son, -B.48-49
3. G'oziev E.G. Taraqqiyot psixologiyasi. -T.:, "Universitet", 1999.-B48.
4. Xolmo'minova B.A. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda konflikt vaziyatlarning namoyon bo'lishi. Respublika iqtidor yoshlar almanaxi.(JDPI talabalari ijodiy ishlar to'plami). -T.:, 2010.
5. Xolmo'minova B.A. Boshlang'ich sinflarda konflikt vaziyatlarning namoyon bo'lishi va uni bartaraf etish texnologiyasi Boshlang'ich ta'limning dolzarb muammolari Andijon.2012 yil 27- 28 aprel. 145-146 betlar.
6. Xolmo'minova B.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida motivasion konfliktni shakllantirish usullari. Boshlang'ich ta'limni takomillashtirish istiqbollari: muammo va yechimlari. Toshkent. 2013 yil 171-172 betlar.

ME'MORLIK OBIDALARIGA OID MATERIALLAR VOSITASIDA O'QUVCHILARDA VATAN TUYG'USINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Botirova N.R.

*Qori Niyoziy nomidagi milliy tarbiya pedagogikasi
instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim, tarix, asos, vatan tuyog'usi, o'quvchi, vosita, jarayon, me'morlik, pedagogika, sifat, xususiyat.

Ключевые слова: образование, история, основа, патриотизм, студент, инструмент, процесс, архитектура, педагогика, качество, особенность.

Key words: education, history, basis, patriotism, student, tool, process, architecture, pedagogy, quality, feature.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada me'morlik obidalarini vositasida o'quvchilarda vatan tuyg'usini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari borasida fikrlar yuritilgan bo'lib, unda o'quvchilarni me'morlik obidalarini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish orqali ularda vatan tuyg'usini shakllantirish parametrlari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются теоретико-педагогические основы формирования чувства патриотизма у студентов посредством использования памятников архитектуры, а также описываются параметры формирования чувства патриотизма у студентов посредством использования памятников архитектуры в образовательной практике.

SUMMARY:

This article discusses the theoretical and pedagogical foundations of developing a sense of patriotism in students through architectural monuments, and describes the parameters for forming a sense of patriotism in students through the application of architectural monuments to educational practice.

Tarixiy bilimlar tizimini o'zlashtirish o'quvchilarning ko'p qirrali, faol, ijodiy faoliyati natijasida amalga oshiriladi. Tarix bo'yicha ta'lim bilimlari ilmiy bilimlarga nisbatan qisqartirilgan va soddalashtirilgan yo'ldan boradi. I.Y.Lerner tarixiy bilish muammolari bilan subyektiv tarzda shug'ullangan. Tarix fani tomonidan to'plangan, tahlil qilingan va umumlashtirilgan juda ko'p materiallardan ta'lim, rivojlanish va tarbiyaviy vazifalarni hal qilish uchun

o'qitishda minimal talablar tanlangan. Ko'pgina hollarda tarix o'qitishda bilim moslashtirilgan va tizimlashtirilgan shaklda taqdim etiladi.

Tarix fanida me'moriy obidalar bo'yicha tarbiyaviy bilimlarning asosini hislar tashkil etadi. Me'moriy obidalar tarixiy voqealar, hodisalarning tashqi tomoni haqidagi bilimlar turli xil ma'lumot manbalaridan olinadi. Axborot olish o'quv-kognitiv jarayonning majburiy bosqichi hisoblanadi. Me'moriy obidalar o'quv mashg'ulotlarida mavzu va tasviriy, ganchkorlik, quruvchilik va xarita hujjat muhim o'rin tutadi. Tarix fanida milliy me'moriy obidalar o'quvchilarning o'qishda og'zaki va yozma tasvirlash va bayon qilishning o'rnini boshqa o'quv fanlari bilan solishtirganda katta ahamiyatga ega.

O'quvchilarning tarixiy me'moriy obidalar o'quvchilarning o'qishda ularning tushunishi bilan birga kechadi. O'quvchidan iroda kuchini ishga solishi, diqqatini jamlashi, esda saqlashi, o'z tasavvuridan foydalanib tasvirlanayotgan me'moriy obidalar o'ngida tasvirini yaratish talab etiladi. Tarixiy me'moriy obidalar o'rganish jarayonida o'quvchi mustaqil ravishda fakt va hodisalarni izlaydi. Buning uchun ular tarixiy me'moriy obidalar o'quvchilarning turli manbalarini bilishlari va ular bilan ishlash uslublarini puxta egallashlari lozim.

Tarixiy me'moriy obidalar o'quvchilarning faktlarning mohiyati: tarixiy hodisalarning kelib chiqishi va rivojlanishi, jamiyat hayotidagi shaxs, xususiylik va umumiylik o'rtasidagi munosabatlar, tarixiy jarayonning qonuniyatlari va tarix fani tomonidan ochib berilgan me'moriy obidalar o'quvchilarning fikrlash faoliyati asosida, o'qituvchi, darslik va boshqa adabiyotlar yordamida mustaqil ravishda kashf etgan tayyor bilimlarni idrok etish orqali o'zlashtirish mumkin[3].

Tarixiy me'moriy obidalar o'quvchilarning tushunchalar haqidagi bilimlarning shakllanishi jarayonida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shu tushunchalarning shakllanishi faktlarni bilishga, jonli konkret obrazlarga asoslanadi. O'z navbatida, aniq bilimlarni o'zlashtirishning mustahkamligi o'quvchilarning umumlashtirilgan bilimlarini shakllantirish va unitizimlashtirish darajasiga bog'liq. O'quvchining umumlashtiruvchi tushunchalari qanchalik boy va tizimlashtirilgan bo'lsa, u o'zining mavjud tarixiy bilimlar tizimiga yangi materialni shunchalik tez va chuqurroq idrok etadi va kiritadi [2].

Tarixiy me'moriy obidalar o'quvchilarning fikrlari konkretidan umumlashtirilganga, umumlashtirilgandan esa konkretga, lekin kontseptual bilimlar yuqori bosqichga o'tadi. Shu asosda yangi faktlar o'rganiladi va ilgari ma'lum bo'lgan faktlar yangi aloqa va munosabatlarda qayta ko'rib chiqiladi.

O'qish jarayonida maktab o'quvchilarining tarix fanidan bilim olish qobiliyati oshadi. O'rganish qobiliyati ostida psixologiya va pedagogika o'quvchining bilimlarini o'zlashtirish qobiliyatini shakllanishida ko'makchi vazifasini o'taydi. O'rganish qobiliyati insonning umumiy rivojlanishiga, uning bilimlarini zaxiralash va tizimlashtirishga, kognitiv harakatlar usullarini egallashga bog'liq.

Tarixiy me'moriy obidalarga oid bilimlar samaradorligi ko'pgina omillarga, jumladan o'quv jarayonini boshqarishga bog'liq bo'lib, u quyidagilardan iborat: birinchidan, o'quvchilarning bilish faoliyati uchun tarixiy bilim manbalari bilan ta'minlash. Manbalardan birida o'qituvchining materialni taqdim etishi, manbalarni tanlashda o'quvchilarning tarixiy me'moriy obidalarga oid bilimlarining turli manbalariga asoslangan mustaqil bilish faoliyati bilan shug'ullanish qobiliyatini rivojlantirish sharti sifatida e'tirof etiladi.

Ikkinchidan, tarixiy me'moriy obidalarga oid materialni o'rganish uchun psixologik kayfiyatni yaratish, qiziqish va kognitiv faollikni uyg'otish, barqaror diqqatni tashkil etish. Tarixiy manbalarni o'qitishda o'rganilayotgan material va o'quvchilarning bilim olish qobiliyatiga qarab turli vositalar bilan hal qilinadi. Ayniqsa, samarali vosita - bu o'quvchilarda o'z mehnatlari natijasida erishishga intiladigan ongli, aniq maqsadni yaratishdir.

Uchinchidan, o'quvchilar tomonidan tarixiy me'moriy obidalarga oid materialni idrok etish jarayoniga bevosita rahbarlik qilish. Yani, taqdimot rejasini tuzish, rasmda, xaritada va hokazolarda ko'rsatish yoki o'quvchilar uchun kerakli bilimlarni mustaqil ravishda topishni talab qiladigan vazifalarni belgilash orqali majburiy o'zlashtiriladigan asosiy metodni aniqlash.

To'rtinchidan, tarixiy me'moriy obidalarga oid bilimlarni o'rganish jarayonining barcha bosqichlarida o'quvchilarning fikrlashiga rahbarlik qilish: yangi materialni yetkazishda; dastlab uni mustahkamlashda; uy vazifasini bajarishda va takrorlashda.

Tarixiy me'moriy obidalarga oid bilimlarni o'qitishda tafakkurga rahbarlik qilish faktlarni to'g'ridan-to'g'ri tushuntirish, ko'pincha ritorik savollar qo'yish, evristik suhbat, ularni mustaqil yechish uchun muammolarni qo'yish, munozara tashkil etish va hokazolar orqali amalga oshiriladi. Ko'rgazmali qo'llab-quvvatlash, ko'p hollarda ramziy xarakterga ega bo'lgan holda fikr yuritishda muhim rol o'ynaydi.

Beshinchidan, tarixiy me'moriy obidalarga oid bilimlarni mustahkamlashni tashkil etish va uni darslarda va uy vazifalarini bajarishda boshqarish. Xotirada tarixiy me'moriy obidalarga oid bilimlarni mustahkamlashning eng muhim

omili uning alohida elementlari (faktlar, tushunchalar, tafsilotlar) o'rtasida ko'p tomonlama aloqalar va munosabatlarning o'rnatilishidir.

Oltinchidan, o'quv faoliyati natijalarini tekshirish va tuzatish. Bilim, tarixiy me'moriy obidalarga oid bilim tafakkurni rivojlantirish, tarixiy material bilan harakat qilish usullarini va vatanga bo'lgan xis tuyg'ularini egallash, bilimlarni amaliyotda to'g'ri qo'llay olish ko'nikmalari tekshiriladi va to'g'rilanadi.

Maktab o'quvchilarining ta'lim faoliyati tashkilotchisi va rahbarining asosiy roli o'qituvchiga tegishli hisoblanadi. Faqat o'qituvchi tarixni o'qitishda me'moriy obidalarga oid faktlarni o'rgatish jarayonini maktab o'quvchilarining bilim olish qobiliyati va uning rivojlanish sur'atlariga bog'liq holda tayyorlashi, turli xil o'quv faoliyatini tahlil qilishi va tuzatishlar kiritishi, qoniqarsiz o'rganilgan materialga qayta ishlov (o'zlatirishning boshqa metodlari) berish, tushunarsiz bo'lgan faktlarni aniqlashtirish, qayta tushuntirish va zarur faoliyat metodlarni tanlash imkoniyatiga ega. Bu jarayonda o'qituvchining shaxsiyati, uning vakolati muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni.
2. Иброҳимов А. Бизким ўзбеклар. - Т.: Шарқ, 2001.- 395 б.
3. Бернадский В.Н. Методические вопросы анализа проблемной ориентации научно-исследовательских и опытно-конструкторских подразделений / В. Н. Бернадский, В. В. Журавков, В. С. Михайлов. - Киев : ИЭС им. Е. О. Патона, 2003. - 32 с.

YENGIL SANOAT MUHANDISLIGIDA KOMPYUTER GRAFIKASINING VAZIFASI

Muhammadiyeva Z. L.

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kompyuter grafikasi, yengil sanoat, dizayn, AutoCAD, CLO 3D, muhandislik, texnik chizma, modellashirish, sun'iy intellekt, raqamli ishlab chiqarish.

Ключевые слова: компьютерная графика, легкая промышленность, дизайн, AutoCAD, CLO 3D, инжиниринг, технический рисунок, моделирование, искусственный интеллект, Цифровое производство.

Key words: computer graphics, light industry, design, AutoCAD, CLO 3D, engineering, technical drawing, modeling, artificial intelligence, digital production.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy yengil sanoat texnologiyalarining rivojlanishi muhandislik faoliyatiga yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Bu, ayniqsa, mahsulot dizayni, konstruksiya yaratish va ishlab chiqarishni raqamlashtirish jarayonlarida yaqqol seziladi. Kompyuter grafikasi bu borada muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

Развитие современных технологий легкой промышленности требует новых подходов к инженерной деятельности. Это особенно заметно в процессах проектирования продуктов, создания конструкций и оцифровки производства. Компьютерная графика служит важным инструментом в этом отношении.

SUMMARY:

The development of modern light industrial technologies requires new approaches to engineering activities. This is especially noticeable in the processes of product design, construction and digitization of production. Computer graphics serve as an important tool in this regard.

Bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalar jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bir paytda, muhandislik faoliyati ham zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Ayniqsa, yengil sanoat sohasida raqamli texnologiyalar va kompyuter grafikasi vositalarining tatbiqi mahsulot dizayni, konstruksiyasi, ishlab chiqarilishi va marketing jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Kompyuter grafikasi bu borada nafaqat dizaynerlik faoliyatini yengillashtiradi, balki mahsulotni ishlab chiqarishdan

oldin u haqda to'liq tasavvurga ega bo'lish, simulyatsiya asosida vizual tahlil qilish imkonini beradi.

Yengil sanoat muhandisligi - bu kiyim-kechak, to'qimachilik mahsulotlari, poyabzal va boshqa iste'mol buyumlarini yaratish jarayonida texnologik, konstruktiv, iqtisodiy va estetik masalalarni kompleks hal qiladigan fan sohasidir. Bu sohada muhandislar nafaqat materiallar texnologiyasini, balki ularni qanday dizayn va forma bilan ishlab chiqarish mumkinligini ham chuqur o'rganadilar. Ana shu jarayonlarda kompyuter grafikasi asosiy vosita sifatida xizmat qiladi[1].

Zamonaviy dasturlar yordamida 2D va 3D formatlarda kiyim va boshqa mahsulotlarni modellashtirish, ularni inson tana strukturasi yoki foydalanish sharoitlariga moslashtirish, mato harakatini simulyatsiya qilish, rang va naqshlar bilan tajriba o'tkazish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Ayniqsa, CLO 3D, AutoCAD, Gerber AccuMark, CorelDRAW kabi grafik platformalar yengil sanoat korxonalarining muhandislik faoliyatida keng qo'llanilmoqda[2].

Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi grafik tizimlarning rivojlanishi natijasida mahsulot dizaynini avtomatik yaratish, materiallar sarfini optimallashtirish va foydalanuvchi talablariga moslashtirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa yengil sanoatni raqamlashtirish, innovatsiyalash va global raqobatga tayyorlashda muhim omillardan biri sanaladi.

Shu bois, ushbu maqolada yengil sanoat muhandisligi doirasida kompyuter grafikasi vositalarining ilmiy-nazariy asoslari, amaliy vazifalari hamda sohada tutgan o'rni chuqur tahlil qilinadi[2].

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - yengil sanoat muhandisligi sohasi uchun kompyuter grafikasi vositalarining ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, ularning texnologik, dizaynerlik va konstruktiv faoliyatdagi ahamiyatini yoritishdan iborat. Kompyuter grafikasi bugungi kunda yengil sanoat muhandisi faoliyatining ajralmas qismi sifatida shakllanib bormoqda. Shu sababli, ushbu tadqiqot quyidagi yo'nalishlarda maqsadli yondashuvni ko'zda tutadi:

Yengil sanoat mahsulotlarini loyihalash jarayonida kompyuter grafikasi dasturlarining qanday vazifalarni bajarayotganini aniqlash;

2D va 3D modellashtirish vositalarining kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar dizaynidagi rolini baholash;

Dizayn va konstruksiya bosqichlarida kompyuter grafikasi orqali aniqlik, aniqlashtirish, tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatlarini o'rganish;

Grafik vositalar yordamida texnologik chizmalar tayyorlash, material sarfini hisoblash, estetik ko'rinishni oldindan baholash imkoniyatlarini tahlil qilish;

Kompyuter grafikasi vositalari va sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalarning integratsiyasini tahlil qilish va ularning yengil sanoatning raqamli transformatsiyasidagi o'rnini ko'rsatish.

Ushbu maqsadlar asosida maqolada yengil sanoat muhandisligi ta'lim yo'nalishlari, ishlab chiqarish korxonalari va ilmiy-tadqiqot markazlarida kompyuter grafikasi vositalaridan foydalanish amaliyoti bo'yicha tahliliy fikr-mulohazalar bildiriladi. Maqola yengil sanoat muhandislarining kasbiy tayyorgarligida grafik savodxonlik va vizual loyihalash kompetensiyalarining ahamiyatini ilmiy asosda ochib berishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kompyuter grafikasi yengil sanoat muhandisligi sohasida ko'plab muhim funksiyalarni bajaradi. Avvalo, bu texnologiya dizayn va modellashtirish jarayonlarini avtomatlashtirish, vaqt va mehnat sarfini kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish hamda bozor talablariga tezkor moslashish imkonini beradi. Quyida muhokama etilgan asosiy jihatlar va aniqlangan natijalar keltiriladi:

Loyihalash va modellashtirish bosqichida: Kompyuter grafikasi yengil sanoat mahsulotlarini (masalan, kiyim-kechak, poyabzal, aksessuarlar) aniq geometriya, rang va shakl asosida yaratish imkonini beradi. 3D modellashtirish yordamida dizaynlar ko'plab burchaklardan ko'riladi, inson tana strukturasi bilan uyg'unligi baholanadi, matoning harakati va bukilmalari oldindan simulyatsiya qilinadi.

Konstruktorlik va texnologik chizmalar tayyorlashda: Kompyuter grafikasi asosida tayyorlangan texnik hujjatlar aniqligi va texnologik aniqlashtirish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Bu esa tikuvchilik, to'qimachilik va boshqa yengil sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish jarayonining mukammal tashkil etilishiga xizmat qiladi[1].

Materiallar va resurslar sarfini optimallashtirish: Grafik dasturlar mahsulotning har bir qismini elektron tarzda joylashtirish va kesish imkonini berib, material isrofini kamaytiradi. Bu ayniqsa ommaviy ishlab chiqarish korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Vizualizatsiya va marketing imkoniyatlari: Kompyuter grafikasi yordamida tayyorlangan mahsulotlar modelda yoki virtual makonda taqdim etilishi mumkin. Bu esa dizaynni potentsial xaridorlarga ko'rsatish, takliflar olish va oldindan baholash imkoniyatini beradi [3].

Ta'lim jarayonida qo'llanilishi: Yengil sanoat muhandislarini tayyorlash jarayonida grafik dasturlarni o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali talabalar nafaqat nazariy bilimga, balki amaliy grafik kompetensiyalarga ega bo'ladilar.

Innovatsion yo‘nalishlar: Sun‘iy intellekt va mashinali o‘qitish asosidagi grafik tizimlar yordamida avtomatik dizayn yaratish, foydalanuvchi talablarini tahlil qilish va moslashtirilgan mahsulotlar ishlab chiqish bo‘yicha istiqbolli yo‘nalishlar shakllanmoqda. Bu esa yengil sanoatni raqamli transformatsiya jarayonlariga faol qo‘shmoqda.

Xulosa tarzidagi asosiy natijalar: Kompyuter grafikasi yengil sanoat muhandisligining ajralmas qismi bo‘lib, loyihalash, ishlab chiqarish, nazorat va taqdimot bosqichlarida samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda;

Grafik vositalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari soddalashmoqda, mahsulot sifati oshmoqda va texnologik ishonchlilik ta‘minlanmoqda;

Sun‘iy intellekt bilan birgalikdagi grafik tizimlar yengil sanoat muhandisligining innovatsion rivojlanish yo‘nalishidir;

Ta‘lim tizimida grafik vositalarni o‘rgatish - bo‘lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligida muhim o‘rin egallaydi.

Yengil sanoat muhandisligi zamonaviy texnologiyalar, xususan, kompyuter grafikasi vositalari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanib bormoqda. O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, kompyuter grafikasi yengil sanoat mahsulotlarini loyihalash, modellashtirish, texnik chizmalar tayyorlash, simulyatsiya qilish, vizual tahlil qilish va marketing bosqichlarida muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Bu jarayon mahsulot sifati, dizayn aniqligi, texnologik moslik va iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kompyuter grafikasi yordamida nafaqat mahsulot shakli va tuzilishini vizual tarzda modellashtirish, balki ularni real sharoitga yaqin holda tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, 3D grafik vositalari, CAD (Computer-Aided Design) tizimlari, sun‘iy intellekt bilan ishlovchi dizayn algoritmlari yengil sanoat muhandisining ijodiy, texnik va funksional salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, vaqt va resurslarni tejash, raqobatbardosh mahsulotlar yaratish imkonini kengaytiradi[2].

Shuningdek, bu grafik vositalarning o‘quv jarayonlarida qo‘llanilishi — bo‘lajak yengil sanoat muhandislarining kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtiradi, ularning amaliy ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar bo‘lishiga zamin yaratadi.

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Kompyuter grafikasi yengil sanoat muhandisligida muhim texnik va didaktik vosita sifatida xizmat qilmoqda;

Grafik dasturlar mahsulot sifati va ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirishda beqiyos imkoniyatlarga ega;

Innovatsion yondashuv sifatida grafik vositalarni sun'iy intellekt bilan uyg'unlashtirish yengil sanoatning kelajak rivojlanish strategiyalaridan biridir;

Kompyuter grafikasi bilimlari va ko'nikmalarini muhandislik ta'limi jarayoniga tizimli ravishda joriy etish zarur.

Natijada, kompyuter grafikasi yengil sanoat muhandisligi fanining ajralmas qismiga aylanib, uning amaliy va ilmiy yo'nalishlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qudratovich I. R., Lutfullaevna M. Z. The role of genres in animation. – 2022.
2. Ibragimov R.Q. “Possibilities of Computer Graphics and Functions”. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), (2022). 1\2.
3. Ibragimov R. Scope and specificity of technological expression tools in the art of multiplication // Science and Education in Karakalpakstan. – 2023.
4. Ибрагимов Р. АНИМАЦИЯ САНЪАТИНИНГ ТАРБИЯВИЙ ВА ПСИХОЛОГИЯСИ МУАММОЛАРИ //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic: “Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions”. – 2023. – Т. 1. – №. 01.
5. Ibragimov R.Q. “The role of genres in animation” //Academicia Globe: Inderscience Research. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 1-8.

KASBIY TA'LIM MAZMUNIDA TA'LIM VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASINI RAG'BATLANTIRISH ORQALI O'RTA BO'G'IN KADRLAR TAYYORLASHNING JOZIBADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Tojiyev S.S.

Kasbiy ta'limni rivojlantirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: Kasbiy ta'lim, o'rta bo'g'in kadrlar, rag'batlantirish, ishlab chiqarish, hamkorlik, jozibadorlik.

Ключевые слова: Профессиональное образование, кадры среднего звена, стимулирование, производство, сотрудничество, привлекательность.

Key words: Vocational education, mid-level specialists, motivation, production, cooperation, attractiveness.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada kasbiy ta'lim tizimida dual ta'lim shaklini joriy etish va uni rag'batlantirish orqali o'rta bo'g'in kadrlar tayyorlash jarayonining jozibadorligini oshirish masalalari yoritilgan. Dual ta'limning asosiy afzalliklari, ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati hamda yoshlarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashda rag'batlantirish tizimining o'rni tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещены вопросы повышения привлекательности процесса подготовки кадров среднего звена в системе профессионального образования посредством внедрения и стимулирования дуальной формы обучения. Проанализированы основные преимущества дуального обучения, значение сотрудничества между работодателями и образовательными учреждениями, а также роль системы поощрений в обеспечении молодежи практическими навыками.

SUMMARY:

This article highlights the issues of increasing the attractiveness of mid-level specialist training in the vocational education system through the introduction and promotion of the dual education model. The main advantages of dual education, the importance of cooperation between employers and educational institutions, and the role of the incentive system in equipping young people with practical skills are analyzed.

Kirish. So'ng yillarda mamlakatimizda yoshlarni zamonaviy kasb-hunarlariga tayyorlash va xorijiy tillarga o'qitish borasida tub islohotlar amalga oshirib kelinmoqda.

Shu bilan birga, aholi bandligini ta'minlash va kambag'alchilikni qisqartirish borasida ham bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Bu borada kasbiy ta'lim muassasalarining imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda yoshlarni daromad qilishga o'rgatish, ularni mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan ishchi kasblarga o'qitish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 23-oktyabrdagi "Kasbiy ta'lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-190-son Farmoni mamalakatimizda ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiyalashni jadallashtirish, kasbga o'qitish, ilg'or xorijiy tajribalarni samarali joriy etish va xalqaro standartlarga mos bo'lgan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga keng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 23-oktyabrdagi "Kasbiy ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-316-son qarori bilan mehnat bozori ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid muhim yo'nalishlar belgilab berildi.

Kelajak zamonaviy bilim bilan qurollangan zamonaviy kasb egalarinikidir, shu bois yoshlarimizni davr bilan hamnafas bo'lib, har qanday raqobatga bardosh beraoladigan yetuk mutaxassislar etib tarbiyalash davlatimiz oldidagi ustuvor vazifa hisoblanadi.

Keyingi 8 yilda yurtimizda ta'lim ilm-fan uchun xarajatlar 6 karra oshirilib, 378 trln. so'mni tashkil qiladi.

Joriy yil "O'qituvchilar va murabbiylar kuni" munosabati bilan o'tkazilgan tantanali tadbirda Davlatimiz rahbari tomonidan ta'limning barcha bo'g'inlarini rivojlantirish, yoshlar va pedagoglar uchun imkoniyatlarni yanada kengaytirishga qaratilgan tashabbuslar belgilab berildi.

Jumladan, maktab davrida o'quvchilarni qobiliyatiga qarab kasb yoki oliy ta'limga yo'naltirish maqsadida, 9- va 11-sinf o'quvchilari uchun yagona davlat imtihonlari joriy qilinadi, shu orqali 400 mingga yaqin 9-sinf bitiruvchilari texnikumlarga qamrab olinadi.

"Biz yoshlarimizni nafaqat zamon bilan hamnafas balki, kelajakka tayyor qilib tayyorlashimiz lozim. Hech qachon unutmaylik, kelajak – zamonaviy bilim bilan qurollangan yangi kasb egalariniki bo'ladi...".

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqot ishida kasbiy ta'lim tizimida ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini jadallashtirish orqali mehnat bozori ehtiyojlari asosida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash jarayonlari tahlil qilingan. Maqolada

empirik, statistik, guruhlashtirish, qiyosiy va dinamik tahlil tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'tgan yillar davomida kasbiy ta'lim sohasida bir qancha islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ta'lim bilan ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashda ishtirok etayotgan ish beruvchilarni yetarli darajada rag'batlantirish tizimi yo'lga qo'yilmaganligi bois korxona (tashkilot)larni ta'lim jarayonlariga jalb qilish imkoniyati kamayib bordi.

Bizga ma'lumki kasbiy ta'lim jarayonlariga potensial ish beruvchilarni jalb qilmasdan turib ta'lim sifatini ta'minlash to'g'risida so'z ochib bo'lmaydi.

Bir so'z bilan aytganda, kasbiy ta'limda sifatni ta'minlash ish beruvchi korxona (tashkilot)lar bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kasbiy ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori kasbiy ta'lim kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan islohotlarni izchil amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu qaror kasbiy ta'lim tizimida ish beruvchilarni jalb qilishga keng yo'l ochib berish bilan birga, ularni rag'batlantirish chora-tadbirlarini ham amalga oshirishga xizmat qiladi.

Bu borada ish beruvchilarning ham mavqeyi oshirilib, ularni rag'batlantirish mexanizmlari belgilandi.

Xususan, ish beruvchi tomonidan o'quvchining kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirishi va intizomi qoniqarsiz baholangan taqdirda, stipendiya to'lash to'xtatiladi. Shuningdek, texnikumlar bilan dual ta'lim dasturlarini tashkil etgan ish beruvchilarga 2 yillik imtiyozli davr bilan 7 yil muddatga

5 mlrd.so'mgacha yillik Markaziy bank stavkasidan 4 foizlik punkt yuqori stavkada kredit beriladi.

Shuningdek, mazkur qaror bilan dual ta'lim shaklini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilandi.

Jumladan, 2026/2027 o'quv yilidan boshlab dual ta'lim shaklida ta'lim olayotgan yoshlarga stipendiya to'lash yo'lga qo'yiladi.

Shuningdek, o'quvchining dual ta'lim shaklida tahsil olgan davri uning umumiy mehnat stajini hisoblashda inobatga olinadi.

Dual ta'lim ulushini 9 foizdan 40 foizga yetkazish belgilanganligi ham kasbiy ta'lim tizimida dual ta'lim shaklining o'rni muhim ekanligini isbotidir.

Bizga ma'lumki, dual ta'lim shakli orqali tayyorlangan o'rta bo'g'in kadrlar ishlab chiqarishga tez moslasha oladi, bu esa korxonalarning ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, dual ta'lim tizimi

joriy qilingan muassasalar bitiruvchilarining ish bilan ta'minlanish darajasi 85–90% gacha yetishi mumkin.

Taqdiqotimizning asosiy maqsadi ham ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rag'batlantirish orqali malakali kadrlar tayyorlashning jozibadorligini oshirish yo'nalishlaridir.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashda – dual ta'lim shaklini rivojlantirishni kengaytirish, bu borada ish beruvchilarni rag'batlantirish orqaligina amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Zero kasbiy ta'limda ta'lim sifatini ta'minlash – dual ta'lim shaklini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Yuqoridagi Farmon bilan kasbiy ta'limda yana bir muhim yo'nalish belgilab berildi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari raisligida Kasbiy ta'limni rivojlantirish hududiy tadbirkorlik kengashlari tashkil etilib, ularga yirik tadbirkorlik subyektlari, ish beruvchi tashkilot va korxonalarning kiritilishi belgilandi.

Kengashlarga yirik tadbirkorlik subyektlari, ish beruvchi tashkilot va korxonalarning kiritilishi kasbiy ta'lim sohasida jozibadorlikni oshirishga xizmat qilishi muqarrardir.

Ularning asosiy vazifalaridan biri sifatida hududlarda o'rta bo'g'in kadrlariga bo'lgan ehtiyojni aniqlash hamda xalqaro ta'lim dasturlari, o'quvchilar amaliyoti va dual ta'limni tashkil etish, bitiruvchilar bandligini ta'minlashdan iborat bo'ladi.

Bu jarayonlar hududlarda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, yoshlarning bandligini ta'minlash va kasbiy ta'lim tizimini samarali boshqarishga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi tez o'zgarayotgan bozor munosabatlari sharoitida o'rta bo'g'in kadrlarga bo'lgan talab o'sib bormoqda.

Kasbiy ta'limning asosiy maqsadi ham iqtisodiyotning real sektoriga malakali mutaxassislarni yetkazib berishdan iborat deb hisolaymiz.

Shu bois, kasbiy ta'limni mazmunan rivojlantirish, uning ishtirokchilarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni bildiramiz.

Texnikumlarda dual ta'lim shaklida ta'lim olayotgan o'quvchilar, shuningdek, bitiruvchilar bandligini ta'minlagan tadbirkorlarga "Tadbirkorlik

subyektlarining barqarorlik reytingi” platformasida rag‘batlantiruvchi ballar berish.

Texnikumlarni milliy reyting natijalari asosida rag‘batlantirish tizimini joriy etish.

Texnikumlarda “investor – tarmoq – texnikum” zanjiri asosida dual ta’lim shaklini yo‘lga qo‘yish.

Kasbiy ta’lim sohasida “Eng faol hamkor korxona” milliy tanlovini yo‘lga qo‘yish.

Kasbiy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik qiluvchi korxonalar uchun soliq yengilliklari joriy etish.

Hududlardagi kasbiy ta’lim muassasalari mahalliy mehnat bozori ehtiyojini inobatga olib rivojlantirish, mehnat bozorida talab va taklifning real ahvolini hududiy darajada aniqlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil 23-oktyabrdagi “Kasbiy ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–190-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil 23-oktyabrdagi “Kasbiy ta’lim tizimida islohotlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–316-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida 2025-yilning 9-sentyabr kuni “Maktabgacha ta’lim va maktab ta’limi sohasidagi islohotlar ijrosi hamda kelgusidagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishi” va “O‘qituvchi va murabbiylar kuni” munosabati bilan o‘tkazilgan tantanali tadbirda so‘zlagan nutqlari.
4. S.Tojiyev Professional ta’lim muassasalarida dual ta’lim shaklini takomillashtirish orqali ish beruvchilarning talabi asosida o‘rta bo‘g‘in kadrlar tayyorlashni kengaytirish yo‘nalishlari // O‘zbekistonda professional ta’lim jurnali. – 2023. – №4.

Internet manbalari:

1. <https://lex.uz>
2. <https://edu.uz>

IQTIDOR TUSHUNCHASI VA IQTIDORNI ANIQLASH USULLARI

Tleubayeva G.S.

Buxoro davlat texnika universiteti

“Axborot kommunikatsiya texnologiyalari”

kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: taʼlim tizimi va pedagogik faoliyat, iqtidorli yoshlarni aniqlash, pedagogik va psixologik shart-sharoitlar yaratish, iqtidor.

Ключевые слова: система образования и педагогическая деятельность, выявление одаренной молодежи, создание педагогических и психологических условий, талант.

Key words: education system and pedagogical activity, identification of gifted youth, creation of pedagogical and psychological conditions, talent.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада иқтидорли талабаларни аниқлаш усуллари ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются методы выявления одаренных студентов.

SUMMARY:

This article discusses methods for identifying gifted students.

1. Iqtidorli talabalarni aniqlash bo'yicha mavjud nazariyalar: Taʼlim tizimida va pedagogik faoliyatning turli sohalarida iqtidorli oʻquvchilar bilan ishlash jarayoni yuz beradi. Bugungi kunda pedagoglardan talab qilinadigan asosiy vazifalar iqtidorli yoshlarni qoʻllab-quvvatlash va ularni etuk mutaxassis sifatida bilimini har tomonlama rivojlantirishdan iborat [1].

Hozirgi kunda bu sohada iqtidorli yoshlarni aniqlash va ularni iqtidorini yanada rivojlantirish maqsadida pedagogik va psixologik shart-sharoitlar yaratish, ularning aqliy-ijodiy iqtidorini oshirishning zarur huquqiy asoslari yaratilmoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohatlarda iqtidorlilarni Davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan bir qancha meʼyoriy va huquqiy hujjatlarda oʻz aksini topgan. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” PQ-

4306-son qarori [2] aynan iqtidorli yoshlar bilan ishlashni va iqtidorini qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi. Bu qarorning asosiy maqsad va vazifalari iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, Maxsus departament tashkil etilish, Xalqaro olimpiadalar g‘oliblarini rag‘batlantirish, olimpiada g‘oliblarini oliy ta‘limga imtiyozli qabul, o‘qituvchilarini rag‘batlantirish va Iqtidorli o‘quvchilar zaxirasini shakllantirishdan iborat.

Iqtidor–bu insonning tug‘ma yoki orttirilgan yuqori qobiliyatlari, biror sohada muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini ta‘minlovchi intellektual, ijodiy yoki jismoniy salohiyatidir. Iqtidorli shaxslar o‘z qobiliyatlarini nisbatan tezroq va chuqurroq namoyon qiladilar hamda muayyan faoliyat turida boshqalardan ajralib turadilar. Iqtidorni turli mezonlarga ko‘ra tasniflash mumkin. Eng keng tarqalgan tasniflardan biri quyidagicha:

Intellektual iqtidor: yuksak IQ (intellekt koeffitsiyenti) darajasi, tez o‘rganish va mantiqiy fikrlash qobiliyati, yangi g‘oyalarni yaratish va tahlil qilish qobiliyati, ilmiy va akademik sohalarga qiziqishlar hisoblanadi.

Ijodiy (kreativ) iqtidor: san‘at, adabiyot, dizayn yoki musiqada yuqori qobiliyat, muammolarni nostandart usullar bilan hal qilish qobiliyati, original fikrlash va yangilik yaratish salohiyatini o‘z ichiga oladi.

Liderlik iqtidori: jamoani boshqarish va yo‘naltirish qobiliyati, karizmatik va ta‘sirchan nutq so‘zlash qobiliyati, mas‘uliyat va tashabbuskorlik, odamlar bilan samarali muloqot qilish va jamoani ilhomlantirish qobiliyati hisoblanadi.

Jismoniy iqtidor: sport, raqs yoki boshqa jismoniy faoliyatlarda yuqori natijalarga erishish qobiliyati, muvozanat, tezlik, chidamlilik va koordinatsiya, biologik moslashuvchanlik va jismoniy kuchlilik.

Texnik iqtidor: muayyan kasbiy yoki texnik sohalarga bo‘lgan yuqori moyillik, muhandislik, dasturlash, mexanika yoki qurilish sohalarida yuqori natijalar, analitik va tizimli fikrlash qobiliyati.

Emotsional iqtidor, o‘z his-tuyg‘ularini va boshqalarning hissiyotlarini tushunish va boshqarish qobiliyati, yuqori empatiya va muloqot qobiliyatlari, Ijtimoiy moslashuvchanlik va diplomatiya.

Badiiy iqtidor: rassomlik, haykaltaroshlik, aktyorlik yoki boshqa san‘at yo‘nalishlarida yuqori qobiliyat, go‘zallik va estetikani his qilish qobiliyati, tasviriy fikrlash va ijodiy ekspressiya.

Iqtidorli talabalarni aniqlash bo‘yicha turli nazariyalar mavjud bo‘lib, ular intellekt, ijodkorlik, shaxsiy xususiyatlar va boshqa omillarni baholashga asoslangan. Shulardan biri “Intellekt nazariyalari” hisoblanadi. Bu nazariya iqtidorni intellektual qobiliyat bilan bog‘liq deb hisoblaydi. Bunda IQ nazariyasi (Intellekt koeffitsiyenti) va **Gardnerning ko‘p Intellektlar nazariyasi** (1983y)

ilgari so'riladi. IQ nazariyasida asosan iqtidorli talabalarni aniqlash uchun an'anaviy intellect testlari (IQ testlari) qo'llaniladi. IQ darajasi yuqori bo'lgan shaxslar odatda iqtidorli dep hisoblanadi. Howard Gardner iqtidorni turli intellekt turlariga ajratadi: mantiqiy-matematik, lingvistik (til), visual-makonsal, musiqiy, harakat, ijtimoiy, ichki o'z-o'zini anglash va tabiiyat bilan bog'liq intellekt. Bu nazariya bo'yicha iqtidorni faqat akademik natijalarga bog'lash noto'g'ri, har bir shaxs o'ziga xos qobiliyatga ega bo'lishi mumkin.

Joseph Renzulli (**Renzulli uch halqali modeli. 1978y**) iqtidorni quyidagi uch asosiy komponentning kombinatsiyasi sifatida ko'radi: yuqori aqliy salohiyat, nostandart va innovatsion fikrlash qobiliyati, shaxsiy tashabbus va o'z ustida ishlash qobiliyati. Bu model iqtidorli talabaning nafaqat yuqori IQ ga, balki ijodiy va mehnatsevarlik qobiliyatlariga ham ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

Robert Sternberg (**Sternbergning Uch Komponentli Intellekt Nazariyasi 1985**) iqtidorli insonlarni aniqlashda quyidagi uch omil muhim deb hisoblaydi: tahliliy intellect (muammolarni mantiqiy hal qilish qobiliyati), ijodiy intellect (yangi va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati, amaliy intellect (hayotiy vaziyatlarga moslashish va ulardan samarali foydalanish qobiliyati). Bu model IQ testlarining chegaralanganligini tan olib, ijodiy va amaliy qobiliyatlarni ham e'tiborga olish kerakligini ko'rsatadi.

Françua Gagne (**Gagne Differensial Modeli 1985**) iqtidorli shaxslar bilan yuqori natijalarga erishgan shaxslarni farqlaydi: Uning nazariyasi iqtidorni tug'ma qobiliyat va tabiiy potensial deb, yutuqni esa iqtidorni rivojlantirishda erishilgan natijaga deb hisoblaydi. Bu modelga ko'ra, tabiiy qobiliyat maxsus ta'lim va trening orqali yutuqqa aylanishi kerak.

Talent Spotting Nazariyasi - ushbu yondashuv iqtidorli talabalarni aniqlashda faqat testlar emas, balki amaliy ko'rsatkichlar va kuzatuv usullaridan foydalanishni taklif qiladi. Bunda o'qituvchilarning kuzatuvlari, partfoliolar va loyihalar, musobaqalar va olimpiada natijalari, o'z-o'zini anglash va motivatsiya darajasi hisobga olinadi. Bu nazariya baholashning yanada kompleks va individual yondashuvga asoslangan usulini tavsiya qiladi.

Iqtidorli talabalarni aniqlashda faqat bitta nazariyaga tayanish noto'g'ri bo'lib, turli yondashuvlarni birgalikda qo'llash muhim. Masalan, IQ testlari bilan birga ijodiy va motivatsion omillarni ham baholash kerak. Shuningdek, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari ushbu jarayonni yanada samarali qilishga yordam berishi mumkin.

2. Iqtidorli talabalarni aniqlash va baholash muammolari: Iqtidorli talabalarni aniqlash va baholash muammolari bir nechta omillarga bog'liq bo'lib, ularni bir neshta asosiy yo'nalishlarda ko'rib chiqish mumkin.

Iqtidorni aniqlash muammolariga aniqlash mezonlarining noaniqligi, subyektiv baholash, fanga bog‘liq cheklovlar va turli xil intellekt turlari kiradi. Chunki iqtidorni aniqlashda yagona mezonning yo‘qligi, IQ testlari, akademik natijalar, ijodiy yondashuvlar va muammolarni hal qilish qobiliyatlari har xil talqin qilinishi mumkin. Subyektiv baholashda o‘qituvchilar va ekspertlarning fikrlari ko‘pincha subyektiv bo‘lib, bu iqtidorni aniq aniqlashga to‘sqinlik qilishi mumkin. Qolaversa baholash muammolariga an‘anaviy testlar ijodiy va tanqidiy fikrlashni to‘liq baholay olmasligi, test natijalari har doim ham talabaning haqiqiy salohiyatini aks ettirmasligi, har bir talabaning qobiliyatini inobatga oladigan moslashuvchan baholash tizimlari kamligi va iqtidorli talabalarni baholash ko‘pincha qo‘shimcha vaqt va moliyaviy resurslarni talab qilishi sabab bo‘ladi.

Hattoki iqtidorli talabalarni aniqlash va baholashda Sun‘iy intellektdan foydalanishda ham bir qancha muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bu erda algoritmlarning shaffofligi va ishonchliligimuhim sanaladi. Chunki SI algoritmlarining qanday ishlashi ma‘lumotlarning aniqligiga bog‘liq. Sun‘iy intellekt tizimlari sifatli va keng qamrovli ma‘lumotlarga asoslangan holda ishlashi kerak. Agar ma‘lumotlar noto‘g‘ri bo‘lsa, natijalar ham noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida ma‘lumotlar sifatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir qiladi. Sun‘iy intellekt tizimlari iqtidorli talabalarni noto‘g‘ri ajratib qo‘yishi yoki noto‘g‘ri baholashi mumkin. Bunda gender, millat yoki ijtimoiy holat kabi omillar tasodifan diskriminatsiyaga olib kelishi ehtimoli bor. Bu esa bir qancha etik muammolarga sababchi bo‘ladi. SI ni ta‘lim jarayoniga integratsiya qilishda ham bir qancha muammolar bo‘lishi mumkun. Pedagoglarning tayyorgarlik darajasi ham yuqori bo‘lishi kerak, bunda o‘qituvchilar yangi texnologiyalar bilan ishlash uchun maxsus tayyorgarlikdan o‘tishi kerak. Sun‘iy intellektdan foydalanish yoki avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini qo‘llash uchun ta‘lim muassasalari maxsus dasturlar ishlab chiqishi lozim, shunda innovatsion baholash usullarini joriy qilish orqali integratsiya amalga oshiriladi. Yana bir muammo talabalar va ularni ota-onalari bu SI yoki yangi baholash usullarinini ishinchsizlik bilan qabul qilish mumkun. Bu keltirilganlar iqtidorli talabalarni aniqlash va baholashda uchraydigan muammolar hisoblanadi. Iqtidorli talabalarni aniqlash va baholashda muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Sun‘iy intellektdan foydalangan holda avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini ishlab chiqish bu muammolarni hal qilishda muhim rol o‘ynaydi, lekin uning natijalarini doimiy monitoring qilish va pedagogik mezonlarga asoslanib tahlil qilish zarur. Shu bilan birga, baholash tizimi shaffof, adolatli va individual yondashuvga asoslangan bo‘lishi lozim.

3. An'anaviy baholash tizimlarining afzallik va kamchiliklari: An'anaviy baholash tizimlari uzoq yillik tajribaga asoslangan bo'lib, o'qituvchilar va talabalar uchun tanish va tushunarli hisoblanadi. Unda o'qituvchi talabaning bilimini to'g'ridan-to'g'ri baholashi va uning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda baholaydilar. Masalan yuzma-yuz baholash usullari (og'zaki imtihon, seminar baholash va h.k.) talabaning fikrlash, muloqot qilish va o'z fikrini himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchi baholash mezonlarini o'quv jarayoni davomida muayyan sharoitlarga moslashtira oladi.

Endi an'anaviy ta'limning kamchiliklarini sanab utsak:

subyektivlik-baholash natijalari o'qituvchining shaxsiy qarashlari, kayfiyati yoki boshqa omillarga bog'liq bo'lishi mumkin,

ko'p vaqt talab qilishi-testlar, yozma ishlar va boshqa baholash shakllarini tekshirish o'qituvchilar uchun ko'p vaqt oladi,

noteks baholash-talabalarning bilim darajasi bir xil bo'lsa ham, baholash mezonlaridagi tafovutlar yoki shaxsiy xatoliklar sababli har xil baho olishi mumkin,

tahliliy yondashuvning cheklanganligi-an'anaviy baholash tizimlari ko'pincha umumiy natijani beradi, lekin talabaning bilimlaridagi kuchli va zaif jihatlarni chuqur tahlil qilish imkoniyatini cheklaydi, yangi texnologiyalarga moslashuvning pastligi-an'anaviy tizimlar avtomatlashtirish va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan yetarlicha foydalana olmaydi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim jarayonida avtomatlashtirilgan baholash tizimlari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ular subyektivlikni kamaytirish, baholash jarayonini tezlashtirish va tahliliy imkoniyatlarni oshirish kabi ustunliklarga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Soliha Narzulloyevna Allayarova, IQTIDORLI BOLALARNI O'QITISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI, Akademik Research in educational Sciences, ISSN:2181-1385, Volume5, Issue5, 2024, 261-269b, https://t.me/ares_uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 03.05.2019 yildagi PQ- 4306-son, <https://lex.uz/docs/-4320713>
3. David Moursund. Brief introduction to educational implications of Artificial Intelligence. January 2006. –P.76.
4. M.Norbutayeva. Iqtidorli bolalarni o'qitishning pedagogic xususiyatlari. Academic research in educational sciences. 2024. –P. 261-268.
5. Tleubayeva. G. The roll of interactive technologies in the development of creative approaches in students. Science and Education in Karakalpakstan. Nukus, 2024. №4/1(44). 649-652b.
6. Tleubayeva. G. Oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarni aniqlashda testlarning o'rni. O'zMU XABARLARI, ISSN 2181-7324 1/10-son.-Toshkent, 2024 y. 165-169b.

O'ZBEKISTONNING FAVQULODDA VAZIYATLARDAN MUHOFAZALANISH BO'YICHA XALQARO HAMKORLIGI

Norboyev A.

Nizomiy nomidagi O'MPU Tffd (PhD)

Tayanch so'zlar: xavflarning oldini olish va muhofazalanish, favqulodda vaziyatlar, texnogen vaziyatlar, ijtimoiy-siyosiy tizim, xalqaro hamkorlik, insonparvarlik yordamlari, antropogen omillar, ekologik muammo, seysmik jarayonlar, xalq xo'jaligi obyektlari, favqulodda vaziyatlardan ogohlantirish va b.

Ключевые слова: предотвращение и защита от рисков, чрезвычайные ситуации, техногенные ситуации, социально-политическая система, международное сотрудничество, гуманитарная помощь, антропогенные факторы, экологические проблемы, сейсмические процессы, объекты народного хозяйства, оповещение о чрезвычайных ситуациях и др.

Key words: risk prevention and protection, emergency situations, technogenic situations, socio-political system, international cooperation, humanitarian aid, anthropogenic factors, environmental problems, seismic processes, national economy facilities, emergency warning, etc.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola hozirgi kundagi dunyodagi eng global masalalardan biriga aylanayotgan turli tisdagi favqulodda vaziyatlar va ularning oldini olish, aholi hamda hududlarni muhofazalanish maqsadida mamlakatimizning xalqaro miqyosda olib borayotgan hamkorlikdagi ishlari yoritilgan. Undagi muammo va yechimlar yo'lida olib borilgan ishlar haqida to'xtalib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются различные виды чрезвычайных ситуаций, которые становятся одной из самых глобальных проблем современного мира, а также международное сотрудничество нашей страны по их предупреждению и защите населения и территорий. Рассматриваются проблемы и проводимая работа по их решению.

SUMMARY:

This article discusses various types of emergencies, which are becoming one of the most global issues in the world today, and the international cooperation efforts our country is carrying out to prevent them and protect the population and territories. It discusses the problems and the work carried out to find solutions.

Ma'lumki, sobiq SSSR davrida favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida olib borilgan ishlar yagona bir tizim tarzida shakllangan edi. Mustaqillik tufayli har bir davlatda bu tizim alohida ko'rinish

olgan va sohadagi ishlarni boshqarish ham ushbu respublikalarning o'z ichki ishi sifatida amalga oshirila boshlangan edi.

Ushbu xavflarning oldini olish va muhofazalanish mamlakatlarning ichki ishi hisoblansada, bunday vaziyatlarda hamkorlik qilish talofatlarni kamaytirishi yoki ularni yo'qotishlarsiz o'tkazib yuborishda muhim o'rin egallaydi. Shu sababli ham o'tgan asrda ko'plab davlatlarda favqulodda vaziyatlar bo'yicha maxsus idora va tuzilmalar shakllanishi bilan birga, xalqaro tashkilotlar hamda davlatlar o'rtasida o'zaro hamkorlik ishlari yo'lga qo'yila boshlandi.

Ana shunday hamkorlikdagi kelishuvlardan biri - 1993-yil 22-yanvarda MDH davlatlari yig'ilishida bo'lib o'tdi. Unda favqulodda vaziyatlarda o'zaro amaliy yordam ko'rsatish masalasi ham qabul qilindi. Boshqacha aytganda, Respublikamizning favqulodda vaziyatlarda o'zaro yordam to'g'risidagi faoliyati "Tabiiy va texnogen xarakterdagi favqulodda vaziyatlardan ogohlantirish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida MDH davlatlarining o'zaro harakati to'g'risidagi Kelishuv"ga qo'shilishi bilan boshlangan. Ushbu Kelishuvda favqulodda vaziyatlar yuz berganda MDH ga a'zo davlatlarning bir-biriga o'zaro yordam ko'rsatishi kelishib olindi. Ya'ni mazkur yig'ilishda tabiiy va texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlardan ogohlantirish va oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha o'zaro yordam to'g'risidagi shartnomalar imzolandi.

1994 yilning 26-30 mart kunlari Qozog'iston Respublikasining poytaxti Olmaotada MDH davlatlari, Sharqiy Yevropa hamda Boltiq bo'yi davlatlarining tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish bo'yicha mintaqaviy yig'ilishi bo'lib o'tdi. Bu uchrashuv BMT tashabbusi asosida tashkil etilgan edi. Unda tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish Xalqaro o'n yilligi kotibiyatining direktori - Olavi Elo, BMT ning dasturlar bo'yicha koordinatori - N.P. Solomatin, Isroielson Mariyalar qatnashdi.

Mazkur uchrashuvda MDH davlatlaridan 11 ta (Tojikiston qatnashmagan) vakil, Litvaning Qzog'istondagi elchisi ham bor edi. Uchrashuvda MDH davlatlari vakillari tomonidan Yaponiyada qabul qilingan Iokagama konferensiyasida ko'tarilgan masalalar muhim ahamiyatga egaligi hamda tabiiy ofatlarning oldini olish hozirgi kundagi eng asosiy vazifalardan biri ekanligi qayd etildi. Ushbu yig'ilishda favqulodda vaziyatlardan ogohlantirish va ularni bartaraf etish borasida mintaqaviy konsepsiyani shakllantirish uchun faol ish olib borish; favqulodda vaziyatlarda o'zaro yordam berish Xalqaro fondini tashkil etish hamda hamkorlikda olib borilishi lozim bo'lgan ishlar belgilab olindi.

Mintaqada favqulodda vaziyatlar borasida hamkorlik ishlarini yo'lga qo'yish naqadar hayotiy zarurat ekanligini Qirg'iziston Prezidenti A. Akaevni uchrashuv ishtirokchilariga yuborgan murojaati yaqqol ko'rsatadi .

A. Akaev ushbu xatida Olmaotada o'tkazilayotgan uchrashuv naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etish bilan birga Qirg'izistonda yuz bergan halokatli tabiiy ofatlar haqida gapirib, uchrashuv a'zolariga murojaat etdi. Unga ko'ra, "1993 yilning kuzi hamda 1994 yilning qish mavsumini yog'inli kelishi havo namligini odatdagidan 2-2,5 baravarga oshirdi. Tabiiy ofatlar ortdi. Natijada O'sh va Jalolobod viloyatlarida 99 kishi nobud bo'ldi, 450 ta uy vayronaga aylandi, 3350 kishi boshpanasiz qoldi. O'nlab km yo'l, elektr liniyalari hamda aloqa tarmoqlari izdan chiqdi. Shu kungacha bo'lgan zarar miqdori 60 mlrd rubldan ortiqni tashkil etdi. Umuman hozirgi paytda aholini 45 ming kishidan iborat bo'lgan qishloq va yashash joylari xavf ostiga qolmoqda." deyiladi .

Qirg'iziston hukumati tabiiy ofatlardan aziyat chekkan aholiga har tomonlama yordam berish bilan birga mamlakatda to'la safarbarlik e'lon qildi. Biroq moliyaviy jihatdan yetishmovchilik bu ishlarni amalga oshirishda ma'lum ma'noda qiyinchiliklar tug'dirayotgani, biroq ko'pgina mamlakatlar yordam ko'rsatayotgani va ulardan minnatdor ekanligi ham ushbu xatda ta'kidlab o'tildi .

Qirg'izistonda ushbu ko'rinishdagi tabiiy ofatlar natijasida 1994 yilning 1 yanvaridan 28 mart kunigacha bo'lgan davrda nobud bo'lganlar 99 kishini, boshpanasiz qolgan va ko'chirib o'tkazilganlar -12600 kishini, to'la evakuatsiya qilish kerak bo'lgan aholi 45 ming kishini, vayronaga aylangan uylar 355 tani, shikastlangan uylar 1513 tani, vayronaga aylanish xavfi bor uylar 1113 tani tashkil etgani va keltirilgan zarar miqdori 60 mlrd rubldan ortiq ekani ma'lum bo'ldi .

1994 yilning 26-28-oktyabr kunlari Belorussiyaning poytaxti Minskda yana bir uchrashuv o'tkazilib, unda "MDH davlatlarining tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha davlatlararo tezkor harakat qilish korpusini shakllantirish" bo'yicha MDH davlatlarining vakolatli vakillari va ekspertlarining yig'ilishi bo'ldi. Unda Ozarbayjon, Belorussiya, Gruziya, Qirg'iziston, Rossiya Federatsiyasi, O'zbekiston va Ukrainadan vakolatli vakillari ishtirok etishdi. Uchrashuvda: MDH davlatlarining vakolatli vakillari tomonidan o'tkazilgan yig'ilish bayonnomasi; Tashkil etilayotgan korpus Nizomi loyihasi; Korpus kuchlari Nizomi loyihasi; davlatlar tomonidan ajratilayotgan kuch va vositalar ro'yxati hamda Nizomi loyihasi ishlab chiqildi

. Mazkur yig'ilish a'zolari tomonidan ushbu korpusni tezlik bilan tashkil etish zarur ekanligi haqida yagona fikrga kelindi .

Oradan bir oy o'tib, ya'ni shu yilning 19 noyabr kuni ushbu korpusni tashkil etish Moskvada o'tkazilayotgan MDH ning davlatlararo Iqtisodiy kengashida ko'rib chiqildi va u Kengash tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Bu taklif MDH davlatlari rahbarlarining yig'ilishiga yuborilishi belgilandi .

1995 yilning 5-7 iyun kunlari BMT ning rivojlanish (PROON) dasturiga binoan Qirg'izistonning Issiqko'lida mintaqaviy hamkorlik bo'yicha Markaziy Osiyo konferensiyasi o'tkazildi. Konferensiyada O'zbekistonda tabiiy ofatlarning xavfini kamaytirish bo'yicha olib borilayotgan ishlar hamda yuz berishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlar, jumladan seysmik jarayonlar va seysmik hududlar haqida ma'lumotlar berib o'tildi. Shuningdek, keyingi 30 yil mobaynida O'zbekistonda yuz bergan Toshkent (1966 y.), Gazli (1976, 1084 yy.), Tavoqsoy (1980 y.), Nazarbek (1980 y.), Pop (1984y.) va boshqa ko'plab zilzilalar haqida gapirildi. (O'zMDA f.-37. r.-1.y/j 949, 181-bet)

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ular oqibatlarini kamaytirish bo'yicha xalqaro hamkorlik ishlarida mamlakatimiz vakillari faol ishtirok etib, ular o'zlarining ilmiy xulosalari va takliflari, amaliy yordamlari bilan doimiy suratda e'tirof etib keldilar.

1996 yilning 4-7 iyun kunlari MDH ning Tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar bo'yicha Davlatlararo kengash Kotibiyatining taklifiga binoan Ashxobodda o'tkazilgan yig'ilishida O'zRFVV ning birinchi o'rinbosari A. Saidov, A. Mavlyanov nomidagi Seysmologiya ilmiy tekshirish instituti direktori Q. Abdullabekov hamda IIV Yong'in xavfsizligi boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosari Ye.N. Navikovlar ishtirok etishdi.

O'zbekiston bu boradagi ishlarda xalqaro hamkorlik munosabatlarini shakllantirish va uni doimiy rivojlantirib borish muhim ahamiyatga ega ekanligini chuqur anglagan holda, Tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish bo'yicha xalqaro hamkorlikga . (ICDRR) a'zo bo'lib kirdi. Ushbu hamkorlik dasturi bo'yicha MDH davlatlari hududlarini global mintaqa sifatida o'rganish boshlandi. Bu esa mazkur dasturni amalga oshirishda O'zbekistonning ham muayyan o'rni bor ekanligini ko'rsatdi. Jumladan, respublikada seysmik jarayonlarni, iqlim o'zgarishlari, ekotizim holati, xo'jalik yuritish faoliyatini o'rganish masalalari bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirildi.

Favqulodda vaziyatlar bo'yicha hamkorlik ishlari Germaniya davlati bilan ham amalga oshirila boshlandi. Jumladan, Germaniyaning IDNDR qo'mitasi tomonidan 1992 yildan 1996 yil avgustiga qadar Markaziy Osiyo respublikalarida favqulodda vaziyatlarga oid 22 ta ilmiy loyiha hamda loyiha-

tadbirlari amalga oshirildi. Shulardan, 5 tasi O‘zbekiston, 5 tasi Qirg‘iziston, 4 tasi O‘zbekiston-Qirg‘iziston hamkorligida, 3 tasi O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Qozog‘iston respublikalari, 3 tasi Markaziy Osiyo mintaqasi darajasida amalga oshirildi. Jumladan, 1993 noyabr oyida Berlinda Qirg‘iziston, O‘zbekiston va Qozog‘iston bilan hamkorlikda “Halokatlar paytida rahbarlik qilish masalalari” bo‘yicha seminar, 1994 yil iyun oyida esa, Bishkekda “Qutqarish va remont ishlari, texnik materiallarni taqsimlash” mavzusi, 1996 y. Iyun oyida Toshkentda Xalqaro Qizil Xoch qo‘mitasi va Qizil Yarim Oy jamiyati bilan Markaziy Osiyoda halokatlarga tayyorgarlik” mavzusida ilmiy seminarlar, shuningdek 1996 yilda Germaniyaning IDNDR qo‘mitasi hamda G‘arbiy Germaniyaning radioeshittirish kompaniyasi bilan Yer silkinishlaridan o‘zini himoya qilish uchun 10 daqiqalik radio eshittirish va 10 daqiqalik qisqa metrajli film olingan.

Aytish mumkinki, O‘zbekiston mustaqil davlat sifatida 2000-yilgacha bo‘lgan davrda favqulodda vaziyatlarda o‘zaro yordam ko‘rsatish maqsadida dunyodagi 17 ta yetakchi davlatlar bilan ham ikki tomonlama hamkorlik shartnomalarini imzolagan. Shuningdek, bir qator Xalqaro tashkilotlar bilan bu borada hamkorlik ishlarini yo‘lga qo‘ydi.

Ayniqsa, keyingi yillarda favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirish maqsadida Xalqaro aloqalar yanada kuchaydi va ular yangicha ko‘rinish ola boshladi. Masalan, 2017-yil 2-oktabrda Bakuda MDH ga a‘zo davlatlarning Tabiiy va texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlar bo‘yicha Davlatlararo Kengashning XXX yig‘ilishida O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vaziri R.Jo‘raev ishtirok etgan va uchrashuv chog‘ida Ozarbayjon hamda O‘zbekiston Respublikalari Favqulodda vaziyatlar vazirliklari o‘rtasida 2018-2019-yillarda ikki tomonlama o‘zaro yordam ko‘rsatishga ham kelishib olindi.

Shu yilning 6-oktabrida O‘zbekistonga kelgan Fransiyaning Rossiyadagi elchisi FVV bilan favqulodda vaziyatlarda o‘zaro hamkorlik qilish masalasida kelishib olishdi. Xuddi shunday kelishuv 10-oktabrda Yaponiyaning O‘zbekistondagi elchisi bilan ham amalga oshirildi.

Aytish joizki, keyingi yillarda ham favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ular oqibatini bartaraf etish borasida mamlakatimizda juda katta ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Xalqaro kelishuvlarga muvofiq O‘zbekiston tomonidan favqulodda vaziyatlardan jabrlangan bir qator xalqlar va davlatlarda amaliy yordam ko‘rsatish maqsadida qidiruv-qutqaruv ishlariga faol ishtirok etishi bilan birga ulardan jabrlangan aholiga gumanitar yordam ham ko‘rsatib keldi. Jumladan, 1999-yil 17-avgustda Turkiyada yuz bergan zilzila oqibatlaridan jabrlangan

aholiga yordam ko'rsatishda O'zbekistondagi "Najotkor" Respublika qidiruv-qutqaruv qismidan 24 nafar qutqaruvchi, Jumladan, 2023 yilning fevralida Turkiya davlatida ro'y bergan halokatli zilzila oqibatlarini tugatish tadbirlarida vazirlik qutqaruv guruhi (100 nafar shaxsiy tarkib, 7 ta texnika) tomonidan 18 nafar jarohatlanganlarni vayronalar ostidan tirik holatda olib chiqildi, 188 nafar halok bo'lganlarning jasadlarini qidirib topildi va ming nafardan ortiq aholiga zaruriy yordam ko'rsatish ishlari olib borildi.

Shu bilan birga 1999-yil 17-avgustda tabiiy ofatdan aziyat chekkan turk xalqiga respublikamiz tomonidan oziq-ovqat va kiyim-kechakdan tashqari 200 000 AQSH dollari miqdorida moliyaviy yordam ham ko'rsatilgan. 2023 yil fevralida yuz bergan zilzila oqibatlarini bartaraf etish maqsadida qator amaliy ishlar qilindi. Shu bilan birga mamlakatimiz rahbari Sh. Mirziyoev turk xalqiga o'zbek xalqi nomidan o'z ta'ziasini bildirdi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 29-oktabrdagi "Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Afg'oniston xalqiga insonparvarlik yordami ko'rsatishda O'zbekiston Respublikasining hamkorligi bo'yicha tadbirlar haqida"gi F-1465-sonli Farmoyishi qabul qilindi. Unga ko'ra, xalqaro hamkorlik miqyosida Afg'onistonda terroristik guruhlariga qarshi kurashda afg'on xalqiga berilayotgan insonparvarlik yordamini qabul qilish va uni yetkazib berish vazifasi Surxondaryo viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi zimmasiga yuklatildi. Bu ishda Bojxona va Chegara qo'mitalari, Iki ishlar vazirligi, "O'zbekiston temir yo'llari" AK, "O'zbekiston havo yo'llari" Milliy aviakompaniyasi, Termiz daryo porti va boshqa mutasaddi idoralar jalb qilingan.

Natijada, Surxondaryo viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi rahbarligida 2002-yilda Afg'onistonga 571 906 t., shundan: 512 342, 041 t. yuk temir yo'l, 25 096 t. yuk daryo yo'li, 34 467,7 t. yuk avtomobillar orqali yetkazib berilgan. Umuman olganda, 2001-yilning 14-noyabridan 2004-yilning iyuliga qadar qo'shni Afg'oniston xalqiga 1 836,7 ming t. insonparvarlik yordami aynan O'zbekiston hududi orqali yetkazib berilgan. Boshqacha aytganda, har kuni Termez shahrida 1917 t. dan ortiq gumanitar yordam qabul qilib olingan va shuncha miqdordagi yuk Afg'onistonga yuborilgan.

2008-yilda Xitoyda yuz bergan yer silkinishi oqibatlarini bartaraf etish, jabrlangan aholiga insonparvarlik yordami ko'rsatish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining PQ-871-sonli Qarori bilan 1000 dona palatka yetkazib berilgan va boshqa insonparvarlik yordamlari ham ko'rsatilgan.

2010-yilda Qirg'izistonda yuz bergan siyosiy keskinlashuv paytida O'zbekiston tomonidan Favqulodda vaziyatlar vazirligi orqali qo'shni qirg'iz

xalqiga 150 ming AQSH dollari miqdorida insonparvarlik yordami ko'rsatildi. Shu yili Pokistonda iqlim o'zgarishi oqibatida yuz bergan favqulodda vaziyatlardan aziyat chekkan aholiga 37 219 kg, ya'ni 155 ming AQSH dollari miqdorida oziq-ovqat, kiyim-kechak hamda dori-darmon kabi gumanitar yordam ko'rsatilgan.

Oradan bir yil o'tib, ya'ni 2011-yil 11-mart kuni Yaponiyada yuz bergan zilzila o'zining oqibatlari bilan dunyo ahlini dahshatga soldi. O'zbekiston ham jabr ko'rgan bu mamlakat aholisiga imkon qadar o'zining insonparvarlik yordamini ko'rsatdi. Qisqa vaqt ichida 15 800 kg, jami 202 107 AQSH dollari miqdorida zaruriy buyumlar, oziq-ovqat va dori-darmonlar yetkazib berildi.

Aytish joizki, barcha sohalar qatori favqulodda vaziyatlardan muhofazalanishda ilmiy aloqalar ham muhim o'rin egallaydi. Holbuki, favqulodda vaziyatlar, jumladan seysmik jarayonlar bo'yicha erishgan ilmiy yutuqlari bilan O'zbekistonlik seysmologlar dunyo reytingida yetakchi o'rinlarni egallab kelganlar. Shu sababdan mustaqillik yillarida ham Markaziy Osiyoda seysmik xatarlarni kamaytirish maqsadida Xalqaro ilmiy-amaliy seminarlarni tashkil etish, ilmiy loyihalarda qatnashish, Xalqaro nufuzli tashkilotlar bilan ilmiy aloqalarni rivojlantirish, shuningdek, seysmologiya fani rivojida oldingi o'rinlarda turgan davlatlar bilan o'zaro aloqalarni yanada rivojlanligi ko'rinadi. Turli tusdagi favqulodda vaziyatlarni o'rganish bo'yicha ilmiy aloqalarning rivojlanishi bu sohaning muhim strategik ahamiyatga molik vazifa darajasiga ko'tarilganligidan dalolat beradi.

Jumladan, Akademik G'.Mavlonov nomidagi Seysmologiya ilmiy tekshirish instituti hozirgi kunda dunyoning yirik seysmik markazlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yganligini seysmik xavfsizlikni ta'minlashdagi yirik ishlardan biri sifatida e'tirof etish mumkin. Masalan, institut IASPEI - Yer ichki tuzilishini o'rganish bo'yicha Jahon Xalqaro seysmologiya assotsatsiyasi; IRIS-Universitetlarning seysmologik tashkilotlar assotsatsiyasi (Sietl, AQSH); Lomont-Doxerti-Yerni o'rganish Observatoriyasi, seysmologiya bo'limi (Nyu-York, AQSH); NER-shtat Vermont, Burligntonidagi seysmologiya va geologiya bo'yicha ilmiy birlashma (Yangi Angliya, AQSH); LLNO-Laurens nomidagi Livermosk Milliy laboratoriyasi (Kaliforniya universiteti); Amerika Seysmologiya jamiyati; Messichust texnologiya instituti, Yerni o'rganish kafedrası (Boston, AQSH); Yevropa seysmologiya assotsatsiyasi; BMT huzuridagi yadroviy qurollar sinovini o'tkazishni ta'qiqlash shartnomasi; ASC-Osiyo seysmologiya komissiyasi; Nemis Yerni o'rganish ilmiy markazi; Xitoy xalq respublikasi Yer silkinishlarini o'rganish vazirligi va boshqalar bilan har tomonlama aloqa qilib kelmoqda.

Bundan tashqari, seysmologiya instituti o'zining an'alarini saqlagan holda, Rossiyaning qator ilmiy tekshirish institutlari bilan hamkorlik ishlarini davom etkazmoqda. Jumladan Rossiya FA ning O.Yu.Shmitd nomidagi Yer fizikasi instituti (Moskva); Rossiya FA ning Geofizik xizmati (Obninsk); Markaziy Osiyo hamda Janubiy Osiyo mamlakatlarining seysmologiya sohasidagi institutlari va ilmiy tekshirish tashkilotlari hamda boshqa davlatlardagi ilmiy markazlari bilan hamkorlik aloqalari o'rnatilgan .

Mustaqillik yillarida institut xodimlari BMT shafe'ligida "RADIUS" hamda NATO tomonidan berilgan "Fan tinchlik yo'lida" nomli Xalqaro grantlar loyihalarini ham amalga oshirganlar . Ushbu grantlar doirasida amalga oshirilgan ishlar xulosasidan kelib chiqqan holda 2007-yil 3-aprelda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Favqulodda vaziyatlarni prognoz qilish va oldini olish bo'yicha davlat dasturini tasdiqlash haqida" gi 71-sonli Qarori qabul qilindi. Qarorda favqulodda vaziyatlarda xabar berish va oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha qator tadbirlar belgilab berilgan. Shu yili BMT ning Bolalar fondi (YUNISEF) O'zbekistonda tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish sohasida o'z faoliyatini olib bora boshlagan. YUNISEF loyihasi Yevropa komissiyasining Gumanitar Yordam moliyaviy departamentining (DIPECHO) moliyaviy ko'magida amalga oshirila boshlangan.

Ushbu loyihaning birinchi bosqichida Respublikaning zilzila, sel va suv toshqinlari xavfi ko'proq bo'lgan Buxoro, Qashqadaryo, Samarqand, Sirdaryo va Farg'ona viloyatlari qamrab olindi. Loyihaning ikkinchi bosqichi (2010-2011-yillar) da YUNISEF FVV bilan hamkorlik ishlari Andijon, Surxondaryo, Xorazm viloyatlari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida davom etdi. Loyiha doirasida tabiiy ofatlardan muhofazalanishga bag'ishlangan targ'ibot ishlari bog'cha, maktab, davolash muassasalari hamda mahallalarda olib borilgan .

Markaziy Osiyo Respublikalaridagi seysmik jarayonlarning transc chegaraviy ta'siretishihamdaularningoqibatlarinibashoratlashbo'yicha2011-2015-yillarda ikkita Xalqaro grant doirasida ish olib borilgan. Ulardan biri 2011-2015-yillarga mo'ljallangan "Earthquake Hazard and Risk Assessmant in Kyrgyzstan and Tajikistan with cooperation to Afganistan and Uzbekistan" (Afg'oniston va O'zbekiston bilan hamkorlikda Qirg'iziston va Tojikistonda zilzilalar xavfi va xatarini baholash) bo'lsa, ikkinchisi 2012-2015-yillarda amalga oshirilgan "Earthquake model Central Asia" ("Markaziy Osiyodagi zilzila modeli")dir . Ushbu grant loyihalari doirasida seysmik jarayonlarni oldindan aniqlash va bashoratlashda bir qator yangi usullar sinab ko'rilgan hamda xulosalar qilingan.

O'zbekistonda favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ular oqibatlarini kamaytirish maqsadida olib borilgan ilmiy izlanishlar o'zining natijalari bilan xalqaro miqyosda bir necha bor e'tirof etildi. Jumladan, mamlakatimizda yaratilgan yong'in xavfsizligi bo'yicha samarali o't o'chirish hamda qor ko'chkilarini xavfsiz o'tkazib yuborishga qaratilgan kashfiyotlari hamda usullar xalqaro miqyosda ommalashtirilgan. Olimlarimiz tomonidan yaratilgan yangi seysmik xaritalar va boshqa ko'plab yangiliklar jahon olimlari tomonidan fanning yangi yutug'i sifatida tan olingan va qo'llab-quvvatlangan. Shu sababdan xorijiy davlatlar tomonidan O'zbekistonda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida texnik jihozlar bilan ham amaliy yordam ko'rsatib kelingan. Masalan, 2001-yilda Xitoy davlati tomonidan qiymati 300 ming AQSH dollariga teng bo'lgan 5 ta zamonaviy seysmik stansiya berildi. Ularning 4 tasi Toshkent shahri va uning atrofida, 1 tasi esa Samarqand viloyatida o'rnatildi.

Mamlakatimiz seysmologlari yaratgan yangi seysmik rayonlashtirish xaritasi 2008-yilning oktabr oyida o'tkazilgan xalqaro anjumanda Germaniya, Rossiya, Ozarbayjon, Buyuk Britaniya, Ukraina, Belorussiya kabi mamlakatlarning seysmolog olimlari ishtirokida keng muhokama qilindi va u seysmologiya instituti tomonidan yangi yaratilgan seysmik rayonlashtirish xaritasi sifatida, e'tirof etildi. Ushbu xaritaning yaratilishi hamda shu yili O'zbekistonlik seysmolog olimlar tomonidan jami 30 ga yaqin grant hamda xo'jalik shartnomalari asosida ish olib borganliklari mamlakatimiz seysmologlarining dunyodagi seysmologiya fani erishgan yutuqlarda o'ziga xos o'ringa ega ekanliklarini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Подредакции Ю.Л.Воробёва. Материалы государств-участников СНГ в области предупреждения и ликвидаций ЧС.Межгосударственное взаимодействие стран СНГ по проблемам ЧС, – Москва: 2005
2. Холиков И., Норбоев А. ва б. Фавқулудда вазиятлардан муҳофазаланишнинг давлатларaro аҳамият касб этиши ва унинг таълим муассасаларида ўқитилиши, –Т: “ZUXRA BARAKA BIZNES” МЧЖ, 2016
3. Нурхўжаев А. ва б. Фавқулудда вазиятлар ва муҳофаза тадбирлари, –Тошкент: Университет, 2001,
4. ИС АН Руз, ИГЗ МЧС. Проблемы сейсмической опасности и риск Узбекистан, обеспечение безопасности населения при землетрясениях. –Тошкент: ИГЗ, 2015,
5. Пути обеспечения безопасности при чрезвычайные ситуации природного характера в республике Узбекистан.//Молодой учённый. moluch.ru/archive 122/33840
6. Абдуллабеков Қ.Н., Масудов С.Х. ЎзРФА Ғ.А.Мавлонов номидаги Сейсмология институти 50 ёшда, –Тошкент: LESSION PRESS, 2017, – Б. 27-28.
7. ЎЗМДА ф.-37.
8. Муҳофаза+журналлари
9. Халқ сўзи газеталари.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING PROFESSIONAL KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Ishqobilova J.S.

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Tarbiyachi pedagogi*

Tayanch so‘zlar: professional kommunikativ kompetentlik, bo‘lajak pedagog, pedagogik muloqot, interfaol metodlar, kompetentlik modeli, oliy ta‘lim.

Ключевые слова: профессиональная коммуникативная компетентность, будущие педагоги, педагогическое общение, интерактивные методы, модель компетентности, высшее образование.

Key words: professional communicative competence, pre-service teachers, pedagogical communication, interactive methods, competence model, higher education.

РЕЗИЮМЕ:

Tadqiqotda bo‘lajak pedagoglarning professional kommunikativ kompetentligini shakllantirishning nazariy asoslari va metodologik yondashuvlari tahlil qilindi. Kompetentlikning lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlari aniqlandi. Ta‘lim jarayonida faol va interfaol metodlar (kase-stadi, rol o‘yinlari, munozara, loyiha ishlari) asosida kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning samarali modeli taklif etildi. Model O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida sinovdan o‘tkazilib, pedagogik kommunikatsiya sifatini oshirishda yuqori natija bergani isbotlandi.

РЕЗИЮМЕ:

В исследовании проанализированы теоретические основы и методологические подходы к формированию профессиональной коммуникативной компетентности будущих педагогов. Выделены лингвистический, социолингвистический, дискурсивный и стратегический компоненты компетентности. Разработана и апробирована в вузах Узбекистана эффективная модель на основе активных и интерактивных методов (кейс-стади, ролевые игры, дебаты, проектная деятельность). Экспериментально доказана высокая результативность модели в повышении качества педагогической коммуникации и коммуникативной готовности студентов к профессиональной деятельности.

SUMMARY:

The study examines theoretical foundations and methodological approaches to forming professional communicative competence of pre-service teachers. Linguistic, sociolinguistic, discursive, and strategic components of the competence were identified. An effective model based on active and interactive methods (case studies, role-playing, debates, project work) was developed and empirically tested in Uzbek higher education institutions. The results confirmed

significant improvement in the quality of pedagogical communication and overall communicative readiness of future teachers for professional activity.

Kirish. Professional kommunikativ kompetentlik zamonaviy pedagogning kasbiy identifikatsiyasining markaziy yadrosi sifatida qaralmoqda, chunki o'qituvchi faoliyatining mohiyati bilim uzatishdan ko'ra murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonlar orqali o'quvchilarning shaxsiy va intellektual rivojlanishini ta'minlashga aylandi. Ushbu kompetentlik o'qituvchining o'quv jarayonida o'z nutqi, nutqsiz vositalari, emotsional holati va strategik harakatlari orqali o'quvchilarning kognitiv, emotsional va xulq-atvor o'zgarishlarini boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Professional kommunikativ kompetentlikning nazariy asoslari Hymesning 1972-yilda taklif etgan kommunikativ kompetensiya tushunchasidan boshlanadi, unda til nafaqat grammatik qoidalar majmuasi, balki ijtimoiy kontekstda adekvat ishlatiladigan vosita sifatida ta'riflanadi. Canale va Swain 1980-yilda ushbu modelni lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratib, til o'qitishning kommunikativ yondashuvini nazariy jihatdan asoslab berdilar. Pedagogik kontekstda bu model Zimnyaya tomonidan 2004-yilda umumiy kompetensiyalar paradigmasiga kiritilib, professional-pedagogik kommunikativ kompetentlik alohida tur sifatida ajratildi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning innovatsion metodikasining nazariy poydevori pedagogik tilshunoslikning klassik va zamonaviy qarashlari o'rtasidagi uzviy bog'lanishga asoslanadi. Ushbu adabiyotlar majmuasi Hymes tomonidan tilning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi adekvat ishlatilishi sifatida ta'riflangan kommunikativ kompetensiyadan boshlanib, Canale va Swain ning to'rt komponentli (lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik) modeliga, Passov va Richards & Rodgersning kommunikativ metodikasiga, Zimnyayaning kompetensiya paradigmasiga, Verbitskiyning kontekstual o'qitish texnologiyasiga, Dalgarno & Leening 3D virtual muhitlarning o'quv affordanslariga, Dieker va boshqlarning simulyatsion muhitlar salohiyatiga, Radiantining immersiv VR ilovalarining tizimli tahliliga hamda Margolisning pedagogik dasturlarni faoliyatga asoslangan modernizatsiyasiga qadar yaxlit zanjir hosil qiladi.

Tahlil va natija. Pedagogik muloqotning o'ziga xosligi shundaki, u asimmetrik xarakterga ega: o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar ma'lumot beruvchi va qabul qiluvchi pozitsiyalarining doimiy almashinishi bilan kechadi. Leontyevning faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan pedagogik muloqot ikki tomonlama yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, unda o'qituvchi maqsad

qo'yuvchi, motivatsiya beruvchi va natijani baholovchi sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi esa pedagogik muloqotning rivojlantiruvchi funksiyasini ochib beradi: o'qituvchi o'quvchining mavjud imkoniyatlari va potentsial rivojlanishi o'rtasidagi farqni to'ldirish orqali bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi. Ushbu jarayonda nutq asosiy vosita bo'lib, uning sifati va tuzilishi o'quvchilarning kognitiv faolligini belgilaydi.

Professional kommunikativ kompetentlikning tarkibiy tuzilmasini aniqlashda ko'p o'lchovli yondashuv qo'llaniladi. Lingvistik komponent o'qituvchining nutq madaniyati, leksik boyligi, grammatik to'g'riligi va fonetik aniqligini o'z ichiga oladi. Sotsiolingvistik komponent yosh xususiyatlari, ijtimoiy statusi va madaniy farqlarga moslashish qobiliyatini ifodalaydi. Diskursiv komponent darsning dramaturgiyasini qurish, mavzuni ochish mantig'ini ta'minlash va nutqiy aktlarning ketma-ketligini boshqarish bilan bog'liq. Strategik komponent esa kommunikativ buzilishlar (tushunmovchilik, qarshilik, emotsional blok) holatlarida muqobil yo'llarni topish va vaziyatni nazorat ostiga olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogik kontekstda bu komponentlarga qo'shimcha ravishda refleksiv va emotsional-intellektual komponentlar qo'shiladi, chunki o'qituvchi o'z nutqi va xulq-atvorining o'quvchilarga ta'sirini doimiy ravishda tahlil qilishi va emotsional holatini boshqarishi zarur.

Kompetentlikning shakllanishi faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan bosqichma-bosqich kechadi. Dastlabki bosqichda talaba o'qituvchi nutqining tashqi shakllarini (intonatsiya, temp, pauzalar) o'zlashtiradi. Keyingi bosqichda ichki tuzilma – nutqiy harakatlarning maqsadga yo'naltirilganligi va o'quvchilarning reaksiyasiga moslashuvi shakllanadi. Eng yuqori bosqichda talaba o'z nutqiy faoliyatini refleksiv boshqarish darajasiga yetadi, ya'ni har bir nutqiy aktning o'quvchilarning kognitiv va emotsional holatiga ta'sirini oldindan bashorat qila oladi. Bu jarayon Verbitskiyning kontekstual o'qitish nazariyasiga to'liq mos keladi, unda talaba o'quv jarayonida professional faoliyatning real kontekstini boshdan kechirishi lozim.

Professional kommunikativ kompetentlikning metodologik asoslari faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsiy yo'naltirilgan va kompetentsiya asosidagi ta'lim paradigmalarini sintezida shakllanadi. Faoliyatga yo'naltirilgan paradigma talabaning o'qituvchi faoliyatining barcha tarkibiy qismlarini (maqsad qo'yish, rejalashtirish, amalga oshirish, tahlil qilish) o'zlashtirishini ta'minlaydi. Shaxsiy yo'naltirilgan paradigma har bir talabaning individual psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi va o'quv traektoriyasini hisobga oladi. Kompetentsiya asosidagi

paradigma esa ta'lim natijasini aniq o'lchanadigan ko'nikmalar va qobiliyatlar majmui sifatida belgilaydi.

Ushbu paradigmalarning sintezi kontekstual-simulyatsion yondashuvda eng to'liq namoyon bo'ladi. Kontekstual yondashuv talabani professional faoliyatning real sharoitlariga yaqinlashtiradi, simulyatsion yondashuv esa xavfsiz muhitda xato qilish va tajriba orttirish imkonini beradi. Virtual sinf muhitlari, 360° video texnologiyalari, sun'iy intellekt asosidagi nutq tahlilchilari va rol o'yinlarining kombinatsiyasi talabalarda professional kommunikativ kompetentlikning barcha komponentlarini kompleks rivojlantirishga imkon beradi.

Professional kommunikativ kompetentlikni baholashda ko'p o'lchovli diagnostika qo'llaniladi. Lingvistik komponent nutqning fonetik, leksik va grammatik to'g'riligi bo'yicha baholanadi. Sotsiolingvistik komponent turli yosh guruhlari va ijtimoiy kontekstlarda adekvat muloqot qilish qobiliyati orqali aniqlanadi. Diskursiv komponent dars parchasining mantiqiy tuzilishi, savol-javob tizimi va o'quvchilar faolligini ta'minlash darajasi bo'yicha baholanadi. Strategik komponent simulyatsion vaziyatlarda kommunikativ muammolarni hal qilish samaradorligi orqali o'lchanadi. Refleksiv komponent talabaning o'z nutqiy faoliyatini tahlil qilish va xatolardan xulosa chiqarish qobiliyati bilan belgilanadi.

Nazariy-model jihatdan professional kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning eng samarali yo'li spiral model hisoblanadi. Ushbu modelda talaba bir xil kommunikativ vaziyatni turli murakkablik darajasida bir necha marta boshdan kechiradi: avval nazariy tahlil, keyin simulyatsion muhitda amaliyot, so'ng real sinfda qo'llash va nihoyat refleksiv tahlil bosqichlari ketma-ketligi takrorlanadi. Har bir spiral aylanmada talabaning kompetentlik darajasi yuqori bosqichga ko'tariladi.

Metodologik jihatdan muhim yangilik individual kommunikativ profil tuzishdir. Har bir talaba uchun dastlabki diagnostika o'tkazilib, uning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi. Masalan, ba'zi talabalarda nutqning fonetik jihati mukammal bo'lsa-da, emotsional ifodalilik yetishmaydi, boshqalarida esa aksincha. Individual profil asosida har bir talaba uchun shaxsiy o'quv traektoriyasi tuziladi va maxsus mashqlar to'plami taklif etiladi.

Professional kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari o'qituvchi faoliyatining murakkab tabiati va zamonaviy ta'lim talablarini to'liq aks ettiradi. Ushbu asoslar klassik tilshunoslik va psixologiya nazariyalaridan boshlab, zamonaviy kompetentsiya va faoliyat

nazariyalarigacha bo'lgan keng spektrni qamrab oladi va pedagogik ta'limning yangi bosqichiga o'tish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa. Bo'lajak pedagoglarning professional kommunikativ kompetentligini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ushbu kompetentlik zamonaviy o'qituvchining kasbiy yadrosini tashkil etuvchi integrativ tuzilma bo'lib, uning shakllanishi faqat tilshunoslik yoki psixologiya doirasida emas, balki pedagogik faoliyatning murakkab ijtimoiy-psixologik tabiati bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi zarur. Hymes-Canale-Swain-Zimnyaya chizig'i bo'ylab rivojlangan kommunikativ kompetensiya modeli pedagogik kontekstda lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik, shuningdek, emotsional-intellektual va refleksiv komponentlar bilan boyitilib, professional-pedagogik kommunikativ kompetentlikning ko'p o'lchovli strukturasini shakllantirdi.

Leontyev, Verbitskiy faoliyat va kontekstual nazariyalari ushbu modelni amaliyotga tatbiq etishning asosiy mexanizmi sifatida talabanning kvaiziprofessional va o'quv-professional faoliyat shakllarida real pedagogik muloqot kontekstini boshdan kechirishini talab qildi. Faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsiy yo'naltirilgan va kompetentsiya asosidagi ta'lim paradigmalari sintezi natijasida professional kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning spiral-genetik modeli taklif etildi, unda talaba bir xil kommunikativ vaziyatni turli murakkablik darajasida takroran boshdan kechirib, nutqiy faoliyatini refleksiv boshqarishning eng yuqori bosqichiga ko'tariladi.

Metodologik jihatdan eng muhim xulosa shundan iboratki, professional kommunikativ kompetentlikning to'liq shakllanishi faqat xavfsiz simulyatsion muhitda, individual traektoriya va doimiy refleksiya bilan ta'minlangan holda mumkin. An'anaviy nazariy kurslar va qisqa muddatli amaliyot bu maqsadga yetish uchun yetarli emasligi nazariy va empirik jihatdan isbotlandi. Shu sababli, kompetentlikni rivojlantirishning asosiy yo'nalishi kontekstual-simulyatsion yondashuv bo'lib, u raqamli texnologiyalar, virtual sinf muhitlari va sun'iy intellekt vositalarini o'z ichiga olgan holda talabalarda real pedagogik muloqotning barcha murakkabliklarini xavfsiz tarzda o'zlashtirish imkonini beradi.

Umumiy xulosada aytish mumkinki, professional kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari pedagogik ta'limning yangi paradigmasini belgilab bermoqda: bu paradigma o'qituvchini bilim uzatuvchidan kommunikativ faoliyat menejeriga aylantiradi, talabani esa passiv tinglovchidan faol sub'ektga o'tkazadi. Ushbu asoslar nafaqat bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini tubdan oshirish, balki umuman

milliy ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish uchun fundamental poydevor vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вербитский А.А. Контекстное обучение в системе профессионального образования. – Москва : МПГУ, 2010. – 224 с.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 5. – С. 34–42.
3. Марголис А.А. Требования к модернизации основных профессиональных образовательных программ подготовки педагогических кадров // Психологическая наука и образование. – 2022. – Т. 27, № 6. – С. 6–18.
4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – Москва : Просвещение, 2007. – 223 с.
5. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, № 1. – P. 1–47.
6. Dalgarno B., Lee M. J. W. What are the learning affordances of 3-D virtual environments? // British Journal of Educational Technology. – 2020. – Vol. 51, № 1. – P. 10–32.
7. Dieker L.A., Rodriguez J., Lignugaris-Kraft B. et al. The future of simulated environments in teacher education: Current potential and future possibilities // Teacher Education and Special Education. – 2014. – Vol. 37, № 1. – P. 21–33.
8. Hymes D. On communicative competence // Sociolinguistics: Selected readings / Ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 269–293.
9. Radianti J., Majchrzak T.A., Fromm J., Wohlgenannt I. A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda // Computers & Education. – 2020. – Vol. 147. – Art. 103778.
10. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 410 p.

TALABALARDA AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ZARURIYATI

Abdusamatova H.O.

*Termiz davlat muhandislik va agrotekhnologiyalar universiteti
katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: fanlararo, axborot, madaniyat, yangilash, muammolari, globallashtirish, kommunikatsion, texnologiyalar, texnologik, media.

Ключевые слова: междисциплинарный, информация, культура, коммуникация, проблемы.

Key words: interdisciplinary, information, culture, communication, problems. globalization, communication, technologies, technological, media.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Jahon ta'lim-tizimida inovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning axborot madaniyatini rivojlantirish va unga ta'sir etuvchi omillarni tamoillarni, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, inovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning axborot madaniyatini rivojlanganlik darajasini aniqlash indikatorlari amaliyotga tadbiiq etmoqda. AQSH, Rossiya, Bolgariya, Avstraliya, Janubii Koreya, Xitoy, Qozog'iston kabi bir qator mamlakatlar oliii ta'lim muassasalarida yosh avlod axborot madaniyatini rivojlantirish, oliii ta'lim jarayonida talabalarning axborot sohasiga doir kompleks bilim va ko'nikmalarini tarkib toptirish, amalii faoliyatga tayyorlashning inovatsion yechimlarini izlab topishgava dasturiy vositalardan foydalanishga yo'naltirilgan yondashuvlar maqolada yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются принципы, методологические условия и факторы, влияющие на развитие информационной культуры студентов в процессе инновационного образования в мировой системе образования, а также вводятся показатели, позволяющие определить уровень развития информационной культуры студентов в процессе инновационного образования. В статье рассматриваются подходы ряда стран, таких как США, Россия, Болгария, Австралия, Южная Корея, Китай, Казахстан, к формированию информационной культуры нового поколения в высших учебных заведениях, к формированию у студентов комплексных знаний и навыков в информационной сфере в процессе получения высшего образования, к поиску инновационных способов их применения в практической деятельности, к использованию программных средств.

SUMMARY:

Senior lecturer of Termez State University of Engineering and Agrotechnologies H.O. Abdusamatovna. Abstract. This article discusses the principles, methodological conditions, and factors influencing the development of students' information culture in the process of innovative education in the world education system, and introduces indicators for determining the level of development of students' information culture in the process of innovative education. The article

discusses the approaches taken in higher education institutions of a number of countries, such as the USA, Russia, Bulgaria, Australia, South Korea, China, and Kazakhstan, to developing the information culture of the next generation, to developing students' complex knowledge and skills in the information field during higher education, to searching for innovative ways of applying them to practical activities, and to using software tools.

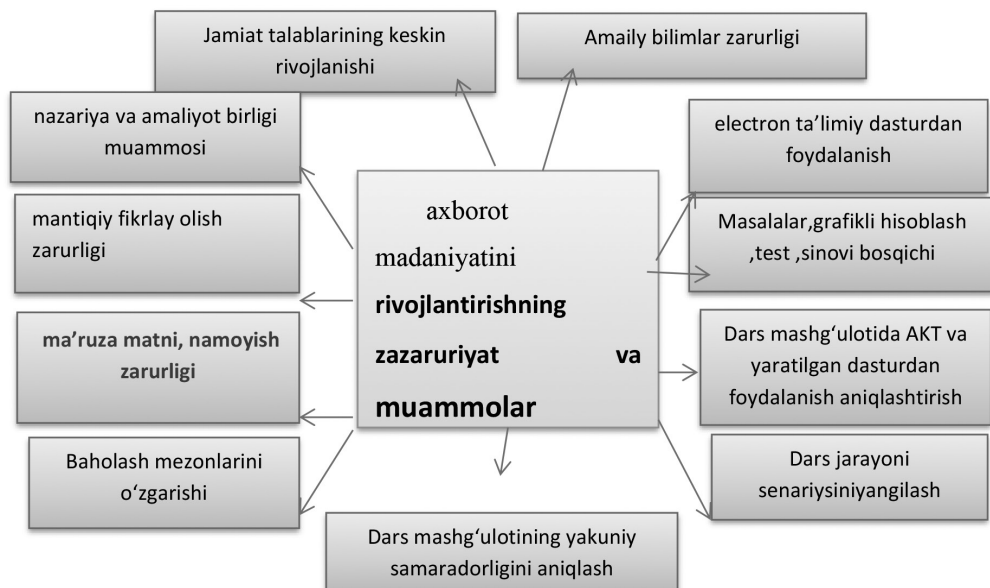
Kirish. Tez rivojlanayotgan mamlakatimizda zamonaviy jamiyat axborot va bilimlarga tayanadi. Bugungi kunda media, turli axborot va kommunikatsion texnologiyalarining turli xil shakllarining tez ommalashishi, ularning shaxsiy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotimizga o'tkazayotgan ta'sirini inkor etib bo'lmaydi. Shu bois insonlarning axborot jamiyati hayotida faol va samarali ishtirok etishi uchun yangi bilim, ko'nikma va ko'rsatmalar zarur.

Maqqola mazmuni. Tez-tez qo'llaniluvchi «savodxonlik» atamasi bugunda «raqamli», «kompyuter», «vizual», «texnologik», «kommunikatsion» va albatta, «media» va «axborot» «madaniyat» kabi tushunchalar bilan birga qo'llanilmoqda. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta'lim tizimida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan ta'minlashni ko'zda tutuvchi ustuvor loyihalarni amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 maydagi «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-son Farmonining qabul qilinishi ushbu sohada katta rivojlanish va ko'plab izlanislarni olib borishga, talabalarning axborot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha muammoli dolzarb vazifalardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmonida «davlat ta'lim standartlari kompetensiyaviy yondashuvga asoslanganligiga qaramasdan, o'qitish va baholash metodlari, shuningdek darsliklar va boshqa o'quv materiallarini asosan axborotni yodlash va bayon qilishga qaratilgan bo'lib, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari va boshqa malakalarni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotganligi» chuqur tahlil qilinib, «... axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarining rivojlanishiga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan umum ta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim

standartlari joriy etish» vazifasi belgilangan Oliy ta'lim talabalarining axborot madaniyatini rivojlantirish masalalari turli yondashuvlar asosida nazariy yoritilishiga qaramay, globallashuv jarayonining tezligi, axborotlashgan jamiyat, fan va ta'limning yangi yo'nalishlari talabalarning axborot madaniyatini rivojlantirishga qo'yiladigan zamonaviy talablarni ishlab chiqish zaruriyatini kuchaytiradi. Bu zaruriyat quyidagilardan iboratdir. Xususan:

Axborotlar jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib, uni uzatish va qabul qilishning XXI asrdagi imkoniyatlari samarali ravishda o'sib bormoqda. Axborot maydoni fan va ijtimoiy hayot taraqqiyotining muhim omiliga aylandi. Ijtimoiy taraqqiyot barcha sohalar rivojlanishida aks etib boradi. Xususan, ta'lim sohasi ham ijtimoiy hayotning bir qismi sifatida doimiy ravishda ijtimoiy hayot yutuqlarini o'zida aks ettiradi. Axborot madaniyati umumiy insoniyat madaniyatining bir qismi, zamonaviy axborot jamiyati madaniyatining muhim elementidir. Tadqiqot mantig'i "axborot", "madaniyat", "axborot tizimi" ta'riflarini ko'rib chiqishni va "talabalarining axborot madaniyati" tushunchasining mohiyatini oydinlashtirishni talab qiladi. Maqolani yoritish davomida ilmiy adabiyotlarda "axborot madaniyati" tushunchasi nisbatan yaqinda paydo bo'lgani hammamizga ayondir. Uning paydo bo'lishining asosiy sababi jamiyat hayotida axborotning, axborot texnologiyalari va axborot faoliyatining roli ortib borayotganligidir. Biroq, boshidanoq bu hodisaga ta'rif berishda qiyinchililar paydo bo'ldi, chunki bu tushuncha "axborot" va "madaniyat" kabi ikkita universal tushunchalar asosida paydo bo'lgan va ilmiy adabiyotlarda ular

1.-Rasm Axborot madaniyatini rivojlantirishning zazaruriyati.

aniq talqin etilmagan. Madaniyat, bizga ma'lumki, eng murakkab, ko'p qirrali, ko'p ko'rinishli ijtimoiy hodisalardan biridir. "Madaniyat" so'zi lotincha "colere" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, lekin XVIII va XIX asrlarda ushbu atama odamlarga nisbatan ham qo'llanila boshlandi. Binobarin, inson nozik ta'b, odob va bilimlilik (talabalarning jamiyatimiz talablari ko'p kitob, manbalar o'qiganligi tufayli) fazilati bilan ajralib tursa, u "madaniyatli" hisoblangan. O'sha davrda bu atama asosan zodagonlarga (aristokratlarga) nisbatan ularni "madaniyatsiz" odamlardan ajratish uchun qo'llanilgan. Nemis tilida "cultur" so'zi yuqori darajadagi tamaddun (sivilizasiya) ma'nosini anglatgan.

«Axborot» tushunchasi (lotincha «informatio» — ma'lumot, tushuntirish, taqdim etish) barcha alohida fanlar uchun umumiy bo'lib, g'oyalar majmuini o'z ichiga olgan axborot yondashuvi umumiy ilmiy tushunchaga aylandi. Ta'lim va pedagogika lug'atida "axborot" fanning umumiy tushunchalaridan biri sifatida izohlanadi. Mutaxassislar "axborot" atamasi pedagogika va psixologiyada har qanday xabarning mazmuni, ularning vaqt va makonda uzatilishi nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladigan har qanday ma'lumotlar sifatida qo'llaniladi, deb takidlagan. Hozirgi davrimizda esa tilshunoslikda "semantik ma'lumotlar" atamasi ma'lum ma'noga ega bo'lgan, odamlarning muloqoti jarayonida tushunilishi va izohlanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni bildirish uchun ishlatiladi. Axborotning semantik xususiyati bu uni til (matn, chizma, fotosuratlar, magnit yozuvlar, imo-ishoralar va mimikalar, hid va ta'm sezgilari; genetik ma'lumot uzatiladigan xromosomalar) yordamida talqin qilish imkoniyatini ko'rsatadi. Madaniyat (lotin tilidan culture — tarbiya, ta'lim, taraqqiyot) - jamiyat va inson taraqqiyotining tarixan erishilgan darajasini ko'rsatuvchi jamiyatning amaliy, moddiy va ma'naviy yutuqlari majmui. Tor ma'noda madaniyat – bu jamiyat ma'naviy hayotining sohasi bo'lib, u birinchi navbatda tarbiya, ta'lim, ma'naviy ijod tizimini, shuningdek, ularning faoliyatini ta'minlaydigan muassasalar va tashkilotlar (maktablar, institutlar, to'garaklar, muzeylar, teatrlar, ijodiy uyushmalar, jamiyat va boshqalar) bilan belgilanadi. Zamonaviy kasbiy ta'lim lug'atida madaniyat deganda insonlarning ta'lim darajasi, tarbiyasi, shuningdek, ma'lum bir bilim sohasi yoki faoliyat turini o'zlashtirish darajasi tushuniladi, deb ta'rif berilgan.

Ta'limning zamon talablari asosida rivojlanib borishi fundamental o'zgarishlar, yangicha yondashuvlarni taqozo etadi. Shuning uchun axborotlardan samarali foydalanishning yo'llari va imkoniyatlarini topish ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanib, ta'lim oluvchilarga axborotlarni o'zlashtirish, qayta ishlash, ularning imitatsiyalarini yaratish, shu bilan birga, yangi g'oyalar asosida axborotlarni ishlab chiqish, o'zlashtirilgan axborotlarni integratsiya qilishga

o'rgatishi, o'quvchilarni o'quv va hayotiy faoliyatida axborotlardan foydalanish kompetentligini oshirishga xizmat qilishi lozim. Ko'p holatlarda o'zlashtirilgan axborotlar miqdori ta'lim samaradorligi sifatida qaralib, ta'lim natijalarini baholashda o'zlashtirilgan axborotlar miqdori hisobga olinada. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, axborotlashgan jamiyatning asosiy talabi – o'zlashtirilgan axborotlarni muayyan sohalar hamda hayotiy faoliyatlar davomida qo'llay olish darajasi bilan belgilanadi. Bir qancha ilmiy tadqiqot ishlarida ham kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limda ta'limning natijasiga ahamiyat berilishi va bunda o'quvchi tomonidan o'zlashtirilgan axborotlar hajmi emas, balki turli vaziyatlarda mazkur axborotlarni qo'llay olishiga e'tibor qaratilishi lozimligi ta'kidlab o'tilgan. Axborotdan foydalanish ko'lamlari jamiyat rivojlanishi darajasini belgilaydi. YUNESKO xulosasiga ko'ra, axborotlashtirish – bu axborotlarni to'plash, saqlash va uzatish vositalarining keng qo'llanilishidir. U mavjud bilimlarni tizimlashtirish, yangi bilimlarni shakllantirish va boshqarish, yanada takomillashtirish va rivojlantirish uchun qo'llashni ta'minlaydi. Axborot termini kishilik jamiyatining barcha jabhalarida qo'llaniladi va ular asosida ta'lim-tarbiya jarayoni olib boriladi hamda pedagogik faoliyat boshqariladi. Axborotlar jamiyat hayotida muayyan darajada ahamiyat kasb etib, xususan, ta'lim-tarbiya jarayonlarini boshqarishda asosiy manba hisoblanadi, chunki ular ob'yektdan olingan axborotlarni tizimlarga va qismlarga ajratish, qayta ishlash hamda kerakli maqsadlar bo'yicha uzatish algoritmlarini amalda tatbiq etishga keng imkoniyatlar yaratadi.

Ta'lim talabalarining axborot olish va qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish vazifasini uzluksiz bajarib boradi hamda ta'lim oluvchilar tomonidan axborotlarning o'zlashtirilganlik darajasining oshishi, axborotlardan foydalanish ko'laminin kengayishi ta'lim samaradorligini belgilashga xizmat qiladi.

Butun ta'lim tizimini izchil modernizatsiya qilinishi jahon taraqqiyotining umumiy tendensiyalari bilan bog'liq bo'lib, ulardan biri postindustrial va axborotlashtirilgan jamiyatga o'tishni taqozo etadi. Mazkur o'tish jarayonining asosiy bosqichi nafaqat o'quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan faol foydalanish, balki ta'lim va tarbiya jarayonlariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bilan bog'liq bo'lgan ta'limni axborotlashtirish, ta'lim muassasalarini va ta'lim tizimini boshqarish, axborotlashtirish jarayonini ta'minlovchi infratuzilmani yaratishni o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda butun dunyoda ijtimoiy taraqqiyotda axborot texnologiyalari muhim rol o'ynamoqda, davlat va millatning axborot madaniyatining umumiy darajasi uning jahon hamjamiyatidagi ijtimoiy-iqtisodiy o'rnini belgilaydi.

Axborotning eng muhim universal kategoriyalar toifasiga o'tishi inson faoliyatining barcha turlari – ta'lim, tadqiqot va ishlab chiqarish uchun axborot resurslariga bo'lgan ob'yektiv ehtiyojni aks

Axborot bir materiya sifatida **o'ziga xos xususiyatlarga** ega.

Birinchidan, bu uning yo'q qilib bo'lmasligi va tugamasligidir. Axborot qo'llanilganda (ishlatilganda) kamaymaydi va umuminsoniy mulkiga aylanish an'anasini paydo qiladi.

Ikkinchidan, universal o'lchovining yo'qligi. Axborot miqdorini o'lchashga bo'lgan barcha urinishlar ma'lum (konkret) bir vaziyatda ma'lum (konkret) bir xabar oluvchi uchun olib boradigan axborotni shartli o'lchovlar bilan bog'liq.

Uchinchidan, axborot resursi inson yoki moddiy resurslarga nisbatan faqat potensial (ehtimoliy) qiymatga ega, u mustaqil emas va uning o'zi mustaqil ravishda ijtimoiy tizimni dinamik ravishda rivojlantirishga qodir emas. Ko'rinadiki, axborotning qiymati uni olish usuliga va uni qo'llashning muayyan (konkret) vaziyatiga jiddiy darajada bog'liq ravishda samaradorlikka erishiladi.

Xulosa. XXI asrni axborotlashuv va axborotlashgan jamiyatni shakllantirish bilan bog'lab, ularni insoniyatning to'plangan axborot resurslarini samarali rivojlantirish jarayoni deb hisoblanganligi bejiz emas. Jiddiy iqtisodiy, ijtimoiy yoki texnik muammolarni muayyan miqdordagi axborotni qayta ishlamasdan muvaffaqiyatli hal qilish mumkin emasligini anglash axborot jamiyatining belgisidir. Axborotlashgan jamiyat – insonning ham ma'naviy, ham moddiy dunyosi bilan o'zaro aloqa qilish xususiyatiga ega bo'lgan, shartli ravishda "axborot" deb ataluvchi maxsus ma'lumot bo'lgan taraqqiyot va mavjudlikka (amal qilishga) asoslangan sivilizasiyadir. Bir tomondan, o'zining innovatsion texnologiyalar, kompyuter dasturlari vazifasini bajaruvchi rolda axborot inson hayotining moddiy muhitini tashkil etadi. Boshqa tomondan, u bir shaxsdan ikkinchisiga o'tish jarayonida doimo kelib chiqadigan, shakli va mohiyati o'zgarib turadigan shaxslararo munosabatlarning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Boshqacha qilib aytganda, axborot bir vaqtning o'zida insonning ijtimoiy-madaniy hayotini ham, moddiy borlig'ini ham belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlardagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida): ped. fan. dokt. diss. avtoref. –T.: 2006. – 49 b.

2. Abduqodirov A.A. Bo'lajak o'qituvchilarning axborot kommunikatsiya texnologiyalariga oid kompetentligi // "Pedagogning shaxsiy va kasbiy axborot maydonini loyihalashda axborot kommunikatsiya texnologiyalariga oid kompetensiyalar" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T.: TDPU, 2015. 3 b.

3. Aripov A.N. va boshqalar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. – Toshkent, 2004. – 500 b.
4. Aripov M., Begalov B., Begimqulov Sh., Mamarajabov M.. Axborot texnologiyalari. – T.: Noshir, 2009. – 368 b.
5. Batorowska H. Information culture in the perspective of changes in education. Warszawa, Poland: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2009. (in Polish).
6. Brainerd S.I. (ed.). Recent Advances in Cognitive-developmental Theory. Progress in Cognitive Development Research. N. Y., 1983. XII. 270 p.
7. Bryant S. The Story of the Internet. – Madrid: Pearson Education Ltd., 2000. – P. 10.
8. Choo C.W., Bergeron P., Detlor B., & Heaton L. (2008). Information culture and information use: An exploratory study of three organisations. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 59 (5), 792-804.
- Curry A. & Moore, C. (2003). Assessing information culture: An exploratory model. *International Journal of Information Management*, 23(2), 9
9. Sultanova. O'N. Basad on students' competency – based approach to physics solve experimental and graphical problems // *International interdisciplinary research*. In volume 9, May, 2021. -903-98 pp.
10. Sultonova O'N. The Dependence of Didactic Comes on Physics in the Preparation of Technical Engineers and its Competence Approach" Vol 12 no 1 Jan-Feb.: 2020 й, 52-57,Б www.enggjournals.com/ijet/vol12issue1.html

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РКИ

Камолова Г.Ж.

*И.о доцент кафедры “Педагогики и языков”
Ташкентский университет гуманитарных наук*

Tayanch so'zlar: rus tili chet tili (RFL) sifatida, uzluksiz kasbiy rivojlanish, RFLni o'qitish, o'qitish usullari, innovatsion ta'lim texnologiyalari, madaniyatlararo kompetensiya, xalqaro hamkorlik, RFL o'quv materiallari, ta'limni moliyalashtirish, xalqaro ta'lim tarmoqlari.

Ключевые слова: Русский как иностранный (РКИ), непрерывное профессиональное развитие, преподавание РКИ, методики обучения, инновационные образовательные технологии, межкультурная компетентность, международное сотрудничество, учебные материалы РКИ, финансирование образования, международные образовательные сети.

Key words: Russian as a foreign language (RFL), continuous professional development, teaching RFL, teaching methods, innovative educational technologies, intercultural competence, international cooperation, RFL teaching materials, education financing, international educational networks.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada rus tili chet tili (RFL) bo'yicha uzluksiz kasbiy rivojlanish muammolari tahlil qilinadi. Unda o'qituvchilar va talabalar duch keladigan asosiy muammolar, jumladan, yuqori sifatli o'quv materiallarining yetishmasligi, standartlashtirilgan o'qitish usullarining yo'qligi va dasturlarni moliyalashtirishning yetarli emasligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, RFL o'qitish usullarini talabalarning turli madaniy va lingvistik kontekstlariga professional moslashtirish ham ko'rib chiqiladi. Maqolada ushbu muammolarga aniq yechimlar, jumladan, innovatsion ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish, xalqaro ta'lim tarmoqlarini yaratish va o'qituvchilarning madaniyatlararo kompetentsiyalarini mustahkamlash taklif etiladi. Unda ushbu sohada uzluksiz kasbiy rivojlanish samaradorligini oshirish uchun RFL o'qitishda xalqaro hamkorlik va tajriba almashishning muhimligi ta'kidlangan.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена анализу проблематики системы непрерывного профессионального развития в области русского как иностранного (РКИ). Здесь исследуются основные трудности, с которыми сталкиваются преподаватели и обучающиеся, включая нехватку качественных учебных материалов, отсутствие стандартизированных методик обучения и недостаточное финансирование программ. Также рассматриваются вопросы профессиональной адаптации методик РКИ к разнообразным культурным и языковым контекстам учащихся. В статье предлагаются конкретные пути решения выявленных проблем, в том числе разработка инновационных образовательных технологий, создание международных образовательных сетей и укрепление межкультурных компетенций преподавателей. Подчеркивается важность

международного сотрудничества и обмена опытом в сфере обучения РКИ для повышения эффективности непрерывного профессионального развития в этой области.

SUMMARY:

The article is devoted to the analysis of the problems of the system of continuous professional development in the field of Russian as a foreign language (RFL). It explores the major challenges facing educators and learners, including a lack of quality teaching materials, a lack of standardized teaching methods, and insufficient funding for programs. Issues of professional adaptation of RCT techniques to the diverse cultural and linguistic contexts of students are also considered. The article proposes specific ways to solve the identified problems, including the development of innovative educational technologies, the creation of international educational networks and strengthening the intercultural competencies of teachers. The importance of international cooperation and exchange of experience in the field of RFL training is emphasized to increase the effectiveness of continuous professional development in this area.

Введение. "В современном мире, где глобализация и мобильность населения играют всё возрастающую роль, изучение русского языка как иностранного (РКИ) приобретает особую актуальность. Растущий интерес к русскому языку в мире ставит перед образовательными системами новые задачи, связанные с подготовкой высококвалифицированных специалистов, способных обучать РКИ в разнообразных культурных и языковых контекстах. Тем не менее, система непрерывного профессионального развития в этой сфере сталкивается с рядом проблем, включая ограниченные ресурсы, отсутствие унифицированных учебных стандартов и методик, а также необходимость адаптации культурно-контекстуальных особенностей учащихся.

Решение данных проблем требует комплексного подхода, который включает в себя разработку новых образовательных программ, внедрение инновационных технологий в процесс обучения и создание условий для международного образовательного сотрудничества. Эффективность такого подхода несомненно повысит качество обучения и улучшит профессиональное развитие специалистов, работающих в сфере РКИ. Настоящая статья предлагает обзор основных проблем и возможных путей их решения, которые могут способствовать повышению уровня и качества непрерывного профессионального развития в данной области."

Культурная адаптация учебных программ позволяет не только повысить интерес и мотивацию студентов, но и обеспечивает более глубокое понимание материала. Также важным аспектом является использование цифровых технологий, которые могут существенно расширить возможности для интерактивного и дистанционного обучения, делая его более доступным для широкого круга учащихся по всему миру.

Профессиональное развитие преподавателей РКИ также занимает центральное место в улучшении качества образовательных программ. Подготовка квалифицированных инструкторов, способных эффективно преподавать в мульти культурной среде, требует не только знаний и умений в области языка, но и глубокого понимания культурных особенностей студентов. Международные образовательные сотрудничества и обмены могут способствовать обогащению опыта преподавателей и предоставлению им новых перспектив и методик преподавания.

Заключительным аспектом является необходимость непрерывной оценки и обновления учебных программ и методик, чтобы они отвечали текущим требованиям и тенденциям в области образования. Это требует создания устойчивых механизмов обратной связи между преподавателями, учащимися и образовательными органами, а также регулярного внедрения инноваций на основе анализа этой информации.

Таким образом, систематический подход к решению проблем непрерывного профессионального развития в области РКИ не только улучшит качество обучения, но и сделает процесс более адаптивным и отзывчивым к потребностям современного образовательного и культурного ландшафта."

Основная часть статьи, посвящённой проблемам и путям решения системы непрерывного профессионального развития РКИ, включает следующие аспекты:

1. Концептуализация профессионального развития: Профессиональное развитие рассматривается не только как последовательность действий, но и как комплексный процесс, включающий интеграцию и реализацию профессионально значимых личностных качеств и навыков. Этот процесс активно трансформирует внутренний мир педагога, способствуя его личностному развитию, педагогической деятельности и педагогическому общению. Например .

Концептуальный подход / Модель	Объект развития	Целевые ориентации / Результат	Дескрипторы (Основные составляющие)
Адаптационная модель	Знания, умения, навыки (ЗУН), профессионально важные качества (ПВК)	Профессиональная квалификация, соответствие требованиям должности	Приобретение, усовершенствование, корректировка ЗУН и ПВК. «Подгонка» специалиста под существующие стандарты.

Концептуальный подход / Модель	Объект развития	Целевые ориентации / Результат	Дескрипторы (Основные составляющие)
Развивающая модель (Профессиональное становление)	Личность, индивидуальность, профессиональная позиция	Профессиональная зрелость, самореализация, развитие потенциала	Профессиональное самоопределение, личностный рост, развитие профессиональной компетентности, преодоление кризисов.
Компетентностная модель	Профессиональные и ключевые компетенции	Формирование набора компетенций, необходимых для успешной деятельности	Знания, умения, опыт, мотивация и ценностные установки, позволяющие эффективно решать профессиональные задачи.
Контекстуальная модель (70-20-10)	Опыт, отношения, знания	Устойчивый рост профессионализма через разнообразие форм обучения	70% – Обучение на опыте (рабочие задачи, эксперименты); 20% – Обучение через отношения (наставничество, обратная связь); 10% – Формальное обучение (курсы, тренинги).
Модель непрерывного образования (Lifelong Learning)	Способность к постоянному обучению и саморазвитию	Актуальность знаний и навыков, профессиональная мобильность	Регулярное обновление квалификации, самообразование, прохождение курсов повышения квалификации/ переподготовки в течение всей карьеры.
Рефлексивная модель (Сообщества практиков, Lesson Study)	Профессиональная практика, способность к анализу деятельности	Улучшение практики, осмысление опыта, коллективное решение профессиональных проблем	Циклы «Действие-Рефлексия», совместный анализ случаев, обмен опытом в профессиональных сообществах.
Модель, основанная на потенциале (Leadership Development Roadmap)	Лидерские качества, управленческие компетенции	Готовность к выполнению более сложных и ответственных задач, карьерный рост	Повышение стратегического мышления, развитие навыков управления командой, принятия решений, коучинг.

2. Компоненты развития: Структура профессионального развития включает в себя ценностно-мотивационный, субъектный и рефлексивный компоненты, каждый из которых играет важную роль в содействии про-

фессиональному росту и адаптации педагогов к динамичным образовательным потребностям. Например.

Компонент развития	Определение / Сущность	Примеры деятельности / Результаты
Когнитивный (Знания)	Совокупность теоретических знаний, фактов, правил, законов, концепций, необходимых для профессиональной деятельности.	Изучение нового стандарта ISO; прохождение онлайн-курса по машинному обучению; чтение отраслевой аналитики; знание юридических норм.
Операционно-технологический (Навыки и умения)	Способность применять знания на практике, выполнять профессиональные действия, владение методами и инструментами.	Освоение нового языка программирования; улучшение навыков публичных выступлений; получение сертификата по управлению проектами (PMP); эффективное ведение переговоров.
Ценностно-смысловой (Мотивация и Направленность)	Личное отношение к профессии, ценностные ориентации, профессиональная этика, мотивы деятельности, готовность к саморазвитию.	Четкое понимание миссии компании; стремление к наставничеству молодых специалистов; добровольное участие в социальных проектах; внутренняя мотивация к повышению качества работы.
Личностный (Профессионально важные качества)	Развитие личных качеств, влияющих на эффективность работы: ответственность, стрессоустойчивость, креативность, рефлексия, лидерство.	Развитие навыков эмоционального интеллекта; работа с коучем для повышения стрессоустойчивости; освоение техник тайм-менеджмента; регулярный самоанализ (рефлексия) своей работы.
Коммуникативный / Социальный	Умение строить эффективное общение, взаимодействие в команде, формировать профессиональные связи (нетворкинг).	Активное участие в профессиональном сообществе (Community of Practice); налаживание межфункционального взаимодействия; эффективное разрешение конфликтов в команде; поиск ментора.

Компонент развития	Определение / Сущность	Примеры деятельности / Результаты
Деятельностный / Опыт	Непосредственный практический опыт, накопленный в процессе выполнения профессиональных задач.	Успешное завершение крупного и сложного проекта; работа в новой для себя роли (например, временное исполнение обязанностей руководителя); стажировка в смежном отделе; анализ и исправление собственных ошибок.

3. Интеграция непрерывного образования: Статья подчеркивает необходимость бесшовной интеграции непрерывного образования в существующие образовательные структуры, от школ до высших учебных заведений. Особое внимание уделяется образованию, которое охватывает формальные, неформальные и информальные настройки обучения, обеспечивая обучение на протяжении всей жизни и самостоятельное развитие. Например.

Форма интеграции	Суть / Описание	Пример
Информальное обучение	Неструктурированное, нецеленаправленное обучение через повседневный опыт, хобби и интересы.	Менеджер, который слушает подкасты о психологии и философии в дороге, а затем применяет полученные знания для улучшения навыков общения с командой.
Наставничество и коучинг	Установление отношений с более опытными коллегами или профессиональными коучами для целенаправленного развития.	Молодой специалист, которому назначен ментор из топ-менеджмента для регулярных встреч и обсуждения карьерных целей и сложных рабочих ситуаций.
Профессиональные сообщества	Активное участие в группах по интересам (Community of Practice) для обмена знаниями, решения проблем и получения обратной связи.	Разработчик, который регулярно участвует в митапах и хакатонах , обмениваясь кодом и идеями с коллегами из других компаний.

4. Проблемы и решения: Обсуждение охватывает проблемы, с которыми сталкиваются педагоги при адаптации к новым образовательным парадигмам, и решения, которые могут облегчить этот переход. Решения часто

включают организационные и педагогические корректировки для лучшей интеграции непрерывного профессионального развития в рутины педагогов.

Вывод: "Исходя из анализа существующих проблем и обозначенных путей их решения, становится очевидным, что эффективное непрерывное профессиональное развитие в области русского как иностранного (РКИ) требует комплексного подхода. Ключевые элементы этого подхода включают интеграцию современных технологий в учебный процесс, разработку культурно адаптированных учебных материалов, а также акцент на международное сотрудничество и профессиональное обучение преподавателей. Улучшение качества обучения РКИ возможно через систематическое внедрение инноваций и постоянную адаптацию к изменениям в образовательной среде и требованиях рынка труда.

Реализация предложенных мер способствует не только повышению компетенций преподавателей и улучшению учебных результатов студентов, но и в целом способствует культурному обмену и взаимопониманию между народами. Важно, чтобы образовательные учреждения, правительственные органы и международные партнеры работали в согласии для достижения этих целей, обеспечивая необходимые ресурсы и поддержку для устойчивого развития программ РКИ. Таким образом, система непрерывного профессионального развития может эффективно реагировать на вызовы современности, обогащая образовательный процесс и способствуя культурному диалогу на международном уровне."

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Иванов А.А. "Методика преподавания русского языка как иностранного", Москва: Высшая школа, 1980. - Классическое руководство по методике РКИ, которое содержит обзор различных подходов к обучению и предложения по их практическому применению.
2. Петрова Л.Б. "Развитие языковых навыков у студентов-иностранцев", Ленинград: Образование, 1975. - Исследует техники и стратегии для развития языковых навыков, особенно в контексте говорения и письма.
3. Задорина О. С. Педагогическая режиссура (с тренингом публичного выступления): учебное пособие / О. С. Задорина; рец.: И. Н. Емельянова, М. В. Жабровец; отв. ред. А. В. Трофимова; Тюм. гос. ун-т, Ин-т психологии и педагогики. — Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 2013. — 2-Лицензионный договор №258/2016-03-04. — Доступ по паролю из сети Интернет (чтение) https://library.utmn.ru/dl/PPS/LevkinVE_Trening_senzitivnosti_2016.pdf
4. Лёвкин В. Е. Тренинг сверхсензитивности: учебное пособие / В. Е. Лёвкин. — Электрон. текстовые дан. — Москва ; Берлин: DirectMEDIA, 2018 — 134 с.: рис. — Загл. с титул. экрана. — Электронная версия печатной публикации. — Доступ по паролю из сети Интернет (чтение). —<URL:https://library.utmn.ru/dl/PPS/LevkinVE_Treningsverkhsenzitivnosti_2018.pdf>
5. Сластенин В. А., Исаев И. Ф. Педагогика: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. — М.: Академия, 2002.
6. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. — М.: Академия, 2009.

АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ВИРТУАЛЬНОЙ СЕТЬЮ И КОММУНИКАТИВНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ ЛИЧНОСТИ

Raimdjanov M.T.

*Заведующий кафедрой педагогики и языков
Ташкентского университета гуманитарных наук,
доктор философии (PhD) по психологическим наукам.*

Tayanch so'zlar: internet, virtual dunyo, ijtimoiy tarmoq, kommunikativ xulq-atvor, ta'lim jarayoni.

Ключевые слова: интернет, виртуальный мир, социальная сеть, коммуникативное поведение, образовательный процесс.

Key words: Internet, virtual world, social network, communicative behaviour, educational process.

РЕЗЮМЕ:

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining bir qismiga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlarsiz muloqot, ish va hatto bayram tadbirlari ham o'z ma'nosini yo'qotadi. Biz internet yoshlar ongiga tez kirib borayotganini, ularga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatayotganini ko'rmoqdamiz. Bunday vaziyatlarda shaxsning kommunikativ xulq-atvorini rivojlantirish juda muhimdir. Ushbu ilmiy maqolada odamlarning internetdan foydalanishning turli shakllariga munosabatini tavsiflovchi so'rovnomalar natijalari keltirilgan. Tadqiqot bir guruh respondentlar o'rtasida o'tkazildi va to'plangan ma'lumotlar miqdoriy va sifat jihatidan tahlil qilindi hamda jadvallar va diagrammalarda taqdim etildi. Bundan tashqari, talabalarning internet haqidagi tasavvurlari va g'oyalari, virtual dunyoda o'tkazgan vaqtlari haqidagi fikrlari, internetning ta'lim jarayoniga ta'siri, uning tabiati va maqsadlari bilan bog'liq turli natijalarni tahlil qilish uchun statistik xulosalar qo'llanildi.

РЕЗЮМЕ:

Сегодня социальная сеть стала частью человеческой жизни. Теперь общение людей, их работа и даже праздничные мероприятия теряют свое значение без социальных сетей. Мы видим, что Интернет быстро проникает в сознание молодежи и оказывает на них положительное и отрицательное влияние. В таких ситуациях, прежде всего, важным фактором является формирование коммуникативного поведения личности. В научной статье приводятся результаты опроса, характеризующие отношение человека к различным формам использования Интернета в сети Интернет. Можно узнать об их отношениях. Исследование проводилось в группе респондентов, собранная информация анализировалась количественно и качественно, а также отражалась в таблицах и диаграммах. Кроме того, анализ различных результатов, связанных с проявлением у студентов представлений и представлений об Интернете, их мнением о времени, затрачиваемом на виртуальный мир, влиянием Интернета на образовательный процесс, его сущностью и целями применения, объясняется статистическими выводами.

SUMMARY:

Today, social networking has become a part of human life. Now people's communication, their work and even festive events lose their significance without social media. We see that the Internet is rapidly penetrating into the minds of young people and influencing them positively and negatively. In such situations, first of all, the formation of communicative behaviour of an individual is an important factor. The scientific article presents the results of a survey characterising the attitude of a person to various forms of Internet use on the Internet. It is possible to learn about their attitudes. The research was conducted in a group of respondents, the collected information was analysed quantitatively and qualitatively, as well as reflected in tables and diagrams. In addition, the analysis of various results related to the manifestation of students' perceptions and ideas about the Internet, their opinion about the time spent on the virtual world, the impact of the Internet on the educational process, its essence and purposes of application are explained by statistical findings.

Введение. Основной проблемой, выдвинутой в нашей работе, является выявление социально-психологических особенностей коммуникативного поведения человека в сети Интернет. Исходя из этой цели, студенты изучают степень проявления коммуникативных форм поведения в Интернете.

Основная часть. Проведен социально-психологический опрос, специально разработанный для диагностической работы, направленной на формирование коммуникативного поведения в Интернете. В этом опросе описывается отношение к различным формам использования Интернета: время, затрачиваемое на виртуальный мир, влияние Интернета на образовательный процесс, его сущность и цели применения. Опрос проводился

рис. 1 Выраженность времени, затрачиваемого на пользование интернетом у респондентов ($N = 600$)

в группе респондентов, собранная информация анализировалась количественно и качественно, а также отражалась в таблицах и диаграммах.

Показатели, приведенные на рисунке 1, взяты из ответов на вопрос «Сколько времени вы тратите на Интернет в день?», чтобы определить, сколько времени студенты используют виртуальный мир. Согласно этим результатам, 7,8% испытуемых отметили, что в течение дня они тратят до получаса, 4,6% - до одного часа, 18,7% - от одного до двух часов. Из этих показателей видно, что респонденты проводят в виртуальном мире по - разному в течение суток, в основном в социальных сетях в течение нескольких часов.

Также было установлено, что 29,2% студентов посещают интеры от 2 до 4 часов, 16,4% - от 4 до 6 часов, 13,7% - более 6 часов, 9% не могут дать точного ответа. Результаты показывают, что респонденты тратят больше времени на виртуальный мир, чем на 2-4 часов в день. В течение этого периода они могут посещать различные сайты в Интернете, общаться с друзьями в социальных сетях, обмениваться информацией, искать нужную информацию в поисковых системах и т.д.

Из вышеперечисленных показателей следует, что длительность пользования интернетом у респондентов отличается друг от друга, и они пользуются виртуальным миром в разное время. В частности, среди них лидируют случаи посещения глобальной сети от 2 до 4 часов.

рис. 2 Отношения, выраженные по влиянию Интернета на образовательный процесс (N = 600)

В ходе исследования мы попытались выяснить отношение респондентов к тому, что регулярное использование Интернета влияет на процесс обучения. Поэтому им задали вопрос: «Как вы думаете, мешает ли вам вообще Интернет?» Ответы испытуемых на этот вопрос были проанализированы в количественном и качественном отношении и отражены на рисунке 2.

По результатам, показанным на рисунке 2, 7,7% испытуемых выбрали вариант ответа «Да, да». Из этих «показателей» видно, что некоторые ученики считают, что отдаваться виртуальному миру, тратя основное время на социальные сети, мешает им учиться.

В то же время выяснилось, что наибольшее число респондентов, или 40,4%, поддерживают идею «Больше да» и считают глобальные сети в значительной степени сдерживающим фактором. По результатам тестирования следует отметить, что многочисленные посещения виртуального мира, пустая трата времени на различных сайтах оказывают определенное негативное влияние на процесс работы над собой, развитие навыков студентов.

Выяснилось, что 24,1% опрошенных выбрали вариант ответа «Нет больше» по поводу того, что Интернет мешает образовательным процессам. Следует отметить, что обучение студентов, независимые образовательные задания, выдаваемые в высших образовательных учреждениях, и использование интернета при свободном выполнении задач практически не оказывают негативного влияния.

В то же время 27,8% студентов ответили: «Нет, это не мешает». Как видно из результатов, большинство испытуемых подтвердили, что широкое использование глобальных сетей, посещение различных сайтов, постоянное отслеживание веб-страниц, тратя свое время на нужные и интересные занятия в Интернете, не могут препятствовать обучению, развитию знаний и навыков.

Из вышеперечисленного следует, что респонденты по-разному реагируют на то, что регулярное использование Интернета негативно влияет на образовательный процесс. Однако большинство испытуемых считают, что глобальные сети в значительной степени препятствуют обучению людей.

В ходе исследования мы попытались узнать, как респонденты относятся к Интернету. Они спросили: «Что для вас значит Интернет?» Ответы испытуемых на данный вопрос были проанализированы в количественном и качественном отношении и отражены в таблице 3.

Таблица-3

**Проявление у респондентов понимания и восприятия Интернета
(N=600)**

№	Варианты ответов	Показатели выбора
1	Интернет остается для меня основным источником новых знаний и позволяет постоянно находиться в потоке интересующих меня вопросов.	81,6%
2	Во время работы в Интернете появится новое поле общения	24,1%
3	Развлечения в Интернете помогают расслабиться и отвлечься от повседневной работы	41,4%
4	Интернет для меня лишь удобный способ обмена информацией	52,9%
5	Интернет позволяет реализовать интеллектуальные, коммуникативные и позитивные способности	30,7%
6	Работа в Интернете способствует успеху в бизнесе	35,3%
7	Когда ты работаешь в Интернете, ты чувствуешь себя вовлеченным в самое передовое технологическое и информационное сообщество	17,4%
8	Возникновение ненужных контактов при работе в Интернете неизбежно	14,7%
9	Работа в Интернете отнимает много времени и отвлекает от работы	46,3%
10	Некоторые интернет - партнеры стали моими друзьями	13,4%
11	Работа в Интернете помогает быть совершенным	18,2%
12	Для меня важно высказывать свое мнение в Интернете и принимать решения.	15,8%
13	Меня привлекает возможность работать анонимно в Интернете.	9,9%
14	Для меня важно, чтобы более компетентные пользователи Интернета могли помочь новым пользователям, вывести деловое сотрудничество на новый уровень.	14,9%
15	Работа в Интернете приводит к тому, что общение « теряет свою привлекательность »	19,5%
16	Интернет позволяет восполнить недостатки в доверительном и доброжелательном общении в современном обществе	15,5%
17	Меня интересует только общение в сети	7,5%

Примечание: Более 100% результатов опроса связаны с выбором тестируемыми вариантов ответов

По результатам, приведенным в таблице 3, 81,6% испытуемых знают, что Интернет является основным источником новых знаний, позволяет постоянно находиться в потоке интересующих людей вопросов, 24,1% - это появление нового круга общения во время работы, 41,4% - это возможность развлечения в Интернете это помогает отвлечься от дел. По их мнению, использование виртуального мира дает возможность получать ранее неизвестную информацию, знакомиться с интересной информацией, расширять навыки общения, избегать жизненных проблем

Также 52,9% респондентов отмечают, что Интернет для них является удобным способом обмена информацией, 30,7% - способствует реализации интеллектуальных, коммуникативных и позитивных способностей, 35,3% - что работа в Интернете способствует успеху в деловой сфере. Это видно из того, что широкое использование Интернета в обучении влияет на поиск информации, развитие умственного потенциала, формирование навыков общения, реализацию скрытых способностей.

17,4% опрошенных отметили, что, работая в Интернете, они помогают им почувствовать себя наиболее технологичными и информационно развитыми сообществами, 14,7% заявили о неизбежности ненужных контактов, а 46,3% заявили, что работа в Интернете занимает много времени и отвлекает от работы. Из приведенных результатов видно, что в виртуальном мире некоторые студенты чувствуют себя частью современного общества, однако большинство испытуемых считают, что в результате работы в Интернете могут быть потрачены впустую, а основная и запланированная работа может остаться незамеченной.

В то же время 13,4% респондентов считают, что некоторые партнеры становятся их друзьями в Интернете, 18,2% - что виртуальный мир помогает человеку стать совершенным, 15,8% - что для него важно участвовать в общении и принимать решения, 9,9% - что привлекает анонимность в качестве приоритетных сторон отрасли. Эти «показатели» означают, что такие факторы, как умиротворение людей, знакомых на различных сайтах, развитие субъекта путем освоения информации на веб - страницах, выражение мнений в онлайн - дискуссиях, возможность скрывать свою личность, вызывают у студентов позитивное восприятие мира в Интернете

Для 14,9% испытуемых важно, чтобы более компетентные пользователи Интернета могли помочь новым пользователям, вывести деловое сотрудничество на новый уровень. 19,5% респондентов считают, что работа в Интернете может привести к потере привлекательности простого общения, а 15,5% считают, что виртуальный мир позволит восполнить недо-

статки в общении в духе компетентности и доброжелательности в современном обществе. 7,5% респондентов отметили, что их интересует только общение в сети. Из этих результатов видно, что, по мнению некоторых студентов, Интернет не только позволяет людям поддерживать друг друга в различных сетях, но и может препятствовать развитию живого общения.

Из вышеперечисленных выводов видно, что у респондентов разные представления об Интернете и их взаимоотношениях.

В ходе исследования были изучены основные мотивы и цели респондентов в процессе использования Интернета. С этой точки зрения им был задан вопрос: «Для каких целей вы пользуетесь Интернетом, каков основной мотив?» Ответы испытуемых на данный вопрос были проанализированы в количественном и качественном отношении и отражены в таблице № 4.

Таблица-4

**Анализ отношений респондентов по целям и мотивам
использования сети Интернет (N=600)**

№	Типы целей	Показатели выбора
1	В целях получения информации (шоу-бизнес, спорт, мировые и отечественные новости)	73,5%
2	Для общения (или знакомства) с друзьями	46,5%
3	Доступ к развлекательным сайтам	21,1%
4	Для изучения предметных тем	66,0%
5	Для скачивания музыки, кино и сериалов	62,6%
6	Для покупки одежды в Интернете	49,7%
7	Для получения и отправки необходимой информации по электронной почте	23,8%
8	Для чтения электронных книг (художественные или предметные)	60,9%
9	Чтобы быть в курсе последних новостей	49,5%
10	Поиск работы	14,4%
11	Чтобы показать включенность современность, как и многие другие	7,5%
12	Для участия в группах через сайты (для общения через группы)	6,4%
13	Для доступа к порнографическим сайтам	1,1%
14	Играть в Интернет	5,9%
15	В иных целях	5,4%

Примечание: Более 100% результатов опроса связаны с выбором тестируемыми вариантов ответов

По результатам, приведенным в таблице 4, 73,5% испытуемых заявили, что используют Интернет для получения информации (шоу-бизнес, спорт, мировые и отечественные новости), 46,5% - для общения (или знакомства) с друзьями, 21,1% - для доступа к развлекательным сайтам, 66,0% - для изучения предметных тем. Из этих результатов видно, что студенты обращаются в глобальные сети, чтобы следить за новостями в различных сферах, получать необходимую им информацию, знакомиться в чатах, общаться с близкими, проводить время, изучать научную информацию, необходимую для образовательной деятельности.

В то же время 62,6% студентов заявили, что посещают виртуальный мир для скачивания музыки, фильмов и сериалов, 49,7% - для покупки одежды в интернете, 23,8% - для получения и отправки необходимой информации по электронной почте, 60,9% - для чтения электронных книг (художественных или научных). По результатам опроса видно, что некоторые респонденты посещают сайты, которые помогают проводить свободное время в Интернете, заказывают одежду в интернет - магазинах, получают и отправляют электронные письма, читают электронные книги.

49,5% опрошенных заявили, что проводят время в Интернете, чтобы быть в курсе последних новостей, 14,4% - чтобы найти работу, 7,5% - чтобы показать «современность», а 6,4% - чтобы общаться в группах через сайты. Из этого следует, что знакомство с последними новостями, происходящими за границей и в местной среде, поиск вакансий, чувство сопричастности к времени, активное участие в различных группах в социальных сетях - все это свидетельствует о том, что студенты воспринимают Интернет как положительный фактор.

1,1% респондентов отметили, что пользуются интернетом для доступа к порнографическим сайтам, 5,9% - для игры в виртуальные игры и 5,4% - для других целей. Из приведенных результатов видно, что среди студентов мало людей, которые смотрят видео, демонстрирующие откровенные отношения, противоречащие социальным аспектам. Кроме того, некоторые тестируемые заявляют, что тратят основное время на онлайн - игры, а остальные респонденты заявляют, что посещают виртуальный мир для достижения целей, не указанных в опросе.

Вывод. Из результатов видно, что студенты по - разному относились к целям пользования Интернетом, в частности, к получению информации (шоу-бизнес, спорт, мировые и отечественные новости), освоению пред-

метных тем, скачиванию музыки, фильмов и сериалов, чтению электронных книг (художественных или по предметам) Они утверждают, что «больше».

Из результатов опроса можно сделать вывод, что респонденты отличаются друг от друга мнением о времени, затрачиваемом на виртуальный мир, влиянием интернета на образовательный процесс, его сущностью и целями применения, что может быть обусловлено территорией их проживания, условиями обучения, мировоззрением, социально-психологическими особенностями.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Yulchiyeva S., & Raimdjanov, M. (2024). THE PROCESS OF REHABILITATION OF PERSONS RELEASED FROM PENAL INSTITUTIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS. *Web of Technology: Multidimensional Research Journal*, 2(9), 67-72.
2. Raimdjanov M. (2024). PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF A PERSON IN THE INTERNET NETWORK.
3. Yulchiyeva S., & Raimdjanov, M. (2024). SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN THE STUDENT COMMUNITY. *European Science Methodical Journal*, 2(9), 34-40.
4. Tohirova, H., & Raimdjanov, M. (2024). THE PROBLEM OF INFORMATION STRESS AND STRESS RESISTANCE AMONG TODAY'S STUDENTS. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(9), 42-45.
5. Tohirova H., & Raimdjanov, M. (2024). THE CHARACTERISTICS OF OPTIMISTIC POSITION AND STRESS RESISTANCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION STUDENTS. *Web of Humanities: Journal of Social Science and Humanitarian Research*, 2(9), 31-35.
6. Talibjanugli R. M. (2024). Communicative Behavior Of The Person As An Object Of Self-Research Of Psychologists. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 2(2), 439-450.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

GÜRESTE OQIW-SHINIĞIW JIYININ SHÓLKEMLESTIRIWDE SHINIĞIW JÚKLEMELERIN REJELESTIRIW PROCESINIŇ ÓZINE TÁN ÚZLIKSIZLIGI

Utepbergenov A.Q.

*Ájiniyaz atındağı NMPI Dene tárbiya hám sport kafedrası
professori.*

Bekmurzaev A.K.

*Ájiniyaz atındağı NMPI Dene tárbiya hám sport kafedrası
docenti.*

Таянч сўзлар: кураш, жисмоний тайёргарлик, машқ, юклама, функционал имкониятлар, -сифат.

Ключевые слова: борьба, физическая подготовка, упражнение, нагрузка, функциональные возможности, качество.

Key words: wrestling, physical training, exercise, load, functional capabilities, quality.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада курашда ўқув машқ йиғинини ташкил этишда машқ юкламаларини режа-лаштириш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари ўрганилиб чиққан.

РЕЗЮМЕ:

В статье изучены особенности процесса планирования тренировочных нагрузок при организации учебно-тренировочного сбора по борьбе.

SUMMARY:

This article examines the specifics of the training load planning process when organizing a wrestling training camp.

Gúresshiler trenirovkasına baylanisli ulıwma hám arnawlı tayarlıq birligi principi ulıwma hám arnawlı tayarlıqtıń óz ara baylanislılıgın názerde tutadı. Bunda kóp jıllıq sport trenirovkasınıń birinshi basqışlarında ulıwma tayarlıq jetekshi orındı iyeleydi. Ulıwma tayarlıq organizm funkcional imkaniyatlarınıń belgili bir tiykarın hám de háreket kónlikpeleri hám uqıpları rezervin jaratadı. Máselen, shınığıwdıń baslanğısh basqışlarında akrobatika shınığıwların jaqsı ózlestirgen gúresshiler keleshekte gúrestıń quramalı texnik-taktikalıq háreketlerin tabisli ózlestiredi.

Jetkilikli дәrejede hár tárepleme fizikalıq tayarlıqqa erisiw kóp tárepleme shınıǵıw quralları hám usıllarınıń aqılǵa uǵras tańlanıwı, kóp jıllıq shınıǵıwlar procesinde ulıwma hám arnawlı tayarlıqtıń optimal qatnaslarına baylanıslı.

Sporchınıń jası, tayarlıq dárejesi, sonday-aq, ayırım ózgesheliklerine qarap, bul qatnasıq túrlishe bolıwı múmkin.

Sporchınıń uluwma hám arnawlı tayarlıq qatnasıqları ólshemin anıqlawda, tek ǵana onıń tayarlıq dárejesin yemes, bálki ózgesheliklerin: bellesiwdi alıp barıw usılı, háreket kónlikpelerin ózlestiriwi, shınıǵıw júkemelerine shıdam bere alıwı hám basqalardı yesapqa alıw kerek.

Solay etip, arnawlı tayarlıq ulıwma tayarlıqtıń bekkem tiykarına súyenedi hám shınıǵıwdıń unamlı kóshiriw effektin júzege keltiredi.

Sport shınıǵıwınıń bul principi shınıǵıw procesin pútkil jıl dawamında shólkemlestiriwge qaratılǵan bolıp, onda shınıǵıwdıń úzliksiz rawajlanıwın támiyinleytuǵın optimal júkemeler hám dem alıw rejelestiriledi. Pútkil jıllıq shınıǵıwdı dúziw ushın tómendegi shınıǵıw jaǵdayın rawajlandırıw nızamlıqlarına ámel etiw zárúr:

a) eger gúrestin fizikalıq, texnikalıq-taktikalıq hám ruwxıy tayarlıǵında belgili dárejege yerisiwden ibarat bolǵan uluwma shınıǵıw dárejesi artıp barsa, joqarı nátiyjelerge yerisiw múmkin boladı;

b) jańa shuǵıllanıp atırǵan sporchılarda shınıǵıwdıń ayırım tárepleri dárejesiniń artıwı jáne de joqarı nátiyjelerge alıp keledi, biraq nátiyjelerdiń keleshekтеgi ósiwi ushın shınıǵıwdıń ayırım táreplerin jarıs iskerligi talapların esapqa alǵan halda birden-bir komplekske birlestiriw zárúr.

Gúresshilerdi tayarlawda shınıǵıw procesiniń úzliksizligi úsh tiykarǵı qaǵıydanı esapqa alǵan halda ámelge asırıladı: oqıw-shınıǵıw procesi kóp jıllıq hám pútkil jıl dawamında ámelge asırıw qásietine ie bolıwı kerek, hár bir kelesi shınıǵıw tásiiri shınıǵıw procesinde aldınǵı shınıǵıw izine ústpe-úst túsiwi kerek. Bunda aldınǵı shınıǵıw tásirinde júzege kelgen gúresshi organizmindegi unamlı ózgerisler bekkemlenedi hám de jetilistiredi; shınıǵıwlar hám shınıǵıwlar arasındaǵı dem alıw tikleniw hám de shınıǵıwdı ósiriw ushın jeterli bolıwı kerek.

Shınıǵıw procesiniń úzliksizligin shólkemlestiriwde barlıq tiykarǵı jarıslardıń jıl dawamında teńdey bólistiriliwi úlken áhmiyetke iye. Sport gúresinde, ádetте, eki-úsh tiykarǵı jarıslar ajratıladı, qalǵan barlıq jarıslar olarǵa boysindiriledi hám jumis sonday bólistiriledi, bunda shınıǵıw tiykarları maqsetli hám turaqlı túrde jaqsılanıwı hám de jarıs iskerliginiń isenimliliǵı artadı.

Gúreste trenirovka júkemelerin asırmastan joqarı sport nátiyjelerine erisip bolmaydı. Sport nátiyjeleri shınıǵıw júkemeleri ólshemlerine tikkeley baylanıslı boladı.

Organizmnin funksional imkaniyatlari shegarasina yaqin bolgan shiniqiw juklemeleri belgili bir sharayatlarda onda osip bariwshi ahmiyetli ozgerislerdi juzege keltiriwi ham natijede, onin imkaniyatlarinin artiwina alip keliwi mumkin. Bir qaliptegi juklemeler aste-aqirin ozinin shiniqiw natijesin joqaltip baradi, keyin ala bolsa fizikalq ham ruwxiy jumis qabiletinin rawajlaniwina jardem bermey qaladi. Sport guresi basqa sport turlerinen sonin menen ajraladi, onda texnikalq-taktikalq hareketler san juda kop. Bul hareket koordinaciyasina ulken talaplar qoyadi, sonin ushin uyreniletugin hareketler, asirese, bellesiwdi alip bariwdin kombinaciyalq usulinda orinlanatugin hareketler sanin aste-aqirin arttirip bariw gerek.

Bugan hazirgi waqitta keminde eki jagday sebep bolmaqta: birinshiden, juklemeler kolemi ham intensivliginin keskin osiwi, olar zamanagoy sportta biologiyalq norma shegarasina yaqinlaspaqta; ekinshiden, shiniqiwdin san parametrleri ham jahannin jetekshi sporchilari sheberlik darejesinin telesiwi sebep bolmaqta. Olardn ekewi de trenirovka duzilisin optimallasirw joli arqali sport jetilisiwi procesin jane de natijelirek basqariwga umtilwga majburlaydi.

Kopshilik guresshilerdi tayarlawda jukleme kolemi sipatinda tomendegi korsetkishler, yaqniy shiniqiw waziypalari, shiniqiw waqtinda shiniqiwdin uliwma yamasa sap kolemi, sonday-aq, jedelligi qollaniladi.

Shiniqiw proseslerinde juklemeler kolemi turli formalar boyinsha shartli birliklerde yesaplanadi. Biraq jukleme kolemin normalastirw ushin guresshilerinin sharshaw darejesin esapqa aliw zarur.

Shiniqiw processlerine beyimlesiw natijeliligin tastiyqlawshi ham guresshilerge shiniqiw tasirlerinin optimal kolemleri shegarasin aniqlaw ushin sharshaw darejesin turaql tekserip bariw gerek. Sharshawdi tekseriw ushin har qiyli darejedegi juklemelerdin guresshiler organizmine tasirin san jagnan tariyplep beriw gerek boladi. Bir qatar alımlar juklemelerdi intensivlik zonalarina qarap tomendegi koriniste ajiratađ:

1. Pas tezliktegi juklemeler sporchilardn aerob qabiletlerin rawajlandiriwdi nazerde tutadı.

2. Ulken tezliktegi juklemeler sporchilar organizmi energiya tamiyinatının ham aerob (soğan kobirek itibar beriledi), ham anaerob mexanizmlerin rawajlandirwga qaratilgan.

3. Submaksimal tezliktegi juklemeler ham aerob, ham anaerob imkaniyatlardi asirwga bagdarlangan, fizikalq jumis intensivligine qaray olardi jaris aldi ham jaris dawiri juklemelerine boliw mumkin.

4. Maksimal tezliktegi juklemeler energiya tamiyinatın jetilistiriwge, sonday-aq, jariliwshi tezlik-kush sipatların rawajlandirwga qaratilgan.

Gúreste tez hám kúndelikli normalaw ushın júklemelerdi kólemi boyınsha normalaw wazıypaların sheshiw maqsetinde tájiriybe ótkerildi, bunda hár qıylı sport dárejesine ie gúresshiler, yaǵnıy xalıqaralıq kategoriyadaǵı sport sheberleri, sport sheberleri, sport sheberligine talaban hám birinshi sport dárejesine ie gúresshiler qatnastı.

Usı gúresshilerge túrli kólemdegi shınıǵıw júklemeleri berildi hám de shınıǵıw kúnleriniń aqırında olardıń sharshaw belgileri gúresshilerdiń sırtqı belgileri boyınsha belgilendi hám kórsetkishler dárejesi anıqlandı.

Sharshaw belgileri dinamikasınıń analizi sonı kórsetedi, hár bir topar ushın 100 shártli birlik ólshemi aralıqlarında ámelge asırıw hám gúresshilerdiń sharshaw belgileri dinamikasın anıqlaw menen birge analizlendi. Shınıǵıw júklemeleriniń hár qıylı dárejeleri ushın shártli birliklerde shegaralardı belgilewge imkaniyat jaratıldı. Analiz nátiyjelerinde birde-bir shınıǵıw júklemeleriniń kólemi boyınsha san mánisleri boyınsha kórsetpeler joq. Tek júklemenıń úlken, orta, kishi dárejeleri haqqında ulıwma maǵlıwmatlar ǵana bar.

Usılardı esapqa alǵan halda, házirgi kúnde tayarlıq ciklleriniń hár bir túri ushın júklemeler sanı haqqında anıq kórsetpeler joq. Júklemeler sanın rejelestiriw boyınsha hár qıylı usınıslar bar, bolǵanı.

Gúreste háptelik tayarlıq ciklleri ushın júklemelerdi rejelestiriw hám onıń ushın normalardı islep shıǵıwdı, gúresshilerge háptelik cikl shınıǵıw kúnleri dawamında 2 geyde 3 shınıǵıw ótkeriwdi esapqa alıwdan basladıq.

Gúresshilerdiń sharshaw belgilerin anıqlaw, karbamid dinamikasınıń analizi, sonday-aq, sporchılar menen sáwbetlesiw dawamında "soqqı beriwshi" háptelik tayarlıq ciklleri ushın múmkin bolǵan eń joqarı dárejedegi júklemeler san jaǵınan anıqlap alındı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. PQ-4881-son qarori. – Toshkent: 2020 yil, 4-noyabr.
2. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyati. – T.: O‘zDJTI nashriyot matbaa bo‘limi, 2005.
3. Salomov R.S. Sport mashg‘ulotlarining nazariy asoslari –T. O‘zDJTI nashriyot matbaa bo‘limi. 2005.
4. Tastanov N.A. Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati. – T. Iqtisod moliya. 2015.
5. A.R.Taymurodov, S.F.Atajonov. SPMO Kurash. O‘quv qo‘llanma – T., 2017.
6. Xo‘jayev F., Achilov T. Kurash va yakka. – T.: Davr nashriyoti. 2013.
7. Yusupov K. Kurash Xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005.
8. Toshmurodov O.E. Milliy kurashning nazariy asoslari. – Samarqand 2017.

12-14 JASLI MILLIY GÚRESSHILERDÍN SHINIĞIW JÚKLEMELERINE BEYIMLESIW IMKANIYATLARIN ÚYRENIW TIYKARINDA TEZLIK-KÚSH SIPATLARIN INDIVIDUAL RAWAJLANDIRIW METODIKASIN ISLEP SHIĞIW

Matyakubov B.

*Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti
“Dene tárbiya teoriyası hám metodikası” kafedrası assistenti*

Tayanch so‘zlar: milliy kurash, moslashuv, yuklama, tezlik, kuch, jismoniy sifat, shaxsiy usullar.

Ключевые слова: национальная борьба, адаптация, нагрузка, быстрота, сила, физические качества, индивидуальные методики.

Key words: national wrestling, adaptation, load, speed, strength, physical qualities, personal techniques.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada 12-14 yoshli milliy kurashchilarning jismoniy mashqlarga individual moslashish imkoniyatlari o‘rganildi. Ayniqsa, tezkor-kuch sifatlarini samarali rivojlantirishga yo‘naltirilgan uslubiy yondashuvlar ishlab chiqildi. Mashg‘ulot yuklamalariga moslashish, biologik yosh, jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari va funksional tayyorgarlik darajasiga asoslanib individual mashg‘ulotlar loyihalashtirildi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются индивидуальные адаптационные возможности борцов национальной сборной 12–14 лет к физической подготовке. В частности, разработаны методические подходы, направленные на эффективное развитие скоростно-силовых качеств. Индивидуальные тренировочные занятия построены с учетом адаптации к тренировочным нагрузкам, биологического возраста, показателей физического развития и уровня функциональной подготовки.

SUMMARY:

In this article, the possibilities of individual adaptation of national wrestlers aged 12-14 to physical exercises were studied. In particular, methodological approaches aimed at the effective development of speed-strength qualities have been developed. Individual training sessions were designed based on adaptation to training loads, biological age, indicators of physical development, and the level of functional preparedness.

Kirisiw. Jas sporchılardıń joqarı nátiyjelerge erisiwine qaratılǵan tayarlıq processleriniń ilimiy tiykarlanǵanlıǵı, ásirese 12-14 jastaǵı milliy gúresshiler ushın, olardıń fizikalıq hám fiziologiyalıq rawajlanıw ózgesheliklerin tereń úyreniwdi

talap etedi. Usı jas aralıǵı sporchılar ushın tezlik hám kúsh sıyaqlı áhmiyetli fizikalıq sıpatlardıń qalıplesiwi hám rawajlanıwında sheshiwshi dáwir yesaplanadı. Ásirese, ósip kiyatırǵan organizmniń júklemelerge beyimlesiw imkaniyatların anıqlaw, shınıǵıwlarında artıqsha kúshleniwlerdiń aldın alıw hám olardıń sport potencialın durıs baǵdarlawda úlken áhmiyetke iye.

Bul izertlewde milliy gúresshilerdiń individual fizikalıq hám funkcional imkaniyatların esapqa alǵan halda, olardıń tezlik-kúsh sıpatların rawajlandırıw metodikasın islep shıǵıw tiykarǵı wazıypa etip belgilendi. Bul arqalı tek ǵana olardıń sport nátiyjelerin arttırıw emes, al keleshekte joqarı dárejedegi professional sporchılardı qalıplestiriwge tiykar jaratıw názerde tutılǵan.

Izertlewdiń áhmiyetliligi sonda, házirgi kúnde milliy sport túrleri, sonıń ishinde, gúres boyınsha metodikalıq jantasıwlar zamanagóy ilimiy jantasıwlar menen bayıtılmaqta. Biraq, áyne óspirim jasındaǵı sporchılardıń júklemelerge beyimlesiwı, olarda kúsh hám tezlik sıpatlarınń ózine tán rawajlanıw nızamlıqları elege shekem jeterlishe úyrenilmegen. Sol sebepli, bul tema boyınsha alıp barılǵan izertlewler dene tárbiyası hám sport tarawında teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetke iye boladı.

Izertlew metodologiyası:

1. 12-14 jaslı milliy gúresshilerdiń fizikalıq hám funkcional kórsetkishlerin analizlew.
2. Olardıń júklemelerge beyimlesiw dárejesin anıqlaw (dem alıw, júrek-tamır sisteması, bulshiq et kúshi hám reakciyalıq tezlik tiykarında).
3. Tezlik-kúsh sıpatların rawajlandırıwǵa mólsherlengen shınıǵıwlar kompleksin islep shıǵıw.
4. Ámeliy tájiriyybede sınaqtan ótkeriw hám nátiyjelerdi tallaw.
5. Jeke júkleme parametrleri hám nátiyjelerine tiykarlanıp individual trening metodikasın usınıw.

Milliy gúres jaslar arasında keń tarqalıp atırǵan sport túri bolıp, jarısqa tayarlıq procesinde tezlik hám kúsh sıyaqlı sıpatlar ayrıqsha áhmiyetke iye. Biraq, bul jasta balalardıń fizikalıq rawajlanıw pátleri ózgermeli bolǵanlıǵı sebepli, olardı birdey usıllarda tayarlaw nátiyje bermewi múmkin. Sonlıqtan, hár bir sporchınıń jasına, biologiyalıq ózgesheliklerine saykes individual júklemelerdi islep shıǵıw áhmiyetli mashqalalardan biri bolıp esaplanadı. Bul jantasıw, sporchılardıń jaraqatlanıw qáwpin azaytadı hám maksimal nátiyjelerge erisiwge imkan jaratadı.

Analiz hám nátiyjeler: 12-14 jaslı milliy gúresshilerdiń shınıǵıw júklemelerine beyimlesiw imkaniyatların úyreniw tiykarında tezlik-kúsh sıpatların individual rawajlandırıw metodikasın kóplegen izertlewshiler óz jumıslarında túrlishe bayan yetken. Sonıń ishinde:

1. Qudratov A.B. (2023). "Jas sporchılarda fizikalıq sıpatlardı rawajlandırıwda individual qatnastıń nátiyjeliligi." - Usı maqalada 12-14 jastaǵı balalar organizmindegi biologiyalıq rawajlanıw hám individual ayırmashılıqlar

shınıǵıwlarǵa beyimlesiw procesine qanday tásir kórsetetuǵını tallanǵan. Avtor individuallastırılǵan júklemeler tiykarında shınıǵıwlar dúziw nátiyjesin kórsetedi.

2. Yusupov Sh.T., Alimov D.X. (2022). "Milliy gúresshilerde tezlik hám kúsh sıpatların úylesimli rawajlandırıw usılları." Avtorlar milliy gúrestin texnikalıq ózgeshelikleri hám tezlik-kúsh talapların esapqa alǵan halda, jaslar ushın kompleksli shınıǵıwlar sistemasın usınıs etken.

3. Karimova N., Rasulov M. (2021). "Jas sporchılardıń gúreste fizikalıq tayarlıq júklemelerine beyimlesiw reakciyaları." - Tashkent sport medicinası institutında ótkerilgen izertlew, jas gúresshilerde júklemelerge fiziologiyalıq beyimlesiw hám qayta tikleniw ózgesheliklerin jarıladı. HR hám VO2 max arqalı bahalaw usılları berilgen.

4. Muxammadiyev U.K. (2020). "Jas óspirim gúresshilerde tezlik hám reaksiya qásiyetlerin rawajlandırıwdıń pedagogikalıq shárayatları." - Maqolada tezkorlik va reaktiv harakatlar uchun zamonaviy trenajyorlar va mashq modellari haqida malumotlar berilgan.

Sultanov R., Kim T. (2024). "Jas óspirim gúresshiler ushın kúsh hám tezlik tayarlıǵın individuallastırıw: Salıstırmalı tallaw." Xalıqaralıq jurnalda basıp shıǵarılǵan bul maqalada 12-14 jaslar sporchılarda adaptiv modeller hám shınıǵıwdıń belsendilik dárejeleri tiykarında individuallastırıw nátiyjeleri tallanǵan. Shınıǵıwlardı qadaǵalaw ushın zamanagóy sensor texnologiyaları qollanılǵan.

Empirikalıq nátiyjeler analizi (úlgi, shamalaw): Izertlew dawamında 12-14 jaslar milliy gúresshilerdin júklemelerge beyimlesiw dárejesi hám tezlik-kúsh kórsetkishleri bahalandı. Izertlew ushın tómendegi 3 tiykarǵı parametr tiykarında

Milliy gúres penen shuǵıllanıwshı jas óspirimlerin funkcionallıq kórsetkishleri

Familiyası, atı	jas	HR1 (ur/min)	HR2	HR3	Dinamometriya (kg)	Reaksiya waqtı (s)	FTI (bahalaw)
Sarsenbaev P.	12	82.	145.	101.	22.	0,42.	Ortasha
Oljasov U.	13	78.	136.	95.	28.	0,39;	jaqsı
Sadirbaev Q.	14	75.	132.	88.	31.	0,37.	jaqsı
Yusipbaev U.	12	84.	148.	109.	20.	0,45.	tómen
Kalekeev J.	13	79.	140.	92.	26.	0,41.	Ortasha
Shamshetov S.	14	76.	130.	87.	30.	0,36;	Joqarı

"Fizikalıq tayarlıq indeksi (FTI) " qollanıldı:

1. Júrek urıwı tezligi (HR).

Shınıǵıwdan aldınǵı (HR1),
Shınıǵıwdan keyin dárhal (HR2),
Shınıǵıwdan 3 minut keyin tikleniw dárejesi (HR3).

2. Kúsh testi.

Dominant qol menen dinamometriyalıq ólsheiw (kg).

3. Reakciya waqtı testi.

Elektron "jaqtılıqqa juwap" usılı menen ólshenedi (sekundlarda, ms).

Analiz: HR tikleniw kórsetkishi sporchnıń júrek-qan tamır sisteması júklemge qanshelli beyimleskenligin kórsetedi.

Dinamometriya - kúsh potencialı; 26-31 kg aralıǵı jas gúresshiler ushın jaqsı dáreje yesaplanadı.

Reakciya waqtı-0,36-0,39 s aralıqta bolǵan nátiyjeler jaqsı reflektor juwaptı bildiredi.

Juwmaq: 6 sporchnıdan 4 sporchi óz jasına sáykes jaqsı kórsetkishlerdi kórsetti, biraq 2 sporchi (Yusipbaev U. hám Kalekeev J.) ushın júklemenı biraz kemeyttiriw, bulshıq yet kúshin asırıw hám júrek xızmetin bekkemlew boyınsha individual qatnas usınıs yetiledi.

Ilimiý jandasıw: Izertlew dawamında tómendegi metodikalar qollanıldı:

Funkcional testler: júrek urıw jiyiligi, júrek-qan tamır turaqlılıǵı (Garvard testi), bulshıq yet kúshi (dina-mometriya), reakciya tezligi (elektron reakciya qurılıması).

Statikalıq júklemelerge beyimlesiw testi: shınıǵıwdan aldın hám keyin júrek soqqısı hám dem alıw kórsetkishleri.

Tezlik-kúsh shınıǵıwları: start-reakciya, toqtawsız juwırıwlar, aralıqlı kúsh shınıǵıwları, awırılıq penen sekiriw shınıǵıwları.

Uliwma metodologiyalıq qatnas: Bul izertlewde uliwma metodologiyalıq qatnas 12-14 jasar milliy gúresshilerdiń individual ózgeshelikleri, biologiyalıq jası, júkleme shıdamlılıǵı hám beyimlesiw dárejelerin esapqa alǵan halda shólkemlestirildi. Izertlew tómendegi principlerge tiýkarlandı:

1. Individual jantasıw principı.

Hár bir sporchnıń fizikalıq rawajlanıw dárejesi, júrek-qan tamır sistemasınń funkcionallıq kórsetkishleri, bulshıq et kúshi hám reakciya tezligi esapqa alınıp, shınıǵıw júklemeleri individuallastırıldı.

2. Beyimlesiw teoriyasına tiýkarlanıw.

Shınıǵıw júklemeleri "organizm juwap reakciyası" teoriyası tiýkarında qalıplestirildi (Sele stress-teoriyası). Yaǵnıy, júkleme > stress > adaptaciya > funkcional rawajlanıw izbe-izligine ámel etildi.

3. Jasqa say funkcional júkleme principı.

12-14 jas aralıǵındaǵı sporchlarda bulshıq yet kúshin asırıwda nerv-bulshıq yet aktivligi hám koordinaciyalıq hárezetler tiýkarında tezlik-kúsh shınıǵıwları tańlandı. Artıqsha awırılıq hám statikalıq kúsh shınıǵıwlarınan saqlandı.

4. Progressiv júkleme hám cikllıq.

Shinığıwlardıń intensivligi hápteden-háptege artıp barıldı (mikrocikl ishinde), bul bolsa sporchılardıń sharshawsız beyimlesiwine xızmet etti. Treningler 3 tiykarǵı blogqa bólindi:

1-blok: uliwma tayarlıq (2 hápte),

2-blok: kúsh hám tezlik shınıǵıwları (3 hápte),

3-blok: individual rawajlandırıw hám sınaq (4 hápte).

5. Monitoring hám qayta baylanıs sisteması.

Hár bir sporçının shınıǵıwdan aldın hám keyin júrek urıw tezligi (HR), reakciya waqtı, bulshıq yet kúshi kórsetkishleri turaqlı ólshep barıldı. Bul bolsa nátiyjelerge qarap shınıǵıw júkemelerin beyimlestiriw imkaniyatın berdi.

Hər bir basqış əldəngi basqış nətiyjesine qarap optimallastırıladi.

Monitoring sisteması yardımında yüklemeler jeke tãrtipte ózlestiriledi.

Bul model biologiyalıq hám funktsional rawailanıwdı birlestiredi.

Qollanilgan metodikalar.

Shinigiwlar jiyiligi: háptesine 4-5 márte.

Bloklar boyinsha qatnas:

1-blok: uliwma tayarlıq (OGT) - 2 hápte.

2-blok: kúsh + reaksiya shınıǵıwları - 3 hápte.

3-blok: individual beyimlestirilgen kúsh-tezlik shınıǵıwları - 4 hápte.

Shinigiw dawamlılığı: 60-80 minut.

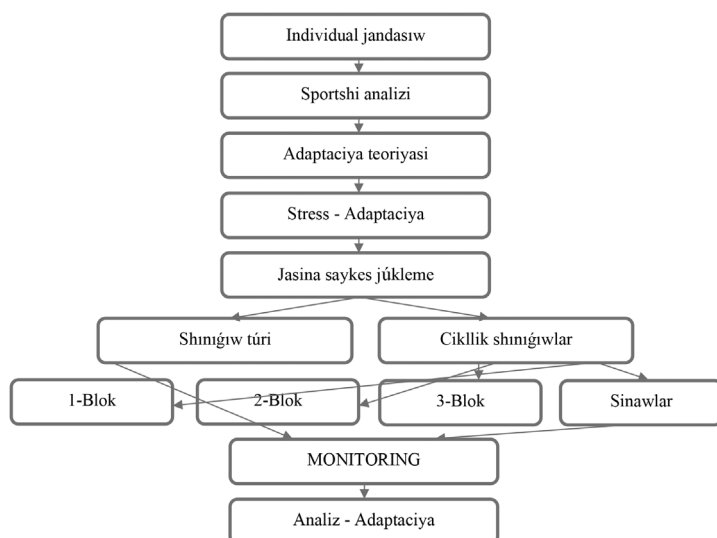
Shinigiw komponentleri:

Dinamikalıq sekiriwler (10×3)

Starttan shıǵıw (3×5)

Awırlıq penen tartıw (70% maksimal awırlıqta, 3×6)

Plyometrik to'plar menen shınıǵıwlar

Usınıslar: Hárbir sporchı ushın júklemeler júrek urıwı tezligi, bulshıq yet zorıgıwı hám reakciya kórsetkishlerine say túrde tańlanıwı kerek.

Bulshıq etlerdiń tolıq tikleniwine imkan beriwshi dáwirli shınıgıwlar rejesi dúzilsin.

Nutriyaciya (belok, uglevod) hám gidrataciya máselelerine ayrıqsha itibar qaratılsın.

Artıqsha sharshaw hám tınıshsızlanıw jaǵdaylarınıń aldın alıw ushın psixologiyalıq tayarlıq ta jolǵa qoyılsın.

Juwmaqlaw. 12-14 jastaǵı milliy gúresshilerdi nátiyjeli sport tayarlıǵına tartıwda olardıń biologiyalıq jası, fizikalıq rawajlanıw dárejesi hám funkcional jaǵdayına sáykes individual qatnas úlken áhmiyetke iye. Bul izertlewde shınıgıw júklemelerine beyimlesiw dárejesin anıqlap, sporchılardıń júrek-qan tamır sisteması, bulshıq et kúshi hám reakciya tezligine qarap dúzilgen shınıgıwlar joqarı nátiyjelilikti támiyinleytuǵını dálillendi.

Tallawlar tiykarında belgili bolǵanınsha, ayırım sporchılarda júrek urıw tezligi hám qayta tikleniw kórsetkishleri boyınsha pariqlar bar bolıp, bul olardıń júklemelerge bolǵan individual reaksiyaların yesapqa alǵan halda dúzilgen shınıgıw metodikasınıń áhmiyettiligin tastıyıqlaydı. Tezlik-kúsh sıpatların rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan blokli trening sisteması arqalı sporchılarda reakciya tezligi, bulshıq et kúshi hám júrek iskerliginde unamlı ózgerisler baqlandı.

Izertlew nátiyjelerine qaraǵanda, individuallastırılǵan shınıgıw júklemeleri tek ǵana sporchılardıń beyimlesiw dárejesin arttırıp qoymastan, al olardıń jaraqatlanıw qáwpin azaytıadı, shınıgıw nátiyjeliligini arttıradı hám psixologiyalıq turaqlılıqtı támiyinleydi. Bul qatnas arqalı keleshekte joqarı nátiyjege erisetuǵın professional sporchılardı tayarlaw ushın tiykar jaratıladı.

Usı metodikanıń tiykarǵı ústinligi - sporchınıń ózine tán fiziologiyalıq jaǵdayın yesapqa alıp, shınıgıw júklemelerin ilimiy tiykarlanǵan túrde rejlestiriwden ibarat. Bul qatnas milliy gúresti rawajlandırıwda, ásirese jas óspirim sporchılar menen islewde metodikalıq jańalıq sıpatında usınıs etiliwi múmkin.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Isroilov A.M. "Kurashchilar tayyorgarligi metodikasi," Toshkent, 2020.
2. Raximov U.N. "Jas sporchılarning jismoniy rivojlanishi," Samarqand, 2021.
3. Muxitdinov S. "Tezlik hám kúsh sıpatların rawajlandırıw," Fergana, 2022.
4. Xasanov B. "Jas óspirim sporchılarda júklemege beyimlesiw," Andijan, 2021.
5. Saidov T. "Sport fiziologiyasi," Toshkent, 2023.
6. "Dene tárbiyası hám sport mashqalaları" jurnalı, No1, 2023.
7. Respublika orayı "Milliy gúres tiykarları," Tashkent, 2024.
8. Bompá T., Buzzichelli C. "Periodization: Theory and Methodology of Training," 2018.
9. ACSM. "YOUTH Strength Training Guidelines," 2020.
10. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń PQ-4561-sanlı qararı, 2023-jıl.
11. Milliy gúres federaciyası metodikalıq qollanba, 2023.

MEKTEP JASÍNDÁ SPORT PENEN SHUGÍLLANÍWSHÍ BALALARDÍN MEDICINALÍQ BAQLAW USÍLLARÍ

Aitjanov S.Q.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyasí hám sport universiteti
Nókis filiali oqıtıwshısı*

Tayanch soʻzlar: tibbiy nazorat, tananing asosiy oʻlchamlari, somatoskopiya, oʻsish va rivojlanish, antropometrik oʻlchash, igilgan, kifotik, lordotik va skoliotik tana tuzilishi, indekslar, Garvard step-testti.

Ключевые слова: медицинский контроль, основные размеры тела, соматоскопия, рост и развитие, антропометрические измерения, сгибательное, кифотическое, лордотическое и сколиотическое строение тела, индексы, Гарвардский степ-тест.

Key words: medical control, basic body dimensions, somatoscopy, growth and development, anthropometric measurement, bent, kyphotic, lordotic and scoliotic body structure, indices, Harvard step-test.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada maktab yoshida sport bilan shugʻullanuvshi bolalarning tibbiy kuzatishlari, ularning antropometrik oʻlchovlari, morfologik va fiziologik koʻrsatkichlari, tananing asosiy oʻlchamlari – boʻy, vazn va koʻksining aynalasi, somatoskopiya haqida soʻz etilgan. Maqolada ushbu kunga qadar soha olimlari tibbiy kuzatishlari, izlanishlari, natijalari va uslublari oʻrganilib chiqildi va izlanish ishining mavzusidan kelib chiqib, maqolada maktab yoshida sport bilan shugʻullanuvshi bolalarning tibbiy kuzatishlari haqida malumotlar keltirilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье рассказывается о медицинских наблюдениях за детьми школьного возраста, занимающихся спортом, их антропометрических измерениях, морфологических и физиологических показателях, основных размерах тела - росте, весе и окружности груди, соматоскопии. В статье по сей день изучены медицинские наблюдения, исследования, результаты и методы учёных отрасли, а на основе темы исследовательской работы приведены сведения о медицинских наблюдениях за детьми, занимающимися спортом. в школьном возрасте.

SUMMARY:

This article talks about medical observations of school-aged children playing sports, their anthropometric measurements, morphological and physiological indicators, the main dimensions of the body - height, weight and chest circumference, somatoscopy. In the article, the medical observations, research, results and methods of the scientists of the field have been studied up to this day, and based on the topic of the research work, the article provides information about the medical observations of children who play sports at school age.

Kirisiw. Adamnıń fizikalıq rawajlanıwı dep onıń fizikalıq jumıs qábiletin belgilewshi organizmnıń morfo-funkcional ózgeshelikleriniń jıyndısına aytıladı. Bul túsinnikke tómenдегі faktorlar kiredi - salamatlıq, fizikalıq rawajlanıw, dene salmaǵı, kúsh, bulshıq et shıdamlılıǵı, háreket koordinaciyası h.t.b. Adamnıń fizikalıq rawajlanıwına násil, sırtqı ortalıq, social-ekonomikalıq faktorlar, miynet hám jasaw tárzi, fizikalıq aktivlik, sport penen shuǵıllanıw h.t.b. tásir etedi.

Bizge belgili, salamatlıq tek keselliktiń bolıwı yamasa bolmaslıǵı menen anıqlanıp qoymadan, al gormonal rawajlanıw menen de anıqlanadı. Sol sebepten den-sawlıqtı bekkemlew baǵdarındaǵı tiykarǵı maxsetlerden biri dene tárbiya hám sporttı adamnıń fizikalıq jaǵdayma tásirin medicinalıq baqlaw bolıp esaplanadı.

Balanıń morfologiyalıq hám fiziologiyalıq kórsetkishlerine tiykarlanıp ósiw hám rawajlanıw nızamları úyrenilgen.

1-nızam. Bala organizmi qansha jas bolsa, onda ósiw hám rawajlanıw processı sonsha tez ótedi. Balalıq dáwirde tiykarǵı morfologiyalıq kórsetkishlerniń (boy, dene awırılıǵı, kókirek aynası) belgili dárejede ósiwı gúzetiledi.

Balanıń boyı ómiriniń birinshi jılı aqırında baslanǵısh dáwirge salıstırǵanda 47 % - 25sm ósedi, ekinshi jılı 13% - 10 sm, úshinshi jılı 8% ósip baradı. 3-7 jasqa kirgende jıllıq ósiw 7,5-5% ti quraydı. Yaǵnıy dáslepki 1-3 jasta balanıń gewde, boy uzınlıǵı hám salmaǵı artadı. Máselen, 1-shi jılı balanıń boyı 25 sm ósse, 2-shi jılı 10-15 sm ósedi. Salmaǵı usıǵan sáykes 1-shi jılı 6-7 kg, 2-shi jılı 2-3 kg artadı. Sońnan gewde, boy ósiwı jıl sayın 4-5 sm ge shekem artıp baradı. Salmaǵı 1,5-2 kg ǵa shekem artadı, óspirimlik dáwirge kelgennen keyin boy ósiwı kemeyip baradı. Er jetken dáwirinde payda bolatuǵın tayanshı-háreketleniw apparatı rawajlanıwı 1 jasqa shekem júdá joqarı boladı. Súyektiń ósiwı kletkanıń súyek kemigi hám súyektegi qan-tamirların orap turǵan toqıma kletkalarına baylanıslı. Jas ótiwı menen súyektiń boyǵa ósiw tezligi azayıp baradı hám epifizar zona joq bolıwı menen ósiw toqtaydı. Omırtqa baǵanasınıń 40% shemirshek toqımasınan ibarat. Bala ómiriniń birinshi yarımında bas miy hám arqa miy salmaǵı keskin artadı. 7 jastan baslap miy salmaǵınıń ósiwı kemeyip baradı. Bala 1 jasqa toǵanda ekinshi xabar (signal) dúzilisi rawajlanadı. 2-3 jıldan baslap bala ushın sóz sırtqı ortalıq penen baylanıswdıń birden-bir deregi bolıp qaladı. Solay etip, balalıq dáwirde miy úlken yarım sharları rawajlanǵan bolıp, onıń keyingi dáwirlerine teńlestirilip bolmaydı.

2-nızam. Ósiw hám rawajlanıw processleri bir tegis ketpeydi. Hár bir jasqa tán óziniń morfo-funkcional tárepleri boladı. Jas morfologiyası hám fiziologiyasınıń kórsetken tastıyırqı boyınsha kúshli ósiw dáwirine salıstırǵanda áste ótetuǵın rawajlanıw processı menen birgelikte gúzetiledi hám kerisinshe, kúshli rawajlanıw ósiwdiń ástenlesiwın keltirip shıǵaradı. Júrek-tamır sisteması morfo-funkcional táreplerin úyreniwde hám júrek rawajlanıwında bir neshe dáwirdi ajratıw múmkin. Birinshiden, tuwılǵan waqıttan 2 jasqa shekem júrek tez ósedi, biraq júrektiń morfologiyalıq dúzilisi az ózgeredi. Ekinshiden 2 jastan 6 jasqa shekem bolǵan dáwirde ósiw hám rawajlanıw processı kemeydi, eki processtiń de ástenlewı gúzetiledi. Úshinshiden, 7 jastan 10 jasqa shekem júrek sıymılılıǵı hám kólemi áste-aqırın úlkeydi, nerv sisteması júdá joqarı rawajlanadı. 11-13 jasta júrekte ózgeris gúzetiledi, yaǵnıy ol jáne de kúshli óse baslaydı. Deneniń ayırım bólimleriniń ósiw bólimleri de hár túrli boladı. Jańa tuwılǵan balanıń bası 1/4 úlken adamlarda bolsa 1/8 qatnasın quraydı. Úlken basqa, qısqa ayaqqa hám uzın gewdege iye bolǵan ástelik penen, kishi baslı, uzın ayaqlı hám qısqa gewdeli balaǵa aylanadı. Túrli jas dáwirlerinde morfologiyalıq, fiziologiyalıq hám psixologiyalıq ózgerisler boladı.

3-nızam. Ósiw hám rawajlanıw processı dáwirinde jınısıy parq gúzetiledi. Máselen, deneniń tiykarǵı ólshemleri - boy, salmaq hám kókirek aynası jańa tuwılǵan ul balada qız baladan úlken boladı. Bul qatnaslar jınısıy kámalǵa jetiw dáwiri (puberat jası) ishki sekreciya bezleriniń jumısın tezlesiwı hám ósiw processiniń kúsheyiwı menen kórinedi. Dene uzınlıǵı, salmaq artıwı tez ótedi. Óspirimlik dáwirge jetiw qız balalarda 10-12 jasqa jetpesten gúzetiledi, sol sebepten 12-13 jasta qız balalar boyı, dene salmaǵı hám kókirek aynası menen usı jasqa teń ul balalardan ozıp ketedi. Ul balalarda 13-14 jasta jınısıy jetiliw dáwiri baslanadı, olarda boy ósiw tezlesedi hám 10-

- bunda L_1 -deneniiń turǵan jaǵdayında uzınlıǵı, L_2 -deneniiń otırǵan jaǵdayında uzınlıǵı.

Normada NK 87-92% boladı, hayallarda bul kórsetkish erkeklerge salıstırǵanda pásirek. Dene massası tábiyǵı tárezi menen ólshenedi. Dene massası súyek-bulshıq et apparatın, teri may qatlamı hám ishki organlardıń birgeliktegi rawajlanıw dárejesin kórsetedi. Qollardıń bulshıq et kúshi bulshıq etlerdiń rawajlanıw dárejesin kórsetiwshi hám ol qol dinamometri arqalı ólshenedi. Ólshew 2-3 márte tákirarlanıp, eń úlken kórsetkish jazıp alınadı. Sońǵı jılları hár qıylı antropometrik kórsetkishlerge tiykarlangan bahalawshı indeksler payda boladı.

Bul indeksler xalıqtı ulıwma kórikten ótkeriwde hám sport sekciyaların tańlawda isletiledi. Bular tómendegi indeksler:

Brok-Brugush indeksi.

Boy 100 eger boy uzınlıǵı 155-165 sm

Boy 105 eger boy uzınlıǵı 166-175 sm

Boy 110 eger boy uzınlıǵı 175 sm hám onnan joǵarı

Máselen boy uzınlıǵı 170 sm bolsa, dene massası 65 kg boladı. Yaǵnıy 170 boyǵa iye bolǵan dene awırılıǵı 65 kg bolıwı kerek, bul kórsetkishtiń

$$\text{омирлик индекс} = \frac{UTS(1)}{\text{ауырлық (кг)}}$$

ortasha mánisi erkekler ushın 65-72 ml/kg, hayallarda 55-65 ml/kg, sporchılarda - 75-80 ml/kg erkekler ushın hám 65-70 ml/kg hayallar ushın.

Bul kórsetkish qansha joǵarı bolsa, sonsha kókirek quwıslıǵın dem alıw ózgesheligi jaqsı rawajlanǵanlıǵın kórsetedi.

Ketle awırılıq- boy indeksi:

$$IK = \frac{\text{ауырлық (кг)}}{\text{бой (см)}}$$

- bul kórsetkish erkekler ushın 370-400, hayallar ushın 325-375 gr - 1 sm, 15 jaslı balalar ushın 325 gr, qızlar ushın 318 gr-1 sm boy uzınlıǵı ushın.

Dene massası (awırılıǵı) úlken jastaǵılar ushın Bernard formulası menen anıqlanadı.

$$\text{ауырлық} = \frac{\text{Бой узынлығы} \times \text{кокирек кууыслыгынын коlemi}}{240}$$

Awırılıq-boy kórsetkishi dene massasınıń (gramm) boyǵa bóliw menen anıqlanadı:

1-

keste

1 sm ge tuwra keletuǵın awırılıq (grammda)	Kórsetkishler
540 tan joǵarı	may basqan jaǵday
451-540	hádden tis awırılıq
416-450	artıqsha awırılıq
401-415	jaqsı nátiyje
400	erkekler ushın eń jaqsı kórsetkish
390	hayallar ushın eń jaqsı kórsetkish
360-389	ortasha
320-359	jaman
300-319	júdá jaman

Fizikalıq rawajlanıw kórsetkishleriniń áhmiyetlilerinen biri, dene bet kólemi esaplanadı hám ol Jossokdon formulası menen (awırılıq hám boy uzınlıǵınıń ulıwma summası, 160 kg birlikten úlken bolsa) anıqlanadı.

$$S = \frac{100 + W + (h - 160)}{100}, \text{ bunda}$$

Tekshe biyikligi, kóteriliw tempi hám dawamlılıǵı - óspirim, jigit-qızlar ushın: Garvard step-testi

1-keste

Toparlar	Tekshe biyikligi (sm)	Kóteriliw dawamlılıǵı (minut)	Kóteriliw muǵdarı (1 minutqa)
8 jastan kishi jigit-qızlar	35	2	30
8-12 jaslı jigit-qızlar	35	3	30
12-18 jaslı qızlar	40	4	30
12-18 jaslı jigitler	50	4	30
Erkekler	50,8	5	30
Hayallar	43,2	4	30

Sınawdı bahalaw Garvard step – testi indeksi boyınsha alıp barıladı. (GSTI)

$$GSTI = \frac{t \times 100}{(f_1 + f_2 + f_3) \times 2}$$

f-3 ólshewli júrek urısı.

t - sekundta orınlanıw waqıtı

GSTI 90 nan joqarı bolsa, parqlanıwshı reakciya esaplanadı. 81-90 nan artqanda júdá jaqsı, 71-80 de jaqsı, 61-70 de jeterli dárejede, 51-60 ta jaman hám 50 den tómeni júdá jaman bolıp esaplanadı.

Eger tekseriliwshi testti sharshaw sebepli belgilengen waqıttan erterek toqtatsa, onı basqa formula boyınsha esaplanadı:

$$GSTI = \frac{t \times 100}{f_1 \times 5,5}$$

GSTI eń joqarı kórsetkishi juwırıw, velosipedshiler hám shańǵı ushıw menen shuǵıllanıwshı sporchılarda ushıraydı (100-200 hám joqarı). 1 minuttaǵı júrek urısı optimal islewshi kvadripseritor sistemasına tuwra keliwshi dep esaplanadı hám orınlap atırǵan jumıs quwatı hám júrek urısı sistemasınıń durıs baylanısı sol puls jıyliginde orın iyeleydi. Sonıń ushın 1 minuttaǵı 170 puls jıyligi jumıs quwatınıń organizmniń fizikalıq jumıs qábileti hám funkcional imkaniyatların bildiredi.

Dem alıw sistemasın qoldın alaqańnıń kókirek hám qarınǵa qoyıp dem alıwdıń sanaǵı arqalı anıqlanadı. Dem alıw sanın anıqlap atırǵanda tekserip atırǵan shahs dıqqatın basqa tárepke burıwımız kerek, sebebi óz qálewı menen dem almasa, dem alıw sanı kóbirek yaqı azıraq bolıwı múmkin. Dem alıw organlarınıń funkcional jaǵdayın anıqlawdıń ápiwayı usıllarınıń biri, ókpeleardıń tirishilik sıyımın anıqlawǵa tiykarlanǵan funkcional sınawlar bolıp esaplanadı.

Rozental sınawı. Bul sınaw statistikalıq sınaw bolıp, 15 sekund parıqta 5 ese ózgeriwı bolıp tabıladı. Salamat shahslarda, qalıplesken sporchılarda ókpe sıyımı 5 eselik ólshewde kóbirek bir qıylı sanlardı kórsetedi. Ókpe úlkenligi kemeyiwın 5 eseli ólshem processinde dem alıw apparatındaǵı funkcional aǵısta gúzetiledi. Ol qandayda bir kesellikler hám júdá kóp sharshaw hám júdá kóp shuǵıllanıw nátiyjesinde júzege keledi.

Shafranovskiy sınawı. Bul dinamik sınaw bolıp, ókpe úlkenligin anıqlanǵannan keyin bir minutta 180 adımlı bir orında 3 minutlı juwırıw shınıǵıwları islenedi. Soń juwırıp bolıwı menen-aq ókpeniń úlkenligi 1-2 hám 3 minut ótkenen soń anıqlanadı. Jaqsı shuǵıllanǵan sporchılarda juwırıp barıw menen-aq 200 ml átirapta ózgeredi hám hár dayım 3 minut tánepisten soń qayta tiklenedi. Sport penen shuǵıllanbaǵanlarda hám nawqaslarda bul kórsetkish derlik 200-500 ml den túsip ketedi hám 3 minutlı tánepisten soń qayta tiklenbeydi.

Shtanga sinawi. Bul tereñ dem alıw arqalı dem alıwdı tutıp turıw. Otırǵan jaǵdayda tereñ dem alıp, kórikten ótiwshi dem alıwdı tutıp turadı (murındı uslaǵan halda).

Ádette sport penen shuǵıllanbaǵan salamat shahslar 40-60 sekund dem alıwdı tutıp tura aladı, shuǵıllanǵan sportshılar bolsa 60 sekundtan 2-2,5 minutqa shekem dem alıwdı tutıp turadı.

Genchi sinawi (dem shıǵarıwdıǵı dem alıwdıń tutılıwı). Kórikten ótiwshi tolıq demdi shıǵarıp jiberip, dem alıwdı toqtatırwı kerek. Salamat sport penen shuǵıllanbaǵan shahslarda demdi shıǵarıp dem tutıp turıwı 20-30 sekund dawamında, salamat sportshılar bolsa 30-90 sekund dawam ettiriwi múmkın. Eger Genchi sinawı Shtanga sinawınan soñ ótkerilse yamasa basqa soǵan uqsas sinawlar ótkerilse, 5-7 minut tánepis beriw kerek.

Jámıyetgegi gigienalıq, epidemiyalıq, klinikalıq hám basqa ilimiy izertlewler nátiyjesi, birinshi gezekte adamnıń den sawlıǵı turmıs tárizine baylanıslı ekenligi kórsetedi. Yu.P. Lisicin hám basqa da shet el ilimpazlarınń maǵlıwmatları boyınsha turmıs tárizi halıq den sawlıǵına baylanıslı faktorlardıń 50-55% tin quraydı, al den sawlıqqa tásir etiwshi basqa faktorlar - ekologiyalıq - 20-25%, násillik - 20%, den sawlıqtı saqlaw - 10% ti quraydı.

Usılǵan temada salamat turmıs táriziniń túrli kórinisleri keltirilgen.

Medicinalıq aktivlik - adamlardıń óz salamatlıǵı, jámıyet salamatlıǵı ushın gúresiwdegi xızmeti bolıp tabıladı. Medicinalıq aktivlik – adamnıń salamatlıǵın qorgaw, saqlaw, bekkemlew, qayta tiklewde úlken áhmiyetke iye. Medicinalıq salamatlıq – bul gigienalıq, medicinalıq bilim alıw, tálim-tárbiya, medicinadan xabardar bolıw, salamatlıqqa baylanıslı psixologiyalıq seanslar ótkeriwden ibarat.

Medicinalıq aktivlik – tómendegishe bólinedi: medicinalıq emlew orınlarına barıw, medicinalıq másláhatler hám kórsetpelerdi orınlaw. Onıń normaları:

- emlew qaǵıydaların saqlaw, profilaktikalıq, reabilitaciyalıq jumıslardı orınlaw.

- xalıqtıń den-sawlıǵın saqlaw hám qorgawda qatnasıw. Salamat turmıs tárizin qalıplestiriwde zıyanlı ádetlerdi hám kónikpelerdi jeńiw.

Juwmaqlaw. Maqalada jámıyetgegi gigienalıq, epidemiyalıq, klinikalıq hám basqa ilimiy izertlewler nátiyjesi, birinshi gezekte adamnıń den sawlıǵı turmıs tárizine baylanıslı ekenligi kórsetedi hámde jergilikli hám sirt el ádebiyatların úyreniw hám analizlew arqalı, mektep jasında sport penen shuǵıllanıwshı balalardıń medicinalıq baqlaw usılları, balanıń morfologiyalıq hám fiziologiyalıq kórsetkishlerine tiykarlanıp ósiw hám rawajlanıw nızamları, bunnan tısqari maqalada balalar hám óspirimlerde (jigit-qızlarda) júrek urısınıń hám awırılıq-boy kórsetkishi dene massasınıń ólshemleri haqqında sóz etilgen.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. T.S. Usmanhojaev S.G. Artumanov, N.A.Melliev. Dene-ta'rbiyası oqıwlıq qollanba. T.t 2006.
2. Q.Sodiqov Oilaviy h'a'et, gigienik h'amda jinsiy tarbiya. Toshkent. "O'qituvchi" 1997 y.b-103
3. Q.Sodiqov,S.H.Aripova Oilaviy h'ayotning tibbiy asoslari. Toshkent 2003 y. -b.276.
4. B.N. Chumakov Valeologiya kurs lektsiy. Pedagogicheskoe obshestvo Rossii. Moskva 2002 .
5. T.S. Usmanhojaev, S.G. Artumanov, B.A.Kadirov. Dene-ta'rbiyası ka'sip-o'ner kollejleri ushın sabaqlıq. No'kis «Qaraqalpaqstan» 2005.
6. V.V. Bulichev. Sportivnoe serdtse// Kardiologiya, 1980, - N7.-S. 105-109.
7. A.Uteniyazov., Yakubov R. Mektep jasındag'ı balalardı sport penen shug'ıllandırıw Magistrler toplamı. 2011-jıl, №1.

JAS KURASHSHÍLARDÍŇ FIZIKALÍQ SAPALARÍŇ HÁREKETLI OYÍNLAR JÁRDEMINDE RAWAJLANDÍRÍW

Aitjanov S.Q.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyası hám sport universiteti
Nókis filiali oqıtıwshısı*

Tayanch sozlar: kurash, harakatli o'yinlar, tezlik, tanlov, texnik, taktik o'quv, takomillashtirish, texnologiya, sport, trenirovka, mashq.

Ключевые слова: борьба, активные игры, скорость, отбор, техническая, тактическая подготовка, совершенствование, техника, спорт, тренировка, упражнение.

Key words: wrestling, action games, speed, selection, technical, tactical training, improvement, technology, sport, training, exercise.

PEZIOME:

Maqalada gúresshilerdiń fizikalıq sapaların rawajlandırıw boyınsha teoriyalıq hám ámeliy tájiriybeler, jas palwanlardı tayarlawda ashıq hawada ótkeriletuǵın oynılarıń áhmiyeti, olardıń texnikalıq-taktik sheberligin asırıw texnologiyaları kórsetilgen.

PEZIOME:

В статье описаны теоретические и практические опыты развития физических качеств борцов, роль подвижных игр в подготовке юных борцов, технологии совершенствования их технико-тактических навыков.

SUMMARY:

The article describes the theoretical and practical experiences of the development of physical qualities of wrestlers, the role of mobile games in the training of young wrestlers, and the technology of improving their technical and tactical skills.

Respublikada aqırǵı jıllarda dene tárbiyası hám sporttı ǵalabalastırıw, xalıq ortasında salamat turmıs tárizin ámel qılıw, múmkinshilikleri sheklengen adamlardıń fizikalıq reabilitasiyası ushın zárúr shárt-shárayatlar jaratıw hám de mámlekettiń xalıq aralıq sport maydanlarında múnásip qatnasıwın támiyinlew boyınsha izbe-iz is ilajlar ámelge asırılıp atır.[1]

Balalar hám óspirimler sportınıń jedel rawajlanıwı, jas sportshılardı tayarlaw aldında turǵan jańa wazıypalar, tárbiyashılar tárepinen qollanılatuǵın qural hám usıllardı jáne de maslasıwshı uyqaslastırıwdı talap etpekte. Oyin júdá fizikalıq iskerlik, sol sebepli ol balalar hám jaslar menen oqıw jumıslarında

ülken áhmiyetke iye. Balalar hám óspirimler oyınların hár qıylı túrleri arasında ashıq oyınlar keń tarqalğan. Ashıq oyınların ayırıqsha ózgesheligi - oyın mazmunındaǵı háreketlerdiń anıq roli (juwırıw, sekiriw, ılaqtırıw, atıw, toptı uzatıw hám ustaw, qarsılıq hám basqalar). Bul qural háreketleri oyın syujeti (tema, ideya) menen dúmpish boladı. Olar túrli qıyınshılıqlardı, oyın maqsetine erisiw jolında qoyılğan tosqınlıqlardı jeńip ótiwge qaratılğan. Barlıq oyınshılarda báseki elementi (hár biri ózi ushın yamasa hár biri óz komanda ushın), sonıń menen birge, maqsetke erisiw máplerinde óz-ara járdem, óz-ara húrmet bar. Kollektiv oyınlar oyındaǵı turaqlı ózgeriwshen jaǵday menen xarakterlenedi, oyınshılardan operativ reakciyanı talap etedi. Usınıń sebebinen, oyın dawamında munasábetler mudami ózgerip turadı: hár bir bala ózi yamasa komanda ushın "qarsılas" menen salıstırǵanda eń paydalı jaǵdaylardı jaratılıwına umtıladı.[2]

Ashıq oyınlar fizikalıq qábiletlerdi tárbiyalaw hám jaqsılawǵa járdem beredi. Bunnan tısqari, olar gimnastika, jeńil atletika, basketbol, voleybol hám basqa sport túrleri boyınsha alınǵan tábiyiy háreketler hám individual kónlikpelerdi rawajlandıradı hám bekkemleydi. Ashıq oyınlardan paydalanıwda sonı este saqlaw kerek, oyınlar oqıw processinde qollanılatuǵın qurallar sistemasında járdemshi, qosımsha shınıǵıw wazıypasın atqaradı. Olardıń áhmiyetin artıqsha bahalamaw, sonıń menen birge, sporttı qayta islewdiń túrli basqıshlarında pedagogikalıq mashqalalardı sheshiw ushın olardan paydalanıwdı itibarsız qaldırmaw kerek.

Joqarı mamán sportshılardı tayarlaw menen baylanıslı bolǵan kóp jıllıq trenirovka processinde belgilengen estafetali - oyın shınıǵıwların úzliksiz qollaw tekǵana operativlik, shıdamlılıq, kúsh hám shaqqanlıq, tezlik sapaların ónimli qalıplestiriwge múmkinshilik jaratıp qoymastan, sol tiykarda texnikalıq-taktik múmkinshiliklerdi qısqa múddetlerde ózlestiriwge tiykar boladı.[3]

Qorazlar urısı

Oyın maydanshada, zalda yamasa koridorda ótkeriledi

Oyınǵa tayarlanıw. Jerge diametri 2 metrli sheńber sızıladı. Hámme oyınshılar 2 komandaǵa bólinedi hám sheńber janında bir-birlerine júzbe-júz eki qatar bolıp turadı. Hár bir komandada birden ana bası tayınlanadı.

Oyınıń xarakteristikası. Anabası óz komandalarınan birden oyınshını ajratadı hám olar sheńber ishine kirip qolın keyin basıp etip bir ayaqlabp turadı. Signal beriliwi menen bir-birlerin jelkeleri hám gewdeleri menen túrtip, iyterip sheńberden shıǵarıwǵa háreket etedi. Óz qarsılasın tısqarına shıǵara alǵan oyınshı jeńimpaz esaplanadı hám óz komandası ushın bir upay utqan boladı. Sonnan keyin dál ortasına anabasılar náwbettegi "qorazlar" jubı kiredi. Oyın

hámme balalar qoraz rolin atqarıp bolǵansha dawam ettiriledi. Oyinshıları kóp upay toplaǵan komanda utqan esaplanadı.

Oyınınıń qaǵıydaları. 1. Eger oyınshı sheńber ishinde ekinshi ayaǵın da jerge qoysa utılǵan esaplanadı. 2. Eger bir-birin túrtki waqtında eki

oyınshı da sheńberden shıǵıp ketse, hesh kim utqan esaplanbaydı hám nábettegi jup qorazlar urısı baslanadı. 3. Qorazlar hár gezek signal berilgennen keyin ǵana urısqa kirisedi. 4. Urıs waqtında qoldı da tómenge túsiriw múmkin emes.

Oyınınıń talim-tárbiyalıq áhmiyeti. Bul oyın oqıwshılar kúshiniń ósiwine, olardıń shaqqan hám túsingish bolıwlarına járdem beredi. Oyında óziniń hám joralarınń kúshine shın ataq beriw qábileti, sonıń menen birge, maqsetke erisiw ushın shıdamlılıqlılıq qásiyetleri tárbiyalanadı.

Oyınshılar bul oyında óz komandalarınń abroyın qorǵawǵa háreket etedi. Bul bolsa olarda óz jámááti aldındaǵı juwapkershilik sezimin, óz komandasındaǵı oyınshılar kúshin tuwrı bólip alıw qábiliyetin tárbiyalawǵa járdem beredi.

Qarsılıq kórsetiw, gúresiw bul oyın daǵı tiykarǵı háreketler bolıp tabıladı. Mine sol háreketler dem alıw menen almasınıp turadı. Hár bir oyınshı 1-2 ret oyında qatnasadı hám qalǵan waqıtta oyınınıń qanday barıwın gúzetip turadı.

Metodikalıq kórsetpeler. Bul oyındı komandalarǵa bóliniwge bolmaydı, bunda oyınshılar óz qálewleri menen jarısıw ushın ortaǵa shıǵadı. Jeńimpaz shıqqan oyınshı maydanda qaladı hám ózi menen urıs qılıwdı qálegen jańa oyınshı menen bellasedi. Oyın nátiyjede dawam eteberedi. Oyın aqırında kóp ret jeńimpaz shıqqan oyınshılar anıqlanadı. Oynawshılar kóp bolsa, tórt toparǵa bólinip oyındı eki sheńberde ótkeriw múmkin. Oyınshılardıń durıs tuwrı usıllar qollanıwın baslıq gúzetip barıwı zárúr. Geyde oyınshılar qarsılasların qol menen túrtedi. Buǵan hesh jol qoymaw gerek.

“Qorazlar urısı” oyını dawamında kúshi shama menen teń bolıwına da itibar beriw gerek.

Tartıp sızıqtan ótkiziw

Oyınınıń xarakteristikası. Oynawsshılar teń eki komandaǵa bólinedi. Eki komandaǵa da boyı hám salmaǵı tárepinen shama menen teń bolǵan oyınshılar kiritiledi. Maydan yamasa zal ortasından sızıq ótkeriledi. Komandalar sızıqtıń eki tárepinen bir-birlerine júzbe-júz sap tartıp turadı. Boyı hám salmaǵı tárepi

тең ойыншлар бир-бириниң алднан јайластırıлwı керек. Hár bir komanda dan 4-5 qádem aldında ochkolardı esaplab baratuǵınlar turadı.

Oyin baslawshınıń signalı menen baslanadı. Hár bir komanda basqa komanda ойыншларınан kóplegenin sızıqtan óz tárepine tartıp ótkeriwge háreket etedi. Tartıp ótkerilgen ойыншı ózin tartıp ótkergen komandanıń esapshısı aldına kelip, alaqańın onıń alaqańına teygiziwi shárt. Sonnan keyin ǵana ol sızıqtan qaytıp ótiwi hám taǵı óz komandasında oynaw huqıqına iye boladı.

Esapshılar tartıp ótkerilgen ойыншларdı sanap baradı. Hár bir tartıp ótkerilgen ойыншı ushın komanda bir ochko aladı. Oyında kóbirek ochko toplaǵan komanda utqan esaplanadı.

Oyınnıń qaǵıydaları. 1. Ойыншını тек qolınан ustap tartıw múmkin. 2. Birden, јuplap, birjola bir qansha ойыншın tartıp ótkeriw de múmkin. 3. Eki ayaǵı sızıqtan ótkerilgen ойыншıǵана tartıp ótkerilgen esaplanadı. 4. Ойыншларdıń kiyiminen, ayaǵınан ustap tartıw qadaǵan etiledi.

Esletpe. Bul oyındı bir minutǵa shekem dawam ettiriw múmkin. Sonsha waqıt ótkennen keyin qısqa tánepis beriledi hám oyun taǵı bir ret tákirarlanadı. Tırnaǵı ósken balalar oyınǵа qatnastırılмаydı.

Oyınnıń ayırıqsha háreketleri - qol menen ustap tartıw.

Sheńber ishine kirgiziw

Oyınnıń xarakteristikası. Ойыншлар сегіз адамнан ibarat bolıp, 4-5 komandaǵа bólinedi. Jerge hár birewiniń diametri 1-1,5 metrli 4 sheńber sızıladı. Hár bir sheńber átirapında tórt komandanıń ekewden wákili, yaǵnıy 8 ойыншı bir-biri menen qol ustasıp turadı. Hár bir aylana ushın birden

esapshı (ochkolardı sanawshı) tayınlanadı. Ойын baslıqtıń signalı menen baslanadı. Ойыншлар sheńber boylap, shep yamasa oń (aldнан belgilengen) tárepke јılıp јurıp, qolın qoyıp јibermesten bir-birlerin tartıw, qısıw menen janındaǵılardı ойыншларdı sheńber ishine kirgiziwge yamasa bir ayaǵı menen sonda

da qádem qoydırıwǵa urınadı. Sheńber ishine qádem qoyǵan oyınshı 1 ochko utıladı. Sheńber átirapında aylanıp júrgende qolın qoyıp jiberгенler da birden ochko utılǵan esaplanadı. Júz bergен hár bir qateden keyin oyın qısqa waqıt toqtatıladı, sheńberge qádem qoyǵan oyınshılardıǵa tısqarına shıǵıw ushın, qolın ajratıp jiberген oyınshılardıǵa bolsa taǵı qol ustasıp alıw ushın múmkinshilik beriledi. Oyınshılar basqa komanda oyınshılarına qaraǵanda kemrek járiyma ochkosı alǵan komanda utqan esaplanadı.

Oyınnıń qaǵıydaları

1. Oyın daǵı hár bir tánepisten keyin sheńber átirapında jılıp júriwdiń baǵdarı (oń yamasa shepke) ózǵertiriledi.

2. Oyında turpayılıq qılıw (kózkóreki turtıp jiberiw, ayaqtan shertiw hám taǵı basqalar) qadaǵan etiledi.

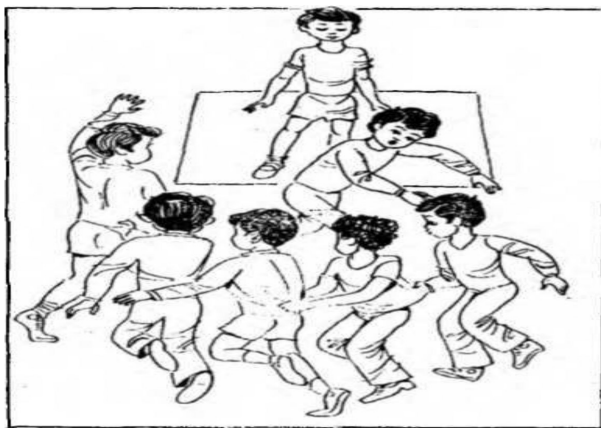
Oyınnıń ayırıqsha háreketleri - qol ustasıp «qarsılas» kúshine qarsılıq kórsetip júriw.

Qorshawdan shıǵıp ketiw

Oyınǵa tayarlanıw. Oqıwshılar teń eki komandaǵa bólinedi. Birinshi komandanıń oyınshıları qolın ustasıp sheńber payda etedi. Ekinshi komandanıń oyınshıları bolsa onıń ortasınan jay aladı.

Oyınnıń xarakteristikası.

Oqıwshınıń signalınan keyin sheńberdiń ortasında turǵan komandanıń oyınshıları qorshawdan shıǵıp ketiwge háreket etediler. Birinshi komandanıń oyınshıları bolsa olardıǵa qarsılıq kórsetediler. Oyın málim waqıtqa shekem dawam etedi. Sonnan keyin komandalar jay almasadı.

Oyında qarsılas komandanıń kóbirek oyınshıların qorshawda ustap turǵan komanda utqan esaplanadı.

Oyınnıń qaǵıydası.

1. Oyınshılardıń qolın úzip (urıp) shıǵıp ketiw múmkin emes.

2. Qol ústinen sekirip ótiw qadaǵan etiledi.

3. Qol astınan emaklep ótiw múmkin.

Oyın ashıq maydanshada, jumsaq topıraqlı orında shólkemlestirilse, qorshawdan qálegen usılda shıǵıp ketiwge ruxsat etiledi.

Juwmaq: Jas palwanlarning fizikalik sapalari, taktik ham texnikaliq tayarlighi sportshilarning natijeleri ushin ayırıqsha ahamiyetke iye. Duris duzilgen taktika gures waqtında isenimli otkiziw ham qarsilas komandanı utiw imkaniyatın beredi. Texnikaliq ham taktik tayarlıqsız joqarı natijelerge erisip bolmaydı. Palwanlarning fizikalik sapaların (kush tezlik, shıdamlılıq, shaqqanlıq, iyilewsheńlik) rawajlandirmay turıp olarning oyın dawamında taktika-texnika usılarınan paydalanıw qıyın boladı.

Jas palwanlardı tayarlawda olardı psixologiyalıq sapaların da parallel tárzde qalıplestire barıw zárúrli ahamiyetke iye boladı. Ekenin aytıw kerek, gureste ayırım jaǵdaylarında tabısqa erisiw barlıq sapa, uqıp ham qábiletlerdi joqarı jetiliskeń etkenligi menen bir qatarda tez pikirlew, analiz qılıw, parıqlay biliw, tuwrı bahalaw, dıqqat, yad, aldınan seziw (ansipatsiya), shıdamlılıq, ziyreklilik ham de «ayyarlıq» páziyletleriniń qalıplesken bolıwın talap etedi.

PAYDALANILGAN ADEBIYATLAR:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń " Dene tárbiyası ham sporttı jáne de jetilistiriw ham ǵalabalastırıw ilajları tuwrısında" ǵı pármanı 2020 yil 24 yanvar.
2. T.S. Usmanxodjayev, A.A. Pulatov, S.S. Tajibaye v, F.A. Pulatov, Sport ham hárezketli oyınlar T., 2018 6-bet.
3. F. Xo'jayev, R. Abdurasulov, M. Xo'jayeva. Milliy hárezketli oyınlar ham estafetalar. - Toshkent., 2021 135- bet.
4. T.S. Usmanxodjayev, Sh.X. Isroilov, A.A. Pulatov, Sh.A. Pulatov Milliy hárezketli oyınlar. T. 2015, 164-169- bet.
5. Abdullaev. A. Xongeldiev Sh. Jismoniy tarbiya nazarichsi nazariyasi va uslubiyati Darslik F. 2005 y.
6. Usmonxujaev T. Meliev H «Milliy harakatli o'yinlar»- Toshkent. 2002 y.
7. Yarashev K.R. «Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish» Darslik. - Toshkent. 2002 y.

KURASHCHILARNING KO'P YILLIK TAYYORGARLIGIDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH

Kipchakov B.B.

*Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
professori*

Tayanch so'zlar: kurashchilar, musobaqa, yuklama, yakkakurash elementlari, harakatli o'yinlar, ko'p yillik tayyorgarlik, musobaqaviy natija.

Ключевые слова: борцы, соревнования, нагрузка, элементы единоборства, подвижные игры, многолетняя подготовка, результат соревнования.

Key words: wrestlers, competition, load, elements of martial arts, active games, multi-year preparation, competition results.

РЕЗЮМЕ:

Bolalar va o'smirlar sporti bo'yicha yetakchi mutaxassislarning ko'plab ilmiy ishlarida yosh kurashchilarning sport tayyorgarligi nazariyasiga oid umumiy va ayrim xususiy jihatlar batafsil va atroflicha yoritilgan. Biroq sport kurashining turlari (yunon-rum, erkin kurash, dzyudo, sambo)da bu nazariy qarashlar har doim ham to'liq qabul qilinmaydi. Chunki, birinchidan, ular mazkur kurash turlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmaydi, ikkinchidan, yosh sportchilar tayyorgarligi amaliyotida ijtimoiy omillar bilan bog'liq o'zgarishlarga yetarlicha moslasha olmaydi. Natijada, bolalar va o'smirlar sporti umumiy nazariyasi o'z yo'nalishi bo'yicha mavjud va takomillashib borayotgan bo'lsa-da, u sport kurashining jadallik bilan rivojlanayotgan amaliyotiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsata olmayapti. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, vujudga kelgan bu tafovut nafaqat kamaymayapti, balki aksincha, yanada ortib bormoqda. Mazkur holat 8 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan keng yosh oralig'idagi yosh sportchilar uchun sport tayyorgarligi tizimini optimallashtirish muammosini hal qilish maqsadida nazariy-metodologik bazani yanada ishlab chiqish va yaniqroq shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

РЕЗЮМЕ:

Во многих научных трудах ведущих специалистов детско-юношеского спорта подробно и развернуто освещены общие и некоторые частные аспекты теории спортивной подготовки юных борцов. Однако в видах спортивной борьбы (греко-римская, вольная борьба, дзюдо, самбо) эти теоретические взгляды не всегда в полной мере принимаются. Поскольку, во-первых, они не учитывают специфических особенностей этих видов борьбы, а во-вторых, не могут в достаточной степени адаптироваться к изменениям, связанным с социальными факторами в практике подготовки юных спортсменов. В результате, хотя общая теория детско-юношеского спорта существует и совершенствуется в своём направлении, она не оказывает существенного влияния на стремительно развивающуюся практику спортивной борьбы. Следует отметить, что это расхождение не только не уменьшается, а, наоборот, увеличивается. Такое положение дел свидетельствует о необходимости дальнейшего развития

и уточнения теоретико-методической базы для решения задачи оптимизации системы спортивной подготовки юных спортсменов в широком возрастном диапазоне от 8 до 17 лет.

SUMMARY:

In many scientific works by leading specialists in youth sports, the general and some specific aspects of the theory of sports training for young wrestlers are covered in detail and extensively. However, in the types of wrestling sports (Greco-Roman, freestyle wrestling, judo, sambo), these theoretical views are not always fully accepted. This is because, firstly, they do not account for the specific features of these types of wrestling, and secondly, they cannot sufficiently adapt to changes related to social factors in the practice of preparing young athletes. As a result, although the general theory of youth sports exists and continues to improve in its direction, it does not exert a significant influence on the rapidly developing practice of wrestling sports. It should be noted that this discrepancy not only does not decrease but, on the contrary, increases. This state of affairs indicates the need for further development and refinement of the theoretical and methodological base to address the task of optimizing the system of sports training for young athletes across a wide age range from 8 to 17 years.

Kirish. Annotatsiyada ko'rsatib o'tilgan muammoni hal etish zarurati O'zbekistonning barcha hududlarida keng tarqalgan va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan sport turlarida alohida dolzarblik kasb etadi. Bunday sport turlariga kurash kiradi. Uning uch turi – yunon-rum kurashi, erkin kurash va dzudo – Olimpiya o'yinlari dasturiga organik tarzda kiritilgan. Bundan tashqari, sumo, xalqaro belbog'li kurash (belt wrestling), tatar va boshqirdlarning milliy kurashi bo'lgan kurash asosida shakllangan yo'nalishlar hamda boshqa ko'plab milliy kurash turlari jadal rivojlanmoqda.

Bularning barchasi yosh sportchilarni kurash turlarida samarali tayyorlash masalasini hal etishning yuqori ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, bu jarayon sport umumiy nazariyasi, yakkakurash nazariyasi hamda sport kurashining xususiy nazariyasi tizimida bilimlarni yanada chuqurlashtirish va aniqlashtirishga xizmat qiladi.

Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi paytga kelib sport ilmi va amaliyoti katta hajmdagi ilmiy-uslubiy ma'lumotlarni jamlagan bo'lib, yangi axborot oqimi tobora tez sur'atlarda ortib bormoqda. Bu holat tadqiqotchilarni yangi fakt va ma'lumotlar olish jarayonidan ko'ra, mavjud bilimlarni tizimli umumlashtirishga ko'proq yo'naltirishi kerak [1–4].

Tadqiqotning maqsadi – yosh kurashchilarning sport tayyorgarligi tizimini ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari va sport kurashining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini hisobga olgan holda nazariy-metodologik hamda uslubiy jihatdan asoslab berishdir.

Asosiy qism. Yosh sportchilarning ko'p yillik tayyorgarligiga oid mavjud ilmiy konsepsiyalarning tizimli tahlili va umumlashtirilishi bu yo'nalishni yanada takomillashtirishning xususiyatlari va yo'nalishlarini obyektiv belgilash imkonini beradi. Shu bilan birga, bu tahlil va umumlashtirish sport amaliyoti

talablarini inobatga olgan holda o'quv-mashg'ulot jarayonining mazmuni asosida o'zgartirilgan dastur ishlab chiqish imkoniyatlarini ham belgilaydi.

Bolalar va o'smirlar sporti nazariyasidagi mavjud qoidalar bilan sport kurashining tez o'zgarayotgan amaliyoti o'rtasidagi jiddiy va tobora ortib borayotgan nomuvofiqlik quyidagi qarama-qarshiliklarda namoyon bo'ladi: tor ixtisoslashuv talablari bilan harakat ko'nikmalari va malakalarining sezilarli darajada kengaytirilishi zarurati o'rtasidagi ziddiyat; bolalarning mashq qilinish jarayonida biologik mexanizmlardan haddan tashqari foydalanish va ularning tezda holdan toyishi; kurash turlaridagi tayyorgarlik xususiyatlari bilan jismoniy sifatning sezgir rivojlanish fazalari o'rtasidagi nomuvofiqlik; yosh kurashchilarning dastlabki tayyorgarlik bosqichlarida tor ixtisoslashuvni sun'iy ravishda tezlashtirish. Bularning barchasi yosh kurashchilarning ko'p yillik sport tayyorgarligi tizimini optimallashtirish muammosini hal qilish uchun nazariy-metodologik bazani yanada mukammal ishlab chiqish va aniqroq shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Sportning zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini, xususan erkin va yunon-rum kurashini har tomonlama tahlil qilish, yosh kurashchilarning sport tayyorgarligi tizimini takomillashtirish uchun eng samarali yo'nalishlarni belgilashga imkon beradi. Bunda o'quv-mashg'ulot jarayonining mazmuni va tuzilmasiga zarur o'zgarishlar kiritilishi lozim. Bu jarayonda shug'ullanuvchilarning malaka darajasi, yoshi va jinsiy xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Avvalo, tizim samaradorligini oshirishning zaruriy shartlari quyidagilar hisoblanadi: turli yo'nalishdagi mashg'ulot vositalarining oqilona hajmi va nisbatlarini aniqlash; tayyorgarlik bosqichidan keyingi bosqichga o'tganda yuklamalarni asta-sekin oshirish prinsipiga qat'iy rioya qilish; 8–9 yoshli bolalar uchun dastlabki tayyorgarlik bosqichini o'quv dasturiga kiritish.

Erkin kurash bo'yicha yosh kurashchilarning ko'p yillik tayyorgarligi samaradorligi o'quv-mashg'ulot jarayonini maqsadli tashkil etilgandagina sezilarli darajada oshadi. Bunda grek-rum kurashi va sambo kabi boshqa yakkakurash turlaridan texnik harakatlarni oqilona uyg'unlashtirish alohida ahamiyatga ega. Bu, bir tomondan, ko'nikmalarning ijobiy ko'chishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, salbiy ta'sir ehtimolini minimal darajaga tushiradi.

Yosh sportchilarning (8 yoshdan 17 yoshgacha) keng yosh oralig'ida ishlab chiqilgan ko'p yillik tayyorgarlik dasturi yetakchi nazariyotchilar va mutaxassislarining fikrlari, kurash turlarining rivojlanish tendensiyalari hamda o'sib kelayotgan avlodning ijtimoiy hayot sharoitlarini tahlil va umumlashtirish asosida ishlab chiqildi. Ushbu dastur eng samarali bo'lib, shug'ullanuvchilarning

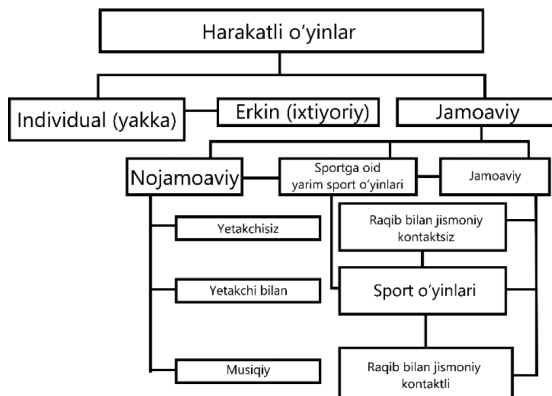
tayyorgarlik darajasi va sport natijalarining barqaror o'sishini ta'minlaydi.

Takomillashtirilgan pedagogik nazorat testlari majmuasi, natijalarni baholash mezonlari va turli jismoniy hamda texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlari bo'yicha solishtirma me'yorlar yosh kurashchilarning rivojlanish dinamikasini aniqlash, shuningdek, o'quv-mashg'ulot jarayoniga zarur tuzatishlar kiritish bo'yicha eng ishonchli va obyektiv ma'lumot beradi.

1-rasmda zamonaviy harakatli o'yinlarning klassifikatsiyasi keltirilgan.

Yosh kurashchilarning keng yosh oralig'ida (8–17 yosh) ko'p yillik tayyorgarligi bo'yicha namunaviy o'quv rejasi

Zamonaviy harakatli o'yinlar klassifikatsiyasi

Tayyorlov bo'limlari	Tayyorlov bosqichlari va yillari, shug'ullanuvchilar yoshi								
	Dastlabki tayyorgarlik		Boshlang'ich tayyorgarlik			O'quv-mashg'ulot bosqichi			
	1	2	1	2	3	1	2	3	4
	8-9	9-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	15-16	16-17
Umumiy jismoniy tayyorgarlik	80	100	140	170	185	195	200	215	230
Maxsus jismoniy tayyorgarlik	-	20	40	62	70	75	80	126	198
Texnik-taktik tayyorgarlik	36	48	72	112	133	150	182	278	389
Nazariy va psixologik tayyorgarlik	32	32	36	36	36	40	40	60	70
Sinov (test) mashg'ulotlari	6	6	12	12	12	14	14	20	20
Musobaqa amaliyoti	-	-	8	16	24	32	40	48	48

Instruktorlik va hakamlik amaliyoti	-	-	-	-	-	8	16	18	18
Tiklovchi tadbirlar	-	-	-	-	-	20	40	55	55
Tibbiy nazorat	2	2	4	8	8	12	12	12	12
Jami soatlar	156	208	312	416	468	546	624	832	

1-jadvalda yosh kurashchilarning keng yosh oraligʻida (8–17 yosh) koʻp yillik tayyorgarligining taxminiy oʻquv rejasi keltirilgan.

Xulosa. Yuqori malakali kurashchilarning musobaqa faoliyatidagi individual xususiyatlarini aniqlash, ularning asosiy texnik-taktik harakatlar arsenalini va individual musobaqa jangining tuzilishini asoslash imkonini beruvchi eng axborotli sport-texnik koʻrsatkichlar quyidagilardan iborat: samarali hujum intervali, har bir bellashuvdagi oʻrtacha texnik harakatlar va qoʻlga kiritilgan ochkolar soni, samaradorlik darajasi, bir daqiqadagi oʻrtacha texnik harakatlar soni, zichlik, texnik jihozlanganlik koeffitsienti hamda texnik harakatlar sifat koeffitsienti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Туманян Г.С. Спортивная борьба: теория, методика, организация тренировки: Учебное пособие /Г.С. Туманян.- Кн. 4. Планирование и контроль. - М.: Советский спорт, 1997.- 384 с.
2. Ширяев А.Г. Педагогические основы организации и содержания многолетней подготовки спортсмена (на примере бокса): Автореф. дис. д-ра пед. наук /А.Г. Ширяев; ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта,- СПб., 1992.- 46 с.
3. Тараканов Б.И. Педагогические основы управления подготовкой борцов: Монография /Б.И. Тараканов.- СПб.: СПб ГАФК им. П.Ф. Лесгафта, 2000,- 162 с.
4. Карелин А.А. Спортивная подготовка борцов высокой квалификации: Монография /А.А. Карелин,- Новосибирск: Изд-во «Мангазея», 2002.480 с.

O'QUVCHLAR JISMONIY TA'LIMINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY VA XALQARO TAJRIBALARDAN FOYDALANISH MASALALARI

Axmedov F.Q.
JDPU professori

Tayanch so'zlar: jismoniy madaniyat, ta'lim tizimi, jismoniy ta'lim, sport ta'lim, sog'lom turmush tarzi, xalqaro tajriba, davlat siyosati.

Ключевые слова: физическая культура, образовательная система, физическое воспитание, спортивное образование, здоровый образ жизни, международный опыт, государственная политика.

Key words: physical culture, education system, physical education, sports education, healthy lifestyle, international experience, state policy.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'quvchilar jismoniy madaniyatini rivojlantirishning asosiy muammolari yoritilgan. Unda jismoniy tarbiya va sport ta'limining dolzarbligi, O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim islohotlari, shuningdek, rivojlangan davlatlarning tajribalari tahlil qilingan. Muammoning yechimiga doir tegishli tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещены современные тенденции развития физической культуры учащихся. Рассматриваются актуальность физического воспитания и спортивного образования, образовательные реформы в Республике Узбекистан, а также анализируется опыт развитых стран. Предложены соответствующие рекомендации по решению проблемы.

SUMMARY:

This article discusses the modern trends in the development of students' physical culture. It highlights the relevance of physical education and sports training, educational reforms in the Republic of Uzbekistan, and analyzes the experience of developed countries. Relevant recommendations for solving the issue are provided.

Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida xam jamiyat a'zolarining jismoniy yetukligi va salomatligi masalasi eng dolzarb masala bo'lgan va bugungi kunda ham bu masala asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Chunki jamiyat a'zolarining jismoniy jihatdan salomatligi jamiyatni har tomonlama taraqqiyotini, turmush farovonligini oshirishga, ma'rifat va ma'naviyatni rivojlantirishga, davlat kuch qudratini oshirishga xizmat qiladi. Ta'lim va tarbiya tizimining tarkibiy qismi bo'lgan jismoniy madaniyat ta'limi jamiyat a'zolarining har tomonlama

barkamolligini va faolligini ta'minlashda o'z ahamiyatga ega. Buni inobatga olgan holda mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport ta'limi asosida aholi jismoniy madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada O'zbekiston respublikasi prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning qator farmon va qarolarini misol keltirish mumkin. Jumladan, Prezidentining 2024- yil 15 -noyabrdagi "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" №-392 qarori bu borada muhim ahamiyatga ega. Ushbu qarorda maktabda jismoniy tarbiya darslarini o'qitishni yanada rivojlantirish, jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy mahorati va malakasini oshirish bo'yicha o'quv dasturlarini yanada takomillashtirish, o'quvchilarni bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish maqsadida maktab sport klublari faoliyatini yo'lga qo'yish, 2025/2026-o'quv yilidan boshlab DTS asosida 5-11 sinflar uchun o'qituvchilarga mo'ljallangan o'quv metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi kabi qator ustuvor vazifalar belgilab berilgan. Shuningdek, joriy yilning 13-fevralida Prezidentimizning Olimpiya va paralimpiya sport turlarini yanada rivojlantirish, ommaviy sportni yangi bosqichga olib chiqish yuzasidan o'tkazgan videoselektor yig'ilishida ham soha vakillari va mutasaddilarga topshiriqlar asosida katta vazifalar belgilab berildi.

Ushbu farmon va qarorlarning va Davlat rahbari tomonidan berilayotgan topshiriqlarning mazmunidan ko'rinib turibdiki mamlakatimizda barcha sohalaridagi kabi jismoniy tarbiya va sportda ham demokratik yondashuv va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan g'oyalarga tayangan holda ish tutilmoqda. Vaholangki dunyo jismoniy tarbiya va sporti tarixiga oid ma'lumotlarga murojaat qilinganda ba'zi davrlarda undan noto'g'ri maqsadlar yo'lida ham foydalanganlar. Masalan, quldorlik davrida quldorlar qullarning ustidan hukmronlikni kuchaytirish va ularni doimiy ravishda o'zlariga bo'ysundirish maqsadida, quldorlarga maxsus jismoniy mashqlar bilan mukammal shug'ullanganlar. Shuningdek, ba'zi agressiv xususiyatga ega davlatlar, yoki ayrim jamiyatlar boshqalar ustidan hukmron bo'lish, bosqinchilik qilish maqsadida harbiylashtirilgan jismoniy tarbiya tizimini joriy etganlar.

Aslida jismoniy madaniyatning jamiyatdagi maqsadi faqat insonparvarlikka va umuminsoniy qadriyatlarga xizmat qilishga qaratilgan. Muammoga qaratilgan masalalarga murojaat qilish asnosida, avvalam bor, sohaga oid asosiy tushunchaga ta'rif berishni lozim topdik. Mutaxassislar (L.P.Matveev, B.A.Ashmarin, O.Yu. Masalova, S.D.Neverchuk, R.Abdumalikov, X.T.Rafiyev, I.S.Barchukov, A.Abdullaev, F.K.Axmedov v.b) tomonidan berilgan tariflar, sohaga oid mavjud lug'atlar va ensiklopediyalardagi ma'lumotlarga tayandik va jismoniy madaniyat tushunchasiga nisbatan quyidagi xulosaga keldik. Jismoniy madaniyat umumiy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanib u jismoniy tarbiya, sport, sport faoliyati, sport musobaqalari, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy rivojlanish, jismoniy tarbiya va sport ta'limi uning vositalari, metodlari, sport inshootlari, sport jihozlari jismoniy

tarbiya va sport tizimi kabi sohaga oid barcha tushunchalar va faoliyat turlarini qamrab oladi.

Shuning uchun ham biz mazkur masala yuzasidan olib boradigan fikr - mulohazalarimizni o'quvchilar jismoniy madaniyatini rivojlantirish muammolariga qaratdik. Shu o'rinda dunyoda aholi, yoki ma'lum bir kontingentning jismoniy madaniyatini rivojlanganlik darajasi quyidagi ko'rsatgichlar asosida belgilanadi:

1. Sport inshootlarining mavjudligi va ularning holati.
2. Aholining turmush tarziga jismoniy tarbiya va sportning singdirilganlik darajasi.
3. Sport musobaqalaridagi erishilgan natijalar.
4. Aholining salomatlik darajasi kabi ko'rsatgichlar belgilangan hudud va butun bir mamlakatda jismoniy madaniyatning rivojlanganlik darajasini belgilab beradi.

Mamlakatni har tomonlama rivojlanishi sifatli ta'lim asosida amalga oshiriladi. Aholi jismoniy madaniyatini rivojlantirish ham bevosita jismoniy madaniyat ta'limni to'g'ri yo'lga qo'yish bilan o'z yechimini topadi. Vaholanki hozirgi vaqtda deyarli butun dunyoda bolalar va yoshlar amaldagi ta'lim tizimida o'qiydi tarbiyalanadi belgilangan bosqichlarni bosib o'tadi va voyaga yetadi.

Bizning mamlakatimizda xam zamonaviy talablar asosidagi ta'lim tizimi yo'lga qo'yilgan va u bolalar va yoshlarni to'liq qamrab olgan. Bu tizim o'z ichiga maktabgacha, umumiy o'rta, kasb - hunar va oliy ta'lim, oliy ta'limdan keyingi ta'lim bosqichlarini qamrab oladi. Har bir ta'lim tizimi bosqichi jismoniy madaniyati o'ziga xos vazifalarni amalga oshiradi. Tadqiqot jarayonida qator ilmiy uslubiy adabiyotlar tahlil etildi. Shu bilan birgalikda, ba'zi rivojlangan mamlakatlarning ta'lim tizimida jismoniy madaniyatning maqsad vazifalari amaldagi maktabgacha va boshlang'ich sinflar jismoniy tarbiyasi tajribalari uchun ham aynan maktabgacha va boshlang'ich sinflar jismoniy tarbiyasi tahlil etildi.

jumladan:

Rossiya federatsiyasida maktabgacha va boshlang'ich sinflar jismoniy madaniyati o'quv dasturiga asosan quyidagi maqsad va vazifalarni amalga oshiradi:

- bolalarni jismoniy mashqlarga va sog'lom turmush tarziga ijobiy va faol yondashuvini shakllantirish:

- bolalarda jismoniy madaniyatga ongli ravishda qiziqishi va sog'lom turmush tarziga ijobiy yondashuvini shakllantirish;

- bolalarni dastlabki harakat ko'nikmalarini, harakatlar koordinatsiyasini, qadd-u- qomatni to'g'ri tutishni, turli sport o'yinlari va musobaqalarida ishtirok etishga intilish, ularni tashkilotchisi bo'lish va belgilangan tartib-qoidalariga amal qilish odatlarini shakllantirish;

- jismoniy mashqlar va turli o'yinlar jarayonida xavfsizlik qoidalariga amal qilishga doir dastlabki tushunchalarni shakllantirish.

Xitoy xalq Respublikasida jismoniy tarbiya tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashda quyidagilarga asosiy e'tibor qaratilgan:

- yosh xususiyatiga ko'ra jismoniy rivojlanishning asosiy bosqichi bo'lgan davrga tayyorlash;

- bolaning ijtimoiy sifatlarini shakllantirish (qat'iyatlilik, to'g'ri so'zlik, javobgarlik hissi, haqiqatgo'ylik, o'zaro hamkorlik qilish v.b);

- jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishga qiziqishini va faol turmush tarzini kechirishni shakllantirish;

- zaruriy harakat malakalarini rivojlantirish va xavfsizlik qoidalariga rioya qilish bo'yicha dastlabki tushunchalarni berish.

Yaponiya jismoniy tarbiya tizimida kichik maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasi quyidagi vazifalarni bajarishini zarur deb hisoblaydi:

- hayotiy zarur harakatlarni rivojlantirish;

- aqliy rivojlantirish;

- atrof - muhitga va odamlarga to'g'ri munosabatni shakllantirish;

- umumiy tartib - qoidalariga qat'iy amal qilishga o'rgatish ;

Finlandiyada maktabgacha yoshdagilar jismoniy tarbiyasining asosiy vazifasi:

- bolalarni asosiy va zaruriy harakat malaka, ko'nikmalariga moslashtirish, takomillashtirish, bolalarni jismoniy mashqlarga bo'lgan qiziqishlarini oshirish;

- bolalarda jismoniy tarbiya va sportga ongli yondashuvini shakllantirishdan iborat.

Ko'rinib turibdiki yuqoridagi mamlakatlarda maktabgacha ta'lim va boshlang'ich sinf o'quvchilariga jismoniy madaniyatning asosiy fundamental bilim ko'nikma va amallari berilishi nazarda tutilgan. O'rganilgan ma'lumotlarga ko'ra dunyoda aholi jismoniy faolligi darajasi, Germaniya, Yaponiya, Xitoy, Finlandiya kabi davlatlarda yuqori. Aynan mana shu davlatlarda aholining shifokorlarga va farmakologik mahsulotlarga bo'lgan ehtiyoji ham bizga nisbatan o'ta past darajada. (JSST ning bergan ma'lumotlaridan olingan ma'lumot) Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, ushbu mamlakatlarda o'quvchilarga yetarli darajada jismoniy ta'lim berilgan. Jismoniy talim olgan shaxs albatta sog'ligini jismoniy mashqlar bilan mustahkamlab borish yo'llarini biladi va ongli, maqsadli ravishda umri davomida muntazam jismoniy tarbiya va sport bilan faol shug'ullanadi. Har bir shaxsning salomatligi butun mamlakat salomatligini tashkil etadi. Prezidentimiz aytganidek "Sog'lom inson – sog'lom millat" umummilliy harakatini ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'inlaridan yangilangan o'quv dasturlari asosida boshlash kelgusida o'zining yuqori darajadagi ijobiy natijalarini beradi. Buni quyidagi formula asosida ko'rsatish mumkin. Jismoniy ta'lim + jismoniy tarbiya = Sog'lom turmush tarzi. Sport ta'limi + Sport tarbiyasi = Natija (Yuqoridagi formulaning ilmiy asoslangan ma'lumotlari alohida taqdim qilishi rejalashtirilgan) O'zbekistonda ham maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarning jismoniy madaniyatining o'ziga xos maqsad vazifalari mavjud, ammo bu tizimni yanada takomillashtirishga qaratilgan zamonaviy aniq maqsad vazifalarini belgilab olish zaruratdan holi emas. Chunki mamlakatimizda ta'lim tizimi tubdan isloh

etilishi natijasida maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim tarbiyasiga qo'yilayotgan talablar ham yangicha bo'lishini taqozo etmoqda. Albatta, takomillashtirilgan zamonaviy jismoniy madaniyatni joriy etishda shu davrgacha orttirilgan tajribalar asosida shakllantirilishi va rivojlantirilishi maqsadga muvofiq.

Ta'lim tizimi jismoniy madaniyatining keyingi bosqichlarida ham o'ziga xos maqsad vazifalari belgilab berilgan bo'lib, jismoniy tarbiya uzluksiz ravishda amalga oshiriladi. (Tizimning keyingi bosqichlarining maqsad vazifalari muammolari yuzasidan alohida ma'lumotlar beriladi). Jismoniy madaniyatning talim tizimidagi o'rni va vazifalari va uning ahamiyatini naqadar muhimligini anglagan holda ish yuritish o'zining samarali natijalarini beradi. Mavjud ta'lim tizimi davomida jamiyatda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash maqsad qilib olingan. Shunday ekan jismoniy madaniyatni ushbu tizimning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qarash va uni muntazam ravishda takomillashtirib borish zarur. Ta'lim tizimining barcha bugunlari jismoniy madaniyatiga alohida bir muammo sifatida qarash va uning uzviyligini ta'minlash orqali ta'lim- tarbiyada ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda o'quvchilarning jismoniy madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas va ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u sog'lom turmush tarzini shakllantirish, harakat faolligini oshirish va jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmon va qarorlari, shuningdek, xalqaro tajribaning o'rganilishi shuni ko'rsatmoqdaki, jismoniy tarbiya tizimini isloh qilish, uni har bir ta'lim bosqichida uzviy va izchil tashkil etish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Rivojlangan davlatlar tajribasi jismoniy tarbiyaning erta yoshdan boshlab tizimli o'rgatilishi bolalar salomatligi va ularning ijtimoiy faolligini ta'minlashda muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi.

Shunday ekan, O'zbekistonda jismoniy madaniyatni uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida chuqur integratsiyalash, xalqaro mezonlar asosida metodik yondashuvlarni joriy etish va bu sohani tizimli tarzda modernizatsiya qilish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 15 -noyabrda №392 qarori.
2. Axmedov F.K. Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi .T.: 2020 -yil 317 bet. Darslik.
3. Guriev S.V. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya s praktikumom (detey doskolnogo i mladshegro shkolnogo vozrosta) Moskva 211 str. Uchebnik.
4. Барчуков И.С. Теория методика физического воспитания и спорта. Учебник. М.: 2021. 365 с.
5. Ashmarin B.A. Teoriya i metodika pedagogicheskix issledovaniy v fizicheskom vospitanii. Moskva 2003 yil. 224 str. Monografiya.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA INDIVIDUAL VA TABAQALASHTIRISHNING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Aripov Y.Y.

*O'ZDJTSU Sport tadbirlarini
tashkil etish kafedrasi professori*

Tayanch so'zlar: individual, tabaqali yondashish, jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik darajasi, guruhlariga bo'lish (past, o'rta, o'rta yuqori, yuqori).

Ключевые слова: индивидуальный, стратифицированный подход, физическое развитие, уровень физической подготовленности, деление на группы (низкий, ниже среднего, средний, выше среднего, высокий).

Key words: individual, stratified approach, physical development, level of physical fitness, division into groups (low, below average, average, above average, high).

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Umumiy o'rta maktablarining jismoniy tarbiya darslarida harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirishga va individual tabaqali yondashishni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы формирования двигательных навыков и умений, обеспечения индивидуализированного подхода на занятиях по физическому воспитанию в общеобразовательных школах.

SUMMARY:

This article examines the development of motor skills and abilities and the provision of an individualized approach in physical education classes in comprehensive schools.

Dolzarbliqi. Bugungi kunda mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish masalasiga davlat siyosati darajasida qaralib, undan millat genofondini sog'lomlashtirish, jismonan va intellektual salohiyatli avlodni tarbiyalashning kafolatli vositasi va milliy istiqlol g'oyalarini targ'ib qilishda strategik ahamiyatga ega bo'lgan muhim soha sifatida foydalanilmoqda.

Jismoniy tarbiya umuman insonni jismonan shakllantirish maqsadiga yo'naltirilgan ta'lim sohadir Mamlakatimizda jismoniy tarbiya sohasining

modernizatsiyasiga tabaqalashtirilgan yondashuvning pedagogik jihatdan ilmiy asoslanishni talab etadi.

Ma'lumki, jismoniy tarbiya o'qituvchisi ta'lim jarayonida asosan o'quvchining mavjud imkoniyatlariga tayanadi. Jismoniy tarbiyaning muhim muammolaridan biri harakat faoliyatiga o'rgatishning yangi uslub va shakllarini yaratishdan iboratdir.

Pedagog amaliyotni kuzatish ilmiy va uslubiy adabiyotlarni tahlili va o'qituvchilarning keng ish tajribalarini ko'rsatilishicha o'qitish metodikasi o'rtacha o'quvchiga qaratilgan.

Shu bilan jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishi past va yuqori bo'lgan o'quvchilar o'z imkoniyatlarini to'liqligicha amalga oshira olmaydi bu esa hozirgi kun talabiga javob bermaydi.

O'quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda hamma o'qituvchilar ham tabaqalashtirilgan individual yondashishni yetarli darajada qo'llanilmaydi.

Shu sababli, jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligi har xil bo'lgan o'g'il va qizlarda jismoniy sifatlarni tayyorlash uchun individual dasturlar tuzish, mashqlar majmuasini ishlab chiqish, dars jarayonida har bir gurux uchun tabaqali yondashgan holda o'rgatishni tashkil kilish jismoniy tarbiya jarayonida dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi. Jismoniy tarbiya darslarida tabaqali yondashishga yo'naltirilga muammolar tizimini tartibga tushirish va tahlil qilish hamda o'quvchilarning har xil darajadagi shaxsiy tayyorgarligini hisobga olgan holda, tabaqali yondashish yo'llarini aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida tabaqali yondashishni ilmiy jihatdan o'rganish.

2. 5-sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligi dinamikasini aniqlash.

3. Jismoniy tayyorgarligi har xil bo'lgan o'quvchilarni umumiy jismoniy tayyorgarligini mustahkamlashga qaratilgan tabaqalashtirilgan yondashish bo'yicha uslubiyatini ishlab chiqish.

Tadqiqotni tashkil etilishi. Toshkent shahridagi M.Ulug'bek tumani 27-sonli va Olmazor tumanidagi 243-sonli umumiy o'rta maktablarining 5-sinf o'quvchilarida o'tkazildi.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Ilmiy tekshirilishlarni ko'rsatilishicha o'quvchilarni o'rgatish va jismoniy tayyorgarligi va rivojlantirishda muhim o'rin to'tadi.

Xorijiy va mahalliy olimlar V.Petrovskiy, V.Leonova, N.Yelagina, R.Salamov, A.Sadikov, B.Boybabaev, B.Madaminovlarning ilmiy izlanishlarida bir xil

yoshdagi o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, jismoniy rivojlanishi bir xil emasligini ko'rsatib o'tgan.

Shuning uchun biri orqada qolgan o'quvchilarning harakat sifatlarini rivojlantirish uchun individual dasturlar tuzish, ular bo'yicha mashqlar majmuasini ishlab chiqish jismoniy tarbiya darslarida sinfning har bir o'quvchisiga mashqlarni tabaqalashtirilgan yondashish asosida o'rgatishni tashkil etish kerak.

Shu sababdan mashqlarni tanlanayotganda o'quvchilarni organizmining tashki tuzilishi va ichki organlari rivojlanishini bilgan holdagina o'quvchilar bilan individual va tabaqalashtirilgan yondashuv asosida o'rgatish, ularda bilim va malakalarini shakllantirish lozim bo'ladi.

O'quvchi-yoshlarning jismoniy tarbiya jarayonidagi jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarlik darajasi o'ziga xos bo'lib, farqli ravishda individual o'zgarishlarga ega.

Bir xil yoshdagi va bir xil jismoniy rivojlanishga ega bo'lgan o'quvchi-yoshlarda jismoniy sifatning rivojlanishi har xil ekanligi ta'kidlangan.

Bugungi kunda ko'pgina tadqiqotlarda aniqlanishcha, jismoniy tarbiya darslarida tabaqali yondashishni tashkillashtirishda o'quvchilarni individual imkoniyatlarni hisobga olgan holda, majmualiy tadbirlarni qo'llash, o'quv tarbiya jarayonida ularning har tomonlama jismoniy tayyorgarligini amalga oshirilishida yuqori samaradorlik beradi.

O'quvchilar ish faoliyatini har bir sinfdan kuchli, o'rta va past ko'rsatkichlarga ega bo'lgan o'quvchilar borligi aniqlangan hamda jismoniy tarbiya fanini o'zlashtirish bir-biridan farq qiladi.

Shuning uchun ham ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuv asosida jismoniy tizimini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy muammolaridan biri jismoniy tarbiya darslarida harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirishga va individual tabaqali yondashishni ta'minlashga alohida e'tibor qaratdik.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tabaqali yondashishni dolzarbligini aniqlash uchun jismoniy tarbiya darslarida tabaqali yondashishga yo'naltirilgan muammolar tizimini tartibga tushirish va tahlil qilish uchun o'quv mashg'ulotlarni mazmuniga uni xarakteri hamda o'quvchilarning har xil darajadagi shaxsiy tayyorgarligini hisobga olgan holda, tabaqali yondashish yo'llarini aniqlandik.

O'quvchilarni guruhlariga bo'lish uchun xil omillar aniqlandi. Tajriba Toshkent shahridagi M.Ulug'bek tumani 27-sonli va Olmazor tumanidagi 243-sonli umumiy o'rta maktablarida 5-sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligi dinamikasini aniqlash bo'yicha quyidagi natijalari aniqlandi.

5-sinf o'quvchilari jismoniy tayyorgarligining yillik dinamikasi

T/r	Nazorat mashqlari va o'lchov birligi	O'YB		O'YO		Farqi	%	t	R
		$X \pm \sigma$	V%	$X \pm \sigma$	V%				
1.	60 m ga yugurish (soniya)	11,5 $\pm$ 1,4	12,1	11,2 $\pm$ 1,1	9,8	0,3	7,4	1,51	>0,05
2.	1000 m ga yugurish (daqqa, soniya)	6;28 $\pm$ 0,59	9,4	5;55 $\pm$ 0,51	9,2	0,33	13,1	1,33	>0,05
3.	Baland turnikda tortilish (marta)	2,8 $\pm$ 0,44	15,7	3,2 $\pm$ 0,40	12,5	0,4	14,3	0,99	>0,05
4.	Yugurib kelib uzunlikka sakrash (sm)	238,1 $\pm$ 8,53	3,6	253,6 $\pm$ 7,12	2,8	15,5	9,4	0,64	>0,05
5.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	126,4 $\pm$ 6,20	4,9	136,7 $\pm$ 5,51	4,0	10,3	8,9	1,53	>0,05
6.	Kichik to'pni uzoqlikka uloqtirish (metr)	18,7 $\pm$ 1,0	5,3	21,8 $\pm$ 1,4	6,4	3,1	16,6	1,20	>0,05

Izoh: O'YB – o'quv yili boshida, O'YO – o'quv yili oxirida.

Umumta'lim maktablarida tahsil oluvchi 5-sinf o'quvchilarning 60 m masofaga yugurish bo'yicha natijalari o'quv yili boshida 11,5 $\pm$ 1,4 soniyaga teng, o'quv yili oxirida esa bu ko'rsatkich o'rtacha 11,2 $\pm$ 1,1 soniyaga teng bo'lgan. Ushbu yoshdagi o'quvchilar jismoniy tayyorgarligi natijalarining yillik o'sishidagi farq 0,3 soniyaga tengligini aniqlandi (7,4%). Ko'rsatkichlar orasidagi statistik farqlar ishonchli emas ($R > 0,05$).

Kuch sifatining rivojlanganlik holatini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan testlash (baland turnikda tortilish) natijasi yil boshida o'rtacha 2,8 $\pm$ 0,44 martaga teng bo'lsa, yil oxiriga kelib 3,2 $\pm$ 0,40 marta tortilish kuzatildi. Farq 0,4 martaga teng, natija 14,3% ga yaxshilangan.

5-sinf o'quvchilarining 1000 m masofaga yugurish bo'yicha nazorat testi natijalari o'quv yili boshida o'rtacha $6;28 \pm 0,59$ daqiqaga teng bo'lib, ($V=9,4\%$), o'quv yili oxirida $5;55 \pm 0,51$ daqiqaga yetganganligi aniqlandi ($V=9,2\%$). 1000 m masofaga yugurish nazorat mashqi bo'yicha ko'rsatkichlar orasidagi statistik farqining ishonchliligi yo'q ($R>0,05$).

Yugurib kelib uzunlikka sakrash nazorat mashq ko'rsatkichlari 5-sinf o'quvchilarda yil boshida $238,1 \pm 8,53$ sm bo'lgan bo'lsa, yil oxirida $253,6 \pm 7,12$ sm ga teng, ya'ni natija $9,4\%$ ga o'sganligini ko'rish mumkin.

Turgan joydan uzunlikka sakrash nazorat mashqi bo'yicha yil boshida o'rtacha ko'rsatkich $126,4 \pm 6,20$ sm ga va o'quv yili oxirida $136,7 \pm 5,51$ sm ga teng bo'ldi.

O'quvchilardan kichik to'pni uzoqlikka uloqtirish nazorat mashqlari qabul qilinganda, natija $18,7 \pm 1,0$ m dan $21,8 \pm 1,4$ m ga yetgan ($V=6,4\%$).

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan 5 sinf o'quvchilari jismoniy sifatlarini rivojlantirishning qo'llaniladigan vosita va usullarini qo'llash borasida yetarlicha ilmiy izlanishlar olib borilmaganligi aniqlandi.

Qo'lga kiritilgan ma'lumotlar ko'rsatilgan qarama-qarshiliklarni yengib o'tish, o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda mashqlar majmuasini ishlab chiqish zarur degan fikrni tasdiqlaydi;

Jismoniy tayyorgarligi har xil bo'lgan o'quvchilariga jismoniy tarbiya darslarini o'tishda ularning salomatligini saqlash va umumiy jismoniy tayyorgarligini mustahkamlashga qaratilgan tabaqalashtirilgan yondashish bo'yicha uslubiyatini ishlab chiqish kerak.

Shunga va olingan ma'lumotlarga asosanib o'quvchilarni quyidagi tabaqali guruhlarga bo'lish zarur. (1 Jadval).

1-jadval

O'quvchilarning tabaqali guruhlarga bo'linishi

Guruh	Jismoniy ko'rsatkichlari	
	Jismoniy tayyorgarligi	Jismoniy rivojlanishi
Kuchli	O'rtachadan yuqori, yuqori,	O'rtachadan yuqori, yuqori, o'rtacha
O'rtacha	O'rtacha	O'rtachadan yuqori, yuqori, o'rtacha
Kuchsiz	Past, o'rtachadan past	Yuqori, o'rtachadan yuqori, o'rtachadan past, past

O'quvchilarni guruhlarga bo'lish har xil yondashishlar samaradorligi, jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishini o'zgarish ko'rsatkichlariga va funksional imkoniyatini natijasiga qarab aniqlangan. O'quvchilarni mustaqil faoliyatini faollashtirish yordamchilarni aniqlash va ular bilan

metodik mashg'ulotlar o'tkazish, o'quvchilarga uyga bergan vazifalarni tabaqalashtirilgan tizimini ishlab chiqish bilan bog'liq.

Tajriba sinflarda qo'llanilgan tabaqali yondashishni tashkil qilish tizimi o'quvchilarga darsda qo'yilgan vazifalarni dasturdagi jismoniy tayyorgarlik mezonlarini to'liq bajarishga olib keladi.

O'quvchilarni jismoniy tayyorlashning eng yaxshi yo'nalishlaridan biri jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarga bilim va qobiliyatiga qarab tabaqalashtirilgan individual yondashish usulbidan keng foydalanilsa, jismoniy tarbiya dars samaradorligini yanada yaxshilashga samara beradi.

O'quvchilarni guruhlariga bo'lish xar xil yondashishlar samaradorligi, jismoniy tayyorgarligi va jismoniy rivojlanishini o'zgarish ko'rsatkichlariga va funksional imkoniyatini natijasiga qarab, o'quvchilarga jismoniy darslarida quyiladigan vazifalarni dasturdagi jismoniy tayyorgarlik mezonlarini to'liq bajarishga olib keladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ilmiy izlanish va amaliy tajriba ishlarning natijalarini ko'rsatishicha, jismoniy tarbiya darslarida tabaqalashtirilgan yondashish asosida o'quvchilarni guruhlariga ajratish, mashqlarni bajarishda individulalashtirish va tabaqalashtirish yo'li bilan o'quvchilarni jismoniy tayyorgarligini rivojlanishiga hamda ularning jismoniy tarbiya sohasidagi bilimlarini tezroq o'zlashtirishga imkoni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boyboboiev B.G. Jismoniy tarbiya darslarida 11-14 yoshli o'g'il bolalar uchun nagruzkani me'yorlash.: dis... ped.fan.nom. – T,... 1999 y. 152 b
2. Korotkova Ye.A. Optimizatsiya uchebnogo protsessa po fizicheskoy kulture v shkole na osnove texnologii differensirovannogo fizkulturnogo obrazovaniya shkolnikov. Avtoref. dis....dokt ped. nauk. Omsk, 2001,-36 s.
3. Korotkova Ye.A.,Suleymanov I.N. Differentsiatsiya fizkulturnogo obrazovaniya uchashixsya osnovnoy shkol // Fizkulturnoe obrazovanie Sibiri.-1996.-№2. S.78-83.
4. Matveev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury: Uchbnik dlya institutov fizicheskoy kultury. –M.: Fizkultury i sport, 1991.-543 s.
5. Salomov R.S. Sport mashqlarida qo'llaniladigan usullar. T., Uzavtotranstexnika. 1991, 31 b.
6. Salamov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiati. Darslik.T.:2014, 345-b.
7. Sodiqov A.T. I-IV sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslarida mashqlar nagruzkasini me'yorlash. ped. fan. nom. dis. T.1997, 130 b.

QISQA MASOFALARGA YUGURISHDAGI JAROHATLARNING OLDINI OLISH VA DAVOLASH BO'YICHA ADABIY VA ILMIY MANBALAR TAHLILI

Mambetkasimova K.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali
"Koordinatsion va tsiklik sport turlari" kafedrası assistent o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: sport, yengil atletika, jarohatlar, profilaktika, davolash, reabilitatsiya, sport tibbiyoti.

Ключевые слова: спорт, легкая атлетика, травмы, профилактика, лечение, реабилитация, спортивная медицина.

Key words: sports, athletics, injuries, prevention, treatment, rehabilitation, sports medicine.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada qisqa masofaga yugurishda jarohatlarning dolzarb muammolari, shu jumladan jarohatlarning sabablari, ularning turlari va sportchilar uchun oqibatlari ko'rib chiqiladi. Xulosa jarohatlarning oldini olish va davolashda sportchilarni ham jismoniy tarbiya, ham psixologik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv muhimligi ta'kidlanadi. Qisqa masofaga yugurishda jarohatlarni o'rganishning amaliy ahamiyati jarohatlardan saqlanish choralari bo'yicha murabbiylar va sportchilar uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shikastlanish sabablarini aniqlash ularning o'ziga xos sababini bartaraf etish va mumkin bo'lgan takrorlanishlarni istisno qilish imkonini beradi. Bu sport jarohatlarining oldini olish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются актуальные проблемы травматизма в беге на короткие дистанции, включая причины возникновения травм, их виды и последствия для спортсменов. Заключение подчеркивает важность комплексного подхода к профилактике и лечению травм, который включает в себя как физическую подготовку, так и психологическую поддержку спортсменов. Практическая значимость изучения травматизма в беге на короткие дистанции заключается в разработке рекомендаций тренерам и спортсменам по профилактическим мерам травматизма. Выявление причин травм позволяет устранить их конкретную причину и исключить возможные повторения. Это важно для повышения эффективности профилактики спортивного травматизма.

SUMMARY:

The article examines current problems of injuries in short-distance running, including the causes of injuries, their types, and their consequences for athletes. The conclusion emphasizes the importance of a comprehensive approach to preventing and treating injuries, which includes both physical training and psychological support for athletes. The practical significance of studying injuries in short-distance running lies in developing recommendations for coaches and athletes on

preventative measures against injuries. Identifying the causes of injuries allows for the elimination of their specific cause and the elimination of possible recurrences. This is important for improving the effectiveness of sports injury prevention.

Kirish. Yugurish oddiy, lekin har doim ham xavfsiz emas. Qisqa masofaga yugurish bugungi kunda tobora ommalashib bormoqda: odamlar ertalab yugurishadi, marafon va sprintlarda qatnashadilar. Biroq, ko'rinadigan soddalik orqasida ma'lum xavflar yashiringan. Jarohatlar ham yangi boshlanuvchilar, ham tajribali yuguruvchilar orasida keng tarqalgan [2]. Buning sababi noto'g'ri texnika, yaroqsiz poyabzal va tanani yukga qanday tayyorlash bo'yicha asosiy bilimlarning etishmasligidir [12]. Bularning oldini olish - sog'liqning kalitidir. Badanni qizdirish, tezlikni asta-sekin oshirish va sifatli uskunalar tanlash jarohatlar xavfini kamaytiradi [10]. Agar jarohatlar bo'lsa, dam olish, kompresslar va fizioterapiya yordam beradi [15]. Ko'proq odamlar jarohatlardan keyin reabilitatsiya haqida ma'lumot qidirmoqdalar, chunki sportga qaytish to'g'ri yondashuvni talab qiladi [14].

Sprinterlarda keng tarqalgan jarohatlarning tahlili.

Yuguruvchilar ko'pincha oyoqlari, tizzalari, to'piqlari va tovonlariga shikast etkazadilar. Ta'kidlanishicha, barcha jarohatlarning 40% ga yaqini tizza jarohatlaridir. Bu himoya choralari va to'g'ri yugurish zarurligini ko'rsatadi [1]. Ko'pincha boldir va son mushaklari cho'ziladi va Axil paylari shikastlanadi, sprintda katta yuklamalardan lat yeyishadi va shilinadi. "Yuguruvchi tizza" kabi maxsus jarohatlar mavjud bo'lib, ular ko'proq o'rta yoshli ayollarda uchraydi va erkaklarda pay sho'zilishi ko'proq uchraydi. Tayyorgarliksiz faol sport bilan shug'ullanish jarohatlar, jumladan pay va bo'g'imlardagi jarohatlar xavfini oshirishi isbotlangan. Keksa yuguruvchilar to'qimalarning elastikligining pasayishi tufayli orqa va oyoq og'rig'idan aziyat chekishadi. To'g'ri yugurish uslubi va yaxshi poyabzal muhim ahamiyatga ega.

Olimlarning ta'kidlashicha, agar sizning oyoq kiyimingiz oyoqlaringizga yoki yugurishingizga mos kelmasa, jarohat olishingiz ehtimoli ko'proq. Agar siz juda ko'p mashq qilsangiz, jarohat olishingiz ham mumkin. Treningning intensivligini va mashg'ulot rejangiz yaxshi bo'lsa ham, qancha dam olishingizni kuzatishingiz kerak.

Shikastlanishning oldini olish: asosiy jihatlar.

Sprinterlar orasida jarohatlarni kamaytirish uchun siz ushbu xavflarni kamaytirishga yordam beradigan narsalar haqida o'ylashingiz kerak. Ulardan eng muhimi – cho'zilish, maxsus va sifatli poyabzal, tanani mashqlarga ko'niktirish va tana sizga aytayotgan narsaga e'tibor berishdir.

Oyoq mushaklarini, ayniqsa, boldir mushaklarini muntazam ravishda cho'zish tanani moslashuvchan saqlashga yordam beradi va zo'riqishning oldini oladi. Barmoqlaringizni ushlab, oyog'ingizni 15 soniya davomida tortadigan mashq bu

holatda yordam beradi. Yugurishdan keyin to'g'ri cho'zish va sovutish tiklanish uchun juda muhimdir, u qon aylanishini yaxshilaydi va jarohatlar xavfini kamaytiradi.

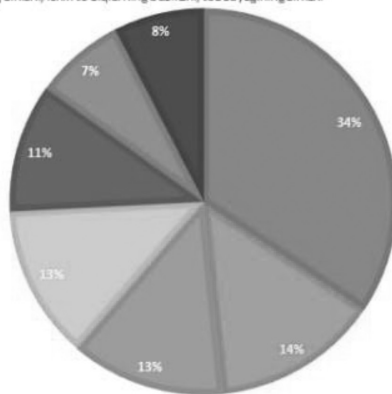
To'g'ri poyabzal jarohatlarning oldini olish uchun juda muhimdir. Yuguruvchilar oyoq kafti gumbazini qo'llab-quvvatlashi va amortizatsiyani ta'minlashi uchun mo'ljallangan poyabzallarni tanlashga alohida e'tibor berishlari kerak. Yuguruvchilar oyoq panjasi fassiiti va shunga o'xshash oyoq muammolarini minimallashtirish uchun nafaqat mashg'ulotlarda, balki kundalik hayotda ham yugurish uchun mo'ljallangan poyabzal kiyishlari kerak. Bundan tashqari, oyoq panjasi fassiiti kabi shikastlanishga moyillik mavjud bo'lsa, tepalik yugurishni cheklashga arziydi, chunki u oyoqlarda stressni oshiradi.

Trening davomida yuk hajmini bosqichma-bosqich oshirish muhimdir. Majburlashdan qochishga harakat qiling, chunki yukda to'satdan sakrash mushaklar va bo'g'imlarga zarar etkazishi mumkin. Yuguruvchilar birinchi navbatda mashg'ulot rejasiga oyoq mushaklarini kuchaytirishga va pastki oyoq va tos suyagi bo'g'imlarining moslashuvchanligini yaxshilashga yordam beradigan yangi mashqlarni qo'shishlari kerak. Bu nafaqat jismoniy tayyorgarlik darajasini oshiradi, balki jarohatlar ehtimolini ham kamaytiradi. Tana sizga aytayotgan narsaga e'tibor berish ham juda muhimdir. Yugurish paytida og'riq paydo bo'lsa, siz to'xtashingiz va dam olishingiz kerak. Og'riqni e'tiborsiz qoldirish jiddiy jarohatlarga va mashg'ulotlarda uzoq tanaffuslarga olib kelishi mumkin. Jarohatlar yuguruvchilarning 40 foizida sodir bo'ladi, bu ehtiyot choralari qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Mushaklarni mustahkamlash, moslashuvchanlikni yaxshilash va sifatli poyabzal tanlash ustida ishlagan holda, yuguruvchilar kamroq tavakkal qilishlari va sog'lom qolishlari mumkin.

Tanani to'g'ri qizdirish va mashq qilish.

Agar mashg'ulotdan oldin tanani qizdirmasangiz, osongina jarohat olishingiz mumkin. Siz tanangizni yugurishga tayyorlashingiz kerak. Bu qizdirish bilan amalga oshirilishi mumkin, bu mushaklarning yanada moslashuvchan va elastik bo'lishiga yordam beradi, bu esa ko'karishlar xavfini kamaytiradi. Yengil yugurish va cho'zilish uchun 10-15 daqiqa vaqt ajrating. Bu qon oqishini ta'minlaydi va

- Bo'g'imlarning o'zgarishi
- Oyoq-qo'lining og'ir sinishi, tovonning sinishi
- qo'l-oyoqning yengil sinishi
- yengil kompress
- qattiq lat yeyish
- miya shikastlanishi yoki bosh miya jarohati
- qovurg'alarning sinishi, ichki to'siqlarning buzilishi, tos suyagining sinishi

1-rasm. Jarohatlarning turlari.

mushaklarni cho‘zishga chidamli qiladi. Yaxshi qizdirish jarayoni bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, 5-10 daqiqa yuguring, keyin yelkalarni aylantirish va bo‘g‘imlarni qizdirish mashqlarini bajaring.

Jarohatlarni davolashning zamonaviy usullari.

Ushbu oddiy qadamlar asosiy mashg‘ulot paytida kerak bo‘ladigan mushaklarni isitadi. Agar siz uzoq masofaga ketayotgan bo‘lsangiz, tanani yaxshilab qizdirishni unutmang. Harakatni yaxshilash uchun turli mushak guruhlarini va ba‘zi dinamik cho‘zishni faollashtiradigan umumiy mashqlarni kiritish yaxshidir. Bu, ayniqsa, tashqarida sovuq bo‘lganda juda muhimdir, chunki bunday paytlarda mushaklar qattqlik tufayli osonlikcha shikastlanadi. Yugurishdan keyin sovib ketishni unutmang. Yukni asta-sekin kamaytirish va cho‘zilish mushaklarning tiklanishiga va bo‘shashishiga yordam beradi. Sovutish tananing faol yuklardan dam olishga va tiklanishni yaxshilashga muammosiz o‘tishga yordam beradi.

So‘nggi yillarda sport jarohatlarini davolashda sportchilarning tezroq tiklanishiga yordam beradigan yangi texnologiya va usullarning rivojlanishi tufayli jiddiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Yengil atletikachilar duch keladigan yuqori jismoniy yuklar sharoitida yangi yechimlar ayniqsa dolzarb bo‘lib bormoqda. Misol uchun, tibbiy tasvirlarni tahlil qilish uchun sun‘iy intellektdan (SI) foydalanish jarohatlar tashxisini sezilarli darajada yaxshilaydi, bu esa shifokorlarga jarohatlarning og‘irligini aniqroq aniqlash va oldingi jarohatlar ma’lumotlari asosida muvaffaqiyatsizlik xavfini taxmin qilish imkonini beradi.

Zamonaviy davolash usullari faqat diagnostika bilan cheklanmaydi, ular butun tiklanish jarayonini qamrab oladi. Bemorning o‘z plazmasidan foydalanadigan plazma terapiyasi to‘qimalarni davolashda yordam beradigan bir qator foydali xususiyatlarga ega. Bu usul mushaklar, ligamentlar va bo‘g‘inlarni davolashda yaxshi natijalarni ko‘rsatdi, bu ayniqsa tez-tez bunday jarohatlarga ega bo‘lgan sportchilar uchun muhimdir. Ushbu yondashuvdan foydalanish reabilitatsiya vaqtini sezilarli darajada qisqartirishi, jarohatlardan keyin umumiy ishlash darajasini oshirishi mumkin. Davolashda yangi ufqlarni ochadigan yana bir yangilik monoklonal antikorlardir. Ushbu usul bosh miya chayqalishi oqibatlarini davolash uchun faol qo‘llaniladi, bu ayniqsa, kontaktli yo‘nalishlarda qatnashadigan yengil atletikachilar uchun muhimdir. Shuningdek, boks, futbol, xokkey, kikkoks va boshqa kontaktli sport turlarini ham ta’kidlab o‘tish joizki, bu usulni qo‘llash surunkali travmatik ensefalopatiya bilan kurashish usuli bo‘lib xizmat qiladi. Surunkali travmatik ensefalopatiya (STE) sportchilarning sog‘lig‘iga eng jiddiy tahdidlardan biri sifatida keng tan olingan va monoklonal antikorlarning kiritilishi ushbu holatni kuzatish va davolash uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Sport tibbiyotida sun‘iy intellektdan faol foydalanish SI nafaqat tiklanish jarayonini tezlashtirishi, balki uning samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ta’kidlaydigan ko‘plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan. Misol uchun, sun‘iy intellekt turli materiallar va jarohat ma’lumotlarini tahlil qilishi mumkin, qaror qabul qilish vaqtini qisqartiradi

va sport shifokorlariga paydo bo'lgan muammolarni tezroq hal qilish imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, rehabilitatsiyaga yangi yondashuvlar ham tiklanish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Jismoniy terapiya, qo'lda terapiya va sport massaji kabi turli usullarni birlashtirish muayyan sportchining o'ziga xos xususiyatlarini to'liq hisobga oladigan individual tiklanish dasturlarini yaratishga imkon beradi. Bunday dasturlar ko'pincha ta'sirlangan mushaklarni tiklash

va mustahkamlashga qaratilgan moslashuvchan jismoniy mashqlarni o'z ichiga oladi. Sportchilarga jarohatlarning oldini olish asoslarini o'rgatish ham birdek muhim. Murabbiylar va tibbiyot mutaxassisleri xavfsiz mashg'ulot muhitini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Agar sportchilar mashqlarni qanday qilib to'g'ri bajarishni bilsalar va ularning tanasi qanday ishlashini tushunsa, bu jarohatlar xavfini kamaytirishga va umumiy ish faoliyatini yaxshilashga yordam beradi.

Bundan kelib chiqadiki, yengil atletikada zamonaviy davolash

va rehabilitatsiya usullari ilg'or texnologiyalar, individual yondashuv va sport tibbiyoti sohasidagi keng bilimlar uyg'unligiga asoslangan. Ushbu usullarning samaradorligi nafaqat jarohatlar darajasini pasaytirish, balki sportchilarni qisqa vaqt ichida faol sportga qaytarish, ularning yanada rivojlanishi va muvaffaqiyatlariga hissa qo'shish imkonini beradi. Mashg'ulotlar jarayonining intensivligi va raqobatning yuqori saviyasini hisobga olgan holda, sport jarohatlari yengil atletikada dolzarb muammo hisoblanadi. Bunda sportchini tayyorlashga malakali yondashish, to'g'ri tayyorgarlik ko'rish usullari va zamonaviy jihozlardan foydalanish jarohatlarning oldini olishda asosiy o'rin tutadi. O'tkir va surunkali shikastlanishlar diqqat bilan o'rganishni talab qiladi, chunki ularning har biri o'ziga xos sabablar va shakllanish tuzilishiga, shuningdek, o'ziga xos davolash usullariga ega.

Turli tadqiqotlarga ko'ra, chiqish va sinish kabi o'tkir jarohatlar kutilmaganda va ko'pincha to'satdan zarba yoki kuchli zo'riqish tufayli yuzaga keladi. Surunkali shikastlanishlar esa bir xil harakatlarning tez-tez takrorlanishi yoki noto'g'ri texnika tufayli sekin rivojlanadi. Bunday jarohatlardan qochish uchun siz muammolarning dastlabki belgilariga e'tibor berishingiz va mashqlarni bajarish texnikasini kuzatishingiz kerak. Shuningdek, mashg'ulot paytida yukni to'g'ri taqsimlash muhimdir. Uskunani tanlash haqida unutmang: yaxshi poyabzal va himoya vositalari jarohatlarning oldini olishda katta rol o'ynaydi. Yengil atletika poyafzalining o'ziga xos xususiyatlari, ayniqsa, turli darajadagi qattqlikdagi sirtlarda mashq qilishda jarohatlar xavfini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Qulay va to'g'ri oyoq qo'llab-quvvatlashi bo'g'imlarga yukni kamaytirishga va shikastlanish ehtimolini kamaytirishga yordam beradi. Sportchining jismoniy tayyorgarligi, yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda individual o'quv dasturlarini yaratish shart. Bu nafaqat jismoniy fazilatlarini samarali rivojlantiradi, balki jarohatlar xavfini ham kamaytiradi. Majburiy yuklardan qochish kerak. Ularni asta-sekin oshirish yaxshiroqdir, shuning uchun tanangiz ortiqcha yuklanish va shikastlanish

ehtimoli kamroq. Mushaklar va bo'g'inlarni ishga tayyorlash va keyin tiklanishiga yordam berish uchun isinish va sovutish ham muhimdir. Sportchilarga xavfsizlik asoslari va to'g'ri mashq qilish texnikasini o'rgatish jarohatlarning oldini olish uchun ham muhimdir. Xatarlar va jarohatlardan qochish usullarini bilish ularning sonini kamaytirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sportchilarning jarohatlar va ularni oldini olish usullari haqida xabardorligi ularning umumiy salomatligi va jismoniy tayyorgarligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sport jarohatlarini davolash barcha bosqichlarda - tashxisdan reabilitatsiyagacha individual yondashuvni talab qiladi. Mutaxassislariga erta murojaat qilish, jarohatlar paydo bo'lganda tezkor va malakali yordam tiklanish vaqtini qisqartirishi va surunkali kasalliklar rivojlanishining oldini oladi. Reabilitatsiyada nafaqat tibbiy muolajalar, balki psixologik yordam ham muhim rol o'ynashini bilish muhimdir. Psixologik yordam olgan sportchilarning to'liq tiklanish va mashg'ulotlarga qaytish imkoniyati yuqori bo'ladi.

Har bir jarohat o'ziga xosdir; shuning uchun muvaffaqiyatli davolanishning asosiy jihatlari individual reabilitatsiya rejalarini bo'lib, ular turli usullarni o'z ichiga oladi - jismoniy terapiyadan jismoniy mashqlargacha kuch va muvofiqlashtirishni tiklash. Shuni ham ta'kidlash joizki, magnit terapiyasi va mushaklarni elektr stimulyatsiyasi kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish tiklanish jarayonini tezlashtirishga yordam beradi.

Xulosa o'rinda shuni aytish kerakki, yengil atletikada jarohatlarning oldini olish va davolash kompleks yondashuvni, shu jumladan sportchilarni jismoniy tarbiya va psixo-emotsional qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Samarali diagnostika, adekvat davolash va malakali reabilitatsiya usullari sportchilarning sport faoliyatiga muvaffaqiyatli qaytishi, takroriy jarohatlar xavfini minimallashtirish va ularning umumiy salomatligini yaxshilash uchun sharoit yaratadi.

Xulosa. Qisqa masofaga yugurish mashhur jismoniy faollik turi hisoblanadi, ammo jarohat olish xavfi mavjud. Ushbu sport turida muvaffaqiyatga erishish uchun shikastlanishning sabablari va mexanizmlarini, shuningdek, oldini olish va davolash usullarini tushunish kerak. Shikastlanish xavfini kamaytirishning birinchi qadami dinamik mashqlar va yukni bosqichma-bosqich oshirishni o'z ichiga olgan to'g'ri tanani qizdirishdir. Sifatli poyabzal tanlash ham muhim rol o'ynaydi. Shikastlangan taqdirda, belgilarni e'tiborsiz qoldirmaslik va tibbiy yordamga murojaat qilish muhimdir. Davolash usullari oddiy dam olishdan jismoniy terapiyagacha bo'lishi mumkin. Jarohatdan keyin reabilitatsiya sabr-toqat va izchillikni talab qiladi. Jarohatlarning oldini olish va davolash bo'yicha tavsiyalarga rioya qilish noxush oqibatlarining oldini olishga va musobaqalarda yaxshi natijalarni ta'minlashga yordam beradi. Psixo-emotsional qo'llab-quvvatlash bosqichi ham muhimdir, chunki u reabilitatsiyada muhim rol o'ynaydi. Psixologik yordam olgan sportchilarning to'liq tiklanish va mashg'ulotlarga qaytish imkoniyati yuqori bo'ladi.

Shunday qilib, qisqa masofada yugurishda jarohatlarning oldini olish va davolash - bu tafsilotlarga e'tibor berish va muayyan qoidalarga rioya qilishni talab qiladigan murakkab jarayon. Tanani to'g'ri qizdirish, poyabzal tanlash, davolash va reabilitatsiya usullarining ahamiyatini tushunish yuguruvchilarga nafaqat jarohatlar xavfini kamaytirish, balki ularning sport ko'rsatkichlarini yaxshilash imkonini beradi. Oxir oqibat, sog'lig'ingizga g'amxo'rlik qilish va mashg'ulotlarga to'g'ri yondashuv muvaffaqiyatli chiqishlar va ko'p yillik faol sport hayotining kaliti bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Травмы бега на короткие дистанции. Хроническая патология [Электронный ресурс]. –: <https://meduniver.com/medical/xirurgia/1646.html>
2. Самые распространенные травмы в легкой атлетике [Электронный ресурс]. –: <https://sport-dush2-gorlovka-r897.gosweb.gosuslugi.ru/novosti-i-sobytiya/samye-rasprostrannyye-travmy-v-legkoy-atletike.html>
3. Диагностика основных травм бегунов-любителей [Электронный ресурс]. –: <https://marathonec.ru/diagnostika-travm/>
4. Травмы при беге: что надо знать новичкам и профессионалам [Электронный ресурс]. –: https://medaboutme.ru/articles/travmy_pri_bege_chnado_znat_novichkam_i_professionalam/
5. Лейман Э. 10 популярных травм бегунов/Эвелина Лейман [Электронный ресурс]. –: <https://dzen.ru/a/x1ywe7cgrwnwv9mc>
6. Какие травмы бывают у бегунов: профилактика и лечение [Электронный ресурс]. –: <https://koleno.su/articles/kakie-travmy-byvayut-u-begunov-profilaktika-i-lechenie/>
7. Какие травмы бывают у бегунов [Электронный ресурс]. –: <https://ortoland.by/info/articles/kakie-travmy-byvayut-u-begunov-profilaktika-i-lechenie/>
8. Как предотвратить беговые травмы [Электронный ресурс]. –: https://www.runlab.ru/trenirovki/kak_predotvratit_begovye_travmy.html
9. Как распознать и избежать 5 самых распространенных травм [Электронный ресурс]. –: <https://life.russiarunning.com/news/zdorove/kak-raspoznat-i-izbezhat-5-samykh-rasprostranionnykh-travm-begunov>
10. Разминка и заминка в беге [Электронный ресурс]. –: <https://www.sportmaster.ru/media/articles/11562330/>
11. Как размяться до и после бега: 13 шагов [Электронный ресурс]. –<https://tr-page.yandex.ru/translate?lang=en-ru&url=https://www.wikihow.com/stretch-before-and-after-running>.
12. Как выбрать кроссовки для бега: основные критерии от экспертов [Электронный ресурс]. –: <https://www.sportmaster.ru/media/articles/13182459/>
13. Типичные травмы бегунов [Электронный ресурс]. –: <https://www.primamedica.ru/articles/travmatolog/tipichnye-travmy-begunov/>
14. Реабилитация спортсменов после травм: как ускорить процесс [Электронный ресурс]. –: <https://indibaactiv.ru/blog/etapy-vosstanovleniya-i-reabilitatsii-sportsmenov-posle-travm/>
15. Физиотерапия для спортсменов: путь к выздоровлению [Электронный ресурс]. –: <https://buduzdorov.ru/fizioterapiya-dlja-sportsmenov-put-k-vyzdorovleniju-i-sportivnomu-uspehu/>
16. Реабилитация спортсменов после травм [Электронный ресурс]. –: <https://mrtpetrograd.ru/stati/reabilitacia/reabilitaciya-sportsmenov>

KURASHNI QADRIYAT SIFATIDA O'RGANISH ZAMON TALABI

*Isoqov J.Z.
JDPI dotsenti.*

Tayanch soʻzlar: kurash, qadriyat, tarbiya, vosita.

Ключевые слова: кураш, ценность, воспитания, средства.

Key words: kurash, value, education, implement.

РЕЗЮМЕ:

Kurash – oʻzbek xalqining milliy sport turi hisoblanadi. Mazkur maqolada kurashning milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimida tutgan oʻrni tahlil qilingan. Kurashning qadriyat ekanligi, uning tarbiyaviy ahamiyati muhokama qilingan.

РЕЗЮМЕ:

Кураш - узбекский национальный вид спорта. В данной статье анализированно роль кураша в системе национальная и общечеловеческой ценности. Обсуждены кураш как вид спорта и его воспитательное значение.

SUMMARY:

The kurash – is uzbek national sport type. In this article role of the kurash in the system of national and panhuman values are analyzed. Kurash is type of sports and its educational significance are discussed.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar - insoniyat tomonidan qadrlanadigan qadriyatlar tizimidir. Qadriyatlar asrlar davomida eʼzozlanib kelinadi. Yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda turli vositalar va usullardan keng foydalaniladi. Bunday vositalar va metodlar sirasiga milliy sportimiz boʻlgan kurashni kiritish mumkin. Yosh avlodni jismoniy tarbiyalash va kamol toptirishda kurashning oʻrni kattadir.

Tarixiy rivojlanish shuni koʻrsatadiki, kurash qadimdan yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash vositasi sifatida qoʻllanilib kelingan. Qadimiy solnomalarda koʻrsatilishicha eramizdan oldingi davrlarda ham kurash ommaviy musobaqalar tarkibidan munosib oʻrin olgan.

Tarixi uzoq oʻtmishga borib taqaladigan kurash oʻzbek xalqining milliy qadriyatlaridan biridir. Kurash azaldan polvonlarning jismoniy va maʼnaviy

yetukligi namunasi sifatida qadrlangan. Kurash asrlar davomida insonning jismoniy va ma'naviy kamolotga erishish vositasi bo'lib kelgan. O'tmishda ajdodlarimiz kurashni "tarbiya maktabi" deb ataganlar. Insonning komilligi uning aqliy, ma'naviy va jismoniy jihatdan tarbiyalanganligi bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda kurashni rivojlantirish yuzasidan sayi-harakatlar jadal rivojlantirib borilmoqda. Bu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 oktabrdagi "Kurash" milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu Qarorda ko'rsatilishicha kelgusida:

- kurashni uch bosqichli sport musobaqalari tarkibiga kiritish;
- kurash milliy sport turi markazlarini tashkil etish;
- kurash bo'yicha respublika va xalqaro musobaqalarni doimiy asosda tashkil etish va o'tkazish;
- jaxon standarti talablariga javob beradigan kurash kiyimlari va gilamlarini ishlab chiqishni tashkil etish kabi dolzarb vazifalar belgilangan.

Kurash allaqachon ommaviy sport turlari qatoridan munosib o'rin egallagan. Kurash bilan dunyo mamlakatlari o'g'il-qizlari muntazam shug'ullanishmoqda. Ta'lim muassasalarida (O'zbekiston, Hindiston kabilar) kurash fan sifatida o'qitilmoqda. Kurashning ilmiy-uslubiy asoslari o'rgatilmoqda.

Kurash endilikda umuminsoniy qadriyatlarni rivojlanib borishi tamoyillariga ko'ra milliylikdan mintaqaviylikka va undan umuminsoniylikka o'tdi. Kurash nafaqat milliy qadriyat, balki u butun dunyo xalqlariga xizmat qiluvchi umuminsoniy qadriyat darajasiga yetdi. Zero, kurashning umuminsoniy qadriyat ekanligi uning tarixiy rivojlanish falsafasi va ma'naviy asoslarida o'z aksini topgan.

Talim-tarbiyada milliy va umuminsoniy kadriyatlarni uygunlashtirgan xolda olib borish barkamol avlod tarbiyasida yaxshi samora beradi. Kurash qoidalari - o'ziga xos tarzda shakllangan bo'lib, bugungi kunda ularning tarixiy asoslari saqlanib qolinmoqda. Unga ko'ra dastlab polvonlarning ismi-sharifi va ularing vatani tanishtiriladi. Bellashuvdan oldin polvonlar gilamga va raqibga nisbatan hurmat bildirib ta'zim qiladi. Kurash qoidalaridagi mazkur element o'zida katta ma'noni anglatadi.

Mualliflar kuzatishlari va tahlillari shuni ko'rsatadiki, polvonlarning raqibga, gilamga va tomoshabinlarga nisbatan hurmat bajo keltirib, ta'zim qilishi yuqori darajadagi hurmat ma'nosini bildirib sportda shaxs tushunchasining qadrlanishini anglatadi. Bu esa umume'tirof etgan axloq normalari talablariga to'laqonli mos kelib, insonparvarlikni o'zida mujassamlashtiradi.

Qoidalaridagi yana bir muhim ko'rsatkichlardan biri raqibga nisbatan qo'pollik ishlatmaslik, qoidaga zid hatti-harakatlar kilmaslikdir. "To'xta" ishorasidan so'ng kurashchi harakatni to'xtatishi xamda usullarni davom ettirmasligi qatiyan talab etiladi. Mazkur jixatlar qoidalarda o'z aksini topgan bo'lib, agar kurashchi qoidalarni buzsa hakam tomonidan ogohlantiriladi. Bundan ko'rinadiki, kurash eng avvalo tarbiya vositasi sifatida inson va uning shanini qadrlaydi.

Kurashning qadriyat sifatidagi ahamiyati va o'rni faqatgina musobaqalarda emas, mashg'ulotlar jarayonida ham aks etadi. Murabbiylar mashg'ulotlar jarayonida kurashchilarni faqatgina jismoniy tayyorgarligini oshiribgina qolmay, ularni ma'naviy, axloqiy, va estetik tarbiyalab boradi. Tozalikka rioya qilish, kurash kiyimlarini, gilamni ozoda saqlash, mashg'ulotlar jarayonida tartib-intizomga rioya qilish, o'zaro hurmat ruhini shakllantirish va albatta, ustozlarga hurmatda bo'lish kerakligi kurashchilarga doimiy ravishda singdirib boriladi.

Yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi xalq pedagogikasi oldida turuvchi doimiy dolzarb vazifa hisoblangan. Ayniqsa, bugungi globallashuv sharoiti yoshlar tarbiyasiga alohida yondashuv va talablar qo'ymoqda. Hususan, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim masalalardan hisoblanadi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, kurash nafaqat qadriyat sifatida e'zozlanadi, balki, salbiy illatlarga qarshi kurashish va salomatlikni mustahkamlash vositasidir. Ushbu fikrlarni quyidagicha izohlash mumkin.

Bugungi kunda salbiy illatlar – kashandalik, ichkilikbozlik, narkomaniya, diniy ekstremizm va terrorizm kabilar dunyo xalqlarini tashvishga solmoqda. Mutaxassislarning xulosalariga ko'ra salbiy illatlarning bosh sababchisi bu bo'sh vaqtning ko'pligidir. Bizning fikrimizcha sport, xususan, kurash bilan muntazam shug'ullanish yoshlarning bo'sh vaqtini samarali o'tkazishga yordam beradi. Mashg'ulotlardan so'ng shug'ullanuvchilar tabiiy ravishda dam olish va vaqtdan unumli foydalanishga harakat qiladilar. Natijada yuqorida ko'rsatilgan salbiy illatlar ta'siriga tushib qolish imkoniyati yo'qoladi. Shu bilan birga mashg'ulotlarda muntazam ishtirok etish kurashchining salomatligi mustahkamlanishi va irodasi baquvvat bo'lishiga olib keladi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov yoshlarga qarata "Biz xech kimdan kam emasmiz, kam xam bo'lmaymiz" degan fikrlari xam buni tasdiklaydi. Yani o'zbek xalki o'z milliy qadriyatlarini saqlagan va rivojlantirgan xolda umuminsoniy qadriyatlari rivojiga xam o'z xissasini qo'shmoqda.

Adabiyotlarni o'rganish va ilmiy-pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki kurash o'ziga xos sport turi. U faqatgina jismoniy bellashuv manzarasi bo'libgina

qolmay, ma'naviy va axloqiy tarbiya vositasi hamdir. Shu sababdan kurash bilan shug'ullanuvchilar o'ziga xos ruhiy, ma'naviy va axloqiy sifatlarga ega bo'ladi.

Kurashning yana bir o'ziga xos jihati uning tomoshabopligidir. Kurash musobaqalari jarayonida sportchilar tomonidan murakkab va jozibali usullar qo'llaniladi. Usullarning bajarilishi qanchalik murakkab bo'lasin, u sportchiga jismoniy va ma'naviy zarar yetkazmaydi. Mutaxassislarning fikricha, kurash sport turlari ichida eng xavfsiz sport turi hisoblanadi. Kurash bellashuvlarining boshlanishidan to yakunigacha sportchilar o'zlarining ham jismoniy ham ma'naviy tayyorgarlik darajasini namoyish qilishadi.

Kurash sportining ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish, uning milliy va umuminsoniy qadriyat sifatidagi o'rnini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarni beramiz:

- kurash inson jismoniy, ma'naviy va axloqiy tarbiyasi vositasi;
- kurash o'zining tarixiy rivojlanish xususiyatiga ko'ra uzoq davrni bosib o'tgan va xalq irodasi va intilishlari namunasi;
- qadimdan xalqimiz yoshlar tarbiyasida va ijtimoiy turmush-tarzida kurashdan keng foydalangan va uni asrab-avaylab kelgan;
- kurash o'zbek xalqi xayotida muhim o'rin tutib, milliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan;
- kurash barcha xalqlar va mamlakatlar e'tiqodi, intilishlari va xususiyatlari mosligi sababli umuminsoniy qadriyat darajasida e'tirof etiladi;
- gumanizm, vatanparvarlik va halollik kurashning eng asosiy tayanch ustunlaridan hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, kurash sport turi bo'lishi bilan birgalikda inson ma'naviy va axloqiy tarbiyasi vositasi hamdir. Kurash mashg'ulotlari va musobaqalari tom ma'nodagi falsafiy asoslarga ega. Uning muhim jihati shundaki, bunda shaxs birinchi o'ringa qo'yiladi. Shu sababdan ham kurash nazariyasi va amaliyotida inson va uning barkamol avlod bo'lib voyaga yetishi uyg'unlashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risi"dagi Konuni. Yangi tahriri, 2015 yil 4 sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kurash" milliy sport turini yanada rivojlantir chora-tadbirlari to'g'risida"gi Karori. 2017 yil 2 oktabr.
3. K.Yusupov. Kurash xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. Toshkent-2005 yil. 7-8 betlar.
4. X.Bobobekov v.b. O'zbek kurashi dovrug'i.Toshkent-2002 yil, 42-bet.
5. S.Tursunov v.b. O'zbek milliy kurashi: tarixi va an'analari. Termiz – 2015. 86-bet.
6. B.Muhammedov, F.Ismoilov. Barkamol avlodni voyaga yetkazish sirlari. Toshkent – 2011. 49- 50 bet.

O'ZBEKISTONDA KURASHNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI

Mamanova A.
JDPI o'qituvchi

Tayanch so'zlar: kurash, sport tayyorgarligi, metodika, texnik-taktik tayyorgarlik, yuklama, sport pedagogikasi.

Ключевые слова: кураш, спортивная подготовка, методика, техническая и тактическая подготовка, нагрузка, спортивная педагогика.

Key words: kurash, sports training, methodology, technical-tactical preparation, training load, sports pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu ilmiy ishda O'zbekiston milliy sport turi bo'lgan kurashni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda kurashning tarixiy shakllanishi, sportchilarni tayyorlash jarayonida qo'llaniladigan metodik yondashuvlar, texnik-taktik tayyorgarlikni oshirish vositalari hamda murabbiylik tizimini takomillashtirish omillari tahlil qilingan. Shuningdek, mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirish, yosh sportchilarni bosqichma-bosqich o'qitish uslublari va innovatsion pedagogik texnologiyalarning qo'llanishi ilmiy asoslab beriladi. Natijalar kurash sportini rivojlantirishda amaliy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

В данной научной работе раскрываются научно-методические основы развития кураша в Узбекистане, национального вида спорта. В исследовании проанализированы историческое формирование кураша, методические подходы к подготовке спортсменов, средства повышения технической и тактической подготовленности а также факторы совершенствования тренерской системы. Кроме того, обоснованы методы планирования тренировочных нагрузок, поэтапного обучения молодых спортсменов и применения инновационных педагогических технологий. Полученные результаты имеют практическое значение для развития кураша как современного спортивного направления.

SUMMARY:

This research explores the scientific and methodological foundations for the development of Kurash in Uzbekistan, a traditional national sport. The study analyzes the historical evolution of Kurash, methodological approaches used in athlete training, techniques for improving technical and tactical skills, and factors influencing the enhancement of coaching systems. The research also substantiates methods for planning training loads, step-by-step instruction for young athletes, and the application of innovative pedagogical technologies. The findings provide practical value for the advancement of Kurash as a modern competitive sport.

Kurash - o'zbek milliy madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib, mustaqil O'zbekistonning sport siyosatida ham strategik ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishga davlat darajasida katta e'tibor qaratiladi: 2017-yil 2-oktabrda imzolangan PQ-3306-sonli Prezident qarori kurashni milliy sport turi sifatida rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlarni belgilagan.

Keyinchalik, 2024-yilda PQ-450-sonli qaror qabul qilinib, kurashni ommalashtirish va xalqaro maydonda kengaytirish istiqbollari yangi bosqichga ko'tarildi. Bu hujjat Xalqaro Kurash Instituti faoliyatini kengaytirish, murabbiy va hakamlarni xalqaro standartda tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlari va metodologik qo'llanmalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Shuningdek, Prezident tashabbusi bilan kurashni 2028-yilgi Olimpiya o'yinlari dasturiga kiritish yo'lidagi yo'l xaritasi ishlab chiqilmoqda. Yosh sportchilarga rag'bat sifatida, kurash bo'yicha Prezident sovrinlari va xalqaro musobaqalarni tashkil etish rejalari ham belgilangan. Bu qarorlar orqali davlat kurashni nafaqat milliy sport turi sifatida saqlab qolishni, balki uni xalqaro arenada keng targ'ib etishni va yosh avlodni milli sportga jalb qilishni ko'zda tutmoqda. Shunday qilib, kurashni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslarini o'rganish bu Prezident siyosati bilan uzviy bog'liq va strategik ahamiyatga ega.

Kurash o'zbek milliy sporti sifatida dunyo hamjamiyati o'z o'rniga ega. Uni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan izlanishlar uning yoshi kamida 3,5 ming yilga borib taqalishini ko'rsatadi. O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgan dastlabki kunlaridan boshlab kurashni rivojlantirish borasidagi amaliy ishlar olib borildi. Mazkur masalaga bevosita davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida qaralishi kurashni rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tardi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimov kurashni rivojlantirish, uning tarixiy rivojlanishi va ilmiy asoslarini shakllantirish borasida keng ko'lamli ishlarni amalga oshirdi. Keyinchalik, mamlakatimizda kurashni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslarini tadqiq etish borasidagi izlanishlar keng yo'lga qo'yildi.

Mazkur mavzu yuzasidan ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va kurash mutaxassislari fikrlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, respublikamizda kurashni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari quyidagi yo'nalishlarda olib borilgan:

- kurash rivojlanishining tarixiy taraqqiyoti;
- kurash falsafasi, mohiyati va uning ma'naviy-tarbiyaviy asoslari;
- kurash va komil inson, kurash orqali barkamol avlodni tarbiyalash;
- kurash mashg'ulotlarini tashkil qilish va kurashchilar tayyorlash tizimini takomillashtirish;
- kurashni yanada rivojlantirish va ommalashtirish.

Kurashning tarixiy rivojlanishini o'rganish va qadimgi manbaalar va materiallarni o'rganish yuzasidan amalga oshirilgan tadqiqotlar tom ma'noda ushbu sport turi jadal taraqqiy etishiga turtki bo'ldi.

1991 yil 18 iyunda kurash fahriysi J.Tursunov (marhum) boshchiligida o'tkazilgan birinchi ilmiy-amaliy konferensiya kurashni rivojlanishida katta ahamiyat kasb etdi. Konferensiyada Komil Yusupov tomonidan yangi kurash qoidalari muhokama qilindi va ushbu qoidalar ishtirokchilar tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

Kurash rivojining tarixiy ildizlarini o'rganish borasidagi izlanishlar olib borgan yetuk mutaxassis-olimlar A.Atoyev, J.Toshpo'latov, O'.Ibrohimov, O.Toymurodov, K.Yusupov kabilarning ishlari taqsimiga sazovordir. Shuningdek, etnograf va tarixchi olimlar U.Qoraboev, A.Asqarov, K.Najimov, X.Bobobekovlar o'zbek xalqi xayotida kurash muhim o'rin tutishini e'tirof etishgan.

Kurashning ma'naviy-falsafiy asoslarini yoritish va uni targ'ib qilish kurash rivoji uchun muhim qadam bo'ldi. Dunyo hamjamiyati, murabbiylar va mutaxassislar kurash avvalo tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligini tan olishdi. Kurash barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni vatanni sevishtga o'rgatish, komil inson qilib tarbiyalash vositasi sifatida e'tirof etildi. Mutaxassislar bu borada alohida fikr bildirib, kurashchilarga xos bo'lgan aqliy, jismoniy, tarbiyaviy va ma'naviy-axloqiy fazilatlarini ko'rsatib o'tishgan (A.Atoyev, J.Tursunov, O.Toymurodov, J.Toshpo'latov, U.Ibrohimov, X.Rafiyev, T.Odilov, K.Yusupov va b.).

Xaqberdi Xoji Norboyev, Abdurashid Mirzayev, Xudoyberdi Maxmudovlar polvonlarga xos bo'lgan ayrim xususiyatlarni ko'rsatib bergan. Ularning fikricha, kurash insonni mard, jasur, vatanparvar qilib tarbiyalaydi. Kurashda insonparvarlik g'oyalari ustuvor sanaladi.

Kurash bilan shug'ullangan kishi turli salbiy illatlarga berilmaydi, uning ruhi va jismi ozoda hamda baquvvat bo'ladi. Uning ma'naviyatida bitmas-tuganmas boylik yotadi.

J.Toshpo'latov, R.Mustafoqulov (Alpomishlar afsona emas) A.Atoyev, M.Maxmudov (Elga tanilgan Buxoro polvonlari) kabi mutaxassislar kurashning falsafiy asoslari va polvonlarga xos bo'lgan jihatlarga ta'rif berishgan. Unga ko'ra, kurash bevosita tarbiya vositasi bo'lib, kurash bilan shug'ullangan yigit-qizlar boshqalardan jismoniy va aqlan yetukligi, ma'naviy va irodaviy tarbiyalanganligi, jasur, qo'rqmas va mardligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Polvonlarda g'urur va oriyat yuqori bo'ladi. Ular or-nomus va qadr-qimmatni har narsadan ustun qo'yishadi.

Qisqa qilib aytganda kurash falsafiy asoslarida barkamol shaxs tarbiyasi, insonparvarlik, millatparvarlik, vatanparvarlik va mardlik kabi oliy qadriyatlar mujassamlashgan. Shu sababdan ham kurashni ilmiy asosida o'rganish tobora ommalashib bormoqda. Bu boradagi izlanishlar xorijiy mamlakatlarda ham yetarlicha amalga oshirilmokda. Jumladan Xindiston, Angliya, Fransiya, Braziliya, Turkiya, Gresiya, Eron kabi mamlakatlarda kurashga doir bir qancha adabiyotlar (qo'llanma, maqola, jurnal kabilar) nashr etilmoqda.

XKA (1998 yil 6 sentyab) tashkil qilingandan so'ng kurash bo'yicha musobaqalar o'tkazish, kurashchilar tayyorlash va mashg'ulotlar olib borish va tashkil qilishning samarali usullarini amaliyotga joriy qilish masalasi kun tartibiga qo'yildi. Kurash nazariyasi va amaliyotini o'rganishga qaratilgan adabiyotlar yaratilishi keng yo'lga qo'yildi. Bir qanda dissertatsiya ishlari muvaffaqiyatli bajarildi. Kurash umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim tizimi jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv dasturiga kiritildi.

Mazkur yo'nalishda samarali faoliyat olib borgan olimlar qatoriga A.Atoyev, J.Toshpo'latov, O'.Ibrohimov, K.Yusupov, H.Bobobekov va boshq. kabilarni kiritish lozim. Ularning izlanishlari natijasida kurashchilar tayyorlash tizimida ijobiy o'zgarishlar yuz berdi.

Kurash texnikasi va taktikasi, kurash mashg'ulotlarini tashkil qilish usullari, o'smirlar, yoshlar va katta yoshli kurashchilar, shuningdek, ayollar bilan mashg'ulotlarni olib borish usullari kabi dolzarb masalalar ilmiy tahlil qilindi.

Bugungi kunda ham kurashchilar tayyorlashning zamonaviy usullarini tadqiq etish, tayyorgarlik tizimini takomillashtirish borasidagi ilmiy izlanishlar olib borish va adabiyotlar yaratish borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kurash" milliy sport turini yanada rivojlantir chora-tadbirlari tugrisidagi Karori. 2017 yil 2 oktabr.
2. K.Yusupov. Kurash xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. Toshkent-2005 yil.
3. X.Bobobekov v.b.O'zbek kurashi dovruqi. Toshkent-2002 yil.
4. Juma Toshpo'latov. O'zbek kurashi. Toshkent-2000 yil.
5. A.Otoev, M.Maxmudov. Elga tanilgan Buxoro polvonlari. Toshkent-2008 yil.
6. S.Tursinov va b.O'zbek milliy kurashi: tarixi va ananalari. Toshkent- 2015 yil.
7. T.S.Achilov. Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi (milliy kurash) 2020 yil.
8. B.X. Xoliqov. Belbog'li kurash nazariyasi va uslubi va boshqalar 2020 yil.
9. M.M. Raximov, F.T. Masharipov. Kurash texnikasi va o'qitish metodikasi 2021 yil.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI ASOSIY GIMNASTIKA VOSITALARI ORQALI JISMONIY RIVOJLANTIRISH

Davurbayeva M.J.

*pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), O'zDJTSU, Chirchiq*

Tayanch so'zlar: umumiy o'rta ta'lim, boshlang'ich sinf, asosiy gimnastika, jismoniy mashqlar, jismoniy rivojlanish, tana vazni, gavda uzunligi, o'pkaning tiriklik sig'imi, panja kuchi.

Ключевые слова: общее среднее образование, начальная школа, базовая гимнастика, физические упражнения, физическое развитие, масса тела, длина тела, жизненная емкость легких, сила лап.

Key words: general secondary education, primary school, basic gymnastics, exercise, physical development, body weight, body length, lung vital capacity, claw strength.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada boshlang'ich sinf qizlarning jismoniy rivojlanishi masalalari ko'rib chiqilgan, rivojlanish xususiyatlari aniqlangan va ular asosida asosiy gimnastika mashqlari tanlanib o'quv jarayoniga kiritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы физического развития девочек младшего школьного возраста, выявляются особенности развития и на их основе подбираются базовые гимнастические упражнения и включаются в образовательный процесс.

SUMMARY:

The article examines the issues of physical development of girls in elementary grades, identifies developmental features, and on their basis, selects basic gymnastics exercises and implements the educational process.

Jahon miqiyosida umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiya tizimida gimnastika vositalari asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sog'lomlash-tiruvchi-rivojlantiruvchi asosiy gimnastika vositalarini qo'llash, maktab-larda gimnastikani o'qitish metodikasini ishlab chiqish, bolalarni umumiy rivojlantiruvchi gimnastikasi yo'nalishlari bo'yicha ilmiy izlanishlar o'tkazilgan. O'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish va harakat faol-ligini oshirishda gimnastika vositalari - osilishlar, tayanishlar, muvozanat saqlash, akrobatika, sakrash mashqlari ularning asosiy

sifatlarini rivojlantirishga ko'maklashadi. Hamda o'quvchilarning intellektual, psixologik, morfofunktsional qobiliyatlarini kuchaytirib, yosh avlod tarbiyasida yetakchi vosita sifatida faol qo'llaniladi. Hozirgi davrda soha mutaxassislaridan dars jarayonini takomillashtirish, jismoniy tarbiya darslarini yuqori darajada tashkil qilish, gimnastika mashqlarini tanlash, o'rgatish va o'tkazish vosita va usullarini ishlab chiqish talab qilinmoqda [3]. Boshlang'ich maktab yoshidagi davr 7-10 yoshni o'z ichiga oladi. Bu davrda har tomonlama jismoniy rivojlanishga poydevor hosil qilinadi. Tana tuzilishi tipi, qomat shakllanadi, turli harakatlarga ko'nikma hosil bo'ladi, sog'liq mustahkamlanadi. Olimlarning fikricha J.K.Xolodov; V.S.Kuznesov [2] maktab yoshidagi bolalar sog'lig'ining asosiy mezonlaridan biri bu ularning jismoniy rivojlanishidir. Bolaning bo'yi va vazni tibbiy, ijtimoiy va sanitariya-gigiyenik ko'rsatkichlardan bo'lib, unga qarab, bola organizmiga atrof-muhit, omillari va hayot sharoitining yaxshi yoki yomon ta'sir qilganligini aniqlab olish mumkin. Ilmiy tadqiqotlarga asoslangan holda tananing uzunligi o'rtacha ko'rsatkichdan baland bo'lsa, bunday bolalarni alohida ajratib olib, chuqur tibbiy kuzatuv olib boriladi va qanchalik yuklama ko'tara olishi tekshiriladi.

Tana vazni me'yordan ortiq bolalarda, yurak-qon tomir tizimi ishida o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Buni jismoniy yuklamani amalga oshirayotgan vaqtda inobatga olish kerak. Bolalarda tana o'lchamining me'yoridan ortiq bo'lishi asab tizimining yuqori qo'zg'aluvchanligi bilan aniqlanadi. Darslardagi o'yinlarda emosional holatlar kuchli bo'lgan paytda o'qituvchi bolalarga dam olish oralig'ini uzoqroq berishi kerak. Tana vazni kamroq bo'lgan bolalarda nafas muskullarini mustahkamlash uchun mashqlar tanlanadi, bu nafas olishni yaxshilashga yordam beradi.

V.I.Shaposhnikova, V.A.Taymazov [5] larning ko'rsatkichlariga asoslanib jadval tuzilgan, unga qarab bolaning antropometrik tuzilishini aniqlash mumkin. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari, me'yorida jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liq.

Odatda, normal rivojlangan balalarda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari yaxshi bo'ladi. 7-10 yoshli bolalar jismoniy tayyorgarligining past, o'rta, yuqori darajadagi ko'rsatkichlari keltirilgan. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi mutaxassis olimlar L.B. Kofman, V.A. Kabochkov, A.N. Tyapin, L.A.Zaxarov, Yu.N.Puzir [3] va o'qituvchilar tomonidan test dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, 7-10 yoshli bolalarning jismoniy tayyorgarligini test orqali tekshirishda ob'yektiv ko'rsatkich hisoblanadi.

Ushbu ishlarni samarali bajarilishi uchun bolalarni kichik maktab yoshidan boshlab jismoniy mashqlar asosida salomatlik uchun poydevor yaratish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini jismoniy va funksional jihatdan sog'lomlashtirish, chaqqon, kuchli, jasur bo'lishdek hayotiy ehtiyojlar asosida

harakatga bo'lgan qiziqishi ni kuchaytirishning samarali vositlarini tanlab darsga kiritish o'quvchilar ning bilimini kuchaytiradi. Darslarda asosiy gimnastikaning sog'lomlash tiruvchi-rivojlantiruvchi shakllaridan foydalanib, o'quvchilarning harakat faolliklarini oshirish jismoniy rivojlanishini yaxshilashga, ish qobiliyati ning ko'tarilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli asosiy gimnastika vositalaridan foydalanish, yangi texnologiyalarni amalga kiritish, mashqlar ni me'yorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi: asosiy gimnastika mashqlari orqali 7-10 yoshli o'quvchilarni jismoniy rivojlantirish.

Tadqiqotning vazifasi: asosiy gimnastika vositalarini saralash va qo'llanish ketma ketligini asoslash.

Biz tomonimizdan o'tkazilgan pedagogik tajriba jarayoniga 120 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari jalb etildi. Har bir yosh guruhida 15 ta qiz bolalar qatnashdi. Ular guruhlariga ajratilib, tajriba guruhga 60 nafar 1-4 sinf, nazorat guruhiga 60 nafar 1-4 sinfgacha bo'lgan o'quvchilarga ajratildi. Pedagogik tajribada tajriba guruhi sinaluvchilariga biz tomonimizdan ishlab chiqilgan dastur asosida gimnastika mashqlaridan foydalangan holda dars mashg'ulotlarida ishtirok etishdi va pedagogik tajriba o'tkazildi. Nazorat guruhi sinaluvchilariga esa amaldagi jismoniy tarbiya darslari dasturdagi gimnastika mashqlaridan foydalanilgan xolda darslarda ishtirok etdi.

Biz tomonimizdan tajriba va nazorat guruhiga jalb etilgan sinaluvchilarni jismoniy rivojlanish darajasini antropometrik ko'rsatkichlar yordamida aniqlashga e'tibor qaratdik. Bu ko'rsatkichlar quyidagilar:

1. Gavda uzunligi (sm);
2. Gavda vazni (kg);
3. O'TS (l);
4. O'ng va chap panja kuchi dinamikasi (din.yordamida kg) aniqlandi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining pedagogik tajriba oldidan jismoniy rivojlanganlik darajasi va jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari bo'yicha olingan natijalari umumlashtirilib, Mustaqil davlatlar ham do'stligi (MDX) va yetakchi olimlari tomonidan berilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy rivojlanishi, bo'yicha olingan natijalar qiyosiy tahlil qilindi. 7-10 yoshli kichik yoshdagi o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi antropometrik ko'rsatkichlar orqali aniqlandi. 1-jadvalda ko'rsatilishicha bo'y o'lchovining 7-8 yoshli qiz bolalar o'rtasidagi farqi 6,4 sm ga teng bo'lsa, 8-9 yoshda 3,4 sm ga, 9-10 yoshdagilarda 5,8 sm ga tengdir. Umumiy ta'lim maktab o'quvchilarining qiz bolalari o'rtasidagi farq 7-8 yoshlilarnikidan yuqori ekanligi ko'rinib turibdi. Qiz bolalarning vazniga e'tibor beradigan bo'lsak, 7-8 yoshda 6,4 kg ga, 8-9 yoshda 7,0 kg, 9-10 yoshda 8,5 kg ga teng. Ko'krak qafasi kengligi bo'yicha 7-8 yoshli qiz bolalar o'rtasidagi farq

0,3 sm ga, 8-9 yoshda 2,9 sm ga, 9-10 yoshda 2,5sm ga; Qiz bolalar o'rtasidagi farq 8-9 yosh oralig'ida yuqori ekanligi aniqlandi.

O'quvchilarda o'pkaning tiriklik sig'imi o'lchanganda qiz bola-larda 7-8 yoshda 100 l ga, 9-10 yoshdagilarda esa 30 l ga teng ekanligiga guvoh bo'ldik. Olingan natijalardan ma'lum bo'ldiki, qiz bolalar o'rtasidagi farq katta emas.

Panja kuchini o'lhaganimizda 7-8 yoshdagi qiz bolalarning o'ng panja kuchi 4,3 kg ga, chap panja kuchi esa 6,0 kg ga, 8-9 yoshdagilarda esa o'ng panja kuchi 7,0 kg ga, chap panja kuchi 5,2 kg ga teng.

Jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, bola o'sgan sari o'ng va chap qo'li kuchi o'rtasidagi farq ham ortib boradi. Biz olgan bu ko'rsatkichlar Toshkent shahar uchun ko'rsatilgan ko'rsatkichlardan [1] ancha yuqori.

Tajriba va nazorat guruhleri pedagogik tajribadan so'ng 7,8,9,10 yoshli qiz bolalarda bo'y ko'rsatkichlari o'rtasida farq quyidagicha: tajriba oxiriga kelib, tajriba va nazorat guruhi gavda uzunligi 7 yoshli qiz bolalarda esa 3,2 sm. ga, $t=3,6$; $R<0,001$ oshdi. 8 yoshli qiz bolalarning gavda uzunligi nazorat guruhi o'quvchilaridan farqi 1,5 sm. ga, $t=2,5$; $P<0,05$ ga o'sdi. 9 yoshli qiz bolalarda 1,6 sm ga, $t=2,3$; $P<0,05$ teng ravishda rivojlandi.

10 yoshli qiz bolalar gavda uzunligi nazorat guruhiga nisbatan 3,0 sm. ni, $t=3,0$; $R<0,01$ ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkichlar o'quv yilining oxirida oshganligi kuzatildi [2-jadvalga qarang].

7 yoshdagi tajriba va nazorat guruhlaridagi qiz bolalarning gavda vazni, 7 yoshli qiz bolalar og'irligi 1,5 kg. ga $t=3,7$, $R<0,001$ oshgan. 8 yoshli qiz bolalarning vaznlari quyidagicha: 2,2 kg. $t=2,2$; $R<0,05$ ga oshganligi kuzatildi. 9 yoshlilarda o'quv yilining oxirida qiz bolalarda esa 1,9 kg, $t=3,8$; $R<0,001$ natija qayd qilindi. 10 yoshli, qiz bolalarda 0,9 kg: qizlarda $t=2,3$; $R<0,05$ ga rivojlanganligi tabiiy va jismoniy mashqlar ta'siri ostida o'sganligi ko'rinib turibdi.

O'pkaning tiriklik sig'imi bo'yicha 7-10 yoshli tajriba va nazorat guruhi qiz bola o'quvchilari tajribadan keyingi jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari farqi quyidagicha: 7 yoshli qiz bolalarda mos ravishda 30 ml.l.ga oshganligi kuzatildi. 9 yoshli qiz bolalarda 32 ml.l.ga o'sdi. 10 yoshli qiz bolalarda esa 38 ml.l.ga $t=3,5$; $R<0,01$, $t=3,3$; $R<0,01$ ga yaxshilandi.

O'ng panja kuchi 7 yoshli qiz bolalarda esa 0,9 kg, $t=2,3$; $R<0,05$ ga o'sgan. 8 qiz bolalarda esa 1,7 kg. ni $t=3,4$; $R<0,01$ tashkil etdi. 9 yoshli qiz bolalarning kuchi 2,0 kg., $t=2,8$; $R<0,01$ ni tashkil etdi. 10 yoshli qiz bolalar kuchi 1,5 kg. ga. $t=3,0$; $R<0,01$ va $t=3,0$; $R<0,01$ o'sganligi kuzatildi.

Chap panja kuchi 7 yoshli qizlarda esa 0,5 kg ga o'sdi, $t=2,5$; $p<0,05$. 8 yoshli qizlarda esa 1,5 kg. ga o'sdi, $t=3,0$; $R<0,01$.

9 yoshli qiz bolalarda esa 2,1 kg, $t=3,0$; $R<0,01$ ga o'sdi. 10 yoshli qiz bolalarda 1,5 kg, $t=2,6$; $R<0,05$ ga o'sganligi kuzatildi.

O'rganilayotgan adabiyotlar va olib borilgan sinov-tajriba ishlari tahlili shuni ko'rsatadiki, jismoniy rivojlanishning asosiy o'lchami ko'rsatkichlarning yoshdagi o'sish tezligi bilan belgilanadi. Masalan, 7 yoshli tajriba va nazorat guruhi qiz bolalari o'rtasidagi o'zgarish: 3,2 sm.ni tashkil etdi. 8 yoshli qiz bolalarda ham 1,5 sm.ni, 9 yoshli qiz bolalarda 1,6 sm. ga, 10 yoshli tajriba va nazorat guruxi qiz bolalarida 3 sm.ni tashkil qildi.

Bu ko'rsatkichlarning tahlili asosida aytish mumkinki, bizning fikrimizcha, bo'yiga o'sish biologik xususiyatlardan bo'lib, tabiiy rivojlanadi. Faqatgina jismoniy mashqlar bilan muntazam, doim va faol shug'ullanish bu o'sish tezligining yanada oshishiga yordamlashadi. Bolalar tana og'irligining o'sish tezligi ham yoshdan-yoshga o'tgan sari oshib borganligini kuzatamiz. Nazorat guruhlariga qaraganda tajriba guruhlarida o'sish tezligi yuqori.

Jismoniy rivojlanishda o'pkaning tiriklik sig'imi tajriba guruhi o'quvchilari ko'rsatkichlarining o'sish tezligi nazorat guruhi o'quvchilari ko'rsatkichlarining o'sish tezligiga qaraganda yuqori, farqli ravishda yaxshilanganligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa. Shunday qilib, pedagogik sharoitlarning yaratilishi, jismoniy mashqlar majmuasining to'g'ri tashkil qilinishi asosiy gimnastika vositalariga asoslangan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini yuqori sifatli o'tkazishga imkoniyat yaratadi hamda mashg'ulotlarni qiziqarli tashkil etishga yordam beradi. Jismoniy tarbiya ish rejalarining usuliy nuqtai nazardan to'g'ri tuzilishiga yordam berdi.

Yuqorida qayd etilganlar asosida to'plangan ma'lumotlar pedagogik kuzatishlar va nazorat me'yori ko'rsatkichlarining taxlili bo'yicha ma'lum bo'ldiki, 7-10 yoshli qiz bolalarning jismoniy rivojlanishi tajriba – sinov maktabida yuqori darajada, shu bilan birga ularning salomatligi nisbatan yuqori va o'quvchilarning kasalga chalinishi kamaydi.

7-10 yoshli o'quvchilarining harakat sifatlarini, rivojlantirish, yoshga xos harakat ko'nikmalarini shakllantirish dasturdagi materiallarni o'zlashtirish, ta'lim berish, antropometrik ko'rsatkichlarini oshirish, yo'l-yo'riqlarini tanlash usullari orqali amalga oshirildi. Tajriba-sinov o'tkazilayotgan o'quvchilarda asosiy gimnastika vositalaridan keng ravishda foydalanishga imkon yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxkamjonov K.M., Nasriddinov F.N. Maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligini takomillashtirish. -T., 1995. B.23-24.
2. Xo'jayev F., Usmonxo'jayev T.S. Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darslari: 1-sinf uchun metodik qo'llanma. -T.: O'qituvchi, 1999. -173b.
3. Kofman L.B., Kabachkov V.A., Tyapin A.N., Puzыг Yu.P., Zaxarov L.A. Test-programma fizicheskoy podgotovlennosti uchashcheysey molodoji: Rukovodstvo po provedeniyu testirovaniya fizicheskoy podgotovlennosti uchashchixsy. Standartnyye testy dlya osenki razvitiya dvigatelnykh kachestv uchashchixsy 6-17 let. -M., 1998. -18s.

4. Petrov P.K. Metodika преподаvaniya gimnastiki v shkole: Uchebnik. dlya.stud.vyssh. ucheb. zavedeniy. –M.: VLA DAS, 2003.-448s.
5. Shaposhnikova V.I.,Taymazov V.A.Xronobiologiya i sport.-M:Sovetskiy sport,2005.-180s.
6. Alekseyeva L.M.Kompleksy detskoy obshcherazvivayushchey gimnastiki.- Rostov-Donu:Feniks,2006.-20s.
7. Xolodov J.K.,Kuznesov V.S.Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya i sporta:Ucheb.posobiye dlya studentov VUZov.-2-ye izd.,ispr.idop.-M.:Akademiya, 2009.-480s.
8. Alloxvyerdiyev F.A.Urok gimnastiki v shkole.Sankt-Petyerburg,2011.-S.75.
9. Davurbayeva M.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy gimnastika vosita va uslublari orqali jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi: Dis....p.f. b. f. d.(Ph).-Ch.,2019.-117b.

ISSN 2181-7138

Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 5/2

Нөкис — 2025

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәңзил: 230105 Нөкис қаласы, Әмир Темур көшесі, 179^а жай

Тел.: +998 61 224-01-34, факс: +998 61 224-23-00

e-mail: uznipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеміндеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 03.09.2025. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №